ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

Європейські перспективи

Науково-практичний журнал

European Perspectives

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 4, 2023

Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО СОЦІО Specialized publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

СОКОЛОВ О.
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ:
ЗМІСТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ 5

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ЖУРАВЛЬОВ Д.В., ХРИСТИНЧЕНКО Н.П.
ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ
В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ 11
ЩЕРБИНА Є.М.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН
У СФЕРІ БЛАГОУСТРОЮ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ 17
СЛИЗЧЕНКО Д.С.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ 22
БОКОВ І.Д.
ЩОДО ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ 28

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ТРИНЬОВА Я.О.
СУЧАСНЕ АНТИТЕРОРИСТИЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО
ТА ДЕЯКІ ЙОГО АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ (КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ) 35
ЯРМИШ Н.М., ЯРМИШ О.Н.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ НА ПОЧАТКУ 1960-х рр. 45
КРИЖАНОВСЬКИЙ А.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСОБИ ПІД ЧАС ВИДАЧІ З УКРАЇНИ /ЕКСТРАДИЦІЇ/ 55
ШАЙ Р.Я.
ПРОФЕСІЙНА ТАЄМНИЦЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 61
БАРАНЯК В.М.
ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ОСОБИ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ:
ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ 65

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ЄВДОКІМЕНКО С.А.
ОСОБЛИВОСТІ НАРАХУВАННЯ І СПЛАТИ ШТРАФНИХ САНКЦІЙ
ТА ПЕНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 69
БОРИСОВА О.В.
ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА ЯК СУБ'ЄКТ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ 76
ГАНДЖА І.А.
ПРОБЛЕМАТИКА ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ РЕЧОВИХ ПРАВ НА МАЙНО
ТА ЇХ ОБТЯЖЕНЬ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ 82
МЕХЕД О.В.
ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ 88
ОЛІЙНИК Д.
ФІНАНСОВІ САНКЦІЇ У СФЕРІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО
ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ 94

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

SOSNA A.
PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF DEALER ACTIVITIES AND DEALER RELATIONSHIPS
IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: THEORETICAL ASPECT 99
МОЖДЕ П.
ОСНОВНІ КРИЗОВІ ЯВИЩА В УКРАЇНІ НА СЬОГОДНІ ДЛЯ ЖІНОК 105
СЕРЕДА О.Г., МИТЧИК Д.Р.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ:
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД 111
ПОРИЦЬКА Ю.М.
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД МЕДІАЦІЇ ПРИ РОЗГЛЯДІ ТРУДОВИХ СПОРІВ
ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ 120
ЩЕРБАКОВА Н.В., НОСАЧ О.Л.
ПИТАННЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ПРОГРАМ
МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ 126

ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

ФУРСА В.В.
ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-СИСТЕМИ МОДЕЛЮВАННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ «OPENLABYRINTH» В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО 137
МУЗИЧУК О.М., НЕВЯДОВСЬКИЙ В.О.
МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ОЦІНЮВАННЯ РОБОТИ СУДІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ 143
ЯКОВЕЦЬ І.С.
ДОСТУП ДО ЛІКУВАННЯ ЯК ПРАВО ОСОБИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я 150
ЯНІШЕВСЬКА К.Д.
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТАМИ
ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ 154
КРАВЧУК М.Ю.
РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА В ІНФОРМАТИВНО-КОМУНІКАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 160
ДАШКЕВИЧ С.
ПРОБЛЕМНІ СТАДІЇ ДОБОРУ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІ МІСЦЕВОГО СУДУ 165
ЗАЙЦЕВА-КАЛАУР І.В.
ДОГОВІР ПРО НЕРОЗГОЛОШЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ (NDA) ЯК ГАРАНТІЯ ОХОРОНИ
ТА ЗАХИСТУ ПРАВ НА КОМЕРЦІЙНУ ТАЄМНИЦЮ 172
КАЛАУР І., ГЕВКО В.
ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТ ОСОБОЮ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА
НА РОЗПОДІЛ ПРИБУТКУ ТОВАРИСТВА ТА ОТРИМАННЯ ДИВІДЕНДІВ 179
ГРОХОЛЬСЬКИЙ В.П., КОГУТ А.А.
АКРЕДИТАЦІЯ ВИПРОБУВАЛЬНИХ ЛАБОРАТОРІЙ
ЯК СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ 187
СТАРЧЕНКО В.М.
СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ КЛЮЧОВИХ ФУНКЦІЙ КЕРІВНИКА ДЕРЖАВНОГО БЮРО
РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЗАКОННОСТІ 191
ДУМЧИКОВ М.О., АНДРІЄНКО Р.І.
ПРОБЛЕМНІСТЬ ЗМІН У ПОРЯДКУ ВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВОЄННИМ СТАНОМ В УКРАЇНІ, ЯК ОСНОВА
ДЛЯ НОВОГО ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН 197
МОСКАЛЮК О.В.
ПРОБЛЕМА ВІДСУТНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ 205
ПОДОРОЖНІЙ Є.Ю.
ПОНЯТТЯ ТИ ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОНТРАБАНДУ ТОВАРІВ 209
ЄВСТІГНЄЄВ А.С.
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ЯК ЗАСОБУ ЗАПОБІГАННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ
ПРИ ФОРМУВАННІ ОКРУЖНИХ ВИБОРЧИХ КОМІСІЙ НА ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИХ ВИБОРАХ В УКРАЇНІ ... 215
БОДНАР С.В.
ДО ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ ПОЗИТИВНОГО ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВНО-
ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ 220
КОЛОБИЛІНА О.О.
МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСАД
КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ 226

YEDELIEV R.
INTERNATIONAL ECONOMIC AGREEMENTS AMONG DEVELOPING NATIONS IN ASIA:
CASES OF VIETNAM AND MALAYSIA 233
АНІКІНА Г.В., ГРИЦИШИНА Л.В.
ЦИФРОВІ АКТИВИ, ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН 239
БУЛГАКОВА О.Д.
БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ОБ'ЄКТ ПРЕДСТАВНИЦТВА В СУДІ БЕЗ ПОВНОВАЖЕНЬ 245
БАСС В.О., КАПІТОНОВА Н.В.
ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФІЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
У ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ 250
БОЙКО В.Б.
ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТА ІНШИХ РЕЧОВИХ ПРАВ: ЕФЕКТИВНІСТЬ
ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ 260
КОВАЛЕНКО Р.І.
ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ:
ВІД ІСТОРИЧНИХ ОСНОВ ДО СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ 266
КРАВЧУК М.Ю.
РОЗГЛЯД АДМІНІСТРАТИВНИМИ СУДАМИ СПРАВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ 271
ДЕМИДЕНКО В.О.
КОНСОНАНС ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
В КОНТЕКСТІ СТАЛОЇ ЕВОЛЮЦІЇ МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА 276
КРУТИЛО О.О.
ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ 284
ЖУКОВ П.І.
ЗАКОННІ ВИМОГИ ПРОКУРОРА ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ
В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ 289
ШАПТАЛА В.Ю.
ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ
ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 296
БУДАРНИЙ С.В.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ: ОБОВ'ЯЗКИ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ТА МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ КОРИСТУВАЧІВ 302
РОЗУМЯК Р.В.
ЗАВДАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ПРОТИДІЇ
ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ ГРУПАМ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ 311
ПОЛЯКОВ І.С.
КОРУПЦІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ У СИЛАХ ОБОРОНИ УКРАЇНИ:
ФЕНОМЕН ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ 316
ЖЕРЕБЦОВ Д.Є.
СУТНІСТЬ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА АКТІВ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ОБРАННЯ НА ПОСАДУ
ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН 322
КВІЛІНСЬКИЙ О.С.
МІСЦЕ ПРАВОВИХ ЗАСАД УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТЕХНОЛОГІЙ І СИСТЕМ
ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ СЕРЕД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 329
КІНАХ Я.В.
ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
У СФЕРІ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ 334
ГУСЄВА І.М.
СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ 343
БОРДАН І.І.
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТАКТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ 349

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ЗМІСТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ

СОКОЛОВ Олександр - аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права

УДК 342.92:347.4(477)
DOI 10.32782/EP.2023.4.1

У статті розглянуто питання змісту та сутності економічної безпеки України як складової національної безпеки, що випливає з норм Основного Закону нашої держави. Наголошено, що сьогодні обидві конституційні категорії (і національна безпека, і економічна безпека) стали, по суті, базовими для функціонування держави. Підкреслено, що Конституція України, як Основний Закон держави, у багатьох своїх нормах оперує терміном «національна безпека», і цілу низку положень Конституції України можна віднести до основ національної безпеки. Натомість, економічна безпека, як складова національної безпеки, стає вагомим чинником стабільності держави, впливає на стан обороноздатності, забезпечення стійкості і поступального розвитку економіки, добробуту населення держави. Проаналізовано деякі підходи до трактування економічної безпеки, її компонент, чинників, які впливають на забезпечення стабільності економіки, протидію потенційним і реальним загрозам та їх нейтралізацію.

Зроблено висновок про те, що національна безпека та економічна безпека, як надзвичайно вагомі конституційні категорії, в умовах сьогодення вимагають доволі значних зусиль для їх надійного і стабільного забезпечення. Особливий акцент, в аспекті стану економіки держави та забезпечення економічної безпеки, має бути спрямований на покращення інвестиційного клімату, реформування податкової системи, удосконалення законодавства щодо запобігання правопорушенням у всіх галузях економіки, а також умов щодо його практичної реалізації з урахуванням позитивного міжнародного досвіду.

Ключові слова: безпека, національна безпека, економічна безпека, загроза, економіка, конституційно-правові засади, стратегія економічної безпеки.

Постановка проблеми

Широкомасштабне вторгнення в Україну країни-агресора і терориста – російської федерації створило велику загрозу для економіки нашої держави, яка і до того перебувала у доволі кризовій ситуації. По суті, така ситуація «оголила» найбільш слабкі місця економічного сектору та створила реальну загрозу національній безпеці загалом.

Натомість, Конституція України закріпила положення про те, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [1]. З огляду на це, варто зауважити, що нині конституційна категорія «економічна безпека» стала пріоритетною, адже від стану економіки напряму залежить обороноздатність нашої держави, а отже, її існування. Усе це зумовлює потребу розгляду питання економічної безпеки і з позиції розширеного наукового дослідження, і з площини її практичного забезпечення.

Стан дослідження проблеми

Питання, що так чи інакше стосуються національної безпеки та її складової – економічної безпеки, стали предметом розгляду значної кількості дослідників, які є фа-

хівцями в різних галузях науки. Найбільш активно у цьому плані публікують свої праці економісти, правники, фахівці в галузі державного управління тощо. Вагоме значення для розуміння сутності, змісту, особливостей, чинників, які визначають місце та роль економічної безпеки в національній безпеці держави мають наукові доробки В. Авер'янова, А. Берлача, Д. Бєлова, Ю. Бисаги, Ю. Битяка, В. Білоуса, Н. Бортник, Л. Долі, Я. Жаліла, В. Колпакова, О. Користіна, С. Лєкаря, Е. Лібанової, В. Ліпкана, О. Ляшенка, В. Мартинюка, В. Мунтіяна, В. Олефіра, Г. Пастернак-Таранушенко, Б. Пасхавера, О. Рябченко, У. Садової, О. Тильчик, Н. Христинченко, В. Шамрая, В. Шкарупи, І. Шопіної та багатьох інших.

Мета статті полягає у з'ясуванні змісту поняття «економічна безпека» як такого, що є однією з найбільш вагомих складових конституційно-правової категорії «національна безпека».

Виклад основного матеріалу

Загалом термін «безпека» упродовж останнього десятиліття для нашої держави є не просто пустим звуком, а набув особливого змісту. Анексія Криму, військові дії на сході України, а тепер і широкомасштабне вторгнення, яке супроводжується не тільки військовими діями, але й постійними терористичними актами проти мирного цивільного населення з боку російської федерації, зумовили потребу підійти до питання безпеки досить серйозно. Зрозуміло, що безпека має багатоаспектне та багатогранне значення, яке для держави, передусім, зводиться до національної безпеки.

Конституція України, як Основний Закон держави, у багатьох своїх нормах оперує терміном «національна безпека». Варто погодитись з Ю. О. Загуменною, яка вказує на те, що «цілий ряд положень Конституції України можна віднести до основ національної безпеки. Перш за все це статті 3, 16, 17, 18 Основного Закону, які є одними із визначальних засад конституційного ладу. Крім того, категорія «національна безпека» згадується у дев'яти статтях Конституції: у статтях 32, 34, 36, 39, 44 передбачено обмеження прав громадян в інтересах забезпечення національної безпеки; у п. 17 ч. 1 ст. 92 вказується, що основи національної безпеки визначаються тільки законами України; відповідно до п. 1, 17 ч. 1 ст. 106 та п. 7 ч. 1 ст. 116 передбачено повноваження Президента та Кабінету Міністрів у сфері національної безпеки, а ст. 107 передбачає діяльність Ради національної безпеки та оборони України, яка є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Конституційний вплив на суспільні відносини у сфері національної безпеки України забезпечується також через дію нормативно-правових актів, які випливають із Основного Закону й деталізують його положення з цього питання» [2, с. 82-83].

Натомість, п. 17 ст. 92 містить положення про те, що основи національної безпеки визначаються тільки законами України [1]. Відтак, 21 червня 2018 року був прийнятий Закон України «Про національну безпеку України», у якому національна безпека України отримала трактування як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [3].

Національними інтересами України законодавець визначив «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [3].

Аналіз вказаного вище нормативно-правового акта дає підстави виокремити низку напрямів, на які спрямовується державна політика у сфері національної безпеки, з-поміж них названо надзвичайно важливий напрям – економічну безпеку.

Ще одним нормативним актом, який визначив пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, є Стратегія національної безпеки України, яку введено в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2000. У цьому документі вказано, що такими пріоритетами є:

– відстоювання незалежності і державного суверенітету;

– відновлення територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону України;

– суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу;

– захист прав, свобод і законних інтересів громадян України;

– європейська і євроатлантична інтеграція [4].

Отож, для реалізації вказаних пріоритетів окреслено низку напрямів, з-поміж яких «сталий розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір» [4].

Критичний огляд літературних джерел, який провели А. О. Бойко та А. О. Єпіфанов, дозволив ученим здійснити структурування категорії «національна безпека» за такими елементами:

«– державна безпека – поняття, що характеризує рівень захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз;

– громадська безпека – поняття, виражене у рівні захищеності особистості і суспільства, переважно від внутрішніх загроз;

– техногенна безпека – рівень захищеності від загроз техногенного характеру;

– екологічна безпека і захист від загроз стихійних лих;

– економічна безпека;

– енергетична безпека;

– інформаційна безпека;

– безпека особистості;

– політична безпека» [5, с. 67].

Для того, щоб зрозуміти зміст і сутність категорії «економічна безпека» та визначити її місце в системі забезпечення національної безпеки, необхідно вдатися до аналізу наукових підходів щодо розуміння цього поняття.

Так, В. В. Третяк та Т. М. Гордієнко висловлюють думку про те, що економічна безпека є однією з важливіших складових елементів національної безпеки, відображаючи причинно-наслідковий зв'язок між економічною міцністю країни, її військово-економічним потенціалом та національною безпекою. Цей зв'язок передбачає свідому підтримку в державі визначених пропорцій між накопиченням валового внутрішнього продукту та військовим будівництвом. Тобто економічна безпека є засобом захисту національних інтересів держави [6, с. 8].

На думку О. В. Скорук, економічна безпека держави – це стан економіки держави, для забезпечення якого створюються стійкі та науково обґрунтовані методи нейтралізації негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, з'являються необхідні умови для стабільного соціально-економічного розвитку держави, захисту національних економічних інтересів та підвищення добробуту громадян [7, с. 40].

Звертаючись до теоретико-правового аспекту забезпечення економічної безпеки, А. Г. Чубенко пропонує розглядати економічну безпеку як стан захищеності національної економіки, який характеризується здатністю до стабільного функціонування та розвитку, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, зростанням конкурентоспроможності держави у світовому економічному середовищі [8, с. 99].

На думку О. Олійничук, ключовими складовими системи економічної безпеки держави доцільно визнати макроекономічну, зовнішньоекономічну, енергетичну, фінансову, продовольчу, інвестиційну, виробничу, інноваційну, які піддаються загрозам, визначених чинним законодавством. У своєму органічному поєднанні вони формують складно структуровану систему – економічну безпеку держави, внутрішній сутності якої притаманна тенденція водночас до зростання та стійкості [9, с. 97].

Водночас, Д. І. Повзун також схильний вважати, що економічна безпека є найважливішим елементом національної безпеки. Дослідник підкреслює, що незалежно від різноманітності поглядів на безпеку не може бути сумнівів щодо необхідності її включення в економічну життєздатність нашого суспільства. Без ресурсів і капіталу немає виробництва та підприємництва. Без бізнесу немає прибутку, без прибутку немає робочих місць. Також без діяльності немає податків, немає військового потенціалу тощо [10, с. 90].

Розглядаючи економічну безпеку як одну зі складових забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі, З. В. Гбур

наводить такі характеристики економічної безпеки держави:

– стійкість та стабільність, протидія внутрішнім і зовнішнім загрозам, під якими розуміємо міцність і надійність зв'язків між усіма елементами економічної системи, стабільність економічного розвитку держави, стійкість до стримування та знешкодження дестабілізуючих загроз факторів;

– економічна незалежність, що характеризує насамперед можливість для будь-якого суб'єкта економічної безпеки самостійно приймати і реалізовувати стратегічні економічні та політичні рішення для розвитку, можливість використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення стабільності та розвитку;

– самовідтворення та саморозвиток. Ця характеристика передбачає створення необхідних умов для ведення ефективної економічної політики та розширеного самовідтворення, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки на світовій арені;

– національні інтереси. Ця характеристика визначає спроможність національної економіки захищати національні економічні інтереси [11, с. 84].

Як вважає С. І. Урба, важливість економічної безпеки як основного складника національної безпеки та її вплив на макроекономічну стабільність держави зростають разом із трансформуванням національно-державних процесів [12, с. 22].

При цьому С. І. Урба виокремлює три найважливіших складники, які, на її думку, свідчать про певну складність економічної безпеки держави за своєю структурою:

«– економічну незалежність, яка не характеризується абсолютним змістом. Ураховуючи світовий розподіл праці, який формує взаємозалежний характер відносин національних економік, саме економічна незалежність розглядається як можливість контролю державою національних ресурсів, досягнення рівня ефективного виробництва якісної продукції, який створить умови для участі у світовій торгівлі, корпоративних зв'язках та в обміні результатами науково-технічних досягнень;

– стабільність і стійкість національної економіки, що передбачає корегування та підтримку впливів, здатних дестабілізувати економічну ситуацію, створення гарантій та умов для активізації підприємництва, захист усіх форм власності та господарювання;

– здатність до саморозвитку і прогресу, що є актуальним для розвитку сучасного світу в умовах глобалізації» [12, с. 23].

У контексті сутності, складових елементів та проблем забезпечення економічної безпеки держави Х. О. Мандзіновська визначає, що «об'єкти економічної безпеки – власне економічна система країни; окремі сфери діяльності: військової, соціальної, політичної, правової, інформаційної і т. д.; суспільство – з його інститутами, організаціями, фірмами, підприємствами; особистість (індивід)».

Натомість «суб'єкти економічної безпеки – держава і суспільство з усіма його інституціями. Якщо конкретизувати, то суб'єктами економічної безпеки є державні та місцеві органи виконавчої і законодавчої влади; міністерства, відомства, комерційні і некомерційні організації, громадські організації, окремі громадяни тощо».

На думку вченої, «основними завданнями економічної безпеки є: забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання, подолання інфляції та безробіття, формування ефективної структури економіки, зменшення дефіциту бюджету та державного боргу, забезпечення соціального захисту і підвищення якості життя населення, стабілізація національної валюти, підвищення конкурентоспроможності країни тощо.

Для досягнення найвищого рівня економічної безпеки треба створити максимальну безпеку її основних функціональних складових. Функціональні складові економічної безпеки країни – це сукупність основних її напрямів, які істотно відрізняються один від одного» [13, с. 161-162].

Забезпечення національних економічних інтересів вимагає формування і реалізації стратегічного курсу у сфері забезпечення економічної безпеки, спрямованого як на стале нарощення конкурентоспроможності економіки України, так і на поступове зміц-

нення економічної стійкості та, відповідно, невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз. Отже, стратегічний курс у сфері забезпечення економічної безпеки має два взаємопов`язаних напрями – напрям розвитку та безпековий напрям [14].

Погоджуємось з думкою С. Лєкаря, стосовно того, що «істотне значення мають посилення державної підтримки інвестиційної та інноваційної активності, вживання заходів зі створення стійкої банківської системи, що відповідає інтересам реальної економіки, полегшення доступу підприємств до довгострокових кредитів на фінансування капітальних вкладень, надання реальної державної підтримки для реалізації програм структурної перебудови промисловості.

Найважливішим завданням, на думку вченого, є необхідність випереджаючого розвитку конкурентоспроможних галузей і виробництв, розширення ринку наукомісткої продукції. З метою її вирішення мають бути вжиті заходи, що стимулюють передачу нових військових технологій у цивільне виробництво, запроваджено механізм виявлення і розвитку прогресивних технологій, освоєння яких забезпечить конкурентоспроможність національних підприємств на світовому ринку [15, с. 189-190].

У контексті викладеного варто акцентувати увагу на викликах і загрозах, які існують у сфері інвестиційно-інноваційної безпеки, адже цей елемент економічної безпеки нині є надзвичайно важливим для стабілізації економіки держави, для її планомірного розвитку. У Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року такими загрозами названо: «відсутність сприятливих умов для залучення інвестицій та реінвестування, а також недостатнє інституційне забезпечення цих процесів; відсутність механізму оцінки (скринінгу) прямих іноземних інвестицій, які залучаються в об'єкти, що мають стратегічне значення для національної безпеки України; недосконалість регіональної і цілеспрямованої іміджевої інвестиційної політики, відсутність науково обґрунтованого моніторингу інвестиційного потенціалу України та її регіонів; слабо розвинена інноваційна інфраструктура в цілому і, зокрема, для ведення бізнесу та впровадження інновацій суб'єктами малого і середнього підприємництва; відсутність сприятливих умов для створення та розвитку технологічних компаній та інноваційних підприємств, стартапів; незадовільний стан об'єктів дослідницької інфраструктури; недостатній обсяг фінансування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності; недостатній для забезпечення інтенсивного розвитку економіки у довгостроковому періоді обсяг фінансування основного капіталу; відсутність дієвих економічних стимулів, сприятливих умов для інноваційного оновлення виробництва, низький попит на інноваційну продукцію на внутрішньому ринку; недостатній рівень захисту прав інтелектуальної власності; протиправні спрямування до вітчизняних технологічних розробок та інновацій з боку іноземних суб'єктів і ризики їх несанкціонованого витоку за кордон; низький захист прав власності; корупція» [14].

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене вище, варто зауважити, що національна безпека та економічна безпека, як надзвичайно вагомі конституційні категорії, в умовах сьогодення вимагають надзвичайних зусиль для їх надійного і стабільного забезпечення. Економічна безпека нині відіграє надзвичайно важливу роль і займає одне з ключових місць у забезпеченні національної безпеки, адже від її стійкості багато в чому залежать усі інші складові національної безпеки, особливо в контексті мінімізації та усунення потенційних загроз та їх впливу на останню.

Особливий акцент, в аспекті стану економіки держави та забезпечення економічної безпеки, має бути спрямований на покращення інвестиційного клімату, реформування податкової системи, удосконалення законодавства щодо запобігання правопорушенням у всіх галузях економіки, а також умов щодо його практичної реалізації з урахуванням позитивного міжнародного досвіду.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Загуменна Ю. О. Конституційні засади національної безпеки України. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми. Харків, 2019. С. 82–83. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/38.pdf

3. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text

5. Бойко А. О., Єпіфанов А. О. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування. *Вісник СумДУ*. Серія «Економіка». 2018. № 3. С. 65–75.

6. Третяк В. В., Гордієнко Т. М. Економічна безпека: сутність та умови формування. *Економіка та держава*. 2010. № 1. С. 6–8.

7. Скорук О. В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6. Ч. 3. С. 39–42.

8. Чубенко А. Г. Теоретико-правовий аспект забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 88–101.

9. Олійничук О. Система економічної безпеки держави та рівні її формування: концептуальні аспекти. *Галицький економічний вісник*. Т.: ТНТУ, 2015. Том 48. № 1. С. 93–100.

10. Повзун Д. І. Економічна безпека регіону як складова національної безпеки України. *Економіка та держава*. 2020. № 8. С. 89–94.

11. Гбур З. В. Економічна безпека як одна зі складових забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі. *Інвестицій: практика та досвід*. 2017. № 18. С. 81–86.

12. Урба С. І. Система економічної безпеки держави: сутність та особливості формування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 26(1). С. 22–25.

SUMMARY

The article examines the content and essence of the economic security of Ukraine as a component of national security, which follows from the norms of the Basic Law of our state. It is emphasized that today both constitutional categories (both national security and economic security) have become, in fact, basic for the functioning of the state. It is emphasized that the Constitution of Ukraine, as the Basic Law of the State, uses the term «national security» in many of its provisions, and a number of provisions of the Constitution of Ukraine can be attributed to the foundations of national security. Instead, economic security, as a component of national security, becomes an important factor in the stability of the state, affecting the state of defense capability, ensuring the stability and progressive development of the economy, and the well-being of the state's population. Some approaches to the interpretation of economic security, its components, factors that affect ensuring the stability of the economy, countering potential and real threats and their neutralization are analyzed.

It was concluded that national security and economic security, as extremely important constitutional categories, in today's conditions require quite significant efforts for their reliable and stable provision. Special emphasis, in terms of the state of the state economy and ensuring economic security, should be aimed at improving the investment climate, reforming the tax system, improving legislation on crime prevention in all sectors of the economy, as well as conditions for its practical implementation, taking into account positive international experience.

Key words: security, national security, economic security, threat, economy, constitutional and legal principles, economic security strategy.

13. Мандзіновська Х. О. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Наукові записки*. Економічні науки. 2016. № 2 (53). С. 159–166.

14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021/print

15. Лекарь С. Правове регулювання економічної безпеки в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 186–191.

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ЖУРАВЛЬОВ Д.В. - д.ю.н, професор, заступник керівника Департаменту з питань громадянства, помилування, державних нагород-керівник управління з питань помилування Офісу Президента України

ХРИСТИНЧЕНКО Н.П. - д.ю.н., професор, завідувачка кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін, Київського університету інтелектуальної власності та права

УДК 342.951(477)
DOI 10.32782/EP.2023.4.2

Стаття присвячена дослідженню публічного адміністрування сектору безпеки й оборони в контексті забезпечення національної безпеки України. При цьому виокремлено декілька ключових аспектів, що розкривають цю проблематику, а саме досліджено окремі підходи до трактування категорії «національна безпека», ядром якої, безсумнівно, виступає «безпека» та публічне адміністрування сектору безпеки і оборони. Наголошено на тому, що в сучасних умовах найбільш вагомою з-поміж усіх інших складових національної безпеки виступає її військова складова. Саме тому питання належного адміністрування сектору безпеки й оборони потребує особливої уваги і з позиції теорії, і з позиції практичного втілення. Вказано, що категорія публічне адміністрування сектору безпеки й оборони має трактуватись як діяльність усіх публічних органів державної влади, покликаних забезпечувати захист основоположних прав людини і громадянина, зокрема й шляхом використання належних принципів, засобів, форм та методів, які дозволять утримувати сектор безпеки і оборони в необхідному стані, сприяти виконанню намічених планів у цій сфері.

У контексті пріоритетних напрямів співробітництва України і НАТО акцентовано увагу на важливості активізації наукової та освітньої діяльності у сфері оборони і національної безпеки. Зазначено, що знання військової справи, зокрема поводження зі зброєю та військовою технікою, є надзвичайно вагомим аспектом у площині збереження людського життя та запобігання втратам особового складу. Ключовими ланками посилення сектору оборони має стати кардинальна трансформація концептуальних підходів до застосування сил оборони на основі новітніх військових методик і стандартів, вироблених передовими європейськими та світовими державами.

Ключові слова: публічне адміністрування, безпека, національна безпека, сектор безпеки й оборони, сили безпеки, сили оборони, військова освіта, ЗСУ, НАТО, ЄС.

Постановка проблеми

Забезпечення національної безпеки та посилення з цією метою оборонного сектору є чи не найбільш важливою функцією держави. Особливого значення для увсіх органів публічної влади ця функція набула у 2014 році і поглибилася з широкомасштабним вторгненням країни-зла, країни-агресора і терориста – російської федерації на територію нашої держави.

Отже, сьогодні варто говорити про різноманітні аспекти посилення сектору безпеки й оборони, одним з яких є публічне адміністрування у цій сфері, з огляду на нагальну потребу забезпечення всебічної національної безпеки, що й зумовлює науковий пошук в окресленій царині.

Стан дослідження проблеми

Проблематика, що так чи інакше стосується публічного адміністрування загалом та сектору безпеки і оборони, зокрема, розкрита в працях В. Авер'янова, А. Берлача, Ю. Битяка, В. Білоуса, Н. Бортник, С. Гри-

щенко, О. Джафарової, С. Єсімова, В. Зароснила, В. Зьолки, М. Коваліва, Т. Коломоєць, В. Колпакова, О. Комісарова, І. Коропатніка, О. Петришина, В. Пилипчука, А. Собакаря, І. Шопіної, В. Шульгіна, О. Ярмиша та інших учених.

Мета статті полягає в розгляді питання, що стосується публічного адміністрування сектору безпеки й оборони в контексті забезпечення національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу

Розглядаючи питання публічного адміністрування сектору безпеки й оборони в контексті забезпечення національної безпеки України доцільно виокремити декілька ключових аспектів, що розкривають цю проблематику. Передусім, це категорія «національна безпека», ядром якої, безсумнівно, виступає «безпека».

Так, Г. Гончаренко вважає, що «безпека» – це діяльність держави, громадськості, що спрямована на запобігання загрозам, виявлення, відвернення загроз. Безпека є необхідною умовою існування особистості, суспільства й держави [1, с. 42].

Розглядаючи поняття та сутність сектору безпеки, С. Пономарьов зазначає, що існує декілька ознак, що характеризують поняття «безпека», а саме: а) нормативно-правові (відсутність ризику, загроз і небезпек); б) технічні правила захищеності (відповідність технічним нормам, правам, параметрам); в) дотримання певного стану безпеки конкретної діяльності (авіаційна безпека, безпека дорожнього руху, безпека мореплавства, радіаційна безпека тощо); г) інформаційна безпека (захищеність інформації); д) правова безпека, особиста, суспільна, державна (особистості, суспільства, держави) [2, с. 69].

Натомість, Закон України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII визначає категорію «національна безпека» як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [3].

Деякі підходи щодо визначення інститутів безпеки, структурних елементів (компонентів) секторів безпеки і оборони, їх конструкції та шляхів трансформації за нинішніх складних безпекових умов повинні, на думку, яку висловлюють Ф. Саганюк, І. Романов, О. Соловей, ґрунтуватися, перш за все, на законах, у межах нормативно-правового поля, яке в ході оборонного огляду належить суттєво вдосконалювати та наближувати до необхідних стандартів і потреб країни з урахуванням як вітчизняного, так і світового досвіду [4, с. 80].

З огляду на це, поділяємо думки, висловлені А. Собакарем та О. Нестерцовою-Собакарь, стосовно того, що успішний і безпечний розвиток держави неможливий без усвідомлення значущості цінностей та інтересів як важливих складових концепції національної безпеки. Не випадково проблеми національної безпеки сьогодні не обмежуються військовою, економічною, екологічною або інформаційною сферами, а охоплюють майже всі сторони соціокультурного життя країни [5, с. 107].

Однак, у сучасних умовах ми все більше переконуємось, що військова складова є доволі вагомою з-поміж усіх інших складових національної безпеки. Саме тому питання належного адміністрування сектору безпеки й оборони потребує особливої уваги і з позиції теорії, і з позиції практичного втілення.

Підтвердженням таких думок є теза Б. Хуторного, який вважає, що «фундаментальність аспекту в забезпеченні національної безпеки і оборони полягає в балансуванні між задоволенням особистісних інтересів та підвищенням суспільного благополуччя, який зумовлений тими законами, у яких людина (громадянин), її права і свободи проголошуються найвищою цінністю, а відповідні їх обмеження виправдовуються станом у секторі безпеки і оборони та рівнем національної безпеки. В Україні такий стан можливий шляхом підвищення ефективності публічного адміністрування відносин, пов'язаних із сектором безпеки і оборони, складові частини якого потребують систематизації, впорядкування та чіткого визначення, а також створенням передумов розвитку оборонно-промислового комплексу як невід'ємної складової частини структури національної економіки» [6, с. 20].

У статті 12 згадуваного нами Закону України ««Про національну безпеку» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII закріплено, що «сектор безпеки й оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складових: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. …» [3].

Як справедливо підкреслює Н. Цибульник, «сили безпеки та сили оборони є двома важливими складовими сектору безпеки України. Сили безпеки включають такі органи, як поліція, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, а також інші відповідні установи». Учена наголошує, що «їх головна мета полягає в забезпеченні внутрішньої безпеки країни, боротьбі зі злочинністю та тероризмом, охороні громадського порядку та правопорядку, захисті прав і свобод людини та громадянина» [7].

Натомість Н. Цибульник акцентує на тому, що «сили оборони складаються зі Збройних Сил України та Національної гвардії України і забезпечують оборону держави від зовнішніх військових загроз, а також здійснюють міжнародну миротворчу діяльність та підтримують національну безпеку в мирний час» [7].

У контексті піднятої нами проблематики ще одним аспектом є публічне адміністрування сектору безпеки і оборони. Посилаючись на Глосарій Програми розвитку публічного адміністрування ООН, О. Шевчук зазначає, що «публічне адміністрування має два тісно пов'язані значення: (1) цілісний державний апарат (політика, правила, процедури, системи, організаційні структури, персонал тощо), який фінансується з державного бюджету й відповідає за управління та координацію роботи виконавчої гілки влади, його взаємодію з іншими зацікавленими сторонами в державі, суспільстві та зовнішньому середовищі; (2) управління й реалізація всього комплексу державних заходів, що пов'язані з виконанням законів, постанов і рішень уряду та управління, пов'язаних із наданням публічних послуг» [8, с. 139].

Натомість О. Коврига зауважує, що публічне адміністрування розкриває основні напрями цілеспрямованої діяльності суб'єктів владних повноважень щодо виконання адміністративних зобов'язань. За допомогою форм публічного адміністрування практично реалізуються завдання та функції публічної адміністрації, від їх використання значною мірою залежить успіх владної діяльності. Ці форми покликані забезпечувати найбільш доцільне виконання функцій адміністрування, досягнення його цілей з найменшими витратами сил, засобів і часу [9, с. 14].

Звертаючись до питання публічного адміністрування сектору безпеки і оборони, варто звернути увагу на тезу, яку висловлюють В. Бойко, Р. Бойко та Г. Храпач, вважаючи, що «процес військової трансформації передбачає перегляд оперативних концепцій та основ застосування Збройних Сил, пошук і прийняття нових підходів до ведення збройної боротьби, перегляд основних завдань та реорганізацію структури військ (сил), забезпечення готовності до можливих змін у середовищі безпеки, досягнення необхідних оперативних спроможностей, з точки зору застосування військ (сил). Найбільш важливим питанням інтеграції ЗС України з іншими військовими формуваннями є досягнення їх взаємосумісності у складі міжвидових угруповань» [10, с. 117-118]. Вочевидь, науковці аргументовано стверджують і про важливість проблеми «створення Єдиної системи управління оборонними ресурсами Збройних Сил та інших військових формувань держави, яка буде відповідати умовам модернізації та трансформації Збройних Сил, забезпечувати оперативну і технічну сумісність військ, зокрема, їх сумісне застосування» [10, с. 117-118].

Водночас вчені схильні до того, що створення Єдиної системи управління оборонними ресурсами дозволить здійснити наступні переваги: централізувати управління всіма видами оборонних ресурсів; скоротити кількість ланок існуючої системи управління оборонними ресурсами; зменшити витрати на Збройні Сили та військові формування інших силових міністерств і відомств; накопичити запаси матеріальних засобів на воєнний час за єдиним планом у цілковитій відповідності до оперативної (оперативно-стратегічної) мети застосування Збройних Сил; розробити єдиний план використання цивіль-

них джерел матеріальних запасів та системи забезпечення можливих бойових дій, ву якому передбачити й використання промислових підприємств для ремонту озброєння та військової техніки (ОВТ); розвивати інфраструктуру Збройних Сил як частку загальнодержавної інфраструктури [10, с. 117-118].

Розглядаючи поняття та цілі публічного адміністрування в секторі безпеки і оборони, І. Шопіна формулює визначення публічного адміністрування в секторі безпеки і оборони. На думку вченої, це комплекс адміністративно-правових засобів, сукупність яких дозволяє здійснювати трансформацію суспільних відносин для досягнення більш високого рівня захищеності прав і свобод людини та громадянина, зміцнення обороноздатності нашої держави і зменшення впливу загроз національній безпеці [11, с. 135].

У контексті нашого дослідження також варто звернути увагу на думки С. Мельника, який під адмініструванням процесу реформування сектору безпеки і оборони пропонує вважати «систему взаємоузгоджених управлінсько-правових заходів, яких вживають вищі органи політичного керівництва держави, а також суб'єкти військового управління задля організаційного, кадрового, інформаційного, технологічного, матеріально-технічного забезпечення структурно-функціональних перетворень органів і служб, які входять до сектору безпеки ій оборони держави» [12, с. 162]. Водночас, науковець зазначає, що такі заходи реалізуються в межах пріоритетних напрямів співробітництва України і НАТО: 1) розбудова спроможностей оборонних інституцій України; 2) комп'ютеризація структур управління, зв'язку, а також посилення спроможностей у галузі військового командування; 3) створення узгодженої та ефективної системи логістичної підтримки з фокусом на поліпшення спроможностей України щодо управління системою постачання та стандартизації; 4) покращення технічної взаємосумісності між Україною та НАТО; 5) посилення рівня кібербезпеки сектору безпеки і оборони; 6) посилення енергетичної безпеки воєнної інфраструктури; 7) впровадження ефективної системи медичної підтримки за Євроатлантичними стандартами; 8) знешкодження саморобних вибухових пристроїв, боєприпасів, що не вибухнули, та їх розмінування; 9) активізація наукової та освітньої діяльності в сфері оборони і національної безпеки; 10) посилення спроможностей національних сил оборони України в галузі стратегічних комунікацій; 11) підвищення потенціалу України у протидії гібридним війнам; 12) реформа Служби безпеки України; 13) НАТО надаватиме підтримку Державній службі України з надзвичайних ситуацій у розбудові спроможностей у галузі захисту цивільного населення та гуманітарної допомоги [12, с. 162-163].

У контексті викладених вище пріоритетних напрямів співробітництва України і НАТО варто акцентувати увагу на важливості активізації наукової та освітньої діяльності у сфері оборони і національної безпеки. Тут доцільно зазначити, що знання військової справи, зокрема поводження зі зброєю та військовою технікою, є надзвичайно вагомим аспектом у площині збереження людського життя та запобігання втратам особового складу. На цьому слушно наголошують С. Мельниченко, В. Овчинник та С. Гудаль. Як фахівці у сфері військової освіти, вони наголошують, що «від якості бойової підготовки молодших офіцерів залежить ефективність підрозділів на тактичному рівні; від їх навичок поводження з озброєнням та військовою технікою – людський та матеріальний вимір втрат під час бойових дій; від розвиненості особистісно-професійних якостей молодих офіцерів залежать уміння мотивувати підлеглих, протидіяти інформаційно-психологічним впливам противника, ефективно комунікувати із оточенням тощо» [13, с. 40].

Натомість, А. Сиротенко, С. Богунов і Ю. Приходько важливою складовою інноваційного руху України в галузі безпеки та оборони вважають вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, які в процесі підготовки офіцерських кадрів для Збройних Сил України (ЗСУ) виконують такі основні задачі та функції: проведення фундаментальних і прикладних досліджень у сфері оборони; неперервне накопичення наукових знань, досвіду; продукування нових знань і військових технологій; розробка змісту освітньо-професійних, освітньо-наукових програм,

що випереджають за рівнем знань сучасні потреби; розробка та запровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій; удосконалення процедури та інструментарію оцінювання компетенцій (знань, умінь, навичок) тих, хто навчається; удосконалення механізмів управління освітнім процесом на основі моніторингу якості військової освіти та військово-освітньої діяльності [14, с. 38].

Вочевидь, необхідно погодитись з думками окремих науковців, що політика держави в галузі військової освіти відображає нові суспільні виклики до професії військовослужбовця, який має стати новим перспективним обличчям і виконувати завдання обороноздатності й національної безпеки країни в умовах ведення бойових дій і впровадження стандартів NATO [15, с. 163].

Безперечно, вчені переконливо доводять, що політичне сьогодення країни вимагає запровадження принципово нової програми підготовки спеціалістів для військової сфери, яка буде враховувати передовий досвід країн-членів Північноатлантичного Альянсу та найкращий досвід військових освітніх систем провідних країн світу [15, с. 164].

Згадувані нами А. Сиротенко, С. Богунов і Ю. Приходько також доречно звертають увагу на особистість військового викладача та виокремлюють низку рушійних механізмів, чинників, здібностей і дій особистості військового викладача в інноваційній діяльності. До них автори відносять: загальну теоретико-методологічну та практичну підготовку; відкритість до нового, тобто формування й розвиток типу мислення та діяльності, протилежного стереотипам і шаблонним методам роботи, консерватизму, догматизму педагогічного мислення; рефлективність, самоусвідомлення себе як суб'єкта пізнання, розвитку, активної професійної діяльності; комунікативність з усіма її різновидами (інформаційну, когнітивну, емоційну, колективну, креативну); усвідомлення окремих проблемних питань, що можуть бути вирішені; відчуття потреби та інтересу до проблемних питань, емоційна активність; сукупність зовнішніх і внутрішніх мотивів; активну, вольову діяльнісно-процесуальну спрямованість на досягнення результату (продукту) [14, с. 45].

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що національна безпека, як особлива категорія, що характеризує стан функціонування соціально важливих сфер, галузей та інститутів, які забезпечують безперебійну життєдіяльність суспільства, за нинішніх умов потребує підсилення її безпекового та оборонного секторів. У цьому контексті публічне адміністрування сектору безпеки і оборони набуває вагомого значення. Така категорія має трактуватись як діяльність усіх публічних органів державної влади, покликаних забезпечувати захист основоположних прав людини і громадянина, зокрема й шляхом використання належних принципів, засобів, форм та методів, які дозволять утримувати сектор безпеки й оборони в необхідному стані, сприяти виконанню намічених планів у вказаній сфері.

Ключовими ланками посилення сектору оборони має стати кардинальна трансформація концептуальних підходів до застосування сил оборони на основі новітніх військових методик і стандартів, вироблених передовими європейськими та світовими державами. У цьому контексті досить важливим питанням є підвищення рівня військової освіти, використання у цій сфері інноваційних методів підготовки військових, а також тісна співпраця у цьому процесі з НАТО.

Література

1. Гончаренко Г. А. Управління сектором безпеки: поняття й сутність. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2020. № 2. Том 31(70). Ч. 2. С. 40–46.

2. Пономарьов С. П. Поняття та сутність сектору безпеки. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 69–72.

3. Про національну безпеку: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

4. Саганюк Ф., Романов І., Соловей О. Обороноздатність держави: шляхи її посилення. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3. С. 69–73.

5. Собакарь А. О., Нестерцова-Собакарь О. В. Категоріально-теоретичний вимір національної безпеки України. *Науковий вісник*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 4. С. 107–111.

6. Хуторний Б. В. Питання публічного адміністрування сектору безпеки і оборони. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2020. № 6. Том 31(70). С. 19–25.

7. Цибульник Н. Ю. Функціональні складові адміністрування сектору безпеки україни. International Scientific Journal «Internauka». Series: «Juridical Sciences». URL: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-3

8. Шевчук О. Сектор безпеки України як об'єкт публічного адміністрування. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 138–142.

9. Коврига О.С. Розвиток публічного адміністрування як умова вдосконалення функціонування органів влади. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2018. № 2. Том 29 (68). С. 14–18.

10. Бойко В. О., Бойко Р. В., Храпач Г.С. Демократичний цивільний контроль сил оборони, проблемні питання в організації військово-цивільних відносин. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2016. № 2. С. 115–120.

11. Шопіна І. М. Поняття та цілі публічного адміністрування в секторі безпеки і оборони. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Електронне наукове видання. 2021. № 3. С. 133–136. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/252495

12. Мельник С. М. Адміністрування реформування сектору безпеки і оборони України у контексті розвитку співробітництва з НАТО. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1 (26). С. 161–165.

13. Мельниченко С. В., Овчинник В. А., Гудаль С. А. Перспективи підготовки фахівців військових спеціальностей у системі ВВНЗ. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки»*. 2022. Вип. 3. С. 39–45.

14. Сиротенко А. М., Богунов С. О., Приходько Ю. І. Інновації в системі підготовки військових фахівців з вищою освітою: поняття, сутність, спрямованість. *Наука і оборона*. 2018. № 3. С. 38–46.

SUMMARY

The article is devoted to the study of the public administration of the security and defense sector in the context of ensuring the national security of Ukraine. At the same time, several key aspects that reveal this problem have been singled out, namely, separate approaches to the interpretation of the category «national security» have been investigated, the core of which is undoubtedly «security» and public administration of the security and defense sector. It is emphasized that in modern conditions, its military component is the most important among all other components of national security. That is why the issue of proper administration of the security and defense sector requires special attention both from the point of view of theory and from the point of view of practical implementation. It is indicated that the category of public administration of the security and defense sector should be interpreted as the activity of all public bodies of state power, called to ensure the protection of fundamental human and citizen rights, in particular through the use of appropriate principles, means, forms and methods that will allow keeping the security and defense sector in the necessary state, to facilitate the implementation of planned plans in this area.

In the context of the priority areas of cooperation between Ukraine and NATO, attention was focused on the importance of intensifying scientific and educational activities in the field of defense and national security. It was noted that knowledge of military affairs, in particular handling of weapons and military equipment, is an extremely important aspect in the area of saving human life and preventing loss of personnel. The fundamental transformation of conceptual approaches to the use of defense forces on the basis of the latest military methods and standards developed by advanced European and world states should be the key links in strengthening the defense sector.

Key words: public administration, security, national security, security and defense sector, security forces, defense forces, military education, Armed Forces, NATO, EU.

15. Ананьїн В. О., Пучков О. О., Уваркіна О. В. Актуальні проблеми військової освіти в умовах політичного сьогодення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Вип. 3 (43). С. 163–168.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ БЛАГОУСТРОЮ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

ЩЕРБИНА Євген Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7425-3866

УДК 351.74 : 342.922

DOI 10.32782/EP.2023.4.3

У статті з'ясовуються особливості адміністративно-правових відносин у сфері благоустрою населених пунктів. На основі положень теорії права та теорії адміністративного права сформульовано визначення поняття «адміністративно-правові відносини у сфері благоустрою населених пунктів». Охарактеризовано структуру адміністративно-правових відносин у сфері благоустрою населених пунктів, визначено об'єкт, предмет та зміст цих правовідносин. Встановлено, що зміст правовідносин визначається суб'єктивними правами та юридичними обов'язками суб'єктів як загальнодержавного, так і місцевого рівня, які конкретизуються в положеннях спеціальних нормативно-правових актів у сфері благоустрою населених пунктів. Зроблено висновок, що особливості адміністративно-правових відносин у сфері благоустрою та необхідність чіткої регламентації цих відносин у національному законодавстві є необхідними для ефективного функціонування сфери благоустрою.

Встановлено, що адміністративно-правові відносини у сфері благоустрою населених пунктів можна визначити як урегульований нормами адміністративного права вид адміністративно-правових відносин, які надають суб'єктам право та покладають на них обов'язок забезпечувати організацію та здійснення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування заходів з благоустрою населених пунктів. Ці відносини включають нормотворчу діяльність, пов'язану зі встановленням правил і процедур у сфері благоустрою населених пунктів, здійсненням різних форм державного регулювання та заходів у цій сфері, координацією діяльності всіх відповідних суб'єктів, у тому числі органів державної влади, забезпеченням технічного та цінового регулювання, ліцензуванням діяльності та контролем.

Об'єктом правовідносин є поведінка людей, конкретні дії або діяльність; у правовідносинах організаційно-майнового характеру - поведінка (дія або діяльність) і майно. Суб'єктами у сфері благоустрою населених пунктів є органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, органи самоорганізації населення та громадяни. Зміст правовідносин визначається суб'єктивними правами та юридичними обов'язками суб'єктів - органів державної влади та органів місцевого самоврядування, визначеними положеннями спеціальних нормативно-правових актів у сфері благоустрою.

Вони сприяють підвищенню якості життя населення України та створенню ефективних механізмів гарантування та захисту прав і свобод громадян.

Ключові слова: правове регулювання, адміністративні правовідносини, сфера, благоустрій населених пунктів, якість.

Постановка проблеми

У будь-якому суспільстві виникають і взаємодіють різні типи відносин (економічні, політичні, соціальні, екологічні тощо). Політичні та економічні характерні для України останнім часом.

Політична та економічна криза, яка характеризує Україну останніми роками, посилює напруженість у суспільстві. Цьому сприяє незадовільний стан благоустрою населених пунктів (територія, житловий фонд, дороги, мости тощо). Цей сектор та відносини в ньому набувають усе більшого значення для України.

Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», представлена Президентом України 12 січня 2015 року, передбачає реформування житлово-комунального господарства як частину вектору розвитку.

Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» передбачає реформування житлово-комунального господарства як вектор розвитку, а децентралізацію та адміністративну реформу – як вектор відповідальності.

Стан опрацювання цієї проблематики

Фундаментальними напрацюваннями у сфері благоустрою населених пунктів, що склали джерельну базу нашого дослідження, є дисертаційні роботи та монографії фахівців із права та державного управління: О.П. Ігнатенка [2], Є.В. Пряхіна [3], Є.М. Щербини [4] та ін. Проте вони не містять ґрунтовного дослідження особливостей адміністративних правовідносин у цій сфері.

Метою статті

На підставі теоретичних та нормативних положень виявлення особливостей адміністративних правовідносин у сфері благоустрою населених пунктів, формулювання визначення та характеристика елементів складу.

Виклад основного матеріалу

Функціонування сфери благоустрою передбачає виникнення, зміну та припинення різних видів правовідносин (цивільних, господарських, трудових, земельних тощо). Проте серед них центральне місце займають адміністративні правовідносини, тому що саме вони визначають форми та методи державного регулювання в означеній сфері, аспекти координації діяльності всіх суб'єктів відносин, зокрема органів публічної влади, засади технічного та цінового регулювання, дозвільної діяльності, контролю тощо.

Дослідження особливостей адміністративних правовідносин у сфері благоустрою базується на опрацюванні теоретичних положень із теорії права та теорії адміністративного права. Як відомо. у будь-якому суспільстві існують різноманітні відносини між учасниками: державою, державними утвореннями, органами, організаціями, особами, які певним чином урегульовані за допомогою соціальних норм (моральних, звичаєвих, релігійних, корпоративних, правових). Та частина з них, що врегульована нормами права (містяться у джерелах права), має назву правовідносин, які сприяють створенню в суспільстві правопорядку, надають стабільного та цілеспрямованого розвитку. Загальнотеоретичне визначення зводиться до того, що правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що охороняються та гарантуються державою [5, с. 44-45]. При цьому відносини, що регулюються, за твердженням О.В. Зайчука та Н.М. Оніщенко, не втрачають свого фактичного змісту (економічного, політичного, сімейного, майнового тощо), а лише видозмінюються, набуваючи нової додаткової якості. Держава не може за допомогою правових засобів довільно змінювати первинний характер тих чи інших відносин, а тим більше створювати нові. Вона за допомогою законів може лише прискорювати розвиток відповідних відносин, ураховувати тенденції, давати простір для прояву позитивних начал, а також стримувати негативні й застарілі зв'язки і процеси [6, с. 432-433]. Проте, як далі визначають автори, існують правовідносини, які виникають тільки як правові й інакше існувати не можуть. Наприклад, конституційні, адміністративні, процесуальні, кримінальні тощо [6, с. 433]. Єдине, що можна доповнити, – це слово «певні», тому що і серед конституційних, адміністративних і т. д. відносин є чимало прикладів прояву в реальному житті.

Із теорії адміністративного права відомо, що йому притаманні певні межі правового регулювання – це сфера діяльності виконавчих та розпорядчих органів і суспільні відносини управлінського характеру, що складаються у цій сфері. Вони виникають, розвиваються

та припиняються між вищими та нижчими органами виконавчої влади (між Кабінетом Міністрів України та обласною державною адміністрацією); органами виконавчої влади та підпорядкованими підприємствами, установами, організаціями (між Міністерством освіти і науки України та ректором вищого навчального закладу); органами виконавчої влади, які не пов'язані безпосередньо підпорядкованістю (між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством освіти і науки України); органами управління й органами громадських організацій (між обласною державною адміністрацією та президією обласної ради профспілок); органами виконавчої влади та громадянами (між районним відділом внутрішніх справ і громадянином, який притягається до адміністративної відповідальності за адміністративний проступок) [7, с. 8-9]. Але у зв'язку з тим, що специфіка предмета адміністративного права не в тотожності з державним управлінням, а із сукупністю суспільних відносин з управління, до нього можна віднести і недержавні види управлінського (організаційного) характеру, наприклад, у сфері господарювання (ознакою таких відносин є поєднання організаційного та майнового елемента [8, с. 21]).

Коло правовідносин у сфері благоустрою можна окреслити, виходячи з нормативних положень Закону України «Про благоустрій населених пунктів» (далі – Закон) [9]. Із преамбули Закону узагальнюємо, що ці відносини мають правову, економічну, екологічну, соціальну та організаційну природу. Перелік цих відносин безпосередньо витікає з призначення благоустрою населених пунктів (ст. 2 Закону) та системи благоустрою населених пунктів (ст. 3 Закону). Благоустрій населених пунктів передбачає: 1) розроблення і здійснення ефективних і комплексних заходів з утримання територій населених пунктів у належному стані, санітарного очищення, збереження об'єктів загального користування, а також природних ландшафтів, інших природних комплексів і об'єктів; 2) організацію належного утримання та раціонального використання територій, будівель, інженерних споруд та об'єктів рекреаційного, природоохоронного, оздоровчого, історико-культурного та іншого призначення; 3) створення умов для реалізації прав та виконання обов'язків суб'єктами у сфері благоустрою населених пунктів [9].

Система благоустрою населених пунктів містить: 1) управління у сфері благоустрою населених пунктів; 2) визначення суб'єктів та об'єктів у сфері благоустрою населених пунктів; 3) організацію благоустрою населених пунктів; 4) стандартизацію і нормування у сфері благоустрою населених пунктів; 5) фінансове забезпечення благоустрою населених пунктів; 6) здійснення державного, самоврядного і громадського контролю у сфері благоустрою населених пунктів; 7) установлення відповідальності за порушення законодавства у сфері благоустрою населених пунктів [9].

Характеристикою будь-яких правовідносин є склад, що містить об'єкт (стосовно чого виникають, змінюються або припиняються правовідносини), суб'єкт (учасники правовідносин) та зміст (суб'єктивні права та юридичні обов'язки) правовідносин. Щодо адміністративних правовідносин із благоустрою населених пунктів об'єктом виступають поведінка людей, певні дії або діяльність, а у правовідносинах організаційно-майнового характеру – поведінка (дії або діяльність) та майно [12].

Із теорії адміністративного права відомо, що суб'єктами адміністративно-правових відносин виступають органи державного управління, які наділені юридично-владними повноваженнями [7, с. 17]. Відповідно до ст. 12 Закону, суб'єктами у сфері благоустрою населених пунктів є органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, органи самоорганізації населення, громадяни [9]. При цьому управління у сфері благоустрою населених пунктів здійснюють Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері житлово-комунального господарства, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та інші органи влади в межах їх повноважень (ст. 5 Закону). Статтями 6-11 Закону визначені повноваження суб'єктів у сфері благоустрою населених пунктів [9], що належать до змісту правовідносин [12].

На підставі загальнодержавних нормативно-правових актів приймаються Правила благоустрою окремих населених пунктів, зі змісту яких також можна охарактеризувати правовідносини у цій сфері. Наприклад, нормативні положення Правил благоустрою території міста Запоріжжя (далі – Правила), затверджені Рішенням міської ради від 22.06.2011 р. № 41 [10], окреслюють коло правовідносин у визначеній сфері. Щодо адміністративних правовідносин, то їх об'єктом є дії в межах поведінки людей або діяльності органів, установ, організацій, підприємств тощо, а у відносинах із використанням будь-якого майна – ще і майно. Суб'єктами цих відносин є такі: орган місцевого самоврядування (Запорізька міська рада), що встановлює порядок благоустрою та утримання об'єктів благоустрою міста Запоріжжя, права та обов'язки учасників правовідносин у сфері благоустрою території міста, визначає комплекс заходів, необхідних для забезпечення чистоти і порядку в місті; органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності та підпорядкування, органи самоорганізації населення, а також громадяни, зокрема іноземці та особи без громадянства, які зобов'язані виконувати Правила [11].

Зміст адміністративних правовідносин у цьому прикладі складають положення Розділів 3-11 Правил щодо прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб, порядку здійснення окремих заходів із благоустрою міста – робіт з відновлення, належного утримання та раціонального використання територій, охорони та організації упорядкування об'єктів благоустрою з урахуванням особливостей використання [10].

Висновки

Таким чином, адміністративно-правові відносини у сфері благоустрою населених пунктів можна визначити як врегульований нормами адміністративного права вид адміністративно-правових відносин, які надають їх суб'єктам право та покладають на них обов'язок забезпечити організацію та здійснення заходів з благоустрою населених пунктів з боку органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Ці відносини включають нормотворчу діяльність, пов'язану зі встановленням правил, процедур тощо у сфері благоустрою населених пунктів, здійсненням різних форм державного регулювання та заходів у цій сфері, координацією діяльності всіх відповідних суб'єктів, у тому числі органів публічної влади, забезпеченням технічного та цінового регулювання, ліцензуванням діяльності, управлінням тощо.

Об'єктом правовідносин є поведінка людей, конкретні дії або діяльність; у правовідносинах організаційно-майнового характеру – поведінка (дія або діяльність) і майно. Суб'єктами у сфері благоустрою населених пунктів є органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, органи самоорганізації населення та громадяни. Зміст правовідносин визначається суб'єктивними правами та юридичними обов'язками суб'єктів – органів державної влади та органів місцевого самоврядування, визначеними положеннями спеціальних нормативно-правових актів у сфері благоустрою.

Вони сприяють підвищенню якості життя населення України та створенню ефективних механізмів гарантування та захисту прав і свобод громадян.

Література

1. Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015

2. Ігнатенко О.П. Державне регулювання сфери благоустрою населених пунктів. Дис. доктора наук з держ. управл.; 25.00.02 – механізми державного управління. Київ, 2016. 471 с.

3. Пряхін Є.В. Благоустрій населених пунктів в Україні: правове регулювання: монографія. Львів, 2011. 199 с.

4. Щербина Є.М. Правові основи адміністративної відповідальності за порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВН, 2012. 191 с.

5. Шемшученко Ю.С., Рабінович П.М. Правові відносини / Юридична енцикло-

педія: в 6 т. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія»,2003. Т. 5: П-С. С. 44–45.

6. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

7. Алфьоров С.М., Ващенко С.В., Долгополова М.М., Купін А.П. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.

8. Щербина В.С. Господарське право : підручник / 6-те вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 640 с.

9. Про благоустрій населених пунктів: Закон України від 06 вересня 2005 р. № 2807-IV. Станом на 10 червня 2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 49. Ст. 517.

10. Про Правила благоустрою території міста Запоріжжя : Рішення Запорізької міської ради від 22.06.2011 № 41/Запорізька міська рада. Офіційний сайт. URL: http://zp.gov.ua/uk/documents/item/1203.Легеза Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.

11. Легеза Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.

12. Легеза Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова. Монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.

LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF POPULATED POINTS IN BLAGOUSTRO

The article clarifies the peculiarities of administrative and legal relations in the field of improvement of settlements. On the basis of the provisions of the theory of law and the theory of administrative law, the definition of the concept of «administrative-legal relations in the field of improvement of settlements» was formulated. The structure of administrative and legal relations in the field of improvement of settlements is characterized, the object, subject and content of these legal relations are defined. It has been established that the content of legal relations is determined by the subjective rights and legal obligations of subjects at both the national and local levels, which are specified in the provisions of special normative legal acts in the field of improvement of settlements. It was concluded that the peculiarities of administrative and legal relations in the field of public works and the need for clear regulation of these relations in national legislation are necessary for the effective functioning of the field of public works.

It has been established that administrative-legal relations in the field of urban improvement can be defined as a type of administrative-legal relations regulated by the norms of administrative law, which give subjects the right and impose on them the obligation to ensure the organization and implementation of measures by executive authorities and local self-government bodies with the improvement of settlements. These relations include rule-making activities related to the establishment of rules and procedures in the field of improvement of settlements, implementation of various forms of state regulation and measures in this field, coordination of activities of all relevant subjects, including state authorities, provision of technical and price regulation, activity licensing and control.

The object of legal relations is the behavior of people, specific actions or activities; in legal relations of an organizational and property nature – behavior (action or activity) and property. Subjects in the field of improvement of settlements are state authorities and local self-government bodies, enterprises, institutions, organizations, bodies of self-organization of the population and citizens. The content of legal relations is determined by the subjective rights and legal obligations of subjects – state authorities and local self-government bodies, determined by the provisions of special normative legal acts in the field of public works.

They contribute to the improvement of the quality of life of the population of Ukraine and the creation of effective mechanisms for guaranteeing and protecting the rights and freedoms of citizens.

Key words: legal regulation, administrative legal relations, scope, development of settlements, quality.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

СЛИЗЧЕНКО Дмитро Станіславович - аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID 0009-0003-8107-1475

УДК 342.922
DOI 10.32782/EP.2023.4.4

Актуальність цієї статті зумовлена тим, що в умовах російської військової окупації нашої території населення зіткнулося з проблемою залишення свого місця проживання за власним бажанням з метою уникнення бойових дій, що спричинили гуманітарну катастрофу в інших регіонах України. Мета цього дослідження - з'ясувати, які заходи адміністративно-правового забезпечення мають бути вжиті або вже вживаються для захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб, а також визначити їх ефективність. У дослідженні проаналізовано заходи, що вживаються державою, з урахуванням нормативно-правової бази щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб у воєнний час та статистичних даних щодо проблем, з якими стикається ця категорія осіб. В Україні часто виникають труднощі з соціальними виплатами, соціальними послугами (наприклад, медичними), відновленням документів, отриманням субсидій, працевлаштуванням та житлом, і це проблеми, які має вирішувати наша держава, відповідальна за захист прав внутрішньо переміщених осіб. Відновлення втраченого майна має бути юридично оформлене і доступне для всіх внутрішньо переміщених осіб та надання безкоштовного житла для ВПО. Ще одним важливим способом подолання цієї проблеми є залучення соціальних працівників та психологів для створення позитивної мотивації, яка б допомогла їм подолати свої проблеми та адаптуватися до нових умов життя.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, внутрішньо переміщені особи, адміністративно-правовий статус, правове забезпечення, гарантія забезпечення прав внутрішньо переміщення осіб.

Вступ

За період дії воєнного стану на території України наша країна зіткнулася з низкою внутрішніх проблем, серед яких гуманітарна катастрофа, спричинена вимушеним переміщенням населення з окупованих територій. Тому подолання негативних наслідків внутрішнього переміщення та забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є наразі нагальним завданням. Внутрішньо переміщені особи перебувають під юрисдикцією країни, громадянами якої вони є або постійно проживають, а саме України, і тому основна відповідальність за забезпечення реалізації їхніх прав і свобод лежить на цій країні. Водночас, їхній правовий статус визначається насамперед нормами адміністративного права. Адміністративне право має враховувати міжнародні зобов'язання держави, зокрема у сфері прав людини, і може бути ефективним, якщо воно враховує позитивний досвід інших держав та рекомендації міжнародних організацій, які сприяють забезпеченню прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Тому внутрішньо переміщені особи повинні бути забезпечені їжею, житлом, мінімальною соціальною та психологічною підтримкою, хоча б тимчасовим працевлаштуванням та влаштуванням дітей до дитячих садків і шкіл. Це перший крок до усунення причин

проблеми, але, на жаль, оскільки не відомо, як довго триватиме війна на території нашої країни, соціальні служби та правоохоронні органи стикаються з сучасними гуманітарними викликами і зобов'язані забезпечувати та вирішувати специфічні проблеми в цій сфері.

Метою цього дослідження є визначити, які заходи адміністративно-правового забезпечення мають існувати або вже існують для захисту прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб, а також визначити їх ефективність.

Для цього дослідження велике значення мають також роботи науковців, які аналізують питання адміністративно-правового забезпечення, а саме: О. Ніколаєнко (2020) зазначала, що «забезпечення належного захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб повинно покладатися на державу, а на законодавчому рівні повинно бути визначено ефективні механізми забезпечення повернення майна чи відшкодування його вартості в разі знищення чи пошкодження» [1].

«Створення окремого органу, до компетенції якого входила б реалізація державної політики щодо ВПО. Не менш важливим залишається взаємодія громадянського суспільства та держави при наданні допомоги внутрішньо переміщеним особам. Органи державної влади кожної країни повинні вивчати та досліджувати досвід інших країн з метою ефективного розв'язання проблем з ВПО» такі висновки зробила Е. Степанова (2023) [2].

Я. Пасічник та О. Стрельченко (2023), проаналізувавши цю проблематику, зазначають, що: «... досягнення цілей щодо вирішення конфліктних ситуацій щодо удосконалення статусу внутрішньо переміщених осіб необхідно розвивати законодавство в галузі адміністративного права, забезпечувати реалізацію прав ВПО, проводити інформаційну роботу щодо їх прав та свобод, сприяти їхній інтеграції в новому місці проживання, а також забезпечити координацію дій між державними та місцевими органами влади, міжнародними та громадськими організаціями для забезпечення їхньої підтримки та інтеграції в новому місці проживання» [3].

Тому актуальність цього питання полягає в необхідності адміністративно-правового забезпечення захисту прав та інтересів населення в умовах воєнного стану на території України, забезпечення його майбутнього та стабільності країни.

Виклад основного матеріалу

Гарантії захисту прав, свобод і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб встановлюються Конституцією України, законами, іншими нормативно-правовими актами та міжнародними договорами.

Відповідно до міжнародно-правових стандартів, гарантування прав внутрішньо переміщених осіб - це сукупність принципів і норм міжнародного права, закріплених у міжнародно-правових договорах щодо прав внутрішньо переміщених осіб, що є метою цивілізованої держави як члена світового співтовариства.

Основним міжнародним стандартом щодо прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є Керівні принципи з питань внутрішньо переміщених осіб, розроблені в 1998 році Представником Генерального секретаря ООН з питань внутрішньо переміщених осіб. Основний принцип полягає в тому, що державні органи влади зобов'язані і несуть відповідальність за надання правового захисту і гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам у межах своєї юрисдикції, а також гарантувати права і свободи ВПО, коли держава не в змозі забезпечити фізичний захист і допомогу, звернутись за допомогою та приймати її ззовні [4, с.159].

Основним законом, що регулює відносини щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Відповідно до статті 1 Закону, внутрішньо переміщені особи - це громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України та мають право на постійне проживання в Україні у результаті збройних конфліктів, тимчасової окупації, повсюдних

проявів насильства, порушень прав людини, надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, або з метою уникнення негативних наслідків таких ситуацій, або у зв'язку з прийняттям таких рішень були змушені залишити або покинути своє місце проживання [5].

На сьогодні на території України кількість внутрішньо переміщених осіб (далі-ВПО) значно зросла внаслідок війни, а також через інші конфлікти та природні катастрофи. Відповідно до даних Міжнародної організації з міграції (2023 рік) 5,4 млн. осіб є ВПО, причому 58 % здійснювали переміщення в країні протягом 6 місяців [6]. Ці відомості свідчать про досі актуальну гуманітарну катастрофу, яку потрібно вирішувати як на законодавчому рівні, так і на місцевому рівні.

Слід зазначити, що адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб є важливим питанням адміністративно-правового забезпечення в Україні. Це означає, що органи державної влади та місцевого самоврядування повинні забезпечити правовий захист та інші права і свободи внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до частини 1 статті 9 Закону, внутрішньо переміщені особи мають право на єдність сім'ї; сприяння з боку державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та приватних організацій у розшуку та реінтеграції членів сім'ї, які втратили зв'язок з нею внаслідок внутрішнього переміщення; інформацію про долю та місцезнаходження зниклих безвісти членів сім'ї та найближчих родичів; безпечні житлові та санітарно-гігієнічні умови; право на отримання достовірної інформації про наявність загрози життю та здоров'ю на покинутій території та території тимчасового проживання та інші.

Відповідно до частини 2 статті 9 Закону, внутрішньо переміщені особи зобов'язані дотримуватися Конституції, законодавства України та інших нормативно-правових актів і в 10-денний строк з дня прибуття до нового місця проживання повідомити про це районну, районну у місті Києві державну адміністрацію, міську та структурний підрозділ з питань соціального захисту населення виконавчого органу міської, районної у місті (у разі її утворення) ради. У разі добровільного повернення до покинутого місця постійного проживання внутрішньо переміщена особа зобов'язана не пізніше ніж за три дні до дня виїзду повідомити структурний підрозділ з питань соціального захисту населення Київської обласної, районної у місті Києві державної адміністрації, міської, структурний підрозділ з питань соціального захисту населення виконавчого органу районної у місті ради (у разі її утворення), структурний підрозділ з питань соціального захисту населення районної у місті ради, де отримано документ, про дотримання Конституції України та інші обов'язки, встановлені законодавством [5].

Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб передбачає створення відповідних механізмів та інструментів для забезпечення захисту їхніх прав та інтересів [7, с. 87].

Наразі ВПО можуть звернутись за допомогою до таких структур, як: структурний підрозділ з питань соціального захисту населення районної, районної у м. Києві державної (військової) адміністрації; виконавчого органу міської, районної у місті ради або уповноваженій особі виконавчого органу сільської, селищної, міської ради; центр надання адміністративних послуг за місцем обліку внутрішньо переміщеної особи із використанням функціоналу Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (за технічної можливості) та електронних систем Мінсоцполітики; можливості подати заяву в електронній формі за наявності реєстраційного номера облікової картки платника податків засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг.

Також ця категорія осіб може звертатись за допомогою в питаннях соціального захисту до Урядового контактного центру. Відтак за січень-вересень 2023 року всього надійшло заявок – 356 048, з них 167 238 заявок надіслано органам виконавчої влади та 188 810 надано роз'яснення заявникам щодо питань пов'язаних із соціальним захистом [8].

Наразі законодавство чітко визначає поняття «внутрішньо переміщена особа»,

конкретизує права та пільги, у тому числі грошові виплати, що надаються та гарантуються державою, а також встановлює механізм видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи. Крім того, законодавство, що регулює цю сферу, постійно оновлюється відповідно до нової ситуації та потреб внутрішньо переміщених осіб, а також проблем, що виникають у процесі правозастосування.

Щодо практичних наслідків дії законодавства у сфері захисту прав ВПО, то громадські організації, які надають допомогу ВПО, згадують про постійні труднощі з призупиненням або відмовою у соціальних виплатах, бюрократичні процедури перевірок, проблеми з відновленням документів (паспортів, документів про освіту, права власності тощо), отриманням субсидій тощо.

Відповідно до проведеного соціологічного онлайн-опитування внутрішньо переміщені особи (50 осіб) зазначили, що основними проблемами, з якими вони стикаються, є: 60 % респондентів не змогли знайти роботу на новому місці (підставами проблеми становили нестача вакансій – 56 % та низька заробітна плата на запропонованих вакансіях – 64 %); наступною проблемою, яку зазначили ВПО, є відсутність власного житла – 75 % (більшість осіб проживають в орендованому житлі – 45 %, житло надане безкоштовно на певний термін – 30 % та 25 % наявність власного житла); доступність медичних послуг є ще однією з проблем – 65 % респондентів висловили незадоволення.

Так, дослідженням встановлено, що державою не виконується законодавство щодо надання безоплатного тимчасового житла внутрішньо переміщеним особам за умови оплати комунальних платежів, як це передбачено абзацом 8 частини 1 статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [9, с. 54].

Питання житла є однією з найважливіших проблем, пов'язаних з ВПО, і, як показує міжнародний досвід, має вирішуватися по-різному, залежно від планів, намірів і можливостей ВПО та рівня уваги з боку держави. Загалом можна виділити три основні шляхи вирішення житлових проблем: розміщення в приватному секторі (оренда квартир або будинків), розміщення в державних об'єктах, готелях, гуртожитках, літніх таборах та будівництво нового житла. Будівництво тимчасового соціального житла на покинутих землях потенційно може вирішити такі проблеми [10, с. 74]: 1) забезпечити певну зайнятість ВПО; 2) задовольнити частину продовольчих потреб ВПО; 3) сприяти реконструкції покинутих і занедбаних міських територій та відновленню покинутих сіл та селищ.

Однак слід зазначити, що доступ до покинутих і занедбаних об'єктів не гарантує виконання всіх необхідних функцій, а їхня реконструкція потребує тривалого і капіталомісткого процесу.

Щодо якості медичного обслуговування, то були виявлені наступні проблеми, з якими стикаються ВПО при отриманні медичних послуг: 1) відсутність медичної документації; 2) недостатній доступ до інформації про медичні заклади, до яких вони можуть звернутися; 3) відсутність первинних медичних консультацій для всіх ВПО; 4) ліки для цієї категорії населення є дорогими і здебільшого хворим доводиться купувати їх за власні кошти; 5) відсутність або нецільове використання коштів, виділених на забезпечення належного рівня медичного обслуговування ВПО; 6) більшість медичних працівників не знають про аптеки, де ВПО можуть придбати ліки на пільгових умовах або безкоштовно; 7) недостатня доступність життєво необхідних ліків та процедур (наприклад, гемодіалізу) для пацієнтів, які їх потребують. Проблема полягає в тому, що ВПО мають труднощі з доступом до інформації про те, де і як можна отримати медичну допомогу та як захистити своє право на безоплатну медичну допомогу [11, с. 33].

Для подолання сформульованих у цій сфері проблем держава має забезпечити все необхідне для того, щоб ці громадяни ні в чому не потребували.

Висновки

Як свідчать вищезазначені джерела, адміністративно-правовий статус ВПО є важливим інструментом забезпечення їхніх прав та інтересів. Забезпечення прав вну-

трішньо переміщених осіб є важливим завданням органів державної та місцевої влади, які повинні гарантувати їм правовий захист та інші права і свободи. Ефективна та дієва реалізація адміністративно-правового статусу ВПО, недискримінація, вільний доступ до інформації, безперешкодне надання соціальних послуг, доступ до ринку праці, захист від насильства, інтеграція в нових поселеннях, спрощена реєстрація та видача документів, участь внутрішньо переміщених осіб у прийнятті рішень та сприяння їх негайному поверненню. Українське законодавство розробило низку нормативно-правових актів для забезпечення захисту цієї категорії громадян, але вони не враховують і не вирішують усіх проблем, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи.

Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб є одним з найважливіших питань в Україні на сьогодні. Це пов'язано з тим, що існують виклики, які має вирішити наша держава, яка зобов'язана захищати права внутрішньо переміщених осіб у сферах соціальної допомоги, соціальних послуг (наприклад, охорони здоров'я), відновлення документів, отримання субсидій, працевлаштування та житла. Відновлення втраченого майна має бути юридично оформленим і доступним для всіх внутрішньо переміщених осіб та надання безкоштовного житла. Ще одним важливим фактором подолання цієї проблеми є спільна робота з соціальними працівниками та психологами над вирішенням проблем та наданням позитивних стимулів для адаптації до нових умов життя.

Література

1. Ніколенко, Л. М. Забезпечення реалізації та захисту прав внутрішньо переміщених осіб.*Правовий часопис Донбасу*. № 3 (72). 2020. URL: https://ljd.dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2022/01/5-nikolenko.pdf (дата звернення 11.09.2023 року)

2. Степанова, Е. Р. Соціальне забезпечення внутрішньо переміщених осіб. *Економіка праці та соціальна політика*. 2023. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/29213/1/Степанова_стаття.pdf (дата звернення 11.09.2023 року)

3. Пасічник, Я., Стрельченко, О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ. *Наукові перспективи (Naukovì perspektivi)*. № 5 (35). 2023.

4. Каліущенко І. М. Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та їх впровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. No 2. С. 157–159.

5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

6. Дані Міжнародної організації з міграції за 2023 рік. URL: https://www.migrationdataportal.org/sites/g/files/tmzbdl251/files/2023-02/ukraine-key-figures-2023.pdf (дата звернення 12.09.2023 року)

7. Адміністративнеправо:альбомсхем:навч.посіб. Харків: Право, 2015. 150 с.

8. Інтерактивна мапа звернень Урядового контактного центру щодо питань соціального захисту. URL: https://ukc.gov.ua/a-statystyka-a/stats/ (дата звернення 12.09.2023 року)

9. Лук'янов Д.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С., Загальна теорія права. Посібник для підготовки до іспитів за новою програмою курсу. Видавництво право. 2019. 172 с.

10. Малиновська О.А. Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду. *Серія «Соціальна політика»*. № 9.

11. Іляшко, О. О. Проблеми захисту права внутрішньо переміщених осіб на медичну допомогу в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені ВІ Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. 30 (69), № 1. С. 32-35.

References

1. Nikolenko, L. M. Ensuring the implementation and protection of the rights of internally displaced persons. *Legal Journal of Donbass*. № 3 (72). 2020. URL: https://ljd.dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2022/01/5-nikolenko.pdf (access date 11.09.2023)

2. Stepanova, E.R. Social security of internally displaced persons. *Labor economics and social policy*. 2023. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/29213/1/Stepanova_stattya.pdf (access date 11.09.2023)

3. Pasichnyk, Ya., Strelchenko, O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS UNDER THE CONDITIONS OF THE MILITARY STATE. *Scientific perspectives (Naukovì* perspektivii). № 5 (35). 2023.

4. Kaliushchenko I. M. International legal standards for ensuring the rights of internally displaced persons and their implementation in Ukraine. *Legal scientific electronic journal*. 2016. No. 2. P. 157–159.

5. On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons: Law of Ukraine dated October 20, 2014 № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

6. Data from the International Organization for Migration for 2023. URL: https://www.migrationdataportal.org/sites/g/files/tmzbdl251/files/2023-02/ukraine-key-figures-2023.pdf (access date 11.09.2023)

7. Administrative law: scheme album: study guide. Kharkiv: Pravo, 2015. 150 p.

8. Interactive map of appeals of the Government Contact Center on social protection issues. URL: https://ukc.gov.ua/a-statystyka-a/stats/ (access date 11.09.2023)

9. Lukyanov D.V., Pogrebnyak S.P., Smorodynskyi V.S., General Theory of Law. Guide for preparing for exams according to the new course program. Publishing house right. 2019. 172 p.

10. Malinovska O.A. Ways to solve the problem of internally displaced persons: some lessons from foreign experience. *«Social policy» series*. № 9.

11. Ilyashko, O. O. Problems of protecting the right of internally displaced persons to medical care in Ukraine. *Scholarly notes of the Tavra National University named after VI Vernadskyi. Series: Legal Sciences*. 2019. 30 (69), № 1. P. 32-35.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE

The relevance of this article is due to the fact that in the conditions of the Russian military occupation of our territory, the population faced the problem of leaving their place of residence at their own will in order to avoid hostilities, which caused a humanitarian catastrophe in other regions of Ukraine. The purpose of this study is to find out what measures of administrative and legal support should be taken or are already taken to protect the rights and interests of internally displaced persons, as well as to determine their effectiveness. The study analyzed the measures taken by the state, taking into account the legal framework for the protection of the rights of internally displaced persons in wartime and statistical data on the problems faced by this category of persons. In Ukraine, there are often difficulties with social benefits, social services (for example, medical), restoration of documents, obtaining subsidies, employment and housing, and these are problems that must be solved by our state, which is responsible for protecting the rights of internally displaced persons. Restitution of lost property must be legally formalized and available to all internally displaced persons and free housing for IDPs. Another important way to overcome this problem is to involve social workers and psychologists to create positive motivation that would help them overcome their problems and adapt to new living conditions.

Key words: administrative and legal support, internally displaced persons, administrative and legal status, legal support, guarantee of ensuring the rights of internally displaced persons.

ЩОДО ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ

БОКОВ Іван Дмитрович - аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID 0009-0000-4606-6943

УДК 347.83:34:002.1
DOI 10.32782/EP.2023.4.5

У статті здійснюється комплексний аналіз особливостей застосування адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері кібербезпеки в Україні. Визначається, що під час розгляду правопорушень у сфері обігу інформації, що передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення, виникають певні складнощі, оскільки чинний Кодекс не має окремої глави, присвяченої саме вказаним проступкам, а правопорушення, які можна було б включити до цієї глави, розташовані у різних главах Особливої частини Кодексу. З'ясовано, що адміністративна відповідальність у сфері кібербезпеки може бути застосована за вчинення трьох груп правопорушень: пов'язаних із забезпеченням доступу фізичних та юридичних осіб до публічної інформації, необхідної для реалізації їх прав, свобод та законних інтересів; пов'язаних із забезпеченням обмеження доступу до певних відомостей, розповсюдження яких може спричинити негативний вплив правам та свободам громадян, законній діяльності юридичних осіб або національній безпеці; пов'язаних із забезпеченням безпеки у сфері медіаінформації". Запропоновано, з метою згуртування статей Кодексу України про адміністративні правопорушення, що стосуються застосування адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері кібербезпеки, виділити окремий розділ у кодексі – "Адміністративні правопорушення, пов'язані із забезпеченням інформаційної безпеки".

Ключові слова: адміністративна відповідальність, інформація, безпека, кібератаки, кіберпростір, правопорушення.

Актуальність обраної теми

У сучасних умовах науково-технічної революції, що, у свою чергу, охопила процесами інформатизації всі сфери суспільного життя, Україна на достатньому рівні все ще не може протистояти різноманітним кібернетичним загрозам, особливо що стосується понять, пов'язаних з "гібридною війною". Вдала політика щодо припинення кібернетичних правопорушень неможлива без посилення та вдосконалення адміністративно-правових заходів забезпечення безпеки в кібернетичній сфері, направлених на запобігання, попередження та припинення зазначених вище протиправних діянь.

Проблематика правопорушень в інформаційній сфері стає все більш актуальною з розвитком інформаційних технологій. Дискусії ведуться навколо поєднання і співвідношення корпоративних норм обробки інформації, закріплених переважно у політиках конфіденційності або безпеки, з вимогами національного законодавства щодо цивільно-правової, адміністративно-правової, кримінально-правової охорони різних категорій інформації. Численні кібератаки та кіберінциденти як в Україні, так і у всьому світі зумовлюють підвищення уваги державних органів і, відповідно, науковців до проблематики боротьби з правопорушеннями в інформаційній сфері.

Крім того, під час розгляду правопорушень у сфері обігу інформації, що передбачені Кодексом України про адміністративні

правопорушення (далі – КУпАП), виникають певні складнощі, оскільки чинний КУпАП не має окремої глави, присвяченої саме вказаним проступкам, а правопорушення, які можна було б включити до цієї глави, розташовані у різних главах Особливої частини КУпАП.

Аналіз останніх досліджень та публікацій підтверджує актуальність обраної тематики в публікаціях наукової спільноти, серед яких можливо виділити праці: Юртаєва К.В., Пивоварова В.В., Лисенко С.Ю., Козирєвої В. П., Гаврилішина А. П., Педешко А.І., Перун Т.С., Веселова Л. Ю., Бараненко Р.В., Марущак А.І., Бухарєва В.В., Тарасюк А.В та інших.

Метою дослідження виступає здійснення комплексного аналізу особливостей застосування адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері кібербезпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу

Адміністративно-правове забезпечення національної (у тому числі й кібернетичної) безпеки регламентується перш за все положеннями основного Закону України – Конституції України, у якій передбачається наявність певних прав та обов'язків для громадян, захист їхніх інтересів та гарантій щодо безпеки в різних сферах. Завдання із забезпечення кібернетичної безпеки покладається на державу, а держава у свою чергу, за допомогою певних методів впливає на поведінку правопорушників (чи/або потенційних правопорушників) у кібернетичній сфері. Також основним Законом закріплено право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, за винятком спеціально визначених у законі обставин (ст. 34 Конституції України). Таке обмеження здійснюється в межах правового інституту інформації з обмеженим доступом, що поділяється на таємну та конфіденційну [1]

На сьогодні можна із впевненістю констатувати, що одними із найпоширеніших правопорушень є порушення у кіберпросторі. Варто підкреслити, що вчинення таких правопорушень може не тільки мати негативні наслідки для кожного окремого громадянина, а й нести небезпеку для всієї держави взагалі. Саме тому важливого значення набуває інститут юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері кібербезпеки України. Взагалі ж "відповідальність" у науковій літературі в більшості випадків трактується лише як підзвітність (accountability) і усвідомлення осудності (immutability). У юридичній ж науці феномен відповідальності вивчається головним чином у плані покарання (punishability). Важливо також відзначити той факт, що термін "відповідальність" вперше ввів у науковий обіг Альфред Бен, який тлумачив її саме в значенні "покарання" [2].

На переконання Лук'янця Д.М., юридична відповідальність — це регламентована правовими нормами реакція з боку уповноважених суб'єктів на діяння фізичних або юридичних осіб (колективних суб'єктів), що проявляються в недотриманні встановлених законом заборон, невиконанні встановлених законом обов'язків, порушенні цивільно-правових зобов'язань, нанесенні шкоди або завданні збитків, і виражена в застосуванні до осіб, які вчинили такі діяння, засобів впливу, що тягнуть за собою позбавлення особистого, майнового або організаційного характеру [3, с. 15].

Відповідно до положень основного законодавчого акту, яким передбачено відповідальність за правопорушення у сфері кібербезпеки – Закон України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України", визначено, що "особи, винні у порушенні законодавства у сферах національної безпеки, електронних комунікацій та захисту інформації, якщо кіберпростір є місцем та/або способом здійснення злочину, іншого винного діяння, відповідальність за яке передбачена цивільним, адміністративним, кримінальним законодавством, несуть відповідальність згідно із законом" [4.].

Тобто із зазначеного положення випливає, що до суб'єктів, котрі вчинили правопорушення в зазначеній сфері, можуть застосовуватися такі види юридичної відпові-

дальності, як цивільна, адміністративна та кримінальньно-правова відповідальність. Самим же законодавчим актом не визначено вичерпного переліку правопорушень, за вчинення яких може наступати один із різновидів юридичної відповідальності.

Щодо загального поняття адміністративної відповідальності, то під такою відповідальністю зазвичай розуміють – застосування до осіб, які вчинили адміністративні проступки, адміністративних стягнень, що тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки майнового, морального, особистого чи іншого характеру і накладаються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і в порядку, встановлених нормами адміністративного права [5, с.66].

Виходячи з досліджень провідного науковця в галузі адміністративного права В.К. Колпакова, адміністративна відповідальність – це специфічне реагування держави на адміністративне правопорушення, що полягає у застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого законом стягнення до суб'єкта правопорушення. Як явище правової дійсності, така відповідальність характеризується двома видами ознак: по-перше, це ознаки, властиві юридичній відповідальності в цілому (основні); по-друге, ознаки, що відмежовують адміністративну відповідальність від інших видів юридичної відповідальності (похідні). Основні ознаки адміністративної відповідальності, як зазначає автор, полягають у тому, що вона: 1) є засобом охорони встановленого державою правопорядку; 2) нормативно визначена і полягає в застосуванні (реалізації) санкцій правових норм; 3) є наслідком винного антигромадського діяння; 4) супроводжується державним і громадським осудом правопорушника і вчиненого ним діяння; 5) пов'язана з примусом, з негативними для правопорушника наслідками (морального або матеріального характеру), яких він має зазнати; 6) реалізується у відповідних процесуальних формах [6, с.121].

Важливість аналізу загальних понять, таких, як юридична відповідальність у цілому та адміністративна відповідальність, зокрема, пояснюється тим, що це є базисом, своєрідною основою для решти збірних понять, які стосуються відповідальності. Не є винятком і поняття адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері кібербезпеки.

Складності аналізу адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері кібербезпеки додає те, що в наукових колах не існує одностайної позиції щодо тих різновидів адміністративних правопорушень, які будуть зараховуватися до сфери кібербезпеки. Це пов'язано перш за все зі складністю поставлених завдань, що обумовлюється об'єктивними факторами, які пов'язані зі специфікою кіберправопорушень. Як зазначає К.В. Юртаєва, до них відносяться:

– транскордонний характер комп'ютерних правопорушень;

–неузгодженість юрисдикційних актів протидії кіберправопорушенням (позитивні і негативні конфлікти юрисдикцій);

– постійне вдосконалення ззасобів та методів вчинення кіберправопорушень;

– орієнтація кримінального і адміністративного законодавства на традиційні моделі вчинення та поширення правопорушень;

– складність та суперечливість процесу кваліфікації правопорушень;

– недоліки процесуального законодавства щодо отримання, фіксації та дослідження електронних правопорушень [7, с.221].

Важливим є також окреслення основних ознак адміністративної відповідальності у сфері кібербезпеки. Так, на думку С.Т. Гончарук, основними ознаками адміністративної відповідальності, як категорії загальної є: один із видів державного примусу, зокрема, адміністративний його різновид (одна із ланок заходів адміністративного примусу); це специфічна форма правового регулювання з боку держави в особі її компетентних органів на певну категорію протиправних проявів; своєрідні правовідносини між органами (посадовими особами), що її застосовують, та правопорушниками, причому в таких правовідносинах відсутні елементи службового під-

порядкування; юридичною підставою для настання адміністративної відповідальності, як правило, є окремий вид правопорушень – адміністративні проступки; один із самостійних видів правової відповідальності; державно-репресивний захід як результат протиправної поведінки особи; один із важливих адміністративно-правових інститутів, нормами якого значною мірою охороняється велика кількість суспільних відносин, урегульованих як адміністративно-правовими нормами, так і нормами інших галузей права; суб'єктами адміністративно-правової відповідальності можуть бути як фізичні, так і юридичні особи (наприклад, при порушенні правил пожежної безпеки, законодавства про об'єднання громадян, тощо) [8, с. 20–21].

Взагалі в КУпАП міститься близько сотні статей, за якими регулюються питання відповідальності щодо порушення порядку створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації. З цього приводу досить вдалою є думка Т.С. Перуна, який говорить про те, що "такі правопорушення можна поділити на три основні групи, а саме:

а) забезпечення доступу фізичних та юридичних осіб до публічної інформації, необхідної для реалізації їх прав, свобод та законних інтересів;

б) забезпечення обмеження доступу до певних відомостей, розповсюдження яких може спричинити негативний вплив правам та свободам громадян, законній діяльності юридичних осіб або національній безпеці;

в) забезпечення безпеки у сфері медіа-інформації" [9, с. 156].

Таким чином, можливо припустити, що адміністративна відповідальність у сфері кібербезпеки може наступати у випадку вчинення правопорушення: пов'язаного із забезпеченням доступу фізичних та юридичних осіб до публічної інформації, необхідної для реалізації їх прав, свобод та законних інтересів; пов'язаного із забезпеченням обмеження доступу до певних відомостей, розповсюдження яких може спричинити негативний вплив правам та свободам громадян, законній діяльності юридичних осіб або національній безпеці; пов'язаного із забезпеченням безпеки у сфері медіа-інформації".

Якщо виходити з позиції того, що адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері кібербезпеки є збірним поняттям та різновидом адміністративної відповідальності, то її можливо визначити як застосування до особи, яка вчинила правопорушення, санкцій, що передбачені в нормах адміністративного права. Частіше за все, такі санкції відображають матеріальний (грошовий) характер. Принагідно зауважимо, що за чинним КУпАП окремо не виділяється розділ, який присвячується правопорушенням у сфері кібербезпеки. Проте, окремі науковці дають посилання на статті КУпАП, які таку відповідальність, безумовно, передбачають. Наприклад, однією з таких є ст.51-2 КУпАП, за якою "незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності (літературного чи художнього твору, їх виконання, фонограми, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, корисної моделі, промислового зразка, знака для товарів і послуг, топографії інтегральної мікросхеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо), привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом, – тягне за собою накладення штрафу від десяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно виготовленої продукції та обладнання і матеріалів, які призначені для її виготовлення" [10].

У свою чергу, відповідно до ст. 164-9 КУпАП зазначається, що "розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, упаковки яких не марковані контрольними марками або марковані контрольними марками, що мають серію чи містять інформацію, які не відповідають носію цього примірника, або номер, який не відповідає даним Єдиного реєстру одержувачів контрольних марок, – тягне за собою накладення штрафу від десяти до ста

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних" [10] тощо.

На думку Веселової Л.Ю., КУпАП також передбачає адміністративну відповідальність за правопорушення в кіберсфері. Стягнення за незаконні дії з використанням інформаційно- телекомунікаційних систем зводяться до накладення штрафу з конфіскацією незаконно збутих чи призначених для збуту копій баз даних, а також грошей, отриманих від їхнього продажу. До таких правопорушень належать: демонстрація та розповсюдження фільмів без державного свідоцтва на право розповсюдження та демонстрації фільмів (ст. 164-4), незаконне розповсюдження екземплярів аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних (ст. 164-9), здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизованих) системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних інформаційних (автоматизованих) систем (ст. 212-6) тощо. Однак судова практика щодо розгляду адміністративних справ за правопорушення в кібернетичній сфері не сформована, відсутній чіткий алгоритм розгляду таких неправомірних дій, і, як підсумок, немає дієвого механізму захисту прав та інтересів інтернет- суспільства [11, с. 92].

І наостанок варто зазначити, що протягом 2022 року за допомогою засобів Системи виявлення вразливостей і реагування на кіберінциденти та кібератаки було опрацьовано близько 58 мільярдів подій, отриманих за допомогою засобів моніторингу, аналізу та передачі телеметричної інформації про кіберінциденти та кібератаки, детектовано 181 мільйон підозрілих подій інформаційної безпеки (при первинному аналізі), опрацьовано 179 тисяч критичних подій інформаційної безпеки (потенційні кіберінциденти, виявлені шляхом фільтрації підозрілих подій ІБ та вторинного аналізу), зафіксовано та оброблено безпосередньо аналітиками безпеки 415 кіберінцидентів. Порівняно з 2021 роком, кількість подій ІБ зросла: – у категорії «Шкідливий програмний код» у 18,3 рази; – у категорії «Збір інформації зловмисником» у 2,2 рази [12]. Це підтверджує те, що Україна є вразливою до правопорушень у сфері кібербезпеки, а тому потребує забезпечення належного рівня правового захисту, у тому числі заходів адміністративного захисту, серед яких важливе місце займає адміністративна відповідальність.

Висновки

Таким чином, адміністративна відповідальність може бути застосована за вчинення трьох груп правопорушень: пов'язаних із забезпеченням доступу фізичних та юридичних осіб до публічної інформації, необхідної для реалізації їх прав, свобод та законних інтересів; пов'язаних із забезпеченням обмеження доступу до певних відомостей, розповсюдження яких може спричинити негативний вплив правам та свободам громадян, законній діяльності юридичних осіб або національній безпеці; пов'язаних із забезпеченням безпеки у сфері медіаінформації".

Зважаючи на постійне збільшення кількості кібератак та наявності на території України з 2022 року запровадженого правового режиму воєнного стану, постійної військової агресії сусідньої держави, інформаційна сфера стала надзвичайно вразливим місцем України. У зв'язку з чим вважаємо за необхідне певним чином структурувати статті КУпАП з метою їхнього згрупування в одному розділі Особливої частини. Також можливе буде виділення окремого розділу – "Адміністративні правопорушення, пов'язані із забезпеченням інформаційної безпеки".

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%8

2. Баранова Н. М. Етика: навч, посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 323 с.

3. Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку: монографія. Київ: Інститут

держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 136 с.

4. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

5. Педешко А.І. Адміністративна відповідальність за порушення митних правил: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Університет внутрішніх справ. Харків, 2000. 176 с.

6. Колпаков В. К. Адміністративне право України. Київ: Юрінком-Інтер, 2004. 724 с.

7. Юртаєва К.В. Проблеми криміналізації незалежного використання комп'ютерних паролів, кодів доступу або подібних даних, які надають доступ до комп'ютерних систем чи їх частин. Ф. П. 2017. № 3. С. 221-227.

8. Перун Т. С. Адміністративна відповідальність в системі заходів забезпечення інформаційної безпеки. ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 17 листопада 2017 р.) Львів, Національний університет «Львівська політехніка». 2017. С. 155–160.

9. Гончарук С. Т. Адміністративна відповідальність за законодавством України. Київ: КМУЦА, 1995. 78 с.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон УРСР від 7 грудня 1984 року № 2755-VI: Закон України від https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

11. Веселова Л. Ю. Зміст адміністративно-правових заходів забезпечення безпеки в кібернетичній сфері. Правовий часопис Донбасу. 2020. № 1. С. 89–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2020_1_13.

12. ЗВІТ ПРО РОБОТУ СИСТЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ВРАЗЛИВОСТЕЙ І РЕАГУВАННЯ НА КІБЕРІНЦИДЕНТИ ТА КІБЕРАТАКИ ЗА 2022 рік. URL: https://scpc.gov.ua/api/docs/sseb6a10-b7aa-4396-8b04-e0e4b7fca1l1/sseb6a10-b7aa-4396-8b04-e0e4b7fca1l1.pdf

References

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-BP. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%8

2. Baranova N. M. Ethics: teach, guide. Nizhyn: NSU named after M. Gogol, 2015. 323 p.

3. Lukyanets D. M. Institute of administrative responsibility: problems of development: monograph. Kyiv: Institute of State and Law named after V. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, 2001. 136 p.

4. On the main principles of ensuring cyber security of Ukraine: Law of Ukraine dated October 5, 2017 No. 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

5. Pedeshko A.I. Administrative responsibility for violation of customs rules: dis... candidate. law Sciences: 12.00.07 / University of Internal Affairs. Kharkiv, 2000. 176 p.

6. Kolpakov V. K. Administrative law of Ukraine. Kyiv: Yurinkom-Inter, 2004. 724 p.

7. Yurtaeva K.V. Problems of criminalizing the independent use of computer passwords, access codes or similar data that provide access to computer systems or parts thereof. F. P. 2017. No. 3. P. 221-227.

8. Perun T. S. Administrative responsibility in the system of information security measures. IT law: problems and prospects for development in Ukraine: collection of materials of the 2nd International Scientific and Practical Conference (Lviv, November 17, 2017) Lviv, Lviv Polytechnic National University. 2017. P. 155–160.

9. Honcharuk S. T. Administrative responsibility according to the legislation of Ukraine. Kyiv: KMUTSA, 1995. 78 p.

10. Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of the Ukrainian SSR dated December 7, 1984 No. 2755-VI: Law of Ukraine from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

11. Veselova L. Yu. Content of administrative and legal measures to ensure security in the cyber sphere. Legal journal of

Donbass. 2020. No. 1. P. 89–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2020_1_13.

12. REPORT ON THE OPERATION OF THE SYSTEM FOR DETECTION OF VULNERABILITIES AND RESPONSE TO CYBER INCIDENTS AND CYBER ATTACKS FOR 2022. URL: https://scpc.gov.ua/api/docs/sseb6a10-b7aa-4396-8b04-e0e4b7fca111/sseb6a10-b7aa-4396-8b04-e0e4b7fca111.pdf

REGARDING THE ISSUE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL LIABILITY FOR OFFENSES IN THE FIELD OF CYBER SECURITY

The article provides a comprehensive analysis of the features of the application of administrative responsibility for offenses in the field of cyber security in Ukraine. It is determined that during the examination of offenses in the field of information circulation provided for by the Code of Ukraine on Administrative Offenses, certain difficulties arise, since the current Code does not have a separate chapter dedicated to the specified offenses, and offenses that could be include in this chapter, located in different chapters of the Special Part of the Code. It was found that administrative responsibility in the field of cyber security can be applied for the commission of three groups of offenses: related to ensuring access of individuals and legal entities to public information necessary for the realization of their rights, freedoms and legitimate interests; related to ensuring the restriction of access to certain information, the dissemination of which may cause a negative impact on the rights and freedoms of citizens, the legal activities of legal entities, or national security; related to ensuring security in the field of media information". It is proposed, in order to unify the articles of the Code of Ukraine on administrative offenses related to the application of administrative responsibility for offenses in the field of cyber security, to allocate a separate section in the code – "Administrative offenses related to ensuring information security".

Keywords: administrative responsibility, information, security, cyberattacks, cyberspace, offenses.

СУЧАСНЕ АНТИТЕРОРИСТИЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ДЕЯКІ ЙОГО АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ (КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

ТРИНЬОВА Я.О. - професор Академії Державної пенітенціарної служби, доктор юридичних наук, доцент, академік Української академії наук, адвокат
Orcid 0000-0002-5416-2756
УДК 343.8
DOI 10.32782/EP.2023.4.6

У статті аналізується чинне національне та міжнародне антитерористичне законодавство. Виявлено деякі актуальні проблеми в цій сфері. Зокрема, щодо застосування термінології, взаємовідношення понять тощо. Піддано критиці пропозиції щодо внесення змін до складу злочину, передбаченого ст. 258 КК України (терористичний акт) шляхом доповнення способів вчинення цього діяння. Визначено статті 258-1 – 258-3 КК України, як зайві, адже передбачені в них діяння охоплюються інститутом співучасті, описаним у Загальній частині КК. Зазначено, що доцільно визнати тероризування кваліфікуючою ознакою тих насильницьких та деяких інших агресивних злочинів, що можуть вчинюватись з метою застосування терору, як засобу досягнення певних цілей. При цьому в примітці до статті Кримінального кодексу, у якій уперше в його тексті згадуватиметься тероризування, доцільно закріпити визначення останнього як залякування невизначеного кола осіб або представників публічної влади чи громадськості з метою досягнення певної мети. Щодо пропозицій деяких дослідників доповнення конкретних способів вчинення терористичного акту, виказано сумнів у доцільності цього, адже законодавець фактично їх передбачив у словосполученні «інших дій». Разом із тим підтримано пропозиції щодо необхідності визначення механізму визнання організації терористичною та створення відповідного реєстру таких організацій, а також у необхідності завершення процесу затвердження на загальнодержавному рівні правил антитерористичної безпеки.

Ключові слова: терор, тероризм, терористична діяльність, терористичний акт, екстремізм, сепаратизм, терористична організація.

Актуальність «терористичної» теми, на жаль, у сьогоденній Україні неможливо заперечити, хоча ще років двадцять тому в цьому аспекті Україна була безпечною. Через ЗМІ ми чуємо про випадки тероризму, екстремізму та сепаратизму. Проте чи закріплені ці терміни в чинному законодавстві? Чи передбачена окрема відповідальність за кожне діяння, що можливо віднести до проявів тероризму, екстремізму, сепаратизму, злочинів проти гуманітарного права тощо. Розмаїття термінології, що застосовується в цій сфері потребує свого визначення, адже від цього залежить правильна кваліфікація діянь і, відповідно, обрання правильних засобів кримінально-правового реагування на нього.

Питання антитерористичної тематики розглядались через призму кримінального права, кримінології та криміналістики. Серед науковців, які присвятили свої публікації зазначеній сфері, можна назвати: Бурак М., Біленчук П., Буханченко А., Глушков В., Герасименко К., Дрьомін В., Іщенко М., Ємельянов В., Кобець А., Крижна В., Кубальський В., О. Кириченко, Куц В., Леонов Б., Пащенко В., Рудник Л., Ткачов І., Циганов В. та ін.

Однак з плином соціальних відносин є постійна необхідність актуалізувати чинне законодавство. Не винятком стало і антитерористичне законодавство як на національному, так і міжнародному рівні.

Метою статті стало висвітлення проблем чинного національного антитерористичного законодавства, з'ясування сутності термінологічного апарату, що застосовується для розкриття тематики тероризму та пов'язаних із ним явищ, виявлення інших проблем та представлення пропозицій щодо їх усунення.

Враховуючи мету дослідження були обрані наступні *методи* наукового пізнання. Серед загальнонаукових методів використано описання, за допомогою якого викладаються частини цитованих законодавчих положень; аналіз – при виділенні досліджуваних частин національних та міжнародних актів; синтез – для їх узагальнення. Зі спеціально-юридичних методів використовувались метод конкретно-соціологічних досліджень – переробка та відбір необхідної інформації про той аспект правової реальності, який досліджується (тероризм та суміжні явища); контент-аналіз; порівняльно-правовий метод використовувався при з'ясуванні спільних рис визначення тероризму в науці та законодавчих актах; формально-юридичний метод застосовувався при дослідженні будови конкретних положень законодавства та формулювання власних пропозицій.

Виклад основного матеріалу

Для аналізу чинного антитерористичного законодавства та реалізації міжнародних зобов'язань України з протидії тероризму доцільно використовувати наступну правову базу: Конституція України [1], Кримінальний кодекс України [2], Закон України «Про боротьбу з тероризмом» [3], Закон України «Про Службу безпеки України» [4], Закон України «Про національну безпеку України» [5] інші закони України, указ Президента України «Про Стратегію воєнної безпеки України» [6], указ Президента України «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» [7], постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, інші нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України.

Крім цього прийнято у 2019 році Концепцію боротьби з тероризмом в Україні, у якій визнавалося, що найбільшу терористичну загрозу для України становить агресивна політика Російської Федерації, спрямована на дестабілізацію ситуації в державі, у тому числі шляхом інспірування сепаратистських проявів і всебічної підтримки диверсійно-терористичної діяльності маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях [8].

У 2020 році Стратегією національної безпеки України одним із пріоритетних завдань правоохоронних, спеціальних, розвідувальних та інших державних органів відповідно до їх компетенції визначено запобігання, виявлення та припинення проявів сепаратизму, тероризму, екстремізму [9].

З метою захисту України від терористичних посягань в інформаційному просторі Верховна Рада України прийняла від 22 травня 2022 року Закон України № 2265-IX «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» [10]. Законом визначено поняття держави-терориста, пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії РФ як держави-терориста проти України та її правове регулювання.

Універсальними міжнародними документами, спрямованими на зміцнення національних, регіональних та міжнародних зусиль з протидії (надалі буде використано саме цей термін) тероризму, є: Глобальна контртерористична стратегія Організації Об'єднаних Націй (A/RES/60/288), яка була прийнята державами-членами 8 вересня 2006 року. [11, с. 60]; Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977р. [12]; Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997р. [13]; Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму1999р. [14]; інші міжнародні дого-

вори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Ведучи мову про понятійний апарат відмітимо, що в різних матеріалах використовуються поняття «тероризм» і «терор». Так поняття «тероризм» зустрічається в ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [3]. Однак у ст. 33 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, 1949 рік, використано термін «терор» разом із терміном «залякування» (що є синонімами), для визначення заборонених дій щодо цивільного населення [15]. У ст. 51 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, знову використано термін «тероризувати» для позначення забороненої мети вчинених дій щодо цивільного населення [16]. Така сама термінологія застосовується і в п. d ч.2 ст. 4 («акти тероризму»), і в ч.2 ст. 13 (мета тероризму) Протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 року [17]. У Римському статуті Міжнародного кримінального суду термін «терор» не значиться [18].

Етимологічно терор (франц. terreur, від лат. terror – страх, жах) – засіб тотального залякування, придушування політичних, ідеологічних та інших противників шляхом застосування насильства аж до фізичного знищення. Появу терміна пов'язують з якобінською диктатурою у Франції 1793- 1794 р.р., хоча схожі явища і процеси неодноразово відбувалися впродовж історії цивілізації [19].

Кульчицький С.В. та Примаченко Я.Л. поняття «терор» пов'язують із діями держави, а «тероризм» – із діями недержавних організацій або окремих осіб. Цей поділ визначає головний зміст відповідного явища: у терорі – це репресії, у тероризмі – терористичні акти. На протиставленні усталеного змісту терору і тероризму побудоване поняття «державного тероризму». Він проявляється в нелегітимному застосуванні загрози сили, а врешті й у застосуванні сили для змушування інших держав змінити чи не змінювати проти волі народу існуючий політичний лад або в ігноруванні державного суверенітету в інший спосіб. Такі акції, як використання радянських військ з метою впливу на ситуацію в Угорщині (1956), Німецькій Демократичній Республіці (1961), Чехословаччині (1968), Афганістані (1979) або погроза використати їх у Польщі (1956, 1981), розглядаються як вияв державного тероризму. Виявом державного тероризму були також вбивства тих політичних противників комуністичного режиму, які перебували в інших країнах. Жертвами радянських вождів стали С.Петлюра у Франції, Є.Коновалець у Нідерландах, Л.Троцький у Мексиці, С.Бандера в Німеччині та ін. [20]

Пащенко В.І., Кобець М.В., Іщенко А.В., Буханченко А.С. – представники юридичної спільноти, також поділяють таке термінологічне відмежування. [21, с. 8].

У Законі України «Про боротьбу з тероризмом» останній визначено як суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з *метою* досягнення злочинних цілей [3].

Проявом явища «тероризм» є суспільно небезпечне діяння – терористичний акт, ознаки якого визначено в ст. 258 КК України. Саме за конкретний прояв (діяння) тероризму настає кримінальна відповідальність.

Так, суспільно небезпечне діяння, щоб підпадати під ознаки терористичного акту (акту залякування – дослівно), має включати не лише суспільно небезпечний спосіб вчинення (підпал, застосування зброї, вибух тощо) та наслідки (також включається і погроза вчинити зазначені дії із певною метою), але ще і конкретну мету: порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями

громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста).

Водночас, незважаючи на зазначені ознаки, єдиний підхід до визначення поняття «тероризм», як соціального явища, у вітчизняній науці відсутній. Разом із тим можна відмітити загальні підходи вітчизняних та зарубіжних фахівців у розумінні цього поняття. Так спільними крапками є констатація наявності певної мети при вчиненні суспільно небезпечного діяння – залікування, досягнення конкретних результатів.

Дотепер на рівні міжнародного права не затверджено єдиної узгодженої дефініції тероризму, а також можливої відповідальності за його вчинення. Існує більше ста різних визначень, однак жодне з них не було визнано єдино правильним. Відповідних міжнародно-правових критеріїв для визнання держав спонсорами тероризму, а також механізму визнання держави терористичною так само немає.

Деякі автори виділяють такі критерії, властиві тероризму загалом:

1) основною формою вчинення злочину є акти насилля або загрози насильства;

2) може бути здійснений тільки субнаціональною групою або недержавними утвореннями, а не державами;

3) метою є досягнення політичних, економічних чи релігійних цілей;

4) акти тероризму поширюють страх поза безпосередньою жертвою та здійснюють сильний психологічний ефект;

5) терористична діяльність відрізняється послідовністю, високим рівнем організації та планування [22, с.16].

Під визначення тероризму не підпадають види насильства за наступними критеріями:

1) акти насильства, що здійснюються військовими силами у належній уніформі або силами законних комбатантів однієї держави проти іншої;

2) дії проти законних цілей у війні, таких як ворожі комбатанти і воєнні об'єкти;

3) супутній збиток, який не є надмірним щодо конкретної і прямої військової переваги, ву тому числі заподіяння випадкового пошкодження небойових цілей під час атаки або спроби атакувати законні цілі у війні [22, с.16].

Серед видів тероризму можна виділити наступні.

Так, ученими із Східно-Кентуккського університету (Eastern Kentucky University) виокремлюється 5 типів тероризму:

– державний тероризм, який підтримується, насамперед фінансово, окремими державами. Він полягає у вчиненні терористичних актів від імені певної держави або її уряду;

– так званий «безпристрасний тероризм», коли терористичні акти вчиняються певними групами або особами, що повстали проти уряду;

– право- і ліворадикальний тероризм, коріння якого слід шукати в політичній ідеології;

– релігійний тероризм, в основу якого покладено релігійну мотивацію;

– кримінальний тероризм, особливістю якого є те, що акти терору є засобами для досягнення злочинного прибутку або для сприяння іншим злочинним намірам [23].

Також іншими дослідниками виділяються:

- «інформаційний тероризм», акцент у якому переважно ставиться на різноманітних формах і методах впливу на інформаційні інфраструктури держави та цілеспрямоване використання цієї інфраструктури для створення умов, які мають катастрофічні наслідки для життєдіяльності суспільства й держави [24]. Доволі часто феномен інформаційного тероризму розглядають у контексті пропаганди та інформаційної війни. Разом з тим, зазначимо, що сутність інформаційного тероризму полягає у дестабілізації суспільства, створенні в ньому атмосфери громадянської непокори і недовіри суспільства до дій та намірів влади шляхом організації спеціальних медіакампаній [25];

-інформаційно-психологічний тероризм, під яким розуміємо спосіб впливу ЗМІ на свідомість і поводження людей за допомогою інформації, що пропагує насилля або сама є формою насилля. До різновиду інформаційно-психологічного тероризму віднесемо медіатероризм;

- інформаційно-технічний тероризм, сутність якого полягає в завданні збитків окремим елементам або всьому інформаційному простору супротивника задля шантажу та прийняття вигідних для суб'єкта впливу рішень. Класифікація використовуваних інформаційним тероризмом засобів визначає його основні форми. Різновидом його є кібертероризм [26 с.90-91].

Слід наголосити на доступності нині Інтернету для реклами своєї діяльності різноманітними міжнародними терористичними організаціями. Здебільшого пропаганда радикальних ідей відбувається в популярних соціальних мережах "Facebook", «ВКонтакте», "Twitter", "Youtube". Задля цього використовуються такі поширені форми пропагандистських матеріалів, як мультфільми або комп'ютерні ігри, основним сюжетом яких є прославляння терористичних актів, місії терористів-смертників, безбідне життя терористів [27].

Серед форм психологічного впливу активно використовуються такі, як доведення до об'єкта даних про реальні чи ненаявні загрози; прогнози щодо переслідувань, репресій та убивств; шантажування; здійснення вибухів, масових отруєнь, підпалів, захоплення заручників. Одним із найбільш поширених прийомів здійснення психологічного тиску став так званий телефонний тероризм, тобто дзвінки з інформацією про мінування місць масового скупчення людей. Останнім часом повідомлення про нібито мінування публічних місць значно почастішали в Україні [27 с.91].

Сепаратизм (від лат. separatus – відокремлення) – це політика і практика відокремлення, відділення частини території держави з метою створення нової самостійної (іншим словом незалежної) держави або переходу до складу іншої держави або набуття статусу широкої автономії [28]. Іншими словами, сепаратизм – це пропаганда стану культурного, етнічного, племінного, релігійного, расового, національного або ж гендерного відокремлення від ширшої групи населення.

Сепаратизм, будучи суперечливим суспільно-політичним явищем, є однією з найскладніших та найактуальніших проблем світового співтовариства, тому вартує дослідження його ролі в міжнародних відносинах.

У науковій літературі немає єдиного конкретного підходу стосовно трактування поняття «сепаратизм». Його визначають і як спосіб розв'язання проблеми, і як рух за територіальне відокремлення, і як практику діяльності суспільно-політичних рухів. Проблема сепаратизму є однією з найбільш складних, адже вона безпосередньо пов'язана з питаннями існування держав, зміною їх кордонів та утворення нових держав.

Сепаратизм прийнято поділяти на два домінантні види:

- релігійний, який відбувався ще в часи хрестових походів і залишився даниною історії. Наприклад, рух сектантської релігійної меншини, який зараз демонструють ісламісти в Сирії;

- етнічний, він може вважатися єдиним правомірним сепаратизмом, який вивіряється референдумом. Прикладом можуть бути рух каталонців Іспанії та події, які відбулись в Ірландії та Шотландії. Етнічний сепаратизм, за своєю суттю, є етнотериторіальним конфліктом, в основі якого лежить прагнення етнічної меншини відокремитися від загальної держави, що сприймається її представниками як державне утворення іншої етнічної меншини. Поява в позиції лише однієї з конфліктуючих сторін елементів сепаратизму інтернаціоналізує конфлікт і підчиняється його потребам і нормам міжнародного права [28].

Квазіреферендуми в Криму, ДНР, ЛНР, наслідками яких стало відділення, на думку влади РФ, цих територій від України – теж можна віднести до прикладу формального сепаратизму, однак не легітимного.

У сучасному світі сепаратистські настрої набули значного поширення в багатьох країнах, зокрема в Іспанії, і сконцентровані вони переважно в Каталонії та Країні Басків, в Азербайджані (Нагорний Карабах), Грузії та Абхазії тощо.

Екстреми́зм (від фр. extremisme, лат. ext remus – крайній) – прихильність крайнім поглядам і особливо методам, діям, заходам у політиці. Серед таких методів можна від-

значити провокацію заворушень, громадянську непокору, терористичні акції, методи партизанської війни [29].

Зростанню екстремізму зазвичай сприяють: соціально-економічні кризи, різке падіння життєвого рівня основної маси населення, тоталітарний політичний режим з придушенням владою опозиції, переслідуванням інакомислення. У таких ситуаціях крайні заходи можуть стати для деяких осіб та організацій єдиною можливістю реально вплинути на ситуацію, особливо якщо складається революційна ситуація чи держава охоплена тривалою громадянською війною.

Яким же чином співвідносяться ці терміни?

Екстремізм є явище об'єктивної дійсності, його проявами або методами чи видами можуть бути тероризм або/та сепаратизм. Крім цього, методом досягнення сепаратизму як мети може слугувати тероризм.

Стосовно застосування терміну «боротьба» з тероризмом – доречно вживати термін «протидія» за прикладом вживання вже усталеного словосполучення «протидія злочинності» [30], адже тероризм є різновидом злочинності.

Провівши аналіз міжнародного та чинного законодавства у сфері протидії тероризму, можна виділити такі науково-прикладні проблеми.

До міжнародних актів з протидії тероризму приєдналися не всі держави, а РФ взагалі денонсувала Протокол І до Женевських конвенцій. Як зазначалось, на міжнародному рівні не існує ані загальновизнаної універсальної дефініції тероризму, ані єдиної договірної бази, ані судового органу з юрисдикцією відправляти правосуддя над терористами. З погляду міжнародного права, держава в принципі не може вчиняти акти тероризму. Злочини, що вчиняє РФ проти українського населення, мають ознаки міжнародних злочинів (порушення норм гуманітарного права та воєнні злочини). Підтвердженням такої позиції є рішення Міжнародного кримінального трибуналу у справі колишньої Югославії, коли терор в умовах збройного конфлікту вперше розглядався як самостійний склад воєнного злочину. Подібної правової позиції дотримався і Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне, який розглянув справи за обвинуваченням у низці «актів тероризму», передбачених статтею 3 (d) Статуту Спеціального суду, і при визначенні елементів цього злочину звертався до практики Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії [31, с.584; 32].

На національному ж рівні досі актуальними залишаються намагання внести зміни до ст. 24 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо визначення статусу терористичної організації та внесення змін до складу злочину, передбаченого ст. 258 КК.

Можна погодитись із І. Ткачовим, що вірогідно наразі існує відсутність системного нормативно-правового регулювання порядку визнання організації терористичною, що не дозволяє вживати ефективних заходів правового реагування на протиправну діяльність, зокрема міжнародних терористичних організацій. Стаття 24 Закону України "Про боротьбу з тероризмом", визначаючи відповідальність організації за терористичну діяльність, розглядає її як юридичну особу, зареєстровану в установленому порядку. Однак, законодавством не визначено юрисдикції таких справ та процедури розгляду їх судом, що є законодавчою прогалиною, яка не дає змоги реалізувати наведену норму закону [33с.134-135].

Буряк М. теж доходить до цієї думки і пропонує запровадити реєстр терористичних організацій, встановити порядок їх включення (виключення) до (з) такого реєстру, а також визначити юридичні наслідки включення терористичних організацій до реєстру [34 с.142]

Крім цього, існує серед дослідників думка, що визначення терористичного акту, яке передбачено диспозицією ч. 1 ст. 258 КК України, є далеко не повним, не вичерпує усього спектру терористичних діянь, відображаючи лише спеціальний склад злочину. Адже сам по собі терористичний акт може і не супроводжуватися вибухами, підпалами чи іншими подібними діями і, звичайно, не вичерпується ними. Невизнання інших форм насильства як терористичних у КК України можна вважати суттєвим пробілом у вітчизняному законодавстві. Інші злочини

хоч, за своєю суттю, можуть бути терористичними, формально в законі про кримінальну відповідальність такими не визнані [35, с.93].

Проте не можна погодитись із таким підходом, адже слідування казуїстиці (тобто описування в законі конкретних діянь, що було до недавнього часу не властиво українській законотворчій техніці) згодом може призвести до викривленого правозастосування, коли суд буде керуватись лише буквою закону.

У контексті удосконалення антитерористичного законодавства імпонує також пропозиція професора Куца В.М [36]. Він критикує законотворчу техніку, використану в ст. 258, 258-1 КК України, зазначаючи, що ст. 258-1 КК є, по суті, підбурювання до вчинення терористичного акту, яке до появи зазначеної статті в Кодексі сповна компенсувалось інститутом співучасті. Подібна ситуація спостерігається й щодо статей 258-3 та 258-4 КК України, у яких також описано ні що інше, як співучасть у терористичному акті. Тож Куц В. обґрунтовано ставить питання, навіщо відступати від усталеної традиції, коли в Особливій частині описуються діяння, вчинювані виконавцем, а злочинна поведінка співучасників інших видів кваліфікується за правилами, закріпленими у ст. 29 КК України? Основною причиною такого стану справ є відсутність в Україні досвіду трансформації міжнародно-правових актів до національного законодавства, а також закону про нормативно-правові акти. Замість імплементації «духу» міжнародних конвенцій до національного законодавства, спостерігається намагання майже дослівного переносу до останнього текстів міжнародно-правових документів, чого зовсім не вимагається від України [37, с. 37]. У міжнародно-правових документах, зазвичай, йдеться про забезпечення країнами-учасницями необхідних зусиль з протидії тим чи іншим правопорушенням, запобігання їх вчиненню, але не вказується як це слід робити. Куц В. для досконалості законодавчого визначення проявів тероризму пропонує визначити домінуючі ознаки тероризму, а потім вирішити, яке кримінально-правове значення їм надати. Сутнісне та етимологічне значення явища тероризму виокремлює у якості головної об'єктивної його ознаки залякування невизначеного кола людей або представників публічної влади чи її безпосередніх носіїв, причому чим більше, тим краще для терориста (-ів). Але залякування не є для терориста (-ів) самоціллю. Воно використовується як засіб досягнення певної мети, як головної суб'єктивної ознаки тероризму, а саме – примушування до прийняття певного рішення або вчинення чи не вчинення певного діяння; привернення уваги громадськості до певних поглядів (політичні, релігійні тощо) терориста (-ів). Визначивши основні об'єктивні та суб'єктивні ознаки тероризму можливо запропонувати більш досконалу форму кримінально-правового відображення цього явища в законі. Замість виокремлення терористичного акту та низки діянь, що утворюють співучасть у його вчиненні, що породжує конкуренцію кримінально-правових норм та колізію, як це зроблено сьогодні (ст.ст. 358–358-3 КК України), доцільно визнати тероризування кваліфікуючою ознакою тих насильницьких та деяких інших агресивних злочинів, що можуть вчинюватись з метою застосування терору, як засобу досягнення певних цілей. При цьому в примітці до статті Кодексу, у якій уперше в його тексті згадуватиметься тероризування, доцільно закріпити визначення останнього як залякування невизначеного кола осіб або представників публічної влади чи громадськості з метою досягнення певної мети. Такий би варіант нормативного закріплення, по-перше, більш адекватно відображав би в тексті закону кримінально-правові складові явища тероризму, а саме: залякування з метою досягнення певного результату. По-друге, виключав би колізії та конкуренцію кримінально-правових норм, наявні за існуючого сьогодні варіанту законодавчого визначення терористичного акту та інших злочинів терористичного спрямування [36].

Не можна не погодитись із уже згадуваним І. Ткачовим щодо необхідності завершення процесу затвердження на загальнодержавному рівні (Кабінетом Міністрів України), розробленого Національною академією СБ України спільно зі Штабом

Антитерористичного центру при СБ України проєкту правил антитерористичної безпеки; визначення переліку відомостей, що містить паспорт антитерористичної захищеності найбільш уразливого об'єкту можливого терористичного посягання; потребує організації та проведення паспортизації антитерористичної захищеності об'єктів критичної інфраструктури в аспекті забезпечення антитерористичної безпеки. Правила антитерористичної безпеки повинні внормувати правові та організаційні засади забезпечення її діяльності та мають стати невід'ємною складовою частиною законодавства України у сфері національної безпеки. У цьому ж контексті необхідним є внесення змін до нормативно-правових актів України (Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України) щодо визначення відповідальності фізичних та юридичних осіб за недотримання процедур дотримання правил антитерористичної безпеки. [33, с.133].

Висновок

Протидія (а не боротьба) тероризму є комплексом заходів, які мають застосовуватись як на внутрішньонаціональному рівні, так і на міжнародному. Для досягнення мети протидії тероризму – мінімізації його проявів, необхідно, окрім удосконалення національного законодавства (визначення термінології, грамотне застосування нормотворчої техніки) та практики його застосування, зокрема, дотримуватись принципу невідворотності кримінально-правового реагування на кожний факт заподіяння протиправного діяння, правильно кваліфікувати діяння, а також докладати злагоджених зусиль на міжнародному рівні для створення (розширення за рахунок нових підписантів міжнародних договорів) міжнародної правової бази з протидії тероризму, що облегшить правозастосовчу діяльність у цьому напрямі.

Література

1. Конституція України URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III № 1000- 05 // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

3. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 року №638- IV// Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180.

4. Закон України «Про Службу безпеки України» URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text

5. Закон України «Про національну безпеку України» URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

6. Указ Президента України «Про Стратегію воєнної безпеки України» https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661

7. Указ Президента України «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» URL:https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377

8. Концепція боротьби з тероризмом в Україні, затверджено Указом Президента України від 5 березня 2019 року № 53/2019 URL: https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/493.html?PRINT

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», затверджене Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%80#w1_1

10. Закон України № 2265-IX «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text

11. Кашкаров О. О. Норми міжнародного права як джерело протидії організованій злочинності. Кримський юридичний вісник. 2009. Вип. 2 (6). С. 57–63

12. Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (ETS N 90) від 27 січня 19777 року № ETSN90 2

13. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_374#Text

14. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму1999р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text

15. Конвенції про захист цивільного населення під час війни URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

16. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

17. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

18. Римський статут Міжнародного кримінального суду URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

19. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6 : Т – Я. 768 с. ISBN 966-7492-06-0.

20. Кульчицький С. В., Примаченко Я. Л. Терор і тероризм // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2013. Т. 10 : Т -Я. С. 72. 784 с. : іл. ISBN 978-966-00-1359-9.

21. Засоби та способи протидії терористичним актам, учиненим із застосуванням вибухових пристроїв : навч.-практ. посібник / В.І. Пащенко, М.В. Кобець, А.В. Іщенко, А.С. Буханченко. Київ : Київ. нац. ун-т вн. справ, 2010. 112 с.

22. Конфлікт на сході України: підходи до кваліфікації подій та кваліфікації злочинів URL:https://justiceforthefuture.org.ua/uploads/MaterialDocument/%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A4%D0%9B%D0%86%D0%9A%D0%A2%20%D0%9D%D0%90%20%D0%A1%D0%A5%D0%9E%D0%94%D0%86%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%86%CC%88%D0%9D%D0%98_%20%D0%9F%D0%86%D0%94%D0%A5%D0%9E%D0%94%D0%98%20%D0%94%D0%9E%20%D0%9A%D0%92%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%A4%D0%86%D0%9A%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%86%CC%88%20%D0%97%D0%9B%D0%9E%D0%A7%D0%98%D0%9D%D0%86%D0%92__1620837259.pdf.?__cf_chl_tk=A7BcdRrzoOo8vy1Vce6pM7oxhGb30zufBAS2lCmzUSM-1692717951-0-gaNycGzNEVA

23. Five Types of Terrorism. URL: https://hlsonline.eku.edu/hls-101- terrorism

24. Циганов В.В. Медиа-терроризм. Терроризм и средства массовой информации. Киев : Ника-Центр, 2004. 124 с.

25. Герасименко К.С. Сучасні ознаки загроз «інформаційного тероризму». *Форум права*. 2009. № 3. С. 162–166.

26. Крижна В.В. Інформаційний тероризм в Україні та світі. Актуальні питання удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в умовах функціонування режиму воєнного стану : зб. матер. круглого столу (м. Київ, 31 серпня 2022 року). Київ: НА СБУ, 2022.С.89-91.

27. Рудник Л.І. Соціальні мережі як засіб здійснення терористичних актів. URL: https://goal-int.org/ socialni-merezhi-yak-zasib-zdijsnennyateroristichnixaktiv

28. Політологічний енциклопедичний словник; Л. М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2015, С.105.

29. Гуцал Ф. Екстремізм [Архівовано 23 березня 2022 у Wayback Machine.] // Енциклопедія сучасної України / ред. кол.: І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001¬–2022. — ISBN 966-02-2074-X.

30. Триньова Я.О. Біоетика кримінально-правового забезпечення протидії злочинності: монографія. Харків. Право, 2019. 536 с.

31. Верле, Герхард. Принципы международного уголовного права: учебник / Гер-

хард Верле; пер. с англ. С. В. Саяпина. О. : Фенікс; М. : ТрансЛит, 2011. 910 с.

32. Prosecutor v. Fofana and Kondewa, Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне (Судова палата), рішення від 2 серпня 2007 року, абзаци 167 і далі; Prosecutor v. Brima et al., Спеціальний суд щодо Сьєрра-Леоне (Судова палата), рішення від 20 червня 2007 року, абзаци 660 і далі; Prosecutor v. Fofana and Kondewa, Спеціальний суд з Сьєрра-Леоне (Судова палата), рішення від 2 серпня 2008 року, абзаци 167 та далі; Prosecutor v. Sesay et al., Спеціальний суд щодо Сьєрра Леоні (Судова палата), рішення від 2 березня 2009 року, абзаци 110 і далі.

33. Ткачов І.В. Науково-правові засади удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в умовах воєнного стану. Актуальні питання удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в умовах функціонування режиму воєнного стану : зб. матер. круглого столу (м. Київ, 31 серпня 2022 року). Київ: НА СБУ, 2022.С.132-136.

34. Бурак М. В. Щодо запровадження реєстру терористичних організацій, груп: деякі законодавчі ініціативи. Актуальні питання удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в умовах функціонування режиму воєнного стану : зб. матер. круглого столу (м. Київ, 31 серпня 2022 року). Київ: НА СБУ, 2022.С.142-144.

35. Кубальський В. Н. Проблеми удосконалення антитерористичного законодавства в умовах воєнного стану. Актуальні питання удосконалення загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в умовах функціонування режиму воєнного стану : зб. матер. круглого столу (м. Київ, 31 серпня 2022 року). Київ: НА СБУ, 2022.С.92-95.

36. Куц В. Альтернативний погляд на кримінально-правове відображення тероризму// Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України. Збірник тез наук.-прак. конф. 15 грудня 2017 року. К.: НАПУ, 2017. С. 265-269.

37. Куц В.М. Апроксимація національних законодавчих систем. *Вісник Запорізького державного університету*. 2001. № 1. С. 34–39.

Trynyova Yana –
Doctor of Science of Law, Associate Professor, Professor of the State Penitentiary Service Academy, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Advocate
Orchid 0000-0002-5416-2756

MODERN ANTI-TERRORIST LEGISLATION AND SOME OF ITS CURRENT PROBLEMS (CRIMINAL-LEGAL ASPECT)

The article analyzes the current national and international anti-terrorist legislation. Some actual problems in this area have been identified. In particular, regarding the use of terminology, the relationship of concepts, etc. The proposal to amend the composition of the crime provided for in Art. 258 of the Criminal Code of Ukraine (terrorist act) by supplementing the methods of committing this act. Articles 258-1 – 258-3 of the Criminal Code of Ukraine are defined as redundant, because the acts provided for in them are covered by the institution of complicity described in the General Part of the Criminal Code. It is noted that it is appropriate to recognize terrorizing as a qualifying feature of those violent and some other aggressive crimes that may be committed with the aim of using terror as a means of achieving certain goals. At the same time, in the note to the article of the Criminal Code, in which terrorization will be mentioned for the first time in its text, it is advisable to fix the definition of the latter as intimidation of an unspecified circle of persons or representatives of public authorities or the public in order to achieve a certain goal. As for the proposals of some researchers to add specific methods of committing a terrorist act, doubts have been expressed about the expediency of this, because the legislator actually provided for them in the wording of «other actions». At the same time, proposals were supported regarding the need to determine the mechanism for recognizing an organization as a terrorist and the creation of an appropriate register of such organizations, as well as the need to complete the process of approval of anti-terrorist security rules at the national level.

Keywords: terror, terrorism, terrorist activity, terrorist act, extremism, separatism, terrorist organization.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ НА ПОЧАТКУ 1960-Х РР.

ЯРМИШ Наталія Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри кримінального права та кримінології Національної академії Служби безпеки України

ЯРМИШ Олександр Назарович - доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, провідний науковий співробітник Державного науково- дослідного інституту МВС України

ORCID: 0000-0002-4811-4520

УДК 343.979:94(477)«196»

DOI 10.32782/EP.2023.4.7

У статті висвітлюються питання, пов'язані зі зміною кримінально-правової політики радянської держави після другої кодифікації республіканського законодавства. Прийняття Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів УРСР, Закону про судоустрій УРСР, ліквідація союзного міністерства внутрішніх справ і передача його функцій республіканському міністерству (1960 р.) були проявами певної лібералізації радянського політичного режиму. Важливими положеннями КК 1960 р. були звуження сфери кримінальної відповідальності; зменшення видів покарань; відмова від застосування аналогії; визначення підстави кримінальної відповідальності, а саме: «кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння». КПК 1960 р. також закріплював перехід на демократичні засади кримінального процесу. Проте, багато гуманістичних засад як КК, так і КПК на практиці дотримувались не завжди, а нерідко й грубо порушувались. Ліквідація союзного МВС сприяла значному розширенню прав МВС УРСР. Разом з тим, на підставі ідеологічного постулату про швидке викорінення злочинності та підвищення ролі громадськості у боротьбі зі злочинністю значно було скорочено кадровий склад міліції – у результаті підвищився рівень злочинності, погіршився стан громадського порядку.

Ключові слова: Україна, 1960-ті роки, кримінальне право, кримінально-правова політика, протидія злочинності, контроль за злочинністю, радянський тоталітарний режим, міліція.

Постановка проблеми

Терміни «протидія та контроль за злочинністю» останніми роками отримали значне поширення в західній правничій літературі. Під ними розуміється діяльність зі здійснення спостереження за функціонуванням відповідного об'єкта контролю з метою отримання достовірної інформації. Важливе місце займає така превентивна функція кримінального права, як утримання особи чи групи осіб від вчинення злочинів. Вона забезпечується шляхом встановлення кримінальним законом системи покарань за певні види протиправної поведінки та діяльністю правоохоронних органів щодо попередження та припинення злочинних проявів. Така практика мала місце в нашій країні і на початку 1960-х років, після другої кодифікації радянського права. Історико-правовий досвід цього періоду становить неабиякий не тільки науковий, а й практичний інтерес з огляду на те, що нині Україна знову стоїть напередодні прийняття нового Кримінального кодексу, проєкт якого вже розроблений і пройшов широке обговорення в науковому та експертному середовищі.

Аналіз останніх публікацій

Деякі аспекти цієї проблеми знайшли своє певне висвітлення в дисертації М.І. Ко-

лоса, публікаціях І.Я. Терлюка та І.Б.Усенка. Проте в них мова йде лише про прийняття Кримінального кодексу УРСР 1960 та його оцінки. Проблема кримінально-правової протидії злочинності (початок 1960-х рр.) ні з теоретичної, ні з історико-правової точок зору в юридичній літературі спеціально не досліджувалася.

Мета статті

Статтю присвячено основним аспектам правової регламентації діяльності органів охорони правопорядку щодо протидії злочинності, забезпеченню засобами кримінального, кримінально-процесуального характеру нормативно-правового контролю за протиправною діяльністю криміналітету.

Виклад основного матеріалу

Десталінізація та лібералізація радянського політичного режиму, що почалася в 1953 р. і прискорилася після 1956 р., передбачала розширення повноважень союзних республік та усунення деформацій у правовій системі, зміцнення законності, найважливішою гарантією якої мало стати удосконалення нормотворчої діяльності. Розпочавшись у травні 1956 року, кодифікаційні роботи пожвавились з лютого 1957 року, після прийняття союзного закону «Про віднесення до відання республік законодавства про устрій судів союзних республік, прийняття цивільного, кримінального та процесуального кодексів».

1960 рік став безпрецедентним в історії радянського законодавства з точки зору змін у кримінальному праві, кримінально-процесуальному праві, судоустрої та організації органів охорони правопорядку. Почалася друга кодифікація радянського законодавства.

Прийнятий 28 грудня 1960 р. Кримінальний кодекс УРСР [1, ст.14] базувався на Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік (1958 р.). Він повністю увібрав у себе загальносоюзні закони про кримінальну відповідальність за державні, військові та інші злочини, спрямовані проти СРСР. Кримінальний кодекс 1960 р. мав завданням охорону від злочинних посягань суспільного і державного ладу, соціалістичної власності, особи і прав громадян, був спрямований на попередження злочинності. Важливими положеннями КК 1960 р. були: звуження сфери кримінальної відповідальності (скасовувалось понад 70 складів злочинів, передбачених КК 1927 р.); зменшення видів покарань; відмова від застосування аналогії; визначення підстави кримінальної відповідальності, а саме: «кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння». Закону, що усував або пом'якшував караність діяння, надавалася зворотна сила. Закон, який встановлював караність діяння чи посилював її, зворотної сили не мав. Вік кримінальної відповідальності підвищувався до 16 років, за вчинення певних злочинів – 14 років. Знижувався максимальний, з 25 до 15 років, термін позбавлення волі. Конкретизованішими стали види примусових заходів виховного характеру і порядок їхнього застосування. Відновлювалася відома радянському праву з 1918 р. практика умовного засудження, встановлювався новий порядок умовно-дострокового звільнення від покарання і заміни покарання більш м'яким. Смертна кара проголошувалася винятковою мірою покарання. Як загальну тенденцію, слід відзначити пом'якшення відповідальності за злочини, які не становили великої суспільної небезпеки, з одночасним посиленням відповідальності за найтяжчі злочини проти життя та здоров'я особи. Водночас КК 1960 р. зберігав норми, спрямовані на боротьбу з інакомисленням (ст. 56 – «зрада Батьківщини», ст. 61 – «шкідництво», ст. 62 – «антирадянська агітація і пропаганда» та ін.), під дію яких підпадали вияви невдоволення владою і дисидентства. Найпоширенішим покаранням було позбавлення волі, яке розглядалось як універсальний засіб досягнення мети кримінального покарання, як панацея від практично абсолютної більшості злочинів. Разом з тим, норми КК УРСР 1960 р. свідчили й про посилення боротьби з рецидивною злочинністю [2, с.78]. Варто зазначити, що український законодавець визначив у статті 22 КК УРСР мету покарання злочинців у точній відповідності до положень статті 20 Основ кри-

мінального законодавства СРСР і союзних республік у редакції 1958 р. А тому покарання в СРСР та УРСР вважалося не лише карою за вчинений злочин, але й мало на меті виправлення і перевиховання засуджених у дусі «чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поважання правил соціалістичного співжиття», а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Можна погодитись з точкою зору дослідника М. І. Колоса, що чітка структура і системність інститутів і норм КК УРСР у редакції 1960 р., дає підставити стверджувати, що український радянський законодавець навіть за умов залежності від керівних органів Союзу РСР зумів сформувати якісну фундаментальну базову структуру галузевого кодифікованого кримінально-правового акту, форми й окремі категорії якої з часом були використані в процесі укладання КК України, як акту незалежної суверенної держави. Водночас треба підкреслити, що в політичному аспекті КК УРСР у редакції 1960 р. ще залишався радянсько-комуністичним нормативно-правовим актом. Це проявилося у тому, що радянський законодавець, з ідейних міркувань, не визнаючи приватну власність особи як інститут, рівноцінний державній або так званій колективній власності, принципово виділив злочини проти особистої власності громадян в окрему главу 5 (ст. 140–146), а злочини проти соціалістичної власності, тобто державної та громадської – у главу 2 (ст. 81–92), підкресливши, таким чином, політичну і правову «пріоритетність» останніх. Це видно ще з того, що санкції покарань за вчинення злочинів проти соціалістичної власності були суттєво суворішими [3, с. 256, 258-260].

28 грудня 1960 р. було прийнято Кримінально-процесуальний кодекс України [4, ст.15], з 1 квітня 1961 р. його було введено в дію. В основу КПК також було покладено Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік (1958 р.) [5, с. 398-400]. КПК 1960 р. закріплював перехід на демократичні засади кримінального процесу, розпочатий у 1956 р., коли було скасовано особливий процесуальний порядок провадження слідства і судового розгляду у справах про терористичні організації і терористичні акти, шпигунство й диверсії. Завданням кримінального судочинства проголошувалася «охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб..., швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинуватий не був покараний».

Проте, багато гуманістичних засад як КК, так і КПК на практиці дотримувались не завжди, а нерідко й грубо порушувались. КПК не повною мірою забезпечував належні юридичні гарантії прав особи. Незабезпеченість прав обвинувачених посилювалась ще й тим, що радянський кримінально-процесуальний закон у досліджуваний період не передбачав обов'язкової участі адвоката в попередньому слідстві. Збереження союзних принципів, централізація законодавчого регулювання, уніфікація законодавства залишились визначальними рисами розвитку права цього періоду. Жоден із кодексів періоду другої кодифікації радянського законодавства не містив особливостей, що підтверджували б національно – державну самобутність республіки, її право на створення самостійної правової системи.

Відбулося також реформування судової системи. Завдання правосуддя та нові засади реформування судової системи визначили прийняті наприкінці 1958 р. Основи законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік та Закон про судоустрій УРСР від 30 червня 1960 р. [6, ст.176].

Зміни стосувалися передусім організації і діяльності низової ланки судової системи. Замість дільничної системи народних судів встановлювалися єдині народні суди району чи міста, які тепер обиралися не на три, а на п'ять років. Народні засідателі обиралися на два роки зборами трудових колективів. Судові справи між суддями розподілялися за територіальним принципом, за кожним суддею закріплювалася певна територія району (міста). Народні суди мали звітувати про свою діяльність перед відповідними радами, а народні судді – перед виборцями. Деякому підвищенню ролі громадськості в здійсненні правосуддя сприяло створення керованих судами самодіяльних органів – Рад народних

засідателів. Відновили діяльність товариські суди, що виникли ще у 20-х роках XX ст. для боротьби з порушниками дисципліни праці. Відповідно до Положення про товариські суди Української РСР від 15 серпня 1961 р., до їхньої підсудності належали справи про антигромадські вчинки (адміністративні та ін.), а також про вперше вчинені злочини, що не становили «великої суспільної небезпеки». Товариські суди застосовували переважно заходи громадського впливу і лише в разі необхідності могли порушувати клопотання перед народними судами про застосування кримінального покарання. Справи розглядалися колегіально в складі трьох членів товариського суду. Закон про судоустрій УРСР 1960 р. вніс зміни в правовий статус адвокатури. Зазначалося, що колегії адвокатів є добровільними об'єднаннями осіб, які займаються адвокатською діяльністю. Відповідно до норм кримінального і цивільного судочинства, адвокат допускався до участі у розгляді будь-якої кримінальної і цивільної справи. 25 вересня 1962 р. було прийнято Положення про адвокатуру УРСР, яке значно посилило роль місцевих рад депутатів трудящих у керівництві діяльністю адвокатури. Новим у Положенні був розділ про права і обов'язки адвоката. Адвокат був зобов'язаний не розголошувати відомостей, що були повідомлені йому довірителем у зв'язку із наданням юридичної допомоги у справі. Тому адвокат не міг бути допитаний як свідок про обставини, що стали йому відомими у зв'язку з виконанням обов'язків захисника у справі. Йому заборонялося відмовлятися від узятого на себе захисту обвинуваченого.

13 січня 1960 р. було оприлюднено указ Президії Верховної Ради СРСР, яким ліквідовувалося Міністерство внутрішніх справ СРСР, а його функції передавалися міністерствам внутрішніх справ союзних республік [7, с.522]. Це сприяло значному розширенню прав МВС Української РСР. Більшість функцій колишнього МВС СРСР – керівництво міліцією, пожежною охороною, ЗАГС та інші – відійшло до МВС союзних республік.

25 січня 1960 р. було видано цілком таємний наказ Міністра внутрішніх справ СРСР М.П. Дудорова з оголошенням постанови Ради Міністрів СРСР від 13 січня 1960 р. «Про заходи, пов'язані зі скасуванням Міністерства внутрішніх справ СРСР».У ньому приписувалося начальникам головних управлінь, управлінь та відділів МВС СРСР у 7-денний термін підготувати та подати на затвердження пропозиції про порядок скасування головних управлінь, управлінь та відділів МВС СРСР, подати пропозиції про зміни, які необхідно внести до постанов та розпоряджень Ради Міністрів СРСР та інші акти, що регламентували діяльність органів МВС, а також про визнання такими, що втратили чинність, деяких з них, у зв'язку зі скасуванням МВС СРСР [8, с.527-530].

Рішення Президії Верховної Ради СРСР від 13 січня 1960 р. про ліквідацію Міністерства внутрішніх справ СРСР було продубльовано відповідним органом УРСР аж 6 квітня 1960 р., коли було прийнято Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про перетворення Міністерства внутрішніх справ УРСР з союзно-республіканського в республіканське Міністерство внутрішніх справ Української РСР» [9, ст.36].

У розвиток та конкретизацію КК 1960 р., 5 травня 1961 р. було видано Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами». Це було зроблено у зв'язку з необхідністю посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами, число яких було досить значним, тому був запит суспільства щодо їхнього зменшення та посилення протидії їм. Президія Верховної Ради СРСР встановила можливість застосування смертної кари – розстрілу за вчинення таких видів злочинів: за розкрадання державного або громадського майна в особливо великих розмірах, за виготовлення з метою збуту або збуту підроблених грошей та цінних паперів, скоєних у вигляді промислу, а також щодо особливо небезпечних рецидивістів та осіб, засуджених за тяжкі злочини, які тероризують у місцях позбавлення волі в»язнів, що встали на шлях виправлення, або вчиняють напади на адміністрацію, або організують з цією метою злочинні угруповання, або які беруть участь у таких угрупованнях. Як бачимо, мова йшла про посилення покарань за розкрадання державного або громадського майна в особливо великих розмірах та про жорсткіші

заходи стосовно рецидивістів. Це конкретизувалося в наступному пункті постанови, де встановлювалося, що особливо небезпечні рецидивісти, а також особи, засуджені за тяжкі злочини, які тероризують у місцях позбавлення волі ув'язнених, що стали на шлях виправлення, або вчиняють напади на адміністрацію, а також організують з цією метою злочинні угруповання, або беруть участь у таких угрупованнях, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або стратою [10, с.287-288].

Удосконаленню кримінально-правового контролю над економічною злочинністю був присвячений й інший Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення кримінальної відповідальності за хабарництво» від 20 лютого 1962 р. Він мав на меті посилення кримінальної відповідальності за хабарництво, як комплексу особливо небезпечних злочинів. Згідно з Указом, одержання службовою особою особисто або через посередників у будь-якому вигляді хабаря за виконання або невиконання в інтересах того, хто дає хабаря, будь-якої дії, яку службова особа повинна була або могла вчинити з використанням свого службового стану, – каралося позбавленням волі на строк від трьох до десяти років з конфіскацією майна. Ті ж дії, вчинені службовою особою, яка займає відповідальне становище, або раніше судима, за хабарництво чи одержувала хабарі неодноразово, або поєднані з вимаганням хабаря, каралося позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна і з засланням після відбуття позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, а при особливо обтяжуючих обставинах – смертною карою з конфіскацією майна. Посередництво в хабарництві каралося позбавленням волі на строк від двох до восьми років. Посередництво в хабарництві, вчинене неодноразово або особою, яка раніше судилась за хабарництво, чи з використанням свого службового стану, каралося позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна і з засланням після відбуття позбавлення волі на строк від двох до п'яти років або без заслання. Дача хабаря каралася позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. Дача хабаря неодноразово або особою, яка раніше судилась за хабарництво, каралася позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна чи без такої і з засланням після відбуття позбавлення волі на строк від двох до п'яти років або без заслання. Особа, яка дала хабара, за певних умов звільнялася від кримінальної відповідальності [11, с.288-289].

Кримінально-правовий контроль за злочинністю здійснювали й МВС УРСР та УВС областей, які провели низку організаційних та практичних заходів, спрямованих на посилення боротьби зі злісними порушеннями та перевиховання засуджених за допомогою громадськості. Було розроблено спеціальний план заходів, проведено республіканську нараду начальників УВС, кущові наради начальників ВКР, ВБРСВ та дізнання УВС областей та УМ міст Української РСР. Ці питання неодноразово обговорювалися на засіданнях Колегії МВС УРСР. У порядку контролю та надання практичної допомоги в 11 областей, у тому числі до Вінницької, Дніпропетровської, Львівської, Київської, Сталінської, Станіславської, Житомирської, Чернігівської, Миколаївської, Полтавської та Закарпатської, виїжджали члени Колегії, керівні та оперативні працівники Міністерства.

За 6 місяців 1960 року органами міліції було попереджено 3665 злочинів, що становило 11,8% до зареєстрованих у першому півріччі 1959 р. У першому півріччі 1959 р. було попереджено 3938 злочинів або 14% до числа зареєстрованих, і у другому півріччі 1959 р. відповідно 3888 злочинів або 15.5 %.

Попередження особливо небезпечних злочинів у республіці характеризувалося такими даними: у 1-му півріччі 1959 року їх було попереджено 3352, або 25,4% до загальної кількості зареєстрованих, у 2-му півріччі – 2951, або 21,6%, і в 1-му півріччі 1960 року – 3102, чи 17,2 %.

Органи міліції також вели певну роботу щодо запобігання злочинності серед молоді. Якщо 1-му півріччі 1959 року за кримінальні злочини було притягнуто 1832 осіб віком до 18 років, то 2-му півріччі цього ж року – 1137 й у 1-му півріччі 1960 р. – 1337 осіб, або відповідно на 38 % або 27 % менше, ніж у 1-му півріччі попереднього року. Органи міліції республіки в роботі стали більше спиратися

на допомогу громадськості. Багато матеріалів про злочини, які не становили великої суспільної небезпеки, передавалося на розгляд колективів трудящих. У 1-му півріччі 1960 року за всіма лініями роботи міліції було передано на розгляд громадськості 44030 правопорушників, у тому числі 5432, на яких було порушено кримінальні справи. Взято на поруки 13014, з них 4801 особу, на яких кримінальні справи припинено [12, с.326].

Здійснюючи заходи по очищенню міст республіки від «антигромадських та паразитичних» елементів, органи міліції в першому півріччі цього року виселили з обласних центрів 208 жінок, які займалися проституцією, і заарештували 149 осіб, що утримували притони або займалися звідництвом. Внаслідок проведеної міліцією роботи по ліквідації притонів розпусти, а також профілактичних заходів, деяка частина жінок «легкої поведінки» змінила свій спосіб життя і залучилась до суспільно корисної праці. Всього в першому півріччі 1960 р. припинили заняття проституцією та працевлаштувались 429 жінок. За станом на 1 липня 1960 року в органах міліції республіки знаходилось на оперативному обліку 1086 осіб, які займалися утриманням притонів, звідництвом та проституцією. Їхня протиправна діяльність документувалася з метою притягнення до кримінальної відповідальності. Найбільша кількість цих осіб була взята па облік в Сталінській області – 195, у м. Одесі – 171, у Луганській області – 138, Львівській області – 130, Кримській області – 116, у м. Києві – 65. Як бачимо, найбільша кількість осіб, що були пов'язані з проституцією, була взята на облік в Донбаському регіоні. Важко пояснити, чому така незначна кількість подібних осіб взята на облік у столиці республіки – Києві. Або їх там дійсно було мало (у що не дуже віриться), або це недопрацювання міліції.

Наявність притонів розпусти сприяла розповсюдженню венеричних хвороб. МВС УРСР мало дані, що лише в семи містах республіки: Києві, Харкові, Львові, Одесі, Сталіно, Дніпропетровську та Сімферополі було зареєстровано 1951 випадок захворювання громадян на венеричні хвороби. Органами міліції проводилися деякі заходи щодо виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які хворіли на венеричні хвороби і заражали ними інших громадян. Разом з цим, МВС УРСР вважало доцільним влаштувати в обласних центрах республіки для осіб, які ведуть розпусний спосіб життя і неодноразово знаходились на лікуванні в шкірно-венерологічних диспансерах, відділення цих диспансерів зачиненого типу, де хворі не тільки б одержували лікування, але були б залучені до суспільно корисної праці [13, с.330-331].

На початку 1960-х рр. органи прокуратури, міліції та громадськість стали більш активно вести боротьбу з хуліганством і пов'язаним з цим пияцтвом та самогоноварінням, однак, незважаючи на це, хуліганство в республіці ще мало значне поширення. Упродовж 1961 року було зареєстровано 29118 випадків злісного хуліганства, по яких були порушені кримінальні справи. Кількість осіб, відданих до суду за хуліганські прояви, складала 21,6 % до загального числа обвинувачених, притягнутих до кримінальної відповідальності за всі злочини. Особливо значна кількість хуліганських проявів, за які обвинувачені притягнуті до кримінальної відповідальності, була в областях: Донецькій (3675 випадків), Дніпропетровській (2834), Луганській (2252), Київській (1940), Одеській (1694), Запорізькій (1488), Кримській (1412), Харківській (1396).Як бачимо, тут «лідирують» промислово розвинені регіони. Однією з причин зловживання алкогольними напоями та хуліганства вважався низький рівень виховної роботи, особливо серед молоді в низці підприємств, організацій, установ і навчальних закладів. Аналіз матеріалів щодо злочинності в республіці в цілому показував, що значну кількість різних злочинів, у тому числі і особливо небезпечних, вчиняли молоді люди віком до 25 років. За 9 місяців 1961 року всього було засуджено 30189 осіб віком до 25 років, або 27,8 % до загальної кількості засуджених, у тому числі молодь до 18 років складала 3618 осіб (3,3 %), від 18 до 25 років – 26571 осіб (24,5 %).

На поширення хуліганства значний вплив мав низький рівень боротьби з пияцтвом. Пияцтво і пов'язане з цим самогоноваріння в багатьох випадках призводило до скоєння особливо небезпечних злочинів

(убивств, зґвалтувань, транспортних злочинів ін.). Тому МВС УРСР дало вказівку посилити боротьбу з самогоноварінням та пияцтвом. Всього по республіці в 1960 році було притягнуто до кримінальної відповідальності за самогоноваріння, продаж та зберігання самогону 11255 осіб проти 1683 осіб у попередньому, 1959 році [14, с.332].

На початку 1960-х років виникла необхідність посилення заходів з охорони громадського порядку та посилення безпеки громадян. Ця ситуація виявилася наслідком послаблення ролі міліції у забезпеченні правопорядку в країні. У той період на підставі ідеологічного постулату про швидке викорінення злочинності та максимальне підвищення ролі громадськості в боротьбі зі злочинністю, що було закріплено в Програмі КПРС (1961 р.), значно було скорочено кадровий склад міліції. Підвищився рівень злочинності, погіршився стан громадського порядку. У цих умовах, щоб оздоровити кримінальну ситуацію, поряд з іншими заходами, 8 червня 1961 р. було прийнято спільну постанову ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР, якою затверджувалося «Положення про добровільні народні дружини з охорони громадського порядку в УРСР». Вважалося, що «в період розгорнутого будівництва комунізму, в обстановці зростання свідомості, політичної активності трудящих і дальшого розвитку радянської демократії боротьба з порушеннями правил соціалістичного співжиття і радянських законів повинна вестися, головним чином, шляхом широкого залучення трудящих до охорони громадського порядку». З цією метою і організовувалися добровільні народні дружини. Вони повинні були «створюватися з передових робітників, службовців, колгоспників, студентів та пенсіонерів на добровільних началах по виробничо-територіальному принципу на підприємствах, будовах, транспорті, у радгоспах, колгоспах, установах, навчальних закладах, будинкоуправліннях». Для керівництва народними дружинами в межах району, міста утворювалися районні, міські штаби народних дружин з представників партійних, радянських, профспілкових, комсомольських організацій, окремих начальників штабів, командирів дружин і кращих дружинників.

У вказаній постанові детально регламентувалися питання організації добровільних дружин, їхньої структури, окреслювалися обов›язки та права їхніх штабів, самих дружинників, визначалися заходи заохочення та впливу на дружинників [15, с.326-330].

15 лютого 1962 р. було прийнято указ Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції та народних дружинників». Згідно з цим Указом було встановлено, що протидія законній діяльності працівників міліції та народних дружинників карається: злісна непокора законному розпорядженню або вимогі працівника міліції або народного дружинника при виконанні ними своїх обов›язків з охорони громадського порядку – арештом на строк до п›ятнадцяти діб, або виправними роботами терміном до одного місяця, або штрафом до двадцяти рублів – за постановою народного судді; образу працівника міліції або народного дружинника у зв›язку з виконанням цими особами покладених на них обов›язків з охорони– позбавленням волі терміном до шести місяців, або виправними роботами терміном до одного року, або штрафом до ста рублів; вчинення опору працівникові міліції або народному дружиннику при виконанні цими особами покладених на них обов›язків з охорони громадського порядку – позбавленням волі на строк до одного року, або виправними роботами на той же термін, або штрафом до ста рублів; ті ж дії, пов›язані з насильством або загрозою застосування насильства, а також примус цих осіб шляхом насильства або загрози застосування насильства до виконання явно незаконних дій – позбавлення волі на строк від одного до п›яти років. Цим же указом було встановлено, що зазіхання на життя працівника міліції або народного дружинника у зв'язку з їхньою службовою або громадською діяльністю з охорони громадського порядку карається позбавленням волі на строк від п'яти до п›ятнадцяти років з посиланням на строк від двох до п›яти років або без заслання, а за обтяжуючих обставин – стратою [16, ст.83].

Таким чином, вперше в історії вітчизняного кримінального права законодавець особливо акцентував увагу на необхідності за-

безпечення безпеки осіб, які беруть участь в охороні громадського порядку [17, с.9].

4 квітня 1962 р. була прийнята постанова Президії Верховної Ради СРСР «Про застосування заходів впливу за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника міліції або народного дружинника». Ця постанова була прийнята у розвиток та конкретизацію попереднього указу Президії Верховної Ради СРСР від 15 лютого 1962 р. «Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції та народних дружинників». У ньому роз›яснювалося, що застосування арешту, виправних робіт чи штрафу за злісну непокору законному розпорядженню чи вимогам працівника міліції чи народного дружинника у виконанні ними своїх обов›язків з охорони громадського порядку є мірою *адміністративного впливу*. «Застосування зазначених заходів адміністративного впливу не тягне за собою судимості, не є підставою для звільнення з роботи та не перериває стажу роботи». Матеріали про злісну непокору працівникові міліції або народному дружиннику мали розглядатися народним суддею одноосібно протягом доби від надходження їх до судді з органів міліції або штабу народної дружини з викликом особи, яка надала непокору, та в необхідних випадках – свідків. Постанова народного судді щодо застосування заходу адміністративного впливу було «остаточною та оскарженню не підлягала». Вона могла бути скасована або змінена лише за протестом прокурора самим народним суддею, а також головою відповідного вищого суду. Особи, які зазнали арешту, повинні були утримуватися в камері попереднього ув›язнення або у в›язниці, з використанням їх на фізичних роботах; за час перебування під арештом заробітна плата не виплачувалася. До адміністративної відповідальності за злісну непокору працівникові міліції або народному дружиннику могли бути притягнуті особи, яким до скоєння цієї провини виповнилося шістнадцять років[18, ст.149].

7 травня 1962 р. була видана постанова Президії Верховної Ради УРСР щодо практики застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР від 5 травня 1961 р. «Про посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами». У постанові вказувалося, що в практиці застосування цього Указу мали місце суттєві недоліки. У ряді випадків небезпечні злочини розкривалися несвоєчасно, розслідування справ, особливо про розкрадання державного та громадського майна у великих розмірах, часто затягувалося. У процесі розслідування та судового розгляду не завжди виявлялися всі учасники злочинних дій, причини та умови, що сприяли скоєнню злочинів, не завжди приймалися належні заходи для забезпечення повного відшкодування збитків, заподіяних злочинцями. Органи прокуратури, міліції та суду мали недостатній зв'язок із громадськістю, у своїй роботі щодо боротьби зі злочинністю недостатньо спиралися на широкі маси трудящих, не завжди своєчасно реагували на їхні сигнали. Прокуратура республіки безпосередньо мало розслідувала справи про особливо небезпечні злочини, а Верховний Суд УРСР мало розглядав такі справи в якості першої інстанції. Мали місце факти, коли окремі суди призначали за небезпечні злочини м'які заходи покарання. У постанові вимагалося: «Міністерству внутрішніх справ та Прокуратурі Української РСР рішуче покращити роботу з виявлення злочинів та розслідування справ про розкрадання державного та громадського майна у великих розмірах, виготовлення та збут фальшивих грошей та цінних паперів, порушення правил про валютні операції, хабарництві, умисному вбивстві, бандитизмі, зґвалтуванні та інших тяжких злочинах. У своїй роботі із запобігання та виявлення злочинів більше спиратися на громадський актив, постійні комісії місцевих Рад, добровільні народні дружини, товариські суди, широкі маси трудящих». Верховному Суду Української РСР приписувалося більше розглядати справи по першій інстанції, систематично узагальнювати судову практику щодо застосування Указів Президії Верховної Ради СРСР від 5 травня та 1 липня 1961 р. та від 15 та 20 лютого 1962 р., обговорювати ці питання на пленумі Верховного Суду, спрямовуючи роботу судів республіки на посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами та застосування до винних суворих заходів покарання, передбачених законом. Міністерству юстиції УРСР вказувалося

на необхідність посилити контроль за роботою обласних та народних судів по боротьбі з особливо небезпечними злочинами, забезпечити своєчасний та якісний розгляд справ для того, щоб судові процеси максимально сприяли підвищенню пильності трудящих та активній участі їх у виявленні злочинів та боротьбі з ними [19, с.289-290].

Висновки

На початку 1960-х років назріла необхідність трансформації засобів кримінально-правової протидії злочинності, оскільки попередня кримінально-правова політика держави не сприяла покращенню кримінальної ситуації. Усе більш очевидною ставала проблема подальшої розробки теорії кримінального права. Друга кодифікація радянського права, а, особливо, прийняття Кримінального кодексу 1960 р. повинні були сприяти поліпшенню кримінально-правовій протидії злочинності та лібералізації радянського політичного режиму взагалі. Проте, услід за прийняттям КК законодавець видав низку нормативно-правових актів, які посилювали протидію особливо небезпечним злочинам, хабарництву, підвищували відповідальність за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції та народних дружинників. Продовжувала домінувати ідеологема про відсутність при соціалізмі причин для злочинності, її зростання пояснювалося лише недопрацюваннями правоохоронних органів, які теж мали місце. У багатьох випадках небезпечні злочини розкривалися несвоєчасно, розслідування справ, особливо про розкрадання державного та громадського майна у великих розмірах, затягувалося. У процесі розслідування та судового розгляду не завжди виявлялися всі учасники злочинних дій. У період десталінізації не відбулося відчутного послаблення кримінально-правового контролю за окремими видами злочинів. В умовах тоталітарного режиму в СРСР кримінально-правовий контроль за злочинністю не міг бути об'єктивним за своєю сутністю.

Література

1. Кримінальний кодекс Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14.

2. Терлюк І.Я. Огляд історії кримінального права України. Львів: Ліга-Прес, 2007. 92 с.

3. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність: дис… докт. юр.наук. Спец. 12.00.08. Національний університет «Острозька академія», м. Острог; Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь, 2019.471 с.

4. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15.

5. Усенко І.Б. КОДИФІКАЦІЙНІ РОБОТИ В УРСР, друга кодифікація українського радянського законодавства // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка – Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2007. 528 с.

6. Закон про судоустрій Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1960. № 23. Ст. 176.

7. Про скасування Міністерства внутрішніх справ СРСР: указ Президії Верховної Ради СРСР 13 січня 1960 р.// Міністерство внутрішніх справ: події, керівники та матеріали(1917-2017): наук. вид. / авт. кол. : М.Г. Вербенський, О.Н. Ярмиш, В.О. Криволапчук, Т.О. Проценко, В.В. Ткаченко, В.М. Чисніков, Т.А. Плугатар, В.А. Довбня, О.В. Кожухар ; за заг. ред. А.Б. Авакова. – К., 2016. – Т. 6. : Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). К.-Х. : Мачулін, 2016. Т.6. С.522.

8. Про заходи, пов'язані зі скасуванням Міністерства внутрішніх справ СРСР: наказ міністра внутрішніх справ СРСР М.П. Дудорова з оголошенням постанови Ради Міністрів СРСР від 13 січня 1960 р. 25 січня 1960 р.//Міністерство внутрішніх справ: події, керівники та матеріали… (1917- 2017). Т.6. С.527-530.

9. Про перетворення Міністерства внутрішніх справ УРСР з союзно-республіканського в республіканське міністерство внутрішніх справ Української РСР: указ Президії Верховної Ради УРСР 6 квітня 1960 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1960. № 11. Ст. 36.

SUMMARY

The article deals with issues related to changes in the criminal law policy of the Soviet state after the second codification of republican legislation. The adoption of the Criminal and Criminal Procedure Codes of the Ukrainian SSR, the Law on the Judicial System of the Ukrainian SSR, the liquidation of the Union Ministry of Internal Affairs and the transfer of its functions to the Republican Ministry (1960) were manifestations of a certain liberalization of the Soviet political regime. Important provisions of the Criminal Code of 1960 were the narrowing of the scope of criminal liability; reduction of types of punishments; rejection of the principle of analogy; declaration of guilt as the only basis for criminal liability. The Criminal Procedure Codes of 1960 also established the transition to democratic principles of the criminal process. However, many humanistic principles of both the Criminal Code and the Criminal Procedure Codes were not always observed in practice, and were often grossly violated. The liquidation of the Union Ministry of Internal Affairs contributed to a significant expansion of the rights of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR. At the same time, on the basis of the ideological postulate of quick eradication of crime and increasing the role of the public in the fight against crime, the number of police personnel was significantly reduced – as a result, the level of crime increased and the state of public order worsened.

Key words: Ukraine, 1960s, criminal law, criminal law policy, crime prevention, crime control, Soviet totalitarian regime, militia.

10. Про посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами: указ Президії Верховної Ради СРСР 5 травня 1961 р.//Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 287–288.

11. Про посилення кримінальної відповідальності за хабарництво: указ Президії Верховної Ради СРСР 20 лютого 1962 р.// Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С.288-289.

12. Довідка про хід виконання МВС УРСР вказівок ЦК КПРС щодо підвищення ролі громадськості у боротьбі зі злочинністю і порушеннями громадського порядку 20 січня 1960 р. //Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 326.

13. Про наслідки роботи органів міліції республіки по боротьбі з притонами розпусти та проституцією за перше півріччя 1961 року: доповідна записка заступника міністра внутрішніх справ УРСР В.Г. Гайдамаки 2 вересня 1961 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 330–331.

14. Про стан боротьби з хуліганством, пияцтвом та самогоноварінням в УРСР: довідка прокуратури УРСР 15 січня 1962 р.// Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 332.

15. Положення про добровільні народні дружини з охорони громадського порядку в УРСР: постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР 8 червня 1961 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України. у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С. 326-330.

16. Про посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я і гідність працівників міліції та народних дружинників: указ Президії Верховної Ради СРСР 15 лютого 1962 р. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1962. № 8. Ст. 83.

17. Комарницький М. М. Кримінально-правова охорона осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку : автореф. дис… канд. юр. наук. спец. 12.00.08.Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017. 20 с.

18. Про застосування заходів впливу за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника міліції або народного дружинника: постанова Президії Верховної Ради СРСР 4 квітня 1962 р. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1962. № 14. Ст. 149.

19. Про практику застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР від 5 травня 1961 р. «Про посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами» : постанова Президії Верховної Ради УРСР 7 травня 1962 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. К.: Генеза, 1997. Т. 3. С.289-290.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСОБИ ПІД ЧАС ВИДАЧІ З УКРАЇНИ /ЕКСТРАДИЦІЇ/

КРИЖАНОВСЬКИЙ Анатолій - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», доцент

ORCID ID: 0000-0002-2432-5286
DOI 10.32782/EP.2023.4.8

Стаття присвячена аналізу інституту видачі особи в кримінальному процесі та гарантіям прав особи при міжнародному співробітництві під час екстрадиції. Проаналізовано двосторонні та багатосторонні договори, а також національне законодавство при розв'язанні питання про видачу особи (екстрадицію). Визначено основні принципи екстрадиції, які регулюються нормами процесуального права.

Постановка проблеми

Однією з форм міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю, яка реалізується в рамках надання правової допомоги у кримінальних справах, є видача осіб (екстрадиція). Актуальності також набула проблема застосування норм Розділу IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження», Розділу IX-2 КПК України «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» – після оголошення в державі особливого правового режиму – воєнного стану. 18 жовтня 2022 року прийнято також Закон України «Про приєднання України до Конвенції про екстрадицію», який містить три складові: «Україна не видаватиме іншій державі громадян України»; «Україна може відмовити у видачі особи у випадку, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що екстрадиція суперечить інтересам національної безпеки України»; «В Україні запити про екстрадицію складає та отримує Офіс Генерального прокурора (під час досудового розслідування) та Міністерство юстиції України (під час судового провадження або виконання вироку)».

Видача осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, є засобом, що підвищує ефективність співпраці в боротьбі зі злочинністю, інституту надається все більш важливе значення на регіональному, локальному (двосторонньому) рівні міждержавного співробітництва.

Доцільність подальшого дослідження проблем екстрадиції в цей час також викликана потребою в усуненні прогалин у національному кримінальному процесуальному законодавстві; удосконаленні практики застосування вимог і стандартів міжнародного права; виконанні міжнародних зобов'язань у галузі кримінального судочинства.

Стан дослідження

Питання міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, зокрема, інституту видачі особи (екстрадиції), були предметом дослідження багатьох науковців. Новизну привнесено в кваліфікаційних наукових працях вітчизняних вчених, як – от: В. Березняка «Екстрадиція як інститут кримінально-процесуального права України», С. Нестеренко «Міжнародно-правовий захист прав людини при здійсненні екстрадиції», В. Зуєва «Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження», О. Ляшук «Особливості міжнародного розшуку осіб, які вчинили

кримінальне правопорушення на території України», А. Антонюк «Процесуальні засади міжнародного співробітництва при розслідуванні кримінальних правопорушень», Г. Грищук «Кримінально-правова характеристика інституту видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення», І. Бойка «Застосування кримінально-процесуального примусу в екстрадиційному процесі», В. Бортницької «Спрощений порядок видачі осіб з України». Також в інших наукових доробках (монографіях, наукових публікаціях): Н. Ахтирської, О. Бичківського, А. Бутко, О. Бутко, О. Виноградова, С. Вихрист, О. Гоцул, П. Іосіфова, В. Канціра, М. Коробкіна, С. Кравчука, М. Макарова, Л. Максимів, А. Маланюк, А. Озерської, І. Озерського, О. Насонова, М. Пашковського, О. Старенького, М. Свистуленко, Я. Сторожика, М. Погорецького, О. Татарова, В. Тертишник О., Тертишник, Л. Удалової, Т. Фоміної, В. Фрич, А. Шевчишен, О. Узунова, Ю. Чорноус та інших.

Проте, згадані дослідження інституту екстрадиції не охоплюють усього комплексу проблем забезпечення прав і свобод людини під час видачі особи іншій державі, що пролонгує актуальність проблематики.

Метою статті є обстеження окремих аспектів кримінальних процесуальних правовідносин, що виникають, змінюються та припиняються у зв'язку із застосуванням інституту видачі особи (екстрадиції) та гарантій забезпечення прав учасників таких правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сталий розвиток України як демократичної, незалежної та правової держави, у сучасних умовах, значно ускладнюється зростанням рівня злочинності та її «адаптацією» до поточних реалій, викликаних режимом воєнного, надзвичайного стану, забезпеченням національної безпеки і оборони опосередком відсічі збройної агресії Російської Федерації.

Чимало осіб, які підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень, щоб уникнути відповідальності за діяння та покарання, переховуються від правоохоронних органів на території України й поза її межами. Одним із негативних наслідків цієї тенденції є розширення масштабів міжнародної злочинності, яка має свою специфіку та особливості, а одним із пріоритетних напрямів розв'язання цієї проблеми є ефективне міжнародне співробітництво з питань боротьби зі злочинністю [1].

Одним з інструментів міжнародного кримінального та процесуального права, що дозволяє притягнути до відповідальності осіб, які вчинили кримінально каране діяння та перемістилися на територію іншої держави, є інститут видачі особи (екстрадиції). Досліджуючи генезис інституту екстрадиції, можна сказати, що з нього почалося становлення процесу міжнародного правового співробітництва у кримінальних справах у сучасному розумінні про це поняття.

Правовий інститут видачі особи (екстрадиції) є комплексною системою правових норм. Беручи до уваги те, що він перебуває на перетині міжнародного і внутрішньодержавного права, які є взаємопов'язані між собою, потребує узгодження із встановленими міжнародно-правовими стандартами. Таким чином, для повної кримінально-правової характеристики інституту екстрадиції, необхідно визначити й дослідити міжнародно-правові акти, які регламентують інститут видачі особи, що вчинила злочин [2, с. 58].

Перш за все, варто визначити дефініцію самого поняття «екстрадиції», про те слід зазначити, що воно є складним і багатоаспектним і виступає предметом вивчення багатьох галузей права: міжнародного, кримінального та кримінального процесуального. Саме неоднозначність правової природи детермінувало неоднозначність тлумачення цього поняття [3, с. 81]. Тому важливим виступає питання нормативного закріплення поняття «екстрадиція».

Так, на національному рівні питання екстрадиції отримало законодавче закріплення. Ч. 1 ст. 541 Кримінального процесуального кодексу України визначено, що видача особи (екстрадиція) – це видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до

кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Екстрадиція включає: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи; перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі; прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави [4].

У міжнародному праві під видачею розуміється передача обвинуваченої чи засудженої особи державою, на території якої вона перебуває, державі, у якій вона вважається такою, що вчинила злочин чи була засуджена. На сьогодні правові основи видачі не вичерпуються нормами міжнародного права. Більше того, у свій час ще Д. П. Нікольський визначив видачу «як сукупність юридичних дій, за допомогою яких одна держава видає іншій державі особу, обвинувачену у вчиненні злочинів у межах останньої держави». Чимало сучасних вчених притримуються такого бачення [3, с. 81].

Досліджуючи це поняття, П. Р. Ізмайлов вважає, що «екстрадицією можна визначити вид правової допомоги, що здійснюється суб'єктами міжнародного права на прохання або вимогу компетентних органів, що включає видачу обвинувачених і засуджених з метою їх залучення до кримінальної відповідальності або відбування покарання на основі міжнародно-правових норм і внутрішньодержавного законодавства». Підставою для видачі злочинців у сучасному міжнародному праві можна вважати двосторонні та багатосторонні договори, національні закони про видачу, іноді – принцип взаємності та моральні норми [5, с. 89].

Договори виступають платформами для створення правових відносини між двома державами, які можна схарактеризувати як особливий тип кваліфікованого суверенітету. Двосторонні договори про екстрадицію не характеризуються створенням «автоматичного» процесу передачі особи між державами. Вони відзначаються встановленням правових відносин, де запит держави розглядається іншою державою, на основі формальної процедури, яка передбачає певну перевірку цього запиту. Наявність цієї формальної процедури, забезпечує державі автономію, яка може спричинити початкову відмову в екстрадиції, супроводжувану запитом на отримання додаткової інформації або відмовою в екстрадиції. Це означає, що держава, яка надсилає офіційне звернення, не має права на екстрадицію, але робить запит, у відповідь на який інша держава просто дотримує формальну процедуру, за допомогою якої приймається вільне рішення про екстрадицію. Договори про екстрадицію, як правило, визначають умови, за яких може відбутися сама видача особи [6, с. 1].

Проте, далеко не завжди укладена міжнародна угода (договір) про видачу осіб, що вчинили протиправне діяння у «своїй» державі та переховуються в іншій.

У міжнародному праві, екстрадиція передбачає розгляд справи про відправлення злочинця у «рідну країну» навіть у тому випадку, якщо договір не підписаний. Тобто особа видається за «принципом взаємності». У такому випадку приймаюча держава повинна надати певну послугу тій країні, яка згодна передати злочинця, тобто держава сама вирішує, чи варто здійснювати таку процедуру [7, с. 23].

Питанням екстрадиційної діяльності присвячено багато міжнародно-правових документів та рішень.

Основними міжнародними правовими актами є: Статут ООН, Загальна декларація прав людини (1948 року), Віденська конвенція 1969 року про право міжнародних договорів, типові договори про взаємодопомогу в галузі кримінального правосуддя, про перейняття кримінального провадження та видачу, що були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН (1990 року), Конвенція ООН 2000 року проти транснаціональної злочинності, а також інші міжнародні акти ООН та інших міжнародних організацій [1].

Завдяки широкій договірній базі України, компетентні органи нашої держави мають змогу на підставі чинних міжнародних договорів ефективно співпрацювати з компетентними органами іноземних держав. Одним з основоположних джерел правових норм у правовідносинах між державами є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Нормативно чітко визначено

основні правила поводження з особою, яка потрапила у сферу судочинства. У пакті проголошено, що кожна людина має право на свободу й особисту недоторканність, ніхто не може бути безпричинно підданий арешту або триманню під вартою, ніхто не може бути позбавлений волі інакше, як на таких засадах і за такою процедурою, які встановлені законом, також цей документ передбачає, що кожен має право при розгляді будь-якого висунутого йому обвинувачення на ряд гарантій на основі повної рівності і, зокрема, бути судимим у його присутності і захищати себе особисто або за посередництва обраного ним захисника [8, с. 139].

Фактор прав людини в процесі екстрадиції, без сумніву, має дуже важливе значення і, звичайно, повинен бути врахований при вирішенні питання видачі осіб. Суверенне право держави при здійсненні екстрадиції, безперечно, поєднується з правами людини, і хоча розв'язання питання про видачу – це суверенне право будь-якої держави, воно реалізується в контексті норм міжнародного і національного права при дотриманні загальновизнаних стандартів прав людини в міжнародному праві [9, с. 91].

Зауважимо, що в контексті цієї проблеми необхідно мати на увазі не тільки права людини в цілому, а й певні конкретні процесуальні права, реальна можливість порушення яких може стати підставою для відмови у видачі. До числа таких порушень варто віднести ризики піддатися катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність видам поводження чи покарання, відмови від надання процесуальних гарантій ву ході судового розгляду, порушення права на рівність тощо.

Договори про екстрадицію, чи це двосторонні чи багатосторонні, забезпечують права осіб у процесі видачі (екстрадиції) багатьма юридичними гарантіями. Ці гарантії різноманітні та виникають зі своєрідних причин і задовольняють різні цілі та проблеми.

У своїх працях М. Й. Кулик, аналізуючи практику Європейського суду з прав людини щодо порушень основоположних прав особи, видача (екстрадиція) якої запитується, спробував визначити наступні фактори, що впливають на гарантії дотримання прав і свобод особи та які потрібно враховувати при прийнятті відповідних рішень:

1) законність затримання для екстрадиції;

2) гарантування безпеки в разі екстрадиції особи;

3) гарантування справедливого судового розгляду в разі екстрадиції особи;

4) вичерпання та ефективність національних засобів захисту [10, с. 210].

Гарантії щодо прав людини та громадянина в процесі екстрадиції викладені у декількох міжнародних конвенціях: Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод; Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Європейська конвенція про видачу правопорушників; Конвенція ООН 1951 р. «Про статус біженців» [9, с. 91].

Окремо варто зупинитися на Європейській конвенції про видачу правопорушників від 1957 р. (далі – Конвенція 1957 р.), яка передбачає ряд гарантій прав особи, що запитується для видачі іноземній державі. Зокрема, у ст. 14 Конвенції 1957 р. передбачено, що видана особа не може переслідуватися, засуджуватися або затримуватися з метою виконання вироку чи постанови про утримання під вартою ні за яке правопорушення, вчинене до її видачі, крім правопорушення, за яке вона була видана та її особиста свобода ні з яких інших причин не може обмежуватися, за винятком таких випадків:

1) якщо сторона, яка її видала, на це погоджується;

2) якщо ця особа, маючи можливість залишити територію сторони, якій вона була видана, не зробила цього впродовж 45 днів після її остаточного звільнення або, залишивши цю територію, знову туди повернулася.

За статтею 3 Конвенції 1957 р., видача не здійснюється, якщо правопорушення, у зв'язку з яким особа запитується, розглядається запитуваною стороною як політичне. Стаття 10 Конвенції містить гарантію про те, що видача не здійснюється у зв'язку із

закінченням строку давності. Окрім того, за ст. 11 Конвенції, якщо правопорушення, за яке вимагається видача, карається смертною карою за законодавством запитуючої сторони, а законодавство запитуваної сторони її за таке саме правопорушення не передбачає, у видачі може бути відмовлено [1, с. 109].

Кримінальним процесуальним кодексом України визначені гарантії, які надаються особам, що потрапили у сферу дії міжнародного співробітництва під час кримінального провадження на рівні законодавчого регулювання взаємодії правоохоронних та судових органів при застосуванні процедур, пов'язаних із наданням допомоги в межах кримінального провадження в частині застосування екстрадиції, тимчасової видачі, екстрадиційного та тимчасового арешту, екстрадиційних перевірок, інформаційного забезпечення таких процедур, призначення покарань тощо [8, с. 56].

Також варто зазначити, що в договірній практиці держави закріпили основні засади видачі осіб, які становлять основу інститутів як видачі, так і відмови у видачі підозрюваних обвинувачених (підсудних) чи засуджених. Так, Грищук Г. М. у своїх дослідженнях, до засад екстрадиції, які регулюються нормами кримінального права, відносить:

1) принцип невидачі своїх громадян вирішується при поєднанні територіального принципу (місця вчинення злочину і місцеперебування злочинця) та громадянства цієї особи;

2) принцип подвійного інкримінування – вчинене діяння повинно визнаватися злочином за законами запитуючої і запитуваної сторони;

3) принцип «подвійної злочинності» – вчинене діяння, незалежно від складу кримінально-правової норми та відповідності його елементів, повинно порушувати правові приписи обох держав;

4) принцип невідворотності покарання – держава, на території якої виявлена особа, яка вчинила злочин, має або видати або перейняти кримінальне провадження для подальшого переслідування;

5) принцип мінімального строку покарання – однією з головних вимог для видачі особи, яка вчинила злочин, залишається ступінь тяжкості злочину;

6) принцип меж кримінальної відповідальності виданої особи – видана особа має бути засуджена винятково за той злочин, за яким запитувалася і здійснювалася екстрадиція;

7) принцип виключення з підстав видачі за вчинення політичного злочину;

8) принцип заборони притягнення до відповідальності або покарання двічі за одне й те саме діяння – можлива відмова від видачі в разі, якщо на території запитуваної країни за тим же злочином було винесено вирок або постанову про припинення кримінального переслідування у справі;

9) принцип відповідальності за вчинення господарського (фінансового) злочину [2, с. 92-107].

Таким чином, можна вважати, що принципи, покладені в основу інституту екстрадиції, формують нормативну основу регулювання співробітництва держав у сфері видачі осіб, встановлюючи приписи та заборони щодо дій держави. Більше того, надають можливість відмови у видачі осіб за різними підставами, включаючи територіальний критерій, критерій громадянства, захисту прав особи від застосування насильства і різних видів дискримінації, а також від політичного переслідування. При цьому, зберігається базова особливість інституту – невідворотність покарання за вчинене діяння.

Висновки

Можна стверджувати, що видача особи (екстрадиція) – це форма міжнародного співробітництва в кримінальній процесуальній сфері, що є сукупністю правових відносин між двома державами щодо запиту про видачу обвинувачених і засуджених, з метою притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності або виконання вироку на основі нормативно-правових актів міжнародного та національного рівня.

Інститут екстрадиції, будучи одним з напрямків міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю, забезпечує досягнення цілей кримінального процесу, відновлення порушених правовідносин, підтримання нормативів рівності та спра-

ведливості в суспільстві. За допомогою цього інституту, у кожному конкретному випадку, забезпечується невідворотність кримінальної відповідальності й покарання осіб, що вчинили суспільно небезпечні діяння.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the institution of extradition of a person in criminal proceedings and guarantees of individual rights in international cooperation during an extradition. Bilateral and multilateral agreements, as well as national legislation in resolving the issue of extradition are analyzed. The basic principles of extradition are determined, which are regulated by the norms of of procedural law.

The institute of extradition includes many branches of law, particularly: international law, criminal law and criminal procedure law. The issue of extradition has been enshrined in law on the national level, so the Criminal Code of Ukraine provided substantive legal basis for issuing a person charged with a crime and convicted for the crime.

Many international solutions and legal documents have been devoted to the issue of extradition. The main international legal acts are: the UN Charter, the Universal Declaration of Human Rights (1948), the Convention (European Convention on Extradition, the European Convention on Mutual Assistance in Criminal), as well as other international acts of the UN and other international organizations.

International legal aspects of the matter and institute extradition goal isn't exhausted. Many of the problems that arise within the institute of the extradition resolved at the amount of national legislation, including the ministerial regulation. They are based on the principles of the international cooperation.

The conducted research of the criminal characteristics of the institution extraditing people who have committed a criminal offense allows solving many disputable issues related to the extradition rules and their application when implementing this institution in law enforcement and judicial practice.

Література

1. Басиста І., Галаган В., Калачова О., Максимів Л. Міжнародний розшук та видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Київ: УкрДГРІ, 2016. 277 с.

2. Грищук Г. М. Кримінально-правова характеристика інституту видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення: дис. … канд. юр. наук: 12.00.08. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2017. 252 с.

3. Бойко І. І. Застосування кримінально-процесуального примусу в екстрадиційному процесі: дис. … канд. юр. наук: 12.00.09. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». 2019. 256 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

5. Маланчук П. М., Молчанова А. П. Видача особи (екстрадиція) у кримінальному провадженні щодо злочинів міжнародного характеру. *Правові горизонти.* Суми, 2017. С. 86-91.

6. Saroj ChhabraAss. Extradition and human rights implications. Prof. Department of LawMMU Mullana, Ambala, 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/333844123_extradition_and_human_rights_implications.

7. Бутко О. А., Резнікова О. І. Видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (екстрадиція): окремі теоретичні та практичні аспекти. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».* № 10(50), 4 т., 2018. С. 21-26.

8. Зуєв В. В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження: монографія. Харків: «Оберіг», 2017. 203 с.

9. Зуєв В. В. Процесуальний порядок видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція), як гарантія забезпечення прав особи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2014. № 22. С. 91-94. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12295/1/Zuev_91-94.pdf.

10. Кулик М. Й. Дотримання прав особи, видача (екстрадиція) якої запитується, з урахуванням практики європейського суду з прав людини. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.* 2017. № 1 (77). С. 204-212. URL: file:///C:/Users/aovsh/Desktop/Vlduvs_2017_1_26.pdf.

ПРОФЕСІЙНА ТАЄМНИЦЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

ШАЙ Роман Ярославович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка».
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2788-6035
УДК: 343.1
DOI 10.32782/EP.2023.4.9

У статті розкриваються основні аспекти поняття професійної таємниці, його зміст та обсяг, джерела й суб'єкти. Розглядаються проблеми формування поняття «професійна таємниця» як правової категорії.

Ключові слова: інформація, професійна таємниця, ознаки професійної таємниці, види професійної таємниці.

Постановка проблеми

Одним із завдань нормотворчої діяльності і правозастосовчої практики, що пов'язано з утвердженням нових демократичних начал і створенням справжньої правової держави в Україні, є реальне забезпечення і захист прав і свобод людини і громадянина відповідно до принципу рівності всіх перед законом і судом.

Розвиток в Україні інформаційного суспільства зумовлює підвищення вимог до дотримання інформаційних прав і свобод людини і громадянина. Особливо важливим сьогодні стає забезпечення проголошених Конституцією та законами України прав і свобод людини в інформаційній сфері під час здійснення слідчих, оперативно-розшукових заходів.

На сьогодні значна увага приділена питанням вирішення проблеми інформаційної безпеки: зокрема, шляхом законодавчого встановлення переліку видів інформації, яка повинна належати до інформації з обмеженим доступом, та механізмів реалізації обмеження доступу до такої інформації. У системі визначених законодавством України видів інформації з обмеженим доступом професійній таємниці приділено, на жаль, недостатньо уваги в науці. «На жаль» – тому, що від питання забезпечення охорони професійної таємниці напряму залежить захист особистих немайнових прав фізичних осіб, що в рамках інтеграції України до Євросоюзу набуває надзвичайно важливого практичного значення.

Аналіз останніх досліджень

Питання правового режиму інформації з обмеженим доступом взагалі і професійної таємниці зокрема досліджували у своїх працях І.В. Арістова, К.І. Бєляков, О.О. Гаврилюк, О.В. Герасименко, С.М. Логінова, І.В. Шатковська та інші автори.

Виклад основних положень

Кримінальне провадження є саме тією сферою правозастосовної державної діяльності, у якій обмеження прав людини є об'єктивно необхідним явищем для успішного вирішення завдань такого провадження, охорони прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь, а також для швидкого і повного розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний. Порушення прав громадян не може бути виправдане мотивами державної необхідності. [1, с. 4]. Одним із елементів

цього механізму є категорія «професійна таємниця».

Втім, наявність професійної таємниці притаманна й іншим сферам правовідносин. Так, вважається, що класифікація професійних таємниць у юридичному їх розумінні включає до тридцяти двох її різновидів. Підстави віднесення тієї чи іншої інформації до професійної таємниці є досить різноманітними. Наприклад, пропонують їх умовно розділити на три групи: таємниця приватного життя, комерційна таємниця та державні секрети [2, с. 34; 3]. Серед першої групи (таємниця приватного життя) автори виокремлюють банківську, лікарську, нотаріальну, страхову, адвокатську та деякі інші види таємниць. Зокрема, прикладами комерційної таємниці є безпосередньо комерційна, журналістська чи редакційна, а прикладами державних секретів є державна чи службова таємниці. А.І. Алексенцев пропонує розподіл інформації за видами таємниці [3, с. 65]. А.А. Фатьянов класифікує інформацію, що підлягає захисту, за трьома ознаками: за належністю; за ступенем конфіденційності; за змістом [4, с. 27]. Досить змістовний варіант класифікації професійної таємниці пропонує В.Н. Лопатін. На його думку, професійна таємниця може бути поділена на сім видів: лікарську таємницю; таємницю зв'язку; нотаріальну таємницю; адвокатську таємницю; таємницю усиновлення; таємницю страхування; таємницю сповіді [5, с. 36; 7].

Як бачимо, в юридичній науці до цих пір немає єдності в розумінні професійної таємниці. Так, у більшості наукових джерел під професійною таємницею розуміється інформація, яка має обмежений доступ і охороняється силою держави, і при цьому виникає внаслідок здійснення професійної (специфічної) діяльності певними категоріями зайнятих осіб. Реалізація професійної діяльності вимагає збереження інформації щодо неї в якості професійної таємниці.

Логінова С.М. пише, що професійна таємниця є поєднанням особистої та службової таємниці, що, власне, і породжує інститут професійної таємниці, та додає, що до професійної таємниці відносять медичну таємницю, таємницю судового захисту, досудового слідства (дізнання), усиновлення, нотаріальних дій, запису актів громадянського стану, адвокатську таємницю та таємницю нарадчої кімнати [6, с. 25]. На наш погляд, дослідниця звужує поняття професійної таємниці лише обмеженою кількістю професій, оскільки з часом зі збільшенням кількості осіб, які щоденно використовують конфіденційну інформацію в «еру інформаційних технологій», як свідчить практика, буде зростати кількість професій, до правового статусу яких належатиме забезпечення збереження таємниці.

Важливою для розуміння суті професійної таємниці є її мета, тобто те, для чого вона взагалі отримує відповідний правовий режим та охорону. На нашу думку, такий вид інформації призначений для забезпечення конфіденційності інформації, утвореної чи отриманої особами певних професій при виконанні своїх професійних обов'язків, охорони її від незаконного розголошення, використання, зміни чи знищення, захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Щодо функціонального характеру охорони професійної таємниці, то він перш за все передбачає врегулювання порядку отримання і використання такого виду інформації, а також формування правових гарантій збереження отриманих відомостей від розголошення. Водночас, у законодавстві відсутнє закріплення універсального визначення поняття «професійна таємниця», яке могло б застосовуватися у всіх без винятку галузях права.

На наше переконання, професійною таємницею можуть бути визнані лише ті відомості, що отримані при виконанні особою трудових чи інших професійних обов'язків за умови, що в момент отримання відомостей особа виконувала певну трудову діяльність за спеціальністю (фахом). Разом з тим, правовий режим професійної таємниці не може виникнути у випадках одержання і використання інформації з обмеженим доступом особою, яка не має на те відповідних повноважень, або уповноваженою особою, але коли особа не виконує свої посадові обов'язки. Тому, професійною таємницею можуть бути визнані лише ті відомості, що отримані безпосередньо у зв'язку зі здій-

сненням відповідної професійної діяльності. Професійні таємниці передаються (довіряються) людьми у вигляді інформації в переважній більшості випадків за наявності фідуціарних (довірчих) відносин з представникам певних професій з метою реалізації ними своїх прав та законних інтересів. Захист від несанкціонованого розповсюдження таких професійних відомостей є прямим обов'язком суб'єкта у зв'язку з виконанням ним своїх професійних функцій. Варто зауважити, що навіть у випадку припинення зайняття певною професією, особа, якій стала відома така інформація, має обов'язок далі зберігати в таємниці відповідну інформацію.

Тугарова О.К. досить влучно, на наш погляд, звертає увагу на таку визначальну ознаку професійної таємниці, як фах особи, яка нею володіє: «Достатньою і необхідною умовою формування професійної таємниці є професія або фах утримувача інформації, тобто рід занять або трудової діяльності, що вимагає певних знань і навичок і є основним джерелом існування» [7, с. 60].

На основі проведеного аналізу можемо констатувати, що професійна таємниця – це матеріали, документи, інші відомості, якими користується особа в процесі та у зв'язку з виконанням своїх професійних обов'язків, які забороняється розголошувати у будь-якій формі. У правовій науці виділені певні критерії, за якими інформація може бути віднесена до професійної таємниці. По-перше, така інформація довірена або стала відомою особі виключно через виконання нею своїх професійних обов'язків. По-друге, особа, якій довірено інформацію, не перебуває на державній або муніципальній службі. По-третє, заборону на поширення довіреної або такої, що стала відомою, інформації, яка може зашкодити правам або законним інтересам довірителя, встановлено законом. По-четверте, інформація не належить до відомостей, що становлять державну або комерційну таємницю [8].

Висновки

Розгляд поняття професійної таємниці свідчить про те, що правове регулювання цього правового поняття ще не зовсім досконале. Оскільки навіть при правовому врегулюванні ще неповністю захищені інтереси самих суб'єктів правовідносин: їх володільців та осіб, які довірили таку інформацію. Чітко не окреслені правові критерії визначення інформації, яка належить до професійної. А це призводить до розмитості поняття. Очевидно, така ситуація пояснюється догматами радянського права, де регламентації підлягала перш за все державна таємниця. Що ж до інших видів таємниці і зокрема, таємниці професійної, то їй законодавець не приділяв належної уваги. Сучасні виклики ставлять серйозну вимогу – забезпечення належної регламентації та охорони професійної таємниці (нотаріальної, лікарської, адвокатської та інших видів професійної таємниці).

Можемо підсумувати, що на сьогодні регулювання поняття «професійна таємниця» ще не зовсім досконале, ще неповністю захищені інтереси самих суб'єктів правовідносин. Чітко не окреслені правові критерії визначення інформації, яка належить до професійної. Тому сучасні виклики ставлять серйозну вимогу – забезпечення належної регламентації та охорони професійної таємниці (нотаріальної, лікарської, адвокатської та інших), а отже, підготовку та прийняття Закону України «Про професійну таємницю».

Література

1. Чабайовський Т.В. Підстави та межі кримінально-процесуального втручання в особисте життя громадян: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. С. 3–16.

2. Талонпойка В., Шабалин В. Право на тайну. Гражданская защита. 1999. № 4. С. 32–36.

3. Алексенцев А.И. О классификации конфиденциальной информации по видам тайны. Безопасность информационных технологий. 1999. № 3. С. 62–69.

4. Фатьянов А.А. Концептуальные основы обеспечения безопасности на современной этапе. Безопасность информационных технологий. 1999. № 10. С. 24–29.

5. Лопатин В.Н. Правовая охрана и защита права на тайну. Юридический мир. 1999. № 7. С. 34–42.

6. Логінова С.М. Адвокатська таємниця: теорія і практика: дис... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2002. 183 с.

7. Тугарова О.К. Кримінально-правове забезпечення охорони професійної таємниці. Актуальні питання публічного та приватного права. 2017. № 2 (16). С. 58—62.

8. Бачило И.Л., Лопатин В.Н., Федотов М.А. Информационное право/ Под ред. акад. РАН Б.Н. Топорнина. СПб, 2001. С. 538.

Shai Roman
Ph.D. in Law
Professor of the Department
of Criminal law and procedure,
Psychology and Innovative Education of
the National University
Lviv Polytechnic University, Lviv

PROFESSIONAL SECRET IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article reveals the main aspects of the concept of professional secrecy, its content and scope, sources and subjects. The problems of forming the concept of «professional secrecy» as a legal category are considered.

One of the tasks of law-making activity and law enforcement practice, which is connected with the establishment of new democratic principles and the creation of a true legal state in Ukraine, is the real provision and protection of the rights and freedoms of man and citizen in accordance with the principle of equality of all before the law and the court.

The development of the information society in Ukraine leads to an increase in the requirements for compliance with the informational rights and freedoms of a person and a citizen. It is especially important today to ensure the rights and freedoms of people in the information sphere, proclaimed by the Constitution and laws of Ukraine, during the implementation of investigative, operational and investigative measures.

To date, considerable attention has been paid to the issue of solving the problem of information security: in particular, by legislative establishment of the list of types of information that should belong to information with limited access, and the mechanisms for implementing restrictions on access to such information. In the system of types of information with limited access defined by the legislation of Ukraine, professional secrecy is unfortunately not given enough attention in science. «Unfortunately» – because the protection of personal non-property rights of natural persons directly depends on the issue of ensuring the protection of professional secrecy, which in the framework of Ukraine's integration into the European Union acquires extremely important practical significance.

Keywords: information, professional secrecy, signs of professional secrecy, types of professional secrecy.

ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ОСОБИ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ: ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ

БАРАНЯК Володимир Михайлович - кандидат хімічних наук, доцент Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету "Львівська політехніка", кафедра кримінального права і процесу

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6161-7862

УДК 343.985

DOI 10.32782/EP.2023.4.10

Проаналізовані криміналістичні наукові дослідження щодо взаємозв'язку кримінального процесу з криміналістикою у сфері застосування криміналістичних рекомендацій і деяких тактико-криміналістичних прийомів проведення різних слідчих дій. Розглянуто одне з дискусійних питань щодо тактики проведення пред'явлення особи для впізнання.

Акцентовано увагу на недоліках тактики проведення пред'явлення для впізнання, що істотно обмежує право особи, яку впізнають на вибір будь-якого місця на свій розсуд.

Здійснений аналіз прийменника «серед» у нормативно-правовому акті, що регламентує порядок проведення пред'явлення особи для впізнання.

Запропоновано змінити формулювання «Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються», що міститься у ч. 2 ст. 228 Кримінального процесуального кодексу України, на «Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, за своїм вибором зайняти будь-яке з місць, підготовлених для пред'явлення осіб, після чого особи, які пред'являються разом з особою, яку впізнають, розташовуються на вільних місцях, про що в протоколі впізнання робиться відповідний запис».

Ключові слова: тактико-криміналістичний прийом, пред'явлення особи для впізнання, криміналістична рекомендація, особа, яку впізнають, особа, що впізнає.

Постановка проблеми

Багато відомих учених-криміналістів відзначають тісний взаємозв'язок кримінального процесу з криміналістикою. Так, Є. П. Іщенко та А. О. Топорков у своїх роботах підкреслюють, що кримінально-процесуальне право визначає межі та умови застосування криміналістичних рекомендацій у розкритті та розслідуванні злочинів, компетенцію учасників процесу у використанні криміналістичних засобів і прийомів, процесуальний порядок проведення слідчих дій. Криміналістика ж на цій основі розробляє засоби, прийоми та рекомендації щодо оптимального досягнення цілей кримінального судочинства [1].

Т. В. Авер'янова, Р. С. Бєлкін, Ю. Г. Корухов і О. Р. Россинська вказують, що процесуальні науки визначають межі й умови застосування криміналістичних рекомендацій у сфері судового дослідження, компетенцію різних учасників процесу у використанні криміналістичних засобів, прийомів, методик тощо [2,3,4,5].

Інші вчені вважають, що в криміналістичних наукових дослідженнях реалізуються поняття, підходи, різні концепції та положення, що створюються кримінально-правовою, кримінально-процесуальною науками, криміналогією, юридичною психологією. У свою чергу, зазначені юридичні науки вбирають у себе все корисне, що створюється в криміналістиці.

Результати криміналістичних досліджень чинять безпосередній позитивний вплив на створення нових, уточнення та зміну чинних законів.

Однак головне завдання криміналістів – своїми розробками сприяти створенню ефективного механізму реалізації законів та іншого нормативного матеріалу, що регулює відносини в кримінальному судочинстві [3].

Водночас, на наш погляд, слід зазначити, що розвиток криміналістичної техніки і криміналістичної тактики йде з деяким випередженням кримінально-процесуального законодавства. Наприклад, тільки з ухваленням у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України було законодавчо закріплено таку раніше розроблену в рамках криміналістичної тактики та успішно застосовувану на практиці слідчу дію, як слідчий експеримент. Водночас далеко не всі криміналістичні рекомендації отримали своє законодавче закріплення, а деякі тактико-криміналістичні прийоми щодо проведення тих чи інших слідчих дій потребують подальшого розроблення. У зв'язку з цим ми зупинимося на одному з дискусійних питань – про тактику проведення пред'явлення особи для впізнання.

Стан дослідження проблеми

Значний внесок у розвиток теорії взаємозв'язку кримінального процесу з криміналістикою, застосування криміналістичних рекомендацій у сфері судового дослідження зробили такі вчені, як Є. П. Іщенко та А. О. Топорков, Т. В. Авер'янова, Р. С. Бєлкін, Ю. Г. Корухов і О. Р. Россинська та інші автори.

Мета і завдання дослідження полягає в дослідженні окремих особливостей тактики проведення пред'явлення особи для впізнання.

Виклад основного матеріалу

Пред'явлення для впізнання – це самостійна слідча дія, яка слугує ефективним способом як збору нових доказів, так і перевірки раніше зібраних.

Пред'явлення для впізнання є одним із видів ідентифікації за уявним образом, що зберігся в пам'яті того, хто впізнає. Розглянута слідча дія має на меті ототожнення раніше побаченого об'єкта (людини, тварини, предмета) з тим, що пред'являють особі, що впізнає, на даний час. Цьому передує встановлення групової належності, яке можна характеризувати як етап криміналістичної ідентифікації. Найчастіше, приймаючи рішення про пред'явлення для впізнання, слідчий вирішує питання про групову належність об'єкта впізнання: він пред'являє шуканий об'єкт у групі однорідних. Це положення випливає з кримінально-процесуального законодавства (ч. 2 ст. 228 КПК України).

Особа, що впізнає, може висловити своє судження про однорідність пред'явленого об'єкта, тобто визначити об'єкт як такий самий, але це судження не є метою пред'явлення для впізнання. Підтвердження групової належності пред'явленого об'єкта з раніше сприйнятим має певне значення для розслідування кримінального правопорушення, однак воно менш ефективне, ніж встановлення тотожності.

Сутність пред'явлення для впізнання, як вважають деякі вчені, полягає в психологічному механізмі уявного зіставлення образу раніше сприйнятого об'єкта з образом (передусім за індивідуалізуючими ознаками й особливостями) об'єкту, що пред'являється [6]. Ці положення знайшли своє відображення в правилах і тактико-криміналістичних рекомендаціях проведення пред'явлення для впізнання.

У юридичній літературі, зазвичай, найбільш раціональним вважається такий спосіб організації проведення пред'явлення особи для впізнання. Відповідно до кримінально-процесуального закону розглянутій слідчій дії в обов'язковому порядку має передувати допит особи, що впізнає. У протоколі допиту має бути зафіксовано, що особа, яку допитують, може впізнати раніше бачений об'єкт, обставини, за яких особа, що впізнає бачила особу, яку впізнають, прикмети й особливості особи, яку пред'являють для впізнання. Потім проводиться безпосередня підготовка до пред'явлення для впізнання, під час якої визначається час, місце, особи, які беруть участь, технічні засоби. Далі у відведене для проведення цієї слідчої дії приміщення (кабінет слідчого або інше місце, що відповідає умовам, які унеможливлюють візуальне спостереження особи, що впізнає з особою, яку впізнають) з метою засвідчення факту проведення слідчої дії запрошують не менше двох

понятих, а також не менше трьох осіб (статистів). Понятим і статистам слідчий роз'яснює їхні права й обов'язки, суть слідчої дії, які дії має виконувати кожен із присутніх. Потім до кабінету запрошують особу, яку впізнають. Слідчий повинен йому пояснити мету виклику, права та обов'язки, порядок проведення слідчої дії.

Особа, упізнання якої проводиться, пред'являється особі, що впізнає разом з іншими особами (не менш як з трьома), за можливістю схожими за зовнішніми ознаками з особою, яку впізнають. Рекомендується, щоб особи, яких пред'являють для впізнання, не мали різких відмінностей за статурою, віком, зростом, кольором волосся тощо. Одяг також не повинен суттєво відрізнятися.

Перед початком дії особі, яку впізнають, пропонується зайняти будь-яке місце серед інших осіб, що пред'являються. Це пов'язано з бажанням унеможливити фальсифікацію результатів цієї слідчої дії, коли особа, що впізнає, за підказкою може впізнати потрібну людину за місцем, на яке його поставили [8]. Потім у приміщення викликається по телефону особа, що впізнає. Якщо особа, що впізнає, є свідком або потерпілим, його попереджають про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань (ст. 385 КК України) і за давання завідомо неправдивих показань (ст. 384 КК України). Потім особі, що впізнає, пропонують уважно оглянути осіб, яких пред'являють для впізнання, і вказати, чи впізнає когось із них, кого саме і за якими прикметами, а також пояснити, за яких обставин раніше бачив упізнану людину.

Водночас автори навчальної літератури у своїх працях [1,2,3,4,5,6,7] не приділяють достатньої уваги такій тактичній особливості, як розташування особи, яку впізнають, і осіб, разом з якими її впізнають у процесі пред'явлення для впізнання.

На нашу думку, зазначене в ч. 2 ст. 228 Кримінального процесуального кодексу України правило, що перед початком впізнання особі, яку впізнають пропонується зайняти будь-яке місце серед інших осіб, що пред'являються, фактично обмежує право особи, яку впізнають до вибору будь-якого місця. Так, дотримуючись вимог зазначеного нормативно-правового акта, слідчий повинен виконати таку послідовність дій. Слідчий пропонує статистам перейти і розташуватися у відведеному для пред'явлення впізнання місці. Зазвичай відведене для демонстрації осіб, що пред'являються, місце становить розташовані в ряд чотири стільці або вільну ділянку простору вздовж однієї зі стін кабінету слідчого. Статисти за розпорядженням слідчого займають на свій розсуд три з чотирьох відведених для пред'явлення осіб місця. Після чого залишається вільним тільки одне відведене місце. Потім особі, яку впізнають, пропонується зайняти будь-яке місце серед осіб, що пред'являються.

У словнику української мови прийменник «серед» може вживатися в таких значеннях:

1) Під час позначення осіб, предметів і т. ін., в оточенні яких перебуває хто-, щонебудь або відбувається якась дія; між, поміж.

2) Під час позначення осіб, предметів, у складі, у числі яких знаходиться хто-, щонебудь; поміж.

3) Під час позначення певного кола людей, середовища, у якому відбувається якась дія або хтось перебуває [9].

Згідно зі словником української мови прийменник «серед» має такі синоніми, як «між», «поміж», «посеред».

Своєю чергою, прийменник «між» у словнику української мови трактується як:

1) під час означення просторового розташування предмета чи вияву дії посередині чого-небудь;

2) під час означення місця, куди спрямована дія;

3) під час означення осіб, предметів, явищ, які порівнюються, зіставляються між собою [10].

Тому ми вважаємо, що власне формулювання, яке міститься в ч. 2 ст. 228 Кримінального процесуального кодексу України, особі, яку впізнають пропонується зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються, передбачає першочергове розташування статистів, а потім між ними пропонують розташуватися особі, яку упізнають. Тим самим скорочується кількість можливих варіантів у виборі особою, яку впізнають для себе місця, часто до одного. Наприклад, якщо місцями розташування пред'явлених осіб є чотири

стільці, на трьох з яких розташовуються статисти, а особа, яку впізнають, опиняється перед вибором: розташуватися на одному вільному місці (що є припущенням зайняти будь-яке місце «серед» пред'явлених осіб) або запропонувати статистові «поступитися своїм місцем» (у такому разі особа, яку впізнають займе місце «замість» пред'явленої особи, що вступає в суперечність із формулюванням нормативно-правового акта). Подібна тактика проведення пред'явлення для впізнання істотно обмежує право особи, яку впізнають на вибір будь-якого місця на свій розсуд і водночас загалом не суперечить вимогам закону.

Висновки

Таким чином, ми вважаємо, що перед безпосереднім впізнанням особі, яку впізнають необхідно пропонувати зайняти будь-яке зручне для нього місце, яке не суперечить вимогам проведення процедури, і тільки після цього – розташовувати статистів. У зв'язку з цим формулювання». Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються «, що міститься у ч. 2 ст. 228 Кримінального процесуального кодексу України, на наш погляд, потребує зміни.

Література

1. Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика: учебник / под ред. Е. П. Ищенко. – М.: Юридическая фирма «КОНТРАКТ», «ИНФРА-М», 2006. – 748 с.

2. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: учебник для вузов. /под ред. Р. С. Белкина. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА—ИНФРА • М), 2000. – 990 с.

3. Криминалистика: учебник / под ред. В. А. Образцова. – М., 2002. С. 36 37.

4. Криминалистика: учебник / под ред. А. Г. Филиппова. – М., 2005. С. 7-8.

5. Хижняк Д. С. Процессуальные и криминалистические проблеми развития тактики следственных действий. – М., 2004. С. 38-41.

6. Шурухнов Н. Г. Криминалистика: учеб. пособие. – М., 2005. С. 297-298.

7. Курс криминалистики: в 3 т. / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. – СПб., 2004. Т. I. Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика. С. 629-632.

8. Эксперт: Руководство для экспертов органов внутренних дел / под ред. Т. В. Аверьяновой, В. Ф. Статкуса. – М., 2003. С. 214.

9. Словник української мови: в 11 томах. Том 9, 1978. С. 133.

10. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. С. 726.

Volodymyr Baranyak

Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education Lviv Polytechnic National University, Chair of Criminal Law and Procedure

e-mail: baranyakvm@gmail.com

PRESENTING A PERSON FOR IDENTIFICATION: SOME PECULIARITIES OF THE TACTICS OF IDENTIFICATION

The author analyses forensic scientific research on the relationship between criminal procedure and forensics in the field of application of forensic recommendations and some tactical and forensic techniques for conducting various investigative actions. One of the controversial issues regarding the tactics of identification is considered.

Attention is focused on the shortcomings of the tactics of identification, which significantly restricts the right of the person being identified to choose any place of his/her choice.

The article analyses the preposition «among» in the legal act regulating the procedure for identification.

It is proposed to change the wording «Before presenting a person for identification, he/she is offered, in the absence of the identifying person, to take any place among other persons who are presented», contained in part 2 of Art. 228 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, to «Before presenting a person for identification, he/she shall be offered, in the absence of the identifying person, to take any of the places prepared for the presentation of persons, after which the persons presented together with the person being identified shall be placed in free places, and a corresponding entry shall be made in the identification protocol».

Key words: *tactical and forensic technique, presentation of a person for identification, forensic recommendation, person to be identified, person who identifies.*

ОСОБЛИВОСТІ НАРАХУВАННЯ І СПЛАТИ ШТРАФНИХ САНКЦІЙ ТА ПЕНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ЄВДОКІМЕНКО Сергій Анатолійович - доктор юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права Вищого навчального закладу «Національна академія управління»

ORCID: 0000-0003-4700-9777
DOI 10.32782/EP.2023.4.11

Розглянуті питання визначення форм відповідальності за порушення господарських зобов'язань суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин та досліджені особливості нарахування, сплати штрафних санкцій і пені в умовах воєнного стану, важливі для забезпечення своєчасного виконання господарських договорів. В умовах воєнного стану це веде до збалансованого розвітку економічних відносин суб'єктів господарювання та в цілому до укріплення потенціалу країни.

Ключові слова: господарські зобов'язання, господарсько-правова відповідальність, збитки, економічні ризики, штрафні санкції, пеня, форс-мажорні обставини, умови воєнного стану.

Постановка проблеми

Відповідно до Господарського кодексу України, підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито всіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. У разі якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилося неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за цих умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів [1, ст.218]. Особливої уваги заслуговує питання застосування системи штрафних санкцій та пені в умовах дії воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікаці

Питання умов настання та застосування штрафних санкцій у господарських відносинах завжди було предметом дослідження українських вчених, серед яких: Г. Л. Знаменський, О. П. Подцерковний, В. С. Щербина, Н. М. Шевченко, С. М. Мамедова, В. М. Черешнюк, З. Ф. Татькова та інші, а тому, як наслідок, необхідно розглянути особливості нарахування і сплати штрафних санкцій та пені в умовах воєнного стану.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Актуальність цього дослідження полягає в необхідності чіткого окреслення умов настання штрафних санкцій та пені при виконанні зобов'язань по договорах купівліпродажу, позики, оренди. Також, до складу збитків згідно з частиною 1 статті 225 Господарського кодексу України входять додаткові витрати та втрачена (упущена) вигода.

При цьому, у Господарському кодексі наводиться лише приблизний, невичерпний перелік збитків, які можуть бути відшкодовані як додаткові витрати. Це передбачає проведення попереднього аналізу та ретельних підрахувань. Крім того, передбачається проведення аналізу розрахунків при можливому зменшенні розміру штрафних санкцій боржника на користь кредитора. Війна, що розв'язана Російською Федерацією проти України, суттєво збільшує економічні ризики при виконанні договорів, також фактори економічної нестабільності пов'язані із заходами щодо договорів позики.

Таким чином, **метою дослідження** особливостей нарахування та сплати штрафних санкцій та пені в умовах воєнного стану є з'ясування умов дотримання заходів відповідальності при виконанні господарських зобов'язань та зміни до деяких законодавчих актів.

Виклад основного матеріалу

З точки зору господарського права, юридична відповідальність передбачає використання насамперед таких законодавчих актів, як: Господарський кодекс України від 16.01.2003 р., із змінами (далі – ГК України) [1] та Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р., із змінами (далі – ГПК України) [2]. Перш за все, зупинимося на визначенні умов настання відповідальності. Як випливає з ГК України, відповідальність продиктована дотриманням господарських зобов'язань. Згідно зі статтею 173 ГК України, господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених цим Кодексом, у силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку [1, ст.173-1].

Колектив авторів (Подцерковний О. П., Добровольська В. В., Зятіна Д. В., Будурова Г. М.) у навчально-методичному посібнику, далі –Подцерковний О. П. (зі співавторами), відзначають, що принципи належного виконання полягає у виконанні зобов'язання належним чином – відповідно до вимог закону, інших нормативно – правових актів, договору, а за відсутності в цих правових документах конкретних вимог щодо їх виконання – згідно з вимогами, що в певних умовах звичайно ставляться (іншими словами, – відповідно до звичаїв господарсько-ділового обігу). Це стосується і місця, і часу виконання зобов'язання, і можливості (неможливості) розстрочення виконання [3, с.117].

Однією з підстав виникнення господарських зобов'язань (і найпоширенішою у сфері економіки) є господарські договори, за допомогою яких опосередковуються зв'язки між суб'єктами господарювання, а також між ними та іншими учасниками господарських відносин. Термін «господарський договір» широко використовується в законодавстві, юридичній літературі та в господарській практиці. Однак чинне законодавство не містить визначення господарського договору, хоча в Господарському кодексі Україні йому присвячена ціла глава – 20 «Господарські договори» (статті 179-188) [3, с.119].

Господарський договір – це зафіксовані в спеціальному правовому документі на підставі угоди зобов'язання учасників господарських відносин (сторін), спрямовані на обслуговування (забезпечення) їх господарської діяльності (господарських потреб), що ґрунтуються на оптимальному врахуванні інтересів сторін і загальногосподарського інтересу [3, с.120].

Невиконання зобов'язань веде до настання юридичної відповідальності.

Як визначено в пунктах 1-3 статті 193 ГК України, суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання належним чином відповідно до закону, інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання – відповідно до вимог, що в певних умовах звичайно ставляться. До ви-

конання господарських договорів застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом.

Кожна сторона повинна вжити всіх заходів, необхідних для належного виконання нею зобов'язання, враховуючи інтереси другої сторони та забезпечення загальногосподарського інтересу. Порушення зобов'язань є підставою для застосування господарських санкцій, передбачених цим Кодексом, іншими законами або договором.

Застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, не звільняє цього суб'єкта від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом або договором, або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання [1, ст.193-1, ст.193-2, ст.193-3].

Подцерковний О. П. (зі співавторами) вказує, що господарсько-правова відповідальність знаходить у законодавстві своєрідне регулювання. Зокрема, в гл. 24 ГК України наводиться її самостійне поняття, перелік санкцій, принципи, підстави, межі і порядок реалізації [3, с.97].

Згідно зі статтею 216 ГК України, господарсько-правова відповідальність учасників господарських відносин відзначає, що:

1. Учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом, іншими законами та договором.

2. Застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, у тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання.

3. Господарсько-правова відповідальність базується на принципах, згідно з якими:

-потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі; передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

-сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань унатурі;

-у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції [1, ст.216].

Ми згодні, що під формою господарсько-правової відповідальності розуміють форму вираження економічних обтяжень, що покладаються на правопорушника. Відповідальність може наступити у формах: відшкодування збитків, сплати неустойки, втрати завдатку, відмови управненої сторони від прийняття подальшого виконання зобов'язання, конфіскація майна і т.п.

В основу поділу господарсько-правової відповідальності на види покладаються різні критерії розрізнення відповідних санкцій [3, с.100].

Ми згодні із зазначенням, що, класифікуючи засоби господарсько-правової відповідальності, слід вести мову про види господарсько-правових санкцій, що групуються за певними критеріями (ознаками) та форми, у яких реалізуються відповідні господарсько-правові санкції [3, с.101].

У статті 217 ГК України зазначено, що:

1. Господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, у результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки.

2. У сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції.

3. Крім зазначених у частині другій цієї статті господарських санкцій, до суб'єктів господарювання за порушення ними правил здійснення господарської діяльності застосовуються адміністративно-господарські санкції.

4. Господарські санкції застосовуються у встановленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські санкції – упо-

вноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування [1, ст.217].

Ми згодні з Подцерковним О. П. (та зі співавторами), що відшкодування збитків – це один із видів господарсько-правових санкцій, що застосовуються до учасників господарських правовідносин у результаті вчинення господарського правопорушення та виражаються в настанні негативних наслідків у вигляді відшкодування вартості втраченого, пошкодженого або знищеного майна, додаткових витрат (реальних збитків), упущеної вигоди та моральної шкоди [3, с.102].

Згідно з частиною 2 статті 224 ГК України, під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною [1, ст.224-2].

Склад та розмір відшкодування збитків визначено у статті 225 ГК України, а саме:

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

- вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;

- додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

- неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

- матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом [1, ст.225-1].

Склад збитків повинні становити такі елементи:

- реальні збитки (які включають вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна та додаткові витрати, понесені стороною, яка зазнала збитків, включаючи витрати на оплату послуг адвоката);

- упущена вигода;

- матеріальна компенсація моральної шкоди (за умови передбачення такої компенсації законом або в договорі) [3, с.103].

При дослідженні особливостей відшкодування збитків у сфері господарювання необхідним є аналіз природи і складу збитків, що можуть виникати за порушення господарських зобов'язань, проведення розмежування категорій збитків і шкоди, аналіз положень ГК України і ЦК України щодо складу збитків та особливостей їх відшкодування, визначення підстав відшкодування збитків у сфері господарювання, необхідним є дослідження умов відшкодування збитків, зокрема сутність принципу «повного відшкодування збитків». Крім того, доцільно проаналізувати специфіку відшкодування збитків за порушення окремих видів господарських зобов'язань, у тому числі грошових [3, с.103].

Згідно з частиною десятою статті 238 ГПК України суд, приймаючи рішення про стягнення боргу, на який нараховуються відсотки або пеня, може зазначити в рішенні про нарахування відповідних відсотків або пені до моменту виконання рішення з урахуванням приписів законодавства України, що регулюють таке нарахування.

Остаточна сума відсотків (пені) у такому випадку розраховується за правилами, визначеними у рішенні суду, органом (особою), що здійснює примусове виконання рішення суду і відповідні дії (рішення) якого можуть бути оскаржені в порядку, передбаченому розділом VI ГПК України на загальних підставах [2, ст.238-10].

Штрафними санкціями є один із видів господарсько-правових санкцій, що застосовується до учасників господарських правовідносин у результаті вчинення господарського правопорушення, незалежно від майнової шкоди, якої зазнала потерпіла сторона внаслідок такого правопорушення, та виражаються в настанні негативних наслідків для правопорушника у вигляді стягнення неустойки (штрафу, пені) [3, с.104].

Залежно від співвідношення права на неустойку з правом на відшкодування збитків виділяють чотири види неустойки: штрафну, залікову, виключну та альтеративну.

Штрафною є неустойка, яка підлягає стягненню в повному розмірі, незалежно від відшкодування збитків. При заліковій неустойці відшкодуванню підлягають як неустойка, так і збитки, проте у частині, у якій вони не покриваються неустойкою. Винятковою називається неустойка, яка обмежує відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язання лише виплатою неустойки, виключаючи можливість збитків. Альтернативною є неустойка, яка надає кредитору можливість вибору стягнення неустойки чи відшкодування збитків [3, с.104].

Штрафними санкціями згідно зі ст. 230 ГК України визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконанні або неналежному виконанні господарського зобов'язання [3, с.104].

Статтею 233 ГК ГПК України передбачено зменшення розміру штрафних санкцій, тобто в разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно із збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому повинно бути взято до уваги:

-ступінь виконання зобов'язання боржником;

-майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні;

-не лише майнові, але й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу [1, ст.233-1].

З 24 лютого 2022 року в Україні введено режим воєнного стану.

Як відзначає Олена Радтке, виконання багатьох зобов'язань за цивільно-правовими договорами ускладнюється або стає неможливим [4].

До них, за нашою думкою, можливо додати й господарсько-правові договори щодо майново-господарських зобов'язань, договори купівлі-продажу. Проте, певних обмежень у процесі здійснення господарської діяльності, та пільг для досягнення необхідних цілей по відношенню до ціх зобов'язань не визначено.

Щодо таких договорів Олена Радтке пропонує застосування в договірних правовідносинах форс-мажорних обставин, що ми повністю підтримуємо.

Проте автоматично форс-мажорні обставини не застосовується. Між форс-мажорними обставинами і неможливістю виконати якесь конкретне договірне зобов'язання повинен існувати причинно-наслідковий зв'язок. Власне воєнний стан не варто розцінювати як можливість невиконання зобов'язань за договорами. Потрібно розбиратися в деталях, за потреби – збирати докази та готуватися до судового розгляду [4].

Згідно з листом Торгово-промислової палати України (далі – ТПП України) вказано, що на підставі ст. ст. 14, 14[1] Закону України "Про торгово-промислові палати в Україні" від 02.12.1997 № 671/97-ВР, Статуту ТПП України, цим засвідчує форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили): військову агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану з 24 лютого 2022 року, відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 "Про введення воєнного стану в Україні" [5].

Враховуючи це, ТПП України підтверджує, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) [5].

Проте, відповідно до частини 3 статті 216 (нагадуємо: сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань унатурі) самі зобов'язання потрібно виконувати.

Мова йде лише про можливість звільнення сторони договору від цивільно-правової відповідальності в разі невиконання або порушення умов виконання зобов'язання [4].

У зв'язку з порушенням договірних зобов'язань у період воєнного стану доведеться вирішувати в суді чималу кількість спорів. При цьому суд надаватиме оцінку всім доказам. Окремо суд оцінюватиме достовірність, належність і допустимість кожного доказу. Також загалом суд установлюватиме взаємний зв'язок доказів та їхню достатність у сукупності [4].

Щодо інших договорів передбачається наступне:

1)договори позики:

під час воєнного стану та протягом 30 днів після його закінчення (скасування) кредитор суттєво обмежується в правах. Зокрема, він не вправі:

– збільшувати відсоткову ставку (виняток – коли змінна відсоткова ставка закріплена договором);

– нараховувати штрафи, пені, 3 % річних, інфляційні втрати або накладати інші види відповідальності в разі прострочення внесення платежів;

– вимагати погашення боргу в повному обсязі або ще гірше – достроково (коли в договорі передбачені певні конкретні строки погашення);

– іпотекодержатель не може протягом цього періоду набути права власності на предмет іпотеки, продати відповідний об'єкт нерухомості, виселити з нього мешканців [4].

У Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», що передбачено у розділі IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про споживче кредитування» (пунктом 6^{-1}) зазначено:

У період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після дня його припинення або скасування у разі прострочення споживачем виконання зобов'язань за договором про споживчий кредит споживач звільняється від відповідальності перед кредитодавцем за таке прострочення. У разі допущення такого прострочення споживач звільняється, зокрема, від обов'язку сплати кредитодавцю неустойки (штрафу, пені) та інших платежів, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) споживачем зобов'язань за таким договором. Забороняється збільшення процентної ставки за користування кредитом з ричин інших, ніж передбачені частиною четвертою статті 1056^{-1} Цивільного кодексу України, у разі невиконання зобов'язань за договором про споживчий кредит у період, зазначений у цьому пункті. Норми цього пункту поширюються, у тому числі, на кредити, визначені частиною другою статті 3 цього Закону.

Установити, що неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит, нараховані лише з 24 лютого 2022 року за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) за таким договором, підлягають списанню кредитодавцем»[6, 7].

Фактично позичальнику надають можливість не обслуговувати свій кредит (не вносити платежі згідно з графіком), і жодних штрафних санкцій за це не буде.

За позичальником зберігаються договірні зобов'язання щодо погашення тіла кредиту і нарахованих відсотків. Адже нарахування відсотків кредиторами – законний процес. Той факт, що деякі банки в перші місяці війни запровадили кредитні канікули та призупинили нарахування відсотків, було актом доброї волі, а не вимогою закону;

2) договори оренди:

-зберігається унесення орендних платежів;

- у деяких договорах оренди містяться форс-мажорні застереження, на підставі яких орендаря звільняють від орендної плати на час дії форс-мажорних обставин. Проте за відсутності такого застереження орендареві буде складно довести неможливість використання майна та бути звільненим від орендної плати, якщо, скажімо, доступ до майна зберігається;

3) договір підряду:

- замовник може скористатися форс-мажором як підставою затримки платежів за виконані роботи чи послуги, а саме домовитися з виконавцем про відстрочення або розстрочення внесення таких платежів. Зокрема, як замовник, так і виконавець повинні дотримуватися процедури вчасного

повідомлення іншої сторони договору про наявні перешкоди у виконанні зобов'язань.

- щодо договорів будівельного підряду в тому випадку, коли об'єкт будівництва зруйновано або значно пошкоджено внаслідок збройної агресії рф, замовник має відшкодувати виконавцеві всі фактично понесені витрати попри те, що договір не буде виконаний, тобто об'єкт будівництва неможливо здати замовнику згідно з умовами договору [4].

Висновок

Метою дослідження було визначення форм відповідальності та складу господарських санкцій, встановлення розміру штрафних санкцій та пені. Розглянуті особливості нарахування та сплати штрафних санкцій та пені в умовах воєнного стану. Зокрема, умови відповідальності по виконанню зобов'язань за договорами купвлі-продажу, позики, оренди та будівельного підряду.

Зазначено, що у період дії воєнного стану значно зростають економічні ризики як виконавця, так і замовника. Тобто може мати місце як затримка платежів за виконані роботи, так і відстрочення поставки (здачи) продукції (робіт) по відповідному договору. Для запобігання ризику пред'явлення штрафних санкцій передбачається своєчасне повідомлення сторін договору про наявність перешкоди у виконанні зобов'язання (незалежної від сторін договору). У цих умовах зростає роль збору доказової бази даних щодо порушення договірних зобов'язань. Наявність форс-мажорних обставин затверджується лише в суді.

Означені проблеми відшкодування збитків доповнюються додатковими втратами щодо договорів позики, за рахунок скасування штрафів, пені, 3 % річних, інфляційних втрат на час воєнного стану та протягом 30 днів після його закінчення (скасування), визначених згідно прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану».

Література

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // ВВР. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144 (із змінами).

2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. //ВВР. – 1992 – № 6 – Ст.56 (із змінами).

3. Господарське право : навчально-методичний посібник (для студентів денної та заочної форми навчання) / Подцерковний О. П., Добровольська В. В., Зятіна Д. В., Будурова Г. М. – Одеса, 2021. – 166 с.

4. Олена Радтке. Договірні відносини у воєнний час. Що змінилося? Олена Радтке, адвокат, керуючий партнер адвокатського об'єднання, член Ради Комітету з питань верховенства права НААУ, АО «Радтке-Прядко і партнери»/ https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA015902

5. Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 року № 2024/ 02.0-7.1// Всім, кого це стосується

6. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2120-IX/ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#top

7. Закон України «Про споживче кредитування» від 15 листопада 2016 року № 1734-VIII (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 1, ст. 2) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text

Yevdokimenko Serhii Anatoliiovych

SPECIFICS IN CALCULATING AND PAYING FINES AND PENALTIES IN TERMS OF MARTIAL LAW

Considered issues of determining the forms of responsibility for the violation of economic obligations of business entities and other participants in economic relations, as well as studied specific features of calculating, paying the fines and penalties in terms of the martial law are important for ensuring the timely execution of commercial agreements. In terms of the martial law it leads to the balanced development of economic relations of business entities and, in general, to strengthening the country's potential.

Key words: economic obligations, economic and legal responsibility, damages, economic risks, fines, penalties, force majeure, terms of the martial law.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА ЯК СУБ'ЄКТ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

БОРИСОВА Олена Василівна - аспірант кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України

ORCID: 0009-0008-7164-8820
DOI 10.32782/EP.2023.4.12

У статті досліджено поняття територіальної громади як суб'єкта здійснення екологічної політики, визначено термін «державна екологічна політика» та окреслено її основні завдання. Визначено роль територіальних громад у контексті здійснення екологічної політики, констатовано, що роль органів місцевого самоврядування націлена на створення місцевих екологічних цільових програм, а в питаннях, які територіальні громади не можуть розв'язати відслідковується залучення державних цільових програм. Вбачається гостра потреба у реформуванні екологічної політики, що зумовлюється зобов'язаннями, які взяла на себе Україна для вступу у Європейський Союз.

Встановлено, що сприйняття України у міжнародному товаристві у багатьох випадках пов'язується із екологічно-небезпечними катаклізмами, що відбувалися на її території. Сучасні реалії відкидають першочерговість розв'язання проблем, пов'язаних з довкіллям, оскільки в період ведення кровопролитної війни з окупантом, передній план займає потреба у перемозі. Екологічну шкоду, нанесену бойовими діями, важко оцінити в матеріальному контексті, фактично вона не піддається фінансовій оцінці, проте для держави архіважливим є спрямування політики на відновлення сприятливого природного навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціональне використання природних ресурсів та збереження довкілля для майбутніх поколінь.

Роль територіальних громад як суб'єктів здійснення екологічної політики передбачена на законодавчому рівні. Діяльність органів місцевого самоврядування спрямована на створення місцевих цільових програм, що носять екологічний характер, проте на практиці відсутній комплексний підхід до сприйняття проблеми. До питань, розв'язати які територіальним громадам не під силу, залучатиметься держава шляхом розробки цільової програми.

Екологічна політика та право потребує активного та дієвого реформування, оскільки зазначене зобов'язання було взяте при підписанні Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Однак, попри існування дієвого правового механізму контролю та реалізації екологічної безпеки, варто усвідомлювати факт його нікчемності в умовах, коли в практичному аспекті пересічний громадянин нехтуватиме встановленими правилами.

Ключові слова: державна екологічна політика, охорона навколишнього природнього середовища, довкілля, державна регіональна політика, органи місцевого самоврядування, територіальна громада, державна цільова програма, регіональна програма соціально-економічного розвитку, громадськість.

Постановка проблеми

Державна еколгічна політика є самостійним напрямом, де держава займає позицію активного суб'єкта її реалізації. Проте, варто усвідомити доречність поділу такої політики на регіональний, муніципальний та локальний рівні. Насамперед, це зумовлено проблемами, притаманними для конкретного регіону, оскільки Україна, будучи най-

більшою державою Європи, має різноманітні географічні та адміністративно-територіальні особливості. Відтак, обсяг і методи застосування екологічної політики на місцях залежатимуть від факторів, характерних для відповідної території. Одним із суб'єктів забезпечення та реалізації державної екологічної політики є територіальні громади, діяльність яких розкривається у цій статті.

Стан дослідження проблеми

Під час здійснення автором дослідження значну роль відіграли роботи наступних науковців: Г.І. Балюк, Ю.О. Чугуєнка, О.І. Савенкова, В.К. Матвійчука, Заржицького О.С. та інших, у наукових здобутках яких достеменно розкрито поняття територіальної громади та особливості її функціонування в розрізі здійснення екологічної політики.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Не вирішеним в процесі децентралізації залишається те, яким чином і на яких засадах, ідеологічних, організаційних, правових має будуватись екологічна політика об'єднаної територіальної громади, з урахуванням того, що громад є значна кількість і при цьому їх адміністративні межі ніяк не співпадають з кордонами різних кліматичних поясів, зонами поширення рослин і тварин, басейнами водних ресурсів тощо. Отже, слід розглянути територіальну громаду як нового суб'єкта екологічної політики.

Таким чином, **метою дослідження** було взято здійснення аналізу нормативної бази та наукових поглядів щодо закріплення територіальної громади як суб'єкта здійснення екологічної політики.

Виклад основного матеріалу

Не здається дивним прагнення людини проживати в екологічно чистому просторі, оскільки міцне здоров'я – невід'ємний атрибут щасливого та стабільного майбутнього. Враховуючи катаклізми, кількість яких на планеті щороку зростає, дедалі важче нестримним амбіціям осягнути обмеженість природних ресурсів. Україна неодноразово знаходилася в епіцентрі жахливих екологічних криз, зокрема, Чорнобильська катастрофа 1986 року залишила глибокий відбиток не лише на імунітеті громадян УРСР, але й на геополітичній карті, перетворившись на один із факторів, що почали відлік до кінця імперії під назвою Радянський Союз. Досить іронічно усвідомлювати, що попри колосальні вкладення коштів у спорудження саркофагів та інших витрат, спрямованих на подолання наслідків вибуху на АЕС, у 2022 році через дії окупантів зона відчуження знову нагадала про себе. Сьогодні ключовим каталізатором виникнення проблем з навколишнім середовищем є агресія з боку невгамовного сусіда, однак попри війну в нашій державі існує незліченна кількість проблем, які вузько переплітаються з екологічною небезпекою: вирубка лісів, несанкціонований видобуток бурштину та інші дії, які, по-перше, негативно впливають на соціально-економічні аспекти суспільного життя, а, по-друге, завдають нищівний удар екологічній обстановці.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» окреслено як невід'ємні умови сталого економічного та соціального розвитку України, насамперед, охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини [1].

У 2019 році набув чинності Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», який висвітлює активні процеси глобалізації, причину підвищення пріоритетності збереження довкілля. Законодавець наголошує на необхідності вживати заходів, які гальмуватимуть погіршення екологічних умов, оскільки присутня нераціональна експлуатація природних ресурсів та вживання заходів щодо захисту навколишнього середовища не займає пріоритетне місце, а такий підхід спричинятиме відстрочку забезпечення сталого розвитку. Згаданий Закон включає до першопричин екологічних проблем наступні фактори:

- відсутність серйозного законодавчого підходу до питання підпорядкованості при-

родних ресурсів економічним інтересам, що тягне за собою негативні наслідки для довкілля;

- антропогенний вплив на навколишнє середовище, спричинений переважною кількістю ресурсо- та енергоємних галузей в економічному секторі, відповідно, для ситуації характерна неврегульованість нормативів при переході до ринкових умов господарювання;

- моральне та фізичне зношення ключових фондів національної економіки;

- державне управління, націлене на врегулювання використання природних ресурсів та захисту навколишнього середовища характеризується неефективною теоретичною та практичною базою;

- слабкий рівень освіти в суспільстві у питанні розставляння пріоритетів для захисту, збереження довкілля та особливостей концепції сталого розвитку;

- неефективність правових норм, спрямованих на врегулювання екологічних прав та обов'язків та їх ігнорування;

- відсутність високого рівня контролю в галузі дотримання та можливість ухилення від відповідальності за законодавством, що поширюється на охорону навколишнього середовища;

- відслідковування значного дефіциту в державному та місцевому фінансуванні заходів забезпечення охорони довкілля [2].

Відповідно, напрошується тлумачення терміна «державна екологічна політика», зокрема, за О. Заржицьким, екологічна політика – це комплекс заходів та засобів, направлених на охорону і оздоровлення довкілля суспільством та державою. Науковець акцентує увагу на гостру потребу в ефективності поєднання природоохорони та природокористування, а також у забезпеченні нормальної життєдіяльності громадян, що матиме такі параметри, як регулятивний та нормативний, де до першого відноситимуть конкретні дії, а до другого – сукупність правових норм щодо концепції охорони довкілля [3, с. 200].

В. Матвійчук, Ю. Чугаєнко та О. Савенков опосередковують національну екологічну політику як цілі та принципи, що мають загальнодержавний характер, зважають на пріоритетність екологічного розвитку, його збалансованість з соціально-економічним розвитком країни [4, с. 7].

На нашу думку, найбільш вдало висловлюється Г. Балюк, розуміючи державну екологічну політику як самостійний напрям, для якого притаманний державно-вольовий характер. Звідси, присутні наступні специфічні ознаки: структура державної екологічної політики ґрунтується на праві загалом (не лише екологічному), у цей же час право виступає і її об'єктом, і інструментом реалізації. Державна екологічна політика поділяється на загальнодержавний, регіональний, муніципальний та локальний рівні, реалізація яких забезпечується правовими методами, активно спирається на примус, а також є публічною, офіційною. Також дослідниця підкреслює відношення екологічної політики до державної, тому й виділяє державу як активного суб'єкта, проте важливість залучення інтересів реалізаторів екологічної політики визнає високою. Також екологічна політика розглядається як результат діяльності структур громадянського суспільства, відтак, відповідність інтересам Українського народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади повинна нести вагому силу у формуванні та реалізації державної екологічної політики, екологічного права та законодавства [5, с. 10].

Відповідно, формування та здійснення екологічної політики на місцевому рівні, враховуючи воєнний стан, не буде наразі пресочерговим завданням, проте в мирні часи виступатиме найактуальнішим питанням.

Закон України «Про засади державної регіональної політики» детермінує поняття державної регіональної політики як систему цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності. У цей же час, одним із базових

принципів державної регіональної політики визначено реалізацію сталого розвитку суспільства з метою задоволення потреб сучасного покоління, враховуючи інтереси майбутніх поколінь [6].

Повторно аналізуючи положення згаданого закону, визначаємо, що до об'єктів державної регіональної політики відносять регіони, макрорегіони, мікрорегіони. Відповідно суб'єктами визнаються Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, органи влади Автономної Республіки Крим, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи [6].

У контексті цього дослідження пропонуємо розглянути територіальну громаду як суб'єкта здійснення екологічної політики. Отже, Конституцією України (140 ст.) встановлено право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення, не виходячи за рамки законодавства, відповідно, таке явище визначається як місцеве самоврядування. У цей же час територіальна громада опосередковується як жителі села або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селища та міста у сільську громаду[7].

Законом України «Про місцеве самоврядування» територіальна громада дефініціюється як об'єднані жителі, що постійно проживають у межах села, селища, що виступають самостійними адміністративно-територіальними одиницями / добровільне об'єднання жителів декількох сіл, селищ, міст, наділених єдиним адміністративним центром. Здійснення територіальними громадами місцевого самоврядування відбувається за допомогою сільських, селищних, міських рад, їх виконавчі органи, а також – районні та обласні ради, які займають позицію представників спільних інтересів територіальних громад, сіл, селищ та міст [8].

Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» констатовано відмінність соціально-економічного розвитку у регіонах, що тягне за собою нерівномірне техногенне навантаження на довкілля. Стратегія вбачає розв'язання цієї проблеми в інтеграції її положень та національних планів дій до регіональних програм соціально-економічного розвитку, які необхідно деталізувати на рівні регіональних планів дій охорони навколишнього природного середовища. Такий плацдарм передбачає розробку місцевих планів дій, спрямованих на охорону довкілля та підготовлених на рівні територіальних громад, сільських, селищних, а також міських рад. Відповідно, внаслідок виконання «планів» передбачається запустити процес посилення значення органів місцевого самоврядування в питанні реалізації державної екологічної політики, осягнути напрями її вдосконалення, враховуючи регіональну специфіку [2]. Враховуючи наслідки ведення воєнних дій на території України, враховуватиметься не лише соціально-економічна відмінність того чи іншого регіону, але й антропогенні наслідки для довкілля, спричиненні діями агресора.

Важливим аспектом формування органами місцевого самоврядування екологічних програм є залучення громадськості до їх підготовки, що реалізується через оприлюднення проєктів таких програм, даючи змогу громадянами їх дослідити, підготувати громадські зауваження та пропозиції щодо поданих екологічних програм, а також має місце проведення публічних слухань [9].

У випадку неможливості розв'язання проблеми інструментами територіального або галузевого управління, розроблятиметься державна цільова програма, зумовлена потребою у державній підтримці, координації діяльності центральних та органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [10].

Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» віднесено органи місцевого самоврядування до суб'єктів оцінки впливу на довкілля, які реалізують свою діяльність під час здійснення планової господарської діяльності, спрямованої на втручання у навколишнє середовище, що не справляє значного впливу на довкілля [11]. У контексті проведення стратегічної екологічної оцінки, органи місцевого самоврядування відіграють роль її суб'єктів. Проведення оцінки регламентується Законом України «Про стратегічну екологічну оцінку» [12].

Природні території та об'єкти є невід'ємною частиною географії України, відповідно, їх функціонування та розташування, у будь-якому випадку, буде пов'язаним з об'єднаною територіальною громадою. Звідси, згідно із Законом України «Про природно-заповідний фонд України» сприяння охороні та збереженню об'єктів природно-заповідного фонду та виконання покладених завдань забезпечується органами місцевого самоврядування, місцевими державними адміністраціями та виконавчими органами місцевого самоврядування [13].

Висновки

Таким чином, сприйняття України в міжнародному товаристві у багатьох випадках характеризується із екологічно-небезпечними катаклізмами, що відбувалися на її території. Сучасні реалії відкидають першочерговість розв'язання проблем, пов'язаних з довкіллям, оскільки в період ведення кровопролитної війни з окупантом, передній план займає потреба у перемозі. Екологічну шкоду, нанесену бойовими діями, важко оцінити в матеріальному контексті, фактично, вона не піддається фінансовій оцінці, проте для держави архіважливим є спрямування політики на відновлення сприятливого природного навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціональне використання природних ресурсів та збереження довкілля для майбутніх поколінь.

Роль територіальних громад як суб'єктів здійснення екологічної політики передбачена на законодавчому рівні. Діяльність органів місцевого самоврядування спрямована на створення місцевих цільових програм, що носять екологічний характер, проте на практиці відсутній комплексний підхід до сприйняття проблеми. До питань, розв'язати які територіальним громадам не під силу, залучатиметься держава шляхом розробки цільової програми.

Екологічна політика та право потребує активного та дієвого реформування, оскільки зазначене зобов'язання було взяте при підписанні Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Однак, попри існування дієвого правового механізму контролю та реалізації екологічної безпеки варто усвідомлювати факт його нікчемності в умовах, коли в практичному аспекті пересічний громадянин нехтуватиме встановленими правилами.

Література

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text.

2. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text.

3. Заржицький О.С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти) : монографія. Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2012. 200 с.

4. Матвійчук В. К., Чугаєнко Ю. О., Савенков О. І. М. Екологічна політика в системі державного управління національним господарством: Монографія. – К.: Національна академія управління, 2013. – 198 с.

5. Балюк Г.І. Правові засади державної екологічної політики України: сучасні проблеми. Екологічне право України. 2017. № 3–4. С. 8–15.

6. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text.

7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96- ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

8. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text.

9. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text.

10. Про державні цільові програми: Закон України 8.03.2004 р. № 1621-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text.

11. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text.

12. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 р. № 2354-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text.

13. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text.

Borysova Olena Vasylivna

TERRITORIAL COMMUNITY AS A SUBJECT OF ENVIRONMENTAL POLICY IMPLEMENTATION

The article examines the concept of a territorial community as a subject of environmental policy implementation, defines the term "state environmental policy" and defines its main tasks. The role of territorial communities in the context of the implementation of environmental policy is determined, it is established that the role of local self-government bodies is aimed at creating local environmental target programs, and in issues that territorial communities cannot solve, the involvement of state target programs is monitored. There is an urgent need to reform the environmental policy, which is determined by the obligations that Ukraine undertook to join the European Union.

It has been determined that the perception of Ukraine in the international community in many cases is associated with environmentally dangerous cataclysms that occurred on its territory. Modern realities reject the priority of solving problems related to the environment, because during the bloody war with the invader, the need for victory occupies the foreground. The environmental damage caused by hostilities is difficult to assess in the material context, in fact, it cannot be financially assessed, however, it is of paramount importance for the state to direct the policy towards restoring a favorable natural environment, ensuring environmental safety, rational use of natural resources and preserving the environment for future generations.

The role of territorial communities as subjects of environmental policy is provided for at the legislative level. The activities of local self-government bodies are aimed at creating local targeted programs that are environmental in nature, but in practice there is no comprehensive approach to the perception of the problem. The state will be involved in issues that territorial communities cannot solve by developing a targeted program.

Environmental policy and law require active and effective reform, as this commitment was made when signing the Association Agreement with the European Union. However, despite the existence of an effective legal mechanism for monitoring and implementing environmental safety, it is necessary to be aware of the fact of its nullity in conditions when, in practical terms, an ordinary citizen will neglect the established rules.

Keywords: state environmental policy, environmental protection, environment, state regional policy, local self-government bodies, territorial community, state target program, regional socio-economic development program, public.

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ РЕЧОВИХ ПРАВ НА МАЙНО ТА ЇХ ОБТЯЖЕНЬ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

ГАНДЖА Ігор Анатолійович - аспірант кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України

ORCID:0009-0005-2080-7252
DOI 10.32782/EP.2023.4.13

Державний реєстр речових прав на нерухоме майно є основою і гарантією стабільності цивільного обігу в країні. Для значних верств населення нерухомість є основним видом заощаджень, отже, впевненість у своїх правах особливо потрібна особі під час воєнного стану. Так само наявність стабільної системи реєстрації є гарантією того, що особа, майно якої зруйновано в результаті бойових дій, буде в змозі довести свої права на відшкодування його вартості, отримати державну допомогу на час тимчасового проживання в іншому житлі. Так само важливо мати стабільну систему реєстрації і для бізнесу, оскільки нерухомість так само часто залишається єдиним базовим активом, стосовно якого вимірюється платоспроможність юридичної особи, а для тих, хто спеціалізується на оренді нерухомості, це взагалі ключова гарантія непорушності бізнес-процесів.

У цих умовах якість публічного адміністрування нерухомим майном, земельними ділянками прямо залежить від якості і оперативності змін даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, у тому числі ступеня захищеності, продубльованості на різних серверах даних реєстрації нерухомого майна, особливостей недопущення несанкціонованого проникнення у бази даних.

Проблемами і викликами є те, що в умовах війни як окремі угруповання, спонсоровані ворогом, різного роду диверсійні групи в кіберпросторі, так і звичайні рейдери, можуть атакувати реєстр у цілому або його окремі масиви даних задля досягнення терористичних цілей або для банальної наживи, діючи з території країни-агресора, або на тимчасово окупованих територіях України, або навіть на підконтрольній території України у своїх злочинних інтересах, можуть завдати великої економічної шкоди, викликати нестабільність у суспільстві.

У таких умовах необхідне прийняття дієвих заходів, які б значно підвищили рівень захисту системи даних, інтегрували б систему захисту персональних даних у відповідні європейські мережі, не виключаючи перенесення на сервери в країнах – союзниках України, як це очевидно планувалось в особливо критичний перший період повномасштабної війни на початку минулого року.

Проте такі екстрені заходи мали тимчасовий характер, а отже, необхідне вироблення дієвої системи щоденного захисту даних, з урахуванням ситуації, що нестабільність у відносинах з країною-агресором, попри ефективну відсіч, яку здійснюють збройні сили, може тривати ще достатньо довгий час, і в умовах таких загроз цивільний обіг на території країни має бути захищений подвійними і потрійними системами захисту.

Ключові слова: Державний реєстр речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, воєнний стан, захист даних державної реєстрації речових прав.

Постановка проблеми

Державний реєстр речових прав на нерухоме майно є основою і гарантією стабільності цивільного обігу в країні. Для значних верств населення нерухомість є основним видом заощаджень, отже, впевненість у своїх правах особливо потрібна особі під час воєнного стану. Так само наявність стабільної системи реєстрації є гарантією того, що особа, майно якої зруйновано в результаті бойових дій, буде в змозі довести свої права на відшкодування його вартості, отримати державну допомогу на час тимчасового проживання в іншому житлі. Так само важливо мати стабільну систему реєстрації і для бізнесу, оскільки нерухомість так само часто залишається єдиним базовим активом, стосовно якого вимірюється платоспроможність юридичної особи, а для тих, хто спеціалізується на оренді нерухомості, це взагалі ключова гарантія непорушності бізнес-процесів.

У цих умовах якість публічного адміністрування нерухомим майном, земельними ділянками, прямо залежить від якості і оперативності змін даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, у тому числі ступеня захищеності, продубльованості на різних серверах даних реєстрації нерухомого майна, особливостей недопущення несанкціонованого проникнення у бази даних.

Стан дослідження проблеми (Аналіз останніх досліджень і публікацій)

Питанням цілей, місії, історії, євроінтеграції системи реєстрації прав на нерухоме майно приділялась значна увага у довоєнний час з боку таких дослідників, як А. Бежевець, О. Большакова, М. Бондаренко, Л. Гбур, О. Коровайко, В. Нежевело, В. Олексюк, Т. Петренко, О. Піддубний, В. Руденко, К. Сілкін, Я. Тамаря, О. Таранова, Ю. Фетько – проте в умовах повномасштабної війни захист даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обмежень проводився в швидких умовах з міркування оборонної доцільності і потребує більш ретельного розгляду і вивчення з метою підготовки до тривалих загроз.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У межах загальної проблеми захисту записів про державну реєстрацію речових прав виділяється глобальна проблема і небезпека втрат даних, у тому числі умисним шляхом, у результаті спрямованих диверсій і рейдерських атак з використанням вразливості інфраструктури захисту під час війни.

Таким чином, **метою дослідження** є аналіз можливих загроз і проблем захисту даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень протягом періоду воєнного стану та вироблення пропозицій щодо підвищення рівня такого захисту як станом на зараз, так і на тривалу перспективу.

Виклад основного матеріалу

Проблемами і викликами є те, що в умовах війни як окремі угруповання, спонсоровані ворогом, різного роду диверсійні групи у кіберпросторі, так і звичайні рейдери, можуть атакувати реєстр у цілому або його окремі масиви даних задля досягнення терористичних цілей або для банальної наживи, діючи з території країни-агресора, або на тимчасово окупованих територіях України, або навіть на підконтрольній території України у своїх злочинних інтересах, можуть завдати великої економічної шкоди, викликати нестабільність в суспільстві.

Оптимізація системи публічного адміністрування реєстрації нерухомого майна, зокрема, земельних ділянок сформульована наступним чином: це організаційно-розпорядча діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також інститутів громадянського суспільства у випадку надання останнім адміністративних повноважень, яка виявляється у правових та організаційних формах та спрямована на реалізацію державної політики в земельних відносинах шляхом забезпечення ефективного використан-

ня земельних ресурсів зі збалансуванням екологічних та економічних інтересів. Суб'єктами публічного адміністрування, відповідно, є органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та, в окремих випадках, інститути громадянського суспільства [1, с.167].

Ще до повномасштабного вторгнення, зауважувалось, що свої внутрішні загрози існували і зі сторони внутрішніх дестабілізаційних факторів, у вигляді місцевої корупції, так зазначалось, що масив земель, що має бути наданий у комунальну власність, є досить вагомим, і тому державі слід пильно контролювати цей процес і унеможливити ситуацію безконтрольного привласнення земельних ділянок посадовими або іншими особами для забезпечення інтересів органів місцевого самоврядування [2, с. 34].

Так само наголошувалось, що одним із способів захисту відносин власності від корупції є посилення євроінтеграційних процесів, перенесення на нашу специфіку давно напрацьованих запобіжних механізмів уніфікації, які у своїй сукупності отримали назву руху за «Європу регіонів» [3], де інтеграція йде не цілою країною, а насамперед на рівні місцевого правозастосування, на рівні громад, державних реєстраторів, які на місцях здійснюють запобіжну функцію від зловживань, знаючи буквально наочно всіх учасників правочину, їх попередню історію і репутацію тощо.

Але і в цьому контексті зауважувалось, що через наявність прогалин у законодавстві щодо державної реєстрації прав власності на нерухоме майно, законодавцем досить часто вносяться зміни для позитивного регулювання таких прогалин. Поняття «захист прав власності на нерухомість» та «державна реєстрація прав власності на нерухоме майно» є невід'ємними один від одного у випадку реформування нормативно-правових актів щодо державної реєстрації нерухомого майна [4, с. 235].

Так само правильним є те, що нині чинний державний реєстр увібрав у себе весь обсяг об'єктів державної реєстрації – земельні ділянки, об'єкти, розташовані на земельних ділянках, обтяження, правочини, речові права [5, с.83].

Місія програми державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень складалась з двох фундаментальних цілей – створення рівних умов доступу до послуг державної реєстрації прав власності широкому колу осіб і регламентація однакових вимог до кількості та суті документів, які необхідні для проведення державної реєстрації речових прав; – офіційне визнання державою речових прав на нерухоме майно та їх обтяження шляхом проведення державної реєстрації у державному реєстрі речових прав на нерухоме майно [6, с. 45]. На сьогодні ця місія виконана, але новим напрямом стала безпека і захист таких даних.

Протягом подальших років було відмічено, що відповідні позитивні зрушення в реформуванні системи державної реєстрації прав власності на нерухоме майно, звичайно, є, що, зокрема, викликане адаптацією українського законодавства до законодавства Європейського Союзу, але такі зміни здебільшого є хаотичними [7].

Світовий досвід, у свою чергу, дає підстави вважати, що для ефективного захисту прав на нерухомість як приватних власників, так і держави необхідно створити єдину формальну реєстраційну систему. Вона гарантуватиме надійність і гласність цивільного обороту нерухомості [8].

Окремо зверталась увага на шахрайство з використанням доступу до даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Це одна з найскладніших категорій кримінальних справ. У Реєстрі судових рішень можна знайти дуже мало вироків суду щодо цього питання. Це підтверджує складність цієї категорії справ.Для вирішення цієї проблеми необхідно передбачити в Кримінальному кодексі норму, яка закріплювала б кримінальну відповідальність держав-ного реєстратора, де доказом умислу були б саме дії реєстратора, які спричинили тяжкі наслідки [9, с. 143].

Але в останній час питання захисту даних державної реєстрації, а відтак і прав

на нерухоме майно постало набагато жорсткіше. Замість внутрішніх корупційних і рейдерських схем, з якими навчились певною мірою поратись шляхом викорінення т.з. «чорних реєстраторів», країна опинилась під загрозою масових захоплень і руйнації як наземної, так і інтелектуальної, інформаційної інфраструктури.

У цілому, справедлива думка, що державна реєстрація – це врегульована адміністративно-правовими нормами процедура, яка, забезпечуючи фіксацію фактів, передбачає внесення записів до державних реєстрів, регулює адміністративно-правові відносини з метою легітимації правового статусу юридичної особи, фізичної особи-підприємця, прав на нерухоме, рухоме майно, їх обтяжень та інших об'єктів державної реєстрації [10].

Важливою віхою в регулюванні відносин реєстрації стала Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 №209 «Деякі питання державної реєстрації в умовах воєнного стану та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164». Основною метою цього акту є забезпечення в умовах воєнного стану захисту прав держави, фізичних та юридичних осіб стосовно державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Концепція постанови полягає у забезпеченні балансу між потребою захисту відомостей реєстрів від несанкціонованої зміни та потребою проведення в умовах війни нагальних реєстраційних дій [11].

Проте більшість обмежень була невдовзі знята, за винятком деяких, як констатує практикуючий юрист. Такі обмеження хоча й звужують повний спектр можливих операцій з нерухомістю, та дещо обмежують права певних категорій власників чи набувачів, втім, вони скоріше направлені на захист інтересів поточних власників і запобігання можливих зловживань. Частка таких випадків порівняно невелика та суттєво не вплине на загальний стан відновлення функціонування ринку нерухомості. У цілому, зняття повного блокування Реєстру прав та повернення можливості здійснювати реєстраційні дії щодо об'єктів нерухомості варто оцінювати позитивно. Досить швидке реагування та формування Міністерством юстиції Україні Переліку нотаріусів, що мають доступ до Реєстру прав, демонструє зацікавленість держави у швидкому відновленні функціонування ринку нерухомості. Тому, незважаючи на регіональну обмеженість можливих операцій та низку інших обмежувальних умов, у цілому варто найближчим часом очікувати пожвавлення на ринку, адже юридичне підґрунтя в цілому відповідає його основним поточним запитам і має задовольнити його найбільш нагальні потреби на найближчий час [12].

Висновки

У воєнних умовах необхідне прийняття дієвих заходів, які б значно підвищили рівень захисту системи даних, інтегрували б систему захисту персональних даних у відповідні європейські мережі, не виключаючи перенесення на сервери в країнах – союзниках України, як це, очевидно, планувалось в особливо критичний перший період повномасштабної війни на початку минулого року.

Проте такі екстрені заходи мали тимчасовий характер, а отже, необхідне вироблення дієвої системи щоденного захисту даних, з урахуванням ситуації, що нестабільність у відносинах з країною-агресором, попри ефективну відсіч, яку здійснюють збройні сили, може тривати ще достатньо довгий час, і в умовах таких загроз цивільний обіг на території країни має бути захищений подвійними і потрійними системами захисту.

Тим не менше, захист даних не повинен ставати підставою для обмеження цивільної правоздатності осіб щодо укладення будь-яких правочинів і будь-який час, тому що міркування безпеки не можуть на постійній основі переважати міркування свободі економічної діяльності.

Література

1. Піддубний О.Ю., Нежевело В.В., Публічне адміністрування у сфері земле-

користування та охорони земель: поняття, зарубіжний досвід та сучасний стан в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 9. С. 164- 167. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2020/41.pdf

2. Нежевело В.В., Піддубний О.Ю., Большакова В.О. Проблемні аспекти в межах процесу децентралізації у сфері земельних відносин в світлі введення в обіг земель сільськогосподарського призначення. Приватне та публічне право. 2021. № 2. С. 31-35. URL: http://pp-law.in.ua/archive/2_2021/8.pdf

3. Piddubnyi O. Hbur L. Oleksiuk V. Rudenko L. Nezhevelo V. Legislative support for expanding the land powers of local self-government bodies in Ukraine. International Journal of Agricultural Extension. 2021. Special Issue. 55-63 https://doi.org/10.33687/ijae.009.00.3721 https://esciencepress.net/journals/index.php/IJAE/article/view/3721

4. Бежевець А. Бондаренко М. Державна реєстрація права власності на нерухоме майно: проблеми та перспективи розвитку. Interconf. 2021. с. 230-236 URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/13364

5. Тамаря Я.В. Історико-правовий аспект розвитку державної реєстрації речових правна нерухоме майно за часи незалежної України. Науковий вісник Міжнародного гуманітраного університету. Сер. Юриспруденція. 2016. №24. с. 81-84. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc24/23.pdf

6. Петренко Т.В. Актуальність впровадження та місія програми державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Юридичний науковий електронний жкрнал. 2014. №5. с. 43-45 URL: http://lsej.org.ua/5_2014/12.pdf

7. Коровайко О. Правове регулювання державної реєстрації прав на нерухоме майно за часів української незалежності. Підприємництво, господарство і право. 2017. №11. С. 116-119. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/11/25.pdf

8. Тамаря Я. Зарубідний досвід державної реєстрації речових прав не нерухоме майно. National Law Journal. Theory and Practice. 2016. №12. с.66-69. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/6/part_1/15.pdf

9. Таранова О.О. Проблемні аспекти діяльності реєстру речових прав на нерухоме майно в Україні. Науковий часопис публічного управління, психології, права. 2012. №1. с. 140-143. URL: https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/44/41

10. Фетько Ю.Б. Правова природа та сутність державної реєстрації. Київський часопис права. 2022. №2. с. 106-110. URL: http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/170/158

11. Особливості державної реєстрації в умовах воєнного стану. Адміністративні послуги. Новини. 2022. 13 березня. URL: https://auc.org.ua/novyna/osoblyvosti-derzhavnoyi-reyestraciyi-v-umovah-voyennogo-stanu

12. Сілкін К. Що змінилося у сфері нерухомості під час воєнного стану х прийняттям Постанови № 480? Liga 360 5 травня 2022 р. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211025_shcho-zmnilosya-u-sferi-nerukhomost-pd-chas-vonnogo-stanu-z-priynyattyam-postanovi--480

Gandzha Igor Anatoliiovych

PROBLEMS OF PROTECTION OF THE STATE REGISTER OF REAL RIGHTS TO PROPERTY AND THEIR ENCUMBRANCES DURING MARTIAL LAW

The State Register of Proprietary Rights to Real Estate is the basis and guarantee of stability of civil circulation in the country. For large segments of the population, real estate is the main type of savings, therefore, confidence in their rights is especially necessary for a person during martial law. Also, the existence of a stable registration system is a guarantee that a person whose property was destroyed as a result of hostilities will be able to prove his rights to compensation for its value, receive state aid for the period of temporary residence in other housing. It is also important to have a stable registration system for business, since real estate also often remains the only underlying asset against which the solvency of

a legal entity is measured, and for those who specialize in renting real estate, this is generally a key guarantee of the inviolability of business processes.

In these circumstances, the quality of public administration of real estate, land plots, directly depends on the quality and efficiency of changes in the data of the State Register of Proprietary Rights to Real Estate and their encumbrances, including the degree of security, duplication on different servers of real estate registration data, features of preventing unauthorized entry into databases.

The problems and challenges are that in war conditions, both individual groups sponsored by the enemy, various sabotage groups in cyberspace, and ordinary raiders can attack the register as a whole or its individual data sets in order to achieve terrorist goals or for banal gain, acting from the territory of the aggressor country, or in the temporarily occupied territories of Ukraine, or even in the controlled territory of Ukraine in their criminal interests, can cause great economic damage, cause instability in society.

In such circumstances, it is necessary to take effective measures that would significantly increase the level of data system protection, integrate the personal data protection system into the relevant European networks, not excluding the transfer to servers in the countries – allies of Ukraine, as was obviously planned in the particularly critical first period of a full-scale war at the beginning of last year.

However, such emergency measures were temporary, and therefore it is necessary to develop an effective system of daily data protection, taking into account the situation that instability in relations with the aggressor country, despite the effective rebuff carried out by the armed forces, can continue for quite a long time, and in the face of such threats, civilian circulation in the country should be protected by double and triple protection systems.

Keywords: State Register of Proprietary Rights to Immovable Property and Their Encumbrances, Martial Law, Data Protection of State Registration of Proprietary Rights.

ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

МЕХЕД Олег Валерійович - аспірант кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів України

ORCID: 0009-0000-5762-1148

DOI 10.32782/EP.2023.4.14

З моменту початку повномасштабної війни внаслідок нападу країни-агресора на Україну життя мільйонів людей стрімко змінилось. Дещо на другий план відійшли цивільні правовідносини, і країна була повністю зорієнтована на виживання і відсіч збройній агресії. Не стала винятком і сфера виконавчого провадження, деякі виконавчі дії стали фізично неможливими, в окремих випадках у інтересах боржників, що опинились в складному становищі, держава пішла на поступки, заморожуючи і відтерміновуючи здійснення виконавчих дій.

Проте цивільний обіг – це запорука економічного розвитку, і будь-які його обмеження в середньо- та довгостроковій перспективі загрожують негативними економічними наслідками, отже, саме час детально розібрати, які саме заходи є необхідними, а від яких слід відмовитись, або можливо модифікувати з тим, щоб у повній мірі забезпечувались інтереси всіх сторін виконавчого провадження по можливості і під час війни.

Стверджується, що удосконалення виконавчого провадження має йти за двома напрямками – з одного боку, залишається магістральний напрямок щодо удосконалення, пришвидшення, підвищення ефективності виконавчих дій і як наслідок підвищення швидкості цивільного обігу і взагалі економічної ефективності, пришвидшення «розшивки» конфліктних цивільних правовідносин і постановки в них крапок. З іншого боку, існують протилежні за напрямком фактори реформування, що радше пригальмовують виконавчі процедури. Ці фактори викликані війною і свідомо введені до чинного законодавства.

Відстоюється позиція, згідно з якою замість мораторія на стягнення на користь осіб, перерахованих у п. 102 Прикінцевих та перехідних положень Закону «Про виконавче провадження», а саме: країни-агресора, афільованих з нею і її громадянами юридичних осіб, громадян країни-агресора тощо, слід допустити законодавчу заміну всіх таких стягувачів на державу Україна, використати всі кошти на потреби державного бюджету, і вже після закінчення війни визначити, які саме кошти підлягають поверненню у разі, якщо їх стягувачі виявляться непричетними до фінансування агресії.

Ключові слова: виконавче провадження; державний виконавець, приватний виконавець; воєнний стан; примусове стягнення; звернення стягнення на майно; виконавчий збір.

Постановка проблеми

З моменту початку повномасштабної війни внаслідок нападу країни-агресора на Україну життя мільйонів людей стрімко змінилось. Дещо на другий план відійшли цивільні правовідносини, і країна була повністю зорієнтована на виживання і відсіч збройній агресії. Не стала винятком і сфера виконавчого провадження, деякі виконавчі дії стали фізично неможливими, в окремих випадках в інтересах боржників, що опинились у складному становищі, держава пішла на поступки, заморожуючи і відтерміновуючи здійснення виконавчих дій.

Проте цивільний обіг – це запорука економічного розвитку, і будь-які його обмеження в середньо- та довгостроковій перспективі загрожують негативними економічними наслідками, отже, саме час детально розібрати, які саме заходи є необхідними, а від яких слід відмовитись, або можливо модифікувати з тим, щоб у повній мірі забезпечувались інтереси всіх сторін виконавчого провадження по можливості і під час війни.

Стан дослідження проблеми (Аналіз останніх досліджень і публікацій)

Дослідженнями в галузі правового регулювання виконавчого провадження займались такі вчені, як: С. Бичкова, І. Булик, Р. Ігонін, Л. Крупнова, Н. Сергієнко, Є. Фурса, С. Фурса, К. Шевчук, С. Щербак та деякі інші, проте специфіка воєнного стану може бути лише виведена з попередніх загальних наукових положень шляхом їх співставлення з цілями і задачами воєнного стану, спроба чого виконується в цьому дослідженні.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

З викликами такого роду практичні працівники і науковці зустрічаються вперше, адже за історію незалежності України прецедентів введення воєнного стану не було, тому функціонування виконавчого провадження під час воєнного стану повинно стати предметом ретельних наукових досліджень.

Таким чином, **метою дослідження** є поновому розглянути цілі і завдання, а також межі примусових дій у процесі стягнення боргових зобов'язань з поправкою на стан війни, що триває, і спробу виробити правила, за якими б здійснювались особливості виконавчих проваджень різних видів.

Виклад основного матеріалу

1. Закон України «Про виконавче провадження» [1] передбачає у п. 10^2, що фізичні особи – боржники, на кошти яких накладено арешт органами державної виконавчої служби, приватними виконавцями, можуть здійснювати видаткові операції з поточного рахунку на суму в розмірі, що протягом одного календарного місяця не перевищує двох розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом про Державний бюджет України на 1 січня поточного календарного року, а також сплачувати податки, збори без урахування такого арешту, за умови, що такий поточний рахунок визначений для здійснення видаткових операцій у порядку, встановленому цим підпунктом. Звернення стягнення в межах зазначеної суми на такому рахунку не здійснюється. Для визначення такого поточного рахунку в банку фізична особа – боржник звертається до органу державної виконавчої служби, приватного виконавця, який наклав арешт на кошти фізичної особи – боржника, із заявою про визначення поточного рахунку в банку для здійснення видаткових операцій. юридичні особи – боржники, самозайняті особи (які використовують найману працю фізичних осіб), на кошти яких накладено арешт органами державної виконавчої служби, приватними виконавцями, можуть здійснювати видаткові операції з поточних рахунків тільки для виплати заробітної плати в розмірі не більше п'яти розмірів мінімальної заробітної плати на місяць на одного працівника такої юридичної особи чи самозайнятої особи, а також для сплати податків, зборів та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Отже, є певна вимога законодавства, що полегшує положення боржників у скрутний для всіх час. Проте слід задати собі питання – а чи співмірним такий захід є по відношенню до стягувачів, у яких так само може бути скрутне фінансове становище.

Також відповідно до закону забороняється відкриття виконавчих проваджень на підставі виконавчих написів нотаріусів, вчинених на кредитних договорах, які не посвідчені нотаріально. Очевидно, це робиться для уникнення масштабних зловживань з використанням невизначеності в умовах військових дій.

Під час дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»:

1) зупиняються до припинення або скасування воєнного стану в Україні встановлені частиною першою статті 40 цього Закону строки розгляду Дисциплінарною комісією подань про притягнення приватного виконавця до дисциплінарної відповідальності та прийняття рішення про застосування до приватного виконавця дисциплінарного стягнення;

2) відомості, які згідно з цим Законом підлягають внесенню до Єдиного реєстру приватних виконавців України, у разі відсутності технічної можливості для їх внесення вносяться Міністерством юстиції України після настання такої можливості;

3) планові та позапланові перевірки діяльності приватних виконавців не проводяться, крім передбачених підпунктом 9 цього пункту перевірок приватних виконавців, стосовно яких є сумніви щодо факту здійснення ними своєї діяльності в офісі приватного виконавця. У разі якщо на день введення воєнного стану позапланова перевірка діяльності приватного виконавця не була проведена, така перевірка проводиться в порядку, встановленому Міністерством юстиції України, після припинення або скасування воєнного стану за письмовим зверненням учасника виконавчого провадження щодо рішень, дій або бездіяльності приватного виконавця [2].

Приватний виконавець, який має на виконанні незакінчені виконавчі провадження, може змінити виконавчий округ у разі, якщо його офіс розташований у територіальній громаді, що належить до територій, на яких ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупованих територій відповідно до переліку, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованої Російською Федерацією території України. Такий приватний виконавець продовжує примусове виконання виконавчих документів, що перебували у нього на виконанні у виконавчому окрузі, який він змінив, з урахуванням обмежень, встановлених законодавством про виконавче провадження [2].

У період дії воєнного стану приватний виконавець, який заміщуватиме приватного виконавця, може визначатись з приватних виконавців, які мають доступ до автоматизованої системи виконавчого провадження та офіс яких розташований у територіальній громаді, що не належить до територій, на яких ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупованих територій відповідно до Переліку [3].

Виконавчі правовідносини виникають у зв'язку з невиконанням боржником своїх обов'язків у добровільному порядку, тоді держава фактично санкціонує, дозволяє застосовувати при примусовому виконанні рішення заходи примусового виконання, що чітко передбачені законодавством про виконавче провадження. З одного боку, держава чітко визначила процедуру примусового виконання рішень, і, таким чином, санкціонувала потенційну можливість примусу до зобов'язаної особи в чітких межах виконавчого провадження, а з іншого, стягувач, подаючи встановлені законом документи до Державної виконавчої служби, санкціонує примусове стягнення до конкретного боржника як наслідок невиконання останнім своїх обов'язків у добровільному порядку [4 с.12].

Досліджувались також і відносини щодо заміни сторони у виконавчому провадженні, які так само можуть бути актуальними під час війни [5]. На нашу думку, мораторій, який було запроваджено п. 10^2 Закону, варто модифікувати та замінити всіх осіб, передбачених у цьому пункті однією стороною – Українською державою, з тим, щоб кошти не завмирали на роки в заморожених виконавчих провадженнях, а були стягнуті якнайшвидше до державного бюджету, працювали на оборону країни, а потім після закінчення воєнного стану в індивідуальному порядку вирішувалось, чи мають право на регресну компенсацію такі особи, виключно, якщо доведуть, що не сприяли і не підтримували військову агресію проти України.

На зміст тієї чи іншої систематизації інформації з примусового виконання рішень впливають суб'єктивні фактори, які і зумовлюють її остаточний обсяг, послідовність викладення і контекст надання. Наприклад, за своїм правовим значенням функції виконавчого провадження мають передувати

організаційній структурі виконавців, але для поступового ознайомлення студентів з наукою виконавчого процесу варто надати інформацію про тих осіб, які вчиняють виконавчі дії, щоб в наступному послідовно та системно розкрити їх повноваження з урахуванням специфіки різних видів виконавчих проваджень [6, с.181].

Так само про механізм процесуальної аналогії згадує Н. Сергієнко – можлива заміна сторін у виконавчому провадженні, якщо вони вибули з процесуального відношення, як це відбувається зі сторонами виконавчого провадження [7, с. 78].

Усі досліджені недоліки стадій адміністративних процедур виконавчого провадження переважно пов'язані з: відсутністю мораторію на подання заяви про відкриття виконавчого провадження та проведення виконавчих дій на період до завершення проведення антитерористичної операції, затягуванням строків перевірки виконавчого документу щодо відповідності законодавчо встановленим вимогам, недосконалістю механізмів оскарження рішень, дій або бездіяльності приватних виконавців, відсутністю можливості повернення виконавчого збору боржнику та пільг щодо його сплати, обмеженням прав боржника щодо ініціювання перевірки законності виконавчого провадження, необґрунтованою диференціацією окремих юрисдикційних рішень за ознакою строковості розшуку майна боржника, відсутність законодавчо визначених підстав повернення виконавчого документу органу й особі, рішення яких підлягають примусовому виконанню (окрім суду); недосконалістю підстав закінчення виконавчого провадження [8, с. 374].

Отже, в ідеальній версії виконавче провадження як процес проходить чотири стадії. За цією версію виконавче провадження відбувається поза межами соціального конфлікту і в багатьох випадках, такий сценарій можливий, якщо державний виконавець або приватний виконавець правильно та професійно зіграє свою роль, а керівник органу державної виконавчої служби, на належному правовому та професійно-психологічному рівні організує таку роботу, природньо за умов повної відсутності корупційно-кримінальних інтересів та схем [9].

На думку Катерини Шевчук, чинне національне законодавство щодо участі сторін у виконавчому провадженні містить чимало колізій та прогалин, а тому потребує вдосконалення. Зокрема, вбачається за необхідне доповнити З У «Про виконавче провадження» статтею «Права та обов'язки стягувача» та статтею «Права та обов'язки боржника». Вказані заходи сприятимуть підвищенню ефективності застосування національних норм щодо здійснення виконавчого провадження в Україні [10, с. 77].

Якщо представник має обмеження щодо вчинення певних дій від імені сторони виконавчого провадження, то про це має бути вказано в його довіреності як документі, який посвідчує його повноваження як представника. Перспективними видаються й подальші наукові розробки тематики представництва у виконавчому процесі, враховуючи, що, загалом представництву в юрисдикційних діяльностях як правовідношенню властива багатогранність – матеріально-правовий аспект, процесуально-правовий аспект [11, с.175].

За роки незалежності в Україні сформувалась власна система суб'єктів виконавчого провадження. Однак, практика свідчить, що її функціонування мало ефективне і повноцінне. У першу чергу, це зумовлено недостатнім досвідом правового регулювання системи суб'єктів виконавчого провадження як складової інституту адміністративного права. Цей чинник сприяв неналежному та несвоєчасному виконанню рішень судів та інших органів, що стало однією з головних причин падіння авторитету судової влади. Відсутність чіткого визначення правового статусу суб'єктів виконавчого провадження, розмаїття юридичних взаємозв'язків, що існували між ними, нормативно – правового забезпечення виконання рішень судів та інших органів призводило до ситуації, коли боржник знаходився в кращому становищі порівняно з кредитором. Це створювало перешкоди для розвитку рівноправних ринкових відносин, підривало авторитет правової системи України. Виникла ситуація, коли особа

не могла бути впевнена у відшкодуванні заподіяних їй збитків [12, с. 1].

Висновки

Отже, всі перераховані наукові зауваження є доволі справедливими і не втрачають своєї цінності навіть в умовах радикальних змін у виконавчому провадженні через повномасштабне вторгнення.

На нашу думку, удосконалення виконавчого провадження має йти за двома напрямками – з одного боку, залишається магістральний напрямок щодо удосконалення, пришвидшення, підвищення ефективності виконавчих дій і як наслідок підвищення швидкості цивільного обігу і взагалі економічної ефективності, пришвидшення «розшивки» конфліктних цивільних правовідносин і постановки в них крапок. З іншого боку, існують протилежні за напрямком фактори реформування, що радше пригальмовують виконавчі процедури. Ці фактори викликані війною і свідомо введені до чинного законодавства.

Продовжуємо наполягати на позиції, згідно з якою замість мораторія на стягнення на користь осіб, перерахованих в п. 10^2 Прикінцевих та перехідних положень Закону «Про виконавче провадження», а саме країни-агресора, афільованих з нею і її громадянами юридичних осіб, громадян країни-агресора тощо, слід допустити законодавчу заміну всіх таких стягувачів на державу Україна, використати всі кошти на потреби державного бюджету, і вже після закінчення війни визначити, які саме кошти підлягають поверненню у разі, якщо їх стягувачі виявляться непричетними до фінансування агресії.

Література

1. Про виконавче провадження. Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text

2. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів. Закон України від 2 червня 2016 року № 1403-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text

3. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень. Наказ Міністерства юстиції 02.04.2012 № 512/5 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text

4. Щербак С.В. Адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридич. наук : спец. 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право / С.В. Щербак ; Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2002. – 16 с.

5. Бичкова С.С. Правонаступництво у виконавчому провадженні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету . Сер.: Юриспруденція. 2013. № 6-2. Том 2. с. 5-8.

6. Фурса С.Я., Фурса Є. І. Система науки виконавчого процесу: актуальні питання. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2022. С. 177-182.

7. Сергієнко Н.А. Сторони виконавчого провадження: окремі проблеми їхнього правового статус. ReOS – scientific journal of legal sciences. 01. 2020. с. 75-78 URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31541/1/N_Serhiienko_ReOS_1_2020_FPMV.pdf

8. Крупнова Л.В. Система виконавчого провадення в україні: теоретико-правові та праксеологічні аспекти. Дис. доктора юрид. наук. 12.00.07 адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К. 2018. 455 с.

9. Булик І.Л. Особливості виконавчого провадження в Україні. Київський часопис права. 2021. №1 с. 65-71 URL: http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/11/10

10. Шевчук К.П. Сторони виконавчого провадження. Цивілістична процесуальна думка. Виконавчий процес. 2017. №1. с. 74-77. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/tsprv_2017_1_19.pdf

11. Сергієнко Н. А. Представники сторін виконавчого провадження: окремі пи-

тання їхнього правового статусу Юридичний вісник. – Одеса : Гельветика – 2019. – № 4. – С. 173-177. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15836?show=full

12. Ігонін Р.В. Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів виконавчого провадження. Автореф. дис. канд. юр. наук. 12.00.07. адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право. Ірпінь. 2007. 21 с.

Mekhed Oleg Valeriiovych

ENFORCEMENT PROCEEDINGS DURING MARTIAL LAW

Since the beginning of a full-scale war, as a result of the aggressor country's attack on Ukraine, the lives of millions of people have changed rapidly. Civil legal relations faded into the background and the country was fully focused on survival and repulsion of armed aggression. The sphere of enforcement proceedings was no exception, some enforcement actions became physically impossible, in some cases, in the interests of debtors in a difficult situation, the state made concessions, freezing and postponing the implementation of enforcement actions.

Проте цивільний обіг це є запорука економічного розвитку і будь-які його обмеження в середньо- та довгостроковій перспективі загрожують негативними економічними наслідками, отже саме час детально розібрати, які саме заходи є необхідними, а від яких слід відмовитись, або можливо модифікувати з тим, щоб у повній мірі забезпечувались інтереси всіх сторін виконавчого провадження по можливості і під час війни.

It is argued that the improvement of enforcement proceedings should go in two directions – on the one hand, there remains the main direction of improving, accelerating, increasing the efficiency of enforcement actions and, as a result, increasing the speed of civil circulation and, in general, economic efficiency, accelerating the «unstitching» of conflicting civil legal relations and putting points to them. On the other hand, there are opposite reform factors that rather slow down enforcement procedures. These factors are caused by the war and deliberately introduced into the current legislation.

The position is defended that instead of a moratorium on recovery in favor of persons listed in paragraph 102 of the Final and Transitional Provisions of the Law «On Enforcement Proceedings», namely the aggressor country, legal entities affiliated with it and its citizens, citizens of the aggressor country, etc., it is necessary to allow the legislative replacement of all such claimants with the state of Ukraine, use all funds for the needs of the state budget, and after the end of the war determine what kind of funds are subject to return if their claimants are not involved in financing the aggression.

Keywords: enforcement proceedings; state executor, private executor; martial law; enforcement; foreclosure on property; executive fee.

ФІНАНСОВІ САНКЦІЇ У СФЕРІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

ОЛІЙНИК Дмитро - аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права

УДК 349.3:342.7
DOI 10.32782/EP.2023.4.15

У статті розглянуто питання фінансових санкцій у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Акцентовано увагу на тому, що в умовах сьогодення соціальні пріоритети держави мають доволі вагоме значення і стають чинником, який пов'язаний із забезпеченням соціальної безпеки шляхом попередження потенційних загроз у сфері соціального забезпечення населення. На жаль, значні фінансові ресурси, які спрямовуються на обороноздатність держави протистояти російській воєнній агресії не дозволяють створити такий фінансовий механізм, який був би здатний реалізувати всі аспекти ефективної соціальної політики, забезпечити загальнолюдський розвиток українського суспільства. За таких умов важливе значення надається неухильному дотриманню норм чинного законодавства в соціальній сфері, а у випадку їх порушення, притягнення винних до відповідальності, передусім, шляхом застосування фінансових санкцій. З огляду на це, проаналізовано наукові підходи до розуміння категорії «фінансова санкція», розглянуто їх особливості та місце фінансових санкцій у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Констатовано, що сфера загальнообов'язкового державного пенсійного страхування відіграє надзвичайно важливу роль у системі соціального забезпечення населення. З огляду на це, суспільні відносини у цій сфері вимагають не лише чіткого законодавчого регулювання, але й безперечного дотримання цих норм. Вказано, що вагоме місце в цьому процесі відведено фінансовій відповідальності, «серцевиною» якої є фінансові санкції. У досліджуваній царині перевагу мають такі фінансові санкції, як пеня та штраф. Безумовно, що реалізація фінансової санкції у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування має місце лише у випадках вчинення правопорушення і здійснюється спеціально уповноваженими на це органами.

Ключові слова: соціальне забезпечення, право соціального забезпечення, соціальні послуги, соціальний захист, соціальна безпека, загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, фінансові санкції, фінансовий механізм, відповідальність.

Постановка проблеми

Сьогодення виявилось для України важким випробуванням у всіх без винятку сферах суспільного життя, і це спричинено жорстокими реаліями військової агресії російської федерації, – країни, яка реалізовує свої ворожі наміри щодо захоплення нашої держави та знищення українського народу. За таких умов виникає багато загроз і викликів, які потрібно подолати, вирішити низку важливих і невідкладних завдань, з-поміж яких не останнє місце займає забезпечення соціального захисту населення, підвищення його добробуту, надання якісних соціальних послуг, тим хто гостро їх потребує, а відтак, забезпечення соціальної безпеки загалом. Важливу роль у процесі забезпечення соціальної сфери, надання якісних соціальних послуг населенню, покликані виконувати фінансові санкції, що містяться в нормах чинного законодавства.

Як складові фінансового механізму, що спрямований на дотримання законодавства у праві соціального забезпечення, фінансові санкції підсилюють пріоритет держави на реалізацію ефективної соціальної політики, забезпечення соціальної збалансованості в суспільстві та підвищення добробуту населення. У цьому контексті науковий інтерес становить розгляд змісту та сутності фінансових санкцій, які застосовуються у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Стан дослідження проблеми

У науковій літературі, що містить праці, у яких розглядаються питання права соціального забезпечення та фінансового права, проблематика фінансових санкцій отримала відповідне відображення та науковий інтерес. З-поміж учених, які присвятили свої праці вказаним вище питанням, варто назвати А. Берлача, В. Білоуса, О. Головенка, Р. Єну, С. Єсімова, М. Занфірова, О. Капітан, Л. Касьяненко, Д. Кобильніка, Н. Литвин, Т. Мацелик, Ю. Назара, Т. Парпан, О. Рябченко, Н. Туркіну, І. Устинову, Ю. Фоменко, В. Шамрая, В. Шкарупу та ін.

Мета статті полягає в розкритті сутності та змісту фінансових санкцій та з'ясуванні їх місця і ролі у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Виклад основного матеріалу

В умовах сьогодення соціальні пріоритети держави мають доволі вагоме значення і стають чинником, який пов'язаний із забезпеченням соціальної безпеки шляхом попередження потенційних загроз у сфері соціального забезпечення населення. Значні фінансові ресурси, які спрямовуються на обороноздатність держави протистояти російській воєнній агресії, не дозволяють створити такий фінансовий механізм, який був би здатний реалізувати всі аспекти ефективної соціальної політики, забезпечити загальнолюдський розвиток українського суспільства. Водночас, необхідно підкреслити той факт, що «система соціального забезпечення та соціальної підтримки є важливою складовою реалізації державної соціальної політики. Передусім це стосується політики щодо малозабезпечених та непрацездатних і забезпечує соціальну стабільність у суспільстві.

Складовими соціального забезпечення є пенсійне забезпечення, забезпечення грошовою допомогою, соціальне обслуговування. Пільги і компенсації є головними для трьох компонентів. Соціальне забезпечення тісно взаємодіє та переплітається із самозабезпеченням громадян на випадок настання складних життєвих обставин. До соціального забезпечення належать усі матеріальні блага, які людина отримує безоплатно чи на пільгових умовах від суспільства у разі втрати джерел до існування або несення додаткових витрат» [1, с. 5].

Варто погодитись з О. І. Капітан у тому, що соціальний захист займає одне з ключових місць у житті держави і суспільства. Він безпосередньо залежить від розвитку економіки і тісно пов'язаний з політикою та соціальним добробутом працюючих людей і непрацюючих верств населення.

Вочевидь, вчена досить слушно зауважує, що підвищення добробуту населення є однією з основних цілей будь-якого суспільства, що прагне до прогресу. Держава, що піклується про своїх громадян, має створювати сприятливі умови для довгого, безпечного, здорового і благополучного життя людей, забезпечуючи економічне зростання і соціальну стабільність у суспільстві [2, с. 25].

Натомість І. С. Андрієнко нагадує, що сфера соціального забезпечення є комплексом «різноманітних відносин, що мають різну правову природу: фінансову, управлінську та власне розподільчу. Законодавство у сфері соціального забезпечення, яке у своєму складі має адміністративне, фінансове, законодавство права соціального забезпечення, є комплексним правовим утворенням. Норми про юридичну відповідальність за порушення соціальних прав громадян мають різну галузеву належність. З огляду на останнє, винна особа несе кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, матеріальну, дисциплінарну відповідальність. Водночас норми про юридичну відповідальність фрагментарно містяться і в джерелах права соціального забезпечення. Однак більшість законів та підзаконних нормативно-правових актів, які є джерелами права соціального забезпечення, висвітлюють питання

юридичної відповідальності та мають виключно бланкетний характер [3, с. 130-131].

В аналітичній доповіді про основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні, її автори О. О. Кочемировська та О. М. Пищуліна звертають увагу на необхідність побудови нової системи соціальних послуг, яка «має супроводжуватися заходами державної політики, спрямованими на розвиток ринку соціальних послуг, зокрема запровадженням системи державного замовлення на соціальні послуги та соціального контрактування і державних, і недержавних надавачів таких послуг» [4, с. 67-68]. При цьому науковці висловлюють думку про необхідність здійснення низки заходів, спрямованих на впровадження основних засад диверсифікації постачальників послуг соціальної сфери, з-поміж яких вказується на доцільність визначення форми й характеру санкцій за недотримання вимог щодо змісту та якості послуг [4, с. 67-68].

Отож, фінансові санкції відіграють важливу роль для забезпечення належного механізму, спрямованого на дотримання норм чинного законодавства, яке діє у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, зокрема та соціального забезпечення загалом.

У контексті нашого дослідження, передусім, варто з'ясувати значення категорії «фінансова санкція». Так, розглядаючи питання санкції фінансово-правової норми, Т. С. Демченко зауважує, що в юридичній науці не існує одностайності у визначенні поняття «фінансова санкція». Таке твердження він аргументує поглядами окремих науковців, зокрема І. П. Устинової та Д. А. Кобильніка, які визначають фінансову санкцію як елемент структури норми права [5, с. 270]. Дослідник також наводить думки М. В. Занфірова, який вважає, що це міра фінансової відповідальності [5, с. 270]. Окрім того, Т. С. Демченко зауважує існування поглядів, у яких науковці розглядають фінансові санкції з різних сторін. Так, зокрема, вчений вказує на позицію Ю. О. Ровинського, який стверджує, що поняття «фінансова санкція» може розглядатись як елемент структури (необхідний атрибут) норми права й як конкретно визначена міра фінансово-правової відповідальності, тобто санкцією слід називати тільки закладену в юридичній формі можливість фінансово-правового примусу щодо зобов'язаної особи на випадок невиконання нею обов'язку [5, с. 270].

Натомість, на думку А. Й. Іванського, фінансово-правові санкції – це обов'язкові структурні елементи норми фінансового права, що мають майновий характер, забезпечені примусовою силою держави, застосовуються в спеціальному процесуальному порядку уповноваженими на це державними органами та їх посадовими особами у випадку невиконання або неналежного виконання (тобто у випадку вчинення фінансового правопорушення) суб'єктом фінансової діяльності – фізичної чи юридичної особи – вимог законодавства про акумуляцію, розподіл, використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою відшкодування недоотриманих бюджетом і позабюджетними фондами грошових коштів, а також покарання порушників [6, с. 21-23].

З'ясовуючи поняття та юридична природу фінансових санкцій, М. А. Бейгул та Ю. О. Фоменко роблять висновок, що найбільш істинним є підхід до розуміння фінансової санкції як самостійної міри юридичної відповідальності, оскільки вона має певні ознаки, а саме: застосовується уповноваженими органами, має імперативний характер, в окремих випадках може вступати в дію без наявності вини суб'єкта, мають специфічну процедуру застосування, мають грошовий, правовідновлюючий характер, чим відрізняються від адміністративних, кримінальних санкцій [7, с. 43].

Згадуваний нами А. Й. Іванський також звертає увагу на ознаки фінансово-правових санкцій, зазначаючи при цьому, «що до ознак фінансово-правових санкцій також слід віднести існування специфічного провадження щодо їх застосування, а також появу власних процесуальних норм, строків давності та специфіки доказування. Зокрема, санкції (пеня та штраф) застосовуються у безспірному або судовому порядку за результатами проведених податкових перевірок, перевірок отримувачів та розпорядників бюджетних коштів тощо» [6, с. 21-23].

Окрім того, дослідник підкреслює, що до характерних ознак фінансово-правових санкцій належить існування специфічного про-

вадження щодо їх застосування, а також наявність власних процесуальних норм, строків давності та специфіки доказування, які закріплені нормами фінансового законодавства [6, с. 21-23].

Варто звернути увагу на чинники, які впливають на особливості фінансово-правових санкцій. У цьому контексті Т. С. Демченко вважає, що такими особливостями є те, що:

«1) вони в одних випадках можуть застосовуватися на вимогу керівника державного органу, а в інших – в обов'язковому порядку;

2) в більшості випадків застосування фінансово-правової санкції потребує процесуального оформлення;

3) фінансово-правові санкції застосовуються через певний проміжок часу після попередження про усунення недоліків і, як правило, на розсуд правозастосовного органу;

4) реалізація фінансово-правових норм має продовжувальний характер і її припинення залежить, як правило, від активних позитивних дій правопорушника, від його виконавської дисципліни і своєчасності ліквідації недоліків, що існують;

5) для фінансової діяльності держави характерні специфічні методи, до яких можна віднести встановлення обов'язкових платежів, податків, встановлення і стягнення мита, зборів та інше;

6) фінансово-правовим санкціям характерні різноманітні і специфічні види примусу. Санкції, що застосовуються у фінансовому праві, як правило, не знаходять свого застосування (крім штрафу і пені) у будь-якій іншій галузі права. До специфічних видів можна віднести, наприклад, припинення фінансування, відмовлення в прийнятті до фінансування, обмеження кредитування;

7) фінансово-правові санкції залежно від способів, яким вони слугують правовій охороні, поділяються на правовідновлювальні і каральні» [5, с. 270-271].

Аналізуючи Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV, можемо зауважити, що законодавець застосовує два базові види фінансових санкцій, якими є пеня та штраф. Так, зокрема, ч. 10 ст. 106 цього Закону передбачає, що «виконавчі органи Пенсійного фонду застосовують до банків такі фінансові санкції:

1) за несвоєчасне перерахування або несвоєчасне зарахування на банківські рахунки органів Пенсійного фонду та Накопичувального фонду сум страхових внесків, фінансових санкцій, зазначених у частині дев'ятій цієї статті, сум інвестиційного доходу, одержаного від інвестування коштів Накопичувального фонду, за несвоєчасне перерахування за платіжними документами виконавчих органів Пенсійного фонду та несвоєчасне зарахування на банківські рахунки сум коштів Пенсійного фонду та Накопичувального фонду, які використовуються на цілі, передбачені цим Законом, нараховується пеня з розрахунку 0,1 відсотка зазначених сум, розрахована за кожний день прострочення їх перерахування (зарахування) та накладається штраф у розмірі 10 відсотків своєчасно не зарахованих (неперерахованих) сум;

2) за порушення вимог, передбачених частиною дванадцятою статті 20 цього Закону, накладається штраф у розмірі суми страхових внесків, яка підлягає сплаті страхувальником» [8].

Характерним є те, що «оскарження рішення виконавчого органу Пенсійного фонду про нарахування пені та накладання штрафів зупиняє строки їх сплати до винесення вищим органом Пенсійного фонду або судом рішення у справі. Строки сплати фінансових санкцій також призупиняються до винесення судом рішення в разі оскарження страхувальником вимоги про сплату недоїмки, якщо накладення фінансових санкцій пов'язано з її виникненням або несвоєчасною сплатою» [8].

Висновки

Отже, з огляду на викладене вище можемо констатувати, що сфера загальнообов'язкового державного пенсійного страхування відіграє надзвичайно важливу роль у системі соціального забезпечення населення. З огляду на це, суспільні відносини у цій сфері вимагають не лише чіткого законодавчого регулювання, але й безперечного дотримання цих норм. У сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування за порушення норм чинного законодавства, яке її регулює, законодавець передбачив змогу застосування фі-

нансової, адміністративної, кримінальної та інших видів відповідальності. Натомість, вагоме місце у цьому процесі відведено фінансовій відповідальності, «серцевиною» якої є фінансові санкції. У досліджуваній царині перевагу мають такі фінансові санкції, як пеня та штраф. Безумовно, що реалізація фінансової санкції у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування має місце лише у випадках вчинення правопорушення і здійснюється спеціально уповноваженими на це органами.

SUMMARY

The article discusses the issue of financial sanctions in the field of mandatory state pension insurance. Attention is focused on the fact that in today's conditions, the social priorities of the state are of considerable importance and become a factor related to ensuring social security by preventing potential threats in the sphere of social security of the population. Unfortunately, significant financial resources that are directed to the state's defense capability to resist Russian military aggression do not allow creating such a financial mechanism that would be able to implement all aspects of effective social policy and ensure the universal development of Ukrainian society. Under such conditions, important importance is attached to strict compliance with the norms of current legislation in the social sphere, and in case of their violation, bringing the guilty to responsibility, first of all, through the application of financial sanctions. With this in mind, scientific approaches to understanding the category «financial sanction» were analyzed, their features and the place of financial sanctions in the field of mandatory state pension insurance were considered. It was established that the field of mandatory state pension insurance plays an extremely important role in the social security system of the population. Given this, social relations in this area require not only clear legislative regulation, but also unquestionable compliance with these norms. It is indicated that an important place in this process is given to financial responsibility, the «heart» of which is financial sanctions. In the area under study, such financial sanctions as fines and fines are preferred. It goes without saying that the implementation of a financial sanction in the field of mandatory state pension insurance takes place only in cases of committing an offense and is carried out by specially authorized bodies.

Key words: social security, social security law, social services, social protection, social security, mandatory state pension insurance, financial sanctions, financial mechanism, responsibility.

Література

1. Утвенко В. В. Система соціального забезпечення та соціальної підтримки: навч. посіб. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 248 с. Бібліогр.: с. 239–247.

2. Капітан О. І. Адміністративно-правове регулювання діяльності суб'єктів формування та реалізації соціальної політики України в умовах євроінтеграційних процесів: дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософ.; спец. 081 – Право. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 206 с.

3. Андрієнко І. С. Особливості юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 129–134.

4. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні: аналіт. доп. / О. О. Кочемировська, О. М. Пищуліна. К.: НІСД, 2012. 88 с.

5. Цит за: Демченко Т. С. Санкція фінансово-правової норми. *Проблеми захисту прав та свобод людини і громадянина*: тези Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів (м. Чернігів, 22–23 травня 2014 р.). Чернігів: Десна Поліграф, 2014. С. 269–273.

6. Іванський А. Й. Фінансово-правова відповідальність в сучасній Україні: теоретичне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Одеса: Одеська національна юридична академія, 2009. 42 с.

7. Бейгул М. А., Фоменко Ю. О. Поняття та юридична природа фінансових санкцій: *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 21–22 травня 2020 року); [у 2-х ч.]. Суми: Сумський державний університет, 2020. Ч. 2. С. 41–44.

8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 49–51. Ст. 376.

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF DEALER ACTIVITIES AND DEALER RELATIONSHIPS IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: THEORETICAL ASPECT

SOSNA Alexandru - Doctor of Laws, university professor, State University of Moldova

E-mail: alexandrusosna@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-4806-1756
DOI 10.32782/EP.2023.4.16

In the article, the author reveals the features of an independent type of trading activity – dealer activity and an unnamed agreement – a dealer agreement. In the Republic of Moldova, dealer activity is very common, however, the current legislation does not establish legal regulation of this type of trading activity, and there is no dealer agreement in the civil code. In this regard, in this article, the author scientifically proves the independence of the dealer activity and the dealer agreement.

Keywords: dealer activity, dealer agreement, dealer, distributor.

In the legislation of the Republic of Moldova, the term "dealer" or "dealer activity" is not disclosed and has no legal regulation, although there are separate references to it in the legislation. So, according to paragraph d) part (3) of Art. 13 of the Law of the Republic of Moldova "On the production and circulation of ethyl alcohol and alcoholic products" No. 1100 dated 06/30/2000[3], an economic entity requesting a license, in addition to the documents provided for by the Law "On licensing certain types of activities" No. 451 dated July 30, 2001 year, must submit: "a copy of the permission of at least one manufacturer to carry out the wholesale sale of alcoholic products in the mode of dealer activity – for the storage and wholesale of domestic alcoholic products through specialized warehouses."

In point. c) part (1) Art. 2 of the Law of the Republic of Moldova "On Commodity Exchanges" No. 1117 of February 26, 1997 [4] states that "exchange trading is carried out through exchange transactions by an intermediary on its own behalf and at its own expense for the purpose of reselling goods on the exchange (dealer activity)".

From the above legislative acts, it can be seen that the legislator uses the concept of "dealer activity", but does not disclose its legal content.

The word dealer comes from the English "dealer" – merchant, agent. [6, c.121]

A dealer is considered in two capacities: 1) a legal or natural person, a member of the stock exchange, conducting exchange operations not as brokers, but acting on its own behalf and at its own expense, independently buying and selling securities, currencies, precious metals; 2) an individual or legal entity that buys products in bulk and sells them at retail or in small lots. [9, c.325]

It should be noted that in foreign legislation the content of the concept of "dealer" is revealed to a greater extent. For example, according to Art. 1 of the Federal Law of the Russian Federation "On the Technical Inspection of Vehicles" No. 170-FZ of 07/01/2011 [13], a dealer is a legal entity or an individual entrepreneur who, on the basis of an agreement concluded with a manufacturer or importer (distributor) at his own expense and undertakes on its own behalf to carry out service and maintenance of vehicles of certain brands without the obligation to sell such vehicles. It should be noted that the concept of a dealer in commercial circulation is wider than in the above normative act and, in our opinion, the

activities of a dealer are not limited exclusively to vehicle service activities, but in practice the dealer has the right to sell vehicles. The dealer purchases vehicles from the manufacturer, and becomes their owner, and then sells them to individuals and legal entities. [11, c.101]

In the Republic of Belarus, a dealer is considered as a commodity distribution network entity that sells (services) the manufacturer's goods on its own behalf at its own expense on the terms determined by the relevant agreement or contract with the manufacturer or an authorized organization.

In Germany, a dealer agreement is usually a mixed agreement: an agency agreement, an agency agreement and an agreement on the use of know-how. [8, c.117]

Interestingly, when analyzing the activities of dealers in the car market, Volgin V.V. notes that Audi's support includes: 1) consulting on construction and architecture issues; 2) consulting on business planning; 3) consulting on standards and processes; 4) selection, training and development of personnel through the Audi Academy; 5) technical support on-line and through the Atlantic Center; 6) control over the system of compliance with standards and processes.[2, c.27]

Analyzing what is indicated in the German Commercial Code, we note that in the dealer activity in this state, the manufacturer puts forward both quantitative and qualitative criteria. On this occasion Fesenmeier G. notes that quantitative criteria are characterized by the fact that dealer agreements can only be concluded with a limited number of partners that meet qualitative criteria. The quality criteria, in turn, include the following: 1) training of sales personnel; 2) level of service (after-sales); 3) requirements for the range of goods; 4) requirements for product presentation (brand image); 5) the possibility of "shopinshop" – solutions (for example, in shopping centers). [15, s.283]

In France, dealer activity has many names: exclusive commission agent, concessionaire, general agent, etc. The legal regulation of dealer activity in France has common features with the legal regulation of dealer activity in Germany. This conclusion is also confirmed by the fact that dealers are subject to quantitative and qualitative requirements, which we mentioned above when examining the legal regulation of dealer activities in Germany. So Volgin V.V. notes that in such cases, the manufacturer independently "creates" its dealers. Thus, the car companies Citroen, Ford, Renault have created their own multi-brand dealer companies in the network of car services in France. This, for example, "Eurorepair", "Motocraft". [2, c.70]

It should be noted that dealership is widely used in the field of the securities market and the banking sector. Thus, in the UK, a dealer bank sells securities [7, c.62] and a primary dealer is a dealer company offering new securities. In the US, the dealer operates mainly in the field of buying and selling securities, and dealership is identified with the concept of "franchising".[10, c.45]

Thus, it can be concluded that dealer activity is mainly used in the field of car sales, since the manufacturer himself builds his dealer network in order to quickly and efficiently sell vehicles and thereby impose qualitative and quantitative requirements on dealers.

In the Republic of Moldova, dealer activity is quite developed and involves, to a greater extent, the sale of vehicles, as well as their service. To justify this, we will cite several dealer companies operating in the Republic of Moldova, including:

1) Toyota Center Chişinău "Continent" is the official dealer of Toyota cars in the Republic of Moldova, which sells and provides service for Toyota cars. 2) AutoFrame – FM is an official dealer of Chevrolet cars, which sells and carries out maintenance of cars of these brands. 3) DAAC Autotest, DAAC Hermes, Integral Auto are the official dealers of Renault and Dacia car brands that sell and service these car brands. 4) Grand Premium is the official distributor of Mercedes-Benz cars, acting as an official seller, service and warranty service for Mercedes-Benz cars. 5) Autospace – the official dealer of the car company). "Mitsubishi Motors", and "BMW" car company, selling and servicing cars of "Mitsubishi" and "BMW" brands in the territory of Moldova. 6) Nistru-Lada – the official dealer of the AvtoVAZ car company, which sells and service cars of the VAZ brands in Moldova.

The foregoing confirms once again that the dealer carries out not only technical and service maintenance of vehicles, but also sells them. The main purpose of the dealer is to sell cars, and service is an additional function, since the sale of cars brings the dealer more of the income than maintenance. It should be noted that the dealer sells vehicles at retail prices under sales contracts, and provides car servicing separately on the basis of a paid services agreement.[8, c.87]

In the Republic of Moldova, there is no legal regulation of dealer activity, and there are no scientific studies of this problem. In this regard, we will investigate the issue of legal regulation of the dealer agreement and its difference from the distribution agreement.

As noted, a dealership agreement for car service is concluded with: 1) the manufacturer, 2) the distributor. The contract concluded between the manufacturer and the dealer for the sale of vehicles to retail buyers in its content fully coincides with the distribution agreement.

Egorova M.A. notes the similarity in nature and design of the dealer and distributor agreements, but they have a specific subject composition: this is a distributor who has received goods from the manufacturer and a dealer who purchases goods from a distributor. [5, c.313]

Stepanchikova Yu.S. reasonably noted that the basis for distinguishing a "distributor" from a "dealer" was based on three criteria. Firstly, the distributor acts on behalf of the manufacturer of the goods, the dealer on his own behalf. Secondly, the region of the distributor's activity is limited, while the activity of the dealer is not limited to a certain region. Thirdly, the distributor carries out only the sale of goods, in turn, the dealer carries out the sale or service of the goods.[12, c.201]

Most authors agree that the terms "dealer" and "distributor" are synonymous, although the latter is more widely used in world contractual practice. As noted by F. Bortolotti, if a dealer agreement is singled out, it is only on the basis that the dealer resells the goods at the retail level.[14, p.316]

The basis of the dealer's activity is independent trade, in which he himself becomes the owner of the purchased goods and acts as a party to the transactions. In this sense, dealer activity cannot be attributed to forms of intermediary activity. This is an independent activity of participants in commercial turnover associated with the acquisition of goods in their ownership for the purpose of their further resale. Related to this are the features of the trading activities of dealers: 1) dealers always act in their own interests, and not in the interests of customers; 2) the purpose of their activities is the resale of goods; 3) their actions are always speculative – the profit is made up of the difference between the sale and purchase price of the goods, and not from the remuneration of clients, as with brokers; 4) the dealer acts in the trade turnover as a trader, and not as an intermediary.

Dealer-supplier relations, in addition to distribution agreements, may be formalized by an "agreement on granting the right to sell". In accordance with this agreement, the parties enter into contracts for the supply of goods. This name of the agreement is not well-established, and in practice you can also find other names when the seller grants the buyer the right or exclusive right to sell: agreement on the right of exclusive sale and purchase (in the USA), commercial concession agreement (in France, Belgium, Switzerland), an agreement on the exclusive right to market (in the UK). [1, c.64]

Under such an agreement, the supplier (seller-exporter) grants the importer (dealer) the right to sell (concession to sell) its goods in a certain territory and within a specified period. The buyer in these relations does not represent anyone, but acts on his own behalf, at his own expense and at his own risk, i.e. he is an independent party under the contract and acquires ownership of the goods from the seller.

Immediately after the delivery of the goods, the dealer makes settlements with the supplier and actually becomes the owner of the goods, and then sells these goods on his own behalf and at his own expense. But unlike the usual resale of goods purchased under contracts of sale, when the new owner is not bound by any obligations with the seller from whom he purchased the goods, the

dealer is obliged to sell the goods purchased from the supplier on the terms determined by the agreement between them on granting the right to sell . As a rule, this agreement establishes a minimum sales volume for a certain period of time, and if the actual sales volume is below the established minimum, the supplier has the right to terminate the agreement. The agreement may also include conditions on joint cooperation of the parties in promoting goods to the market of the country of importation of goods, on marketing, advertising, after-sales service of goods to end consumers, staff training, etc.

A number of additional obligations may be imposed on the dealer: 1) organization of advertising; 2) pre-sales service (showrooms, sales exhibitions); 3) maintenance of goods; 4) observance of the interests of the supplier; 5) ensuring conditions for its goods that are not worse than for goods of other suppliers; 6) informing your supplier of information about your activities.

With respect to setting prices, dealers are completely independent. An agreement may grant a monopoly right to a certain dealer to sell the supplier's goods in a particular territory. Then, with large and constant sales volumes, the dealer creates his own distribution network. When creating such a network, the supplier can no longer enter this market with goods of the nomenclature that is determined by the agreement, either independently or through other dealers. If he still needs to enter this market, he must pay a fee to such a monopoly dealer.

Therefore, when signing an agreement on granting the dealer the exclusive right to sell goods, the supplier should specify in the agreement in which cases he can independently sell his goods in this market segment.

Unless prohibited by agreement, the dealer may enter into agreements with other suppliers. An agreement with the right of "first hand" can be concluded between the parties. In this case, the supplier is obliged to first offer the product to the "first hand" dealer and only in case of his refusal can sell this product on his own or through other dealers. In addition, an agreement signed between the parties may not restrict the rights of the supplier, he may enter the same market and with the same goods on his own or through other dealers.

Legalo – technically, relations with a dealer are regulated by an agency agreement, a commission agreement or an agency agreement. The amount of remuneration must be clearly defined. Dealers are remunerated in the form of the difference between the purchase price of the goods from the supplier and the price of its resale. It is necessary to specify in the contract the moment from which the dealer has the right to receive remuneration. Such a moment may be the date of the conclusion of the transaction, the date of its confirmation, the date of transfer of funds to the bank account of the principal for transactions made with third parties. The frequency of payment of remuneration should also be determined by the contract.

The dealer cooperates with the manufacturer most closely. On the contrary, he is always interested in direct sales and expanding the customer base. Dealers act on behalf of the manufacturer, they always sell the manufacturer's products to specific consumers, regardless of whether it is an individual or a legal entity. Moreover, they buy goods at the manufacturer's price, and sell them at a higher price – at the seller's price. It is this difference that constitutes the remuneration of the dealer. Sometimes the dealer receives remuneration in the form of bonuses for a large volume of goods sold.

The main task of the dealer is to find and interest the consumer. At the same time, he can make discounts for regular customers or wholesalers. The dealer's income depends only on direct sales: how much is sold, how much is received. If the dealer has not sold anything in a certain period of time, then he will not receive his money. As opposed to a distributor who can receive money from the sales of people attracted by him.

Since the dealer does not act on his own behalf, then claims for the quality of the goods are made not to him, but to the manufacturer.

Thus, summing up the above, we can distinguish the following distinctive features of a distribution agreement from a dealer agreement:

1. A distributor, unlike a dealer, is engaged in the distribution of the manufacturer's products and acts on his own behalf. Being an intermediary, the distributor works with the same intermediaries, i.e. he develops his own sales channels, builds his own dealer network, without direct contact with the buyer.

2. By purchasing products directly from the manufacturer at his own expense, then the distributor distributes it on his own behalf. However, the responsibility for the appropriate quality also falls on his shoulders, and the buyer will make claims directly to him, and not to the manufacturer.

3. As for the pricing policy, here the distributor, unlike the dealer, has relative freedom: in fact, being a seller, he has no particular interest in what the final price will be, because this is not the only product he distributes.

4. Still very often the term "distributor" is found in network marketing, because their work is paid a little differently here. The distributor here does not so much receive money for the goods sold, but rather the percentage from the transactions carried out by him "agents" and the percentage from the sales of those whom these "agents" attracted. Thus, an extensive, income-generating network is created. In network marketing, the distributor's interest is not in sales, but in "recruiting" new "agents" who will attract other people, and the latter in turn will follow.

5. A distributor who sells goods through regional distribution channels can draw up an agreement with the manufacturer that only he and no one else will be granted the right to distribute goods in a particular region.

The dealer differs from the distributor in that, firstly, his cooperation with the manufacturer is closer.

The dealer's interest lies in sales and customer base development. That is, the dealer always acts on behalf of the manufacturing company, offering its products to a specific buyer, whether it be an individual or a legal entity. Purchase of products is made at the price of the manufacturer, and sales – at the price of the dealer, the resulting difference is the payment for the work of the dealer. That is, his income depends directly on how much he sold. If the dealer has not sold anything for a set period of time, then he will not receive any money either. In some cases, the dealer receives bonuses as a reward. This is another item on the list of differences between a dealer and a distributor.

The dealer must find a buyer and interest him. This is done through discounts and bonuses for wholesalers and regular customers. In addition, he is engaged in market monitoring, product advertising, service, etc. The dealer agreement specifies all the duties of the dealer.

We believe that it is necessary to introduce such concepts as "dealer" and "dealer activity" into the current legislation, since "de facto" such an activity exists, but "de jure" does not exist, and taking into account the specifics, it is necessary that this type of activity extends exclusively to the sale and car service, and for other goods, apply the concept of "distributor" and "distributor agreement", otherwise the dealer agreement will not differ in any way from the distribution agreement.

Bibliography

1. Belov A.P. Mediation in foreign trade // Law and Economics. 1998. No. 8.

2. Volgin B.V. Encyclopedia of car service. Business secrets. Moscow, 2009.

3. Law of the Republic of Moldova "On the production and circulation of ethyl alcohol" No. 1100 of 06/30/2000// In: Official Monitor of the Republic of Moldova No. 98-99 of 10/19/2000.

4. Law of the Republic of Moldova "On Commodity Exchanges" No. 1117 of February 26, 1997. In: Official Monitor of the Republic of Moldova No. 70 dated 25.07.1998.

5. Egorova M. A. Commercial law: a textbook for universities / M. A. Egorova; Russian Academy of National Economy and Public Administration under the President of the Russian Federation, Faculty of Law. M. M. Speransky, Department of Entrepreneurial and Corporate Law. Proc. ed. Moscow: Statute, 2013.

6. Kravchenko N.V. English-Russian, Russian-English dictionary of business vocabulary: 30,000 words. Rostov-on-Don: Phoenix, 2012.

7. Londar S.L. Formation of the system of the first dealers in Ukraine / S.L. Londar, V.J. Basko. In: Fiance of Ukraine. 2010, №3,

8. Orlenko B. Legal regulation of dealer activity in the states of the Romano-Germanic and Anglo-American legal systems. In: National Law Journal: Theory and Practice. Chisinau, 2016, No. 5.

9. Raizberg B.A. Modern economic dictionary. – 6th ed., revised. and additional Moscow: NITs – INFRA-M, 2014.

10. Pine C.A. Franchising. Commercial concession / Sosna S.A., Vasilyeva E.H. Moscow: ICC "Academ book", 2005.

11. Stepanchikova Yu. S., Borel, Yu. S. Distribution (dealer) agreement: qualification trends. Belarus in the modern world: In: Materials of the IX Intern. scientific conf., dedicated 89th anniversary of the formation of Belorus. state un-ta, Minsk, 29 Oct. 2010 Belarusian. state un-t; editorial board: V. G. Shadursky [and others]. Minsk, 2010.

12. Stepanchikova Yu.S. Distributor agreement as a form of building a sales network abroad: legal nature, terminology issues, application practice. Actual problems of international public and international private law. In: collection of scientific papers. Issue 3: Belarus: BSU, 2011.

13. Federal Law of the Russian Federation "On the technical inspection of vehicles No. 170-FZ" dated 07/01/2011 (adopted by the State Duma of the Federal Assembly of the Russian Federation on 11/15/2011). In: Collection of legislation of the Russian Federation No. 27 of 07/04/2011.

14. Bortilotti F. Drafting and Negotiating International Commercial Contracts. ICC The World Business Organization ICC publication No. 671, 2008.

15. Fesenmair G. Markenartikel und selektive Vertriebs systemeim Onlinevertrieb, GRUR-Prax 2013.

ОСНОВНІ КРИЗОВІ ЯВИЩА В УКРАЇНІ НА СЬОГОДНІ ДЛЯ ЖІНОК

МОЖДЕ Пуряздankах - науковий співробітник RIFS Потсдам, аспірант кафедри міжнародного та європейського права Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Mojdehpooryazdankhah@gmail.com
https://orchid.org/0000-0001-9192-4812
УДК 341.215.4
DOI 10.32782/EP.2023.4.17

Мільйони людей в Україні були змушені покинути свої домівки і потребують гуманітарної допомоги у зв'язку з тим, що ця криза стала найбільшою і найшвидше зростаючою кризою переміщення в Європі з часів Другої світової війни. Понад 8 мільйонів людей втекли до сусідніх країн як біженці, тоді як мільйони інших були переміщені в Україні і терміново потребують гуманітарної допомоги. Багато з них переміщені або не можуть покинути Україну через зростання насильства, руйнування мостів і доріг, брак ресурсів або інформації про те, де знайти безпеку і притулок. Світ є свідком загибелі невинних цивільних осіб, руйнування критично важливої інфраструктури та масового переміщення в Україні та за її межами. Ті, хто залишився в Україні, стикаються з небезпекою життя в облозі, намагаючись вижити без води, тепла та електроенергії. Тим часом, безперервні обстріли ускладнюють доступ до продуктів харчування та медичної допомоги. Більшість із тих, хто переміщується, - це жінки та діти, які завжди більш вразливі до експлуатації та насильства під час кризових ситуацій. Війна послабила інфраструктуру України та занурила економіку країни в глибоку рецесію. Бідність, нестача води та їжі, відсутність психологічної безпеки, відсутність доступу до системи охорони здоров'я та медицини, стандартів охорони здоров'я, а також репродуктивного здоров'я, напади на склади та закладання мін на сільськогосподарських угіддях, міграція переміщених осіб через умови війни, 90% з яких - жінки та діти. Це спричинило гендерну та демографічну кризи. Катастрофічне пошкодження енергетичної інфраструктури України, включаючи електро-, тепло- та водопостачання, також є широкомасштабною кризою. Війна спровокувала значні проблеми у сфері захисту, оскільки цивільне населення наражається на обстріли, збройне насильство, мінування, розлучення сімей, мародерство, виселення та торгівлю людьми. Безперервні обстріли також призводять до виникнення потреб у психіатричній допомозі, від яких страждає кожен четвертий українець. Це стрес, тривога, депресія та посттравматичний стресовий розлад. Конфлікт охопив практично всі аспекти життя і діяльності людини - від охорони здоров'я і культури до освіти, економіки і сільськогосподарського виробництва, перетворивши деякі з процвітаючих і жвавих міст України на безлюдні і зруйновані міста-примари, породивши привид глобальної нестачі продовольства.

Ключові слова: гендерна криза, продовольча криза, бідність, репродуктивне здоров'я, здоров'я жінок, експлуатація жінок.

Вступ

Актуальність дослідження

24 лютого 2022 року, відколи Росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, конфлікт завдав невимовних страждань українському народові: тисячі людей загинули, мільйони були змушені покинути свої домівки, а найважливіші об'єкти цивільної інфраструктури були зруйновані. Жінки та дівчата України стикаються з важкими наслідками – від зростання торгівлі людь-

ми та гендерно зумовленого насильства до втрати важливих засобів до існування та зростання рівня бідності. Масштабне руйнування інфраструктури призвело до того, що послуги для постраждалих, охорона здоров'я та інші критично важливі форми підтримки стали недоступними для багатьох[1].

24 лютого 2023 року війна Росії проти України досягла своєї річної позначки. За цей рік багато українців були змушені покинути свою країну, що призвело до найшвидшого та наймасштабнішого переміщення населення в Європі з часів Другої світової війни. Населення України швидко скорочувалося ще до війни через низьку народжуваність, високий рівень смертності та високий рівень еміграції. Дослідження демографічного майбутнього України показує, що війна та спричинене нею переміщення посилять скорочення та старіння населення України, а також відбудуться кардинальні зміни в структурі населення – особливо в молодших вікових групах [2].

Майже третина населення України була змушена покинути свої домівки. Близько 60% з 7,7 мільйона внутрішньо переміщених дорослих становлять жінки, а 90% з 5,6 мільйона біженців, які покинули Україну, – жінки та діти, що робить цю кризу переміщення однією з найбільш гендерно забарвлених криз сучасності [3].

Станом на квітень 2023 року, за оцінками, 8,1 мільйона українців втекли до інших частин Європи, з яких понад 5 мільйонів зареєстровані для отримання тимчасового захисту або аналогічних національних схем захисту. Наразі Польща є найбільшою країною, що приймає біженців, де зареєстровано 1,5 мільйона біженців з України. Ще 5,4 мільйона українців зареєстровані як внутрішньо переміщені особи [4, P 2].

Оскільки повномасштабне вторгнення Росії в Україну триває вже другий рік, війна продовжує завдавати руйнівного удару по добробуту мільйонів жінок, дівчат і молодих людей. Доступ до засобів до існування та базових послуг, включно з життєво важливими послугами з охорони сексуального та репродуктивного здоров'я та інформацією, був серйозно порушений. Гендерно зумовлене насильство також широко розповсюджене, але про такі випадки продовжують замовчувати [5].

Жінки та дівчата України стикаються з важкими наслідками – від зростання торгівлі людьми та гендерно зумовленого насильства до втрати важливих засобів до існування та зростання рівня бідності. Масштабне руйнування інфраструктури призвело до того, що послуги для постраждалих, охорона здоров'я та інші критично важливі форми підтримки стали недоступними для багатьох. Сьогодні захист цивільного населення та надання допомоги майже 18 мільйонам українців, які її потребують, мають залишатися головними пріоритетами. Порушення прав людини – такі як акти сексуального насильства, кількість яких стрімко зросла – мають бути розслідувані, а жертви мають отримати справедливе покарання. Оскільки жінки продовжують нести різний і додатковий тягар конфлікту, вони повинні бути представлені на всіх платформах прийняття рішень щодо деескалації, запобігання конфлікту, пом'якшення його наслідків та інших процесів, спрямованих на досягнення миру і безпеки для всього народу України [6].

Війна погіршила рівень доступу до здоров'я та медичних послуг у країні, особливо для людей, які проживають у районах, наближених до лінії зіткнення, та на територіях, які частково перебувають під контролем, але система охорони здоров'я країни є гнучкою, і загальний доступ до медичних послуг залишається відносно високим. Однак результати також показують, що більше половини людей, які звертались за певною формою медичної допомоги, стикалися принаймні з однією проблемою, причому основними бар'єрами були вартість ліків і лікування [7, P 3].

Одним із найбільш загрозливих ризиків у сфері захисту, про які повідомлялося до цього часу, є розлучення з сім'єю, що для дівчат може підвищити ймовірність сексуальної експлуатації та торгівлі людьми. Крім того, домогосподарства, очолювані жінками, складають більшість груп з найвищим ризиком бідності та продовольчої незахищеності, включаючи одиноких батьків

з кількома дітьми або дітьми з інвалідністю, або тих, хто доглядає за літніми членами сім'ї. Жінки також складають 80% усіх медичних і соціальних працівників в Україні, і тому можуть вирішити не евакуюватися. Багато біженців – це жінки та дівчата, що призводить до гендерних ризиків у сфері захисту та необхідності приділяти пріоритетну увагу гендерним питанням у гуманітарному реагуванні [8].

Міжнародна та регіональна підтримка

Військову, фінансову та гуманітарну допомогу, обіцяну урядами України в період з 24 січня по 2022 рік, надала 41 країна, зокрема країни-члени ЄС, інші члени G7, а також Австралія, Південна Корея, Туреччина, Норвегія, Нова Зеландія, Швейцарія, Китай, Тайвань, Індія та Ісландія [9].

Міжнародний комітет порятунку (IRC) розпочав надзвичайне реагування на війну в лютому 2022 року, співпрацюючи з місцевими партнерами в Україні, Польщі та Молдові, щоб охопити найбільш вразливі верстви населення, надаючи предмети першої необхідності, грошову допомогу, покращуючи доступ до охорони здоров'я та створюючи безпечні місця для жінок і дітей [10].

ОЕСР та Уряд України започаткували чотирирічну програму, яка підтримає програму реформ, відновлення та реконструкції в Україні та допоможе їй реалізувати свої амбіції щодо вступу до ОЕСР та Європейського Союзу. Це забезпечить життєво важливу підтримку Україні під час війни, водночас гарантуючи найкраще використання допомоги на відновлення для сприяння економічному розвитку та добробуту громадян. Програма складається з 31 огляду політики та проектів з розбудови спроможності. Вона передбачає участь України в 24 органах ОЕСР, а також приєднання до більш ніж 70 правових інструментів ОЕСР протягом чотирьох років [11].

ЮНФПА надає життєво важливі послуги жінкам і дівчатам, які потребують гуманітарної допомоги через війну в Україні. Це стосується як людей, переміщених всередині України, так і тих, хто втік до сусідніх країн [12].

ЮНФПА продовжує співпрацювати з партнерами для забезпечення доступу до послуг у сфері сексуального та репродуктивного здоров'я (СРЗ) та протидії гендерно зумовленому насильству (ГЗН) для жінок і дівчат у більшості регіонів України та в сусідніх країнах з метою подолання гуманітарної ситуації, що розвивається. Запустила в Україні простір, дружній до жінок, створений у Вільнюсі, і наразі їхня загальна кількість досягла 28. Ці простори пропонують такі послуги, як юридичні та психологічні консультації, медична допомога та професійне навчання, що охоплюють широкий спектр тем, пов'язаних із сексуальним насильством, включаючи домашнє насильство та сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, а також права постраждалих від нього. За підтримки ЮНФПА було також введено в дію спеціалізований центр для постраждалих від ГОН та відкрито новий Центр підтримки постраждалих (ЦПН) у Мукачевому, Західна Україна, який слугує ефективною точкою входу для постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, для отримання допомоги. Мобільний додаток «ГОН» – це інноваційна технологія, яка дозволяє постраждалим та особам, які перебувають у групі ризику, безпечно повідомляти Національну поліцію про своє місцезнаходження та негайну потребу в допомозі [4, P 2].

У рамках Регіонального реагування на проблеми біженців Структура ООН Жінки створила та очолила Регіональну робочу групу з ґендерних питань, до складу якої входять майже 40 організацій, для підтримки інтеграції ґендерних аспектів у реагування ООН у приймаючих країнах, включаючи Молдову, Румунію, Польщу, Словаччину та Угорщину. Робоча група проводить гендерні тренінги для гуманітарних організацій та здійснює регіональний аналіз та адвокаційну роботу з метою інформування про реагування на проблеми біженців у всьому регіоні [3].

Незалежна міжнародна комісія з розслідування подій в Україні окреслює основні висновки, зроблені з початку вико-

нання свого мандату. Зібрані докази свідчать про те, що російська влада вчинила широкий спектр порушень міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права в багатьох регіонах України та в Російській Федерації. Багато з них становлять воєнні злочини і включають безглузді вбивства, напади на цивільне населення, незаконне позбавлення волі, тортури, зґвалтування, примусове переміщення і депортацію дітей. Комісія дійшла висновку, що російські збройні сили здійснюють напади із застосуванням вибухової зброї в населених пунктах з явною зневагою до шкоди і страждань цивільного населення. Вона задокументувала невибіркові і непропорційні атаки, а також нездатність вжити запобіжних заходів, що є порушенням міжнародного гуманітарного права. Крім того, Комісія встановила, що хвилі нападів російських збройних сил, починаючи з 10 жовтня 2022 року, на об'єкти енергетичної інфраструктури України та застосування тортур російською владою можуть становити злочини проти людяності[13].

Висновок

1) Війна по-різному впливає на жінок і чоловіків та поглиблює існуючу нерівність. Жінки з вразливих груп маргіналізуються і непропорційно страждають від криз, спричинених війною.

2) Жінки та чоловіки здебільшого виконують різні ролі на війні. Хоча жінки та жіночі організації відіграють надзвичайно важливу роль в умовах гуманітарної кризи, вони практично відсутні в процесах прийняття рішень на місцевому та національному рівнях, а також у переговорному процесі, що відбувається між Російською Федерацією та Україною.

3) Безробіття серед усіх категорій населення, ймовірно, зростатиме, що продовжуватиме виштовхувати жінок у вразливі неформальні сектори економіки.

4) Жінки та чоловіки стикаються з різними труднощами у доступі до необхідних їм послуг та ресурсів. Це, зокрема,

- відсутність безпечного та доступного житла;

- гостра нестача продуктів харчування, води та енергії;

- перешкоди у доступі до готівки, фінансової та соціальної підтримки;

- гострі перебої у сфері охорони здоров'я, включаючи доступ до послуг у сфері сексуального та репродуктивного здоров'я (СРЗ), причому різні групи потребують доступу до спеціалізованих ліків та лікування;

- Порушення у сфері освіти, що впливають на дітей, молодь та осіб, які здійснюють догляд за ними;

- Відсутність документів про реєстрацію актів цивільного стану, що може обмежити доступ до гуманітарної допомоги;

- обмежений доступ до інформації, особливо через нестабільне функціонування або пошкодження Інтернету та електричних мереж у найбільш постраждалих районах.

5) З'являється багато нових проблем у сфері захисту, таких як підвищений ризик гендерно зумовленого насильства (ГЗН), від якого непропорційно страждають жінки та дівчата, особливо з вразливих груп. Це, зокрема, такі проблеми:

- питання безпеки, пов'язані з ГОН, сексуальним насильством, пов'язаним з конфліктом, та торгівлею людьми;

- зростаючі потреби у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки (ПЗПСП).

6) Переміщення населення та потоки біженців мають значні ґендерні особливості: жінки стикаються з численними труднощами на кордоні, а деякі групи людей, зокрема жінки, чоловіки, хлопці та дівчата з інвалідністю, не можуть покинути країну.

7) Жінки-активістки, активістки громадянського суспільства, журналістки та правозахисниці стикаються з більшими ризиками для своєї особистої безпеки, включаючи більші ризики викрадення та переслідування [14. P 6].

Війна в Україні негативно вплинула на здоров'я людей та сектор охорони здоров'я, створивши бар'єри для доступу до планових та екстрених послуг, пошкодивши та зруйнувавши медичні заклади, а також перевантаживши ті, що продовжують функціонувати. Крім того, медичні працівни-

ки були змушені покинути свої домівки, а ланцюги постачання основних лікарських засобів та витратних матеріалів були порушені [15].

Поняття солідарності та відповідальності за надання допомоги в цій ситуації викликають особливе занепокоєння, у тому числі щодо сексуального та репродуктивного здоров'я, прав і правосуддя. Як частина зусиль з надання допомоги та міжнародної відповідальності за допомогу, політичні механізми ООН, включаючи Раду Безпеки, відіграють важливу роль у запобіганні порушенням прав людини та виконанні зобов'язань у сфері прав людини, включаючи порушення сексуальних і репродуктивних прав відповідно до гуманітарного права [16].

ООН Жінки, керуючись перспективою рівності, закріпленою в Статуті Організації Об'єднаних Націй, працює в напрямку ліквідації дискримінації щодо жінок та дівчат, розширення прав та можливостей жінок, досягнення рівності між чоловіками та жінками як партнерами та користувачами розвитку, дотримання прав людини, гуманітарної діяльності, забезпечення миру та безпеки. ООН Жінки ставить права жінок у центр усіх своїх зусиль, очолює та координує діяльність системи Організації Об'єднаних Націй з метою забезпечення того, щоб всесвітні зобов'язання щодо ґендерної рівності та ґендерного мейнстримінгу були втілені в життя. В Україні Структура ООН Жінки продовжуватиме надавати пріоритетне значення потребам жінок та дівчат під час кризи, спричиненої війною, у тісній співпраці з жіночими громадськими організаціями та іншими партнерами. Через серію подальших оперативних ґендерних аналізів Структура ООН Жінки намагатиметься інформувати про гуманітарні заходи реагування та відстоювати першочергові потреби всіх людей, включно з найбільш вразливими» [14, С. 35].

Література

1.ООН Жінки, У фокусі: Війна в Україні – криза для жінок і дівчат, 22.02. 2023. https://www.unwomen.org/en/news-stories/in-focus/2022/03/in-focus-war-in-ukraine-is-a-crisis-for-women-and-girls.

2.Європейська комісія, EU Science Hub, Війна посилює скорочення населення України, як показує новий звіт, 8 березня 2023 року, Об'єднаний дослідницький центр. https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/war-exacerbates-ukraines-population-decline-new-report-shows-2023-03-08_en.

3.ООН Жінки, Європа та Центральна Азія, Українська криза є гендерно зумовленою, як і наша відповідь, 20 лютого 2023 року. https://eca.unwomen.org/en/stories/in-focus/2023/02/in-focus-war-in-ukraine-is-a-crisis-for-women-and-girls.

4.UNFPA EECA, Ukraine Emergency Situation Report #18 – 17 May 2023, May 2023,P 2. https://www.unfpa.org/resources/ukraine-emergency-situation-report-18-17-may-2023.

5. Фонд народонаселення ООН, Україна: Конфлікт посилює вразливість жінок і дівчат, 24.02.2023, https://www.unfpa.org/ukraine-war.

6. ООН Жінки, Війна в Україні – це криза для жінок і дівчат, 22 лютого 2023 року, https://www.unwomen.org/en/news-stories/in-focus/2022/03/in-focus-war-in-ukraine-is-a-crisis-for-women-and-girls.

7. Всесвітня організація охорони здоров'я, ВІДПОВІДЬ НА КРИЗУ В УКРАЇНІ: 15, БЕРЕЗЕНЬ 2023 р. БЮЛЕТЕНЬ, file:///C:/Users/MPO/Downloads/WHO-EURO-2023-6172-45937-69323-eng.pdf.

8. РОБОЧА ГРУПА НУО «ЖІНКИ, МИР І БЕЗПЕКА», Гендерний аналіз ситуації в Україні, квітень 2022 р., https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2022/04/report/gender-analysis-of-the-situation-in-ukraine/Gender-Analysis-of-the-Situation-in-Ukraine-April-2022.pdf.

9. Інститут світової економіки KIEL, Ukraine Support Tracker Європейський Союз База даних військової, фінансової та гуманітарної допомоги Україні, Кейтлін Бушнелл, Андре Франк, Іван Харитонов, Крістофер Шейд, Леон Вайзер та Крістоф Требеш, 7 вересня 2023 року.

10. IRC, Топ-10 криз, які світ не може ігнорувати у 2023 році, 14.10.2022. https://www.rescue.org/article/top-10-crises-world-cant-ignore-2023.

11. ОЕСР посилює підтримку України чотирирічною програмою, 07. Черв.2023, https://www.oecd.org/newsroom/oecd-strengthens-support-for-ukraine-with-four-year-country-programme.htm.

12.Фонд ООН у галузі народонаселення, Звіт про надзвичайну ситуацію в Україні #19 – 14 липня 2023 року, Липень 2023 р., видавець UNFPA СЄЦА, https://www.unfpa.org/resources/ukraine-emergency-situation-report-19-14-july-2023.

13. УВКПЛ, Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування ситуації в Україні, Рада з прав людини, п'ятдесят друга сесія, 27 лютого – 31 березня 2023 року, пункт 4 порядку денного, Ситуації з правами людини, які потребують уваги Ради, С. 1.https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_AUV_EN.pdf.

14.ООН Жінки та піклування, Женева, ОПЕРАТИВНИЙ ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ: ОГЛЯД ВТОРИННИХ ДАНИХ; 29.03. 2022, С. 6,35. https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/UNWomen_BRIEF_A4_2022_UKR-1.pdf.

15.ООН МІГРАЦІЯ, КРИЗА В УКРАЇНІ 2022-2023: РІК ВІДПОВІДІ, Регіональний звіт МОМ в Україні про реагування на кризу за 1 рік Спеціальний звіт Ukr.pdf, С. 27, https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/2023-03/IOM%20Ukraine%20Regional%20Response%201%20Year%20Special%20Report%20Ukr.pdf.

16. Сексуальне та репродуктивне здоров'я, права та правосуддя в умовах війни проти України 2022, Естер Кісмедія та Емма Пітчфортб, Sex Reprod Health Matters. 2022; 30(1): 2052459, Опубліковано онлайн 2022 квітня 8. doi: 10.1080/26410397.2022.2052459, PMCID: PMC9004523, PMID: 35289724, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9004523.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

СЕРЕДА Олена Григорівна - докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

https://orcid.org/0000-0002-8252-1963

МИТЧИК Дмитро Романович - здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 3 курсу факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

https://orcid.org/0009-0003-3299-7191

УДК 349.2:[316.647.82:316.346.2]

DOI 10.32782/EP.2023.4.18

У статті розглядається аспект гендерної дискримінації у сфері трудових правовідносин, а саме обмеження права жінки на вільний вибір праці, що закріплено у певних нормах національного законодавства. На думку авторів, така дискримінація серйозно впливає на права жінки та демократичні цінності в цілому, а також сприяє підтриманню вставлених суспільством гендерних ролей для кожного з представників протилежних статей. Наслідком такої дискримінації автори називають відомий науковому колу перелік проблем, що пов'язаний з меншою оплатою праці жінок, мінімальною зацікавленістю роботодавців у працівниках жіночої статі, великою гендерною сегрегацією ринку праці, складнощами просування кар'єрними сходами з боку жінок тощо.

У дослідженні проаналізовано праці науковців у відповідній сфері, національні та міжнародні стандарти щодо регулювання питання заборони дискримінації. Особливу увагу приділено міжнародним зобов'язанням, які Україна взяла на себе ратифікацією відповідних актів, зокрема Загальної декларації прав людини та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Автори стверджують, що заборона жінкам працювати на шкідливих та важких роботах прямо порушує імперативні міжнародно-правові норми згаданих вище актів, а враховуючи те, що Україна прагне розвивати правову державу, такі порушення слід усувати.

Велику увагу було приділено наслідкам зрівняння чоловіків та жінок у правах. Автори стверджують, що таке зрівняння сприятиме покращенню економічного, соціального, культурного та правового стану в країні, а певні результати зрівняння чоловіків та жінок у правах ми бачимо і зараз, враховуючи кількість жінок у складі різних типів оборонних інституцій.

У прикінцевій думці автори пропонують шляхи розв'язання проблеми, враховуючи інтереси жінки та зобов'язання держави. Знайдений підхід, на думку авторів, сприятиме розвитку демократичних цінностей у державі та руйнації гендерних стереотипів, які вже століттями паразитують у суспільстві.

Ключові слова: гендерна нерівність, професійна сегрегація, заборона дискримінації, шкідливі та важкі роботи, місце роботи, правова політика, трудові правовідносини, умови праці, демократичні цінності.

Постановка проблеми

Історія людства пронизана взаємодією двох існуючих статей: жіночої та чоловічої. У силу багатьох факторів, у ранніх формах суспільства склалася певна соціальна модель, що затвердила ролі для кожного з представників цих груп. Проте, навіть за умови повної зміни нашого життя усталені соціальні ролі залишаються закріпленими й надалі.

З одного боку, здається, що такий розподіл є нормальним, однак саме через ці традиційні установки виникають великі труднощі щодо взаємодії та співвідношенні прав гендерних груп. Зокрема, як стверджує Добош З. А., ми маємо меншу оплату праці жі-

нок, мінімальну зацікавленість роботодавців у працівниках жіночої статі, велику сегрегацію ринку праці та інші чисельні проблеми [2, с. 192]. У своєму дослідженні Клименко М. В. зазначає, що ми також маємо вертикальну сегрегацію, тобто таку ситуацію, коли жінки обіймають лише 23% керівних посад, а також приріст чисельності жінок без роботи, які становить близько 52,4% загальної кількості безробітних [10, с. 32-33]. На нашу думку, ці проблеми беруть свій початок саме з гендерних стереотипів, тих традиційних установок, які вказують що є суто «жіночим», а що «чоловічим».

Законодавець не розв'язує ці проблеми. Навпаки, у сфері розподілу робіт на суто «чоловічі» та «жіночі» у правовому полі функціонує низка норм, які закріплені положеннями статті 43 Конституції [11], статтями 174 та 175 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) [14] та Наказом Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт зі шкідливими та небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок» (далі – Наказ МОЗ) [16]. Враховуючи прагнення України розвивати демократичну та правову державу, яке встановлено Конституцією [11], а також взяті на себе міжнародно-правові зобов'язання, така політика повинна бути широко проаналізована на відповідність демократичним принципам та нормам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемні питання недопущення дискримінації у сфері праці свого часу тією чи іншою мірою висвітлювалися різними авторами, які зробили вагомий внесок у їх дослідження. Питання гендерної дискримінації, зокрема у сфері робіт, на яких заборонено використовувати працю жінок, досліджували такі науковці, як Вапнярчук Н. М., Добош З. А., Коваленко О. О., Шабанов Р. І., Клименко М. В., Ольховська Є. О., Костюченко Т. С. та інші. Попри кількість досліджень сьогодні не існує загальної концепції, яка запропонувала б шляхи розв'язання цієї проблеми.

Метою статті є аналіз сучасного стану гендерного обмеження права жінок на вільний вибір роботи, яка кваліфікується як тяжка та шкідлива, та формування пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства України у відповідності до міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу

Поняття «дискримінація» є складним, бо науковці мають різні погляди на нього. Це підтверджується багатостороннім дослідженням Вапнярчук Н. М. [1], однак нам слід використовувати законодавче визначення, яке має юридичну силу. Відповідно до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», дискримінація – це ситуація, коли особа (група осіб) за її певними ознаками зазнає обмежень у визнанні, реалізації або користуванні правами та свободами в будь-якій формі. Однак, не визнаються дискримінацією випадки, коли такі обмеження мають правомірну мету [13]. Для справедливого дослідження слід проаналізувати й міжнародне визначення поняття «дискримінація». Відповідно до Конвенції Міжнародної організації праці № 111 «Про дискримінацію в галузі праці та занять», терміном «дискримінація» охоплюється «будь-яке розрізнення, недопущення або перевага, що робиться за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного походження або соціального походження і призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поводження в галузі праці та занять» [18]. Цей документ також зазначає, що «будь-яке розрізнення, недопущення або перевага відносно певної роботи, що ґрунтується на її специфічних вимогах, дискримінацією не вважається» [18]. Таким чином, національне визначення поняття «дискримінації» відповідає міжнародним стандартам.

На наш погляд, слід відрізняти дискримінацію юридичну та фактичну, бо в цьому контексті існує певна розбіжність між «de-jure» та «de-facto» [10, с. 31]. Відповідно до зазначеного вище Закону, будь-яке обмеження, яке є об'єктивно виправданим, вважається легітимним, тобто правомірним

[13]. На нашу думку та на думку Клименко М. В., будь-яке обмеження є обмеженням фактично [10, с. 31], а для досягнення загальної рівності особи повинні бути рівні як юридично, так і фактично.

Клименко М. В. зазначає, що «гендерна дискримінація та гендерна нерівність у світі праці залишаються, причиною тому – стійкі гендерні стереотипи...» [4, с. 79]. Якщо стверджувати, що юридично чоловіки та жінки рівні, як зазначено у положеннях статті 24 Конституції України, то таких тенденцій не могло б бути, проте на практиці, тобто фактично, ми досить часто стикаємося з дискримінацією, яка може не визнаватися нею юридично [11]. Відповідно, тільки у тісному взаємозв'язку юридичного та фактичного рівноправ'я можливо досягти усунення дискримінації та встановлення реальної рівності.

Дискримінація за статевою приналежністю найчастіше зустрічається у сфері трудових відноси [2, с. 190]. Так, Вапнярчук Н. М. з цього приводу виділяє одну з найбільш розповсюджених її форм: гендерна, професійна сегрегація, яка юридично не визнається обмеженням прав гендерних груп [1, с. 154]. Така проблема бере коріння з тих традиційних установок, про які ми згадували раніше, а також з окремих статей Конституції та КЗпП, які забороняють використовувати працю жінок на чітко визначених роботах, та відповідного Наказу МОЗ, який встановлює вичерпний перелік цих робіт [11; 14; 16].

Відповідно до положень статті 43 Конституції: «Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється», а відповідно до статті 174 КЗпП: «Забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких підземних робіт (не фізичних робіт або робіт по санітарному та побутовому обслуговуванню)» [11; 14]. Перелік таких важких робіт затверджується актом центрального органу виконавчої влади, а саме Наказом Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт зі шкідливими та небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок» [16]. Відповідно до цих положень, жінки не можуть працювати на певних видах робіт, що, на думку Клименко М. В., є юридичним корінням професійної сегрегації [10, с. 32]. Погоджуючись з думкою Клименко М. В., хочеться додати, що фактичним корінням професійної сегрегації виступають ті гендерні ролі та стереотипи, які встановлюють для представників кожної з протилежних статей певні права та обов'язки, що визнаються державою та населенням як суспільна норма та звичай.

Така сегрегація є досить небезпечною через те, що вона закріплює та підтримує ті традиційні установки у сфері «жіночих» та «чоловічих» професій, які, на думку Ольховської Є. С., негативно впливають на кожного з представників цих статей [5, с. 145]. Звідси бере свій початок розрив у заробітній платі, переривання трудової кар'єри, складнощі у просуванні кар'єрними сходами у жінок та інші численні проблеми у сфері трудових правовідносин [2, с. 192]. Слід зазначити, що такий розподіл не може впливати тільки на жінок, бо так чи інакше він зачіпляє права чоловіків. На думку Ольховської Є. С., цей розподіл негативно впливає на чоловіків у тих ситуаціях, коли вони не можуть займати певні посади або коли це різко та негативно сприймається суспільством [5, с. 145]. Складно не погодитися з Ольховською Є. С., бо дійсно існує певний перелік професій, де праця чоловіків зустрічається набагато частіше за працю жінок. Як наслідок, згідно з дослідженням Т. С. Костюченко, переважна кількість жінок знаходиться в одній сфері зайнятості, а чоловіків – у протилежно іншій, що погано впливає на економічну та культурну ситуацію в країні [6, с. 11]. Дійсно, помітною є тенденція збільшення відсотка чоловіків на роботах, що пов'язані з фізичною працею або важкою промисловістю та виробництвом, та зменшення відсотка жінок на подібних роботах, та навпаки, збільшення відсотка жінок на роботах, що пов'язані з інтелектуальною або іншою діяльністю, що не вимагає великого фізичного навантаження, та зменшення відсотка чоловіків на подібних роботах. Н. М. Вапнярчук перекона-

на, що внаслідок усунення таких відмінностей між статями утвердяться демократичні принципи, а також відбудеться позитивний вплив на соціальні та економічні відносини в суспільстві, що дозволить більш ефективно використовувати людські ресурси [1, с. 155], а Клименко М. В. у своєму дослідженні приходить аналогічного висновку [10, с. 33]. Погоджуючись з думкою Н. М. Вапнярчук та Клименко М. В., слід додати, що і зараз ми спостерігаємо позитивний вплив усунення відмінностей між гендерними групами, коли жінки долучилися до захисту Батьківщини від агресора. Дійсно, роль та вплив жінок у цій війні набагато більші, ніж за інші часи, як раз унаслідок усунення таких відмінностей, що, як ми бачимо, має лише позитивні наслідки для держави та суспільства. Слід додати, що принципи державної політики, які зазначені у преамбулі Конституції України, а саме положення: «прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу», цілком співвідносяться з результатами, про які ми зазначаємо [11].

Прихильники політики заборони праці жінок на певних видах робіт, зокрема Коваленко О. О. та Шабанов Р. І., стверджують, що держава має обов'язок піклуватися про життя і здоров'я людини, що закріплений у Конституції [3, с. 130]. Дійсно, відповідно до положень статті 3 Конституції України, здоров'я людини визнається однією з найвищих соціальних цінностей, на рівні з життям, честю та гідністю, а у статті 24 закріплено застосування спеціальних заходів щодо охорони праці та здоров'я жінок [11]. На думку цих науковців, держава, встановлюючи перелік робіт, на яких заборонено використання праці жінок, піклується саме про репродуктивне здоров'я жінки, відповідно, визначені у Наказі МОЗ роботи різко та негативно впливають на здатність жінки до народження дитини [3, с. 131].

Коваленко О. О. та Шабанов Р. І. у своїй роботі вдаються питанням: «Чи залишиться жінка жінкою, працюючи на цих роботах, чи зможе виконати свою природну функцію?» [3, с. 132]. Коваленко О. О. стверджує, що професійні патології є актуальними та складними проблемами, які негативно впливають на жіноче здоров'я, і через це держава повинна дбати про збільшення чисельності населення шляхом підтримки здатності жінок продовжувати рід [8, с. 75]. Аналізуючи думки Коваленко О. О., слід погодитися, що в Україні дійсно існують демографічні проблеми, які почалися ще з моменту проголошення незалежності, проте вони пов'язані не з великою кількістю патологій, внаслідок яких жінка втрачає здатність народжувати, а з іншими чинниками, зокрема економічними, соціальними та політичними. Однак, не можна спростувати тезу про те, що ці патології так чи інакше впливають на демографічні показники.

Учасники сьомого Європейського Конгресу з трудового права та права соціального забезпечення визнали, що встановлення певних вимог виконання роботи особам жіночої статі є допустимим в інтересах самої жінки та її безпеки [4, с. 80]. Також учасники Конгресу відмітили, що тенденція країн Європейського Союзу, які пішли шляхом скорочення переліку заборонених для жінок робіт, є негативною [4, с. 80]. Однак, як ми бачимо, Конгрес визнає, що ряд країн Європейського Союзу все ж таки пішов шляхом дозволу жінкам працювати на заборонених раніше роботах. Враховуючи європейський курс України, якій встановлений у преамбулі Конституції, нам слід брати до уваги законодавчі ідеї країн Європи як зразкові та авторитетні, бо Європа є одним з найбільших осередків демократичних цінностей у світі [11].

Узагальнюючи, прихильники такої правової політики держави підтримують її, аргументуючи таке втручання у права жінок обов'язком держави у збереженні здоров'я населення, зокрема репродуктивного здоров'я жінки.

Зазначимо, що жінка, в першу чергу, фізична особа, людина [9, с. 6]. Аналізуючи реалії, більшість жінок народжує дітей, однак презюмувати або створювати концепцію «природньої функції жінки» є неправильним. Згідно зі згаданими вище концепціями науковців, держава покладає на жінку уявний обов'язок, і внаслідок його виконання захищає її репродуктивне здоров'я, однак, народжувати дитину це особливе право особи [9, с. 14]. Дослідження 2021 року показу-

ють, що у нашому суспільстві відсоток осіб, які підтримують рух «чайлдфрі», дорівнює 1,2% серед осіб обох статей [21]. Відповідно, кількість осіб, які не бажають народжувати або мати дітей, становить близько 500 тис., серед них приблизно половина це жінки. У такому випадку постає питання доцільності з боку держави обирати жінці її «природню функцію», якщо народжувати є правом жінки, яке вона може і не реалізовувати за власним бажанням.

Слід зазначити про існування досить великого прошарку суспільства, що охоплює жінок, які народили та більше народжувати не планують. Згідно з дослідженням, у середньому на жінку в Україні припадає 1,2 дитини [21], відповідно, українська жінка зазвичай народжує 1-2 дитини, після чого право та можливість жінки на народження фактично не використовується. Також до цієї категорії слід віднести безплідних жінок та жінок, які у силу свого віку не можуть виносити дитину, або це є небезпечним як для матері, так і для самої дитини, внаслідок чого жінки не планують і не будуть народжувати. У своїй сукупності, кількість таких жінок є досить великою, а заборона працювати їм на роботах, де не допускається праця жінок, залишається попри те, що своє право народжувати вони не реалізовують.

Аналізуючи тенденції розвитку сучасного суспільства, виникає питання як бути з чоловіками, які змінили статеву належність та сталі жінками. Відповідно до статі 51 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», в Україні можлива корекція статевої належності, а також існує певна процедура визнання такої особи жінкою [12]. У цьому випадку жінка об'єктивно не може реалізувати свою можливість народжувати через те, що не всі операції дозволяють змінити стать та отримати таку можливість.

Відповідно до вищезазначеного, існує великий прошарок суспільства, що охоплює жінок, які не планують, не можуть або не будуть народжувати, проте, відповідно до Наказу МОЗ, положень Конституції та КЗпП, працювати на заборонених роботах вони права не мають [11; 14; 16]. У такому випадку займатися забороненими роботами вони не можуть лише через те, що вони жінки. Клименко М. В. стверджує, що така політика держави є дискримінаційною [10, с. 32]. Погоджуючись з Клименко М. В., нам слід звернутися до згаданої вище законодавчої регламентації дискримінації.

Відповідно до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», не вважається дискримінацією ситуація, «коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [13]. Об'єктивно обґрунтована мета, яка стосується захисту репродуктивного здоров'я жінки, не існує в цих випадках, відповідно до наведених аргументів, і, згідно з законодавством України та міжнародних стандартів, заборона працювати на шкідливих та важких роботах жінкам, які охоплюються наведеним вище прошарком, є як фактичною, так і юридичною дискримінацією. У своїх документах Міжнародна організація праці зазначає, що такі захисні механізми (щодо впровадження переліку робіт, на яких забороняється використання праці жінок) повинні реалізовуватися лише в рамках збереження репродуктивного здоров'я [7, с. 230], однак, у цьому випадку, збереження репродуктивного здоров'я вже не може бути обґрунтованою метою в силу зазначених вище причин. Узагальнюючи, жінки, які охоплюються згаданим вище прошарком, не можуть працювати на тяжких та шкідливих роботах, визначених Наказом МОЗ, лише через те, що вони належать до певної гендерної групи, тобто є жінками. Як наслідок, така політика є дискримінаційною як з юридичного, так і з фактичного боку.

Також, на нашу думку, суперечливою є позиція імперативного характеру норм щодо встановлення переліку робіт, на яких забороняється праця жінок. На думку Добош З. А., з якою ми погоджуємося, така політика повинна бути диспозитивною, а не імперативною [2, с. 193]. До того ж, на нашу думку, якщо держава хоче убезпечити жінок від такого роду робіт, їй слід створити такі умови, за яких жінкам, або більшості з них, не треба буде займатися важкою роботою. Таких напрямів є декілька, зокрема, на думку Клименко М. В., має місце збільшен-

ня робочих місць, при цьому такі роботи повинні бути більш вигідними для жінок, тобто з рівною оплатою праці, рівною можливістю просування кар'єрними сходами тощо [10, с. 32]. Таку систему створити реально, й існують приклади застосування відповідних механізмів у законодавстві зарубіжних країн. Гарним механізмом є контрольна модель у Франції, яка передбачає обов'язок підприємств публікувати інформацію щодо просування по службі, оплати праці та підвищення заробітної плати за ознакою статі. Ця інформація оцінюється за 100-бальною шкалою, і якщо компанія отримає менше ніж 75 балів, на неї накладаються досить вагомі санкції.

Також ця політика має й інші проблемні місця, зокрема, аналізуючи аргументи прихильників такої політики, можна зробити висновок, що держава, захищаючи репродуктивне здоров'я жінки, має на меті захистити не її особисто, а ймовірний плід, тобто дитину [3, с. 130]. Таким чином, вона захищає права ненародженої дитини, якої може і не існувати. Згідно з Цивільним кодексом України, є випадки, коли плід всередині матері має певні права [15], проте існування прав у суб'єкта, якого не існує у будь-якому вимірі неможливе. Тому якщо немає іншої особи, права якої держава намагається захистити, законодавець забороняє жінці працювати на підставі власного бажання, що не співвідноситься з принципами демократичної та правової держави, які закріплені в Конституції [11].

На нашу думку, кращим кроком є надання жінці права вільного вибору праці. Щодо цього Клименко М.В. стверджує, що нерівний доступ до оплачуваної праці та різних професій є дискримінаційним відповідно до низки міжнародно-правових документів [10, с. 32], тому слід звернутися до положень цих актів. Відповідно до статті 23 Загальної декларації прав людини: «Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі та сприятливі умови праці та на захист від безробіття» [17]. Також у частині 1 статті 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права вказано: «Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право на працю, що включає право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права» [19], а в положеннях пункту 1 «Рекомендації щодо політики в галузі зайнятості №169», яка видана Міжнародною організацією праці, вказано: «Сприяння повній, продуктивній і вільно вибраній зайнятості, передбачене Конвенцією та Рекомендацією 1964 року щодо політики в галузі зайнятості слід вважати засобом забезпечення на практиці здійснення права на працю» [20]. Таким чином, як ми бачимо, ця правова політика держави прямо порушує імперативні вимоги Загальної декларації та Міжнародного пакту, а також рекомендації Міжнародної організації праці. Зазначимо, що це не вичерпний перелік актів, норми яких порушуються досліджуваною правовою політикою держави.

Для реалізації наведеної ідеї та виконання зобов'язань держави у сфері виконання положень міжнародно-правових актів та сфері захисту здоров'я жінки, слід створити достатній інформаційний простір, що допоможе жінкам усвідомити небезпечність таких робіт. На думку юридичних консультантів адвокатського об'єднання «Юбікон» та ТОВ «Калашнік і партнери», право на достатнє інформування особи є фундаментальним [9, с. 7], з чим ми погоджуємося.

На нашу думку, такий механізм може існувати в наступному вигляді: при прийняті на небезпечні роботи для жінок слід створити систему інформування про шкідливі наслідки таких робіт. Таким механізмом може бути обов'язковий курс, проходження якого стане підставою для прийняття жінки на роботу, а для полегшення реалізації такої моделі інформування, можна зобов'язати роботодавців організовувати проведення таких курсів при прийнятті жінок на ці види робіт. Для контролю за реальним вивченням курсу слід створити тест, і за умови проходження курсу та ефективного складання тесту жінку можна буде допускати до цих робіт, бо вона буде повністю усвідомлювати та розуміти наслідки своїх рішень. Форма курсу може бути різною, але повинна бути стандартизованою. На нашу думку, гарним

варіантом є створення уповноваженим органом влади одного уніфікованого відеокурсу, який разом із затвердженим тестом буде передаватися керівникам тих підприємств, на яких робота, відповідно до Наказу МОЗ, кваліфікується шкідливою для жіночого організму [16]. Також слід запровадити відповідальність за різноманітні порушення цих вимог і покласти на певний орган функції контролю за виконанням цього процесу.

Клименко М.В. зазначає, що у кожній сфері життя повинен бути присутній як чоловічий, так і жіночий елемент [10, с. 32], бо, як ми вже згадували раніше, це має лише позитивні наслідки. На наш погляд, така політика держави буде вигідна як для жінок, так і для держави. Жінки отримають свободу вибору професії, відповідно до положень Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Рекомендацій Міжнародної організації праці [17; 19; 20], зможуть працювати на тих роботах, які наразі є забороненими для них, отримають можливість реалізуватися у бажаній галузі, і в цьому випадку вони будуть повністю розуміти, які це буде мати наслідки. За таких умов, їх рішення буде виваженим і держава не має права втручатися в цей вибір. З боку зобов'язань держави забезпечувати збереження здоров'я жінок, вона їх виконає у формі належного інформування жінки про шкідливі наслідки такого роду діяльності, проте, остаточне рішення щодо розпорядження своїм життям та здоров'ям повинна приймати сама особа, а держава повинна допомогти їй у прийнятті цього рішення [11]. Також з боку держави будуть виконані зобов'язання, взяті на себе ратифікацією Загальної декларації та Міжнародного пакту, що буде сприяти покращенню міжнародного іміджу країни та зміцнення демократичних цінностей. Як ми вже довели, встановлення реальної рівності між чоловіком та жінкою, зокрема у сфері трудових відносин, буде сприяти економічному і соціальному процвітанню країни, з чим погоджується низка науковців. Цей крок буде одним з сотні інших, які потрібно зробити для створення реальної гендерної рівності в Україні.

Висновки

В Україні існують норми, які встановлюють перелік робіт, на яких забороняється праця жінок. Прихильники такої правової політики держави стверджують, що такі норми основані на зобов'язанні країни піклуватися про здоров'я населення, у тому числі у сфері репродуктивного здоров'я жінок.

У ході нашого дослідження ми встановили, що певні категорії жінок не використовують своєї можливості народжувати дітей у силу багатьох факторів: як об'єктивних, заснованих на неможливості або небезпеці народжувати, так і суб'єктивних, які засновані на небажанні народжувати. У такому випадку забороняти цим категоріям жінок працювати на таких роботах є як юридичною, так і фактичною дискримінацією.

Для подолання реальної, а в зазначених вище випадках і юридичної, дискримінації держава повинна відмовитися від імперативності норм, які встановлюють заборону жінкам працювати на шкідливих та важких видах робіт. Ці норми повинні регулювати модель поведінки країни, а не жінки.

Слід створити механізм, який буде сприяти жінкам обирати нешкідливу роботу, що також буде допомагати покращенню стану економіки та утвердженню демократичних принципів.

Держава повинна направити зобов'язання у сферу належного інформування жінок про шкідливість такого роду зайнятості. У цьому випадку держава надає жінкам більшу свободу вибору та прав і одночасно виконує свої зобов'язання з приводу захисту здоров'я населення, зокрема у сфері репродуктивного здоров'я, а також не забуває про зобов'язання, взяті на себе ратифікацією міжнародних актів. Проаналізувавши ці аргументи, ми встановили, що цей варіант буде враховувати інтереси як держави, так і жінок.

Реалізувавши таку політику, країна почне руйнувати старі стереотипи, які базуються на сегрегації ринку праці та розподілу робіт на «жіночі» та «чоловічі», внаслідок чого ми отримаємо позитивні показники у правовій, соціальній, культурній та еконо-

мічній сферах. Реальна рівність – гарантія розвитку країни у всіх сферах життя.

Література

1. Вапнярчук Н.М. До питання дискримінації у сфері трудових відносин в умовах сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету:* електрон. наук. фахове вид. 2022. Серія: Право. Том 1. №73. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/11/28.pdf (дата звернення 11.09.2023)
2. Добош З.А. Гендерна рівність і гендерна дискримінація у сфері трудових відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*: електрон. наук. фахове вид. 2020. №7 URL: http://lsej.org.ua/7_2020/50.pdf (дата звернення 11.09.2023)
3. Коваленко О. О. Шабанов Р. І. Дискримінація чи єдність та диференціація правового регулювання трудових відносин: що нівелюється МОЗ на шляху досягнення гендерної рівності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*: електрон. наук. фахове вид. 2018. № 6. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/6/23.pdf (дата звернення 11.09.2023)
4. Клименко М. В. Гендерна рівність у трудових правовідносинах: питання сьогодення. *Актуальні проблеми держави і права*: електрон. наук. фахове вид. 2021. Вип. 90. URL: http://www.apdp.in.ua/v90/12.pdf (дата звернення 11.09.2023)
5. Ольховська Є. О. Окремі теоретичні та практичні проблеми забезпечення гендерної рівності у трудових відносин. *Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди:* електрон. наук. фахове вид. 2022. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/61a76b65-cd08-47be-bf74-d4a478aee186/content (дата звернення 11.09.2023)
6. Костюченко Т. С. Гендерованість ринку праці: порівняння кейсів України і Литви: дослідження. *Український Центр Європейської Політики*: електрон. наук. фахове вид. 2019. URL: https://ucep.org.ua/doslidzhennya/labor-market-gender-comparison-of-the-cases-of-ukraine-and-lithuania.html (дата звернення 11.09.2023)
7. Пищуліна О. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті Європейської стратегії України. *Центр Разумкова*: електрон. наук. фахове вид. 2016. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Gender_rivn.pdf (дата звернення 11.09.2023)
8. Коваленко О.О. Чи сприяє встановленню гендерної рівності скасування МОЗ переліку важки робіт та робіт з шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок? *Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про державну службу та службу в правоохоронних органах*: електрон. наук. фахове вид. 2018. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4e9b82ad-14ff-4c84-96ae-90f5054e3072/content (дата звернення 11.09.2023)
9. Сальникова А. Горбенко О. Кубах Є. Петровська Г. Права жінки у пологах та їх реалізація в Україні. *Громадська організація «Природні Права Україна»*. 2018. URL: https://pryrodni.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/Права_м.pdf (дата звернення 11.09.2023)
10. Клименко М. В. Гендерна рівність у трудових правовідносинах: правове забезпечення в Україні. *The Scientific Heritage:* електрон. наук. фахове вид. 2021. VOL 4, No 59 (59). URL: http://www.scientific-heritage.com/wp-content/uploads/2021/02/VOL-4-No-59-59-2021.pdf (дата звернення 11.09.2023)
11. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96 вр/ed20200101/sp:max50:nav7:font2#Text (дата звернення 11.09.2023)
12. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення 11.09.2023)
13. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text (дата звернення 11.09.2023)
14. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення 11.09.2023)

15. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення 11.09.2023)

16. Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок (ДНАОП 0.03-8.08-93): Наказ МОЗ України від 29.12.1993 р. № 256. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94#Text (дата звернення 11.09.2023)

17. Загальна декларація прав людини: Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 11.09.2023)

18. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять N 111: Конвенція, Міжнародний документ від 25.06.1958 р. № 111. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text (дата звернення 11.09.2023)

19. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 11.09.2023)

20. Рекомендація щодо політики в галузі зайнятості N 169: Рекомендації, Міжнародний документ від 26.06.1984 р. № 169. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_278#Text (дата звернення 11.09.2023)

21. Корба Г. «Жодних «за», щоб народжувати»: чому українці не хочуть мати дітей. *BBC NEWS Україна*. 2021. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-59656166 (дата звернення 11.09.2023)

CURRENT ISSUES OF OVERCOMING GENDER DISCRIMINATION IN THE FIELD OF LABOR: INTERNATIONAL STANDARDS AND DOMESTIC EXPERIENCE

The article focuses on the aspect of gender discrimination in the field of labor relations, namely limiting a woman's rights of free choice of work, which is enshrined in norms of the national legislation.

According to the authors, such discrimination seriously affects women's rights and democratic values in general, and also contributes to the support of gender roles enforced by society for each of the representatives of the opposite sex. As a result of such discrimination, the authors name a list of problems known to the scientific community, which is connected with lower wages for women, minimal interest of employers in female employees, major gender segregation of the labor market, difficulties for women in advancing up the career ladder, etc.

The study analyzes works of scientists in the relevant field, and national and international standards regarding the regulation of the prohibition of discrimination. Special attention is paid to the international obligations that Ukraine undertook by ratifying the relevant acts, in particular the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. The authors claim that banning women from working in harmful and difficult jobs directly violates the imperative international legal norms of the above-mentioned acts, and given that Ukraine strives to develop a rule of law, such violations should be eliminated.

Much attention was paid to the consequences of equal rights between men and women.

The authors claim that such equalization will contribute to the improvement of the economic, social, cultural and legal situation in the country. And certain results of the equalization of rights between men and women can be seen even now, considering the number of women in various types of defense institutions.

In the concluding paragraph, the authors suggest ways of solving the issue at hand, taking into account the interests of women and the obligations of the state. According to the authors, the found approach will contribute to the development of democratic values in the state and the destruction of gender stereotypes that have been a parasite in society for centuries.

Key words: gender inequality, occupational segregation, prohibition of discrimination, harmful and difficult work, workplace, legal policy, labor relations, working conditions, democratic values.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД МЕДІАЦІЇ ПРИ РОЗГЛЯДІ ТРУДОВИХ СПОРІВ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

ПОРИЦЬКА Юлія Миколаївна - аспірантка Навчально-наукового інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-5594-4805
DOI 10.32782/EP.2023.4.19

У статті розглянуто досвід використання процедури медіації в зарубіжних країнах при врегулюванні трудових відносин. Зокрема, проаналізовано особливості правового регулювання інституту медіації як способу вирішення трудових спорів у таких країнах, як Сполучені Штати Америки, Канада, Іспанія, Чехія, Німеччина та Франція. При написанні статті були використані загальнонаукові та спеціально-юридичні методи наукового пізнання, а саме, метод аналізу, історичний, структурно-функціональний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та інші методи. Визначено, що в останні роки в Україні розширилося використання медіації як способу альтернативного вирішення спорів. Медіація як процедура, здатна врегулювати значну частину конфліктів у суспільстві, зокрема у сфері праці, що є інновацією для українського суспільства. З її допомогою можливе зниження рівня соціальної напруги, формування сприятливих умов подальшого розвитку суспільства. На основі зарубіжного досвіду зроблені висновки про доцільність використання медіації при вирішенні колективних трудових спорів. Крім того, для нашого суспільства характерний низький рівень поінформованості щодо можливості та основних переваг використання інституту медіації при вирішенні трудових спорів. Впровадженню інституту медіації у сферу праці сприятиме включення до трудового договору умови проведення медіації у разі виникнення спору між сторонами трудових правовідносин. Незважаючи на те, що згадка про медіацію в договорі ні до чого не зобов'язує працівника, роботодавець може включити цю умову до трудового договору з метою інформування працівника про можливості медіації та про свою готовність вирішувати можливі спори з допомогою цього інституту. Розробка механізмів застосування медіації у трудових спорах із залученням профспілок та об'єднань роботодавців також сприятиме впровадженню медіації у сферу праці як мінімум за рахунок підвищення рівня інформованості працівників та роботодавців про можливість використання медіаційних процедур. Саме поширення інформації про медіацію дасть можливість використовувати її при врегулюванні трудових спорів.

Ключові слова: трудове право, трудове законодавство, трудові спори, захист трудових прав, способи захисту трудових прав, працівник, роботодавець, альтернативне вирішення спорів, медіація, медіаційна процедура, зарубіжний досвід.

Актуальність проблематики і постановка проблеми

Різноманітність способів урегулювання конфліктів є важливою складовою системи трудових відносин у межах будь-якого ринку праці. Як індивідуальні, так і колективні трудові відносини нерідко призводять до виникнення спорів між сторонами. З'являється потреба у дієвому, ефективному та справедливому регулюванні вирішення трудових спорів. Певні можливості щодо врегулювання конфліктів надає сторонам спору процедура медіації. Медіація, як процедура, здатна

врегулювати значну частину конфліктів у суспільстві, зокрема у сфері праці, що є інновацією для українського суспільства. З її допомогою можливе зниження рівня соціальної напруги, формування сприятливих умов подальшого розвитку суспільства тощо. В останні роки в Україні розширилося використання медіації як способу альтернативного вирішення спорів. Зокрема, у листопаді 2021 року був прийнятий Закон України «Про медіацію» № 1875-IX [1], який набрав чинність 15 грудня 2021 року (далі – Закон про медіацію). Крім того, були внесені зміни до Кодексу законів про працю України (далі – Кодекс), а саме доповнено статтею 222-1 «Врегулювання трудових спорів шляхом медіації» [2]. Однак, положеннями чинного законодавства у сфері використання процедури при вирішенні трудових спорів передбачена можливість застосування вказаного інституту лише при врегулюванні індивідуальних трудових спорів, що виникають між працівником і роботодавцем. Ми вважаємо за доцільне дослідити можливість використання медіації при вирішенні колективних трудових спорів, спираючись на відповідний позитивний досвід окремих зарубіжних країн з метою вдосконалення правового регулювання медіації як одного зі способів вирішення трудових спорів в Україні.

Дослідженням присвячені наукові праці таких учених, як О.В. Белінської, В.Я. Бурака, С.Я. Вавженчука, С.В. Венедіктова, Г.С. Гончарової, Н.В. Дараганової, Д.І. Сірохи, С.І. Запари, В.П. Мельника, Н.О. Мельничук, Л.Д. Меніва, П.Д. Пилипенка, А.О. Стратюка, О.Ю. Чечелюка та інших.

Враховуючи динаміку законотворчих процесів, що відбуваються в нашій державі, дослідження процедури медіації при вирішенні трудових спорів потребують подальшого дослідження.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні досвіду використання процедури медіації в зарубіжних країнах при врегулюванні трудових відносин.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які пов'язані з використанням процедури медіації при вирішенні трудових спорів.

Методологія дослідження

Для написання статті були використані загальнонаукові та спеціально-юридичні методи наукового пізнання, а саме: метод аналізу, історичний, структурно-функціональний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та інші методи.

Виклад основного матеріалу

У доктрині трудового права трудові спори визначають як розбіжності, що є неврегульованими в результаті взаємних переговорів між суб'єктами трудових правовідносин, які виникають щодо встановлення чи зміни умов праці або з приводу застосування законодавства про працю [3, с. 15]. Трудові спори можуть вирішуватись в позасудовому чи в судовому порядку. У листопаді 2021 року був прийнятий Закон України «Про медіацію» № 1875-IX, який набрав чинність 15 грудня 2021 року. Законом про медіацію визначено правові засади та порядок проведення медіації як процедури врегулювання спору (конфлікту) [1]. Крім того, Законом про медіацію було передбачено внесення змін до Кодексу законів про працю України, а саме доповнення його статтею 222-1 «Врегулювання трудових спорів шляхом медіації». Відповідно до вказаної статті трудовий спір між працівником і роботодавцем незалежно від форми трудового договору може бути врегульовано шляхом медіації відповідно до Закону України «Про медіацію» з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом. Договір про проведення медіації та угода за результатами медіації у трудових спорах укладаються в письмовій формі. У разі невиконання чи неналежного виконання угоди за результатами медіації сторони медіації мають право звернутися для розгляду трудового спору до органів, передбачених статтею 221 цього Кодексу [2].

Вивчення позитивного іноземного досвіду використання процедур примирливого характеру при врегулюванні трудових

спорів є актуальним і необхідним для послідовної рецепції зарубіжних ідей та найрезультативніших моделей.

Процедура медіації сама існує досить давно, а саме стільки, скільки існують конфлікти між людьми. Медіація у її сучасному розумінні почала розвиватися у другій половині XX століття. Насамперед, у країнах англо-саксонської правової сім'ї – Сполучених Штатах Америки, Австралії, Великої Британії та почала поступово поширюватися й у Європі. Перші спроби застосування медіації, як правило, робилися при вирішенні спорів у сфері сімейних відносин, що цілком обґрунтовано, оскільки: медіатору, який виступає в ролі фахівця-конфліктолога, простіше залагодити внутрішні конфлікти між близькими людьми. Згодом медіація здобула визнання під час вирішення спорів, починаючи від сімейних конфліктів і закінчуючи складними багатосторонніми конфліктами в комерційній та публічній сферах [4, с. 37].

О.Ю. Дрозд зазначає, що, починаючи з 2000 року, близько 15 країн прийняли відповідні закони чи постанови, з тим, аби запровадити альтернативу судовому розгляду трудових спорів на законодавчому рівні, а саме: Бельгія, Болгарія, Чеська Республіка, Фінляндія, Угорщина, Італія, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія та Великобританія. У чотирьох країнах – Фінляндії, Португалії, Румунії та Великобританії – ці заходи передбачали створення спеціалізованих органів або процесів посередництва [5, с. 134].

Використання медіації для врегулювання конфліктів у сфері праці є досить поширеним у США. До початку XX століття в американській економіці, що бурхливо розвивалася, виникла нова форма конфліктів між утвореними профспілками і роботодавцями щодо умов праці та розміру заробітної плати. Без швидкого вирішення трудових спорів виникала загроза страйків, масових звільнень та тимчасового закриття цілих фабрик. Тоді державою було запропоновано учасникам спорів Міністерство праці як нейтрального посередника. У 1947 році для виконання цього завдання було створено спеціальний федеральний орган – Федеральна служба США з медіації та примирювальних процедур (англ. Federal Mediation Concilation Servise, FMCS), який діє і сьогодні. Вперше у США було вжито термін «медіація». Хоча ця форма ще не мала характеру самостійної процедури, вона заклала основу подальшого розвитку цього інституту [6].

Сучасна концепція медіації в Сполучених Штатах Америки сформувалась у межах руху щодо розвитку способів альтернативного вирішення спорів, що розпочалося США 1960-1970 рр. За майже 40-річну історію медіації в США кількість справ у судах знизилася майже втричі. До 1999 року направлення сторін до професійних посередників, які допомагають при врегулюванні спору, стало частиною всієї системи та цивільних судів Великої Британії. У Великій Британії, так само як і в США, медіація є обов'язковою процедурою щодо досить значної категорії спорів. Статистика свідчить, що у Великій Британії 85% трудових спорів урегульовуються за допомогою медіації. При цьому, витрати працівника, який звернувся до суду, будуть великі через складність американського прецедентного права, яке потребує послуг кваліфікованого адвоката. Тому більшість трудових спорів у США вирішується у досудовому порядку [7, с. 54].

Відповідно до трудового законодавства Канади, медіація є обов'язковою під час вирішення колективного трудового спору. Федеральна служба медіації та примирення Канади уповноважена не лише проводити медіаційні процедури, а також і надавати послуги щодо запобігання виникнення конфліктів, проводячи тренінги пов'язані з питаннями спільного врегулювання конфліктів і ведення колективних переговорів. У випадку виникнення трудового спору уповноважена особа може призначити медіатора у будь-який час як за власною ініціативою, так і на вимогу однієї чи обох сторін [8, с. 131].

У Німеччині не тільки профспілки, але також й окремі працівники можуть бути стороною трудових спорів у справах, які розглядаються в трудових судах. Іншими

словами, профспілки не можуть перешкодити працівникові самостійно звернутися до суду. Тож більшість позовів подають окремі працівники, профспілки чи виробничі ради. Кожна справа, передана до суду першої інстанції, починається з примирного слухання (Gütetermin), яке проводиться одноосібно головою засідання. Метою цієї процедури є досягнення мирової угоди – компромісу між сторонами – без проведення офіційного слухання [5, с. 135]. Застосування медіації до трудових спорів обмежується судовою медіацією в цій країні, за проведення якої не стягується додаткова плата. Обов'язки медіатора виконує суддя, який бере участь у процесі. У такому випадку медіація фактично перетворюється на просту судову примирливу процедуру. Основним джерелом правового регулювання медіації є Закон Федеративної Республіки Німеччина «Про необхідність застосування медіації та інших позасудових способів врегулювання конфліктів» від 21 липня 2012 року. У Німеччині медіація почала стрімко розвиватися внаслідок діяльності судів, які безпосередньо брали участь у самому проведенні процедур медіативного характеру. У зв'язку з цим у німецькій практиці виникли терміни, які означали медіацію: «судова медіація», коли медіацію проводить суддя; «медіація при суді», коли медіація проводиться незалежним медіатором на пропозицію судді; «позасудова медіація», коли медіацію проводить незалежний медіатор на основі контракту [9].

Французьке трудове законодавство безпосередньо передбачає можливість використання процедури медіації у разі виникнення спорів у процесі відносин, що підпадають під регулювання Трудового кодексу Франції.

У Трудовому кодексі Франції медіації присвячені статті L2523-1–L2523-10 (глава «Médiation» у книзі V «Les conflits collectifs» (колективні трудові спори) II частини Трудового кодексу Франції, що регулює колективні відносини у сфері праці, а також стаття L115 у першій частині Трудового кодексу Франції, якою передбачено можливість проведення процедури медіації для вирішення спору при психологічному переслідуванні працівника зі сторони іншого працівника (франц. «harcèlement moral») [10].

У Франції процедура медіації може бути призначена також і адміністративним органом на підставі письмової мотивованої заяви однієї зі сторін або з власної ініціативи. Для вирішення спорів на рівні регіону, департаменту чи муніципалітету за заявою префекту регіону. Списки медіаторів затверджуються Національною комісією з колективних переговорів (франц. Commission nationale de la négociation collective) – спеціальний орган, який формується на загальнодержавному рівні з представників держави, об'єднань роботодавців та профспілок. Національна комісія співпрацює з Міністерством праці Франції, зокрема, надаючи висновки щодо законопроєктів та проєктів підзаконних актів органів виконавчої влади у сфері праці [11, с. 148]. Процедура медіації відповідно до статті L2523-5 Трудового кодексу Франції включає: спробу медіатора примирити сторони; надання медіатором мотивованих рекомендацій та пропозицій сторонам щодо врегулювання спірних питань (протягом одного місяця, але може бути продовжений за згодою сторін). Якщо медіатор встановить, що спір викликаний нерозумінням або різною інтерпретацією сторонами положень угоди, угоди він повинен рекомендувати сторонам спору звернутися до суду чи арбітражу. Статтею L2523-6 Трудового кодексу Франції закріплено, що з моменту отримання пропозиції від медіатора щодо врегулювання спору сторони конфлікту мають право протягом восьми днів відмовитися від запропонованого медіатором шляху врегулювання розбіжностей, при цьому відмова має бути обґрунтованою. У випадку недосягнення примирення сторонами через сорока восьми годин після констатації непримирення сторін медіатор передає міністру праці свої рекомендації та мотивовані заяви сторін конфлікту. Протягом трьох місяців міністр праці має оприлюднити ці матеріали. При регулярному ухиленні однієї із сторін від процедури медіації або від надання необхідних документів, медіатор готує доповідь про це та подає її до адміністративного органу, який передає цю допо-

від до прокуратури (статті L2523-8–L2523-9 Трудового кодексу Франції) [10].

Дослідники вказують на суттєві відмінності між процедурами медіації, що проводяться у двох передбачених Трудовим кодексом Франції випадках (колективний трудовий спір та індивідуальний спір внаслідок психологічного переслідування працівника іншим працівником). У першому випадку медіація спрямована на врегулювання наслідків колективного спору, у другому медіація покликана «зняти» причини конфлікту між працівниками [12, с. 13].

Згідно із положеннями трудового законодавства Франції врегулюванням колективного трудового спору можуть послідовно займатися примирювальна комісія, медіатор та арбітраж. Таким чином, у Франції функцію посередника у врегулюванні колективного трудового спору виконує саме медіатор.

У Чехії сторони спору обрають медіатора зі списку, що затверджується Міністерством праці, або за погодженням сторони наділені правом запросити іншу особу. Період, протягом якого процедура медіації має бути завершена, аналогічне положенням трудового законодавства Франції. Якщо сторони не дійдуть згоди протягом тридцяти днів, вони можуть перейти до розгляду спору арбітражем [13].

Висновки

Медіація є одним із основних способів врегулювання трудових спорів. Медіація має беззаперечні «плюси», зокрема: медіація дозволяє сторонам не просто вирішити спір, а врегулювати конфлікт і створити нові можливості для взаємодії сторін, що раніше конфліктували в майбутньому, змінивши поведінку сторін, трансформуючи відносини між ними, виводячи їх на якісно новий рівень. Таким чином, сторонам не доведеться припиняти відносини, як це нерідко буває при розгляді справи в суді.

Дослідивши досвід зарубіжних країн щодо використання медіації при вирішенні трудових спорів, можемо запропонувати наступні напрями вдосконалення національного законодавства України в цій сфері. Вважаємо за доцільне доповнити статтю 222-1 Кодексу законів про працю України частиною, якою передбачити можливість проведення медіації при виникненні колективного трудового спору. Також вважаємо за доцільне внести положення щодо можливості вирішення колективного трудового спору до проєкту Закону «Про колективні трудові спори».

Крім того, в нашому суспільстві досі існують певні стереотипи та упередження щодо його використання інституту медіації, які, на нашу думку, пов'язані із його нещодавньою появою в правовому полі нашої держави. Впровадженню медіації у сферу праці сприятиме включення до трудового договору умови проведення медіації у разі спору між працівником і роботодавцем.

Прийняття Закону про медіацію недостатньо для його успішної реалізації на практиці. На нашу думку, необхідно розробити механізми застосування медіації у трудових спорах із залученням профспілок та об'єднань роботодавців, що, у свою чергу, сприятиме впровадженню медіації у сферу праці як мінімум за рахунок підвищення рівня інформованості працівників та роботодавців про медіацію. Саме поширення інформації про медіацію дасть можливість використовувати медіацію при врегулюванні трудових спорів.

Література

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20 (дата звернення: 25.08.2023).

2. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10.12.1971 № 322-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення: 25.08.2023).

3. Фокіна Т. Альтернативні методи врегулювання трудових спорів. *Бюлетень Національної служби посередництва й примирення*. 2012. № 5-6. С. 14-18.

4. Бурак В.Я., Кулачок-Тітова Л.В., Пилипенко П.Д. Альтернативні способи вирішення трудових спорів. Хм.: ХУУП, 2015. 172 с.

5. Дрозд О.Ю. Зарубіжний досвід застосування медіації та інших альтернативних процедур вирішення спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 133–136. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/28.pdf (дата звернення: 25.08.2023).

6. Boucher G.P. To Mediate or Not Mediate – That is the Question. How Mediation Can Be Used to Resolve Labor Relations Conflicts. URL: https://www.calpelra.org/pdf/Boucher,%20Gene.pdf (дата звернення: 25.08.2023).

7. Hodges A. C. Mediation and the Transformation of American Labor Unions. *Missouri Law Review.* 2004. Vol. 69. Iss. 2. 77 p.

8. Альтернативні підходи до розв'язання конфліктів: теорія і практика застосування. уклад. : Н. Гайдук, І. Сенюта, О. Бік, Х. Терешко. Львів : ПАІС, 2007. 296 с.

9. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2010). Germany: Individual disputes at the workplace – alternative disputes resolution. URL: https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2010/germany-individual-disputes-at-the-workplacealternative-disputes-resolution (дата звернення: 25.08.2023).

10. Code du travail. *Legifrance*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/download_code_pdf.do (дата звернення: 25.08.2023).

11. Barthélémy J. et Cette G. Refondation du droit social: concilier protection des travailleurs et efficacité économique: Rapport au Conseil d'analyse économique. *La Documentation française*. Paris, 2010. P. 148–149.

12.Coutnot F., Duplat J. Quel avenir pour la médiation judiciaire en matière prud'homale. Paris, Ifomene, 2011. A. Simon. *La médiation prud'homale*. Justine, 2012, décembre. № 35. P. 12–13.

13. Collective Dispute Resolution through Conciliation, Mediation and Arbitration: European and ILO Perspectives. Geneva, 2007. URL: https://www.ilo.org/europe/meetings-and-events/WCMS_366949/lang--en/index.htm

SUMMARY

The article discusses the experience of using the mediation procedure in foreign countries to settle labor relations. In particular, the peculiarities of the legal regulation of the institution of mediation as a way of resolving labor disputes in such countries as the United States of America, Canada, Spain, the Czech Republic, Germany and France are analyzed. When writing the article, general scientific and special-legal methods of scientific knowledge were used, namely, the method of analysis, historical, structural-functional, formal-legal, comparative-legal and other methods. It was determined that in recent years, the use of mediation as a method of alternative dispute resolution has expanded in Ukraine. Mediation as a procedure capable of resolving a significant part of conflicts in society, in particular in the field of labor, is an innovation for Ukrainian society. With its help, it is possible to reduce the level of social tension, to create favorable conditions for the further development of society. On the basis of foreign experience, conclusions were made about the feasibility of using mediation in resolving collective labor disputes. In addition, our society is characterized by a low level of awareness regarding the possibility and main advantages of using the institution of mediation in resolving labor disputes. In our opinion, the introduction of the institution of mediation in the field of labor will be facilitated by the inclusion in the labor contract of the conditions for conducting mediation in the event of a dispute between the parties to the labor relationship. Despite the fact that the mention of mediation in the contract does not obligate the employee to anything, the employer can include this condition in the employment contract in order to inform the employee about the possibilities of mediation and about his readiness to resolve possible disputes with the help of this institute. The development of mechanisms for the application of mediation in labor disputes with the involvement of trade unions and employers' associations will also contribute to the introduction of mediation in the field of work at least by increasing the level of awareness of employees and employers about the possibility of using mediation procedures. It is the dissemination of information about mediation that will make it possible to use it in the settlement of labor disputes.

Keywords: labor law, labor legislation, labor disputes, protection of labor rights, methods of protection of labor rights, employee, employer, alternative dispute resolution, mediation, mediation procedure, foreign experience.

ПИТАННЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ПРОГРАМ МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

ЩЕРБАКОВА Н.В. - доцент кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса, к.ю.н., доцент
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0278-0170
НОСАЧ О.Л. - студентка 2 курсу магістратури Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-0808-2784
УДК 346.5:343.3:346.2
DOI 10.32782/EP.2023.4.20

Ця стаття розглядає актуальну проблему підвищення ефективності антикорупційних програм, реалізованих міжнародними компаніями на території України в юридичній площині. Особлива актуальність постає в необхідності залучення зовнішніх ресурсів, інвестицій та технологічного досвіду для забезпечення стійкого розвитку країни.

Аналізується законодавство України та інших держав, підкреслюється існування певних розбіжностей між законодавством та практикою його правозастосування, спрямованого на боротьбу з корупцією у бізнес-середовищі України. Стаття також надає конкретні практичні рекомендації щодо впровадження підвищення ефективності антикорупційних програм, спрямованих на забезпечення дотримання високих стандартів етики та законності у діяльності міжнародних компаній на українському ринку, акцентується роль правознавців у впровадженні та забезпеченні ефективності антикорупційних програм.

Виокремлено заходи щодо підвищення ефективності комплаєнс програм в Україні: 1) освіта та навчання щодо корупційних ризиків, навичок етичної поведінки як важлива складова частина в підготовці висококваліфікованих співробітників; 2) вдосконалення компаніями системи внутрішнього контролю, включаючи моніторинг та аудит, для виявлення можливих порушень та зловживань; 3) співпраця з урядовими органами та органами правопорядку щодо виявлення та припинення корупційних дій; 4) забезпечення відкритості та комунікації з громадськістю щодо заходів боротьби із корупцією; 5) регулярний аудит програми боротьби з корупцією та публікація звітів про її результативність; 6) розробка кодексів корпоративної етики, обов'язкових для всіх співробітників.

Доведено, що антикорупційні стандарти та норми є важливими компонентами при реалізації зовнішньої економічної діяльності іноземних корпорацій на території України.

Висновки цього дослідження підкреслюють необхідність активного сприяння антикорупційним стандартам та ефективному контролю у здійсненні діяльності міжнародними корпораціями на українському ринку; сприяють поглибленню розуміння юридичних аспектів антикорупційного комплаєнсу міжнародних компаній в Україні, а також можуть бути корисними для бізнесу, практикуючих юристів та науковців, що спеціалізуються у галузі боротьби з корупцією.

Ключові слова: антикорупційні програми, комплаєнс, міжнародні компанії, корпорація, суб'єкти господарювання, управління товариством, корупція, протидія, запобігання, захист майнових прав.

У сучасному контексті розвитку глобальної економіки й міжнародних відносин, наявність зарубіжних компаній на території України має надзвичайно важливе значення для перебудови економіки після подій, пов'язаних із збройним конфліктом. Залучення іноземних інвестицій і фахового досвіду набуває роль каталізатора відродження національної економіки після військових подій. Для післявоєнної України неможливо піддавати сумніву

важливість входження міжнародних корпорацій, які володіють необхідними ресурсами, капіталом та технологічними знаннями для відновлення та розвитку різних секторів національної економіки. У той же час, цей процес повинен супроводжуватися не лише позитивними економічними наслідками, а й ефективним контролем за забезпеченням відповідних антикорупційних стандартів.

Зарубіжні корпорації несуть відповідальність за дотримання жорстких міжнародних антикорупційних норм і стандартів, незважаючи на те, що в умовах України можуть існувати труднощі їх впровадженням. Інтернаціональний характер цих норм створює основу для побудови прозорого та ефективного бізнес-середовища, сприяючи зниженню ризику корупційних практик, що можуть завдати шкоди як компаніям, так і загальному економічному клімату держави. Україна, будучи активним учасником глобальних економічних та політичних процесів, привертає увагу іноземних корпорацій, що діють на світовому рівні. Водночас, країна також стикається із складними викликами антикорупційної спрямованості та потребою у вдосконаленні законодавства та практик боротьби з корупцією. Усе це обґрунтовує актуальність та нагальну потребу запровадження ефективних антикорупційних програм з боку міжнародних компаній, які оперують на українському ринку. Згідно з індексом сприйняття корупції, які були визначені *Transparency International* (неурядова міжнародна організація боротьби з корупцією та дослідження рівня корупції по всьому світу), Україна у 2022 році посідала 116-те місце зі 180 країн світу. При цьому необхідно відзначити, що такий же результат мають Алжир, Ангола, Замбія, Монголія, Сальвадор та Філіппіни; на один бал випереджають Боснія та Герцеговина, Гамбія, Індонезія, Малаві, Непал, Сьєрра-Леоне [1]. Більше того, станом на 2023 рік, як мінімум, вісім міжнародних корпорацій було визнано винними в корупційних порушеннях в Україні або перебувають у процесі розслідувань з боку правоохоронних органів США.

Метою цього дослідження є аналіз та оцінка можливостей підвищення ефективності антикорупційних програм міжнародних компаній в Україні та запровадження практичних рекомендацій щодо забезпечення ефективної реалізації антикорупційних комплаєнс програм для міжнародних компаній, що ведуть господарську діяльність в Україні. У межах цієї наукової статті буде досліджено різні аспекти антикорупційного комплаєнсу та його вплив на діяльність міжнародних компаній на українському ринку.

Об'єктом дослідження є антикорупційні програми міжнародних компаній, які діють в Україні. Дослідження охоплює вивчення стратегій, методології, практик та інноваційних підходів, що застосовуються міжнародними компаніями для забезпечення дотримання антикорупційних норм українського законодавства та міжнародних стандартів.

Проблема корупції загалом та антикорупційна політика України, зокрема, були предметом наукових досліджень таких науковців, як І. Беззуб, К. Березюк, С. Братков, В. Гладкий, Д. Заброда, В. Заросило, Ю. Івашук, Т. Кобєлєва, Т. Кустова, О. Лемешко, М. Луценко , О. Маркєєва, М. Мельник, О. Новіков, В. Оболенцев, О. Редько, В. Романовський, І. Сервецький, О. Скочиляс-Павлов, Н. Сметаніна, Д. Соларьова, В. Соловйов, Н. Хавронюк та інші.

Так, Д.В. Соларьова розглянула питання антикорупційного комплаєнсу в Україні, вказала, які зміни простежуються в антикорупційному законодавстві держави, пов'язані з поширенням комплаєнс культури серед українських компаній, визначила коло юридичних осіб, для яких прийняття спеціальних антикорупційних програм є обов'язковим на законодавчому рівні [2, с. 684].

У свою чергу, Т.О. Кобєлєва у монографії «Комплаєнс-безпека промислового підприємства» дослідила і узагальнена вітчизняний та зарубіжний досвід використання комплаєнс у практиці роботи підприємств та організацій; ввела в науковий обіг термін «комплаєнс-безпека», надала її детальний розгляд як економічної категорії; зробила акцент на питаннях, які спрямовані на вирішення проблем ефективного вибору органі-

заційних форм комплаєнса на промислових підприємствах [3, с. 10].

У своєму науковому дослідженні «Реалізація комплаєнс-політики НАЕК «Енергоатом» як основа розвитку соціальної відповідальності атомної енергетики» К. М. Березюк проаналізувала ефективність реалізації комплаєнс-політики в атомній енергетиці України; розглянула досвід впровадження комплаєнс-функції за кордоном та на вітчизняних підприємствах; проаналізувала основні проблеми функціонування політики, а також ефективність комплаєнс-політики на НАЕК «Енергоатом» [4, с. 43].

Треба зазначити, що сам термін «комплаєнс» (*compliance* – походить від англійського дієслова «*to comply*» виконувати, відповідати певним вимогам, стандартам). Комплаєнс означає відповідність будь-яким внутрішнім або зовнішнім вимогам або нормам [5, с. 1641]. Відповідність законам, правилам і стандартам у сфері комплаєнса, зазвичай, стосується таких питань, як дотримання належних стандартів поведінки на ринку, управління конфліктами інтересів, справедливе ставлення тощо.

Підприємство, яке не дотримується певних вимог і не відповідає певним стандартам, ставить під ризик здійснення своєї господарської діяльності. Такі ризики необхідно об'єктивно оцінити та за необхідності розробити й застосувати відповідні заходи для їх мінімізації. У сфері бізнесу такий вид діяльність відомий як «управління ризиками».

Концепція «комплаєнс» передбачає систему заходів з управління ризиками, пов'язаними з можливим невиконанням наступних вимог: законів України та інших країн; інших нормативних документів, таких як стандарти, правила тощо; етичних норм, які визначені кодексами поведінки.

Функція «комплаєнс» знаходить своє застосування в різних сферах, включаючи: антимонопольне регулювання; протидію корпоративному шахрайству та корупції; захист персональних даних; корпоративні відносини; захист прав споживачів; трудові відносини; дотримання екологічних стандартів; виконання технічних стандартів; дотримання вимог щодо санкцій; інші аспекти діяльності [6, с. 12].

Крім того, слід зазначити, що термін «комплаєнс» використовується в різних сферах професійної діяльності та може мати різні відтінки значень. У контексті цього дослідження «комплаєнс» розглядається як принцип дотримання відповідності, зокрема, контролю за дотриманням компаніями антикорупційних законів, що застосовуються до їх діяльності. Відповідно, впровадження корпоративної програми комплаєнсу має на меті забезпечити дотримання цих законів та принципів, спрямованих на запобігання корупції та забезпечення етичної поведінки в бізнес-середовищі.

Впровадження корпоративної програми комплаєнсу передбачає низку різнопланових заходів та підходів, що працюють узгоджено для досягнення конкретних цілей. Програма включає в себе методи, етичні стандарти, технічні рішення та стратегії. Методи можуть охоплювати навчання співробітників антикорупційним нормам, створення механізмів звітності про можливі порушення, розробку процедур внутрішнього контролю тощо. Етичні стандарти визначають відповідальність, прозорість та інші цінності, які повинні знаходитися в основі діяльності компанії.

Впровадження корпоративної програми комплаєнсу вимагає від суб'єктів господарювання глибокого розуміння антикорупційних законів та їхнього застосування в конкретному контексті. Це може бути досягнуто завдяки активної співпраці між різними відділами компанії, починаючи від вищого керівництва і закінчуючи, власне, співробітниками компанії.

Важливо зазначити, що норми антикорупційного законодавства мають екстериторіальний характер. У зв'язку із цим багато країн надають юридичну силу заходам протидії корупції як на своїй території, так і за її межами. Це стосується як громадян країни, так і громадян інших держав, як підприємств-резидентів, так і підприємств-нерезидентів, зареєстрованих в одній державі, але діяльність яких розповсюджується на інші. Отже, у розробці правового підходу щодо запобігання корупції в бізнесі важливо враховувати взаємодію трьох ключових складових: 1) міжнародних договорів та нор-

мативних актів, спрямованих на боротьбу з корупцією; 2) законодавства інших країн, що може стосуватися діяльності українських компаній; 3) внутрішніх антикорупційних норм та стандартів законодавства України. Зокрема, досягнення ефективності антикорупційних програм міжнародних компаній в Україні вимагає глибокого вивчення та аналізу цих нормативних актів, а також розроблення та впровадження відповідних стратегій та практик.

Щодо міжнародних нормативних актів, окремо слід виділити Конвенцію Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) «Про боротьбу з підкупом посадових осіб іноземних держав при проведенні міжнародних ділових операцій» [7], у якій було регламентовано та визначено наступні положення: питання підкупу посадових осіб іноземних держав як кримінального злочину; відповідальність юридичних осіб; санкції; юрисдикція та правозастосування тощо. Саме ця Конвенція згодом стала основою для важливішого документу – Конвенції ООН проти корупції, яка була підписана 31.10.2003 [8]. На відміну від Конвенції ОЕСР, цей документ був ратифікований Україною у відповідності із Законом України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» (Закон № 251-V від 18.10.2006) [8]. Конвенцією вперше зобов'язано країни-учасниці встановити в національному законодавстві кримінальну відповідальність за такі дії, як: підкуп національних державних посадових осіб; підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій; розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна державною посадовою особою; зловживання впливом (тиск, обіцянка надати перевагу тощо); зловживання службовим становищем.

Надзвичайно вагомою та широко обговорюваною подією стало прийняття та введення в дію Міжнародного стандарту ISO 37001, що визначив єдиний міжнародний стандарт антикорупційного комплаєнсу у сфері бізнесу [9]. Окрему увагу слід приділити міжнародному законодавству, зокрема: FCPA (*Foreign Corrupt Practices Act*) – Закон США про запобігання корупції за кордоном [10]; UKBA (*UK Bribery Act*) – Британський Закон «Про протидію корупції» [11].

FCPA – Закон про запобігання корупції за кордоном, введений у дію в США в 1977 році з метою: запобігання та утримання від виплати хабарів іноземним урядовцям; більшої прозорості у фінансовій звітності; створення конкурентного середовища для компаній, що діють за кордоном. Особливістю FCPA, порівняно із законодавством України, є підхід, відповідно до якого корупційними визнається багато порушень, зокрема, у сфері фінансової звітності, які розглядаються як такі, що створюють умови для безпосередньо хабарництва, слугують інструментарієм таких дій, допомагають приховати корупційні злочини. Особливо небезпечними відповідно до FCPA вважаються корупційні злочини, скоєні компаніями, акції яких торгують на біржах, адже такі дії порушують стабільність фінансової системи США.

Іншим визначним законом у сфері запобігання корупції є Британський Закон «Про протидію корупції» (*UK Bribery Act*), який набув чинності 01.07.2011. З огляду на те, що цей закон був прийнятий значно пізніше FCPA і з урахуванням досвіду правозастосування FCPA, його відмінності від FCPA є цілком зрозумілими та передбачуваними: подібні цілі, але більш суворі положення; ширше трактування порушень; передбачено відповідальність не тільки за виплату хабарів урядовцям, а й за комерційний підкуп.

Переходячи до огляду вітчизняного законодавства, що регулює протидію корупції у сфері бізнесу, неможливо обійти увагою Закон України «Про запобігання корупції» (далі – Закон) [12]. Саме цей Закон вперше визначав обов'язок компаній та їх власників вживати заходів для запобігання корупції, а в певних ситуаціях – створювати антикорупційні програми. Важливо відзначити, що цей підхід може вважатися радикальним, оскільки більшість інших країн включають у своє законодавство рекомендації щодо цього питання. Тим не менше, з огляду на поширення корупційних проявів у вітчизняному бізнесі такі вимоги виглядають належним чином обґрунтованими. Крім того,

важливими є Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції України (НАЗК), зокрема Рішення НАЗК України від 13.07.2017 № 317 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції» [13].

Узагальнюючи, законодавство в сфері комплаєнс слід констатувати зростаючий обсяг нормативних актів та вимог, спрямованих на забезпечення ефективних антикорупційних програм та додержання етичних стандартів у діяльності господарюючих суб'єктів. Відповідно до міжнародних стандартів та національних законів, компанії повинні враховувати екстериторіальні аспекти антикорупційного законодавства, а також враховувати особливості регулювання в країнах, де вони здійснюють свою господарську діяльність.

Враховуючи вищезазначене, важливо відмітити, що ефективне дотримання антикорупційного законодавства, зокрема FCPA, вимагає від компаній ретельного аналізу ризиків, пов'язаних з їхньою діяльністю в різних юрисдикціях. Такий аналіз допомагає компаніям розробити та впровадити ефективні програми комплаєнсу, які спрямовані на запобігання порушенням антикорупційних норм і забезпечення відповідності вимогам законодавства.

Детальніше розглянемо зарубіжний досвід запровадження антикорупційної програми, зокрема застосування FCPA та UK Bribery Act. Кожна американська компанія, державна чи приватна, яка провадить діяльність за межами Сполучених Штатів, має приділити серйозну увагу створенню та впровадженню програми відповідності (комплаєнсу) Закону про корупцію за кордоном (FCPA). У контексті вищезазначеного, програма відповідності (комплаєнсу) FCPA означає єдиний документований корпоративний план, призначений для зниження ймовірності того, що компанія братиме участь у порушеннях антикорупційних положень FCPA, а також для виявлення таких порушень та притягнення до відповідальності.

Виважено прописана програма відповідності (комплаєнсу) має очевидну важливість для навчання співробітників їхнім обов'язкам у цій складній та небезпечній галузі і тим самим захищає компанію від потенційних витрат, зобов'язань та репутаційних збитків, пов'язаних з порушеннями федерального закону, що тягне за собою кримінальну відповідальність. Крім того, Закон передбачає, що корпоративні директори зобов'язані забезпечувати наявність програм, дотримання вимог, розумно розроблених з урахуванням ризиків бізнесу, а не просто намагатися боротися з неправомірними діями, які вже відбулися. Іншими словами, питанню розробки та запровадженню превентивних заходів впливу приділялася велика увага під час розглядання Закону FCPA для подальшої програми відповідності. Безперечна важливість Закону – розглядати процеси розробки програми відповідності з трьома основними компонентами такої програми – корпоративна політика, процедури контролю та моніторинг [10]. Отже, ефективна програма відповідності FCPA таким чином допомагає зменшити ризики хабарництва для міжнародних компаній.

Так само, UKBA означає Закон про боротьбу з хабарництвом (*UK Bribery Act*), яким встановлюються норми для запобігання хабарництву та іншим корупційним практикам; такий акт має екстериторіальний характер та застосовується до компаній, котрі мають бізнес у Великобританії. Подібна програма, котра відповідає специфіці UKBA, працюватиме для тих, хто зобов'язався дотримуватися британських законів [14].

Дослідження необхідності дотримання міжнародної комплаєнс програми Україною відображає актуальний аспект ефективного управління ризиками та дотриманням антикорупційних норм у міжнародних корпораціях. Враховуючи суттєві транснаціональні взаємозв'язки та практики, важливість внесення в програму комплаєнсу місцевих законодавчих вимог набуває вагомого значення.

При цьому слід відзначити, що інструкція Закону про зовнішньоекономічні стосунки (FCPA) віддзеркалює розуміння необхідності важливості внесення в програму комплаєнсу місцевих законодавчих вимог, заявляючи: «Хоча основна увага приділяється дотриманню FCPA, враховуючи існу-

вання антикорупційних законів у багатьох інших країнах, компаніям слід розглянути можливість розробки програми, спрямованої на дотримання антикорупційного законодавства в більш широкому плані» [10]. Така позиція відображає глобальний підхід до антикорупційної відповідальності, який визнає необхідність врахування специфічних правових режимів країн, де компанія провадить свою господарську діяльність.

Зважаючи на те, що корпоративна відповідність є важливою складовою етичного бізнесу та розвитку підприємств, акцентування уваги на визнанні та дотриманні місцевого антикорупційного законодавства має позитивний ефект. Українська бізнес спільнота вже активно адаптує принципи корпоративної відповідності до внутрішньої політики та структури компаній, що вказує на відповідність їхніх дій вимогам антикорупційного законодавства. В Україні названі закони можуть слугувати як рекомендація, котра базується на світовому досвіді щодо програм дотримання етичних норм в умовах антикорупційного контексту. Важливо підкреслити, що в українському контексті ці закони не мають сили закону, але можуть слугувати прикладом ефективних практик та стратегій.

Одним із практичних способів поділитися відповідними ефективними рекомендаціями, що містяться в комплаєнс програмі міжнародної корпорації, яка працює в Україні – є порівняння таких комплаєнс програм міжнародної корпорації з ключовими пунктами в рамках Ознак Програми ефективної відповідності, перелічених у Довіднику ресурсів до Закону США про корупцію за кордоном [10]. Найбільш корупційними є наступні зони: взаємодія з державними органами (такими як митні та дозвільні органи); залучення консультантів для роботи від вашого імені з державними службовцями; робота з квазідержавними службовцями (такими як медичні працівники); пожертвування на благодійні організації; продаж державним підприємствам.

На практиці компанії стикаються, принаймні, з чотирма складними питаннями, які можуть суттєво вплинути на зусилля з дотримання антикорупційних вимог в Україні: 1) чи виявлять ознаки ефективної комплаєнс програми свою дієвість в умовах України; 2) наскільки можна застосовувати відповідні Закони США на території України, з урахуванням обмежень українського законодавства; 3) як враховані унікальні вимоги корпоративного дотримання вимог щодо боротьби з хабарництвом у міжнародної компанії, яка веде бізнес в Україні, та як вони відрізняються від стандартів, наданих FCPA та UKBA; 4) чи обов'язково адаптувати програми відповідності міжнародних корпорацій до місцевих українських нормативних вимог, додатково до внутрішніх законів їхніх країн.

З огляду на вищезазначене, резюмуємо ознаки ефективної комплаєнс програми, які можуть виявитися дієвими в умовах України на підставі аналізу соціокультурного та правового контексту. Передбачається, що успішність програми буде обумовлена адаптацією до національних особливостей, що включають не лише правовий аспект, а й етичні, культурні та інші аспекти корпоративної діяльності в Україні. Крім того, застосування відповідних Законів США на території України створює юридичні виклики, оскільки існують обмеження українського законодавства для зовнішньої юрисдикції. Враховуючи це, міжнародні компанії повинні визначити межі дії законодавства США в контексті відповідних бізнес-ситуацій та дотримуватися стандартів з врахуванням внутрішніх і зовнішніх обмежень.

Сам термін «комплаєнс» зустрічається в законах та положеннях різних сфер законодавства України. Наприклад, Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», у редакції від 19 червня 2020 року [15] визначено поняття комплаєнсу в правовому полі товарних ринків. Так, відповідно до ст. 2 зазначеного Закону під комплаєнсом розуміється регламентований внутрішніми документами професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків або особи, яка здійснює діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками, безперервний процес, спрямований на забезпечення та покращення:

а) опису всіх внутрішніх процесів, пов'язаних з провадженням професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках або діяльності, пов'язаної з ринками капіталу та організованими товарними ринками;

б) відповідності внутрішніх документів, що описують передбачені підпунктом «а» цього пункту процеси, вимогам законодавства про ринки капіталу та організовані товарні ринки, стандартів, правил, інших внутрішніх документів саморегулівної організації, членом якої є професійний учасник, правил організованого ринку, учасником якого є такий професійний учасник або на якому його цінні папери допущені до торгів, а також відповідність бізнес-плану (бізнес-стратегії), ухваленого наглядовою радою або іншим органом, відповідальним за здійснення нагляду професійного учасника;

в) виконання працівниками професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків або особи, яка здійснює діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками, правил та процедур, що описують передбачені підпунктом «а» цього пункту процеси;

Крім того, Закон України «Про запобігання корупції», прийнятий у 2014 році [12], а саме ст. ст. 62, 63 містить детальні вимоги щодо комплаєнс-програм для певних типів підприємств, підконтрольних державі тощо. Ці типи компаній повинні прийняти програму відповідності та призначити «комплаєнс спеціаліста».

Відповідно до публічно доступних фактів щодо антикорупційних розслідувань, які напряму стосувалися або стосуються України, можна зазначити наступне. По-перше, згідно з даними міжнародних антикорупційних організацій, Україна активно співпрацює у сфері протидії корупції. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) та Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) були створені для проведення об'єктивних розслідувань корупційних злочинів. По-друге, Україна ратифікувала Конвенцію ООН проти корупції та інші міжнародні угоди, що зобов'язують країну боротися з цим явищем. Врешті-решт, протягом останніх років Україна впроваджувала реформи в судовій системі та правоохоронних органах з метою забезпечення незалежності суду та ефективного розслідування корупційних злочинів.

Отже, як убачається із зазначеного, Україна не стоїть осторонь антикорупційних розслідувань, враховує світові тенденції, приділяє значну увагу боротьбі з корупцією та активно співпрацює з міжнародними партнерами в цьому напрямку.

Як слушно зазначають Н.В. Сметаніна та Д.І. Попова, комплаєнс відіграє, безумовно, важливу роль для сучасного бізнесу, зокрема, це стосується компаній, які працюють на міжнародному ринку. При цьому представники українського бізнесу можуть регулювати свої відносини у сфері комплаєнсу виключно базуючись на положеннях міжнародного законодавства. Комплаєнс виступає додатковою гарантією зниження корупційних ризиків та повинен підтримуватися державою. Існує необхідність у розробленні методичних рекомендації, які б встановлювали загальні положення про комплаєнс в Україні, у впровадженні державних заохочень для бізнесу, який добровільно стає на шлях антикорупційної діяльності [16, с. 267].

На сьогодні впровадження ефективних комплаєнс-програм й етичних програм в українських компаніях є найкращою можливістю запобіганню корупції у приватній сфері й усунення відповідних проблем, а також захисту законних прав та інтересів бізнесу. Так, наприклад, в Україні комплаєнс-контроль застосовується в основному юридичними особами, які належать до представників, так званого, великого бізнесу, наприклад, група ДТЕК з 2010 року навіть має спеціальний підрозділ – службу комплаєнсу. ДТЕК – є однією з найбільших енергетичних компаній в Україні, у них існує програма комплаєнс, яка спрямована на дотримання правових та етичних стандартів в їх діяльності. Така програма може включати в себе:

✓ внутрішні політики та процедури (розробка і впровадження внутрішніх правил і процедур, які забезпечують дотримання законодавства та етичних норм у всіх аспектах діяльності компанії);

✓ Поведінковий кодекс (розроблення кодексу поведінки для співробітників, який встановлює стандарти етики та професійної поведінки);

✓ співпраця з регуляторами (забезпечення відповідності з обов'язковими вимогами регуляторів у сфері енергетики та інших галузях);

✓ навчання та освіта (проведення тренінгів та навчань для співробітників щодо важливості дотримання стандартів комплаєнсу, а також щодо способів ідентифікації та запобігання корупції та іншим порушенням);

✓ звітність та моніторинг (регулярна оцінка та моніторинг дотримання компанією встановлених стандартів, а також звітність про результати цього моніторингу);

✓ запобігання корупції (впровадження заходів для запобігання корупції та хибній діяльності) [17].

Крім того, показовим прикладом може слугувати ПАТ ВФ «Україна» (Vodafone) (далі – ПАТ). Як зазначають офіційні представники ПАТ: «Діяльність ПрАТ «ВФ Україна» будується виключно на основі застосовного чинного законодавства, відповідно до принципів сумлінного ведення бізнесу, високих стандартів ділової етики та професійної поведінки, прийнятими в нашій компанії» [18]. ПАТ затвердили Політику «Дотримання антикорупційного законодавства», відповідно до якої ключовими принципами діяльності стали: неприйняття корупції у будь-яких формах і проявах; дотримання застосовуваного антикорупційного законодавства; пріоритетність превентивних заходів; системність, інтегрованість антикорупційних заходів та їх відповідність рівню ризику; належна обачність; персональна відповідальність; послідовність та загальність застосування політики [18]. Крім того, ПАТ затвердили Кодекс поведінки, у якому викладено норми внутрішньо корпоративної поведінки, правила взаємодії співробітників ПАТ з клієнтами, діловими партнерами, державними органами та зовнішніми аудиторіями. Такий Кодекс є обов'язковим для виконання всіма співробітниками ПАТ незалежно від займаної посади, а також для будь-якої третьої сторони, що діє від імені або в інтересах ПАТ, за умови умові підписання відповідного зобов'язання [18]. Крім того, варто відмітити, що комплаєнс застосовується й у діяльності державних підприємств, наприклад, ДП НАЕК «Енергоатом» [19] , ГК Нафтогаз [20].

Як було зазначено вище, більшість нормативних актів, спрямованих на боротьбу з корупцією, мають екстериторіальну сферу дії, що означає їх застосування не лише на території держави, що прийняла їх. У цьому контексті варто дослідити практику використання цих законів протягом останніх років. Наприклад, Teva Pharmaceutical Industries Ltd сплатила понад 283 мільйони доларів для врегулювання звинувачень згідно із FCPA [10]. Міністерство юстиції США оголосило, що гігант фармацевтичної індустрії, ізраїльська компанія TEVA Pharmaceutical, найбільший у світі виробник лікарських препаратів, погодилася припинити кримінальні обвинувачення і сплатити понад 283 мільйони доларів у зв'язку зі схемами, включаючи підкуп посадових осіб в Україні та Мексиці. Крім того, компанія погодилася виплатити ще 236 мільйонів доларів відповідно до позасудової угоди з Американською Комісією з цінних паперів і фондових ринків. Протягом періоду з 2001 по 2011 рік, компанія регулярно давала хабарі українському посадовцеві, а також надавала подорожі та інші цінності на суму близько 200 тисяч доларів. За ці пільги чиновник використовував своє посадове становище та вплив в українському уряді для сприяння реєстрації фармацевтичних продуктів компанії TEVA. Важливо відзначити, що особи, їх посади та приналежність чиновників до департаменту залишаються анонімними. Подібні обвинувачення були також пред'явлені компанії в Мексиці [21].

Ще одним прикладом може слугувати справа проти Archer-Daniels-Midland. У грудні 2013 року Комісія з цінних паперів і фондових бірж США висунула обвинувачення проти Archer-Daniels-Midland (ADM) – світового виробника харчових продуктів – у недостатній ефективності своєї програми комплаєнс та порушенні Закону про зовнішні корупційні практики (FCPA), внаслідок чого було нараховано штрафи на суму

$53,8 мільйонів. За звинуваченням, підтвердженим розслідуванням Комісії, дочірні підприємства ADM – ACTI GmbH в Німеччині та ACTI Ukraine в Україні – здійснювали неправомірні виплати на загальну суму в $21 мільйон з метою сприяння поверненню податку на додану вартість українським посадовцям. Зазначені платежі були приховані шляхом їх внесення до бухгалтерського обліку, як страхові премії та інші бізнес-витрати. Крім того, розслідування було встановило, що антикорупційна система комплаєнсу у компанії ADM була недостатньою та недосконалою, а дії дочірніх підприємств ADM в іноземних юрисдикціях спричинили незаконне збагачення на суму $33 мільйони [22].

Судова практика України у справах, пов'язаних з комплаєнсом, постійно розвивається та адаптується до змін у законодавстві та міжнародних стандартах етики та боротьби з корупцією. Це стосується як цивільних, адміністративних, так і кримінальних справ, де питання комплаєнсу можуть виникати в контексті порушень антикорупційного та податкового законодавства, правил конкуренції, та в інших сферах. Наприклад, Рішенням Вищого антикорупційного суду був задовільнений адміністративний позов Міністерства юстиції України до ТОВ «Авангард-Віларті» та ТОВ «Інвестицій-ний союз «Либідь» про застосування санкції, передбаченої пунктом 11 частини першої статті 4 Закону України «Про санкції», у відповідності до якої видами санкцій згідно з цим Законом є: заборона або обмеження заходження іноземних невійськових суден та військових кораблів до територіального моря України, її внутрішніх вод, портів та повітряних суден до повітряного простору України або здійснення посадки на території України [23] та стягнути в дохід держави 100 % статутного капіталу ТОВ «Авангард-Віларті» та 66,65 % статутного капіталу ТОВ «Інвестицій-ний союз «Либідь» [24].

Таким чином, убачається, що в загальному контексті, судова практика в Україні в справах про комплаєнс має на меті забезпечити дотримання законів, етичних норм та стандартів у бізнесі та владі, а також відшкодування завданих збитків та відповідальність за правопорушення в цій сфері.

Висновки

Встановлено, що Україна прийняла низку законів та міжнародних зобов'язань, спрямованих на боротьбу з корупцією, втім, тим не менше, існують певні розбіжності між чинним законодавством та практикою його застосування. Важливим елементом ефективної антикорупційної програми є формування культури, відмови від корупційних практик як на рівні керівництва, так і серед співробітників.

З'ясовано, що український бізнес поступово адаптує принципи корпоративної відповідності до внутрішньої політики та структури компаній, що вказує на відповідність їхніх дій вимогам антикорупційного законодавства, але з погляду деяких учених використовує комплаєнс програми лише умовно, тобто виконуючи вимоги законодавства, але не здійснюючи реальної превенції корупційних ризиків. З огляду на практичні приклади компаній, у яких існують та виконуються програми комплаєнс, та практику міжнародних розслідувань за порушення антикорупційного законодавства, де фінансова відповідальність досягає неймовірних розмірів, виокремлені наступні можливості підвищення ефективності комплаєнс програм в Україні: 1) навчання (освіта та навчання щодо корупційних ризиків, навичок етичного поведінки як важлива складова частина в підготовці висококваліфікованих співробітників); 2) внутрішній контроль (вдосконалення компаніями системи внутрішнього контролю, включаючи моніторинг та аудит, для виявлення можливих порушень та зловживань); 3) партнерство з урядом (співпраця з урядовими органами та органами правопорядку щодо виявлення та припинення корупційних дій); 4) взаємодія з громадськістю (забезпечення відкритості та комунікації з громадськістю щодо заходів боротьби із корупцією); 5) аудит та звітність (регулярний аудит програми боротьби з корупцією та публікація звітів про її результативність); 6) розробка кодексів корпоративної етики, обов'язкових для всіх співробітників.

Доведено, що антикорупційні стандарти та норми є важливими компонентами при реалізації зовнішньої економічної діяльнос-

ті іноземних корпорацій на території України. Важливість дотримання цих стандартів є незаперечною, оскільки вони сприяють побудові прозорого та стійкого бізнес-середовища, що, у свою чергу, сприяє зниженню ризику корупційних практик та покращенню загального економічного клімату в країні.

У сучасному світовому економічному та політичному контексті, наявність іноземних корпорацій на території України виступає як ключовий фактор у процесі відновлення національної економіки та післявоєнної реконструкції після подій, пов'язаних із збройним конфліктом. Особлива актуальність цього питання випливає з необхідності залучення зовнішніх ресурсів, інвестицій та технологічного досвіду для забезпечення стійкого розвитку країни. Висновки цього дослідження підкреслюють необхідність активного сприяння антикорупційним стандартам та ефективному контролю у здійсненні діяльності міжнародними корпораціями на українському ринку.

Наукове дослідження антикорупційних програм іноземних корпорацій на українському ринку є актуальним та значущим для розв'язання антикорупційних викликів. Результати аналізу стратегій, методологій та практик антикорупційного комплаєнсу сприятимуть подальшій ефективній діяльності іноземних компаній в Україні та зміцненню боротьби з корупцією на рівні держави. Практична застосовність ефективних комплаєнс програм, безперечно, призведе до досягнення економічно позитивного ефекту компанії в цілому, особливо актуалізуватиметься у післявоєнний період, підвищить рівень захисту всіх учасників комплаєнс програм, знизить рівень корупції у нашій державі, слугуватиме залученню іноземних інвестицій та відповідному ефективному захисту прав та законних інтересів як бізнес-структур, так і держави.

Література

1. Офіційний сайт Transparency International URL:https://cpi.tiukraine.org/static/download/%D0%9E%D0%BF%D0%B8%D1%81%20%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BB_2022_ukr_final.pdf (дата звернення: 01.09.2023 р.).

2. Соларьова Д.В. Антикорупційний комплаєнс у діяльності юридичних осіб приватного права як один з механізмів запобігання корупції. *Молодий вчений*. 2018. № 10 (62). С.684-687.

3. Кобєлєва Т.О. Комплаєнс-безпека промислового підприємства: теорія та методи: монографія. Харків: ООО «Планета-принт». 2020. 354 с.

4. Березюк К.М. (2021). Реалізація комплаєнс-політики НАЕК "Енергоатом" як основа розвитку соціальної відповідальності атомної енергетики. *Соціальна економіка*. 2021. № 61. С. 42-50.

5. Oxford English Dictionary. 2010. Vol. 17. 1641 p. URL: https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=compliance (дата звернення: 01.09.2023 р.).

6. Окунев О., Бойко О., Лукін С. Антикорупційний комплаєнс: посібник для програми з підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми. 2018. 177 с. URL:https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2018/07/Compliance.pdf (дата звернення: 01.09.2023 р.).

7. Конвенція Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) «Про боротьбу з підкупом посадових осіб іноземних держав при проведенні міжнародних ділових операцій» від 21.11.1997 URL: https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/oecdantibriberyconvention.htm (дата звернення: 01.09.2023 р.)

8. Конвенція ООН проти корупції від 18.10.2006: Закону України № 251-V *Відомості Верховної Ради України*. 2007. N 49. (Конвенцію ратифіковано із заявами Законом N 251-V (251-16) від 18.10.2006. *Відомості Верховної Ради* України. 2006. N 50. Ст.496).

9. Стандарт ISO 37001. Текст Стандарту відсутній у відкритому вільному доступі, придбати його можливо через сайт URL: ISO –https://www.iso.org/standard/65034.html (дата звернення: 01.09.2023 р).

10. Закон про запобігання корупції за кордоном FCPA (Foreign Corrupt Practices Act) від 19.12.1977. URL: https://www.justice.gov/criminal-fraud/fcpa-resource-guide (дата звернення: 01.09.2023 р.).

11. Закон Британії «Про протидію корупції» (UK Bribery Act) від 01.07.2011 URL: https://www.gov.uk/government/publications/bribery-act-2010-guidance (дата звернення: 01.09.2023 р.).

12. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст. 2056.

13. Рішення Національного Агентства з питань запобігання корупції № 317 від 13.07.2017 URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0317884-17/sp:dark?dark=0#Text (дата звернення: 01.09.2023 р.).

14. Офіційний інформаційний сайт Об'єднаного Королівства Великої Британії. URL: https://www.gov.uk/government/publications/bribery-act-2010-guidance (дата звернення 28.08.2023 р.).

15. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. Ст. 268.

16. Сметаніна Н.В., Попова Д.І. Значення впровадження комплаєнс-програм для зростання прозорості українського бізнесу. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 266-269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_3_61 (дата звернення: 01.09.2023 р.).

17. Офіційний сайт ПАТ «ДТЕК» URL: https://dtek.com/ru/ investors_and_partners/ethics_and_compliance (дата звернення: 28.08.2023 р.).

18. Офіційний сайт ПАТ «Водафон» URL: https://www.vodafone.ua/ru/company/partneram/compliance (дата звернення 28.08.2023 р.).

19. Офіційний сайт ДП НАЕК «Енергоатом» URL: http:// www.energoatom.com.ua/ua/komplaens-17/ corporate_rules-167- (дата звернення: 28.08.2023 р.).

20. Офіційний сайт ГК «Нафтогаз» URL: https://gas.ua/uk/ compliance (дата звернення: 28.08.2023 р.).

21. Офіційний сайт уряду США URL: https://www.justice.gov/opa/pr/teva-pharmaceutical-industries-ltd-agrees-pay-more-283-million-resolve-foreign-corrupt- (дата звернення: 28.08.2023 р.).

22. Остаточне рішення США проти Archer-Daniels-Midland Company та ін. URL: https://www.justice.gov/usdoj-media/atr/media/1160551/dl?inline- (дата звернення: 28.08.2023 р.).

23. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 40. Ст. 2018.

24. Рішення Вищого антикорупційного суду від 20 березня 2023 року у справі № 991/1914/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109643500 (дата звернення: 28.08.2023 р.).

SUMMARY

This article discusses the pressing issue of enhancing the effectiveness of anti-corruption programs implemented by international companies in the legal context of Ukraine. The particular relevance arises from the need to attract external resources, investments, and technological experience to ensure the country's sustainable development.

The analysis covers the legislation of Ukraine and other countries, emphasizing the existence of certain discrepancies between the legal framework and the practice of its enforcement aimed at combating corruption in the Ukrainian business environment. The article also provides specific practical recommendations for improving the effectiveness of anti-corruption programs aimed at ensuring compliance with high ethical and legal standards in the activities of international companies in the Ukrainian market, the role of legal experts in the implementation and ensuring the effectiveness of anti-corruption programs is emphasized.

Measures to improve the effectiveness of compliance programs in Ukraine are highlighted:1) education and training on corruption risks, ethical behavior skills as an important component in the training of highly qualified employees;2) improvement by companies of the internal control system, including monitoring and auditing, to identify possible violations and abuses; 3) cooperation with government bodies and law enforcement agencies to identify and stop corrupt practices;4) ensuring openness and communication with the public regarding anti-corruption measures;5) regular audit of the anti-corruption program and publication of reports on its effectiveness;6) development of codes of corporate ethics, mandatory for all employees.

It has been proven that anti-corruption standards and norms are important components in the implementation of external economic activities of foreign corporations on the territory of Ukraine.

The conclusions of this study emphasize the need for active promotion of anti-corruption standards and effective control over the activities of international corporations on the Ukrainian market; contribute to deepening the understanding of the legal aspects of anti-corruption compliance of international companies in Ukraine, and can also be useful for business, practicing lawyers and scientists specializing in the field of anti-corruption.

Keywords: anti-corruption programs, compliance, international companies, corporation, business entities, company management, corruption, resistance, prevention, protection of property rights.

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-СИСТЕМИ МОДЕЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ «OPENLABYRINTH» В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

ФУРСА Вадим Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5962-8327

УДК 378.147: 34.06

DOI 10.32782/EP.2023.4.21

У статті досліджуються можливості використання онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» в освітньому процесі закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Умови ефективного виконання завдань поліції в наш час постійно ускладнюються, у зв'язку з чим до підготовки поліцейських висуваються все нові і нові вимоги. Для належної підготовки майбутніх поліцейських дедалі частіше застосовують інтерактивні мультимедійні технологій навчання та технології електронного навчання, у зв'язку з чим існує необхідність пошуку та вивчення ресурсів електронного інтерактивного навчання, які можуть бути використаними для такої підготовки. Одним із таких ресурсів є онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth».

Наразі онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» використовується в навчальному процесі медичних закладів вищої освіти та є ефективним засобом підготовки майбутніх лікарів і відповідає сучасним вимогам проблемно-оріентовного навчання. У той же час питання використання системи в освітньому процесі закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання залишається недослідженими. Вивчення зовнішнього інтерфейсу онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth», знайомство з віртуальними пацієнтами та проходження сценаріїв, які є у вільному доступі дозволило зробити висновок, що систему можливо використати в освітньому процесі ЗВО зі специфічними умовами навчання для викладання низки практичних дисциплін, таких як тактико-спеціальна підготовка, вогнева та тактико-спеціальна підготовка, тактична медицина тощо.

Онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» дає змогу створювати лінійні, нелінійні та розгалужені «лабіринти», що, у свою чергу, дозволяє змоделювати будь-яку ситуацію максимально наближену до реальних ситуацій оперативно-службової та службово-бойової діяльності поліцейського. Загалом використання в освітньому процесі ЗВО зі специфічними умовами навчання онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» дає змогу проводити проблемно-орієнтоване навчання майбутніх поліцейських. Її також можливо використовувати для моніторингу та оцінки самостійної роботи здобувача вищої освіти чи для проведення теоретичної части підсумкового чи проміжного контролю знань здобувача вищої освіти.

Ключові слова: Національна поліція, підготовка поліцейського, освітній процес, тактико-спеціальна підготовка, проблемно-орієнтоване навчання, моделювання ситуацій, OpenLabyrinth, заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Постановка проблеми

У ст. 3 Основного Закону нашої держави вказано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а держава відповідає

перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави[1]. З метою реалізації зазначених конституційних положень, в Україні створюються і функціонують державні органи, основною метою діяльності яких є захист прав та інтересів особи. Одним із таких державних органів є саме Національна поліція України.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Основними завданнями поліції відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги[2]. Також на поліцію у відповідності із її завданнями покладено широке коло повноважень, аналіз яких дозволяє зробити висновок, що діяльність Національної поліції носить різнобічний, багатогранний характер і тому часто не прогнозована у своїй динаміці. Умови ефективного виконання завдань поліції в наш час постійно ускладнюються не лише в Україні, а і в усіх регіонах світу взагалі. В Україні на успішність виконання повноважень Національної поліції додатково впливають збройна агресія та повномасштабні воєнні дії, постійні обстріли цивільної інфраструктури, зростання незаконного обігу зброї, вчинення зухвалих попередньо спланованих кримінальних правопорушень, вчинення латентних кримінальних правопорушень, висока політична радикалізація окремих верств населення тощо. За таких обставин поліцейські дедалі частіше зобов'язані діяти особливих, у тому числі, і в надзвичайних (екстремальних) умовах, бути готовими до виконання додаткових спеціальних завдань, до роботи з великими моральними і фізичними навантаженнями і в більш складних умовах.

У зв'язку з цим зростають вимоги до рівня професійної підготовки правоохоронців. Під час навчання у поліцейських мають сформуватись навички особистої безпеки, прикриття напарника, тактично правильних дій у нетипових і екстремальних ситуаціях, в умовах високого фізичного та психічного навантаження тощо. Розв'язанню цих завдань допомагає використання у навчальному процесі інтерактивних мультимедійних технологій навчання та технологій електронного навчання, у зв'язку з чим існує необхідність пошуку та вивчення ресурсів електронного інтерактивного навчання, які можуть бути використаними для належної та сучасної підготовки поліцейських. Одним із таких ресурсів є онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth».

Стан дослідження проблеми

Окремі питання електронного навчання досліджували Н. Балик, К Бугайчук, О. Буйницька, С. Волкова, О. Вовк, В. Левчук, В. Лукін, Л Олексієнко, С. Семеріков, О. Трубіцина, О. Чорноус, Т. Шарова та інші. Питаннями використання в освітньому процесі онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» займалися М. Авраменко, Л. Журавльова Ю. Колесник, Н. Лопіна, С. Моргунцова, С Сажин, І. Юрченко та інші. Проте їх роботи стосувалися впровадження онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» в освітній процес медичних закладів вищої освіти. Питанням впровадження онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» в освітній процес ЗВО зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, ніхто не займався.

Мета роботи

З огляду на вищезазначене метою нашої роботи є дослідження можливостей використання онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» у процесі підготовки поліцейського в ЗВО зі специфічними умовами навчання, виокремлення навчальних дисциплін, де використання зазначеної системи буде найбільш доцільним.

Виклад основного матеріалу

OpenLabyrinth – це онлайн-система моделювання діяльності з відкритим вихідним кодом, яка дозволяє користувачам створювати інтерактивні «ігрові» навчальні моделі, такі як віртуальні пацієнти, симуляції, багаторівневі системи контролю знань, лабіринти, моделі розгалужених процесів у різних предметних областях та алгоритми. Вона була розроблена так, щоб бути адаптивною та простою у використанні, зберігаючи при цьому безліч ігрових функцій. OpenLabyrinth поширюється на умовах Академічної вільної ліцензії (AFL) версії 3.0[3].

Оригінальна онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» була розроблена відділом навчальних технологій Коледжу медицини та ветеринарної медицини Единбурзького університету[3].

«Лабіринт» є основною організаційною одиницею онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth». Кожен «лабіринт» має ряд глобальних властивостей, таких як тип (сценарій, лабіринт, алгоритм тощо), відомості про авторів, таймер, візуальний вигляд (скіни), безпека, кількість балів тощо. Усередині кожного «лабіринту» є низка пов'язаних сторінок або «вузлів».

Вузли лабіринту – це одиниці представлення інформації користувачеві, як правило, веб-сторінки, навколо яких організовані всі інші компоненти «лабіринту». Зазвичай «лабіринт» складається з багатьох взаємопов'язаних вузлів.

Кожен вузол може бути наповнений різною навчальною інформацією, представленою в різних форматах: текстовому, аудіовізуальному, відеовізуальному, графічному, інтерактивному тощо.

Кожен вузол лабіринту має свій унікальний ідентифікатор (ідентифікатор вузла), а також ряд інших властивостей, таких як назва, текстовий вміст, тип, а також низку властивостей правил і функцій. Правила та функції визначають, що буде показано користувачеві у кожному конкретному вузлі залежно від поточних властивостей вузла і від того, що користувач робив раніше.

Вузли лабіринту з'єднані серією посилань, виражених парами ідентифікаторів вузлів з деякими додатковими властивостями, такими як впорядкованість, іконки та альтернативний текст. Посилання є односпрямованими, для зворотного зв'язку потрібне друге посилання з незалежними властивостями. Перехід з вузла на наступний вузол здійснюється активацією посилання. У лінійних моделях «лабіринту» існує тільки один перехід, у розгалужених невизначена кількість переходів.

Активація посилання дає змогу змоделювати прийняття того чи іншого рішення здобувачем вищої освіти на основі раніше введених даних у систему. Варіанти можливого прийнятого рішення та посилання для переходу розміщуються на кожній сторінці вузла лабіринту.

Онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» є багатозадачною системою, а отже, має можливості як для проведення заняття як одним здобувачем вищої освіти, так і групою. Для цього здобувача чи групу здобувачів реєструють у системі з наданням доступу до певного курсу. Здобувач вищої освіти, здійснюючи вхід у систему, вводить наданий йому текстовий ключ, який і слугує підставою для проходження того чи іншого курсу. Крім того, багатозадачність нлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» дає можливість створювати віртуальних пацієнтів групою викладачів-дизайнерів лабіринту. Створені лабіринти розміщуються у репозитарії на сервері онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth», та в подальшому можуть бути відредаговані, змінені або скопійовані (як весь лабіринт, так і його частина).

Наразі онлайн-систему моделювання діяльності «OpenLabyrinth» використовують Запорізький державний медичний університет, Буковинський державний медичний університет, Харківський національний медичний університет та інших. Зокрема, у Запорізькому державному медичному університеті за допомогою онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» були створені 17 віртуальних пацієнтів на базі кейсів для першого та другого років навчання студентів у рамках програми. Проведені заняття передбачали формування досить

невеликих академічних груп по 8 студентів 3 курсу медичного факультету[4].

С. Сажин вказує, що моделювання клінічних ситуацій (кейсів) із віртуальними пацієнтами моделює різні варіанти подальших дій – правильних та помилкових, а підсумком клінічного випадку стає одужання чи смерть пацієнта. Створення бази розгалужених процесів дозволяє авторові змоделювати як правильну, так і хибні дії лікаря при обстеженні, діагностиці, тактиці лікування пацієнта. Після неправильного вибору система здійснює перехід на модель стану організму пацієнта та відображає поступовість подій, які призводять до порушення окремих органів, систем або смерті пацієнта. Помилки, які роблять студенти під час виконання кейсу, ретельно аналізуються та обговорюються разом із тьютором. Це дозволяє запобігти аналогічним помилкам у реальній медичній практиці в майбутньому. Окрім того, вид навчання, заснований на помилках, унеможливлює роботу студентів із реальними хворими[5].

Технологія «Віртуальний пацієнт» надає студенту унікальну можливість вивчати в динаміці процес діагностики, впливати на тактику лікувального процесу, оцінювати його ефективність після тих чи інших втручань. Беззаперечними перевагами таких технологій є стимулювання інтересу до самостійного вивчення матеріалу, наочність, можливість лікувати та бачити результат лікування, забезпечення прав пацієнтів, безпека для студентів і викладачів тощо. Широке застосування віртуальних технологій, симуляторів та дистанційного навчання є невід'ємною складовою медичної освіти у провідних вишах світу[6].

Таким чином, можемо зробити висновок, що використання онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» є ефективним засобом підготовки майбутніх лікарів, відповідає сучасним вимогам проблемно-орієнтовного навчання та створює достатньо можливостей для мобільності викладачів та здобувачів вищої освіти.

Що стосується використання системи в підготовці поліцейських, то, попередньо ознайомившись із зовнішнім інтерфейсом онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth», віртуальними пацієнтами та пройшовши сценарії, які є у вільному доступі, можемо зробити висновок, що її можливо використати в освітньому процесі ЗВО зі специфічними умовами навчання. Так, онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» може бути використана для викладання низки практичних дисциплін, таких як: тактико-спеціальна підготовка, вогнева та тактико-спеціальна підготовка, тактична підготовка, тактична медицина, особиста безпека поліцейського, дії працівників Національної поліції при надзвичайних ситуаціях, організація та проведення спеціальних операцій Національної поліції та інших. Для цього необхідно лише створювати сценарії, які будуть відповідати меті та завданням навчальної дисципліни, зокрема, вирішувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері правоохоронної діяльності.

Так, наприклад, використання на заняттях з тактико-спеціальної підготовки онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» у вигляді лінійного «лабіринту» дозолить здобувачам вищої освіти засвоїти типові алгоритми реагування на різні ситуації оперативно-службової та службово-бойової діяльності. Побудова ж «лабіринту» на базі нелінійної, розгалуженої моделі, дозволяє включити декілька варіантів рішень або поведінки поліцейського в тій чи іншій службовій ситуації, одні з яких будуть цілком правильні, окремі будуть допустимі в тій чи іншій ситуації, а решта будуть хибними чи недопустимими ні за якого розвитку ситуації. Так, наприклад, після прийняття допустимого/хибного рішення чи вибору варіанту допустимої/недопустимої поведінки, система здійснює перехід на вузол лабіринту, який відображає ескалацію ситуації в залежності від вибору. Подальший вибір варіанту дій або ж дозволить вирішити ситуацію або ж завести поліцейського у «глухий кут». Враховуючи, що побудова «лабіринту» на базі нелінійної, розгалуженої моделі, включає два і більше варіанти дій чи рішень, то ми можемо змоделювати будь-яку ситуацію максимально наближену до реальних ситуацій оперативно-службової та службово-бойової діяльності поліцейського. Варто також

зазначити, що для належної підготовки поліцейського доцільно буде конструювати «лабіринти», основу яких складатимуть реальні ситуації, з якими стикаються діючі поліцейські «на вулиці».

Також під час використання онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth», замість терміна «віртуальні пацієнти», доцільніше буде вживати терміни «віртуальний заявник», «віртуальний потерпілий», «віртуальний свідок чи очевидець», «віртуальний правопорушник» тощо (залежно від ситуації, яку змоделює викладач-дизайнер).

На останок зазначимо, що онлайн-систему моделювання діяльності «OpenLabyrinth» можливо використовувати для моніторингу та оцінки самостійної роботи здобувача вищої освіти. Загальновідомо, що в рамках вивчення тієї чи іншої навчальної дисципліни, значна кількість навчальних тем або питань з навчальних тем виноситься на самостійне опрацювання здобувачем вищої освіти, контроль за успішністю засвоєння яких здійснюється, як правило, за допомогою тестових завдань. Застосування ж онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» як засобу оцінки самостійної роботи дозоляє виконувати нам подвійну функцію – сприяння вивченню матеріалу, який винесений на самостійне опрацювання (навчальна функція) та оцінка процесу вивчення матеріалу, який винесений на самостійне опрацювання (контрольна функція).

Також онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» можливо використовувати для проведення теоретичної части підсумкового чи проміжного контролю знань здобувача вищої освіти.

Висновки

Онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» може використовуватися в освітньому процесі ЗВО зі специфічними умовами навчання, під час викладання практично-орієнтовних дисциплін, таких як: тактико-спеціальна підготовка, тактична підготовка, тактична медицина, дії працівників Національної поліції при надзвичайних ситуаціях, організація та проведення спеціальних операцій Національної поліції, тощо. Вона дає змогу створювати лінійні, нелінійні та розгалужені «лабіринти», що у свою чергу, дозволяє змоделювати будь-яку ситуацію, максимально наближену до реальних ситуацій оперативно-службової та службово-бойової діяльності поліцейського. Використання в освітньому процесі ЗВО зі специфічними умовами навчання онлайн-системи моделювання діяльності «OpenLabyrinth» дає змогу проводити проблемно-орієнтоване навчання майбутніх поліцейських. Її також можливо використовувати для моніторингу та оцінки самостійної роботи здобувача вищої освіти.

Онлайн-система моделювання діяльності «OpenLabyrinth» дає можливість навчатися на будь-яких електронних пристроях в будь-який момент з будь-якого місця і загалом забезпечує майже таку ж саму теоретичну підготовку, як і навчання в аудиторії. У той же час система не в змозі замінити практичне навчання, тому її використання необхідно комбінувати з проведенням практичних занять на спеціалізованих полігонах чи навчальних аудиторіях.

Література

1. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

3. OpenLabyrinth. URL: https://openlabyrinth.sgul.ac.uk/

4. Досвід запровадження моделі проблемно-орієнтовного навчання у Запорізькому державному медичному університеті URL: http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/4584/1/%D0%A2%D0%94%D0%9C%D0%A3_%D1%82%D0%BE%D0%BC1_66-67.pdf

5. Проблемно-орієнтовне навчання та технічна реалізація створення моделей віртуальних пацієнтів. URL: http://dspace.bsmu.edu.ua/bitstream/123456789/12960/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8_%D0%A1%D0%B0%D0%B6%D0%B8%D0%BD_%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%95%D0%9C%D0%9D%D0%9E-%D0%9E%D0%A0%D

0%86%D0%84%D0%9D%D0%A2%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%95%20%D0%9D%D0%90%D0%92%D0%A7%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%A2%D0%90%20%D0%A2%D0%95%D0%A5%D0%9D%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%90.pdf

6. У Великобританії доцент СумДУ пройшов тренінг з віртуальних технологій сучасної медичної освіти. URL: https://news.sumdu.edu.ua/uk/news/4499-u-velikobritaniji-dotsent-sumdu-proshov-trening-z-virtualnikh-tekhnologi-suchasnoji-medichnoji-osviti.html

Vadym Fursa
e-mail: vvf09@ukr.net

PROSPECTS FOR THE USE OF THE OPENLABYRINTH ONLINE ACTIVITY MODELLING SYSTEM IN THE PROCESS OF POLICE TRAINING

The article explores the possibilities of using the online activity modelling system «OpenLabyrinth» in the educational process of higher education institutions with specific learning conditions.

The conditions for effective performance of police tasks are becoming more and more complex nowadays, and therefore new demands are being made on police training. Interactive multimedia learning technologies and e-learning technologies are increasingly used for the proper training of future police officers, and there is a need to find and study e-learning resources that can be used for such training. One such resource is the OpenLabyrinth online simulation system.

At present, the online activity modelling system «OpenLabyrinth» is used in the educational process of medical universities and is an effective means of training future doctors and meets the modern requirements of problem-based learning. At the same time, the issue of using the system in the educational process of higher education institutions with specific learning conditions remains unexplored. The study of the external interface of the online system of modelling activities «OpenLabyrinth», acquaintance with virtual patients and freely available scenarios allowed us to conclude that the system can be used in the educational process of higher education institutions with specific learning conditions for teaching a number of practical disciplines such as tactical and special training, firearms and tactical training, tactical medicine, etc.

The OpenLabyrinth online activity modelling system allows you to create linear, non-linear and branched «labyrinths», which in turn allow you to model any situation as close as possible to real situations of operational and combat activities of a police officer. In general, the use of the OpenLabyrinth online simulation system in the educational process of higher education institutions with specific learning conditions enables problem-based learning for future police officers. It can also be used to monitor and evaluate the independent work of a student or to carry out the theoretical part of the final or intermediate examination of the student's knowledge.

Keywords: National Police, police training, educational process, tactical and specialised training, problem-based learning, situation modelling, OpenLabyrinth, universities with special learning conditions.

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ РОБОТИ СУДІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

МУЗИЧУК Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: http://orcid.org/0000-0001-8367-2504

НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович - доктор юридичних наук, доцент, учений секретар секретаріату Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: http://orcid.org/0000-0002-3107-1464

УДК 351.74:342.922

DOI 10.32782/EP.2023.4.22

У статті задля розуміння світоглядних та морально-етичних засад оцінки роботи судів, які виступають первинними та системоутворювальними по відношенню до організаційних та правових, з'ясовано історичний шлях становлення категорій «суд» та «суддя», у тому числі на рівні перших цивілізацій в історії людства та релігій, які надавали даним категоріям сакрального, «божественного» змісту.

У контексті морально-етичних засад наголошено на тісному взаємозв'язку правосуддя з релігією та мораллю, що бере свій початок із стародавніх часів. Відповідно і стрижневі, світоглядні аспекти діяльності судів та формування особистості судді можна простежити саме на рівні аналізу даних історичних періодів, релігійних учень та персоналій, які виступали «первісними суддями».

Зазначено, що з часом прогресивне бачення професії судді супроводжувалося і зміною підходів до процесу оцінювання як такого, в основі якого покладена вже не воля правителя, не «промисел Божий», а закони логіки та мислення, засновані на конкретних аргументах.

Наголошено, що важливою складовою оцінювання роботи суду виступає і пошук відповідного ідеалу, зразку не лише на рівні універсальних морально-етичних засад, але й у практиці функціонування судів, у тому числі й в інших країнах, співставленні та узагальненні такої практики з її одночасною екстраполяцію на вітчизняні соціально-економічні та політико-правові реалії. Узагальнення такого зарубіжного досвіду дозволяє визначити розуміння оптимальних правових та організаційних засад оцінювання роботи судів. Зокрема, нами були проаналізовані підходи до оцінювання роботи судів у Франції, Польщі, Австралії та США. У тому числі осмислено роль зарубіжного досвіду громадського та наукового оцінювання роботи суду, яке є більш ініціативним, охоплює широкий спектр методів та підходів.

Зазначено, що в Україні оцінювання роботи судів відбувається на рівні Ради суддів України та Державної судової адміністрації України. Система оцінювання роботи суду в Україні затверджена Рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 № 28, яким визначено відповідні стандарти, критерії, показники та методи оцінювання роботи суду.

Ключові слова: оцінювання, правові засади, робота судів, становлення судочинства, мораль.

Постановка проблеми

Добре функціонуюча судова система не лише підтримує захист прав людини, сприяє вирішенню спорів і сприяє притягненню винних до відповідальності, вона також захищає права власності, заохочує інвестиції та сприяє економічному зростанню [1, с. 6]. Водночас відправлення правосуддя в кожній країні з огляду на основоположний характер такої діяльності вимагає від уря-

дів здійснення ефективного нагляду за відправленням правосуддя у всіх його вимірах, включаючи соціальну справедливість і економічну доцільність [2, с. 189]. Так, оцінювання роботи суду в Україні та світі виступає багатовекторною, комплексною діяльністю, в основі якої лежать як морально-етичні, так організаційно-правові засади, що мають глибокі історичні корені та реалізуються у новітніх соціально-орієнтованих програмах у світі.

Стан дослідження теми

У вітчизняній правовій доктрині окремим питанням оцінювання роботи суду, ефективності судової системи присвячували свої дослідження такі вчені, як В. І. Борисов, В. Д. Бринцев, В. С. Зеленецький, Л. М. Москвич, М. Ю. Огай, О. В. Сердюк та багато інших. Значний внесок в осмислення досліджуваної проблематики, зокрема в контексті оцінювання окремих спеціалізованих судів у світі, внесли і зарубіжні дослідники, зокрема R. Boothroyd, A. Christy, M. French, J. Guydish, E. Hartsell, W. Hoyt, J. Lane, C. Leukefeld, T. Logan, E. Marchetti, K. McCollister, B. Tajima, W. Woods та інші. Проте окремим питанням, зокрема і морально-етичній основі такого оцінювання, і особливостям оцінювання спеціалізованих судів, у вітчизняній правовій літературі не приділено достатньої уваги.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб у контексті історичного розвитку та детального аналізу міжнародного досвіду окреслити морально-етичні, організаційні та правові засади оцінювання роботи судів в Україні та світі. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розкрити сутність морально-етичних засад оцінювання роботи судів на основі встановлення тісного взаємозв'язку правосуддя з релігією та мораллю, що бере свій початок із стародавніх часів; проаналізувати практику оцінювання роботи судів (спеціалізованих судів) у Франції, Польщі, Австралії та США; визначити правові та організаційні засади оцінювання роботи судів в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому проаналізовано процес оцінювання роботи судів в контексті розгляду справ щодо окремих категорій громадян, під новітнім кутом для вітчизняної правової доктрини вивчено зарубіжний досвід у даній сфері, вперше осмислено морально-етичні засади оцінювання роботи суду.

Виклад основного матеріалу

Задля розуміння морально-етичних засад оцінки роботи судів, які виступають первинними та системоутворювальними по відношенню до організаційних та правових, на початку дослідження з'ясуємо історичний шлях становлення категорій «суд» та «суддя», у тому числі на рівні перших цивілізацій в історії людства та релігій, які надавали даним категоріям сакрального, «божественного» змісту.

Німецький науковець M. Stolleis зазначає, що більшість великих релігій малюють профіль судді, який судить дії людей, коли вони потрапляють у царство мертвих. Цей «суддя» порівнює добрі та злі вчинки одне з одним і приймає рішення про покарання чи винагороду. Так було і в стародавньому Вавилоні, і в стародавньому Єгипті, і в християнській традиції. Наша колективна історична свідомість, наголошує дослідник, зберігає ідеальні профілі цього судді: його символами є терези та караючий меч. Він усе бачить і вирішує справедливо. Його вирок не підлягає оскарженню. Він є «останньою інстанцією» [3, с. 204]. Це свідчить про тісний взаємозв'язок правосуддя з релігією та мораллю, що бере свій початок із стародавніх часів. Відповідно і стрижневі, світоглядні аспекти діяльності судів та формування особистості судді можна простежити саме на рівні аналізу даних історичних періодів, релігійних учень та персоналій, які виступали «первісними суддями». Зазначимо, що ці «первісні судді» втілювали в собі «вселенську справедливість», відповідно, їх дії та рішення, описані в окремих джерелах, не могли оцінюватися з точки зору «істинності» чи «неістинності», адже сам їх образ втілював у собі «істину». Подібна точка зору в часи Середньовіччя набула гіпертрофованих рис, штучно зменшуючи значення окремої осо-

бистості, її інтелекту, вмінь та навичок у порівнянні з орієнтиром єдиного «Судді», до якого в усій її гріховності людині ніколи не дорівнятися.

Нам імпонує позиція M. Stolleis, який, характеризуючи шлях інституційного та організаційно-управлінського становлення судів, зазначає, що представники аграрних суспільств вважають більш корисним перенести суперечки з клану на «громадські інтереси», таким чином нейтралізувати їх і зробити контрольованими. Так, постає суддя, незалежний від кланів, будь то вождь чи король, який тепер бере на себе функцію регулювання основних етнічних асоціацій. Підійшовши від цього етапу до ранньої розвиненої міської цивілізації, як відмічає дослідник, ми відразу виявимо розвинену судову систему. Правитель міста або фараон, вища рада або жрець є правителями судів. Це стосується стародавньої Месопотамії, Єгипту та стародавнього Ізраїлю [3, с. 205]. Так, описаний на даному етапі суддя-правитель також втілює у своїй особі «суддю-Бога», рішення якого є священними та не можуть бути оскаржені.

У політичній же реальності Європи 16-18 століття у країнах, які перейняли римське право, судді або ради суддів утворюють самосвідому професію з академічною освітою, репутація якої зростає завдяки тому факту, що держава наділила певну особу спеціальними повноваженнями, а саме приймати остаточні рішення [3, с. 207]. Таке прогресивне бачення професії судді супроводжується і зміною підходів до процесу оцінювання як такого, в основу якого покладена вже не воля правителя, не «промисел Божий», а закони логіки та мислення, засновані на конкретних аргументах.

Так, P. Bondy виокремлює такі критерії оцінювання, як релевантність, достатність та прийнятність, що вписуються в метатеорію раціонального переконання в істинності висновку. Релевантність набору передумов до висновку, безсумнівно, важлива для того, щоб аргумент виконав свою мету. Тобто такі передумови мають бути актуальними. Достатність також є ключовим критерієм, якщо немає достатньої підтримки висновку, то не можна раціонально прийняти істинність висновку на основі запропонованих аргументів [4, с. 154].

Словацька дослідниця Z. Palovicova виокремлює «Strong Evaluation» як модель практичного міркування в процесі оцінювання, що постає альтернативою утилітаристському та кантіанському процедуралізму. Дана модель заснована на легітимізації конкретних моральних вимог. Крім того, в їх обґрунтуванні враховується мотивація. Це дозволяє показати значення цінностей і оцінок у житті людини. Науковиця намагається відповісти на такі питання, як: Що означає оцінка на основі «Strong Evaluation»? Яка її природа? Яка роль у житті людини? Яке це має значення для етики? [5, с. 564].

Так, ми глибоко поділяємо позицію дослідниці щодо морально-етичного базису процесу оцінювання будь-якої діяльності, у тому числі й роботи суду. Проте важливою складовою такого оцінювання виступає і пошук відповідного ідеалу, зразку не лише на рівні універсальних морально-етичних координат, але й у практиці функціонування судів, у тому числі й в інших країнах, співставленні та узагальненні такої практики з її одночасною екстраполяцію на вітчизняні соціально-економічні та політико-правові реалії. Узагальнення такого зарубіжного досвіду дозволяє визначити розуміння оптимальних правових та організаційних засад оцінювання роботи судів. Зокрема, ми проаналізуємо підходи до оцінювання роботи судів у Франції, Польщі, Австралії та США.

M. I. Inshyn, O. V Pchelina., T. M. Yamnenko, H. V. Tatarenko зазначають, що у Франції законодавче закріплення системи оцінювання діяльності суддів відбулося у 2005 році. Проведення відповідного оцінювання сприяє ефективності та якості правосуддя в країні. Цінність проведення належного оцінювання полягає в тому, що воно дає змогу оцінити не лише професійні, а й особистісні якості суддів, спонукати їх до кращої роботи та вироблення нових підходів до роботи. Така система оцінювання, на думку французьких вчених, набагато краща за рейтингову систему, яка діяла у Франції з 15 травня 1850 р. [6, с. 247]. Науковці відмічають, що французький законодавець, розробляючи окреслену систему

оцінювання, велику увагу приділив забезпеченню принципів автономії та незалежності суддів. Тому гарантії об'єктивності цієї системи оцінювання обов'язково проходили через фіксацію показників, які не допускають відхилень у бік будь-якої особистої оцінки. Оцінювання формально ґрунтується на звіті про професійну компетентність, який включає елементи, які дозволяють оцінювачу оцінити досягнення цілей і отримані результати оцінюваним суддею (що зазвичай передбачає, що професійні цілі були поставлені заздалегідь) [6, с. 248].

Щодо польського досвіду оцінювання роботи судів, то провідним суб'єктом, на якого покладається така діяльність, виступає голова суду. До числа завдань голови суду з оцінювання роботи суду входять зокрема: аналіз судової практики у суді з точки зору оцінки рівня її одноманітності та витребування роз'яснень правових положень, які на практиці викликають сумніви; перевірка дотримання суддями правил розподілу справ; аналіз статистичних матеріалів щодо роботи наглядових суддів, зокрема стану ефективності правосуддя; поточне або періодичне спостереження за ходом провадження в окремих справах, якщо виявлено обставини, які свідчать про їх провадження з порушенням закону [6, с. 247].

Досвід окремих держав світу, зокрема і Австралії, дозволяє нам сформувати розуміння процесу оцінювання роботи судів як такого, який враховує забезпечення особливих інтересів окремих категорій населення, що потребують специфічних підходів у здійсненні правосуддя. Так, E. Marchetti зазначає, що звичайні методи оцінки не в змозі реалізувати принципи «самовизначення, управління та розвитку», що лежать в основі індивідуальних і колективних прав, що містяться в Декларації ООН про права корінних народів [7, с. 259]. Дослідник підходить до того, що так звані «місцеві суди для винесення вироків» в Австралії – це суди, створені згідно з узгодженою практикою у містах регіонального рівня, які залучають до судових процесів звичайних учасників процесу, а також поважних членів з корінної громади, у якій засідає суд. Водночас діяльність таких судів регулюються законодавством штатів і територій Австралії, а не звичаями корінного населення [7, с. 260]. Науковець наголошує на тому, що при розробці методології оцінювання таких судів вкрай необхідно провести консультації з людьми, які беруть участь у реалізації такої програми здійснення правосуддя, орієнтованої на корінне населення, щоб краще зрозуміти контексти, культурні особливості, в яких працюють програмні механізми [7, с. 271]. Як бачимо, ефективний процес оцінювання роботи суду з урахуванням етнічних та інших чинників може породжувати інституційні зміни в судовій системі, зумовлювати появу принципово нових судових органів.

У США також впроваджуються нетипові моделі здійснення судочинства відносно окремих категорій населення, зокрема функціонують так звані спеціалізовані суди з питань психічного здоров'я та суди з питань наркотиків, які також потребують адаптивної системи оцінювання їх роботи.

Колектив американських дослідників у складі A. Christy, R. Boothroyd., J. Petrila та S. Mehra у своїй статті аналізує діяльність першого в США такого суду, Суду з питань психічного здоров'я округу Бровард. Дослідники зазначають, що при оцінюванні роботи таких судів необхідно визначити основні змінні, що представляють інтерес та джерела для збору цих даних. Слід також оцінити точність цих джерел. Якщо ці джерела не є точними, як вказують науковці, потрібно буде розробити інші методи збору інформації та/або запропонувати та впровадити зміни в системах даних. Необхідно визначити персонал для збору цих даних, пам'ятаючи про проблеми з робочим навантаженням і необхідність навичок, пов'язаних із роботою з такими даними. Системи даних, основні змінні та персонал, який буде залучено до цієї роботи, відрізнятимуться залежно від заявлених основних цілей судів та конкретних, можливо, специфічних для певної громади, проблем зацікавлених сторін [8, с. 241].

Суди з питань наркотиків, як зазначають E. Wolfe, J. Guydish, W. Woods, B. Tajima, існують з 1989 року. Дослідники аналізують результати системи оцінювання програми суду з наркотиків у Сан-Матео, Каліфорнія,

яка була розроблена, щоб задокументувати історію програми, вивчити сильні сторони програми та сфери вдосконалення, оцінити ролі та відносини між різними залученими агенціями та описати вплив суду з питань наркотиків на системи правосуддя та лікування від наркозалежності. Методи оцінювання включали перегляд наявних програмних документів суду щодо наркотиків, інтерв'ю з ключовими зацікавленими сторонами та фокус-групи з учасниками суду щодо наркотиків [9, с. 379]. Дане дослідження дозволяє осмислити роль громадського та наукового оцінювання роботи суду. Подібне оцінювання є більш ініціативним, охоплює широкий спектр методів та підходів.

На основі аналізу інших зарубіжних досліджень ми можемо також виокремити економічне оцінювання, що відображає співвідношення вигод і витрат та економічні наслідки реалізації судів з наркотиків у США [10, с. 381]. Водночас окремі науковці акцентують увагу на самому форматі проведення оцінювання, зокрема його змінах в умовах карантинних обмежень. Так, E. Hartsell та J. Lane у рамках дослідження, спрямованого на оцінку роботи суду, планували проведення особистих фокус-груп та інтерв'ю з командою суду та учасниками процесу, а також особисте спостереження за судовими засіданнями команди. Проте це було неможливо з березня 2020 року по червень 2021 року в зв'язку з карантинними обмеженнями, тому дослідники адаптували поточний план оцінки за допомогою інтерв'ю з використанням сервісу Zoom і платформи з управління даними та досвідом Qualtrics [11, с. 627].

В Україні оцінювання роботи судів відбувається на рівні Ради суддів України та Державної судової адміністрації України. Відповідно до Положення про Раду суддів України остання в період між з'їздами суддів є вищим органом суддівського самоврядування і діє для вирішення питань внутрішньої діяльності судів. Рада суддів України сприяє створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утвердження незалежності та авторитету суду, забезпечення захисту суддів від втручання в судову діяльність, підвищення професійного рівня суддів та працівників апарату судів, а також підвищення рівня роботи з кадрами у судовій системі [12].

Державна судова адміністрація України відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 виконує такі повноваження з оцінювання роботи суду, як вивчення практики організації діяльності судів, розроблення і внесення у встановленому порядку пропозицій щодо її вдосконалення; вивчення кадрових питань апарату судів, прогнозування потреби у спеціалістах, замовлення на підготовку спеціалістів; забезпечення умов для підвищення кваліфікації працівників апарату судів, створення системи підвищення кваліфікації; організація роботи з ведення статистики; організація комп'ютеризації судів для здійснення судочинства; взаємодія з відповідними органами та установами, в тому числі інших держав, з метою вдосконалення організаційного забезпечення діяльності судів тощо [13].

Водночас окремі повноваження Державної судової адміністрації України з оцінювання роботи врегульовані підзаконними нормативно-правовими актами, зокрема Наказом Державної судової адміністрації України «Про затвердження Методики аналізу діяльності судів» № 286 від 07.06.2018, відповідно до якого Державна судова адміністрація України щокварталу аналізує діяльність судів для прийняття об'єктивних управлінських рішень щодо покращення стану розгляду судових справ та раціонального використання бюджетних коштів. Зокрема, досліджуються ефективність розгляду судових справ (організаційний аспект) та ефективність використання ресурсів (економічний аспект) [14].

Рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 № 28 затверджено рамкову систему оцінювання роботи суду в Україні, яка визначає відповідні стандарти, критерії, показники та методи оцінювання роботи суду, у тому числі позначено необхідність розробки методичного посібника для суддів щодо використання даної системи оцінювання [15].

Висновки

Задля розуміння світоглядних та морально-етичних засад оцінки роботи судів, які виступають первинними та системоутворювальними по відношенню до організаційних та правових, на початку дослідження з'ясовано історичний шлях становлення категорій «суд» та «суддя», у тому числі на рівні перших цивілізацій в історії людства та релігій, які надавали даним категоріям сакрального, «божественного» змісту.

У контексті морально-етичних засад наголошено на тісному взаємозв'язку правосуддя з релігією та мораллю, що бере свій початок із стародавніх часів. Відповідно і стрижневі, світоглядні аспекти діяльності судів та формування особистості судді можна простежити саме на рівні аналізу даних історичних періодів, релігійних учень та персоналій, які виступали «первісними суддями».

З часом прогресивне бачення професії судді супроводжувалося і зміною підходів до процесу оцінювання як такого, в основі якого покладена вже не воля правителя, не «промисел Божий», а закони логіки та мислення, засновані на конкретних аргументах.

Важливою складовою оцінювання роботи суду виступає і пошук відповідного ідеалу, зразку не лише на рівні універсальних морально-етичних засад, але й у практиці функціонування судів, у тому числі й в інших країнах, співставленні та узагальненні такої практики з її одночасною екстраполяцію на вітчизняні соціально-економічні та політико-правові реалії. Узагальнення такого зарубіжного досвіду дозволяє визначити розуміння оптимальних правових та організаційних засад оцінювання роботи судів. Зокрема, нами були проаналізовані підходи до оцінювання роботи судів у Франції, Польщі, Австралії та США. У тому числі осмислено роль зарубіжного досвіду громадського та наукового оцінювання роботи суду, яке є більш ініціативним, охоплює широкий спектр методів та підходів.

В Україні оцінювання роботи судів відбувається на рівні Ради суддів України та Державної судової адміністрації України. Система оцінювання роботи суду в Україні затверджена Рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 № 28, яким визначено відповідні стандарти, критерії, показники та методи оцінювання роботи суду.

Перспективними напрямками подальших досліджень визначено подальше наукове осмислення процесу оцінювання роботи судів в контексті розгляду справ щодо окремих категорій громадян, вивчення у цьому контексті зарубіжного досвіду, подальше міждисциплінарне осмислення морально-етичних засад оцінювання роботи суду.

Література

1. Chong A., Cozzubo A. On Judicial Reform and Corruption in Developing and Transition Economies: Working Paper. Georgia: International Center for Public Policy. Georgia State University, 2019. 11 p.

2. Rahmati M., Sheidaeian M., MirKhalili S., Darabi S. Principle of supervision of criminal procedure. *Amazonia Investiga*. 2019. № 7 (14). P. 187-196.

3. Stolleis M. The profile of the judge in the European tradition. *Trames-Journal of the Humanities and Social Sciences*. 2008. № 12 (2). P. 204-214.

4. Bondy P. Truth and Argument Evaluation. *Informal Logic*. 2010. № 30 (2). P. 142-158.

5. Palovicova Z. The Nature of Strong Evaluation. *Filozofia*. 2010. № 65 (6). P. 564-573.

6. Inshyn M. I., Pchelina O. V., Yamnenko T. M., Tatarenko H. V. Experience of foreign countries on exercising departmental control over the activities of judges and the possibility of its application in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (29). P. 243-249.

7. Marchetti E. Nothing Works? A Meta-Review of Indigenous Sentencing Court Evaluations. *Current Issues in Criminal Justice*. 2017. № 28 (3). P. 257-276.

8. Christy A., Boothroyd R., Petrila J., Mehra S. Evaluating the Efficiencyand Community Safety Goals of the Broward County Mental Health Court. *Behavioral Sciences & the Law*. 2005. № 23. P. 227–243.

9. Wolfe E., Guydish J., Woods W., Tajima B. Perspectives on the drug court model across systems: A process evaluation. *Journal of Psychoactive Drugs*. 2004. № 36 (3). P. 379-386.

10. Logan T., Hoyt W., McCollister K., French M., Leukefeld C., Minton L. Economic evaluation of drug court: methodology, results, and policy implications. *Evaluation and Program Planning*. 2004. № 27 (4). P. 381-396.

11. Hartsell E., Lane J. Initial lessons learned during a remote drug court evaluation during the COVID-19 pandemic. *Journal of Crime & Justice*. 2022. № 45 (5). P. 627-645.

12. Про затвердження Положення про Раду суддів України: Рішення XII позачергового з'їзду суддів України від 20.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002415-14#Text.

13. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

14. Про затвердження Методики аналізу діяльності судів: Наказ Державної судової адміністрації України від 07.06.2018 № 286. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N_286_18.

15. Рішення Ради суддів України від 02.04.2015 № 28. URL: https://rsu.court.gov.ua/rsu/rishennya/risksjdfh/.

MORAL AND ETHICAL, ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF EVALUATING THE WORK OF COURTS IN UKRAINE AND WORLDWIDE

In order to understand the worldview and moral and ethical principles of evaluating the work of courts, which are primary and system-forming in relation to organizational and legal ones, the historical path of the formation of the categories «court» and «judge», including at the level of the first civilizations in history, is clarified in the article humanity and religions, which gave these categories a sacred, «divine» meaning.

In the context of moral and ethical principles, the close relationship of justice with religion and morality, which originates from ancient times, is emphasized. Accordingly, the core, worldview aspects of court activity and the formation of a judge's personality can be traced precisely at the level of analysis of data from historical periods, religious teachings and personalities who acted as «original judges».

It is noted that over time, the progressive vision of the judge's profession was accompanied by a change in approaches to the assessment process as such, which is based not on the will of the ruler, not on «God's providence», but on the laws of logic and thinking, based on specific arguments.

It is emphasized that an important component of evaluating the work of the court is the search for a suitable ideal, a model not only at the level of universal moral and ethical principles, but also in the practice of the functioning of courts, including in other countries, comparing and generalizing such practice with its simultaneous extrapolation to domestic socio-economic and political-legal realities. The generalization of such foreign experience allows to determine the understanding of the optimal legal and organizational principles for evaluating the work of courts. In particular, we analyzed approaches to evaluating the work of courts in France, Poland, Australia and the USA. Including the role of foreign experience of public and scientific evaluation of the work of the court, which is more proactive, covers a wide range of methods and approaches.

It is noted that in Ukraine, evaluation of the work of courts takes place at the level of the Council of Judges of Ukraine and the State Judicial Administration of Ukraine. The system of evaluation of the work of the court in Ukraine was approved by the decision of the Council of Judges of Ukraine dated April 2, 2015 No. 28, which defined the relevant standards, criteria, indicators and methods of evaluation of the work of the court.

Key words: evaluation, courts, formation of judiciary, morals, legal principles.

ДОСТУП ДО ЛІКУВАННЯ ЯК ПРАВО ОСОБИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

ЯКОВЕЦЬ Ірина Станіславівна - д.ю.н., с.н.с., керівник центру правового забезпечення розвитку науки і технологій Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

УДК 346.548:614.27
DOI 10.32782/EP.2023.4.23

Стаття присвячена темі доступу до лікування, який у більшості асоціюється з можливістю отримувати медичні послуги, зокрема від діагностики до лікування рідкісних захворювань, та випадків, які загрожують життю людини. Проте, на сьогоднішній день доступ до лікування включає в себе, і можливість лікуватися брендовими лікарськими засобами.

Отримання необхідних ліків є основною частиною права людини на належне медичне обслуговування. Значення доступу до лікування розкривається через положення Європейською хартії прав пацієнтів в контексті загального права людини на охорону здоров'я.

Одночасно стверджується, що під час пандемії COVID-19 стало очевидним, що країни охоплені кризою в сфері дії механізмів забезпечення справедливого доступу до вакцин, яка носить глобальний характер і є каталізатором для перегляду національних механізмів забезпечення доступу до ліків. Крім того, в статті висвітлено досвід України в частині імплементації в національне законодавство договорів керованого доступу як механізму забезпечення доступу до лікування, який використовується у багатьох країнах.

На підставі проведеного дослідження сформульовано висновок про можливий позитивний досвід використання таких договорів з метою забезпечення населення України необхідними ліками для лікування рідкісних захворювань.

Ключові слова: доступ до лікування, охорона здоров'я, права людини, пандемія COVID-19, брендові лікарські засобами, договір керованого доступу, доступ до лікарських засобів, інноваційні лікарські засоби, забезпечення лікарськими засобами.

Доступ до лікування – це не тільки можливість отримувати медичні послуги, такі як профілактика, діагностика, лікування та лікування захворювань, хвороб, розладів та інших станів, що впливають на здоров'я, а і отримувати можливість лікуватися ефективними та інноваційними лікарськими засобами.

Багато людей не мають доступу до лікування, до належного медичного обслуговування. Така ситуація досить поширена не тільки в країнах третього світу, але також і в розвинених країнах, таких як США, країни Європи. Недоступність медичної допомоги, в тому числі відсутність доступу до лікування новими і оригінальними інноваційними лікарськими засобами є проблемою державної політики у сфері охорони здоров'я.

Проблемами забезпечення доступу населення до лікування займалися різні науковці, в тому числі лікарськими засобами О. Галацан, В. Загородній, А. Немченко, Шмалько О.О. та ін. Дана тема є актуальною, і у воєнний час, коли в складних умовах постає питання забезпечення доступу до лікування.

Метою даного дослідження є визначення проблем доступу до лікування та шляхів забезпечення доступу населення до лікування, в тому числі через використання договорів керованого доступу.

Доступ до основних лікарських засобів є фундаментальною складовою права людини

на належне здоров'я. В умовах зростання цін на ліки, пандемій, надзвичайних ситуацій в світі, пов'язаних з природніми катаклізмами, воєнний дій, актуальним є взаємозв'язок зобов'язань держав у сфері прав людини з зобов'язаннями в сфері охорони здоров'я, особливо у сфері забезпечення права доступу до лікування.

Слід відзначити, що права пацієнтів у Європі визначені Європейською хартією прав пацієнтів, яка була розроблена у співпраці з 12 громадськими організаціями з різних країн ЄС у 2002 році.

У даній Хартії закріплено 14 прав пацієнтів, зокрема: право на профілактичні заходи, право доступу, право на інформацію, право на згоду, право на вільний вибір, право на приватність і конфіденційність, право на повагу до часу пацієнтів, право на дотримання стандартів якості, право на безпеку, право на інновації, право уникати непотрібних страждань і болю, право на індивідуальне лікування, право на скаргу, право на компенсацію.

Ці права мають на меті гарантувати «високий рівень захисту здоров'я людини», як визначено статтею 35 Хартії основних прав Європейського Союзу [1].

Кожна людина має право на доступ до медичних послуг, як вимагають її потреби. Медичні послуги мають гарантувати рівний доступ кожному без дискримінації за фінансовими ресурсами, місцем проживання, видом захворювання чи часом доступу до лікування. Також, кожна людина має право на доступ до інноваційних процедур, включаючи діагностичні процедури, відповідно до міжнародних стандартів і незалежно від економічних чи фінансових моментів.

Можливість лікування інноваційними лікарськими засобами є невід'ємним правом пацієнта в країнах ЄС, де рівень соціальних гарантій для населення є досить високим.

Слід відзначити, що в період пандемії COVID-19 стало зрозумілим, що пандемія, яка охопила різні країни, стала тим чинником, який дав змогу виявити світову проблему пов'язану з забезпеченням фармацевтичними препаратами, можливістю отримати доступ до вакцин у найкоротший час, як того вимагала ситуація з розповсюдженням хвороби. Складна ситуація із забезпеченням вакцинами, підштовхнула країни до перегляду та підвищення ефективності законодавчої бази, що регулює питання забезпечення ліками та полегшує доступ населення не тільки до вакцин, а і до лікарських засобів вцілому.

Системи охорони здоров'я у багатьох країнах зіштовхнулися з викликом забезпечення населення вакцинами, тому з боку держав були вчинені рішучі кроки в сфері забезпечення та обігу лікарських засобів.

Як зазначає Пашков В., стратегії національної безпеки багатьох сучасних держав передбачають охорону здоров'я нації і зміцнення системи охорони здоров'я як обов'язкові умови національної безпеки [2].

З проголошенням ВООЗ пандемії COVID-19 питання доступу до ліків набуло особливої гостроти. Світ зіткнувся з проблемою «фармацевтичного націоналізму», коли уряди багатьох країн (навіть у межах ЄС) забезпечували першочерговість доступу до стратегічного на той час гідроксихлорохіну в межах кордонів своїх держав і стримували паралельний імпорт ліків усередині ЄС, між державами-членами [3].

Отже, кроки Європейських країн на шляху забезпечення громадян необхідними вакцинами і ліками були направлені в першу чергу за захист національних інтересів в сфері охорони здоров'я, оскільки медична допомога у разі захворювання, а також профілактика, лікування та контроль захворювань значною мірою залежать від своєчасного та відповідного доступу до якісних ліків.

Охорона здоров'я є наріжним каменем будь-якого процвітаючого суспільства, оскільки не лише вирішує нагальні проблеми щодо здоров'я, але й підтримує загальний добробут. Здоров'я, сприяє продуктивній робочій силі та сприяє економічній стабільності. Доступ до якісного медичного лікування, до можливості використовувати у лікуванні сучасні та нові лікарські засоби сприяє збільшенню тривалості життя, покращенню якості життя та економічній стабільності.

Дійсно, доступ до сфери охорони здоров'я передбачає наявність адекватної пропозиції медичних послуг та пов'язаний з можливістю отримати медичну допомогу тоді, коли вона необхідна і в тому обсязі і якості, на яку роз-

раховує пацієнт. Нажаль, незважаючи на досягнутий прогрес, багато людей все ще не мають доступу до нових і ефективних ліків. Це пов'язано з перешкодами різного характеру.

До таких перешкод, слід віднести рівень усвідомлення пацієнтами своїх потреб у послугах та їх рішення звернутися за медичною допомогою, як правило є першим кроком у процесі доступу до лікування. Це проявляється у відмові від профілактичних послуг, затримках у зверненні пацієнтів із серйозними захворюваннями за медичною допомогою.

Також існують організаційні бар'єри під якими слід розуміти довгі черги, час очікування в доступі до лікування, які можуть бути наслідком неефективного використання системи надання медичних послуг, тобто нездатності надати послуги відповідно до потреб пацієнтів.

Але основним бар'єром є фінансовий, який суттєво впливає як на пацієнтів в отриманні можливості доступу до сучасних медичних технологій, можливості лікування не дженериками, а оригінальними інноваційними лікарськими засобами. Особливо така ситуація притаманна в сфері онкологічних та орфанних захворювань.

Доровартісне лікування за допомогою нових лікарських засобів, високі ціни на ліки є тим бар'єром, який чинить перешкоди в отриманні доступу до лікування. Тому кожна країна намагається запроваджувати різні механізми подолання таких бар'єрів.

Серед зазначених механізмів: договори керованого доступу (ДКД), які забезпечують доступ до брендових лікарських засобів, і які регулюються наразі статтею 79-1 Основ законодавства про охорону здоров'я, примусове ліцензування винаходів, які стосуються лікарських засобів з метою забезпечення здоров'я населення (ст. 30 Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі») та використання запатентованого лікарського засобу в інтересах держави за надзвичайних обставин (ст. 31 Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі») [4].

В зарубіжних країнах вже тривалий час використовується такий механізм забезпечення доступу до сучасних ліків як договір керованого доступу, який дозволяє закуповувати дорогі брендові лікарські засоби за найнижчими цінами, тим самим забезпечити населення у доступі до лікарськимх засобів, які в першу чергу використовуються у лікуванні орфаних та онкологічних захворювань.

В Україні законодавче закріплення такого механізму забезпечення доступу до сучасних ліків як договір керованого доступу відбулося у 2020 році.

Так, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» було доповнено новою статтею, яка і закріпила у національному законодавстві можливість використовувати договори керованого доступу для закупівлі інноваційних лікарських засобів.

Стаття 79-1 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» не містить визначення договору керованого доступу, а лише визначає, що Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, за власною ініціативою або за його дорученням особа, уповноважена на здійснення закупівель у сфері охорони здоров'я, та/чи за ініціативою власника реєстраційного посвідчення на оригінальний (інноваційний) лікарський засіб/або уповноваженого ним представника (далі – заявник) має право укладати договори керованого доступу із заявником з метою забезпечення доступності таких лікарських засобів для пацієнтів за бюджетні кошти (далі – договір керованого доступу). Перелік лікарських засобів, що закуповуються за договорами керованого доступу, затверджується Кабінетом Міністрів України. Для визначення доцільності укладення договору керованого доступу проводиться державна оцінка медичних технологій щодо лікарського засобу, який може постачатися відповідно до такого договору [5].

Виходячи з положень даної статті закону, слід відмітити, що держава виділятиме відповідне бюджетне фінансування для закупівлі оригінальних інноваційних лікарських засобів, які мають значні переваги перед дженериками, та пацієнти можуть розраховувати на доступ до лікування брендовими лікарськими засобами, які знаходяться під патентною охороною.

Механізм договорів керованого доступу понад 15 років успішно працює у таких країнах, як США, Велика Британія, Франція, Італія, Польща, Естонія, Литва, Латвія, Угорщина, Румунія, Бельгія, Нідерланди, Словенія, Швеція, Данія та інші. Через конфіденційність даних щодо договорів керованого доступу важко визначити, яку суму вони дозволяють заощадити. За даними з відкритих джерел можна припустити, що за 2017 рік система охорони здоров'я Бельгії зекономила 273 млн євро, Італії – 532 млн євро, Франція – 1,3 млрд євро [6].

Таким чином, виходячи з наведених даних, можна припустити, що застосування в Україні таких договорів зможе забезпечити пацієнтів з орфанними та онкологічними захворюваннями брендовими лікарськими засобами та зменшити навантаження на бюджет щодо фінансування високовартісних інноваційних лікарських засобів.

Література

1. Greer SL, Falhy N, Elliott HA, Wismar M, Jarman H, Palm W. Everything you always wanted to know about European Union Health Policies but Were Afraid to Ask. 2012. WHO Regional Office for Europe. URL: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/354182/9789289059022-eng.pdf?sequence=1

2. Пашков В. М. Правове забезпечення імплементації законодавства ЄС щодо обігу лікарських засобів. *Медичне право*. 2016. № 2. С. 55–62.

3. Кашинцева О.Ю., Трофименко М.М. Правові механізми розширення доступу до лікування за умов пандемії в Україні та світі. *Медичне право*. 2020. №2 (26). С. 34-48. URL: http://medicallaw.org.ua/fileadmin/user_upload/pdf/2_26_kashyntseva.pdf

4. Правові механізми розширення доступу до лікування брендовими та генеричними лікарськими засобами в Україні. URL: https://medcom.unba.org.ua/publications/publications/print/5726-pravovi-mehanizmi-rozshirennya-dostupu-do-likuvannya-brendovimi-ta-generichnimi-likars-kimi-zasobami-v-ukraini.html

5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

6. Радуцький М. Договори керованого доступу: як вони працюють та чому вигідні пацієнтам? URL: https://lb.ua/blog/mykhailo_radutskyi/486519_dogovori_kerovanogo_dostupu_yak_voni.html

Iakovets I. S.

ACCESS TO TREATMENT AS A PERSON'S RIGHT TO HEALTH CARE

The article is devoted to the topic of access to treatment, which is mostly associated with the ability to receive medical services, including diagnosis and treatment of rare diseases and life-threatening cases. However, today access to treatment includes the opportunity to be treated with branded medicines.

Today, receiving the necessary medicines is a fundamental part of the human right to adequate health care. The importance of access to treatment is revealed through the European Charter of Patients' Rights provisions in the context of the general human right to health care.

At the same time, it is argued that during the COVID-19 pandemic, it has become clear that countries are facing a crisis in the area of mechanisms for ensuring equitable access to vaccines, which is global in nature and is a catalyst for revising national mechanisms for ensuring access to medicines. In addition, the article highlights the experience of Ukraine in implementing managed access agreements into national legislation as a mechanism for ensuring access to treatment, which is used in many countries.

Based on the study, the author formulates a conclusion about the possible positive experience of using such agreements to provide the population of Ukraine with the necessary medicines for the treatment of rare diseases.

Key words: access to treatment, healthcare, human rights, COVID-19 pandemic, branded medicines, managed entry agreements, availability of medicines, innovative medicines, provision of medicines.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ

ЯНІШЕВСЬКА Катерина Дмитрівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
ORCID: http://orcid.org/ 0000-0002-3648-5543,
e-mail: k.yanishevska@yur.sumdu.edu.ua
УДК 342.841
DOI 10.32782/EP.2023.4.24

У контексті актуальності ефективної роботи оборонно-промислового комплексу та в умовах збройної агресії російської федерації проти України важливим є більш детальне вивчення складу суб'єктів, на яких покладено управління об'єктами державної власності оборонно-промислового комплексу. У статті розглянуто та охарактеризовано законодавчо визначених суб'єктів: Кабінет Міністрів України та Акціонерне товариство «Українська оборонна промисловість», їх взаємодію та вплив безпосередньо на суб'єктів господарювання, у власності яких знаходяться такі об'єкти державної власності. Крім того, аналізується питання розширення переліку таких суб'єктів управління з огляду на те, яке місце у відповідній системі займають, зокрема, Фонд державного майна України та Міністерство оборони України. Наголошено на тому, що в умовах опору збройній агресії відносно держави робота оборонно-промислового комплексу має бути максимально ефективною, без зайвих бюрократичних етапів, які можуть уповільнити темпи задоволення потреб Збройних сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, для відсічі збройній агресії проти України. При цьому, саме такими суб'єктами формуються основні засади політики подальшого розвитку оборонно-промислового комплексу, залучення компетентних органів та осіб до впровадження більш ефективних напрямків роботи, завдяки яким об'єкти державної власності комплексу будуть максимально залучені у розбудову та підвищення обороноздатності держави та її збройних сил. Крім того, все ще актуальним залишається питання законодавчого закріплення меж повноважень суб'єктів управління об'єктами державної власності, що сприятиме більш чіткому розподілу завдань та повноважень між суб'єктами в межах роботи оборонно-промислового комплексу та його взаємодії з іншими галузями.

Ключові слова: суб'єкти, оборонно-промисловий комплекс, державна власність, збройна агресія, управління власністю.

Постановка проблеми

Звичайно, функціонування оборонно-промислового комплексу завжди було актуальним питанням, проте після початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, це питання набуло більшого значення. З огляду на те, наскільки важливим є забезпечення Збройних сил України усім необхідним, робота оборонно-промислового комплексу мусить мати максимальні темпи та ефективність, що у свою чергу визначається та регулюються саме суб'єктами управління об'єктами державної власності оборонно-промисловому комплексу. Їх характеристика дасть зрозуміти основні підстави формування їх повноважень та їх місця в роботі оборонно-промислового комплексу загалом. Проте такий перелік суб'єктів є доволі обмеженим та не розкриває всю систему їх взаємодії із суб'єктами господарювання, у власності яких перебувають такі об'єкти державної власності.

Стан дослідження проблеми

Питання дотичні до характеристики суб'єктів управління об'єктами державної власності оборонно-промислового комплексу досліджувалось Потьомкіною М. Є., Семенишиним А.В., Стичішиною П.П. та іншими науковцями, проте відповідне питання і на далі залишається мало досліджуваним.

Мета дослідження

Метою дослідження є з загальна характеристика суб'єктів управління об'єктами державної власності оборонно-промислового комплексу, розгляд їх повноважень та місця у функціонуванні оборонно-промислового комплексу.

Виклад основного матеріалу

Крім того, аналізується питання розширення переліку таких суб'єктів управління з огляду на те, яке місце у відповідній системі займають, зокрема, Фонд державного майна України та Міністерство оборони України. Наголошено на тому, що в умовах опору збройній агресії відносно держави робота оборонно-промислового комплексу має бути максимально ефективною, без зайвих бюрократичних етапів, які можуть уповільнити темпи задоволення потреб Збройних сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, для відсічі збройній агресії проти України. При цьому, саме такими суб'єктами формуються основні засади політики подальшого розвитку оборонно-промислового комплексу, залучення компетентних органів та осіб до впровадження більш ефективних напрямків роботи, завдяки яким об'єкти державної власності комплексу будуть максимально залучені у розбудову та підвищення обороноздатності держави та її збройних сил. Крім того, все ще актуальним залишається питання законодавчого закріплення меж повноважень суб'єктів управління об'єктами державної власності, що сприятиме більш чіткому розподілу завдань та повноважень між суб'єктами в межах роботи оборонно-промислового комплексу та його взаємодії з іншими галузями.

В умовах сьогодення, коли на території України ведуться активні бойові дії, стан оборонно-промислового комплексу має вагоме значення у процесах захисту незалежності та суверенітету держави. Це, у свою чергу, призводить до прискіпливої уваги громадськості до управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі з боку уповноважених на те суб'єктів, результативності вчинюваних дій та їх впливу на позиції України в умовах війни.

Законом України «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» визначено наступне коло суб'єктів, на кого покладено основні питання з управління відповідними об'єктами: Кабінет Міністрів України та Державний концерн «Укроборонпром» [1]. Проте з огляду на останні зміни, які не торкнулись самого тексту Закону, окрім Кабінету Міністрів України, відповідні повноваження покладено на акціонерне товариство «Українська оборонна промисловість» (далі – АТ «УОП»), 100 відсотків акцій якого належать державі та яке утворено шляхом перетворення Державного концерну «Укроборонпром» [2].

Зважаючи на повний перехід усіх прав та обов'язків повноважень від Державного концерну «Укроборонпром» до акціонерного товариства «Українська оборонна промисловість», сутність та основи його роботи не зазнали суттєвих змін, що з одного боку не змінює основних характеризуючих ознак суб'єкта, проте з іншого – може не повноцінно описувати його роль в актуальних умовах, що склалися через збройну агресію російської федерації проти України.

Варто відмітити, що вищезгаданий Закон «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі», попри інші доповнення, так і не був розширений у частині функцій Кабінету Міністрів України у сфері управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі. Також законодавцем не визначено правового статусу інших органів виконавчої влади як, наприклад, Фонду державного майна України, попри те, що саме на нього в більшості по-

кладено функції реалізації державної політики у сфері управління об'єктами державної власності, приватизації державного майна та взаємодії з такими суб'єктами як АТ «УОП». Хоч такі доповнення і були запропоновані, проте втілення так і не знайшли [3].

Проте, якщо аналізувати ці два основних суб'єкти, які чітко окреслені законодавчо, то можна дещо розділити межі їх повноважень та функцій відносно здійснюваної діяльності. Відтак, Кабінет Міністрів України у даному випадку виступає в якості гарантуючого суб'єкта, який в межах своєї діяльності забезпечує нормативні та фактичні підстави здійснення такого управління з боку акціонерного товариства «Українська оборонна промисловість» на основі виданих постанов, сформованої стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу, включенню у цю діяльність інших органів та інституцій. Ті, у свої чергу, врегульовують свою взаємодію з АТ «УОП» на власних засадах.

Якщо брати до прикладу заплановані заходи щодо реформування галузі задля розвитку оборонно-промислового комплексу, то на Кабінет Міністрів України покладається: розробка та впровадження організаційних заходів; створення та забезпечення функціонування окремих органів та інституцій; розробка та внесення змін до законодавчих актів, що стосуються оборонно-промислового комплексу; розробка разом з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику, правової бази для впровадження необхідних дій тощо [4].

Тому, Кабінет Міністрів України відносно об'єктів державної власності в оборонно-промисловому комплексі має дещо узагальнюючу та організаційну роль, яка передбачає їх існування та подальше регулювання в межах функцій конкретних підприємств, товариств тощо.

Якщо говорити про акціонерне товариство «Українська оборонна промисловість», то пунктом 7 його Статуту визначено, що ним здійснюється управління корпоративними правами (частками у статутному капіталі) щодо господарських товариств в оборонно-промисловому комплексі та виконуються функції уповноваженого суб'єкта господарювання з управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі щодо об'єктів державної власності, що не ввійшли до статутного капіталу господарських товариств в оборонно-промисловому комплексі [2].

При цьому, Товариством здійснюються більш чіткі дії щодо покладених на нього обов'язків управління з огляду на його пряму роль та вплив на відповідні об'єкти та діяльність відносно них. Так, у пункті 23 Статуту визначається, що Товариство як уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності здійснює низку повноважень щодо державних підприємств, серед яких: здійснення регулювання, контролю та координаційної діяльності; призначення на посади та звільнення з посад їх керівників, укладення та розірвання з ними контрактів; затвердження річних фінансових та інвестиційних планів; ведення обліку об'єктів державної власності підприємств, здійснення контролю за їх ефективним використанням та збереженням тощо [2].

Це характеризує його повноваження як більш виконавчі, які своєю метою мають здійснення управління в межах чинного законодавства з дотриманням необхідних вимог щодо збереження та використання об'єктів державної власності оборонно-промислового комплексу. При цьому, АТ «УОП» стає певним посередником між державою та суб'єктами господарювання з такими об'єктами, формуючи найбільш сприятливі умови для реалізації необхідних проектів та виконання покладених на підпорядковані підприємства та товариства завдань.

У такому випадку, взаємодія між суб'єктами управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі та підприємствами, за якими закріплені відповідні об'єкти, має ознаки вертикальної комунікації як низхідного, так і висхідного виду. Завдяки цьому між ними формується змістовна комунікація, яка формує основні підходи до діяльності кожного залученого суб'єкта та сприяє пошуку та вирішенню проблемних питань, з якими

можуть стикатися виконавці. Варто також відмітити, що хоч і не опосередковано, але окремий правовий статус мають і підпорядковані АТ «УОП» суб'єкти господарювання, на які покладено виконання безпосередніх функцій щодо реалізації основних завдань оборонно-промислового комплексу в межах доступних їм потужностей [5, с. 109].

Проте, перелік уповноважених суб'єктів не має бути обмежений у той спосіб, який присутній наразі. Важливо розуміти, що потреби оборонно-промислового комплексу найбільш актуальні для діяльності Міністерства оборони України, особливо в умовах війни. При цьому, за таких умов Міністерство може виступати в якості замовника або дорадчого органу, без достатніх правових підстав для врегулювання основ діяльності оборонно-промислового комплексу, використання наявних об'єктів державної власності задля подальшого задоволення потреб Збройних сил України чи інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, для відсічі збройній агресії проти України.

Тому, важливою є зміна законодавства, яка б могла розширити перелік уповноважених суб'єктів для подальшого управління об'єктами державної власності оборонно-промислового комплексу задля зменшення бюрократичного впливу на функціонування цієї галузі та реалізації не тільки заздалегідь сформованих цілей, але і виконання актуальних задач, які можуть видозмінюватись в умовах здійснення опору збройній агресії.

На наш погляд, важливо також звернути увагу на діяльність таких суб'єктів з актуалізації існуючої інформації щодо стану та потреб оборонно-промислового комплексу, знов таки, в умовах опору збройній агресії та задоволення не номінальних, а реальних потреб Збройних сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України, для відсічі збройній агресії проти України. Це може передбачати певні зміни відносно об'єктів державної власності в оборонно-промисловому комплексі, проте весь їх результат має бути спрямований у відповідному напрямку.

Раніше нами також було згадано Фонд державного майна України, який попри відсутність про нього згадки, має вагому роль у здійсненні повноважень АТ «УОП» та інших суб'єктів господарювання не тільки у сфері оборонно-промислового комплексу, але і інших галузей. Так, зокрема, Законом України «Про Фонд державного майна України» у статті 1 він визначений в якості центрального органу виконавчої влади із спеціальним статусом, що реалізує державну політику у сфері приватизації, оренди, використання та відчуження державного майна, управління об'єктами державної власності, у тому числі корпоративними правами держави щодо об'єктів державної власності, що належать до сфери його управління, а також у сфері державного регулювання оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності [6]. Діяльність його спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України, проте наявність спеціального статусу надає йому окремі повноваження, що потенційно розширює його вплив на підпорядковані суб'єкти господарювання.

Якщо брати до уваги діяльність, яка здійснюється Фондом, в межах оборонно-промислового комплексу та підпорядкованих підприємств державної форми власності, то можна говорити про виключну його роль в умовах розпорядження об'єктами державної власності та їх охорони в рамках здійснюваної політики. Це, у свою чергу, наштовхує на включення Фонду державного майна України до переліку суб'єктів управління указаними об'єктами державної власності як центрального органу виконавчої влади, який уповноважений розподіляти та формувати баланси таких об'єктів оборонно-промислового комплексу.

На наш погляд, це було б доречним для більш чіткого визначення його повноважень та взаємодії з підпорядкованими суб'єктами господарювання, які у своїй власності мають такі об'єкти саме на підставі рішення Фонду. Це зробить комунікацію більш прозорою в межах актуальності протидії корупційним правопорушенням у сфері оборонно-промислового комплексу та суспільного інтересу до роботи органів виконавчої влади щодо покращення роботи комплексу на благо держави.

Звичайно, усі вищезгадані органи виконавчої влади та товариства разом формують основні засади оборонно-промислового комплексу в межах курсу тієї політики, яка була обрана державою раніше, що також може зачіпати питання управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі. При цьому, це має бути не тільки кількісний, але і якісний результат, на який мусять працювати всі інституції, що прямо чи опосередковано залучені до активної роботи комплексу. Тому, важливим також є більш ретельне дослідження задач, які покладаються на таких суб'єктів управління, більш змістовне та чітке розподілення обов'язків із залученням необхідних органів, які сприятимуть розробці більш актуалізованої стратегії розвитку галузі.

Звичайно, присутні суб'єкти управління відіграють вагому роль у здійсненні відповідної діяльності, але наразі тільки акціонерне товариство «Українська оборонна промисловість» має чітко визначені функції та обов'язки відносно об'єктів державного управління оборонно-промислового комплексу. Це є своєрідною прогалиною з огляду на важливість розширення та доповнення законодавства, що врегульовує діяльність суб'єктів, задля чіткої та прозорої їх діяльності в сучасних умовах.

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене, хотілось би наголосити на потребі розширення переліку суб'єктів управління об'єктами державної власності оборонно-промислового комплексу такими органами як Фонд державного майна України, Міністерство оборони України, задля чіткого коригування їх функцій та обов'язків в межах здійснення необхідної політики розвитку оборонно-промислового комплексу. Серед іншого, також варто виокремити важливість здійснюваної діяльності Кабінетом Міністрів України та акціонерним товариством «Українська оборонна промисловість» в умовах військової агресії російської федерації проти України з огляду на їх місце та правовий статус у здійсненні управління об'єктами державної власності. Завдяки вибудуваній вертикальній системі комунікацій може здійснюватися найбільш ефективна взаємодія між уповноваженим органами та суб'єктами. Це дає змогу Кабінету Міністрів України формувати нормативні підстави, а акціонерному товариству «Українська оборонно промисловість» разом із підпорядкованими суб'єктами господарювання використовувати їх задля ефективного використання об'єктів державної власності.

Література

1. Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі: Закон України від 16.06.2011. № 3531-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3531-17#Text (дата звернення 20.10.2023).

2. Про утворення акціонерного товариства «Українська оборонна промисловість» : Постанова Каб. Міністрів України від 21.03.2023 р. № 441. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2023-п#Text (дата звернення: 20.10.2023).

3. Висновок на проект Закону України «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» (реєстр. N 8462 від 29.04.2011 р., внесений Кабінетом Міністрів України). ІПС ЛІГА:ЗАКОН – система пошуку, аналізу та моніторингу нормативно-правової бази. URL: https://ips.ligazakon.net/document/XF6J200A?an=3 (дата звернення: 20.10.2023).

4. Розвиток оборонно-промислового комплексу. Урядовий портал: офіц. веб – сайт. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/rozvitok-oboronno-promislovogo-kompleksu (дата звернення: 20.10.2023).

5. Потьомкіна М. Є. Окремі проблеми правового регулювання питань, пов'язаних з управлінням об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі України. *Право і суспільство*. 2017. № 5. С. 105–111.

6. Про Фонд державного майна України : Закон України від 09.12.2011 р. № 4107-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4107-17#Text (дата звернення: 20.10.2023).

GENERAL CHARACTERISTIC OF SUBJECTS OF MANAGEMENT OF STATE-OWNED FACILITIES IN THE DEFENSE-INDUSTRIAL COMPLEX

In the context of the relevance of the effective work of the defense-industrial complex and the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, it is important to study the composition of the subjects entrusted with the management of state-owned objects of the defense-industrial complex in more detail. The article examines and characterizes the legally defined subjects: the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Joint-Stock Company «Ukrainian Defense Industry», their interaction and influence directly on business entities that own such state-owned objects. In addition, there is analyze of the issue of expanding the list of such management entities because of the place in the relevant system, for example, the State Property Fund of Ukraine and the Ministry of Defense of Ukraine. It was emphasized that in the conditions of resistance to armed aggression against the state, the work of the defense-industrial complex should be as efficient as possible, without unnecessary bureaucratic stages that can slow down the pace of fulfilling of needs of the Armed Forces of Ukraine and other military formations formed in accordance with the legislation of Ukraine to repel armed aggression against Ukraine. At the same time, it is precisely that such subjects form the basic principles of the policy of further development of the defense-industrial complex, the involvement of competent authorities and persons in the implementation of more effective directions of work, thanks to which the state-owned objects of the complex will be maximally involved in the development and improvement of the defense capability of the state and its armed forces. It is also about the relevance of the issue of legislatively establishing the boundaries of the powers of entities managing state-owned objects, which will contribute to a clearer division of tasks and powers between entities within the scope of the work of the defense-industrial complex and its interaction with other industries.

Keywords: entities, defense-industrial complex, state property, armed aggression, property management.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА В ІНФОРМАТИВНО-КОМУНІКАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

КРАВЧУК Мар'яна Юріївна - д.ю.н., доцент, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету

ORCID https://orcid.org/0000-0001-9987-0484

УДК 342.9

DOI 10.32782/EP.2023.4.25

У статті здійснено аналіз поняття «комунікація», а також охарактеризовано національне законодавство України щодо засад здійснення інформативно-комунікаційної діяльності органів державної влади, правоохоронних органів. Детально розглянуто причини привабливості соцмереж серед громадськості. З'ясовано, що наразі задоволення інформаційних потреб органів прокуратури безпосередньо пов'язане із роботою в соціальних мережах. Адже саме від того, наскільки вміло та оперативно буде опрацьована інформація конкретним прокурором, настільки результативною буде відповідна оцінка, аналіз, прогноз тим чи іншим подіям. Розкриті питання належного адміністративно-правового регулювання соціальних Інтернет-мереж та й загалом необхідності перегляду на рівні держави ставлення до національного інформаційного простору, гарантування його безпеки. З врахуванням сучасних реалій зроблено висновок про важливість соціальних медіа в інформативно-комунікаційній діяльності органів прокуратури України.

Ключові слова: комунікація, соціальні медіа, інформативно-комунікаційна діяльність, державний орган, правоохоронні органи, органи прокуратури України,національне законодавство.

Постановка проблеми

Як відомо, на даний час кожна сфера нашого життя є надзвичайно діджиталізованою. Спілкування, обмін думками, ідеями, пошук інформації відбувається через мережу Інтернет. Найбільш ефективним каналом комунікації є соціальні медіа – комп'ютерна технологія, яка полегшує обмін ідеями, думками та інформацією шляхом побудови віртуальних мереж.

Інтенсивне реформування органів прокуратури України також супроводжується постійними змінами, пов'язаними, в тому числі, із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Тим більше, в реаліях сьогодення одним із показників, що свідчить про високий професіоналізм прокурора, є його вміння працювати з відповідною електронною інформацією.

Стан дослідження проблеми

Науково-теоретичним фундаментом дослідження стали роботи таких вчених, як: Амелін О., Бандурка О, Гайдай С., Голота Н., Гриценко В., Гуцалюк М., Діденко С., Козьяков І., Лесько Н., Лушер В., Мазурик С., Новицький А., Новицька Н. Хомич А., Швець М. та інші.

Однак, на противагу вищезазначеному, питання виокремлення ролі соціальних медіа в інформативно-комунікаційній діяльності органів прокуратури України залишається не в повній мірі урегульоване, тому і потребує ряду доопрацювань.

Метою даної статті є з'ясування ролі соціальних медіа в інформативно-комунікаційній діяльності органів прокуратури України.

Виклад основного матеріалу

Вивчення питання ролі соціальних медіа в інформативно-комунікаційній діяльності органів прокуратури України, на нашу думку, необхідно розпочати з короткого теоретичного аналізу поняття «комунікація».

У дослідженнях деяких учених комунікація розглядається як механізм, за допомогою якого забезпечуються існування та розвиток людських відносин, який охоплює всі розумові символи, засоби їх передачі у просторі та збереження у часі (Ч. Кулі); як соціальне поєднання індивідів за допомогою мови та знаків, установлення загальнозначущих наборів правил для різної цілеспрямованої діяльності (К. Черрі); як акт відправлення інформації від мозку однієї людини до мозку іншої людини (П. Сміт, К. Беррі, А. Пулфорд), як специфічний обмін інформацією, процес передачі емоційного та інтелектуального змісту (А. Звєгінцев, А. Панфілов); як процес встановлення усвідомлених контактів між комунікаторами та реципієнтами (О. Соловйов) [1, с. 137]. Щодо організаційного контексту, то в його рамках поняття «комунікація» аналізується як процес (комунікація – це спілкування людей: обмін ідеями, думками, намірами, відчуттями, інформацією) і як об'єкт (сукупність технічних засобів, що забезпечують процеси передачі інформації) [2].

У сучасних умовах, коли дуже стрімко формується самоорганізація населення, неабиякого значення набувають питання створення ефективної системи комунікації між владою, правоохоронними органами і громадянами, що, як доводить досвід багатьох країн, значно сприяє підвищенню результативності діяльності вищезазначених органів, довіри до влади та правоохоронної системи, забезпечує сталий соціальний діалог. До того ж, взаємодія органів влади, правоохоронних органів та громадських організацій, оптимізація їх співпраці на новому якісному рівні з використанням сучасних ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) має сприяти демократизації суспільства.

У результаті розвитку ідеї про необхідність налагодження комунікацій як двостороннього зв'язку між органами влади та громадянами було ухвалено Концепцію проекту Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики» [3]. Саме після прийняття Концепції [3] в Україні набувають популярності декілька нормативно-правових актів, положення яких створили необхідні та достатні механізми налагодження комунікації «державний орган – громада».

Окремо необхідно звернути увагу на достатньо демократичний, відповідно до європейських норм, Закон України «Про доступ до публічної інформації» [4]. Він надає великі можливості для вільного отримання інформації від органів державної влади, фактично закріплює необхідність, а іноді просто примушує владні установи спілкуватися із громадянами у публічному просторі через соціальні мережі [4].

Також варто згадати про прийняття в період війни рф проти України ЗУ «Про медіа» [5], норми якого спрямовані на забезпечення реалізації права на свободу вираження поглядів, права на отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації, на забезпечення плюралізму думок і вільного поширення інформації, на захист національних інтересів України та прав користувачів медіа-сервісів, регулювання діяльності у сфері медіа відповідно до принципів прозорості, справедливості та неупередженості, стимулювання конкурентного середовища, рівноправності і незалежності медіа [5] та ін.

Існують різні канали, якими здійснюється комунікація в державі, і досить важко визначити, який з них є найважливішим і необхідним. Безумовно, офіційні засоби для комунікації в публічних організаціях несуть більше конкретики та перевірених даних, аніж неофіційні. Для прикладу, процес взаємодії прокуратури з суспільством відбувається за двома напрямами. Перший полягає в ініціативному інформуванні суспільства самими органами прокуратури (їх керівниками) шляхом надання узагальнених статистичних та аналітичних даних про результати роботи. Другий напрям утворюють публікації засобів масової інформації з питань діяльності органів прокуратури України, основу яких утворюють результати журналістських розслідувань та інших методів збирання інформації про прокурорську діяльність та

поведінку окремих прокурорів [6, с. 51-52]. Проте, в сучасних умовах такі традиційні канали спілкування органів державної влади, правоохоронних органів з громадянами (друковані медіа, телебачення, радіо тощо) дещо втрачають власні позиції та поступаються місцем Інтернет-комунікаціям.

У цьому питанні вірно підкреслює вчений Гайдай С. про те, що в органах прокуратури щодня створюються, опрацьовуються різноманітні за своїм наповненням, змістом та природою інформаційні масиви та дані, які необхідні не тільки для прийняття процесуальних та управлінських рішень у системі прокуратури, але й для функціонування всієї правоохоронної системи та сприяння правосуддю [7, с. 120]. Наразі задоволення інформаційних потреб органів прокуратури безпосередньо пов'язане із роботою в соціальних мережах. Адже саме від того, наскільки вміло та оперативно буде опрацьована інформація конкретним прокурором, настільки результативною буде відповідна оцінка, аналіз, прогноз тим чи іншим подіям.

Соціальні медіа є тим самим засобом, який забезпечує вільний і рівний доступ до інформаційного простору для усіх суб'єктів суспільних процесів. З одного боку, новітні медіа представляють технічні засоби і можливості для впровадження прямої демократії, а з іншого – неформальні методи впливу на хід процесів та громадську думку. Соціальні медіа дозволяють забезпечити пряму взаємодію з громадянами за допомогою використання інструментів інформування через офіційні сторінки у соціальних мережах, що сприяє, оперативному донесенню повідомлень до цільової аудиторії. Також завдяки таким каналам комунікації органи державної влади та правоохоронні органи можуть роз'яснювати свою діяльність, об'єднувати зусилля навколо досягнення суспільно важливих завдань та вирішення проблем.

Основними причинами привабливості соцмереж у сучасних умовах є те, що вони: будують зв'язки, що можуть впливати на функціонування інформаційного суспільства; сприяють налагодженню зв'язків між соціальними групами; прискорюють обмін інформацією між користувачами соцмережі; налагоджують зворотний зв'язок і сприяють оперативному реагуванню на запити громадян; створюють умови для більш прозорих економічних і політичних процесів; здійснюють представництво інтересів не лише соціальних груп, а й цілих соціальних верств населення [8].

На даний час майже всі органи державної влади, правоохоронні органи мають свої прес-служби, прес-секретарів, відділи по зв'язках із ЗМІ та громадськістю, сайти в Інтернеті, сторінки в Instagram, Facebook, You Tube, навіть у Tik Tok. Зараз соціальні медіа настільки заполонили нас усіх, що ми радше будемо довіряти офіційному телеграм-каналу, аніж черговій статті в газеті.

Використовуючи нові цифрові медіа, такі як соціальні медіа, для поширення інформації серед широкої верстви населення, роблячи інформацію доступною для зацікавлених осіб, органи державної влади, правоохоронні органи таким чином взаємодіють з громадськістю. До того ж, соціальні медіа та цифрові технології вважаються важливими інструментами, які забезпечують взаємодію в реальному часі між органами державної влади, правоохоронними органами і громадянами майже без будь-яких витрат.

Разом з тим, спостереження, зроблене на соціальних сторінках відповідних органів показує, що не завжди можна отримати двосторонній обмін чи налагодити діалог з цільовою аудиторією. Такі сторінки, як Facebook та Twitter , у більшій мірі спрямовані на популяризацію діяльності цих органів.

Використання платформ соціальних медіа відрізняється за типом, залежно від характеру кожної програми, наприклад, мікроблоги, соціальні мережі (Facebook), обмін мультимедіа (YouTube та Instagram), відкриті дані (Google), інструменти опитування (Google Forms) та інше. Поширено припущення, що держави зосереджуються на платформах соціальних мереж, які найчастіше використовуються самими громадянами (наприклад, Facebook,YouTube, Instagram тощо). Однак технології соціальних мереж можуть, насправді, відрізнятися залежно від державного органу, що застосовує ту чи

іншу мережу. Офіційні сторінки у Facebook містять переважно інформаційні пости, де запитують думки громадян.

Поряд із позитивним потенціалом соціальних мереж не варто забувати про ризики, котрі можуть негативно впливати як на саму діяльність органів державної влади, правоохоронних органів, так і на їх взаємозв'язок з громадськістю. Однією з головних загроз користування соціальними мережами є витік персональних даних користувачів. До того ж є ряд проблем, пов'язаних із визначенням на законодавчому рівні стандарту інформування населення про діяльність відповідних органів в соціальних мережах. Як правило, кожен орган самостійно вирішує, яку інформацію розміщувати на сайті, на які запитання користувачів надавати відповіді, яких осіб зараховувати до цільової аудиторії і т.д. Так само будь-який суб'єкт може використовувати соціальні мережі, як канал поширення наклепів, неправдивих чуток, образ, залякувань. В результаті це породжує наступні негативні наслідки: паніка серед населення, затрата часу на спростування інформації, зниження іміджу відповідного органу чи посадової особи, породження недовіри [9, с.104]. Звідси цілком зрозумілою для нас постає позиція науковиці Голоти Н. про те, що у період інформатизації в правоохоронних органах поряд з відомчими завданнями (такими, наприклад, як інформаційно-аналітичне забезпечення), з'являються нові, не властиві їм раніше завдання – організація системи захисту відомчої інформації та діяльності з боротьби щодо комп'ютерної злочинності [10, с. 70].

Враховуючи прогалини у сфері адміністративно-правового регулювання соціальних Інтернет-мереж, доступність розміщення будь-якої інформації, є необхідністю перегляду на рівні держави ставлення до національного інформаційного простору, гарантування його безпеки [9, с. 104].

Висновки

На даний момент вже не достатньо для державної установи мати відділ розгляду звернень громадян, телефон гарячої лінії та офіційний веб-сайт у мережі Інтернет. Значна кількість інституцій вже перенесли частину своєї комунікації в площину соціальних мереж. Однак далеко ще не всі публічні суб'єкти змінили формат інформування населення про свої досягнення та завдання.

Події в Україні та інших країнах світу стали яскравим прикладом значущості соціальних мереж для пересічного українця, засвідчили вплив Інтернет-сервісів на вирішення ряду питань. Соціальні мережі довели свою ефективність і значний вплив на людей. Соціальні медіа, насправді, спростили, процеси поширення інформації, передачі новин, розміщення коментарів тощо. Разом з тим, простота та масштабність соціальних медіа привели до того, що інформацію, новини та інший контент, розміщені у мережі, неможливо ігнорувати. Звідси виникла наступна проблема, а саме потреба у правовому регулюванні процесів використання соціальних медіа, як ще одного каналу збирання та передавання інформації.

Отже, соціальні медіа – це не лише платформа для двостороннього спілкування між органами державної влади, правоохоронними органами та громадянами, а й середовище для підвищення обізнаності населення. Тобто, на сьогодні соціальні медіа представляють абсолютно нову комунікаційну платформу, що надзвичайно відрізняється від тих інструментів взаємодії, які використовувались раніше.

Література

1. Остапенко М. Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3. С. 135-144.

2. Комунікації. Види і стратегії побудови. URL: http://www.tsatu.edu. ua/tstt/wp-content/uploads/sites/6/lekcija-1-komunikaciyi.-vydy-i-stratehiyi-pobudovy-z-dyscypliny-nk.pdf.

3. Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики»: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 13.01.2010 № 85-р. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/ show/85-2010-р#Text.

4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-

VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text.

5. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text.

6. Козьяков І. Концептуальні основи комунікативної стратегії органів прокуратури. *Юридична наука*. 2016. № 9-10. С. 51-57.

7. Гайдай С. Інформатизація прокурорської діяльності: теоретико-правові засади. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Випуск 1 (17). С. 120-125.

8. Редчук Р. О. Особливості використання соціальних мереж у публічному управлінні як сучасного каналу комунікації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*.. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/1_2022/13.pdf.

9. Кравчук М. Ю. Роль соціальних мереж у діяльності органів публічного управління. *Право в умовах воєнного стану: проблеми та перспективи*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 12 травня 2023 р.). Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С.102-105.

10. Голота Н. Інформаційна політика в діяльності правоохоронних органів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Випуск 4 (12). С. 68-73.

Kravchuk M.

THE ROLE OF SOCIAL MEDIA IN THE INFORMATION AND COMMUNICATION ACTIVITIES OF THE PROSECUTION BODIES: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

The article analyzes the concept of «communication», as well as characterizes the national legislation of Ukraine regarding the principles of information and communication activities of state authorities and law enforcement agencies. The reasons for the attractiveness of social networks among the public are considered in detail. It was determined that social media is the same tool that provides free and equal access to the information space for all subjects of social processes. It has been established that currently almost all state authorities, law enforcement agencies have their own press services, press secretaries, departments for relations with the mass media and the public, websites on the Internet, pages on Instagram, Facebook, You Tube, even on Tik Tok. It was found that by using new digital media, such as social media, to disseminate information to the general population, making information available to interested parties, public authorities, law enforcement agencies interact with the public in this way. In addition, social media and digital technologies are considered important tools that enable real-time interaction between public authorities, law enforcement agencies and citizens at almost no cost. At the same time, according to the observations made on the social pages of government bodies, the opinion is outlined that it is not always possible to obtain a two-way exchange or establish a dialogue with the target audience. Such pages as Facebook and Twitter are more aimed at popularizing the activities of these bodies. Taking into account modern realities, a conclusion was made about the importance of social media in the communication and information activities of the prosecutor's office of Ukraine. It was determined that social media significantly simplified the processes of information dissemination, news transmission, posting of comments, etc. However, the simplicity and scale of social media has made it impossible to ignore information, news and other content posted online. Taking into account modern realities, a conclusion was made about the importance of social media in the informative and communication activities of the prosecutor's office of Ukraine.

Key words: *communication, social media, information and communication activity, state body, law enforcement agencies, prosecutor's office of Ukraine, national legislation.*

ПРОБЛЕМНІ СТАДІЇ ДОБОРУ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІ МІСЦЕВОГО СУДУ

ДАШКЕВИЧ Сергій - аспірант Західноукраїнського національного університету

УДК 347.96:347.97/.99
DOI 10.32782/EP.2023.4.26

Оперативний добір та призначення нових суддів в умовах тотальної кадрової кризи у судовій системі, має надзвичайно важливе значення. Ця стаття присвячена аналізу найпроблемніших та дискусійних стадій добору кандидатів на посаду судді місцевого суду. Зокрема, в цьому контексті досліджено стадію спецпідготовки в Національній школі суддів, стадію конкурсу на заміщення вакантної посади судді на основі рейтингу кандидатів, які взяли участь у такому конкурсі. Окремо розглянута проблема тривалості процедури добору загалом і його окремих стадій. Виходячи з аналізу вказаних стадій добору, зроблено висновок, що цей процес потребує оптимізації та розумного вдосконалення, що, з однієї сторони, не позначилося б на професійних якостях майбутнього суддівського корпусу, а з іншої, - унеможливило б затягування передбачених стадій і часту зміну правил шляхом ухвалення численних підзаконних нормативно-правових актів. Таким чином, доведена доцільність визначення на законодавчому рівні граничних строків проведення окремих стадій добору та добору загалом; закріплення умов проведення конкурсу на зайняття вакантних посад шляхом особистого вибору кандидатом бажаної посади в конкретному місцевому суді у черговості його місця у загальному рейтингу.

Ключові слова: судова влада, місцевий суд, добір на посаду судді, кандидат на посаду судді, стадії добору кандидатів на посаду судді, спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді, конкурсу на заміщення вакантної посади судді.

Постановка проблеми

2023 рік означився актуалізацією дискусій щодо напрямків продовження судової реформи. З однієї сторони, 30 червня 2023 року набув чинності Указ Президента про рішення Ради національної безпеки і оборони від 23 червня 2023 року «Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя». У ньому є доручення суб'єктам законодавчої ініціативи розробити до законодавства зміни щодо продовження ефективного й прозорого кваліфікаційного оцінювання суддів та можливості використання при цьому поліграфа. З іншої сторони, з 01 червня 2023 року, після майже чотирирічної перерви, активно запрацювала Вища кваліфікаційна комісія суддів України (далі – ВККС України), продовживши всі розпочаті попереднім складом ВККС процедури і конкурси. Тож в питаннях вдосконалення, оптимізації процедури добору кандидатів на посаду судді теж обговорюються різні позиції.

У публічному просторі почало дискутуватися питання про необхідність спрощення процедури добору на посаду судді, щоб вона не була тривалою в часі, але дозволяла б швидко поповнити суди першої інстанції новими кадрами. Комітетом Верховної Ради України з питань правової політики було створено робочу групу для напрацювання можливостей спрощення процедур добору, однак, щоб це не вплинуло на високі стандарти відбору майбутніх суддів.

Метою цієї статті є аналіз найпроблемніших та дискусійних стадій добору кандидатів на посаду судді місцевого суду.

Аналіз останніх досліджень

Питання модернізації, реформування та удосконалення функціонування судової влади завжди були актуальними, тим більше, якщо взяти до уваги великий суспільний запит на справедливий суд та нескінченний кадровий голод в судах з 2016 року, викликають вони інтерес у науковців і практиків і на тепер. Зокрема, можна згадати праці В. Гаркуші, А. Кулібаби, І. Марочкіна, В. Мартиненка, Л. Москвич, Є. Овчаренко, Б. Прокопенка, Л. Скоморохи та інших. Однак, наявність наукових публікацій з проблематики добору кандидатів на посаду судді не нівелює актуальності і витребуваності цієї теми, адже порядок призначення на посаду судді зазнає постійних змін, чергові з яких вже назріли.

Виклад основного матеріалу

Порядок добору та призначення на посаду судді визначено у ст. 70 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1] від 02 червня 2016 року та на сьогоднішній день містить 15 стадій (замість 12, як це було встановлено у попередній редакції вказаного Закону від 2010 року [2, с. 85]).

За чинною на сьогодні процедурою єдиний добір на посаду судді був оголошений у квітні 2017 року минулим складом ВККС України (так званий «четвертий добір») і триває вже понад шість років. Щоправда частина кандидатів, які мали стаж помічників суддів, у 2020-2021 роках вже призначені на посади і здійснюють правосуддя. Інша частина кандидатів все ще проходить чергові стадії добору.

Деякі з цих стадій є досить формальними і полягають в прийнятті ВККС України певних рішень чи вчиненні дій організаційного характеру. Такими, наприклад, є:

«1) рішення ВККС України про оголошення добору кандидатів на посаду судді з урахуванням прогнозованої кількості вакантних посад суддів;

2) розміщення ВККС України на своєму офіційному веб-сайті оголошення про проведення добору кандидатів на посаду судді» [1];

«5) допуск ВККС України осіб, які за результатами перевірки на час звернення відповідають установленим Законом вимогам до кандидата на посаду судді, до участі у доборі та складенні відбіркового іспиту» [1];

«7) встановлення ВККС України результатів відбіркового іспиту та їх оприлюднення на офіційному веб-сайті ВККС України» [1];

«11) зарахування ВККС України кандидатів на посаду судді за результатами кваліфікаційного іспиту до резерву на заміщення вакантних посад судді, визначення їх рейтингу, оприлюднення списку кандидатів на посаду судді, включених до резерву та рейтингового списку, на офіційному веб-сайті ВККС України» [1];

«12) оголошення ВККС України відповідно до кількості вакантних посад судді у місцевих судах конкурсу на заміщення таких посад» [1];

«13) проведення ВККС України конкурсу на заміщення вакантної посади судді на основі рейтингу кандидатів, які взяли участь у такому конкурсі, та внесення рекомендації Вищій раді правосуддя щодо призначення кандидата на посаду судді» [1].

Натомість складними, тривалими у часі, а відтак проблемними є такі стадії добору:

«3) подання особами, які виявили намір стати суддею, до ВККС України відповідної заяви та документів, визначених ст. 71 цього Закону;

4) здійснення ВККС України перевірки відповідності осіб, які звернулися із заявою для участі в доборі, установленим Законом вимогам до кандидата на посаду судді на основі поданих документів [1]»;

«6) складення особою, допущеною до участі у доборі, відбіркового іспиту [1]»;

«8) проведення стосовно осіб, які успішно склали відбірковий іспит,

спеціальної перевірки в порядку, визначеному законодавством про запобігання корупції, з урахуванням особливостей, визначених статтею 74 цього Закону;

9) проходження кандидатами, які успішно склали відбірковий іспит та пройшли спеціальну перевірку, спеціальної підготовки; отримання свідоцтва про проходження спеціальної підготовки;

10) складення кандидатами, які пройшли спеціальну підготовку, кваліфікаційного іспиту та встановлення його результатів [1]».

Дві завершальні стадії – це:

«14) розгляд Вищою радою правосуддя рекомендації ВККС України та ухвалення рішення щодо кандидата на посаду судді;

15) видання указу Президента України про призначення на посаду судді – у разі внесення Вищою радою правосуддя подання про призначення судді на посаду» [1].

Зважаючи на обмежений обсяг наукової статті, аналізувати будемо найпроблемніші, з нашої точки зору, аспекти і стадії добору. Так, досить проблемним моментом, з погляду безпосередніх учасників останнього добору, є строки його проведення, адже законодавчо строки проведення окремих процедур добору не визначені, як і не встановлено строку (тривалості) добору на посаду судді загалом. Так, Н. Алексашина наводить з власного досвіду приклади значних періодів очікування між стадіями добору, й зокрема:

✓ 03 квітня 2017 – 31 жовтня 2017 – майже 7 місяців очікування від стадії оголошення добору до проведення відбіркового іспиту;

✓ листопад 2017 року – 26 березня 2018 року – 4 місяці очікування від стадії перевірки морально-психологічних якостей до стадії спецпідготовки у Національній школі суддів України кандидатів з числа помічників суддів;

✓ 23 червня 2018 року – 29-31 жовтня 2018 року – 4 місяці очікування від завершення навчання до проведення кваліфікаційного іспиту;

✓ 29-31 жовтня 2018 року – 19 квітня, 14 та 15 травня 2019 року – 6 місяців очікування від складання кваліфікаційного іспиту до оголошення його результатів;

✓ ще 2 місяці очікування до оголошення 02.07.2019 конкурсу на заміщення 505 вакантних посад суддів місцевих загальних судів;

✓ ще 1 місяць очікування рекомендацій про призначення 467 кандидатів на посади судді (07.08.2019);

✓ форсмажорних 9 місяців очікування до початку розгляду ВРП рекомендацій (27.04.2020) через судове оскарження проведення конкурсу;

✓ очікування указу Президента України про призначення на посаду судді було різної тривалості (деякі кандидати, що взяли участь у цьому конкурсі своїх указів чекають досі) [3].

Для учасників цього ж добору не з числа помічників суддів з припиненням у листопаді 2019 року повноважень членів ВККС України минулого складу подальше проведення добору призупинилося на стадії складення кваліфікаційного іспиту. Лише у 2023 році було сформовано новий склад ВККС, який розпочав свою діяльність у червні і вже до серпня 2023 року перевірив і оголосив результати кваліфікаційного іспиту, внаслідок чого було сформовано новий резерв кандидатів на посади суддів місцевих судів з 565 кандидатів.

Як бачимо, не зазначення у законодавстві строків проведення закріплених стадій добору кандидатів на посаду судді на практиці призводить до зволікання, затягування усіх процедур, що має негативні наслідки, як-от: зростання надмірного навантаження на суддів, порушення права громадян на доступ до правосуддя тощо.

Однією з достатньо проблемних стадій для кандидатів на посаду судді стала спецпідготовка в Національній школі суддів – реальна новація в системі професійного навчання.

Так, відповідно до ч.4 ст.77 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на період проходження кандидатом підготовки за ним зберігається основне місце роботи. Однак, ця норма не кореспондується з нормами трудового

законодавства, яке не передбачає такої можливості. Ця колізія уможливлює зловживання деяких недобросовісних роботодавців, які звільнили кандидатів на посаду судді, зарахованих до Національної школи суддів України для спецпідготовки.

Крім того, дискусії викликає строк спеціальної підготовки, як і саме формулювання ч.3 ст.77 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка закріплює, що «спеціальна підготовка проводиться протягом дванадцяти місяців (якщо інший строк не визначений рішенням ВККС України) за рахунок коштів Державного бюджету України» [1]. На практиці ця норма дозволила ВККС України встановити для кандидатів, які мають стаж роботи на посаді помічника судді не менше трьох років тримісячний строк спеціальної підготовки. Для інших кандидатів спецпідготовка тривала дев'ять місяців. Однак, варто підкреслити, що усі кандидати на посаду судді (відібрано найкращих 700 з-поміж 4529 учасників) мають вищу юридичну освіту, достатній стаж та досвід професійної правничої діяльності, що дещо резонує із позицією законодавця щодо тривалої (в календарний рік) теоретичної та практичної спецпідготовки у НШС України.

Крім надмірної тривалості спецпідготовки, законодавець ще й заклав можливість дискримінувати за рішенням ВККС України учасників одного і того ж добору за ознакою специфічного стажу, хоч його наявність не є, на наш погляд, свідченням того, що ця група кандидатів на посаду судді володіє кращими знаннями, уміннями, навичками чи компетентностями, ніж інша. На практиці це призвело до порушення принципу правової визначеності, який є невід'ємним складником принципу верховенства права, це ще більше затягнуло у часі добір для частини учасників, що, в свою чергу, посилило «кадровий голод». Як вказує В. Гаркуша, «у країні не вистачає більше ніж 2 тисячі суддів, що складає понад 30 % від загальної їх кількості. Існують суди, роботу яких призупинено, тому що в них не має жодного судді, у деяких судах працює один чи два судді, навантаження на яких у 3–5 разів більше за нормативне» [4, с.79].

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) у Висновку № 969/2019 від 09.12.2019 вже звертала увагу на термінову необхідність заповнення вакансій у судах як гарантія забезпечення доступу громадян до правосуддя. Окрім цього, Венеційська комісія у п. 14 вказаного Висновку наголосила, що «принцип стабільності та узгодженості законів має важливе значення для передбачуваності законів для окремих осіб, включаючи суддів та інших осіб, які працюють в уражених інституціях. Часті зміни правил, що стосуються судових установ та призначення, можуть призвести до різних тлумачень, включаючи навіть твердження про недобросовісні наміри цих змін» [5].

Ще одне питання, пов'язане із стадією спецпідготовки, яке активно обговорюється: коли доцільніше проводити спецпідготовку – до складання кваліфікаційного іспиту, як це встановлено тепер, чи після? З однієї сторони, на стадії проходження досить тривалої спецпідготовки немає жодної впевненості, що кандидат в майбутньому успішно складе кваліфікаційний іспит та зможе перемогти у конкурсі (в такому випадку і сам кандидат даремно витратить свій час, і держава марно витратить кошти на організацію спецпідготовки такого кандидата). З іншої – кандидати на посаду судді з цією новелою отримали унікальний шанс здобути чи покращити необхідні знання та навички, навчитися бути суддею ще до початку діяльності на посаді.

Попри те, що більш обґрунтованими виглядають аргументи на користь позиції про доцільність проведення спецпідготовки після внесення Президентові України подання про призначення на посаду судді, або навіть і після прийняття Президентом України указу про призначення на посаду, на наш погляд, варто все ж таки залишити стадію спецпідготовки на тому місці, де вона знаходиться зараз. Спецпідготовка включає не лише комплекс тренінгових програм за всіма спеціалізаціями, які викладають викладачі НШС України (пере-

важно діючі досвідчені судді), але і програми практичного стажування за спеціалізаціями в судах України.

Ще одна проблемна стадія, як виявилося в ході реалізації чинних законодавчих приписів, це конкурс на зайняття вакантної посади судді, умови проведення якого, за ч. 4 ст. 79 вказаного Закону визначаються відповідним Положенням, затвердженим ВККС України. Таке Положення було затверджене рішенням ВККС України 02 листопада 2016 року № 141/зп-16, яке є чинним зі змінами, внесеними рішеннями ВККС України від 30 вересня 2017 року № 97/зп-17, від 05 жовтня 2018 року № 215/зп-18, від 07 червня 2019 року № 94/зп-19, від 01 серпня 2019 року № 139/зп-19. З досвіду проведення попередніх доборів кандидат міг взяти участь в конкурсі на зайняття вакантної посади судді лише в одному суді. Ця норма в умовах «кадрового голоду» показала свою неефективність, тож ВККС України в 2019 році передбачила, що кандидат може звернутись із заявою про участь у конкурсі з наміром претендувати на зайняття вакантної посади в не більше як 5 місцевих судів із зазначенням їх в порядку пріоритетності.

Оновлений порядок був апробований і мав позитивні відгуки (щодо результативності, справедливості, прозорості та чесності) під час проведення конкурсу на заміщення вакантних посад суддів у місцевих загальних судах, оголошеного 02.07.2019, та конкурсу на зайняття вакантних посад суддів місцевих адміністративних та місцевих господарських судів, оголошеного 09.08.2019.

Втім, вважаємо більш доцільним і набагато ефективнішим, якщо конкурс відбуватиметься не шляхом направлення до ВККС України письмової заяви з вказанням кількох пріоритетних судів, а шляхом особистого (в порядку місця у рейтингу кандидатів) обрання однієї серед наявних вакантних посад за залишковим принципом. Це максимально забезпечило б справедливість і прозорість конкурсу, коли першочергово свій вибір вакантної посади робить кандидат, що має найвище місце у рейтингу, а кандидати з нижчим рейтингом на обрану ним посаду вже претендувати не можуть. Саме такі умови конкурсу варто закріпити в Законі «Про судоустрій і статус суддів», щоб запобігти можливості ВККС України змінювати своїми рішеннями «правила гри» в процесі самої гри.

Висновки

Підсумовуючи, варто акцентувати, що оперативний добір та призначення нових суддів в умовах тотальної кадрової кризи у судовій системі, має надзвичайно важливе значення. Виходячи з аналізу окремих стадій добору, порядок якого визначено Законом України «Про судоустрій і статус суддів», цей процес потребує оптимізації та розумного вдосконалення, що, з однієї сторони, не позначилося б на професійних якостях майбутнього суддівського корпусу, а з іншої, – унеможливило б затягування передбачених стадій і часту зміну правил (під кожен добір або між його стадіями) шляхом прийняття численних підзаконних нормативно-правових актів. Отже, по-перше, доцільно на законодавчому рівні визначити граничні строки проведення окремих стадій добору та добору загалом. По-друге, закріпити умови проведення конкурсу на зайняття вакантних посад шляхом особистого вибору кандидатом бажаної посади в конкретному місцевому суді у черговості його місця у загальному рейтингу.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016. Редакція від 23.12.2022. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.

2. Прокопенко Б. О. Деякі новели добору кандидатів на посаду судді за Законом «Про забезпечення права на справедливий суд». *Актуальні проблеми судового права* : матеріали міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. пам'яті проф. І. Є. Марочкіна (Харків, 30 жовт. 2015 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 84–86.

3. Алексашина Н. 15 сходинок до посади судді. Спрощення або удосконалення процедури добору? *Судово-юридична газета*.

Блог. 12 липня 2023. URL: https://sud.ua/uk/news/blog/268527-15-skhodinok-do-posadi-suddi-sproschennya-abo-udoskonalennya-protseduri-doboru

4. Гаркуша В. Особливості порядку добору та призначення на посаду судді. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 79-82.

5. Ukraine – Opinion No. 969/2019 on the Legal framework in Ukraine governing the Supreme Court and judicial self-governing bodies, adopted by the Venice Commission at its 121st Plenary Session, Venice, 6-7 December 2019. URL: https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)027-e

References:

1. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy № 1402-VIII vid 02.06.2016. Redaktsiia vid 23.12.2022. [On the judicial system and the status of judges: Law of Ukraine № 1402-VIII dated June 2, 2016. Editorial from 12/23/2022]. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 [in Ukrainian].

2. Prokopenko, B. O. (2015). Deiaki novely doboru kandydativ na posadu suddi za Zakonom «Pro zabezpechennia prava na spravedlyvyi sud» [Some amendments to the selection of candidates for the post of judge under the Law "On Ensuring the Right to a Fair Trial"]. Proceedings from *Aktualni problemy sudovoho prava : materialy mizhnar. nauk.-prak. konf., prysviach. pamiati prof. I. Ie. Marochkina (Kharkiv, 30 zhovt. 2015 r.)* – Actual problems of judicial law: materials of the international science-practice conf., dedicate. in memory of Prof. I. E. Marochkina (Kharkiv, October 30, 2015). Kharkiv, (pp. 84–86). Papirus [in Ukrainian].

3. Aleksashyna, N. (2023). 15 skhodynok do posady suddi. Sproshchennia abo udoskonalennia protsedury doboru? [15 steps to the position of judge. Simplification or improvement of the selection procedure?]. *Sudovo-yurydychna hazeta – Judicial and legal newspaper.* 12 lypnia 2023. Retrieved from https://sud.ua/uk/news/blog/268527-15-skhodinok-do-posadi-suddi-sproschennya-abo-udoskonalennya-protseduri-doboru [in Ukrainian].

4. Harkusha, V. (2020). Osoblyvosti poriadku doboru ta pryznachennia na posadu suddi [Peculiarities of the procedure of selection and appointment of a judge]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,* 3, 79-82 [in Ukrainian].

5. Ukraine – Opinion No. 969/2019 on the Legal framework in Ukraine governing the Supreme Court and judicial self-governing bodies, adopted by the Venice Commission at its 121st Plenary Session, Venice, 6-7 December 2019.Retrieved from https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)027-e [in English].

Dashkevych Serhii,
postgraduate West Ukrainian National University

PROBLEM STAGES OF SELECTION OF CANDIDATES FOR THE POST OF LOCAL COURT JUDGE

The prompt selection and appointment of new judges in the conditions of a total personnel crisis in the judicial system is extremely important. This article is devoted to the analysis of the most problematic and debatable stages of the selection of candidates for the post of local court judge. In particular, in this context, the stage of special training at the National School of Judges, the stage of the competition to fill the vacant position of a judge based on the rating of the candidates who participated in such a competition were investigated. The problem of the duration of the selection procedure and its individual stages is considered separately.

With regard to the special training of candidates for the post of judge, the problem of its excessive duration was considered, as well as the question: when is it more appropriate to conduct it – before passing the qualification exam, as it is established now, or after?On the one hand, at the stage of undergoing rather lengthy special training, there is no certainty that the candidate will successfully pass the qualifying exam in the future and be able to win the competition (in this case, the candidate himself will waste his time, and the state will waste

money on the organization of special training for such a candidate). On the other hand, candidates for the position of judge with this legislative novel got a unique chance to acquire or improve the necessary knowledge and skills, to learn how to be a judge even before starting their work in office.

Based on the analysis of the indicated stages of selection, it was concluded that this process needs optimization and reasonable improvement, which, on the one hand, would not affect the professional qualities of the future corps of judges, and on the other hand, would make it impossible to drag out the prescribed stages and frequently change the rules through adoption of numerous bylaws. Thus, the expediency of determining at the legislative level the deadlines for carrying out individual stages of selection and selection in general has been proven; establishing the conditions for holding a competition to fill vacant positions through the candidate's personal choice of the desired position in a specific local court in the order of his place in the general rating.

Key words: *judiciary, local court, selection for the post of judge, candidate for the post of judge, stages of selection of candidates for the post of judge, special training of candidates for the post of judge, competition for filling a vacant post of judge.*

ДОГОВІР ПРО НЕРОЗГОЛОШЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ (NDA) ЯК ГАРАНТІЯ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ НА КОМЕРЦІЙНУ ТАЄМНИЦЮ

ЗАЙЦЕВА-КАЛАУР Інна В'ячеславівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнський національний університет

ORCID ID: 0000-0001-5924-5844

УДК: 618.177 06:34(045)

DOI 10.32782/EP.2023.4.27

Стаття присвячена дослідженню предмету договору про нерозголошення інформації (NDA) та його змістовному навантаженню. Окрема увага приділена питанню відповідальності за порушення умов договору. Встановлено, що застосування штрафних санкцій є ефективним способом захисту у порівнянні з відшкодуванням збитків.

Визначено, що детально обумовлений порядок передання документів та усієї інформації в разі припинення трудових відносин з працівником є важливою складовою договору про нерозголошення інформації і запорука захисту комерційної таємниці. Тому у договорі доцільно прописати порядок передання, терміни передання такої інформації і спосіб підтвердження цього.

Дослідивши основні умови договору NDA, виокремлено ряд положень, які варто враховувати суб'єкту господарювання для покращення ефективності його застосування.

Ключові слова: договір, договір про нерозголошення інформації (NDA), інноваційний продукт, комерційна таємниця, сторони договору, спосіб захисту, судовий захист.

Постановка проблеми

Дослідження проблем охорони та захисту комерційної таємниці завжди було актуальним. Адже за відсутності адекватного нормативно-правового регулювання даного інституту для суб'єкта господарювання завжди існують ризики неправомірного використання та розголошення комерційно-цінної інформації з боку працівників, інвесторів, партнерів, тощо. Це може відбутися як умисно, так і з необережності.

Одним з найважливіших елементів доказування в справі про комерційну таємницю є встановлення факту вжиття адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності з метою захисту цих відомостей від розголошення.

Серед переліку заходів, які суб'єкт права на комерційну таємницю може вживати для захисту останньої від розголошення, належать такі:

– створення режимно-секретного підрозділу з функціями підтримки і контролю за дотриманням встановленого режиму секретності, діяльність якого визначається відповідними інструкціями, положеннями чи наказами;

– заходи для обмеження доступу до інформації із технічних засобів захисту комерційної таємниці, що базуються на використанні різних електронних пристроїв і спеціальних програм, що входять до складу системи обробки інформації та виконують функції захисту;

– наявність спеціальних процедур допуску до інформації, а також контрольоване доведення цих відомостей до обмеженого кола зацікавлених осіб на підставі обґрунтованої практичної необхідності;

– присвоєння важливим документам грифу секретності;

– підписання договорів про нерозголошення інформації (конфіденційність), які укладають у письмовій формі та покладають

на осіб, яким надається доступ до відомостей, обов'язок щодо їх збереження;

– підвищення лояльності працівників, що включають правильно організовану роботу з працівниками підприємства (кадрову політику) і застосування матеріальних та моральних стимулів.

Укладення договору про нерозголошення інформації (Non-disclosure agreement, або NDA) з усіма сторонами, яким надаються відомості, є одним з найчастіше вживаних заходів щодо збереження конфіденційності інформації, що має комерційну цінність в міжнародній практиці.

NDA це правовий інструмент для забезпечення захисту інформації, пов'язаної з інноваційними продуктами, дослідженнями та розробками, бізнес-планами, а також іншими комерційними таємницями, які є важливими для суб'єкта господарювання. Якщо компанія створює інновації, то цей договір є однією з гарантій того, що їхня технологія не буде розголошена третій стороні.

Основна мета укладення NDA полягає у наступному:

1. Надання режиму правового захисту тій інформації, яку суб'єкт господарювання вважаєте конфіденційною та котра має комерційну цінність;

2. Можливість підприємствам залишатися конкурентоздатними, забезпечуючи конфіденційність їхніх інноваційних зусиль та дозволяючи їм використовувати цю конкурентну перевагу на ринку;

3. Такий договір виступає одним з елементів захисту від недобросовісної конкуренції;

4. Попередження несанкціонованого витоку, розкриття і розповсюдження комерційно-цінної інформації;

5. Врегулювання питань у сфері використання комерційно-цінної інформації під час господарських, цивільно-правових та трудових відносин, що випливають з договорів;

6. Виконує функції організаційного характеру, оскільки сприяє формуванню відповідального ставлення до виконання покладених завдань на працівників підприємства.

Необхідність укладання договору про конфіденційність може виникати на різних етапах діяльності суб'єкта господарювання. Зокрема, під час інноваційних досліджень та розробок, в процесі впровадження таких розробок, для захисту інформації про нові продукти або технології до їхнього офіційного виходу на ринок, для захисту результатів інтелектуальної діяльності, тощо. З огляду на це, такий договір є важливим для підписання з співробітниками, клієнтами, партнерами, інвесторами. У міжнародній практиці окрім договорів про нерозголошення (NDA) часто відомі і інші, зокрема: договір про неконкуренцію (NCA) та договір про непереманювання (NSA).

Аналіз наукових публікацій

Наукові дослідження присвячені питанням охорони та захисту комерційної таємниці висвітлені у працях таких науковців як-от: Г. Андрощук, В. Безух, Ю. Капіца, А. Нашинець-Наумова, Ю. Носік, О. Підопригора, Н. Саніахметова, О. Сліпачук , А. Сляднєва, С. Чікін, В. Черненко та ін. У своїх працях, автори аналізують сучасний стан нормативно-правового регулювання даного інституту, провадять порівняльну характеристику комерційної таємниці в законодавстві іноземних країн та в міжнародному праві, розглядають заходи правового та організаційного характеру щодо її збереження тощо. Незважаючи на значний науковий доробок у зазначеній сфері, питання охорони та захисту комерційної таємниці залишаються актуальними і сьогодні. Відсутність спеціального закону про комерційну таємницю покладає на суб'єкта господарювання завдання самостійно встановлювати та застосовувати режим «комерційна таємниця» до інформації, яка є комерційно-цінною. Це надає останньому, як широкі можливості для захисту свого права, так і вимагає великих зусиль та відповідальності при прийнятті ним рішень.

Метою цієї статті є аналіз особливостей формування та укладення договору про нерозголошення інформації (Non-disclosure agreement, або NDA) з усіма сторонами, яким надаються відомості, що є одним з найчастіше вживаних заходів щодо збереження конфіденційності інформації, що має комерційну цінність.

Виклад основного матеріалу

Основні положення, на яких базуються договори про нерозголошення, закріплені в Цивільному кодексі України (статті 505-508, 862), Господарському кодексі (стаття 36), Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» (розділ 4). Однак, дані законодавчі акти визначають лише поняття комерційної таємниці та конфіденційної інформації, умови їх використання та неправомірного розголошення.

У 2021 році прийнято Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки України», в рамках якого законодавець закріпив можливість укладати договір про нерозголошення для резидентів Дія Сіті з їх працівниками, підрядниками, партнерами тощо. Ст. 26 ч. 3 Закону, встановлено істотні умови такого договору, а саме: строк, протягом якого фахівець або інша особа зобов'язується не розголошувати інформацію з обмеженим доступом резидента Дія Сіті або стосовно резидента Дія Сіті; визначення інформації, на яку поширюється зобов'язання про нерозголошення [1]. Прийняття даного Закону є важливим в аспекті можливої реалізації захисту прав на інформацію з обмеженим доступом в судовому порядку.

Укладаючи договір про нерозголошення, перш за все необхідно встановити предмет договору, тобто відомості, які належать до конфіденційної інформації, що має комерційну цінність. Предмет договору є одним із основних його елементів, тому потрібно чітко визначити, яка саме інформація є комерційною таємницею.

Законом України «Про інформацію» та Постановою Кабінету Міністрів України від 09 серпня 1993 року № 611 визначено перелік відомостей, які не можуть становити комерційну таємницю суб'єкта господарювання, а отже, і бути предметом NDA. До таких відомостей віднесена, зокрема, інформація про стан довкілля, якість харчових продуктів, факти порушення прав і свобод людини, а також установчі документи та дозвільні документи компанії, документи про сплату податків і обов'язкових платежів тощо.

Сторонами договору є особа, яка володіє та надає доступ або передає конфіденційну інформацію (зазвичай іменується «розкривачем») та особа, яка приймає інформацію (зазвичай іменується «одержувачем»). Відповідно наступним деталізованим розділом є права та обов'язки сторін договору. Як правило для таких договорів характерна ситуація, коли обов'язки мають односторонній характер. Лише одна сторона бере на себе обов'язок утримуватись від розголошення і розкриття інформації. Більше того, на таку особу слід покласти обов'язок вчиняти дії для збереження такої інформації, порядок повернення носіїв інформації після припинення договору.

Зважаючи на взяті зобов'язання стороною договору щодо збереження конфіденційності переданої інформації, варто передбачити положення про можливе розкриття інформації, тобто випадки, коли допустимо відступити від взятих на себе зобов'язань в цілому не порушуючи умов договору. Для прикладу, розкриття (надання) інформації, яка захищена NDA, на запит правоохоронних чи інших компетентних органів.

Важливим положенням у договорі про нерозголошення комерційно-цінної інформації є вимога про повернення усіх матеріальних носіїв, на яких міститься конфіденційна інформація суб'єкта господарювання або знищення такої інформації, якщо остання знаходиться на особистих електронних ресурсах, носіях іншої сторони.

Так, для прикладу, відсутність порядку передання комерційно-цінної інформації у договорі NDA працівником під час звільнення стало підставою додаткових втрат для підприємства у справі № 753/22236/19. Особа, що звільнялась, повідомила, що всю наявну в нього інформацію на паперових носіях він залишив, а відмова в задоволенні його заяви про звільнення за власним бажанням з вимогою надати додаткову інформацію не передбачена чинним КЗпП України [2]. Таким чином, передбачений і детально обумовлений порядок передання документів та усієї інформації в разі припинення трудових відносин з працівником є важливою складовою договору про нерозголошення інформації і запорука захисту комерційної таємниці. Більше того, варто прописати порядок передання, терміни передання такої інформації і спосіб підтвердження цього.

В договорі обов'язково має бути передбачена належним чином обумовлена відповідальність за використання комерційної таємниці, що може включати: відшкодування збитків, штрафи та інші санкції за невиконання умов договору. Проте, з аналізу судової практики, такий спосіб захисту, як відшкодування збитків є вкрай складним та практично не застосованим, через те, що вимоги доказування покладають на постраждалу сторону обов'язок довести, що ці доходи (вигода) не є абстрактними, а дійсно були б ним отримані в разі належного виконання правопорушником своїх обов'язків [2]. У цьому випадку, для позивача більш можливим є встановлення штрафу у випадку порушення умов договору.

Штраф повинен бути співмірним зі збитками. Між порушенням та штрафом повинен бути логічний зв'язок. Суму штрафу потрібно обґрунтувати [3]. А тому, чіткий перелік дій, які призводять до застосування штрафних санкцій є обов'язковою складовою договору, що забезпечить захист суб'єкта господарювання від розголошення відомостей комерційного характеру.

Крім того, наслідком порушення NDA може стати застосування до працівника заходів дисциплінарного впливу: догани, звільнення. При цьому, КЗпП України не містить такої підстави для звільнення як порушення договору про нерозголошення конфіденційної інформації. В таких випадках роботодавець може застосовувати як підставу для звільнення п. 3 ст. 40 КЗпП України: систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення [4].

Відсутність адекватного рівня відповідальності у разі несанкціонованого розкриття інформації не зможе забезпечити очікувану ефективність договору про нерозголошення. Більше того, як уже зазначалось вище, у тексті документа варто закріпити і перелік дій, які вважаються порушенням: недотримання правил суб'єкта господарювання про зберігання та передачу конфіденційних даних, передача інформації конкурентам, розміщення даних у відкритих джерелах, переманювання співробітників або створення конкуруючих продуктів, тощо. Прикладом може бути ситуація, коли «одержувач» розголосив інформацію про інноваційний продукт у пресі, порушивши тим самим NDA.

У NDA зазвичай визначається термін дії договору, після закінчення якого сторони вже не зобов'язані дотримуватись його умов. Також важливо визначити терміни обов'язковості NDA, що вказує, як довго сторони зобов'язані зберігати конфіденційність після закінчення терміну його дії. Для прикладу, у договорі визначено, що термін дії складає 5 років з моменту його підписання, однак, «одержувач» зобов'язаний зберігати конфіденційність ще протягом 2 років після закінчення терміну дії договору. Термін може бути чітко обумовлений, а у випадку не встановленого строку охорони та захисту комерційної таємниці – протягом усього часу зберігання такої інформації в режимі «комерційна таємниця».

NDA також визначає місце укладення договору та юрисдикцію, в якій вони регулюються. Це важливо для вирішення можливих судових спорів у разі конфлікту. Сьогодні не рідкість, коли українські суб'єкти господарювання активно співпрацюють з іноземними компаніями, для яких підписання договору про нерозголошення комерційної таємниці є обов'язковою умовою співпраці. В таких випадках в договорах про нерозголошення зазначається, в якій юрисдикції відбуватиметься судочинство, якщо одна зі сторін матиме намір звернутись до суду. Вибір судової інституції для розгляду спору залежить від локального розміщення суб'єкта господарювання та фінансової спроможності..

Аналізуючи практичну можливість реалізації права на захист комерційної таємниці у разі порушення договору NDA, юристи радять передбачити можливість розгляду спору у Міжнародному комерційному арбітражному суді при Торгово-промисловій палаті України (ICAC). Процедура у ICAC займе від трьох до дванадцяти місяців, а розгляд справи у суді може затягнутися не на один рік [3].

В NDA варто визначити конкретні засоби і технології, які використовуються для

забезпечення конфіденційності інформації, включаючи фізичні обмеження доступу до паперових документів, використання шифрування для електронних файлів та застосування системи контролю доступу до лабораторії з інноваційними дослідженнями тощо.

Розуміння цих юридичних аспектів NDA важливе для правильного укладення і виконання договору, що надає можливість забезпечити ефективний захист конфіденційної інформації, що є комерційною таємницею суб'єкта господарювання, пов'язаної з інноваційними продуктами та діяльністю компаній.

Однак судова практика показує, що не завжди компанії можуть довести порушення умов NDA співробітниками чи іншими особами, що отримали доступ до комерційноцінної інформації підписавши договір про нерозголошення.

Юридична сила договору про нерозголошення інформації, що становить комерційну таємницю та перспективи судового захисту будуть вкрай сумнівними, якщо цьому не передуватимуть дії по затвердженню Положення про комерційну таємницю і Переліку інформації що є комерційною таємницею, затвердженого наказом. Наказ має бути виданий керівником підприємства, що є носієм суб'єктивних прав на комерційну таємницю і доведений до працівників підприємства. Показовою у цьому випадку є справа № 372/4550/19 за якою працівником за позовом роботодавця було розголошено комерційну таємницю, однак, під час вирішення спору, роботодавець не надав будь-яких доказів щодо ознайомлення працівника (під особистий підпис) з документами, які регулюють режим комерційної таємниці в компанії. Так, судом встановлено, що повірений - фізична особа, яка перебувала у трудових відносинах з ТОВ «Скайсмарт», на час підписання угоди не була ознайомлена з Положенням про забезпечення конфіденційної таємниці ТОВ «Скайсмарт», оскільки відсутні відповідні докази, а сама угода не містить дати її укладення, стороною відповідача не надано склад та об'єм відомостей, що містять комерційну таємницю та конфіденційну інформацію ТОВ «Скайсмарт». Так перелік відомостей, що є комерційною таємницею та конфіденційною інформацією підприємства, а також доповнення та зміни до нього доводяться до відома всіх працівників і повинен бути доведений до відповідача під особистий підпис [5].

Зважаючи на вище викладене, для адекватного судового захисту у випадку порушення суб'єктивних прав на комерційну таємницю перш за все потрібно здійснити хоча б мінімальні дії організаційно-правового характеру, які складатимуть наступне:

– затверджене Положення про комерційну таємницю;

– чітко складений і визначений перелік інформації, що вважається конфіденційною (комерційною) таємницею підприємства;

– розробка Наказу про затвердження переліку інформації та відомостей, які є конфіденційними (становлять комерційну таємницю) та введення його в дію;

– ознайомлення під розпис кожного працівника з «Наказом про затвердження переліку інформації, яка є конфіденційною (становить комерційну таємницю)» та додатками до нього;

– укладення з працівниками Договору про нерозголошення (NDA).

Договір про нерозголошення інформації може бути частиною контракту або окремим договором. Все ж на практиці, як правило, суб'єкти господарювання в основному договорі передбачають окремий пункт, який буде захищати конфіденційність інформації, що має комерційну цінність, а деталі врегульовують окремим NDA.

Окрім того, сторонам потрібно розуміти, що розірвання контракту та припинення відносини між сторонами не є автоматично підставою для розірвання договору про нерозголошення конфіденційної інформації. Адже в судовій практиці існують випадки, коли роботодавець розірвавши основний договір з працівником вважає розірваним договір про нерозголошення інформації укладений з цим же працівником під час і для виконання його обов'язків за договором.

Так, для прикладу, предметом спору у справі №907/258/18 є розірвання договору про нерозголошення конфіденційної інформації, укладеного між сторонами у спорі 30.08.2017. Позовні вимоги підтримані судом першої інстанції мотивовані тим, що договір

про нерозголошення конфіденційної інформації був укладений у зв'язку та для забезпечення виконання укладеного між сторонами 10.08.2017 контракту, тобто по своїй суті є похідним від останнього. Така позиція суду є помилковою та не обґрунтованою, адже договір про нерозголошення конфіденційної інформації від 30.08.2017 було укладено між сторонами з метою збереження прав відповідача-замовника та гарантії того, що до того часу, доки проекти та інформація є актуальною, вона не буде розголошена, а також будуть збережені інші права замовника. Оспорюваний договір не містить вказівки на те, що укладається на виконання договору (контракту). Більше того, сторони врегулювали зазначене питання шляхом встановлення п. 4.7 договору, відповідно до положень якого зобов'язання сторін, визначені цим договором, залишаються чинними в межах строку дії цього договору, незалежно від припинення дії будь-яких інших договорів (контрактів), укладених між сторонами [6].

Для того щоб отримати позитивне рішення суду у справі про порушення прав на комерційну таємницю, володілець повинен продемонструвати, що відомості були отримані третіми особами незаконно, всупереч зобов'язанням відповідача про дотримання їх конфіденційності, що підтверджено укладанням угоди про нерозголошення. Більше того, тягар доведення обґрунтованості вимог пред'явленого позову за загальним правилом покладається на позивача [7, с.138].

Так, у справі № 752/5775/16-ц позивач ТОВ «Смайл-Експо» не отримав компенсацію за розголошення комерційної таємниці працівником, якому така інформація була довірена під час виконання трудових обов'язків та котрий підписав угоду про нерозповсюдження відомостей, які становлять комерційну таємницю та конфіденційну інформацію. Суд апеляційної інстанції погодився із висновком суду першої інстанції про те, що сам по собі факт входження в корпоративну систему ТОВ «Смайл-Експо»-«Redmine» з свого домашнього комп'ютера за допомогою власного паролю, що не було заборонено позивачем, без надання суду відомостей про незаконне використання відповідачем конкретної комерційної таємниці, не може свідчити про будь-які порушення прав позивача. Суд установив, що ТОВ «Смайл-Експо», як на підставу своїх вимог не надало суду жодного належного та допустимого доказу про неправомірне використання працівником у власних цілях комерційної таємниці належної позивачу [8].

Дана справа є ще одним наглядним прикладом того, як важливо у договорі про нерозголошення визначити усі можливі шляхи та способи отримання доступу до інформації, порядок її передачі, умови використання, тощо.

З огляду на аналізовану судову практику щодо можливості захисту прав на комерційну таємницю суб'єктом господарювання, останньому варто достатньо уваги приділити організації процесу захисту комерційної таємниці саме на початкових етапах її визнання та впровадження, аніж потім забезпечувати докази правопорушення, яких не існує на відміну від самого правопорушення.

Висновки

Дослідивши основні умови договору NDA, слід виокремити ряд положень, які варто враховувати суб'єкту господарювання для покращення ефективності його застосування. Зокрема:

- суб'єкту господарювання до розроблення проекту договору про нерозголошення інформації варто проаналізувати всі можливі шляхи витоку інформації назовні та дослідити інформаційні потоки всередині підприємства з метою побудови системи обмежень і заборон щодо використання комерційної таємниці;
- сформувати внутрішні локальні акти, що слугуватимуть нормативно-правовим базисом охорони та захисту комерційної таємниці на підприємстві;
- детально описувати перелік конфіденційної інформації, яка може передаватись за договором;
- визначити термін дії договору, після закінчення якого сторони вже не зобов'язані дотримуватись його умов та терміни обов'язковості NDA, що вказує, як довго сторони зобов'язані зберігати конфіденційність після закінчення його дії;
- належним чином фіксувати момент передачі комерційно-цінної інформації розкривачем одержувачу;

- детально обумовити порядок передання документів та усієї інформації суб'єкту господарювання в разі припинення трудових відносин з працівником прописуючи порядок передання, терміни передання такої інформації і спосіб підтвердження цього;
- детально передбачити конкретні умови настання відповідальності за порушення умов конфіденційності;
- встановити чіткий розмір відповідальності у вигляді фіксованої суми штрафу за кожне порушення умов договору, а також передбачити положення про відшкодування збитків, упущеної вигоди, тощо;
- надавати суду всі необхідні докази на підтвердження аргументів суб'єктом господарювання про порушення одержувачем умов про нерозголошення.

Література

1. Про стимулювання розвитку цифрової економіки України: Закон України від 15.07.2021 р. в редакції від 01.01.2023 р. № 2811-IX від 01.12.2022 ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text

2. Алфьоров Г. Нюанси захисту комерційної інформації на підприємстві та відповідальність в разі її розголошення. *Юридична практика*. https://pravo.ua/niuansy-zakhystu-komertsiinoi-informatsii-na-pidpryiemstvi-ta-vidpovidalnist-pry-ii-rozholoshenni

3. Сталіров В. Договір про нерозголошення конфіденційної інформації для IT-компаній (NDA). https://stalirov.lawyer/uk/posts/dogovir-pro-nerozgoloshennya-konfidencijnoyi-informaciyi-dlya-it-kompaniyi-nda-stalirovandco

4. Угоди про не конкуренцію та конфіденційність чи працюють вони в Україні. https://golaw.ua/ua/insights/publication/ugodi-pro-nekonkurencziyu-ta-konfidenczijnist-chi-praczyuyut-voni-v-ukrayini/

5. Постанова Київського апеляційного суду від 12.11.2020 № 372/4550/19 https://verdictum.ligazakon.net/document/92883670?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01

6. Постанова Західного апеляційного господарського суду від 28.02. 2019 р. Справа №907/258/18 https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80396820

7. Алієва-Барановська В., Ольга Сіренко О. Порівняльна характеристика комерційної таємниці в законодавстві іноземних країн та в міжнародному праві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 135-149.

8. Постанова Верховного Суду від 28.02.2019 р. Справа № 752/5775/16-ц https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80304725

Zaitseva-Kalaur Inna Vyacheslavovna
Candidate of Law, Associate Professor
Department of Civil Law and Procedure
(Western Ukrainian National University)

NON-DISCLOSURE AGREEMENT (NDA) AS A GUARANTEE OF PROTECTION AND ENFORCEMENT OF TRADE SECRET RIGHTS

The article is devoted to the study of the subject matter of a non-disclosure agreement (NDA) and its content. Special attention is paid to the issue of liability for breach of contract. It is established that the application of penalties is an effective way of protection compared to damages.

It is determined that a detailed procedure for the transfer of documents and all information in the event of termination of employment is an important component of a non-disclosure agreement and a guarantee of protection of trade secrets. Therefore, it is advisable to specify the procedure for transferring such information, the timeframe for transferring such information and the method of confirming it in the agreement.

Having examined the main terms of an NDA agreement, the author identifies a number of provisions which should be taken into account by a business entity to improve the efficiency of its application.

Keywords: agreement, non-disclosure agreement (NDA), innovative product, trade secret, parties to the agreement, method of protection, judicial protection.

ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТ ОСОБОЮ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА НА РОЗПОДІЛ ПРИБУТКУ ТОВАРИСТВА ТА ОТРИМАННЯ ДИВІДЕНДІВ

КАЛАУР Іван - доктор юридичних наук, професор, Західноукраїнський національний університет

ORCID: https://orcid.org//0000-0003-1736-6175

ГЕВКО Володимир - аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,

ORCID:https://orcid.org/0000-0003-2716-8113

УДК 347.724:347.9(477)

DOI 10.32782/EP.2023.4.28

Стаття присвячена дослідженню окремих питань здійснення та захисту корпоративних прав учасників (акціонерів) на розподіл прибутку та отримання дивідендів корпорації.

У роботі зазначається, що національне законодавство визначає певні умови для виплати дивідендів за наявності прибутку від діяльності корпорації, обов'язковості рішення загальних зборів учасників (акціонерів) про розподіл прибутку шляхом виплати дивідендів, а також відсутність заборон на виплату дивідендів.

Звертається увага на те, що серед дослідників даної проблематики існують різні підходи до вирішення зазначеного питання, зокрема, запропоновано запровадити законодавчо окрему «привілейовану» касту корпоративних учасників, які матимуть безумовне право ініціювати виплату дивідендів незалежно від колективного рішення усіх інших учасників (акціонерів) з питань перерозподілу прибутку.

Також, у роботі зауважується, що ефективним судовим способом захисту права особи на отримання дивідендів, є позовні вимоги про стягнення дивідендів, а не визнання недійсним рішення загальних зборів про невиплату дивідендів. При цьому суд вправі прийняти рішення про стягнення дивідендів лише за наявності рішення загальних зборів юридичної особи про спрямування прибутку на виплату дивідендів, яке і визначає розмір дивідендів, строки та порядок їх виплати.

Ключові слова: прибуток, дивіденди, рішення про виплату дивідендів, отримання дивідендів, стягнення дивідендів, дивідендна політика, спосіб захисту, ефективний спосіб захисту.

Право на здійснення корпоративних прав особи на розподіл прибутку товариства та отримання дивідендів потребує чіткого розуміння його змісту, що дозволить з'ясувати особливості захисту такого права в суді з подальшим визначенням ефективних способів його захисту. Відсутність чіткого законодавчого окреслення умов, за яких виплата дивідендів товариства є безумовною та обов'язковою, а також неоднакові наукові підходи до вирішення цього питання призводять до неоднозначного правозастосування державою (її повноважними органами) та учасниками (акціонерами, іншими особами учасників корпорацій). Фактично йдеться про підстави та порядок реалізації права на виплату частини прибутку (дивідендів), а звідси – різної правозастосовчої, у тому числі судової практики захисту даного права.

Дослідженням змісту суб'єктивного корпоративного прав особи на розподіл прибутку товариства та отримання дивідендів, займались такі вчені як: В. Луць, В. Васильєва, І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, О. Кологойда, В. Цікало, І. Саракун, Л. Сіщук, Н. Філатова, Ю. Великий, О. Велика та інші.

Незважаючи на тривалі дискусії, доктрина цивільного права не напрацювала узагальнених підходів до вирішення цього

питання, що зумовлює потребу нових наукових розвідок у вказаному сегменті тематики наукових досліджень.

Метою статті є доктринальний аналіз існуючих наукових напрацювань та судової практики, у яких висвітлюються підходи до вирішення спірних питань здійснення та захисту корпоративних прав учасників (акціонерів) на розподіл прибутку та отримання дивідендів корпорації.

Одним із основних видів майнових корпоративних прав особи є право на участь у розподілі прибутку товариства та одержанні його частини – дивідендів.

У статті 96-1, якою нещодавно був доповнений Цивільний кодекс України (*далі* – ЦК України), з поміж прав учасників (засновників, акціонерів, пайовиків) юридичних осіб визначено право брати участь у розподілі прибутку юридичної особи і одержувати його частину (дивіденди) у порядку, встановленому установчим документом та законодавством України, якщо така юридична особа має на меті одержання прибутку. Аналогічне право особи передбачене і у статті 116 ЦК України [1].

Дивіденд – це частина чистого прибутку акціонерного товариства, що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію певного типу та/або класу. Встановлено, що за акціями одного типу та класу нараховується однаковий розмір дивідендів (стаття 34 Закону України «Про акціонерні товариства»,). Тобто виплата дивідендів власникам акцій одного типу та класу має здійснюватися пропорційно кількості належних їм цінних паперів. Умови виплати дивідендів, зокрема щодо строків, способу та суми дивідендів, мають бути однаковими для всіх власників акцій одного типу та класу. Закон передбачає, що товариство виплачує дивіденди виключно грошовими коштами. Дивіденди виплачуються за акціями, звіт про результати емісії яких зареєстровано у встановленому законодавством порядку. Рішення про виплату дивідендів та їх розмір за простими акціями приймається загальними зборами. Розмір дивідендів за привілейованими акціями всіх класів має бути визначеним у статуті акціонерного товариства [2].

У товариствах з обмеженою і додатковою відповідальністю порядок виплати дивідендів, а також певні обмеження щодо їх виплати визначені у статтях 26, 27 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». Відповідно до статті 30 цього Закону розподіл чистого прибутку товариства, прийняття рішення про виплату дивідендів належить до компетенції загальних зборів учасників [3]. Порядок виплати та оподаткування дивідендів врегульовується також і законодавчими актами у сфері оподаткування.

Отож, національна законодавча база, що визначає підстави та регулює порядок розподілу прибутку товариства і одержання учасником (акціонером) його частини, зокрема дивідендів, доволі розгалужена.

У контексті розгляду питання виплати дивідендів, необхідно зауважити, що корпоративне законодавство нашої держави не обумовлює обов'язковість їх виплати, а навпаки – виплату дивідендів моделює як можливість, яка зумовлена низкою чинників. По-перше, виплата дивідендів перебуває у прямій залежності від прибутковості компанії за певний період часу. Однак, значна кількість товариств в Україні або є, або воліють бути збитковими «на папері», уникаючи сплати податків державі та дивідендів своїм учасникам (акціонерам). По-друге, законодавство не вимагає обов'язкової виплати дивідендів, навіть коли діяльність товариства прибуткова, оскільки питання їх виплати вирішують загальні збори учасників товариства. По-третє, існують певні законодавчі обмеження у виплаті дивідендів.

Доречно розділити наукову позицію дослідників правової природи права на дивіденди, які вказують на відносну умовність такого права за відсутності прибутку у товариства. Для того, щоб це право стало реальним, необхідною є наявність правоутворюючих юридичних фактів – отримання товариством прибутку, прийняття позитивного рішення про оголошення (виплату) дивідендів [12, с. 328].

Стосовно встановлення обмежень щодо виплати дивідендів учасникам товариств, то таке обмеження є одним з елементів доктрини «підтримання капіталу компанії»

(company's capital maintenance), загальноприйнятої в країнах ЄС, США, і Канаді. Завдяки цьому вирішується проблема платоспроможності компаній [9, с. 195].

Таким чином, можна окреслити наступні передумови виплати дивідендів: 1) товариство повинно бути прибутковим за період, що передує виплаті дивідендів; 2) загальні збори товариства прийняли рішення про розподіл прибутку шляхом виплати дивідендів; 3) відсутня законодавча заборона на виплату дивідендів.

Сучасне законодавство питання щодо прийняття рішення про виплату дивідендів визначає виключною компетенцією загальних зборів учасників (акціонерів) (стаття 39 Закону України «Про акціонерні товариства», стаття 30 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»).

Щодо судової практики з цього питання, то вона демонструю однозначну позицію, вказуючи, що коли збори не прийняли рішення про виплату дивідендів, то питання обов'язковості виплати дивідендів не може вирішуватися у суді, оскільки суд не може заміняти органи управління корпорацією.

Так, зі змісту п. 3.1. Постанови Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 № 4 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» суд має право прийняти рішення про стягнення дивідендів лише за наявності рішення загальних зборів юридичної особи про спрямування прибутку на виплату дивідендів, на підставі якого визначаються розмір належних позивачу – учаснику (акціонеру, члену) дивідендів, строки та порядок їх виплати. Прийняття господарським судом рішення стосовно спрямування прибутку (частини прибутку) юридичної особи на виплату дивідендів виходить за межі компетенції господарського суду [6].

Аналогічну позицію послідовно займає і Верховний Суд. Так, у Постанові КГС ВС від 13.10.2021 у справі № 910/12317/18 суд наголошує на тому, що право на отримання дивідендів, на захист якого подано позов, не може бути захищене шляхом визнання недійсним рішення загальних зборів про спрямування частини чистого прибутку до державного бюджету та невиплату дивідендів, оскільки здійснення права на отримання дивідендів за простими акціями має умовний характер і може бути здійснено лише у разі прийняття рішення загальними зборами акціонерів про їх виплату (встановлення дивідендів). Прийняття такого рішення є виключною компетенцією загальних зборів. Господарські суди вправі приймати рішення щодо виплати учаснику частки прибутку (дивідендів) лише у разі невиплати господарським товариством дивідендів на підставі рішення загальних зборів або їх виплати в меншому розмірі, ніж передбачено відповідним рішенням. Якщо загальні збори прийняли рішення не розподіляти прибуток товариства та/або не виплачувати дивіденди, суд не може підміняти вищий орган управління товариства і втручатися у господарську діяльність товариства, в тому числі шляхом визнання недійсним такого рішення в судовому порядку за позовом акціонера – власника простих акцій. Судовому захисту підлягає лише одне суб'єктивне право, що входить до складу права на отримання дивідендів, а саме: право на їх виплату [7].

З аналізу розглянутої судової практики можна виокремити основні особливості захисту права особи на отримання дивідендів: 1) ефективним способом захисту права особи на отримання дивідендів, є саме позов про стягнення дивідендів, а не визнання недійсним рішення загальних зборів про невиплату дивідендів; 2) суд має право прийняти рішення про стягнення дивідендів лише за наявності рішення загальних зборів юридичної особи про спрямування прибутку на виплату дивідендів, на підставі якого визначаються розмір належних позивачу – учаснику (акціонеру, члену) дивідендів, строки та порядок їх виплати; 3) прийняття господарським судом рішення стосовно спрямування прибутку (частини прибутку) юридичної особи на виплату дивідендів виходить за межі компетенції суду.

У сучасних дослідженнях проблем здійснення і захисту корпоративних прав запропоновано на законодавчому рівні закріпити обов'язковість виплати дивідендів на той випадок, коли товариство у певний

період спрацювало прибутково. Тобто незалежно від рішення зборів учасників (акціонерів). Так, В. Цікало пропонує розглядати право на виплату дивідендів як виняткове (ексклюзивне) корпоративне право, яке підлягає здійсненню за своєю волею учасника (акціонера), незалежно від волевиявлення товариства; пропорційно із необхідним розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом. Причому право отримати дивіденди має бути надане не лише учасникам (акціонерам) із розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом, але й усім іншим учасникам (акціонерам). Учасники (акціонери), які мають певний (визначений законом) розмір частки (кількість акцій), мають стати ініціаторами виплати дивідендів, однак право на їх отримання повинно бути реалізовано усіма іншими учасниками. Зважаючи на це, автор пропонує прийняти окремий закон «Про внесення змін та доповнень до Законів України «Про акціонерні товариства» і «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» щодо обов'язкової виплати дивідендів за вимогою учасників (акціонерів), яким належить не менше 10 (5) відсотків частки (кількості простих акцій) у статутному капіталі товариства. Водночас, автор пропонує виключити із компетенції загальних зборів товариств вирішення питання про виплату дивідендів [10, с. 482-484]. Отже, з позиції дослідника рішення про виплату дивідендів приймається за ініціативою будь-кого із учасників (акціонерів), яким належить не менше 10 (5) відсотків частки (кількості простих акцій) у статутному капіталі товариства. Така позиція не є беззаперечною.

Доречно зауважити, що прийняття загальними зборами учасників (акціонерів) різних за змістом рішень щодо долі прибутку і, відповідно, дивідендів властиве не лише нашій країні. Така корпоративна практика існує та поширена у світовій практиці. У теорії загальновідомими є такі види та типи дивідендної політики як: 1) політика «нульового» дивіденду, за якої дивіденди не виплачуються взагалі; 2) залишкова політика, за якої виплата дивідендів відбувається лише після задоволення потреби у формуванні власних фінансових ресурсів; 3) політика фіксованого (стабільного) дивіденду, за якої виплачується однакова величина дивідендів із розрахунку на одну акцію, така політика найчастіше використовується для привілейованих акцій; 4) політика фіксованого дивіденду з преміальними виплатами у періоди, коли корпорація досягла високих позитивних результатів; 5) політика виділення на дивіденди фіксованого відсотку з прибутку; 6) прогресивна дивідендна політика, яка передбачає постійне збільшення дивідендів із розрахунку на одну акцію; 7) політика стовідсоткового дивіденду, за якої весь прибуток спрямовується на виплату дивідендів [11, с. 221].

У випадку «нульової» виплати дивідендів товариство оголошує, що дивіденди не виплачуватимуться акціонерам (учасникам), а прибуток товариства спрямовуватиметься у активи юридичної особи. Метою такої політики є, як правило, покращення загального фінансового і господарського стану юридичної особи, у зв'язку з певними кризовими явищами у її діяльності. В Україні виплата «нульового дивіденду» є поширеною практикою і, зазвичай, зумовлена тим, що учасники (акціонери) з переважаючою кількістю голосів не вбачають за доцільне виплачувати дивіденди, а знаходять інші способи отримувати вигоди від володіння контрольним пакетом корпоративних прав і відповідно управлінням корпорацією.

Дивідендна практика в Україні має і декілька сумнівних спроб держави закріпити за собою право отримувати частину прибутку незалежно від прийнятого товариством рішення щодо виплати дивідендів. Так, відповідно до абзацу восьмого частини 5 статті 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» господарські товариства, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави, та господарські товариства, 50 і більше відсотків акцій (часток) яких знаходяться у статутних капіталах господарських товариств, частка держави яких становить 100 відсотків, які не прийняли рішення про нарахування дивідендів до 1 травня року, що настає за звітним періодом, сплачують до

державного бюджету частину чистого прибутку у розмірі, визначеному за базовими нормативами відрахування частки прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів, встановлених на відповідний рік, але не менше 30 відсотків, до 1 липня року, що настає за звітним. На суму таких коштів податковими органами нараховується пеня у порядку, визначеному абзацом шостим цієї частини, яка сплачується до загального фонду Державного бюджету України [4].

Дослідники права на дивіденди характеризуючи вказану норму зазначають, що нею встановлюється такий правовий механізм: якщо держава не отримає коштів у вигляді дивідендів, то вона їх отримує у вигляді частини прибутку акціонерного товариства. Різниця ж у тому, що в першому випадку держава їх отримає як акціонер у розмірі, визначеному загальними зборами для всіх акціонерів. У другому ж випадку (тобто якщо акціонери не скористуються своїм правом прийняти рішення про виплату дивідендів) держава імперативно набуває частину прибутку акціонерного товариства у розмірі, який нею ж і встановлений [8, с. 265-266].

Особливе «привілейоване» становище держави, як корпоративного учасника товариств неодноразово піддавалось критиці, як серед науковців, так і у судовій практиці. Так, Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 22.07.2020 № 8-р(I)/2020 серед іншого, відмітив, що нормативне регулювання, передбачене абзацом восьмим частини п'ятої статті 11 Закону, спрямоване на забезпечення отримання державою частини чистого прибутку господарської організації державного сектора економіки у разі неприйняття рішення про нарахування дивідендів, а встановлений оспорюваними положеннями Закону обов'язок спрямувати частину чистого прибутку на користь держави є імперативним та не потребує волевиявлення учасників господарської організації. При цьому Конституційний Суд України вважає, що передбачений оспорюваними положеннями Закону механізм, який полягає в обов'язковому спрямуванні частини чистого прибутку до державного бюджету без волевиявлення учасників господарської організації, обмежує їх корпоративні права, зокрема таку складову, як правомочність на участь в управлінні господарською організацією. Вказане нормативне регулювання ставить державу у привілейоване становище порівняно з іншими учасниками господарської організації державного сектора економіки, тобто є дискримінаційним, оскільки, визначаючи правові основи управління об'єктами державної власності, законодавець не передбачив можливості спрямування частини чистого прибутку на користь таких учасників у разі неприйняття рішення про нарахування дивідендів. Водночас саме держава через систему організаційно-господарських повноважень відповідних органів управління здійснює управління суб'єктами господарювання державного сектора економіки та має вирішальний вплив на їх господарську діяльність. Таким чином, запроваджене абзацом восьмим частини п'ятої статті 11 Закону обмеження не можна вважати конституційно допустимим, адже таке нормативне регулювання не узгоджується з умовами, які уможливлюють втручання держави у право власності, зокрема із дотриманням засад справедливості, пропорційності. Отже, Конституційний Суд України дійшов висновку, що абзац восьмий частини п'ятої статті 11 Закону суперечить частині першій статті 8, частині четвертій статті 13, частинам першій, четвертій статті 41 Конституції України та визнав його неконституційним [5].

Неодноразові спроби запровадити окрему «привілейовану» касту корпоративних учасників, які матимуть безумовне право ініціювати виплату дивідендів незалежно від колективного рішення усіх інших учасників (акціонерів), висловлених ними на зборах з питань перерозподілу прибутку, як то держава чи учасники (акціонери), яким належить не менше 10 (5) відсотків частки (кількості простих акцій) у статутному капіталі товариства, суперечитиме, з нашого погляду, загальногалузевому принципу юридичної рівності усіх учасників, що встановлений у статті 1 ЦК України та корпоративному принципу, відповідно до якого усі учасники (акціонери) мають одна-

кові права на виплату дивідендів, у розмірі залежно від розміру їх частки (акцій) у статутному капіталі товариства.

Більше того, такий підхід, певною мірою нівелюватиме принцип корпоративного управління корпорацією, – більшістю голосів вирішувати справи товариства. Зокрема, у кризовий період діяльності товариства, що вимагатиме покращення фінансового становища організації, учасники колективно вирішуватимуть питання виплати дивідендів шляхом прийняття відповідного рішення про розподіл прибутку на загальних зборах товариства. Колективне вирішення не виключає участі акціонерів, які володіють меншими за 10 (5) відсотків частками у статутному капіталі, проте усі разом вони забезпечують кворум зборів і кворум більшості голосів від загальної кількості голосів учасників (акціонерів) на зборах товариства. Такому порядку колективного прийняття рішення, тобто більшістю голосів учасників корпорації підкоряються усі учасники (акціонери). Тому ситуація, за якої будь-хто, хто володіє 10 (5) відсотками частки у статутному капіталі товариства може ігнорувати думку, і голоси більшості, наприклад, усіх решта, хто володіє 90 (95) відсотками частки, і безумовно вимагає виплати дивідендів, не відповідає загальним принципам корпоративного управління.

У цьому контексті, доречно зауважити, що отримати вигоду від володіння корпоративною часткою можна не тільки у формі дивідендів, а, наприклад, шляхом відчуження частки або продажу акцій на вторинному ринку. Як правило, у світовій практиці діяльності компаній, дивіденди від володіння корпоративним правами не є основною ціллю участі у товаристві. У багатьох випадках саме торгівля акціями (частками) на вторинному ринку приносить володільцю більший зиск аніж виплачені з них дивіденди. Також є приклади, коли виплата дивідендів, у силу значного податкового тягаря, не вигідна і самій корпорації та вона заміняє її іншими видами прибутку з акції. Наприклад, компанія «Google» зовсім не виплачує дивідендів, податки на дивіденди досить високі у США (30-35%), тому компанії досить часто замість сплати дивідендів віддають перевагу зворотному викупу своїх акцій [11, с. 221].

Водночас, необхідно зауважити, що сьогодні чинне законодавство вже виокремлює категорії осіб, які бажаючи отримати дивіденди за будь-яких обставин, придбавають привілейовані корпоративні права у формі привілейованих акцій. Такого роду законодавчо закріплені гарантії на виплату дивідендів дозволяють отримати дивіденди у випадку відсутності у товариства прибутку за рахунок резервного фонду (ст. 21 ст. 34 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Характеризуючи певні обмеження у виплаті дивідендів слід звернути увагу на те, що у частинах 1–3 статті 35 Закону України «Про акціонерні товариства» розрізняють випадки, коли акціонерному товариству заборонено приймати рішення про виплату дивідендів, і випадки, коли таке рішення все ж могло бути прийняте, проте, виплату дивідендів проводити заборонено.

Так, ч. 1 ст. 35 Закону України «Про акціонерні товариства» містить імперативну норму, яка чітко передбачає, що акціонерне товариство не має права приймати рішення про виплату дивідендів та здійснювати виплату дивідендів за простими акціями, якщо: 1) звіт про результати емісії акцій не зареєстровано у встановленому законодавством порядку; 2) власний капітал товариства є меншим або у результаті такої виплати стане меншим за суму розмірів його статутного капіталу, резервного капіталу та розміру перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю; 3) майна товариства недостатньо для задоволення вимог кредиторів за зобов'язаннями, строк виконання яких настав, або за результатами прийняття такого рішення стане недостатньо для задоволення таких вимог. У перелічених випадках товариство не має права приймати рішення про виплату дивідендів та їх виплачувати.

В іншому випадку, акціонерне товариство не має права здійснювати виплату дивідендів за простими акціями, якщо: 1) товариство має зобов'язання щодо викупу акцій відповідно до статті 102 цього Закону;

2) дивіденди за привілейованими акціями виплачено не у повному обсязі. Акціонерне товариство не має права здійснювати виплату дивідендів за привілейованими акціями певного класу до виплати поточних дивідендів за привілейованими акціями, власники яких мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів (ч. 2, 3 ст. 35 Закону України «Про акціонерні товариства»). Наведені випадки можуть виникати уже після прийняття рішення вищим органом управління товариства (загальні збори, засновник) про виплату дивідендів.

На підставі викладеного, можна сформулювати такі висновки:

1. Передумовою виплати дивідендів є: 1) прибутковість за певний період діяльності, що передує виплаті дивідендів; 2) наявність рішення загальних зборів товариства про розподіл прибутку шляхом виплати дивідендів; 3) відсутність законодавчих заборон на виплату дивідендів.

2. Ефективним способом захисту права особи на отримання дивідендів є позов про стягнення дивідендів, а не визнання недійсним рішення загальних зборів про невиплату дивідендів. Суд має право прийняти рішення про стягнення дивідендів лише за наявності рішення загальних зборів юридичної особи про спрямування прибутку на виплату дивідендів, на підставі якого визначаються розмір належних позивачу – учаснику (акціонеру, члену) дивідендів, строки та порядок їх виплати. Прийняття господарським судом рішення стосовно спрямування прибутку (частини прибутку) юридичної особи на виплату дивідендів виходить за межі компетенції суду.

3. Ідея «привілейованих» каст корпоративних учасників, які матимуть безумовне право ініціювати виплату дивідендів незалежно від колективного рішення усіх інших учасників (акціонерів), прийнятого на зборах з питань перерозподілу прибутку, як то держава чи учасники (акціонери), яким належить не менше 10 (5) відсотків частки (кількості простих акцій) у статутному капіталі товариства, суперечитиме, принципу юридичної рівності учасників цивільних правовідносин, та не узгоджується із принципами корпоративного управління корпорацією, зокрема, більшістю голосів вирішити долю прибутку товариства.

Література

1. Цивільний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n14.

2. Закон України «Про акціонерні товариства» від 27.07.2022 № 2465-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n1985.

3. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06.02.2018 № 2275-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text.

4. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 № 185-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text

5. Рішення Конституційного Суду України від 22.07.2020 № 8-р(I)/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va08p710-20#Text.

6. Постанова Пленуму ВГСУ від 25.02.2016 № 4 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16#Text

7. Постанова КГС ВС від 13.10.2021 у справі № 910/12317/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100775675

8. Корпоративне право крізь призму судової практики: монографія/за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021. 512 с.

9. Корпоративні спори: комент. суд. практики / за заг. ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Право, 2018. 288 с.

10. Цікало В.І. Засада пропорційності здійснення корпоративних прав: Монографія. – Вид 2-ге, перероблене і доповнене. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 590 с.

11. Великий Ю.М., Велика О.Ю. Особливості дивідендної політики корпорації. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 17. С. 219–223.

12. Козирєва М.І. Право на участь у розподілі прибутку господарського товариства // Проблеми цивільного прав та процесу. Харків. 2019. С. 327 -330.

Ivan Kalaur,
Doctor of Civil Law, Professor, West Ukrainian National University;
ORCID: https://orcid.org//0000-0003-1736-6175;
E-mail: kalaur.ir@gmail.com
Volodymyr Gevko,
postgraduate student of the Academician F.H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship, Judge of the Commercial Court of Ternopil region;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2716-8113;
E-mail: lvovuch999@ukr.net

IMPLEMENTATION AND PROTECTION OF CORPORATE LAW BY A PERSON FOR THE DISTRIBUTION OF THE COMPANY'S PROFIT AND RECEIPT OF DIVIDENDS

The article is devoted to the study of certain issues of implementation and protection of the corporate rights of participants (shareholders) to distribute profits and receive dividends of the corporation.

The authors states that the current legislation defines certain conditions for the payment of dividends in terms of the presence of profit from the activities of the corporation, the bindingness of the decision of the general meeting of participants (shareholders) on the distribution of profit through the payment of dividends, as well as the absence of prohibitions on the payment of dividends.

Attention is drawn to the fact that among researchers of this issue there are different approaches to understanding the specified issue, in particular, there are attempts to introduce a legally separate "privileged" caste of corporate participants who will have the unconditional right to initiate the payment of dividends regardless of the collective decision of all other participants (shareholders) issues of profit redistribution.

Also, the work notes that an effective judicial way of protecting a person's right to receive dividends is precisely the claim for the collection of dividends, and not the invalidation of the decision of the general meeting on non-payment of dividends. At the same time, the court has the right to make a decision on the collection of dividends only if there is a decision of the general meeting of the legal entity on the allocation of profits to the payment of dividends, which determines the amount of dividends, the terms and procedure for their payment. The adoption of a decision by the commercial court regarding the allocation of the profit (part of the profit) of a legal entity to the payment of dividends is beyond the court's competence.

Key words: profit, dividends, decision to pay dividends, receiving dividends, dividend collection, dividend policy, method of protection, effective method of protection.

АКРЕДИТАЦІЯ ВИПРОБУВАЛЬНИХ ЛАБОРАТОРІЙ ЯК СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ГРОХОЛЬСЬКИЙ Вадим Петрович - кандидат юридичних наук, доцент провідний науковий співробітник Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4731-6489

КОГУТ Артем Анатолійович - старший викладач спеціальної кафедри №4 Інституту підготовки юридичних кадрів для СБ України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: https://orcid.org/0009-0007-5417-2376

DOI 10.32782/EP.2023.4.29

Метою дослідження є встановлення впливу акредитації випробувальних лабораторій на якість експертних досліджень, в процесі розслідувань кримінальних проваджень, що складають доказову базу. Аналіз нормативно-правової актів дозволяє встановити взаємозв'язок між акредитацію випробувальних лабораторії та якістю та неупередженість експертних досліджень, а також можливість прийняття проведених досліджень у якості доказів у міжнародних інстанціях.

Результатом дослідження встановлено що, ДСТУ ISO 17025 в редакції 2017 року вводить у дію для виконання нові, більш сучасні вимоги до компетентностей. Також в досліджені особливу увагу приділено визначенню ризиків щодо компетентності, неупередженості та порядку функціонування (лабораторно діяльності) та можливості щодо подальшого вдосконалення.

Ключові слова: експертне дослідження, міжнародний стандарт, ДСТУ ISO 17025, акредитація, акредитація випробувальних лабораторій.

Постановка проблеми

З початку бойових дій на території України виникають дуже багато робочих питань в процесі розслідування злочинів пов'язаних із збройною агресією рф. Це стосується фіксації самих випадків злочинів, кваліфікації, допиту свідків, призначення відповідних експертиз, а також інших слідчих дій. Одним із важливих питання в даному процесі є достатність та відповідність зібраних доказів, які доводять вину окупантів, а також осіб що ведуть колаборацію діяльність допомагаючи ворогу. Тому особливу увагу приділяється роботі експертних установ, які підпорядковані Службі безпеки України, Міністерству внутрішніх справ України та Міністерства юстиції України. Якість та повнота проведення експертних досліджень безпосередньо впливає на процес досудового слідства, оскільки доводити провину окупантів буде необхідно не тільки в українських судах, а також в судах міжнародного рівня. Тому питання якості проведення експертних досліджень, в даному випадку, безпосередньо стосується також і відповідності діяльності експертних установ міжнародним стандартам, які застосовуюся до випробувальних лабораторій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Слід зазначити що на формування наукової думки, щодо питань пов'язаних з акредитацією випробувальних лабораторій згідно стандарту ДСТУ ISO 17025 в редакції 2017 року суттєво вплинули дослідження таких вчених, як В.М. Новікова, Н.В.,Топчія та інших. Основою досліджень в цій галузі складають саме міжнародні стандарти ISO, аналіз яких дозволяє розкрити сутність ін-

новаційного підходу. Тому автори залишають за собою право спиратися на дослідження нормативно-правових документів, а також висловлювання експертно-аналітичного середовища.

Формулювання завдання

Мета дослідження полягає у аналізі положень нормативно-правових документів щодо організації акредитації випробувальних лабораторій згідно стандарту ДСТУ ISO 17025, а також їх вплив на результати роботи експертних закладів.

Наукова новизна полягає у осмисленні та встановленні теоретичних та практичних підходів до змін у сучасні нормативно-правові базі щодо питань акредитації та оцінки відповідності в умовах застосування ДСТУ ISO 17025 в редакції 2017 року.

Викладення основних положень

Відповідно до Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», технічне регулювання – правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю). [1]

Таким чином технічне регулювання, це нетарифне регулювання за допомогою комплексу заходів технічного характеру. До нетарифних обмежень технічного характеру можуть бути віднесені національні стандарти; правила і процедури оцінки та підтвердження відповідності; вимоги, що встановлюються санітарно-ветеринарних і закладами охорони органами; вимоги екологічного характеру.

Систему технічного регулювання складають системи метрології, стандартизації та оцінки відповідності. Одним з найважливіших факторів довіри споживачів різного рівня до результатів робіт в цій системі є акредитація органів з оцінки відповідності.

Згідно ст.1 Закону України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» акредитація органів з оцінки відповідності – засвідчення національним органом України з акредитації того, що орган з оцінки відповідності відповідає вимогам національних стандартів, гармонізованих з відповідними міжнародними та європейськими стандартами або вимогам міжнародних чи європейських стандартів, та у разі необхідності будь-яким додатковим вимогам щодо акредитації у відповідних сферах для провадження визначеної діяльності з оцінки відповідності. [2] Відповідно до ст.4 вказаного закону, метою діяльності з акредитації є забезпечення єдиної технічної політики у сфері оцінки відповідності та довіри споживачів до результатів цієї діяльності, а також необхідність створення умов для взаємного визнання результатів діяльності акредитованих органів на міжнародному рівні. [2]

В Україні прийняті нормативні акти, згідно яким відбувається акредитація випробувальних лабораторій.

Ціль акредитації: забезпечення єдиної технічної політики в сфері оцінки відповідності; забезпечення довіри споживачів до діяльності по оцінці відповідності; створення умов для взаємного визнання результатів діяльності акредитованих органів на міжнародному рівні; усунення технічних бар'єрів у торгівлі.

Основні принципи діяльності по акредитації: забезпечення рівності прав, законних інтересів усіх зацікавлених сторін; загальнодоступність і неупередженість проведення робіт з акредитації; прозорість діяльності по акредитації; професійної компетентності виконавців робіт; добровільності акредитації; дотримання суспільних інтересів; конфіденційності інформації, отриманої в процесі акредитації. [2]

Відповідно до Закону України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» акредитація ООВ в Україні проводиться національним органом з акредитації, яким в Україна є Національне агентство з акредитації України (НААУ).

ДСТУ ISO 17025 – є базовим для оцінки їх діяльності. До подачі заявки на проведення акредитації випробувальна лабораторія НДІ повинна впровадити цей стандарт в свою діяльність, привести у відповідність

всю документальну базу, провести навчання співробітників. Основна мета навчити персонал лабораторії особливостям системи роботи в умовах акредитації. Тобто на належному рівні отримати знання державних та міжнародних стандартів, оцінки придатності методик вимірювання та аналізу результатів. [3]

Зміст діючого ДСТУ ISO 17025 принципово відрізняється від структури аналогічних документів попередніх версій і приведена у відповідність до загальної ідеології стандартів ISO/IEC серії 17000, що враховує існування будь-якого органу з оцінки відповідності такі як лабораторії — як незалежної юридичної особи. Серед інших принципових відмінностей стандарту варто зазначити те, що він сьогодні визначає не тільки вимоги до компетентності, а й до неупередженості та порядку діяльності лабораторії.

Поняття неупередженості широко відоме фахівцям, але в міжнародному стандарті ISO/IEC 17025 з'являється вперше. Для лабораторій це означає, що вони мають довести (при акредитації) що немає зовнішніх та внутрішніх «впливів» на формування достовірного результату. Коли лабораторія є незалежною юридичною особою, то зазвичай докази неупередженості сформувати не складно, бо зовнішні ризики неупередженості незначні, а внутрішні ризики неупередженості досить просто ліквідувати, наприклад, шляхом забезпечення дотримання часових рамок проведення вимірювань. Формування положень міжнародних стандартів щодо компетентності лабораторій та вдосконалення лабораторної системи менеджменту ISO 9001, 2 1987 ISO Guide 25 1978 ISO Guide 25 1982 ISO Guide 25 1990 ISO/IEC 17025 1999 ISO/IEC 17025 2005 СМ – управління з метою удосконалення елементи ризик-орієнтованого менеджменту в лабораторній практиці система забезпечення якості в лабораторії ISO/IEC 17025 2017 ISO 9001, 2 1994 ISO 9001 2000 ISO 9001 2007 ISO 9001 2015 60 ЛАБОРАТОРНА СПРАВА – № 3/2018 СТАНДАРТИ (калібрувань), забезпечення незалежності заробітної плати операторів методик від результатів, кодуванням зразків таким чином, щоб оператор не міг ідентифікувати замовника, обмеженням персональних контактів між операторами методик і замовниками. Набагато складніше здається доведення неупередженості діяльності лабораторій, яка є підпорядкованою головній організації (є структурним підрозділом якоїсь організації). У такому випадку у «залежної» лабораторії є конфлікти інтересів між лабораторією (її мета діяльності — отримання достовірного результату) та вищою організацією, до якої вона входить (її мета — отримання максимального прибутку). У Стандарті зазначається, що компетентна лабораторія має управляти ризиками неупередженості на «постійній основі». Очевидно, простої декларації вищого керівництва організації про невтручання в діяльність лабораторії тепер недостатньо для доведення того, що підпорядкована лабораторія є компетентною також і в частині управління ризиками неупередженості. [4]

Процес акредитації випробувальних лабораторій дає можливість суттєво змінити якість отриманих результатів, що безпосередньо впливає на розслідування кримінальних злочинів в умовах російської агресії в Україні. Доказова база, яка доводить вину окупантів, а також осіб що ведуть колабораційну діяльність, будуть розглядатись не тільки в судах України, а також і в міжнародних інстанціях. Тому якість експертних досліджень, особливо в рамках компетентності та неупередженості які встановлює ДСТУ ISO 17025 може суттєво вплинути на розгляд вказаної категорії справ.

Інтеграція України у європейську спільноту залежить не тільки від проголошених намірів, але і від відповідності європейському законодавству і стандартам, які встановлює Європейський Союз(далі ЄС). Тому прискорення процесів переходу до стандартів ЄС буде мати суттєвий вплив не тільки на економічні, соціальні та політичні процеси, а також допоможе побудувати новітню систему національної безпеки, в який процес доказування повинен відповідати сучасним вимогам до України, як складової ЄС.

В Законі України «Про національну безпеку України» зазначено, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і

громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій. Також одним із важливих фундаментальних національних інтересів України є інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами. [5]

Визначене коло питань свідчить про те, що існуюча система експертних установ в України повинна прискорити перехід до міжнародних стандартів в рамках сприяння вирішенню завдань, визначених Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023 – 2027 роки, затвердженим Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023.

SUMMARY

The purpose of the study is to establish the impact of accreditation of testing laboratories on the quality of expert research, in the process of investigations of criminal proceedings that make up the evidence base. The analysis of legal acts allows establishing the relationship between the accreditation of testing laboratories and the quality and impartiality of expert research, as well as the possibility of accepting the conducted research as evidence in international bodies.

As a result of the study, it was established that DSTU ISO 17025 in the 2017 edition puts into effect new, more modern requirements for competences. Also, in the studies, special attention was paid to the identification of risks regarding competence, impartiality and order of functioning (laboratory activities) and opportunities for further improvement.

Keywords: expert research, international standard, DSTU ISO 17025, accreditation, accreditation of testing laboratories.

Література

1. Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 06 червня.2019 р. N 2740-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text. (дата звернення 1.08.2023).

2. Закон України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» від 17 травня 2001 року № 2407-III URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2407-14#Text (дата звернення 1.08.2023).

3. Топчій Н.В. Акредитація випробувальних лабораторій в сфері науково-технічної діяльності. URL:https://www.journals.ksauniv.ks.ua/index.php/tech/article/download/266/245. (дата звернення 1.08.2023).

4. Новиков В. М. Акредитація лабораторій за новою версією стандарту ISO/IEC 17025:2017. URL:http://www.euroacademia.com.ua/data/site/5e4d559e554d9_224__%D0%BB%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0__LabS_03.pdf . (дата звернення 1.08.2023).

5. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#top (дата звернення 1.08.2023).

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ КЛЮЧОВИХ ФУНКЦІЙ КЕРІВНИКА ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЗАКОННОСТІ

СТАРЧЕНКО Валентин Михайлович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

https://orcid.org/0009-0008-0894-2664

УДК 342.9

DOI 10.32782/EP.2023.4.30

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виокремлено наступні ключові функції керівника Державного бюро розслідувань як суб'єкта забезпечення дисципліни та законності: організаційно-розпорядчу; контрольно-спостережну; аналітико-планувальну; та інноваційну. Надано змістовну характеристику кожній із виділених функцій. Наголошено на необхідності їх законодавчого закріплення.

Ключові слова: функції, керівник, Державне бюро розслідувань, дисципліна, законність.

Постановка проблеми

Забезпечення ефективного функціонування Державного бюро розслідувань залежить від багатьох чинників, серед яких важливе місце відводиться діяльності керівника даного відомства. Саме від роботи останнього напряму залежить забезпечення законності та дисципліни у діяльності відповідного правоохоронного органу. Зазначене пояснюється тим, що саме керівник ДБР: по-перше, володіє широким інструментарієм, який надає йому можливість здійснювати управлінський та дисциплінарний вплив на особовий склад органів та підрозділів Бюро; по-друге, здійснює безпосередній, поточний та систематичний контроль за станом роботи підпорядкованих органів та підрозділів, що дає можливість попереджати та своєчасно виявляти і припиняти порушення в процесії діяльності підпорядкованих йому кадрів. При цьому варто також зауважити, що керівник ДБР виконує низку важливих функцій, дослідженню яких і буде присвячено дана стаття.

Стан дослідження

Зауважимо, що окремі проблемні питання, пов'язані із діяльністю керівників Державного бюро розслідувань, у своїх наукових працях розглядали: С.М. Алфьоров, К.В. Антонов, С.В. Ващенко, М.М. Долгополова, С.В. Микитюк, О.Ю. Минюк, О.Ю. Салманова, В.М. Тертишник та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, в науковій літературі відсутні комплексні теоретичні дослідження, присвячені характеристиці функцій керівника ДБР саме як суб'єкта забезпечення дисципліни та законності.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб встановити коло та надати характеристику функціям керівника Державного бюро розслідувань як суб'єкта забезпечення дисципліни та законності. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює діяльність ДБР взагалі, та її керівника, зокрема; виокремити коло функцій керівника ДБР та надати їм змістовну характеристику.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в статті дістав подальшого опрацюван-

ня перелік ключових функцій керівника Державного бюро розслідувань як суб'єкта забезпечення дисципліни та законності.

Виклад основного матеріалу

У тлумачних словниках функція (від латинського «functio» – виконання, службовий обов'язок, сплата податків) розкривається, як: 1) явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; 2) робота кого-небудь, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності, когось, чогось; повинність, місія; 3) специфічна діяльність організму людини, тварин, рослин, їхніх органів, тканин і клітин; 4) величина, яка змінюється зі зміною незалежної змінної величини (аргументу) [1, с.707]. У філософії інтерес до функції як до однієї з фундаментальних категорій зростав у міру поширення в різних галузях науки функціональних методів дослідження. У найбільш розгорнутій формі функціональний підхід був реалізований Е. Кассірером, який розробив теорію понять, або «функцій». Ця спроба побудови теорії пізнання на основі функціонального підходу значною мірою вплинула на філософські уявлення про функцію. У математиці функція – це залежність одних змінюваних величин від інших, у фізіології – це здійснення людиною, тваринними та рослинними організмами різних відправлень, які забезпечують їх життєдіяльність та пристосованість до умов оточуючого середовища, в соціології – це роль, яку певний соціальний інститут або соціальний процес виконує стосовно потреб системи більш високого рівня організації (при цьому розрізняють явні функції, тобто, які співпадають з відкрито проголошеними цілями і та приховані функції, які проявляють себе лише з часом і які відрізняються від проголошених намірів) або залежність, яка спостерігається між різними компонентами одного соціального процесу, коли зміни в одній частини системи є похідними від змін в іншій її частині. Термін «функція» є досить багатомірним і придатним для характеристики будь-яких динамічних структур. У філософських дослідженнях функція – це відношення двох (групи) об'єктів, в якому зміна одного з них веде до зміни іншого. Функція може розглядатися з точки зору наслідків (сприятливих, несприятливих – дисфункціональних або нейтральних афункціональних), які викликаються зміною одного параметру в інших параметрах об'єкта (функціональність), або взаємозв'язком окремих частин в рамках якогось цілого (функціонування) [2, с.12].

Консолідуючи викладене можна визначити, що функція – це процесуальна категорія, яка показує сферу, або напрям активної діяльності об'єкту, характеризуючи його призначення з точки зору практичних наслідків, до яких робота останнього має приводити. В юридичній літературі до функцій саме керівника, найчастіше відносять: інформаційно-аналітичну, планування, контролю, юрисдикційну, комунікативну, стратегічну, виховну, представницьку, адміністративну та інші [3]. Тож, на нашу думку, до основних функцій керівника Державного бюро розслідувань саме як суб'єкта забезпечення дисципліни та законності, слід віднести наступні:

1) організаційно-розпорядча функція. Поняття «організація» найчастіше розкривається як система, зокрема система управління, що розглядається як єдиний організм; стадія процесу управління, призначена для створення нової або реорганізації чи ліквідації діючої системи; суб'єкт господарювання. У широкому розумінні поняття «організація» – це певний порядок, а підвищення рівня організованості – впорядкування. Досягнутий порядок вважають повним, якщо в ньому практично відобразилися чотири аспекти впорядкованості, які випливають у зв'язку з тим, що визначено: 1) межі системи, тобто встановлено, скільки та які системо утворюючі одиниці вона охоплює; 2) змінні, що характеризують одиниці, котрі утворюють систему; 3) допустимі співвідношення між можливими кількісними значеннями змінних шляхом накладання обмежень па кожну з них; 4) спосіб дії кожної одиниці їх взаємодії [4]. Як функція управління, організація – це процес систематичного коригування багатьох завдань і взаємовідносин між людьми, що їх виконують. Організація будь-якого технологіч-

ного процесу складається зі структурної організації та організації самого процесу. Науковці також виділяють структурну організацію, розкриваючи її як процес визначення відповідальних за певну функцію в організації та перелік виконавчих органів, згідно з нормами керованості, її апарату управління. Чисельність підлеглих, якими може ефективно керувати одна людина, залежить від можливостей менеджера, кількості його помічників, здібностей працівників, видів виконуваних робіт, їх стандартизації та розміщення робочих зон чи місць [5].

Таким чином, організаційно-розпорядча функція передбачає вчинення керівником відповідного підприємства чи установи дій, заходів і процедур, спрямованих на упорядкування роботи підлеглих, забезпечення умов реалізації ними всіх функціональних завдань, створення нормативної основи адміністративної та трудової діяльності тощо. В контексті забезпечення законності і дисципліни в ДБР організаційно-розпорядча функція керівника передбачає використання останнім наданих йому повноважень та офіційного правового становища з метою: а) налагодження ефективної та якісної роботи Бюро та кожного окремого органу і підрозділу, що входять до його структури; б) налагодження механізмів співробітництва структурних складових Бюро у тому числі й з питань забезпечення дисципліни та законності; в) визначення пріоритетів та вимог щодо діяльності особового складу правоохоронного органу у частині дотримання вимог нормативних актів відомчого характеру; г) видання локальних нормативних документів з питань реалізації трудових прав і обов'язків підпорядкованого особового складу, покращення стану службової дисципліни, реагування на порушення режиму законності;

2) контрольно-спостережна функція. Категорія «контроль» є багатозначним поняттям, яке трактується вченими по-різному. Наприклад, низка науковців визначають контроль, як процес спостереження і перевірки виробничої і фінансово-господарської діяльності підприємств, здійснюваний відповідними суб'єктами управління з метою виявлення відхилень від встановлених параметрів цієї діяльності, усунення та попередження негативних явищ і тенденцій. Інші розглядають його як управлінську діяльність, завданням якої є кількісна та якісна оцінка та облік результатів роботи організації; або є заключним етапом управлінського циклу і початком нового циклу, здійснює порівняння кінцевих результатів і всього процесу функціонування і керуючої системи з наперед заданими параметрами, цілями і обмеженнями [6]. Окремі науковці, наприклад, Л. Зверенчук зазначають, що поняття «контроль» може реалізовуватися у двох напрямах. По-перше, контроль як перевірка виконання прийнятих рішень і дотримання визначених обмежень. Таке формулювання акцентує функціональне призначення контролю, виникнення його на етапі прийняття рішення й у процесі його реалізації. По-друге, поняття позначається як прояв відповідності дійсного стану запланованому, тобто наголошується інформаційна спрямованість контролю. Вчений підкреслює єдність контрольної функції на стадії прийняття рішень і їх виконання. Разом із тим контроль аналізується як спосіб, механізм порівняння результатів із завданнями [7].

Тож, як функція керівника із забезпечення законності і дисципліни в Державному бюро розслідувань, контроль полягає у виявленні та припиненні порушень в роботі Бюро, кожного підрозділу та органу, а також службовця, визначенні причин та умов даних порушень, реалізації заходів із покращення роботи ДБР з метою недопущення прорахунків в майбутньому та притягненні винних осіб до юридичної відповідальності. З метою якісного виконання цієї функції в структурі ДБР створено спеціальні підрозділи внутрішнього контролю. Відповідно до статті 24 Закону України «Про державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 №794-VIII з метою запобігання і виявлення правопорушень у діяльності працівників Державного бюро розслідувань у складі центрального апарату Державного бюро розслідувань та його територіальних управлінь діють підрозділи внутрішнього контролю. Підрозділи внутрішнього контролю

територіальних управлінь підпорядковуються керівнику підрозділу внутрішнього контролю у складі центрального апарату Державного бюро розслідувань. Підрозділ внутрішнього контролю Державного бюро розслідувань має такі обов'язки: «1) запобігання вчиненню правопорушень працівниками Державного бюро розслідувань згідно з вимогами законів України «Про запобігання корупції» та «Про державну службу»; 2) здійснення контролю за дотриманням працівниками Державного бюро розслідувань правил етичної поведінки, вимог щодо недопущення виникнення конфлікту інтересів; 3) проведення перевірок працівниками Державного бюро розслідувань на доброчесність та моніторингу способу їх життя; 4) проведення з особами психофізіологічних інтерв'ю із застосуванням поліграфа під час вступу на службу та проходження служби в Державному бюро розслідувань; 5) перевірка інформації, що міститься у зверненнях фізичних та юридичних осіб, медіа, інших джерелах, у тому числі отриманої через спеціальну телефонну лінію, сторінку в мережі Інтернет, засоби електронного зв'язку Державного бюро розслідувань, щодо причетності працівників Державного бюро розслідувань до вчинення правопорушень; 6) проведення службового розслідування стосовно працівників Державного бюро розслідувань; 7) проведення спеціальної перевірки щодо осіб, які претендують на призначення на посади в Державному бюро розслідувань; 8) вжиття заходів щодо захисту працівників Державного бюро розслідувань, які повідомляють про вчинення протиправних дій чи бездіяльність інших працівників Державного бюро розслідувань; 9) консультування працівників Державного бюро розслідувань щодо правил етичної поведінки, конфлікту інтересів, декларування майна, доходів, видатків та зобов'язань фінансового характеру» [8]. Працівник Державного бюро розслідувань, якому стала відома інформація про протиправні дії чи бездіяльність іншого працівника Державного бюро розслідувань, зобов'язаний негайно повідомити про це Директора Державного бюро розслідувань та підрозділ внутрішнього контролю Державного бюро розслідувань [8].

3) аналітико-планувальна функція. Відмітимо, аналітика – це цілісна сукупність принципів методологічного, організаційного й технологічного забезпечення індивідуальної й колективної розумової діяльності, що дає змогу ефективно опрацьовувати інформацію з метою вдосконалювання якості наявних і надбання нових знань, а також підготовки інформаційної бази для ухвалення оптимальних управлінських рішень [9, с.172]. Своєї черги планування є внутрішньо властивою суспільству в цілому та його підсистемам діяльністю по виробленню і ухваленню управлінських рішень. Воно (планування) визначає перспективу розвитку і майбутній стан системи як об'єкта, так і суб'єкта управління, разом узяте. Тобто, це процес прийняття управлінського рішення, який базується на опрацюванні вихідної інформації і передбачає вибір та наукову постановку мети, вибір засобів і шляхів її досягнення за допомогою порівняльної оцінки альтернативних варіантів і вибору найбільш прийнятного з них в очікуваних умовах розвитку [10, с.86].

Планування та аналітика є взаємодоповнюючими напрямами в сфері забезпечення законності та дисципліни в ДБР. Зокрема, перший дозволяє системно обробляти інформацію про стан дисципліни та законності в органах та підрозділах ДБР; кількість вчинених порушень особовим складом Бюро; обсяги реалізованих заходів із подолання негативних факторів, які впливають на погіршення стану дисципліни та законності; ресурсні та кадрові можливості органів та підрозділів ДБР в цілому, тощо. В свою чергу, планування дозволяє, на основі аналітичної інформації, визначати заходи та процедури спрямовані на покращення та зміцнення законності і дисципліни в майбутньому. З цією метою в ДБР затверджуються перспективні, поточні та оперативні плани роботи органу [8].

4) інноваційна функція. Поняття «інновація» вперше з'явилося в наукових дослідженнях культурологів ще у XIX столітті і означало введення деяких елементів однієї культури в іншу. Зазвичай ідеться про ін-

фільтрацію європейських звичаїв і способів організації у традиційні азіатські й африканські суспільства. У XVIII столітті Адам Сміт у своїй роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів» указував на роль технологічних інновацій у забезпеченні зростання продуктивності праці. На сьогоднішній день категорія «інновація» застосовується у значенні – комплексного процесу створення, розповсюдження і використання нового практичного засобу (нововведення) для нової або для кращого задоволення вже відомої потреби людей; одночасно це є процес пов'язаних із введенням даних змін у тому соціальному і речовому середовищі, у якому здійснюється його «життєвий цикл» [11]. Враховуючи вищевикладене, інноваційна функція керівника, як суб'єкта забезпечення законності та дисципліни в Державному бюро розслідувань, полягає у системному та невпинному пошуку шляхів та моделей удосконалення діяльності досліджуваного відомства, що передбачає наступне: вивчення міжнародного досвіду із зазначеного питання; проведення теоретико-правових досліджень у відповідному напрямку та використання їх результатів у практичній роботі ДБР; врахування та використання сучасних надбань науки та техніки тощо.

Висновок

Таким чином, саме наведені функції керівника Державного бюро розслідувань як суб'єкта забезпечення дисципліни та законності найбільш змістовно та повно характеризують сутність та зміст його діяльності у відповідному напрямку. Разом із тим, як недолік, слід відзначити той факт, що дані функції не дістали свого належного законодавчого закріплення, вони лише розмито відображені у положеннях нормативно-правових актів різної юридичної сили. А відтак, дана прогалина потребує усунення, що, безумовно, покращить правозастосовну практику, а також сприятиме активізації наукових досліджень у даній сфері.

Література

1. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. К. : Аконіт. Т. 4. 1998. 941 с.

2. Матійко М.В. Інформаційна функція цивільного права: дисертація. Одеса: Одеська національна юридична академія. 2009. 221 с.

3. Іллічов М.О. Загальні функції посадової особи органів внутрішніх справ України. Вісник Одеського інститут внутрішніх справ. 2001. №3. С.61-66.

4. Дикань Н.В., Борисенко І.І. Менеджмент: навчальний посібник. К.: Знання, 2008. 364 с.

5. Мартинюк Т. Основні функції менеджменту. VIII Міжвузівська студентська науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми менеджменту та маркетингу в XXI ст.», 24-26 квітня 2018 р, ЖДУ ім І. Франка. С. 1-3.

6. Орел В.М. Сутність і роль контролю як функцій управління. Електронний журнал «Ефективна економіка». 2013. №6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3763.

7. Ісаков М.Г. Поняття, публічно-правові засади та значення державного контролю у економічній сфері. Вісник Одеського національного університету. 2012. № 7. С.140–143.

8. Про Державне бюро розслідувань: закон від 12.11.2015 №794-VIII. Відомості Верховної ради України. 2016. №6. Ст.55.

9. Мандзюк О. Поняття та зміст аналітичної діяльності. Підприємництво, господарство і право. 2017. №10. С.171-176.

10. Попадюк О.І. Особливості планування як пріоритетної функції управління. Інвестиції: практика та досвід. 2012. №5. С.86-87.

11. Іванов В.В. Дослідження теорії поняття інновації. Економіка пром-сті. 2009. № 4. С. 80-86.

АНОТАЦІЯ

Виокремлено та охарактеризовано наступні ключові функції керівника Державного бюро розслідувань як суб'єкта забезпечення дисципліни та законності: організаційно-розпорядча; контрольно-спостережна; аналітико-планувальна; та інноваційна.

Аргументовано, що в контексті забезпечення законності і дисципліни в ДБР організаційно-розпорядча функція керівника передбачає використання останнім наданих йому повноважень та офіційного правового становища з метою: а) налагодження ефективної та якісної роботи Бюро та кожного окремого органу і підрозділу, що входять до його структури; б) налагодження механізмів співробітництва структурних складових Бюро у тому числі й з питань забезпечення дисципліни та законності; в) визначення пріоритетів та вимог щодо діяльності особового складу правоохоронного органу у частині дотримання вимог нормативних актів відомчого характеру; г) видання локальних нормативних документів з питань реалізації трудових прав і обов'язків підпорядкованого особового складу, покращення стану службової дисципліни, реагування на порушення режиму законності

Узагальнено, що планування та аналітика є взаємодоповнюючими напрямами в сфері забезпечення законності та дисципліни в ДБР. Зокрема, перший дозволяє системно обробляти інформацію про стан дисципліни та законності в органах та підрозділах ДБР; кількість вчинених порушень особовим складом Бюро; обсяги реалізованих заходів із подолання негативних факторів, які впливають на погіршення стану дисципліни та законності; ресурсні та кадрові можливості органів та підрозділів ДБР в цілому, тощо. В свою чергу, планування дозволяє, на основі аналітичної інформації, визначати заходи та процедури спрямовані на покращення та зміцнення законності і дисципліни в майбутньому.

Доведено, що інноваційна функція керівника, як суб'єкта забезпечення законності та дисципліни в Державному бюро розслідувань, полягає у системному та невпинному пошуку шляхів та моделей удосконалення діяльності досліджуваного відомства, що передбачає наступне: вивчення міжнародного досвіду із зазначеного питання; проведення теоретико-правових досліджень у відповідному напрямку та використання їх результатів у практичній роботі ДБР; врахування та використання сучасних надбань науки та техніки тощо.

Ключові слова: функції, керівник, Державне бюро розслідувань, дисципліна, законність.

SUMMARY

The following key functions of the head of the State Bureau of Investigation as a subject of ensuring discipline and legality are highlighted and characterized: organizational and management; control and observation; analytical and planning; and innovative.

It is argued that in the context of ensuring legality and discipline in the SBI, the organizational and administrative function of the head involves the use of the powers and official legal status granted to him by the latter in order to: a) establish the effective and high-quality work of the Bureau and each individual body and unit that is part of its structure; b) establishment of cooperation mechanisms of structural components of the Bureau, including issues of ensuring discipline and legality; c) determination of priorities and requirements for the activity of the personnel of the law enforcement body in terms of compliance with the requirements of regulatory acts of a departmental nature; d) issuance of local regulatory documents on the implementation of labor rights and responsibilities of subordinate personnel, improvement of the state of official discipline, response to violations of the rule of law

It is summarized that planning and analytics are complementary directions in the field of ensuring legality and discipline in the SBI. In particular, the first one allows for systematic processing of information about the state of discipline and legality in bodies and units of the SBI; the number of violations committed by the staff of the Bureau; the scope of implemented measures to overcome negative factors that affect the deterioration of the state of discipline and legality; resource and personnel capabilities of bodies and subdivisions of the SBI as a whole, etc. In turn, planning allows, on the basis of analytical information, to determine measures and procedures aimed at improving and strengthening legality and discipline in the future.

It has been proven that the innovative function of the head, as a subject of ensuring legality and discipline in the State Bureau of Investigation, consists in a systematic and relentless search for ways and models of improving the activity of the investigated department, which involves the following: studying international experience on the specified issue; conducting theoretical and legal research in the relevant direction and using their results in the practical work of the SBI; consideration and use of modern assets of science and technology, etc.

Key words: functions, manager, State Bureau of Investigation, discipline, legality.

ПРОБЛЕМНІСТЬ ЗМІН У ПОРЯДКУ ВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВОЄННИМ СТАНОМ В УКРАЇНІ, ЯК ОСНОВА ДЛЯ НОВОГО ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН

ДУМЧИКОВ Михайло Олександрович - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4244-2419,
e-mail: m.dumchykov@yur.sumdu.edu.ua
АНДРІЄНКО Р.І. - студент 2-го курсу магістратури Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2950-3528
e-mail: boriska2018@ukr.net
УДК: 347.424
DOI 10.32782/EP.2023.4.31

Стаття присвячена аналізу змін у порядку виконання цивільних зобов'язань, які пов'язані з прийняттям воєнного стану та бойовими діями на території Україні. Повномасштабне збройне вторгнення російської федерації в Україну від 24 лютого 2022 року спровокувало необхідність введення спеціального правового режиму – воєнного стану, що дало можливість урегулювати деякі правовідносини, адаптувавши їх під реалії воєнного часу. Перш за все такі адаптації пов'язані з економічною і юридичними галузями держави. Водночас тримати все під контролем у такий час неможливо, а тому постала необхідність продумати засоби відповідальності за невиконання чи неналежне виконання своїх зобов'язань суб'єктами, що пов'язане з веденням бойових дій на території нашої держави.

У сьогоднішніх умовах дії воєнного стану договірна діяльність в Україні де-факто розділилася на 2 частини: договори, котрі укладені до початку воєнного стану, та після його введення. Специфікою застосування форс-мажору для вітчизняних правовідносин під час воєнного стану є настання його наслідків переважно для обох сторін. Оскільки, відповідно, кожний із видів договорів, який укладений між сторонами, зазвичай містить тези про дії сторін, а саме про ті, які необхідні в умовах форс-мажорних обставин і його наслідків (котрі наступають для сторін щодо виконання договірних зобов'язань). Аналізуючи норму, наведену в ч. 1 ст. 212 ЦК України, «форс-мажор» для сторін договірних правовідносин є «відстроченою» обставиною з приводу виконання договірних правовідносин. Розглянуто, що чільною ознакою форс-мажору є причинно-наслідковий зв'язок між обставинами непереборної сили та неможливістю виконати окреме зобов'язання. Доведено, війна не може автоматично забезпечувати звільнення від виконання будь-ким в Україні абияких зобов'язань, попри те, чи є реальна можливість їх виконати, чи ні. Указано, що форс-мажору передбачає не буквальне звільнення від взятого зобов'язання як такого, а тільки звільнення від відповідальності за його невиконання, тому обов'язок по виконанню зобов'язання лишається після припинення дії форс-мажорних обставин, якщо воно не припиниться внаслідок інших можливих підстав.

Ключові слова: цивільні правовідносини, цивільне зобов'язання, цивільно-правова відповідальність, форс-мажор, обставина непереборної сили, військовий стан.

Постановка проблеми

Унаслідок оголошення воєнного стану на території України, значна кількість осіб, які мають кредитні зобов'язання, перебувають у складній фінансовій ситуації і не можуть вчасно виконувати свої платежі. Враховуючи цю проблему, Верховна Рада України прийняла Закон України № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період воєнного стану». Слід зазначити, що сфера застосування цього закону обмежена і має відношення до переважно позикових угод, для яких встановлені певні пільги в разі невиконання їх зобов'язань через воєнний стан. У випадку, коли неможливо виконати зобов'язання за іншими видами договорів, рекомендується користуватися концепцією форс-мажору. Дослідження зосереджуються на аналізі юридичних наслідків воєнного стану та його впливу на договірні відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

За останній рік тема зміни порядку виконання цивільних зобов'язань через наслідки воєнного стану як форс-мажорної обставини стала однією з найбільш актуальних серед досліджень науковців. Наслідки воєнного стану мають серйозний вплив на різні сфери суспільства, включаючи цивільні відносини. Вплив воєнного стану як форс-мажору на виконання цивільних правовідносин вивчали такі науковці, як: І. Я. Костів, Н. А. Федосенко, О. О. Мельник, роботи яких згадані в цьому дослідженні. Інші аспекти цивільно-правових зобов'язань та їх змін, відповідно, через військовий стан, також розглядалися М. В. Логіновою, О. С. Кочиновою, В. М. Болдирєвою та ін. Оскільки на сьогоднішній день існує безпрецедентна проблематика у питанні яке розглядається в даній статті, є необхідність у розгляді змін у порядку виконання цивільних зобов'язань.

Формулювання цілей

Метою даної статті є спроба розглянути і охарактеризувати ознаки воєнного стану як форс-мажорної обставини та її наслідків для виконання цивільних зобов'язань.

Виклад основного матеріалу

24 лютого 2022 року Указом Президента України №64/2022, затвердженого Законом України №2102-IX, на території України було введено воєнний стан. З цього моменту кожен українець стикнувся з багатьма змінами. Не оминули ці зміни й цивільні правовідносини [1].

Так, 28 лютого 2022 року Торгово-промислова палата України офіційним листом № 2024/02.0-7.1 засвідчила форс-мажорну обставину (обставину непереборної сили) – військову агресію російської федерації проти України, що має силу від введення воєнного стану 24 лютого 2022 року до офіційного завершення. Зазначені обставини було визнано невідворотними і надзвичайними [2].

Варто зазначити, що форс-мажором визначають: 1) подію, яка не є передбачуваною (землетрус, епідемії, стихійне лихо, епідемії); 2) подію, як непідвладна волі сторін, але призводить до неможливості виконання обов'язків [3].

Зрозуміло, що важливим завданням на сьогодні є підтримка економіки України, зокрема шляхом виконання договірних зобов'язань, сплачення податків тощо. Як визначає у своїй роботі Н. А. Федосенко, саме «форс-мажор» – дієвий інструмент, механізм якого дозволяє звільнити від відповідальності за прострочення виконання зобов'язання, за існування реальних причин [4, с. 786]. З цією позицією важко не погодитись, адже форс-мажор, на думку авторів роботи, є тим єдиним страхувальним механізмом, який дозволить амортизувати і зменшити вплив від сторонніх факторів, а також зменшити ризики настання несприятливих наслідків особи від подій, які вона контролювати не в силах.

Для цивільної галузі права прийняття такого рішення має вагоме значення, адже з установленням факту наявності непереборної сили можуть бути пов'язані такі обставини, як: зупинення перебігу позовної давності (стаття 263 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)), звіль-

нення від відповідальності за порушення зобов'язань (стаття 617 ЦК України), звільнення від відповідальності за шкоду особою, що здійснює діяльність, яка є джерелом підвищеної небезпеки (ч. 5 ст. 1187 ЦК України), тощо [5].

Для більшого розуміння аспекту визнання обставин форс-мажорними, варто вказати на їх властиві ознаки:

– нестандартність, важливість індивідуального підходу в кожному окремому випадку;

– невизначеність, що говорить про неможливість передбачити виникнення обставин під час укладання договору;

– невідворотність обставини, відсутність варіантів впливу на її настання та можливих наслідків [6].

Саме тому 15.03.2022 відбулось прийняття Закону України № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», яким до ЦК України було додано п. 18 і п. 19 Прикінцевих і перехідних положень. Так, згідно з пунктом 19 Положень, на період дії надзвичайного чи воєнного стану продовжують діяти строки загальної, спеціальної позовної давності; строки, визначені статтею 259 ЦК України, щодо зміни тривалості позовної давності у відповідності до домовленості сторін; строки позовної давності, що пов'язані з переважним правом здійснення купівлі частки в загальному праві спільної часткової власності; позовної давності щодо вимог, що є наслідком недоліків проданого товару; до вимог щодо розірвання договору дарування; до вимог, що пов'язані з договором найму; до вимог про визнання дій виконавця заповіту як неправомірних; до вимог, пов'язаних із припиненням договору поруки [7].

Але не можна судити про однозначність того, що визнання Торгово- Промисловою Палатою агресії росії проти України форс мажорною обставиною буде нести наслідки для загальної системи правосуддя і знайде відображення у кожній конкретній справі. Так, відповідно до правової позиції, висловленої в Постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду № 500/1912/22 від 29 вересня 2022 року, «сам факт запровадження воєнного стану в Україні, без обґрунтування неможливості звернення до суду саме позивачем у встановлені строки, у зв`язку із запровадження такого, не може безумовно вважатись поважною причиною для безумовного поновлення цих строків» [8].

Цим самим було констатовано, що наслідки, що трапились для конкретної особи через бойові дії можуть бути визнані як обставини непереборної сили, лише якщо ця особа має докази, тобто здатна це підтвердити. Відповідний правовий висновок був покликаний трохи стабілізувати утворену дилему, коли введенням відповідних доповнень до ЦК України ледь не було скасовано інститут позовної давності на весь період дії воєнного стану.

Узагалі, прийняття від 15.03.2022 Закону України № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» багато в чому стало визначальним і ключовим, адже, окрім вже згаданого положення про позовну давність, Прикінцеві і перехідні положення ЦК України було доповнено пунктом 18. Важливість цього пункту в тому, що ним закріплюється правило, за яким в період дії на території України воєнного стану, надзвичайного стану і в 30-денний строк після завершення відповідних станів, у випадку, якщо позичальником було прострочено виконання грошового зобов'язання за позикою (кредитом), позичальника звільняють від відповідальності, яка визначена статтею 625 ЦК України, від необхідності сплати неустойки, а неустойка й інші платежі, що були нараховані після введення воєнного стану, від 24 лютого 2022 року, мають бути списані кредитодавцем [7].

Подібні положення були введені і до Закону України «Про споживче кредитування», у пункт 6-1 Прикінцевих і перехідних положень. У відповідному законі цей пункт також знайшов і таке положення: «Забороняється збільшення процентної ставки за користування кредитом з причин інших, ніж передбачені частиною четвертою статті 1056-1 ЦК України, у разі невиконання

зобов'язань за договором про споживчий кредит у період, зазначений у цьому пункті. Норми цього пункту поширюються, у тому числі, на кредити, визначені частиною другою статті 3 цього Закону» [9].

Так можна констатувати, що на період воєнного стану єдиною підставою для змінення процентної ставки кредитування є встановлена договором змінювана процентна ставка. Безсумнівно, позитивного значення має застосування гарантованого 30-денного періоду від закінчення воєнного/надзвичайного стану, протягом якого особа звільняється від відповідальності за невиконання, неналежне виконання, прострочення виконання грошового зобов'язання, що, безсумнівно. дає можливість особі знову налаштувати свою роботу, покращити становище і забезпечити собі необхідні умови для подальшого виконання своїх зобов'язань.

Введення положень про звільнення позичальника від відповідальності за прострочення виконання зобов'язань є цікавим, адже, з одного боку, воно є логічним і справедливим, а також забезпечує боржників, що у випадку об'єктивної неможливості сплати ними боргових зобов'язань, які пов'язані з бойовими діями, вони не потраплять в «боргову яму». З іншого боку, введення цього положення може спровокувати зловживання та порушити право кредитора на вчасне отримання виконання від боржника своїх зобов'язань. Ще цікавим моментом є деяка незрозумілість статусу нововведення й обов'язковості його застосування, тобто чи не буде застосування цих положень суддею, за своєю ініціативою, порушенням принципу змагальності. У такому випадку ці відносини можуть бути схожими до застосування інституту позовної давності, який може бути врахований судом, лише якщо про нього зазначить відповідач.

Із зазначеного постає очевидний висновок, що правовідносини позики встановлюють такий режим відповідальності позичальника за прострочення виконання свого зобов'язання, при якому він фактично звільняється від відповідальності на період дії воєнного стану і протягом тридцяти днів після нього. При цьому він звільнений від обов'язку доводити, що бойові дії вплинули на нього особисто. Правовідносини, які не підпадають під визначення «кредитних правовідносин», також можуть застосовувати правило звільнення сторони, що порушила своє зобов'язання, від відповідальності, але загальним правилом, що застосовується в цьому випадку, буде стаття 617 ЦК України. Так для звільнення від відповідальності за цією статтею, особа має довести, що порушення зобов'язання трапилось через непереборну силу або випадок. Цікавим у цьому положенні є те, що відсутність на ринку необхідних для виконання зобов'язання товарів, навіть якщо така відсутність спровокована військовими діями, не є «випадком», що прямо випливає з положень цивільного кодексу [5].

Обставини непереборної сили засвідчуються відповідно до ч. 1 ст. 14 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» Торгово-промисловою палатою України, а також уповноваженими нею регіональними торгово-промисловими палатами через видання сертифікатів [10].

Враховуючи те, що Торгово-промислова палата вже визнала введення воєнного стану форс-мажорною обставиною (обставиною непереборної сили), процедура отримання підтвердження є спрощеною.

Щодо положень згаданого акту, також висловлювався адвокат О. О. Мельник, який зазначив, що, попри те, що вказаний офіційний лист про визнання форс-мажорних обставин стосується невизначеного кола осіб, це не означає, що положення вказаного листа звільняють від цивільно-правової відповідальності сторону договору. Важливим аспектом є саме доведення того, що зобов'язання невиконане або неможливо виконати саме через воєнні дії [11, с. 101]. З цією думкою адвоката неможливо не погодитись, адже цілком очевидно, що існування воєнного стану, форс-мажорних обставин тільки тоді буде ефективним заходом захисту законних інтересів суспільства, коли не буде провокувати зловживань і не буде призводити до безпідставного порушення виконання тих обов'язків, які можуть бути виконані та мають виконуватися.

Так для уникнення відповідальності за невиконання зобов'язань у зв'язку з бойовими діями потрібно довести, що саме конкретно бойові дії або будь-які інші фактори, що з цими бойовими діями пов'язані, спровокували настання неможливості для особи виконувати свої зобов'язання, а також послатися на те, що відповідне вже визнано форс-мажорною обставиною. Тобто потрібно констатувати, що у випадку, коли боржник не може виконувати свої зобов'язання за договором позики, він безумовно звільняється від відповідальності за такі дії, що прямо закріплено в положеннях цивільного законодавства, на період дії воєнного стану та в тридцятиденний термін після його закінчення. У тому випадку, коли форс-мажорна обставина є підставою звільнення від відповідальності особи за невиконання чи неналежне виконання своїх зобов'язань, що не пов'язане з борговими зобов'язаннями, якщо це передбачено договором або випливає із положень закону, така особа також може бути звільненою від відповідальності, коли прямо доведе, що обставини, визнані Торгово-промисловою палатою надзвичайними, мали вплив на її можливість виконувати свої зобов'язання. Проте потрібно зазначити, що в будь-якому випадку форс-мажорні обставини не звільняють від необхідності виконувати зобов'язання цілком, а лише мають вплив на зміну умов і термінів виконання зобов'язання. Щодо особи не будуть застосовані штрафні санкції у випадку наявності підстав для звільнення від відповідальності за неналежне виконання зобов'язання чи за його невиконання, але після того, як припинять дію непереборні обставини, боржник має продовжити виконувати свої зобов'язання, адже в протилежному випадку з'явиться можливість притягнення його до цивільно-правової відповідальності.

У загальному вигляді зрозуміло, що держава стала на шлях справедливого вирішення проблем відповідальності за зобов'язання. Це проявляється в першу чергу в тому, що довести відсутність можливості виконати умови договору поставки, перевезення, виконання робіт тощо, значно простіше, ніж умови договору за борговими зобов'язаннями. У цьому випадку простіше навести причини, через які не відбулось виконання: проведення бойових дій на території виконання зобов'язання, руйнація транспортних шляхів, відсутність транспорту у зв'язку з його примусовим вилученням командуванням Збройних Сил України, чи його фізичним знищенням, тощо, чим довести погіршення матеріального стану, зникнення матеріальних ресурсів, які мали бути використані для виконання положень за борговими зобов'язаннями.

Протягом всієї статті напрям нашого дослідження був зміщений певним чином у бік такої ситуації, за якої особа не втратила взагалі предмет, щодо якого відбувалися договірні зобов'язання, а в деяких випадках навіть зловживала наявністю спеціального статусу воєнного стану для ухилення від належного виконання зобов'язань. Водночас потрібно розуміти та заразом розглянути й іншу можливу обставину, за якої особа фізично позбавлена можливості й бажання виконувати зобов'язання, адже воєнні дії вплинули на неї безпосередньо – вона втратила об'єкт договору. Невибіркове, подекуди килимове бомбардування населених пунктів російською терористичною армією призвело до значної руйнації житлового фонду у великій кількості населених пунктів, серед яких Харків, Бахмут, Попасна, Маріуполь, Київ, Одеса й т.ін. Так велика кількість людей в Україні укладає кредитні договори, і непоодинокі випадки, коли житло вщент зруйноване, а кредитні зобов'язання за цим житлом в особи залишились. На цей випадок державою було розроблено механізм, який введено в дію 28.01.2023 року Законом України №2823-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо підтримки позичальників, майно яких було знищено або зазнало пошкоджень внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України», згідно з яким Закон України «Про споживче кредитування», у частині Прикінцевих і перехідних положень було доповнено пунктами 8-16 [12].

Так, відповідно до пункту 12 цього акту, протягом 90 днів після припинення/скасу-

вання воєнного стану, боржник має право звернутися до кредитора задля анулювання заборгованості, що виникла в боржника згідно з договором про споживчий кредит, якщо виконуються вимоги одночасно:

1). Предмет забезпечення – це нерухоме майно, що було знищено внаслідок збройної агресії російської федерації, якщо це майно було чи мало стати єдиним місцем проживання для іпотекодавця, що відмінний від позичальника, але належить до сім'ї позичальника чи сім'ї боржника.

2). Заборгованість, станом на 23.02.2022 року за цим договором не була прострочена більше як на 7 днів.

3). Метою отримання відповідного кредиту за договором було придбання, будівництво або реконструкція відповідного зруйнованого житлового нерухомого майна чи майнових прав на них.

У випадку отримання відповідної заяви, кредитор анулює заборгованість за цим договором, у тому числі основну суму, комісії, проценти й інші платежі, а також отримує право на набуття від держави компенсації. Розмір компенсації не має перевищувати основну суму кредиту. Інші ж витрати, тобто недоотримані проценти, інші доходи і комісії, визнаються відповідно до цього закону; у відносинах, де відбулось анулювання заборгованості, – упущеною вигодою, а з цього можуть бути відшкодовані кошти, згідно із законодавством, за рахунок російської федерації.

Ця конструкція є цікавою з правового відображення: по-перше, відбувається, свого роду, гарантування, що позичальник, який дотримався процедури з подання заяви, і дійсно отримав право на анулювання заборгованості, не буде виплачувати кредитне зобов'язання за неіснуючу квартиру, що була зруйнована; по-друге встановлюється право кредитора на отримання відшкодування, щоб анулювання заборгованості не мало ефекту необґрунтованих втрат для кредитора; а по-третє, визначено механізм та обсяг відповідальності для держави-агресора за дії, що спричинили руйнування відповідного нерухомого майна.

Ще цікавим для аналізу є пункт 8 зазначеного акту, який вводить право позичальника на звернення до кредитора із заявою про призупинення сплати грошового зобов'язання, що включає основну суму кредиту, проценти, комісію, інші платежі за кредитним договором, предметом якого є нерухоме майно на час введення воєнного стану та протягом 90 днів після скасування чи припинення його, якщо наявна хоч одна з ознак:

1. Нерухоме майно на час подання заяви знаходиться на тимчасово окупованій території чи на території, де проводяться бойові дії, на території, що тимчасово окупована збройними формуваннями російської федерації.

2. Нерухоме майно було пошкоджено через збройну агресію рф, може бути відновлене виключно шляхом реконструкції чи капітального ремонту.

3. Нерухоме майно було знищеним через збройну агресію рф, і відновлення шляхом реконструкції чи капітального ремонту є неможливим або економічно недоцільним.

Для цього кредитору потрібно надати оригінали або нотаріально посвідчені копії документів, що підтверджують зазначений стан нерухомого майна. Відповідне введення є справедливим, добре узгоджується з попередньо дослідженим пунктом 12, сукупно формує справедливу модель відповідальності за зобов'язанням щодо майна, доступ до якого, або технічні характеристики і вид якого змінені, унаслідок ведення бойових дій. Також цей акт передбачає відновлення обов'язку сплати позичальником у випадку отримання відшкодування від держави не пізніше ніж після 180 днів від припинення воєнного стану, зі звільненням від сплати в період від 24.02.2022 до дня відновлення сплати грошового зобов'язання [12].

Ці нововведення формують адекватний порядок розрахунку зобов'язання, який одночасно враховує інтереси кредитора і позичальника. Єдине питання в цьому акті залишає механізм отримання відшкодування від держави-агресора, який поки що не передбачено ніяким нормативним актом.

Висновки

Підводячи підсумки, потрібно зазначити, що діяльність державних інституцій є значною, а відповідні відносини ще перебувають у процесі доопрацювання справедливих механізмів відповідальності і звільнення від відповідальності за порушення зобов'язань, що можуть виникнути під час воєнного стану. У загальному розумінні стало очевидним, що на цивільні відносини знайшло своє відображення правило спрощеного доведення настання обставини непереборної сили для строків позовної давності, хоча й не безумовного продовження їх на весь період воєнного стану. Так для продовження строків із застосуванням положень про воєнний стан потрібно довести, що форс-мажорні обставини, які вже були визнані Торгово-промисловою палатою, трапились саме з позивачем. Відповідальність за неналежне виконання зобов'язань у загальному вигляді має таку систему: за прострочення сплати кредитних зобов'язань особа звільняється від відповідальності на період воєнного стану і тридцяти днів після його закінчення, щодо інших, некредитних зобов'язань, то за їх невиконання/неналежне виконання особа звільняється, якщо доведе, що визначені Торгово-промисловою палатою форс-мажорні обставини воєнного стану мали значення саме для сторони, що не виконала/не належно виконала зобов'язання. Поправки, які внесені до Закону України «Про споживче кредитування», передбачають, що боржник може розраховувати на звільнення від сплати за зобов'язання, якщо предмет договору у вигляді нерухомого майна було зруйновано, із відшкодуванням кредитору залишків кредитного зобов'язання нашою державою і державою агресором коштів, а також зупинення у виконанні кредитних зобов'язань у випадку пошкодження, руйнування чи знаходження нерухомого майна на тимчасово окупованій, чи іншій, пов'язаній із бойовими діями території. Це свідчить про комплексний і справедливий підхід держави, доопрацювання в майбутньому механізмів притягнення до відповідальності країни агресора, а також врахування інтересів як кредитора, так і боржника.

Це, своєю чергою, може стати в подальшому основою для майбутніх робіт, де буде порушено питання раціоналізації, оптимізації і покращення правовідносин, що склалися.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 46. С. 16. Ст. 2497.

2. Лист Торгово-промислової палати України № 2024/02.0-7.1 «Про засвідчення форс-мажорною обставиною військову агресію Російської Федерації проти України» від 28.02.2022 року/ *Торгово промислова палата України*. URL : https://cci.vn.ua/wp-content/uploads/2022/02/Lyst_TPPU_fors-mazhor_-28.02-1.jpg. (дата звернення: 01.03.2023).

3. Костів І. Я. Форс-мажор за договором контрактації. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: Збірник наукових статей. 2019. Вип. 51. С. 33-39.

4. Федосенко Н. А. Вплив воєнного стану як форс-мажору на виконання цивільно-правових. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття»* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 785-787.

5. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

6. Клименко О. Державне регулювання ринку страхування у форс-мажорних ситуаціях. *Публічне урядування*, № 25(5). 2020. С. 95-106.

7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022

№2120-IX. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text. (дата звернення: 01.02.2023)

8. Постанова Верховного Суду № 500/1912/22 від 29 вересня 2022 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : https:// reyestr.court.gov.ua/ Review/106545406. (дата звернення: 01.02.2023).

9. Про споживче кредитування : Закон України від 15.11.2016 №1734-VIII. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text. (дата звернення: 01.02.2023)

10. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 №671/97-ВР. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/671/97-вр#Text. (дата звернення: 22.01.2023);

11. Мельник О. О. Виконання умов договору внаслідок дії обставин форс-мажору під час воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 74. Ч. 1. С. 98-102.

12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо підтримки позичальників, майно яких було знищено або зазнало пошкоджень внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Закон України від 01.12.2022 №2823-IX. *Верховна Рада України*. URL : https://z akon.rada.gov.ua/laws/show/2823-20#Text. (дата звернення: 22.01.2023).

SUMMARY

The article analyzes the changes in the procedure for fulfillment of civil obligations related to the introduction of martial law and hostilities on the territory of Ukraine. The full-scale armed invasion of Ukraine by the Russian Federation on February 24, 2022 provoked the need to introduce a special legal regime - martial law, which made it possible to regulate certain legal relations by adapting them to the realities of wartime. First, such adaptations are related to the economic and legal sectors of the state. At the same time, it is impossible to keep everything under control at such a time, and therefore it became necessary to think over the means of liability for non-fulfillment or improper fulfillment of their obligations by entities related to the conduct of hostilities on the territory of our state.

In the current conditions of martial law, contractual activity in Ukraine has de facto been divided into 2 parts: contracts concluded before the beginning of martial law and after its introduction. The specificity of force majeure for domestic legal relations during martial law is that its consequences are mainly for both parties. Since, accordingly, each type of agreement concluded between the parties usually contains theses on the actions of the parties, namely: what should be done in the event of force majeure and its consequences for the parties in terms of fulfillment of contractual obligations. Analyzing the provision of Part 1 of Article 212 of the Civil Code of Ukraine, the author shows that force majeure is a postponing circumstance for the parties to contractual legal relations regarding the performance of contractual legal relations. The author considers that the main feature of force majeure is the causal link between force majeure circumstances and the inability to fulfill a particular obligation. It is proved that war cannot automatically provide for exemption from fulfillment of any obligation by anyone in Ukraine, regardless of whether there is a real possibility to fulfill them or not. The author points out that force majeure does not provide for a literal release from the obligation as such, but only for release from liability for its non-fulfillment, and therefore the obligation to fulfill the obligation remains after the force majeure has ceased, unless it is terminated due to other possible grounds.

Keywords: civil legal relations; civil obligation; civil liability; force majeure; force majeure; martial law; martial law.

ПРОБЛЕМА ВІДСУТНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

МОСКАЛЮК Олександр Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права ННІ права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

sashasprinter85@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-5310-9507

УДК 342.5
DOI 10.32782/EP.2023.4.32

В статті розглянуто можливі підходи щодо проведення виборів президента України під час воєнного стану. Зроблений висновок, що «мовчання» конституції пов'язано з тим, що на момент її прийняття ніхто не передбачав можливість «накладки» двох юридичних фактів: воєнного стану (війни) та те, що на цей період може припасти завершення терміну повноважень президента. Таким чином, в межах конституції це питання залишилося неврегульованим. Як наслідок має місце прогалина в Конституції. Єдиним способом її розв'язання є врегулювання виборів президента в законі.

Ключові слова: глава держави, президент, прогалина в законодавстві, тлумачення, змішана республіка.

Постановка проблеми

На сьогодні одним з найбільш обговорюваних питань теорії та практики конституційного права є конституційні основи проведення виборів в умовах воєнного стану. При цьому, якщо стосовно парламентських виборів орієнтиром слугує норма частини четвертої статті 83 Конституції («у разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану»), то щодо виборів Президента такі орієнтири відсутні. Відтак в межах цієї статті, грунтуючись на правилах тлумачення правових норм, ми спробуємо проаналізувати можливі варіанти вирішення цієї проблеми.

Насамперед необхідно з'ясувати причини, чому вказане питання не знайшло свого вирішення в тексті Конституції. Тобто постає питання, чи така ситуація склалася внаслідок свідомого рішення парламентарів під час ухвалення тексту Конституції, чи випадкового збігу обставин.

Почнемо з того, що Конституція України 1996 року ухвалювалася в умовах, коли більшість держав з соціалістичним минулим цей процес вже пройшли, використовуючи як зразок прийняті раніше конституції зарубіжних країн. Інакше кажучи, прийняття конституцій цього періоду (їх називають також конституціями четвертої хвилі) здійснювалося на основі рецепції, під якою в теорії права розуміється запозичення правових норм та інститутів правовою системою однієї держави у більш розвинутої[1].

Конституційно-правова рецепція була використана і при ухваленні Конституції України. Такий висновок, навіть, без аналізу історії прийняття Конституції, можна зробити порівнюючи текст Конституції України з конституціями зарубіжних країн. Тому не дивно, що в Конституції України складно знайти правові норми чи інститути, які невідомі конституційному праву зарубіжних країн. Водночас, рецепція, яка відбувалася

[1] Саме це явище більш відоме в розрізі рецепції римського цивільного права, здійсненої Наполеоном при прийнятті Цивільного Кодексу 1804 року. Втім воно часто зустрічається і в інших галузях права.

в Україні характеризувалася певними специфічними ознаками, серед яких в розрізі нашого дослідження, важливими є наступні:

1) При прийнятті Конституції мала місце так звана компіляційна рецепція, коли матеріал обирається з конституційного права кількох держав[2]. Зокрема, під час розробки проекту Конституції України спеціально створений орган «Конституційна комісія» консультувався із зарубіжними конституціоналістами в галузі конституційного права ФРН, США, Франції, Угорщини [1, с.185].

2) Рецепції при прийнятті Конституції України була добровільною, оскільки Україна як країна-реципієнт в процесі конституційного реформування виявляла бажання сприйняти, впровадити та засвоїти зарубіжний конституційно-правовий матеріал з метою розвитку системи конституційного права без нав'язування чи примушування зі сторони зарубіжних держав [2, с.88].

3) Україна та інші постсоціалістичні держави здійснили сингулярну рецепцію змішаної форми державного правління, беручи за основу модель П'ятої Республіки у Франції [2, с.140]. Така рецепція характеризується тим, що сама країна-донор є індеферентною до цього процесу.

З наведеного вище, може бути зроблений висновок про в цілому позитивний характер такої рецепції, адже Україні ніхто не нав'язував зовні текст Конституції (на відмінну від приміром Боснії і Герцеговині, Іраку чи Афганістану). Компілятивний характер цього процесу свідчив про процес творчого перероблення запозичуваного тексту. Водночас, здійснення рецепції має і свої вади. Наскільки б ретельно і творчо не підходив би законодавець до цього процесу, однак, як свідчить світовий досвід, уникнути механістичного перенесення правових норм (інститутів) неможливо. Як наслідок при регулюванні окремими нормами правовідносин втрачається логіка правого регулювання. Ця проблема збільшується у випадку рецепції у формі компіляції, коли запозичуються норми конституцій різних держав.

Відтак, для розуміння причин ситуації, яка склалася, видається необхідним здійснити аналіз текстів конституцій, що справили вплив на Конституцію Україну, або конституції держав, які є схожими до України. Для вибірки ми взяли наступні держави: Франція (держава, яка за формою правління як і Україна є змішаною республікою та як вказувалося вище справила вплив на конституційний розвиток України), Польща, Румунія (мають аналогічну форму правління та співставні з точки зору кількості населення та території), Німеччина, Італія та Угорщина (ці держави, хоча і є парламентарними республіками, проте їх досвід як нами також зазначалося враховувався при прийнятті Конституції України).

В Конституції Франції відсутні положення щодо проведення виборів в умовах війни. Натомість конституція Польщі вказує на неможливість проведення виборів під час воєнного стану як президента, так і обох палат парламенту. Дещо інше конституційно-правове регулювання за Конституцією Румунії, згідно якої повноваження президента, Палати Депутатів та Сенату в умовах війни можуть продовжуватися на підставі прийняття спеціального органічного закону. Італійська конституція забороняє проведення парламентських виборів під час війни, хоча щодо виборів президента в ній нічого не говориться. Аналогічно це питання врегульоване і в Конституції Угорщини.

Отже, найбільш схожим чином до України дане питання врегульоване в конституціях Угорщини та Італії. Втім, ці країни за формою правління є парламентськими республіками, в яких вибори глави держави відбуваються в стінах парламенті. Зрозуміло, що за таких обставин навіть в умовах війни проведення виборів не має тих викликів, які постають за умови прямих виборів президента. Сказане нами дозволяє припустити, що скоріше за все мовчання конституції щодо президентських виборів є радше випадковістю, а не наміром законодавця.

З точки зору юридичної кваліфікації така ситуація може бути охарактеризована

[2] Крім компіляційної рецепції, Ю. Ільченко виділяє також суцільне запозичення (країна-рецепієнт здійснює запозичення від одного донора. Саме так трапилося, при прийнятті Конституції Кот д»Івуяр, яка грунтувалася на Конституції Франції 1958 року. с.49 (Ю.Ільченко)

як прогалина в Конституції, коли конституція не врегулювала питання, які входять до предмету її регулювання. Скоріше всього конституційодавець не врахував уявний на час прийняття конституції сценарій «накладки» двох юридичних фактів: воєнного стану та закінчення терміну повноважень президента саме під час його дії.

З точки зору класичних підходів розв'язання прогалин здійснюється шляхом застосування аналогії. Якщо використовувати цей інструмент, то можна дійти висновку, що має бути використана норма статті 83 Конституції, а отже вибори президента мають відбутися лише після його завершення. В той же час, застосування аналогії для конституційного права завжди є проблем з огляду на публічний характер цієї галузі права та припису частини другої статті 19 Конституції України: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

Відтак, на нашу точку зору, єдино можливим варіантом вирішенням цієї ситуації може бути застосування презумпції розумності актуального законодавця, в даному випадку точніше конституційодавця. Це передбачає не стільки спробу зрозуміти, що хотів він сказати тими чи іншими положеннями або їх відсутністю[3], як необхідність тлумачити ситуацію таким чином, ніби законодавець її передбачив.

В розрізі досліджуваної проблеми презумпція конкретизується наступним чином. Законодавець спеціально не врегулював у конституції питання можливості проведення виборів президента в умовах воєнного стану, щоб мати змогу приймати рішення щодо виборів, зважаючи на конкретні обставини, шляхом вирішення цього питання на рівні законодавчих актів.

Разом з тим, при тлумаченні конституції слід виходити з припущення, що законодавець (конституційодавець) завжди мислить послідовно. В розрізі розглядуваної ситуації це означає наступне. Припускається, що законодавець умисно не врегулював це питання в конституції, тим самим залишивши можливість зробити це на рівні закону. Пояснюється це тим, що фіксація в тексті конституції певних положень через складність внесення змін до неї не дозволяє «маневрувати» та враховувати фактичні обставини. Така позиція дає змогу змінити підхід законодавця до проведення виборів: неможливість проведення виборів сьогодні не означає, що завтра, навіть за умови збереження воєнного стану, їх не треба проводити.

В розрізі тієї ситуації, яка має місце на сьогоднішній день, ми вважаємо, що законодавець має виходити з наступного.

1) Вище ми вже вказували, що в абсолютній більшості країн передбачена заборона проведення виборів в умовах воєнного стану. На нашу думку, правова природу такої заборони повязана з неможливістю проведення виборів відповідно до стандартів «вільного вибору». Адже вибори передбачають спроможність осіб, які хочуть приймати в них участь, балотуватися. Ця можливість має не лише суто формальний аспект, повязаний з реєстрацією особи як кандидата в президента, але і фактичну здатність особи здійснювати агітацію на свою підтримку через ЗМІ та зустрічі. В умовах воєнного стану складно уявляється проведення публічних заходів, спрямованих на підтримку кандидата, враховуючи не потенційну, а реальну загрозу ракетних ударів.

2) Вибори президента серед іншого предбачають процес усвідомленого прийняття рішення поза впливом «емоційних» факторів. Безумовно, що завжди існують чинники, які зменшують ступінь раціональності в прийнятті вибору. Разом з тим, наявність воєнного стану суттєво обмежує процес раціонального прийняття рішення, що змістовно впливає на реалізацію права обирати.

3) Легітимність президента зменшується по мірі відалення від часу виборів. Найбільшої легітимності президент має в перший рік після обрання. Втім, якщо керуватися виключно виміром легітимності, то вибори необхідно провадити щороку. Натомість загальноприйнятою є практика вибо-

[3] тим паче, що ми вже вказували про ймовірно випадковий характер певних положень нашої конституції як наслідок рецепції, наприклад запозичення відповідного регулювання з конституції Італії, що недопустимо, зважаючи на аргументи нами наведені.

рів глави держави раз в чотири-пять років. При цьому періодичність виборів, закріплена в конституціях, не має універсального характеру. Інакше кажучи, вона може бути змінена в силу екстраординарних обставин, однією з яких є воєнний стан.

4) Прааво обирати є конституційним правом, але як і будь-яке право воно має відносний характер. В теорії конституційного права лише два права, які мають абсолютний характер і не можуть бути обмежені ні за яких умов (право на гідність та на свободу від рабства). Відтак, питання полягає в тому, чи право обирати може бути обмежене з огляду на принцип пропорційності. Виглядає так, підстави для такого обмеження мають легітимну мету, а засоби, використані для такого обмеження є співмірні з метою.

5) Окреме питання, чи можливо технічно забезпечити процес здійснення виборів. На сьогодні мільйони громадян України проживають за її межами. І хоча існують приклади успішного запровадження електронного голосування, проте вони стосуються держав значно менших за чисельністю населення (Естонія). До того ж здійснення електронного голосування має бути альтернативою поруч з «класичним» варіантом. Електронне голосування не може повністю заміщувати традиційний варіант.

В той же час, ми допускаємо можливість зміни правового регулювання виборів президента України в умовах воєнного стану, якщо перераховані вище обставини змінять-ся. Так само на характер правового регулювання може вплинути тривалість воєнного стану: чим довшим він буде, тим менша легітимність президента, що дозволятиме законодавцю ставити питання про надання законодавчого дозволу на проведення виборів.

Висновки

1) «Мовчання» в Конституції щодо регулювання відносин, які входять до предмету її відання слід розглядати як прогалину в Конституції.

2) В той же час така прогалина може бути вирішена шляхом прийняття законодавчого акту. При цьому фактично законодавець бере на себе функції тлумачення Конституції.

SUMMARY

One of the most relevant topics in the constitutional law of Ukraine is the question of the possibility of holding presidential elections during the war. The author considers that the absence of rules indicates a gap in the Constitution.

The process of adoption of the Constitution of Ukraine is analyzed. According to the author, the Constitution of Ukraine was the result of the adoption of the constitutions of foreign countries in an earlier period. Thus, the adoption of the constitution of Ukraine was influenced by the constitutions of the US, Germany, Hungary and especially France.

This process, although it must be described as positive, was not without its own shortcomings. This situation has arisen because the adoption of the Constitution of Ukraine did not take into account the possibility of "overlapping" two legal facts: the war and the end of the President's term of office for that period.

The only way to solve the problem is to regulate the situation at the level of the law. In this case, the legislator is the interpreter of its norms. Changes in factual circumstances allow the legislator to change the legal regulation.

Nevertheless, the author considers that a more adequate legal regulation provides for the impossibility of holding presidential elections during martial law. This conclusion is based on the fact that the constitutional law of States where the President is directly elected by the population provides that it is impossible to elect a Head of State during martial law.

Key words: Head of State, President, legislation gap, interpretation, semi-presedential system.

3) Зміна фактичних обставин є підставою для законодавця змінити таке правове регулювання. Станом на сьогоднішній день проведення виборів президента видається неможливим з огляду на організаційні та безпекові причини. Втім, це абсолютно не означає, що така ситуація не може бути змінена, результатом чого і буде проведення виборів президента України.

Література

1. Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні: Навч. посібник. – Полтава: "Астрая", 2020. – 217 с.

2. Верлос Н.В. Рецепція у конституційному праві : досвід компаративного аналізу: монографія / Н.В. Верлос. – Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2020. – 364 с.

ПОНЯТТЯ ТИ ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОНТРАБАНДУ ТОВАРІВ

ПОДОРОЖНІЙ Євген Юрійович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового та господарського права факультету №2 Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: http://orcid.org/0000-0003-1677-1937
DOI 10.32782/EP.2023.4.33

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення понять «контрабанда» та «юридична відповідальність». Виокремлено адміністративну та кримінальну відповідальність за контрабанду товарів. Акцентовано увагу на тому, що в сучасних умовах, в яких знаходиться українська держава, нагальним питанням є посилення юридичної відповідальності за порушення митного законодавства взагалі, та за контрабанду товарів зокрема.

Аргументовано, що контрабанда товарів - це нелегальна діяльність, спрямована на незаконне переміщення товарів через кордон без відповідного митного оформлення та сплати обов'язкових податків,. зборів та платежів. Зазначене включає в себе ухилення від митних обов'язків, ввезення заборонених товарів чи товарів, які не були належним чином декларовані. Контрабанда часто супроводжується корупцією та може призводити до серйозних економічних та соціальних наслідків для країни.

Доведено, що під юридичною відповідальністю за контрабанду товарів найбільш доцільно розуміти негативну правову реакцію збоку держави на неправомірну поведінку фізичних та/або юридичних осіб у сфері ввезення чи вивезення товарів за кордон, яка передбачає застосування до порушників заходів з метою позбавлення його певних соціальних благ чи цінностей.

Констатовано, що в сучасних умовах, в яких знаходиться українська держава, нагальним питанням є посилення юридичної відповідальності за порушення митного законодавства взагалі, та за контрабанду товарів зокрема. Зазначене пояснюється тим, що сьогодні законодавець повинен створювати максимально сприятливі умови для розвитку економіки, а також максимальному наповненню державного бюджету, що дозволить Україні: по-перше, швидше перемогти ворога; по-друге, активніше запроваджувати реформи у сфері європейської інтеграції

Ключові слова: юридична відповідальність, контрабанда, митне законодавство, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми

Протидія та запобігання контрабанді товарів є одним із найбільш важливих завдань будь-якої сучасної держави у сфері захисту її економічних інтересів. І Україна у цьому контексті, не є виключенням. Протягом останніх двох десятиліть контрабандні операції стали значущою частиною зовнішньоторговельних потоків нашої держави. Особлива загроза полягає в тому, що контрабандні операції часто виконуються з використанням корупційних дій посадових осіб державних та місцевих органів влади. Це завдає шкоди інтересам вітчизняних виробників, оскільки нелегальне ввезення іноземних товарів призводить до зменшення попиту на українську продукцію, зниження конкурентоспроможності на внутрішньому ринку та переміщення підприємств за кордон [1]. З огляду на зазначене вище, на сьогод-

ні важливим питанням є притягнення до відповідальності осіб за здійснення контрабанди товарів.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із протидією контрабанди товарів у своїх наукових працях досліджувало багато науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: Р.С. Бєлкін, М.Г. Богуславський, В.І. Галаган, В.Ю. Журавльов, В.Т. Контеміров, І.В. Максимченко, А.П. Сакаль, В.Ю. Шепітько та багато інших. Втім, незважаючи на значні теоретичні здобутки, в юридичній літературі недостатньо якісно опрацьованою є проблематики юридичної відповідальності за контрабанду товарів.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб надати визначення поняттю та розкрити види юридичної відповідальності за контрабанду товарів. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «контрабанда товарів»; розкрити зміст категорії «юридична відповідальність»; окреслити види юридичної відповідальності за контрабанду товарів.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістало подальшого опрацювання питання визначення поняття юридичної відповідальності за контрабанду товарів, а також виокремлення її видів.

Виклад основного матеріалу

Контрабанда – це фактично намагання зловмисника звільнити імпортні товари від будь-яких податків і зборів на території України. Імпортер, отримавши відшкодування ПДВ в середньому на рівні 20% при вивезенні продукції з країни походження та сплативши близько 5%, в якості трансакційних витрат на нелегальну доставку продукції в Україну, автоматично набуває непомірної конкурентної переваги над вітчизняним виробником. Таким чином, легальний український бізнес, має суттєві ризики фінансового характеру, оскільки поступається контрабандному імпорту. Купуючи контрабандний товар і отримуючи короткострокову вигоду, вітчизняний споживач запускає мультиплікатор зниження внутрішнього попиту і, відповідно, згортання виробництва. Як наслідок, підприємства починають скорочувати персонал та зменшувати фонди заробітних плат. Відповідно, реальним платником за існування контрабандних схем в підсумку виступають звичайні громадяни [2, с.178]. Тож, контрабанда товарів – це нелегальна діяльність, спрямована на незаконне переміщення товарів через кордон без відповідного митного оформлення та сплати обов'язкових податків, зборів та платежів. Зазначене включає в себе ухилення від митних обов'язків, ввезення заборонених товарів чи товарів, які не були належним чином декларовані. Контрабанда часто супроводжується корупцією та може призводити до серйозних економічних та соціальних наслідків для країни. А відтак, контрабанда – це протиправна діяльність, за яку передбачено юридичну відповідальність.

Відповідальність, як суто соціальне явище, має зовнішній та внутрішній аспекти. Перший, тобто зовнішній аспект, виявляється у наявності певних вимог, що ставляться суспільством (соціальною групою) перед особою, і змушують останню будувати свою поведінку у відповідності до цих вимог. Другий, внутрішній аспект, відображає рівень сприйняття особою цих вимог та її готовність слідувати їм, виконувати їх. З цього приводу доречним буде відзначити думку, яку висловила Н. В. Гришина, що відповідальність, як внутрішня особливість індивіда – складне в структурному відношенні явище, яке включає: а) усвідомлення необхідності діяти згідно з суспільними вимогами та нормами як соціальними цінностями; б) усвідомлення своєї соціальної цінності і суспільної ролі; в) передбачення наслідків вибору рішення, дій; г) критичність і постійний контроль за своїми діями, нагляд за їх наслідками для інших; д) реалізацію в об'єктивному світі; є) самооцінку; ж) готовність відповідати за свої вчинки;

з) соціально-відповідальну діяльність [3, с.29].

О. Ф. Скакун пише, що юридична відповідальність – це передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) зазнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення [4, с.431]. В. Л. Федоренко вважає, що відповідальність юридична – вид соціальної відповідальності, зміст якої передбачає негативну реакцію на правопорушення (делікт) і протиправну поведінку або діяльність суб'єктів (фізичних і юридичних осіб), які їх скоїли, з боку держави і суспільства та застосування державою до деліктоздатних суб'єктів відповідних санкцій [5, с.94]. На думку К. Г. Волинки юридичною відповідальністю є застосування до особи, що скоїла правопорушення, примусових заходів, передбачених санкцією порушеної норми, у встановленому для цього процесуальному порядку від імені держави і на підставі закону [6, с.183].

Цікаву, але доволі спірну, точку зору щодо розуміння сутності юридичної відповідальності формулював А.А. Бровій. Свій підхід він пояснював тим, що сформулювати загальне поняття юридичної відповідальності, справедливе для кожної галузі права, можна тільки у тому випадку, якщо зосередити увагу на її аспекті, що характеризує відповідальність як реакцію на протиправні дії, незалежно від того, у якій сфері суспільного життя вони вчиняються та, нормами якого права забороняються. Загальним для будь-якого різновиду відповідальності є те, що вона спрямована на примус порушника до належного виконання обов'язків [7, с.33]. З такою позицією не погоджується В. С. Венедіктов, який відмічає, що юридична відповідальність – це виконання обов'язку не тільки на основі примусу. Юридична відповідальність – це правовий засіб, спрямований на забезпечення виконання обов'язків, договірних зобов'язань і т. д. Як будуть виконані зобов'язання або обов'язки, добровільно або в силу примусу, залежить від того, наскільки правильно і усвідомлено суб'єкт даних відносин сприйняв необхідність їх виконання, тобто від його правового стану. Юридична відповідальність реалізує своє призначення в тому, що вона забезпечила їх виконання: чи то шляхом позитивного аспекту, то чи негативного аспекту [8, с.45].

Таким чином, під юридичною відповідальністю за контрабанду товарів найбільш доцільно розуміти негативну правову реакцію збоку держави на неправомірну поведінку фізичних та/або юридичних осіб у сфері ввезення чи вивезення товарів за кордон, яка передбачає застосування до порушників заходів з метою позбавлення його певних соціальних благ чи цінностей. Відповідно до чинного законодавства до порушників може бути застосовано два види юридичної відповідальності: адміністративну та кримінальну.

Адміністративну відповідальність, як правило, розуміють як різновид юридичної відповідальності, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв`язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, що вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень [9, с.430-431]. Ю. П. Битяк пише, що адміністративна відповідальність – це накладення на порушників загальнообов'язкових правил, що діють у державному управлінні та інших сферах, адміністративних стягнень, які тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки матеріального чи морального характеру [10, с.177–178]. як слушно відмічає у своєму дисертаційному дослідженні Ю.Я. Кінаш, що незважаючи на розходження в трактуваннях, у цілому, вбачається єдиний погляд на риси, якими визначається зміст адміністративної відповідальності. До них відносяться: 1) адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності; 2) адміністративна відповідальність менш сувора, ніж кримінальна; 3) притягнення до адміністративної відповідальності не спричиняє судимість; 4) підставою притягнення до адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення; 5) засобом

адміністративної відповідальності виступає несприятливий наслідок особистого чи майнового характеру, виражений у вигляді адміністративного стягнення; 6) адміністративне стягнення накладається як у судовому, так і в позасудовому порядку; 7) суб'єктами адміністративної відповідальності виступають як фізичні, так і юридичні особи; 8) порядок притягнення до адміністративної відповідальності порівняно простий, але містить гарантії законності [11].

Відповідно до Митного кодексу України, порушення митних правил є адміністративним правопорушенням, яке являє собою протиправні, винні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений Митним Кодексом та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх митним органам для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на митні органи цим Кодексом чи іншими законами України, і за які цим Кодексом передбачена адміністративна відповідальність [12]. Суб'єктами адміністративної відповідальності за порушення митних правил можуть бути громадяни, які на момент вчинення такого правопорушення досягли 16-річного віку, а при вчиненні порушень митних правил підприємствами – посадові особи цих підприємств.

Відповідно до Статті 461 вказаного вище Кодексу «за порушення митних правил можуть бути накладені такі адміністративні стягнення: 1) попередження; 2) штраф. Штраф, як адміністративне стягнення за порушення митних правил, полягає у покладенні на особу, яка притягується до адміністративної відповідальності за таке правопорушення, обов'язку сплатити до державного бюджету грошові кошти у сумі, яка визначається цим Кодексом залежно від виду та характеру вчиненого правопорушення; 3) конфіскація товарів, транспортних засобів комерційного призначення – безпосередніх предметів порушення митних правил, товарів, транспортних засобів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил від митного контролю (крім транспортних засобів комерційного призначення, які використовуються виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України за визначеними маршрутами та рейсами, що здійснюються відповідно до розкладу руху на підставі міжнародних договорів, укладених відповідно до закону), а також транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України поза місцем розташування митного органу [12]. За одне і те саме порушення митних правил може накладатися тільки основне або основне і додаткове адміністративні стягнення. Якщо статтею, якою встановлюється адміністративна відповідальність за порушення митних правил, передбачається основне і додаткове адміністративні стягнення, застосування лише додаткового адміністративного стягнення без основного не допускається [12].

Наступним видом юридичної відповідальності за контрабанду товарів є відповідальність кримінальна. Остання представляє собою обов'язок особи, яка винна у вчиненні злочину, зазнати заходів державного впливу (покарання), а покарання це реалізація обов'язку особи зазнати суворих примусових заходів кримінально-правового характеру [13]. Згідно із статтею 201 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 №2341-III, контрабанда – це переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації. Карою за такі дії є позбавлення волі

на строк від трьох до семи років, а якщо маються кваліфікуючі ознаки (контрабанда вчинена за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або службовою особою з використанням службового становища) – позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна [14]. Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України. Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України, - карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років [14].

Варто відзначити, що Верховна Рада України прийняла в цілому Закон про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів. Прийнятим Законом запроваджено з 1 липня 2024 року кримінальну відповідальність за товарну контрабанду вартістю від 7,57 до 15,14 млн грн у вигляді штрафу від 170 до 425 тис грн, а вартістю понад 15,14 млн грн – відповідальність від штрафу в 850 тис грн до позбавлення волі на 11 років з конфіскацією майна. Для підакцизних товарів вартістю від 1,136 до 2,271 млн грн діятиме санкція від 340 тис грн штрафу до 6 років позбавлення волі, а вартістю понад 2,271 млн грн – від 1,275 млн грн штрафу до 12 років в'язниці з конфіскацією майна [15].

Висновок

Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що в сучасних умовах, в яких знаходиться українська держава, нагальним питанням є посилення юридичної відповідальності за порушення митного законодавства взагалі, та за контрабанду товарів зокрема. Зазначене пояснюється тим, що сьогодні законодавець повинен створювати максимально сприятливі умови для розвитку економіки, а також максимальному наповненню державного бюджету, що дозволить Україні: по-перше, швидше перемогти ворога; по-друге, активніше запроваджувати реформи у сфері європейської інтеграції.

Література

1. Бусол О. Проблема контрабанди в Україні: як змінити систему протидії? Юридичний вісник України. URL: https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/problema-kontrabandy-v-ukrayini-yak-zminyty-systemu-protydiyi/

2. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності : підручник / за наук. ред. А.А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 560 с.

3. Гришина Н. В. Соціально-правовий аспект адміністративної відповідальності : дис. ... канд. наук: 12.00.07 / Гришина Н. В. Х. : ХНУВС, 2007.

4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

5. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

6. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. / Волинка К. Г. К. : МАУП, 2003. 240 с.

7. Бровій А.А. Адміністративно-правове регулювання трудових відносин в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / А.А. Бровій ; Акад. упр. МВС України. К., 2009. 242 с.

8. Венедиктов В. С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве / Венедиктов В. С. Харьков : НПКФ «Консум», 1995. 136 с.

9. Адміністративне право України. Академічний курс:Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Рсд. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К,: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.

10. Административное право Украины. 2-е изд., перераб. и доп. [Учебник для студентов высш. учеб, заведений юрид. спец./ Ю. П. Битяк, В. В. Богуцкий, В. Н. Гаращук и др.]; Под ред. проф. Ю. П. Битяка. Харьков : Право, 2003. 576 с.

11. Кінаш Ю. Я. Засоби адміністративного примусу у сфері забезпечення безпеки у вугільних шахтах [Текст] : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Кінаш Юлія Ярославівна ; Донецький ін-т внутрішніх справ МВС України. – Донецьк, 2003. – 204 арк.

12. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/conv#Text

13. Матишевський П.С. Кримінальне право України. -Київ Юрінком Інтер 2000. 505 с.

14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#Text

15. Із 1 липня 2024 року за контрабанду буде кримінальна відповідальність – Закон прийнято URL: https://buh.ligazakon.net/news/224179_z-1-lipnya-2024-roku-za-kontrabandu-bude-krimnalna-vdpovdalnst--zakon-priynyato#:~:text=Прийнятим%20Законом%20запроваджено%20з%201,11%20років%20з%20конфіскацією%20майна.

SUMMARY

In the article, based on the analysis of the scientific views of scientists, the author's definition of the concepts of «contraband» and «legal responsibility» is proposed. Administrative and criminal liability for smuggling of goods is distinguished. Attention is focused on the fact that in the modern conditions in which the Ukrainian state is, an urgent issue is the strengthening of legal responsibility for violations of customs legislation in general, and for smuggling of goods in particular.

It is argued that the smuggling of goods is an illegal activity aimed at the illegal movement of goods across the border without the appropriate customs clearance and payment of mandatory taxes. fees and payments. This includes evasion of customs duties, importation of prohibited goods or goods that have not been properly declared. Smuggling is often accompanied by corruption and can lead to serious economic and social consequences for the country.

It has been proven that under legal responsibility for the smuggling of goods it is most appropriate to understand the negative legal reaction on the part of the state to the illegal behavior of individuals and/or legal entities in the sphere of importing or exporting goods abroad, which involves the application of measures to violators with the aim of depriving them of certain social benefits or values.

It was established that in the modern conditions in which the Ukrainian state is, an urgent issue is the strengthening of legal responsibility for violations of customs legislation in general, and for smuggling of goods in particular. This is explained by the fact that today the legislator must create the most favorable conditions for the development of the economy, as well as the maximum filling of the state budget, which will allow Ukraine: first, to defeat the enemy faster; secondly, to more actively introduce reforms in the field of European integration

Key words: legal responsibility, smuggling, customs legislation, administrative responsibility, criminal responsibility.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ЯК ЗАСОБУ ЗАПОБІГАННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ПРИ ФОРМУВАННІ ОКРУЖНИХ ВИБОРЧИХ КОМІСІЙ НА ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИХ ВИБОРАХ В УКРАЇНІ

ЄВСТІГНЄЄВ Андрій Сергійович - доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID 0000-0001-6994-1069
DOI 10.32782/EP.2023.4.34

Стаття присвячена аналізу правових засад дотримання принципу рівності як засобу запобігання дискримінації при формуванні окружних виборчих комісій на загальнодержавних виборах.

Досліджено порядок внесення подань до складу окружних виборчих комісій на виборах Президента України та виборах народних депутатів України, порядок розподілу квот у таких комісіях та суб'єктний склад подання кандидатур до складу таких комісій в аспекті дотримання/недотримання принципу рівності відповідних суб'єктів подання кандидатур та наявності/відсутності ознак дискримінації. Сформульовано авторські висновки за результатами проведеного дослідження.

Ключові слова: принцип рівності, рівність, загальнодержавні вибори, окружні виборчі комісії, принцип рівності при формуванні окружних виборчих комісій, запобігання дискримінації

Постановка проблеми

Відповідно до положень ч. 2 ст. 3 Виборчого кодексу України (далі – ВКУ) [1] різновидами загальнодержавних виборів є вибори Президента України та вибори народних депутатів України. На організацію і проведення таких виборів поширюються конституційні та визначені виборчим законодавством принципи. Серед таких принципів важливе значення належить принципу рівного виборчого права, передбаченого ст. 71 Конституції України [2], зміст якого деталізовано на рівні приписів ст. 12 ВКУ.

Так, ч.ч. 3 та 4 ст. 12 ВКУ встановлено, що усі кандидати, зареєстровані у порядку, встановленому ВКУ, мають у виборчому процесі виборів, на яких вони висунуті, рівні права та беруть участь у цьому процесі на умовах, рівних для відповідних виборів, а усі партії, які набули статусу суб'єкта виборчого процесу відповідно до ВКУ, мають рівні права і можливості брати участь у виборчому процесі відповідних загальнодержавних виборів у порядку та в межах, встановлених ВКУ.

Очевидно, що цей принцип має поширюватись на фундаментальну з точки зору організації адміністрування загальнодержавних виборів процедуру формування окружних виборчих комісій (далі – Комісії), що дозволить запобігти дискримінації відповідних суб'єктів. До Комісій має бути забезпечена безумовна довіра як виборців, так і кандидатів на відповідних виборах, важливим чинником якої є справедливість при формуванні складу таких Комісій.

Тому аналіз дотримання досліджуваного принципу рівності, чому присвячена ця стаття, є актуальним.

Аналіз наукових публікацій

Проблематика організації і проведення різних типів та видів виборів є предметом наукових досліджень, зокрема, таких відомих науковців як Ю.Г. Барабаш, О.П. Ва-

сильченко, О.С. Лотюк, О.В. Москалюк, П.В. Романюк, О.В. Сінькевич та інших.

Водночас, питання дотримання принципу рівності та запобігання дискримінації кандидатів на загальнодержавних виборах у сфері формування персонального складу Комісій потребує додаткового аналізу.

Метою цієї статті є характеристика правового регулювання формування Комісій на загальнодержавних виборах в аспекті дотримання принципу рівності як засобу запобігання дискримінації кандидатів при поданні кандидатур до складу таких Комісій.

Виклад основного матеріалу

Вибори Президента України. Ч. 1 ст. 84 ВКУ передбачено, що Комісія утворюється Центральною виборчою комісією не пізніш як за сорок днів до дня виборів у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії у кількості не менше дванадцяти осіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 84 ВКУ подання стосовно кандидатур до складу Комісій (по одній особі до однієї Комісії від одного кандидата) вносяться кандидатами на пост Президента України, які зареєстровані у Центральній виборчій комісії (далі – ЦВК). Такі подання вносяться до ЦВК на паперових носіях та в електронному вигляді не пізніш як за сорок п'ять днів до дня виборів за підписом кандидата на пост Президента України або його уповноваженого представника ЦВК.

Важливо, що за загальним правилом всі Комісії мають бути сформовані із осіб, запропонованих кандидатами на пост Президента України, і лише у разі якщо у встановлений ВКУ строк не надійшли подання щодо складу Комісії або якщо кількість запропонованих до її складу осіб становить менше дванадцяти, така Комісія утворюється ЦВК за поданням її Голови на підставі пропозицій членів ЦВК у кількості дванадцяти осіб з обов'язковим урахуванням поданих кандидатур від кандидатів на пост Президента України, внесених відповідно до частини другої цієї статті (ч. 5 ст. 84 ВКУ).

Відповідно до ч. 6 ст. 84 ВКУ кожний суб'єкт подання кандидатур до складу окружних виборчих комісій (яким є кандидат на пост Президента України) має право на пропорційну частку кожної категорії керівних посад в Комісіях. При цьому, надалі в цій же нормі деталізується, що частка керівних посад для кожного суб'єкта подання кандидатур до складу окружних виборчих комісій у межах загальнодержавного округу визначається відповідно до кількості кандидатур, включених від цього суб'єкта до складу окружних виборчих комісій, у відношенні до загальної кількості осіб, включених до складу окружних виборчих комісій. Крім того, особа, включена до складу окружної виборчої комісії за поданням Голови ЦВК, не може бути призначена на керівну посаду у виборчій комісії, крім випадків, якщо до складу відповідної виборчої комісії не надійшли або надійшли у недостатній кількості подання від кандидатів на пост Президента України. Розподіл керівних посад між суб'єктами подання в межах часток, визначених відповідно до цієї частини, визначається ЦВК. При цьому дотримується приблизна рівномірність територіального розподілу посад, отриманих представниками кожного суб'єкта подання.

Наведене дає підстави для висновку, що принцип рівності та відсутність дискримінації кандидатів на пост Президента України при формуванні складу Комісій закріплено чинним виборчим законодавством і основними правовими гарантіями його реалізації є: – право кожного кандидата на подання кандидатур до складу Комісій; – рівна кількість кандидатур до складу кожної із Комісій, які можуть бути подані (по одній особі до однієї Комісії від одного кандидата); – право кожного кандидата на пропорційну частку кожної категорії керівних посад в Комісіях.

Крім того, ВКУ передбачає єдині для всіх кандидатів процедуру та вимоги щодо подання та розгляду подань до складів Комісій, а також до осіб, які пропонуються для включення до складу Комісій.

Так, ч. 2 ст. 84 ВКУ визначено єдині вимоги до змісту подання стосовно кандида-

тур до складу Комісій, а також додатків до нього, якими є копії паспорта громадянина України (копії першої та другої сторінок паспорта громадянина України у вигляді паспортної книжечки або копії лицьового та зворотного боків паспорта громадянина України у вигляді картки), копії першої та другої сторінок тимчасового посвідчення громадянина України (для осіб, недавно прийнятих до громадянства України) кожної запропонованої особи.

Також для всіх кандидатів на пост Президента України у четвертому абзаці ч. 2 ст. 84 ВКУ передбачена вимога отримати письмові заяви осіб, запропонованих до складу Комісії, про згоду на участь у її роботі від відповідного суб'єкта подання, згоду виконувати посадові обов'язки голови, заступника голови або секретаря виборчої комісії та про ненадання згоди на участь у роботі виборчої комісії іншим суб'єктам подання на відповідних виборах, до моменту внесення до ЦВК подання стосовно кандидатур до складу окружних виборчих комісій.

Крім того, у п'ятому абзаці ч. 2 ст. 84 ВКУ встановлене загальне для всіх кандидатів правило, відповідно до якого у разі виявлення ЦВК одночасного внесення однієї кандидатури до складу Комісії від різних суб'єктів подання, ЦВК звертається до відповідних суб'єктів подання, кандидата, запропонованого до складу окружної виборчої комісії, для уточнення інформації та надання заяви про згоду на участь у роботі окружної виборчої комісії від відповідного суб'єкта подання, і у разі непідтвердження згоди особи на участь у роботі Комісії від відповідного суб'єкта подання ЦВК відхиляє кандидатуру такої особи.

Приписами ч. 3 ст. 84 ВКУ всі кандидати на пост Президента України однаково захищені від можливого формалістичного підходу з боку ЦВК щодо розгляду подань стосовно кандидатур до складу Комісій. Цими приписами визначено, що технічні описки та неточності, допущені у поданні, не є підставою для відхилення внесених кандидатур; у разі виявлення технічних помилок та неточностей при зазначенні у поданні прізвища, імені та по батькові особи, дати її народження – в постанові про утворення Комісії зазначаються відомості на підставі копій паспортних документів.

У разі дострокового припинення повноважень голови, заступника голови, секретаря Комісії і невнесення суб'єктом подання, від якого було включено відповідну особу до складу такої Комісії, інших кандидатур на заміну не пізніше ніж на наступний день з дня отримання повідомлення про виникнення підстав для припинення їх повноважень, але не пізніше останнього дня перед днем голосування, на відповідну посаду голови, заступника голови, секретаря окружної виборчої комісії призначається інший член цієї комісії без дотримання права на пропорційну частку кожної категорії керівних посад відповідного суб'єкта подання (третій абзац ч. 6 ст. 84 ВКУ).

У ст. 34 ВКУ визначено єдині для всіх поданих кандидатами на пост Президента України кандидатур до складу Комісій вимоги, зокрема: – такі особи мають бути громадянами України, які мають право голосу відповідно до статті 70 Конституції України; – такі особи не можуть бути кандидатами на відповідних виборах (усіх виборах, виборчі процеси яких проводяться одночасно), довіреними особами, представниками у виборчих комісіях, уповноваженими особами (представниками) партій (організацій партій), офіційними спостерігачами, посадовими та службовими особами органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, суддями, працівниками судів та правоохоронних органів, а також громадянами, які утримуються в установах виконання покарань чи слідчих ізоляторах або мають судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину чи кримінального правопорушення проти виборчих прав громадян чи корупційного кримінального правопорушення, чи кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111^{-1} Кримінального кодексу України, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку.

Зазначене вище також є підтвердженням реалізації правового принципу рівності як засобу запобігання дискримінації кандидатів на пост Президента України в контексті неточностей у поданнях, персонального складу Комісій, розподілу керівних посад і заміни членів Комісій, які обіймають такі посади, та вимог до членів Комісій.

Вибори народних депутатів України. Ч. 1 ст. 140 ВКУ встановлено, що Комісія утворюється ЦВК не пізніш як за двадцять вісім днів до дня голосування у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії у кількості не менше дванадцяти і не більше вісімнадцяти осіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 140 ВКУ суб'єктами подання кандидатур до складу окружних виборчих комісій (далі – суб'єкт подання) є: 1) політична партія, депутатська фракція якої зареєстрована в Апараті Верховної Ради України поточного скликання; 2) політичні партії – суб'єкти виборчого процесу, кандидати у депутати від яких зареєстровані у загальнодержавному окрузі.

До складу Комісії обов'язково включаються (за наявності відповідного подання) по два представники від суб'єкта подання, зазначеного у пункті 1 попереднього абзацу, а також не більше ніж по одному представнику від суб'єктів подання, зазначених у пункті 2 попереднього абзацу, включаються до складу окружної виборчої комісії за результатами жеребкування, що проводиться ЦВК у встановленому нею порядку (ч. 3 ст. 140 ВКУ).

Наведена норма передбачає переваги для політичних партій, які мають депутатську фракцію у парламенті поточного скликання, адже такі партії мають можливість гарантовано отримати по дві «квоти» у складі кожної із Комісій, тоді як всі інші політичні партії – суб'єкти виборчого процесу можуть отримати лише одну «квоту» у Комісії виключно у випадку «перемоги» у жеребкуванні щодо включення до складу такої Комісії.

Рівними для всіх суб'єктів подання кандидатур до складу Комісій є, зокрема, визначені ст. 140 ВКУ вимоги щодо: – форми і змісту відповідних подань і додатків до них (копії паспорта громадянина України (копії першої та другої сторінок паспорта громадянина України у вигляді паспортної книжечки або копії лицьового та зворотного боків паспорта громадянина України у вигляді картки), копії першої та другої сторінок тимчасового посвідчення громадянина України (для осіб, недавно прийнятих до громадянства України) кожної запропонованої особи); – щодо необхідності подання відповідним політичним партіям – суб'єктам подання заяв осіб, запропонованих до складу Комісії, про згоду на участь у її роботі від відповідного суб'єкта подання, згоду виконувати посадові обов'язки голови, заступника голови або секретаря виборчої комісії та про ненадання згоди на участь у роботі виборчої комісії іншим суб'єктам подання на відповідних виборах; – щодо вимог до членів Комісій, закріплених у ст. 43 ВКУ, яку були проаналізовані вище в цій статті; – щодо технічних описок і неточностей у поданнях кандидатур до складу Комісій, які не є підставою для відхилення таких кандидатур.

Висновки

Чинне виборче законодавство України щодо виборів Президента України передбачає рівні права всіх кандидатів на відповідний пост щодо висунення у рівній кількості кандидатур до складу Комісій та щодо включення таких кандидатур до складу таких Комісій у разі їх відповідності однаковим для всіх кандидатів вимогам.

Натомість, нормами виборчого законодавства щодо виборів народних депутатів України передбачено переваги у питаннях кількості кандидатур до складу Комісій та обов'язковості їх включення до такого складу (по дві особи до кожної Комісії) для політичних партій, депутатська фракція яких зареєстрована в Апараті Верховної Ради України поточного скликання, тоді як для інші політичні партії – суб'єктів відповідного виборчого процесу можуть розраховувати на включення до складу кожної Комісії лише по одній поданій ними кандидатурі та ще й за наслідками жеребкування.

Вважаємо, що висвітлена в цій статті законодавчо передбачена нерівність політичних партій у сфері формування Комісій на виборах народних депутатів України має стати предметом подальших дискусій і обговорення, метою яких має бути удосконалення відповідного законодавства з метою максимального забезпечення принципу рівності та запобігання дискримінації.

Література

1. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20.

2. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

References

1. Vyborchiy kodeks Ukrainy від 19 grudnia 2019 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20.

2. Konstitutsia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

Yevstihnieiev A.S.

LEGAL GROUNDS OF ADHERENCE OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY IN THE FORMATION OF DISTRICT ELECTION COMMISSIONS AT NATIONAL ELECTIONS IN UKRAINE

The article is devoted to the analysis of the legal foundations of security of the principle of equality as a means of preventing discrimination in the formation of district election commissions in national elections.

The procedures of submitting applications for the composition of district election commissions squards in the elections of the President of Ukraine and the Parliamentary elections in Ukraine were studied, the procedure for division of quotas in such commissions and the list of subjects authorized to nominate for membership of such commissions in the aspect of securing/non-securing of the principle of equality of the relevant subjects and the presence/absence of signs of discrimination of them were analized. The author's conclusions are formulated based on the results of the conducted research.

Key words: the principle of equality, equality, national elections, district election commissions, the principle of equality in the formation of district election commissions, prevention of discrimination

ДО ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ ПОЗИТИВНОГО ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

БОДНАР Сергій Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент проректор з фінансово-господарської роботи ПВНЗ Вінницького фінансово-економічного університету

https://orcid.org/0000-0003-3322-6279

УДК 342.9

DOI 10.32782/EP.2023.4.35

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, узагальнено позитивний зарубіжний досвід державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти. Узагальнено, що на сьогоднішній день державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти активно використовується у провідних державах Світу, що в свою чергу дало можливість підняти рівень освіти в цих країнах на досить високий рівень. Запропоновано авторське бачення щодо можливості використання відповідного досвіду в українських реаліях.

Ключові слова: зарубіжний досвід, законодавство, вища освіта, державно-приватне партнерство.

Постановка проблеми

В складних умовах, в яких знаходиться сьогодні Україна, важливим завданням вітчизняного законодавця є вдосконалення та розвиток сфери вищої освіти, задля чого надважливим питанням є вдосконалення державно-приватного партнерства у відповідній сфері. При цьому варто зауважити, що в даному контексті важливим є вивчення та запровадження в Україні позитивного зарубіжного досвіду у відповідній сфері, адже як показує практика, у великій кількості провідних країн світу даний інститут функціонує досить ефективно. А відтак, вивчення позитивного зарубіжного досвіду у сфері державно-приватного партнерства у галузі вищої освіти має важливе теоретичне та практичне значення.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти, пов'язані із зарубіжним досвідом функціонування інституту державно-приватного партнерства, у своїх наукових працях розглядали: С.С. Вітвицька, С.Д. Данасарова, О.В. Джафарова, В.С. Іванов, М.В. Корнієнко, Л.В. Підвашецька, Р.В. Хусаінов та багато інших. Втім, незважаючи на значні теоретичні здобутки, в науковій літературі відсутні комплексні теоретичні дослідження, присвячені опрацюванню зарубіжного досвіду державно-приватного партнерства саме у сфері вищої освіти.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб узагальнити позитивний зарубіжний досвід щодо державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти та опрацювати можливості його використання в Україні. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз чинного законодавства низки зарубіжних країн у досліджуваній сфері; розкрити наукові погляди вчених, які займались вивченням зарубіжного досвіду у відповідній сфері; запропонувати авторське бачення щодо можливостей імплементації відповідного досвіду в українські реалії.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в статті вперше дістав комплексного опрацювання зарубіжний досвід державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти та

опрацьовано можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу

Почати наукове дослідження вбачається необхідним із вивчення досвіду Великобританії. Важливість вивчення останнього обумовлена тим, що система вищої освіти у Британії – одна з найстаріших у Європі. В Англії більшість студентів отримують від держави і місцевих органів допомогу. Англійські університети завдяки багатовіковій традиції зберегли (теоретично) незалежність від виконавчої влади і підпорядковані лише парламентові. Університет очолює канцлер, призначений для церемоній. Керує системою освіти, у тому числі й вищої, державний секретар з освіти та науки, якому підпорядковується державний міністр і два парламентських помічники державного секретаря. Центральний уряд не керує школами чи коледжами, не наймає вчителів, не рекомендує підручників чи програм. Проте у нього є дві важливі функції: встановлювати «мінімальні стандарти» діяльності навчальних закладів і контролювати фінансові справи [1; 2]. В англійських вищих навчальних закладах термін навчання з більшості спеціальностей коротший, аніж у вищих закладах освіти США, і має вужчий профіль підготовки. Типовий строк навчання, за невеличким виключенням, складає три роки, – як в університетах, так і в спеціалізованих коледжах. Тривалість навчального року, завантаженість аудиторними заняттями (не більше 16 годин в тиждень) приблизно така ж, як у США; так само дозволене вільне відвідування лекцій. Якщо в США на загальнонаукову підготовку відводиться практично два роки, а загальний строк навчання – чотири роки, то трирічний строк навчання в Англії не може забезпечити підготовку повноцінного спеціаліста. Не проводиться виробнича практика; малою є частка дисциплін для вивчення за вибором [1; 2].

Велика Британія займає передові позиції серед європейських країн у сфері державно-приватного партнерства та найпершою сформувала власну модель ДПП. У 1992 році була заснована «Приватна фінансова ініціатива» (PFI) – британська форма державно-приватного партнерства, суть якої полягала в залученні приватних інвестицій для будівництва великих державних об'єктів, коли фактично приватний бізнес сам здійснював будівництво державного об'єкту за рахунок власних коштів. Компенсація витрат приватного інвестора здійснюється згодом або за рахунок доходів від експлуатації, або за рахунок платежів з бюджету. У багатьох випадках приватної фінансової ініціативи інвестор залучається до подальшої експлуатації об'єкта та організації його діяльності. Об'єктами приватної фінансової ініціативи можуть виступати об'єкти інфраструктури (включаючи автомобільні і залізні дороги), школи, лікарні, будинки престарілих і навіть в'язниці. Великобританія лідирує у Європі за кількістю та вартістю проектів ДПП. За даними британського уряду, такі проекти забезпечують 17% економії для бюджету країни [3]

Тож, у досліджуваній вище країні, традиційно, є дві основні цілі впровадження ДПП: а) для того, щоб збільшити обсяг інвестицій шляхом залучення приватного капіталу, при цьому не збільшуючи капітальні витрати уряду; б) забезпечити поліпшення методів (форм) державних закупівельних процедур, які за певних обставин можуть забезпечити суттєву економію за рахунок ефективності. ДПП став широко використовуваним механізмом у наданні державних послуг у Великобританії в цілому ряді різних секторів, таких як освіта, охорона здоров'я, охорона навколишнього середовища та утилізація відходів. За статистичними даними, станом на березень 2012 року, було укладено угоди на реалізацію 717 проектів ДПП оціночною вартістю 54,7 млрд. фунтів стерлінгів [4; 5].

Система державно-приватного-партнерства у Великобританії за своєю сутністю змістом та призначенням є дуже подібною до Сполучених Штатів Америки. У цій країні також використовується система Р3 У Великій Британії близько 25 університетів наразі співпрацювали з приватними партнерами в рамках так званих угод «Проектування, будівництво, фінансування та експлуатація» (DBFO), а інші активно вивчають цей варіант, за словами Роберта Кінгема, директора відділу вищої освіти у Великобританії. За сценаріями DBFO університети погоджують умови зі спеціалізованими розробниками та мене-

джерами, які беруть ділянку в довгострокову оренду на термін до 50 років, протягом якого вони управляють будівлями та орендою, а також беруть на себе ризик щодо витрат, проектування, будівництва, експлуатації і обслуговування [6].

Варто зауважити, що наразі у Великобританії відбувається значне реформування інституту ДПП, оскільки національний аудит визначив модель приватних фінансових інвестицій як таку, що не відображає паритету ціни та якості. Це надало активного розвитку іншим формам ДПП, таким як: 1) концесія – приватному суб'єктові надається виняткове право на створення, обслуговування й експлуатацію активів протягом тривалого часу, а робота підрядника оплачується за рахунок доходів від експлуатації об'єкта; 2) стратегічне партнерство у сфері інфраструктури, зміст якого зводиться до спільної діяльності чи створення спільного підприємства, що необхідно для поетапної реалізації проекту; 3) ліцензійний договір на комерційну діяльність, відповідно до якого ліцензіат повертатиме дохід від витрат на розробку та експлуатацію активів; 4) передача в управління приватному суб'єктові державного підприємства; 5) гібридні проекти – об'єднують вищеозначені договори [7, с. 161; 8].

На нашу думку, особливостями державно-приватного партнерства (ДПП) у сфері вищої освіти у Великобританії є:

- фінансова незалежність та гнучкість закладів вищої освіти, що дозволяє їм залучати фінансування від приватних джерел та бути більш гнучкими у вирішенні фінансових питань, зокрема, при реалізації певних проєктів та програм;
- університети можуть отримувати гранти, пожертвування та фінансування від приватних благодійників, випускників та бізнес-партнерів, що забезпечує більшу різноманітність ресурсів;
- як і у Сполучених Штатах Америки, університети Великобританії активно співпрацюють з приватним сектором у сфері досліджень, що сприяє ефективному розвитку нових технологій та інновацій.
- державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти Великобританії орієнтоване, в тому числі, й на розвиток стартапів через «інкубатори» та «акселератори» на базі університетів.
- активна міжнародна співпраця, що дозволяє університетам залучати студентів та викладачів з різних країн та розвивати міжнародне партнерство.

Наступна Європейська країна, досвіду якої ми приділимо увагу, - Німеччина. Основу системи вищої освіти цієї країни становлять університети і прирівняні до них ВУЗи, які є установами, що знаходяться у підпорядкуванні земель (за винятком декількох приватних, зокрема церковних і військових вузів Бундесверу). Федерація і землі співпрацюють у сфері планування будівництва, реконструкції та фінансування ВУЗів. Вища школа має право на самоврядування. У рамках законів вона приймає власну конституцію. На чолі вищого учбового закладу стоїть ректор або президент, якого обирають на декілька років. У самоврядуванні діє принцип етапної співучасті всіх груп з розподілом обов'язків. Викладачі, студенти, наукові та інші співробітники створюють групи відповідно до їх кваліфікації, службового становища, відповідальності та причетності. У більшості федеральних земель студентство само керує своїми справами. Навчання в університетах триває в середньому 7 років і закінчується захистом диплому, складанням іспитів на звання магістра або здачею державного екзамену. Після цього можливе продовження навчання, аж до захисту докторської дисертації (здобуття вищого ступеня) [9].

Яскравим прикладом ДПП вважається дуальне навчання Німеччини, що є зразковим на міжнародному рівні. Соціальні партнери беруть активну участь у формуванні політики як на регіональному (Länder – земель), так і на федеральному рівнях. Державна професійна освіта фінансується урядом, проте приватний сектор забезпечує практичне навчання на робочому місці під час стажування. Нормативно-правові акти та правові інструкції регулюють політику застосування ДПП у Німеччині, а також диктують вимоги до навчальних планів та організації перевірки знань. Професійні стандарти визначають набір компетентностей для певної кваліфікації та встановлюють мінімальні критерії, необхідні для складання іспиту. Для кожного здобувача освіти, який бере участь у дуальній

освіті, укладається договір про навчання. Це особливий вид трудового договору, що включає додаткові правила і реєструється палатою, відповідальною за моніторинг. У контракті містяться положення про [10, с.47]: мету, тип, зміст і тривалість навчання за певною професією; часові рамки щоденного навчання, тобто час початку та тривалість (регулюється Законом про захист зайнятості молоді); оплата праці, випробувальний термін та відпустка; права та обов'язки обох сторін. Власне такий досвід навчання включає в себе високий рівень працевлаштування випускників і гарантію кваліфікованої робочої сили для компаній [11].

Наступна Європейська країна, досвіду якої ми приділимо увагу в розрізі представленого наукового дослідження є Франція. Французькій системі вищої освіти притаманна велика різноманітність навчальних закладів із міцними традиціями, здатними, насамперед, чітко орієнтуватися при підготовці фахівців на вимоги сьогодення. Система вищої освіти цієї країни вирізняється великою кількістю навчальних закладів з різною кінцевою метою, різними структурами та умовами зарахування. У зв'язку з цим відзначимо, що якість, різноманітність, специфіка навчальних закладів ускладнює їх класифікацію [10, с.64; 13]. З одного боку, в країні існують так звані Вищі школи (Grandes écoles), спеціалізовані вищі навчальні заклади, які дають найкращу освіту, готують переважно державних службовців, кадри для різних галузей господарського, адміністративного та культурного життя й гарантують випускникам постійне місце роботи. Для вступу до Grandes écoles кращим випускникам ліцеїв необхідно пройти низку достатньо жорстких випробувань, а саме, успішно закінчити дворічні підготовчі курси (classes préparatoires aux Grandes écoles), зарахування на які проводиться на підставі конкурсу атестатів, після цього скласти на високому рівні вступні іспити. Таким чином, вступ до найпрестижніших вищих навчальних закладів Франції відбувається на підставі конкурсних іспитів (8–10 і більше кандидатів на кожне вакантне місце) [12, с.64; 13].

Сприяння державно-приватному партнерству у сфері вищої освіти, наукових досліджень та інновацій має велике значення в політиці Міністерства вищої освіти Франції, наукових досліджень та підготовки керівників (MESRSFC). Ця політика спрямована на зміцнення зв'язків між науковим та діловим світом, а також на створення належних умов для тісних, плідних, тривалих і дружніх відносин між цими двома «світами». Зокрема, він спрямований на сприяння взаємовигідному партнерству, яке одночасно є інноваційним, створює синергію, багатство, робочі місця, сталий розвиток і прискорює зростання. Сприяння та консолідація співпраці з соціально-економічним середовищем є одним із головних стратегічних напрямків UMI, адже співпраця з національними інституціями, як державними, так і приватними, дозволяє якісно та помітно змінити реакцію університету на потреби суспільства [14]. З огляду на це, 14 березня 2019 р. президенти чотирьох університетів регіону Фес-Мекнес підписали угоду про партнерство, спрямований на зміцнення співпраці чотирьох університетів у сферах навчання, наукових досліджень та інновацій за темами, що становлять спільний інтерес для регіону Фес-Мекнес. Народження цього першого університетського консорціуму створило новий простір для співпраці та інтеграції, дозволяючи консолідувати бачення проблем регіону, оптимізувати наявні матеріальні та людські ресурси та відкрити більш широкі горизонти для співпраці на національному та міжнародному рівнях. Приватний сектор є для UMI головним партнером у рамках державно-приватного партнерства, зокрема з угодами про кваліфікаційні сертифікати та короткі навчальні курси, спрямовані на розвиток мобільності стажування в компаніях або навіть продовження навчання.

Висновок

У підсумку представленого наукового дослідження слід узагальнити, що на сьогоднішній день державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти активно використовується у провідних державах Європи, що в свою чергу дало можливість підняти рівень освіти в цих країнах на досить високий рівень. Тож, до найбільш позитивного досвіду, який слід використати вітчизняному законодавцю в рамках вдосконалення державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти, слід віднести наступний:

- по-перше, вбачається доцільним надати закладам вищої освіти більше можливостей для того, щоб взаємодіяти з приватним сектором, що в свою чергу дасть їм більше фінансової волі та стабільності;
- по-друге, створення ефективних організаційно-правових механізмів забезпечення та реалізації механізмів державно-приватного партнерства;
- по-третє, слід розвивати механізми для активної участі підприємств у розробці та оновленні навчальних програм. Зазначене має передбачати формування та реалізацію спільних проектів, стажування студентів;
- по-четверте, створення політичних, економічних та соціальних механізмів для стимулювання приватних інвестицій у сучасну освітню інфраструктуру, а також використання передових технологій у навчальному процесі;
- по-п'яте, створення програм обміну для студентів та викладачів з провідними університетами за кордоном. Окрім того, необхідним є встановлення міжнародних дослідницьких колаборацій та участь в спільних міждержавних проектах.

Література

1. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: підручник за модульнорейтинговою системою навчання для студентів магістратури. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.

2. Ліневич А., Мирончук Н.М. Досвід підготовки магістрів за кордоном (США, Англія) // Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном : збірник наукових праць / за заг. ред. д.п.н., проф. С. С. Вітвицької, к.п.н., доц. Н. М. Мирончук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 213-216.

3. Мигас, І. І. Державно-приватне партнерство Великої Британії та розвиток його нових форм : диплом. робота за освіт.-кваліф. рівнем «магістр» : спец. 8.03050301 – міжнародна економіка магістер. програма – європейська економіка / Ірина Іванівна Мигас ; наук. керівник к.е.н., доцент Н. В. Комар. Тернопіль, 2017. 112 с.

4. Suhaiza Ismail. (2014) «Driving forces for implementation of public private partnerships (PPP) in Malaysia and a comparison with the United Kingdom», Journal of Economic and Administrative Sciences, Vol. 30 Iss: 2, pp. 82–95. doi: 10.1108/JEAS-06-2013-0019.

5. Хусаінов Р. Моделі державно-приватного партнерства: закордонний досвід та перспективи для України. Науковий вісник ОНЕУ. URL: http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2015/224/pdf/177-192.pdf

6. Why public-private partnerships are the future for higher education

7. Малишева Н.Р., Гурова А.М. Зарубіжний досвід державно-приватного партнерства та можливості його впровадження в космічній галузі України. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2019. Вип. 1 (85). С. 155 – 164.

8. Стойка В.С. Державно-приватне партнерство в розвинених країнах світу. Sciences of Europe. 2021. № 84. Том 2. С. 9–14.

9. Козак Т. Б. Модель системи освіти Німеччини як вагомий чинник здійснення професійної підготовки / Т. Б. Козак // Збірник наукових праць Львівського національного університету ім. Івана Франка. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. С. 229–233

10. Avagyan A. Gesamtmetall in Germany: skills development for metal and electrical engineering industries. Public-private partnerships for skills development: a governance perspective. Volume II, Case studies. European Training Foundation. 2020. Vol. 2, pp. 46-51. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2816/371790

11. Вороніна-Пригодій Д. Особливості розвитку державно-приватного партнерства з професійної освіти у Німеччині та Франції. Розвиток сучасної науки та освіти: реалії, проблеми якості, інновації: матеріали IV Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. (м. Запоріжжя, 29-31 травня 2023 р.) / [за наук. ред. С. В. Кюрчев, В. О. Радкевич, В. М. Кюрчев та інш.]. Запоріжжя : ТДАТУ, 2023. С.396-402

12. Albouy V. Accès à l"enseignement supérieur en France: une démocratisation réelle mais de faible ampleur / V. Albouy, C. Tavan // Économie et statistique. 2007. № 410. P. 61–66

13. Гуз О. П., Мандрик І. П. Система сучасної вищої освіти Франції. Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Актуальні проблеми країнознавчої науки». 2015. URL: https://internationalconference2014.wordpress.com/2015/12/15/

14. Partenariat Public Privé PPP/ URL: https://www.umi.ac.ma/?page_id=7708

АНОТАЦІЯ

Встановлено, що особливостями державно-приватного партнерства (ДПП) у сфері вищої освіти у Великобританії є: фінансова незалежність та гнучкість закладів вищої освіти, що дозволяє їм залучати фінансування від приватних джерел та бути більш гнучкими у вирішенні фінансових питань, зокрема, при реалізації певних проєктів та програм; університети можуть отримувати гранти, пожертвування та фінансування від приватних благодійників, випускників та бізнес-партнерів, що забезпечує більшу різноманітність ресурсів; як і у Сполучених Штатах Америки, університети Великобританії активно співпрацюють з приватним сектором у сфері досліджень, що сприяє ефективному розвитку нових технологій та інновацій; державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти Великобританії орієнтоване, в тому числі й на розвиток стартапів через «інкубатори» та «акселератори» на базі університетів; активна міжнародна співпраця, що дозволяє університетам залучати студентів та викладачів з різних країн та розвивати міжнародні партнерства.

Узагальнено, що на сьогоднішній день державно-приватне партнерство у сфері вищої освіти активно використовується у провідних державах Європи, що в свою чергу дало можливість підняти рівень освіти в цих країнах на досить високий рівень. Тож, до найбільш позитивного досвіду, який слід використати вітчизняному законодавцю з метою вдосконалення державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти, слід віднести наступний: по-перше, вбачається доцільним надати закладам вищої освіти більше можливостей для того, щоб взаємодіяти з приватним сектором, що в свою чергу дасть їм більше фінансової волі та стабільності; по-друге, створення ефективних організаційно-правових механізмів забезпечення та реалізації механізмів державно-приватного партнерства; по-третє, слід розвивати механізми для активної участі підприємств у розробці та оновленні навчальних програм. Зазначене має передбачати формування та реалізацію спільних проектів, стажування для студентів; по-четверте, створення політичних, економічних та соціальних механізмів для стимулювання приватних інвестицій у сучасну освітню інфраструктуру, а також використання передових технологій у навчальному процесі; по-п'яте, створення програм обміну для студентів та викладачів з провідними університетами за кордоном. Окрім того, необхідним є встановлення міжнародних дослідницьких колаборацій та участь в спільних міждержавних проектах.

Ключові слова: зарубіжний досвід, законодавство, вища освіта, державно-приватне партнерство.

SUMMARY

It has been established that the features of public-private partnership (PPP) in the field of higher education in Great Britain are: financial independence and flexibility of higher education institutions, which allows them to attract funding from private sources and be more flexible in solving financial issues, in particular, when implementing certain projects and programs; universities can receive grants, donations and funding from private benefactors, alumni and business partners, which provides a greater diversity of resources; as in the United States of America, British universities actively cooperate with the private sector in the field of research, which contributes to the effective development of new technologies and innovations; public-private partnership in the field of higher education in Great Britain is focused, including on the development of startups through "incubators" and "accelerators" on the basis of universities; active international cooperation, which allows universities to attract students and teachers from different countries and develop international partnerships.

It is summarized that today public-private partnership in the field of higher education is actively used in the leading countries of Europe, which in turn made it possible to raise the level of education in these countries to a fairly high level. Therefore, the most positive experience that should be used by the domestic legislator in order to improve public-private partnership in the field of higher education should include the following: firstly, it is considered appropriate to provide higher education institutions with more opportunities to interact with the private sector, which in turn, will give them more financial freedom and stability; secondly, the creation of effective organizational and legal mechanisms for ensuring and implementing public-private partnership mechanisms; thirdly, mechanisms for the active participation of enterprises in the development and updating of educational programs should be developed. This should provide for the formation and implementation of joint projects, internships for students; fourth, the creation of political, economic and social mechanisms to stimulate private investment in modern educational infrastructure, as well as the use of advanced technologies in the educational process; fifth, creating exchange programs for students and teachers with leading universities abroad. In addition, it is necessary to establish international research collaborations and participate in joint interstate projects.

Keywords: foreign experience, legislation, higher education, public-private partnership.

МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСАД КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

КОЛОБИЛІНА Олександра Олегівна - аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ
https://orcid.org/0009-0007-3589-6651
УДК 342.9
DOI 10.32782/EP.2023.4.36

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття адміністративно-правове регулювання. Охарактеризовано нормативно-правові акти різної юридичної сили, норми яких спрямовані на врегулювання кадрового забезпечення Державної митної служби України. Аргументовано, що в системі відповідних засад ключове місце відводиться нормам адміністративної галузі права.

Ключові слова: адміністративне право, правове регулювання, кадрове забезпечення, Державна митна служба України.

Постановка проблеми

За всіма об'єктивними ознаками, кадрове забезпечення, у своєму класичному вигляді, як правило вчені відносять до сфери регулювання трудовим законодавством, адже стосується трудової діяльності працівників, які працюють на підприємстві, в установі або організації. Однак, кадрове забезпечення Державної митної служби України, як вбачається, має публічно-управлінське забарвлення, що виражено в її особливостях, функціях, принципах та сфері здійснення. Зазначене вказує на те, що в система правових засада кадрового забезпечення Держмитслужби складається із великої кількості правових норм, які мають різну галузеву належність. І досить часто норми різних галузей права, які регулюють кадрове забезпечення Держмитслужби не узгоджені між собою і мають суперечності, тож виникає питання, в яких випадках норми якої галузі права варто використовувати в царині кадрового забезпечення Держмитслужби.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти, пов'язані із кадровим забезпечення Державної митної служби України, у своїх наукових працях розглядали: О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, Н. А. Болотова, Н. Р. Нижник, Т.Є. Кагановська, А.М. Клочко, А.Т. Комзюк, Н.А. Матюхіна, В.М. Плішкін, В. М. Шмаров та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, у науковій літературі точиться жвава дискусія стосовно того, норми якої галузі права регулюють суспільні відносини у даній сфері.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб встановити місце норм адміністративного права в системі правових засад кадрового забезпечення Державної митної служби України. З огляду на визначену мету, ключовими завданнями дослідження є: розкрити загальнотеоретичні підходи щодо тлумачення понять «правове регулювання» та «адміністративно-правове регулювання»; встановити коло нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на врегулювання кадрового забезпечення в Держмитслужбі.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістала подальшого розвитку характеристика система правових засад кадрового забезпечення Державної митної служби України та опрацьовано місце в ньому норм адміністративного права.

Виклад основного матеріалу

У загальноприйнятому, енциклопедичному розумінні, правове регулювання – це (від латинського «regulare» – спрямовувати, впорядковувати) – один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави. Є різновидом соціального регулювання. Предмет правового регулювання складають правові, політичні, економічні та інші суспільні відносини, впорядкувавши яких неможливе без використання норм права. Забезпечується правове регулювання за допомогою спеціально створеного державою механізму, головними складовими якого є: а) норми права, зафіксовані в законах та інших правових актах, якими визначається модель можливої та необхідної поведінки суб'єктів суспільних відносин (норми права – основа механізму правового регулювання); б) юридичні факти, тобто конкретні життєві обставини, з якими пов'язані виникнення, зміна чи припинення правових відносин; в) власне правові відносини, тобто суспільні відносини, опосередковані нормами права; г) акти реалізації прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин, тобто дії цих суб'єктів у межах приписів відповідних правових норм; д) правові санкції щодо порушників норм права [1, с.40-41].

В свою чергу, адміністративно-правове регулювання – це кваліфікований, галузевий різновид правового регулювання, який відрізняється особливим механізмом. Вчені наголошують, що із даною категорією пов'язано з'ясування суті, змісту та форми держави (форми державного правління і форми державного устрою), розкриття функціональних, організаційно-структурних і політико-правових параметрів влади [2; 3, с.40-41]. О.І. Остапенко, М.В. Ковалів, С.С. Єсімов пишуть: «Суспільні відносини, врегульовані адміністративним правом, пов'язані з виконавчою і розпорядчою діяльністю держави. Адміністративне право чинить регулюючий вплив на такі суспільні відносини, які виникають, змінюються або припиняються безпосередньо в зв'язку із здійсненням задач і функцій публічного управління, тобто з практичною діяльністю органів публічної влади держави по керівництву господарською, соціально-культурною і адміністративно-політичною сферами. Для визначення предмета адміністративного права необхідна ще одна умова, а саме: суспільні відносини, що підлягають його регулюючому впливові повинні виникати саме з приводу здійснення органами виконавчої влади виконавчих і розпорядчих функцій (управлінських), а також функцій щодо забезпечення максимально повної реалізації громадянами їх прав, свобод і законних інтересів у відповідній сфері чи галузі суспільного життя. В усіх цих відносинах однією із сторін завжди є орган публічної влади, або уповноважена ним посадова особа, який здійснює від імені держави покладені на нього відповідні функції і наділений з цією метою владними повноваженнями. Проте, здебільшого ці відносини виникають з приводу практичної реалізації функцій органами виконавчої влади» [4, с.37].

Виходячи з вищевикладеного, адміністративно-правове регулювання – це здійснюваний за допомогою норм адміністративної галузі права регулюючий та упорядковуючий вплив на суспільно-правові відносини в сфері публічного управління, а також забезпечення виконання функцій держави та діяльності її органів та їх посадових осіб. Ключове значення в механізмі адміністративно-правового регулювання відіграють саме нормативно-правові акти, за допомогою яких встановлюється порядок, межі, а також інші особливості впорядкування відповідної системи суспільних правовідносин.

Варто наголосити, що систему правових засад кадрового забезпечення Держмитслужби складає велика кількість нор-

мативно-правових актів різної юридичної сили. Так, центральне місце серед них займає Конституція України. Теоретики та філософи права наголошують на особливій важливості та статусі цього документу. Конституція – це основний встановлений людиною закон. За формою, Конституція є нормативно-правовим актом де знаходять своє відображення і закріплення: основні засади державного та суспільного ладу, державно-територіальний устрій та адміністративно-територіальний поділ, права і свободи людини і громадянина, форми здійснення народовладдя, поділ і організація державної влади та місцевого самоврядування, тощо. Окрім того, Конституція – це рамковий документ політичної системи, в якому визначаються основні засади політичної системи, оскільки певний конституційний лад є головним змістом політичної системи. Документ в загальних рисах регламентує діяльність конкретних суб'єктів та інститутів політичної системи [5; 6, с.68].

Отже, Конституція України – це Основний Закон, ключовий нормативний документ держави, відповідно до положень якого формується структура системи органів державної влади та правова система країни в цілому. Цей нормативно-правовий акт має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Основного Закону є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується, що пояснюється визнанням та дією принципу верховенства права. Безпосередньо, як засада кадрового забезпечення Державної митної служби України, Конституція закріплює норми щодо правового регулювання митної справи, організації роботи системи митних органів, основоположних принципів роботи із кадрами і таке інше [7].

На законодавчому рівні, до правових засада кадрового забезпечення Державної митної служби України також варто віднести два кодифіковані нормативно-правові акти: Кодекс Законів про працю України від 10.11.1971 №322-VIII (далі – КЗпП) та Митний кодекс України від 13.03.2012 №4495-VI. Відповідно до статті 1 КЗпП, зазначений Закон регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва і піднесенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя працівників, зміцненню трудової дисципліни і поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини. Кодексом визначено зміст права на працю та шляхи його реалізації. З цього приводу стаття 2 КЗпП закріплює, що право громадян України на працю, – тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, – включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою [8]. «Держава створює умови для ефективної зайнятості населення, сприяє працевлаштуванню, підготовці і підвищенню трудової кваліфікації, а при необхідності забезпечує перепідготовку осіб, вивільнюваних у результаті переходу на ринкову економіку. Працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою. Працівники мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня і про щорічні оплачувані відпустки, право на здорові і безпечні умови праці, на гідне ставлення з боку роботодавця, інших працівників, на об'єднання в професійні спілки та на вирішення колективних трудових конфліктів (спорів) у встановленому законом порядку, на участь в управлінні підприємством, установою, організацією, на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування в старості, а також у разі хвороби або реабілітації, повної або часткової втрати працездатності, на матеріальну допомогу в разі безробіття, на право звернення до суду для вирішення трудових спорів незалежно від характеру виконуваної роботи або займаної посади,

крім випадків, передбачених законодавством, та інші права, встановлені законодавством» [8].

Окрім зазначеного, КЗпП містить норми, які чітко регламентують права та обов'язки працівника і роботодавця, а також гарантії прав та інтересів даних суб'єктів, основи трудової дисципліни та юридичної відповідальності в межах трудових правовідносин, пільги в сфері праці для окремої категорії осіб і таке інше. Тобто, Кодекс є головним та єдиним на сьогоднішній день юридичним джерелом, яке регулює всі відносини пов'язані із трудовою діяльністю, у тому числі в органах влади, таких як Державна митна служба [8].

Далі, в контексті досліджуваного питання, варто відзначити Митний кодекс України, який регулює питання здійснення митної справи, поряд із Конституцією України, іншими законами України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також з нормативно-правовими актами, виданими на основі та на виконання МК та інших законодавчих актів. Окремий розділ Митного кодексу присвячено закріпленню правовому статусу митних органів; спеціальному, відмінному правовому положенню його працівників; особливостям їх службово-трудової діяльності, зокрема, порядку добору на роботу, пенсійному і соціальному забезпеченню, професійному навчанню, регулюванню робочого часу, обмеженням, пов'язаних зі службою тощо [9]. Так, стаття 574 МК встановлює, що «тривалість та режим роботи, час відпочинку посадових осіб митних органів встановлюються відповідно до законодавства України про працю з урахуванням особливостей, передбачених Митним кодексом» [9]. «Для виконання митних формальностей поза робочим часом, установленим для митних органів, а також для виконання невідкладних або непередбачуваних заходів з митного контролю, митного оформлення, боротьби з контрабандою і порушеннями митних правил та інших службових завдань посадові особи митних органів на підставі наказу (розпорядження) керівника митного органу або іншої уповноваженої ним особи зобов'язані з'явитися на службу і працювати понад установлену тривалість робочого дня, а також у вихідні, святкові та неробочі дні, у нічний час. Залучення до роботи понад установлену тривалість робочого дня, а також у вихідні, святкові та неробочі дні, у нічний час окремих категорій посадових осіб митних органів здійснюється з урахуванням обмежень, встановлених законодавством. За роботу в зазначені дні (час) посадовим особам митних органів надається грошова компенсація у розмірі та порядку, визначених законодавством, або протягом місяця надаються відповідні дні відпочинку» [9].

Той факт, що на окремих працівників Державної митної служби розповсюджується статус державних службовців, вимагає віднесення до правових засад кадрового забезпечення відомства Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 №889-VIII, який визначає принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави і суспільства, а також порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, що базується на їхніх особистих якостях та досягненнях. Досить детально в положеннях Закону прописано особливості правового статусу державного службовця. Відповідно до статті 7 Закону «Про державну службу», державний службовець має право на: «1) повагу до своєї особистості, честі та гідності, справедливе і шанобливе ставлення з боку керівників, колег та інших осіб; 2) чітке визначення посадових обов'язків; 3) належні для роботи умови служби та їх матеріально-технічне забезпечення; 4) оплату праці залежно від займаної посади, результатів службової діяльності, стажу державної служби, рангу та умов контракту про проходження державної служби (у разі укладення); 5) відпустки, соціальне та пенсійне забезпечення відповідно до закону; 6) професійне навчання, зокрема за державні кошти, відповідно до потреб державного органу;

7) просування по службі з урахуванням професійної компетентності та сумлінного виконання своїх посадових обов'язків; 8) участь у професійних спілках з метою захисту своїх прав та інтересів» [10]; тощо.

Багато питань функціонування Державної митної служби та її кадрового забезпечення регламентовано на рівні підзаконних нормативно-правових актів, а саме постановами Кабінету Міністрів України (далі – КМУ). Юридичні основи діяльності і правовий статус Держмитслужби закріплено Постановою КМУ «Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України» від 06.03.2019 №227. Зазначений нормативно-правовий акт, окрім іншого, визначає структурні особливості побудови органу, а також специфіку заходів із організації його функціонування [11].

Постановка КМУ від 20.04.2016 №306 затверджує «Порядок присвоєння рангів державних службовців», зокрема тих, що проходять службу на посадах в органах та підрозділах Держаної митної служби України. Питання прийняття на службу до органу вичерпно врегульовано Постановою КМУ «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби» від 25.03.2016 №246 [12;13].

Процедури контролю та забезпечення дисципліни в службовій діяльності митників Держмитслужби України основуються на таких нормативно-правових актах, як Постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців» від 23.08.2017 №640, та «Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження» від 04.12.2019 №1039 тощо [14;15].

До правових засад кадрового забезпечення Держмитслужби можна віднести не тільки підзаконні нормативно-правові акти КМУ, але й нормативні акти інших державних органів та відомств. Наприклад, Наказ Міністерства фінансів України (далі – Мінфін) від 23.02.2022 №90, який визначив загальні положення щодо організації та проходження стажування громадян з числа молоді, які не перебувають на посадах державної служби, в апараті Державної митної служби України та її територіальних органах [16]. Варто також звернути увагу на Наказ Національного агентства України з питань державної служби (далі – НАДС) «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» від 05.08.2016 №158. Правила є узагальненим зібранням професійно-етичних вимог щодо правил поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, діяльність яких спрямована на служіння народу України і територіальній громаді шляхом забезпечення охорони та сприяння у реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Метою цих Загальних правил є зміцнення авторитету державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, формування позитивної репутації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, а також забезпечення інформування громадян про норми етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування стосовно них [17].

Висновки

Тож, проведене наукове дослідження, дає змогу констатувати, що у системі нормативно-правового регулювання кадрового забезпечення Державної митної служби гармонічно поєднано норми різних галузей права, зокрема, трудового та адміністративного. Разом із тим, здійснений аналіз дає можливість говорити про те, що в системі правових засад кадрового забезпечення Державної митної служби України ключове місце належить саме нормам адміністративної галузі права, адже саме за допомогою останніх: 1) регламентується порядок діяльності суб'єктів кадрового забезпечення, їх адміністративно-правовий статус, завдання та функції; 2) регулюються організаційно-управлінські особливості внутрішньо діяльності Держмитслужби, її організаційно-штатна структура, яка прямо впливає на кадрову політику; 3) окрес-

люються адміністративно-правові форми та методи кадрового забезпечення даного відомства; 4) розкриваються адміністративні процедури кадрового забезпечення; тощо.

Література

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю70 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998 Т. 5: П-С. 2003. 736 с.

2. Аверьянов В.Б. Аппарат государственного управления: интересы и деятельность. К., 1993. 216 с.

3. Федорова К.І. Адміністративно-правове регулювання приватної нотаріальної діяльності в Україні: дисертація. Запоріжжя: Запорізький національний університет. 2008. 209 с.

4. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. ; Вид. 2-е, доп. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.

5. Каддафі М. Зелена книга. К. : Фенікс, 2003. 160 с.

6. Комзюк А.Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні: дисертація. Харків: Національний університет внутрішніх справ. 2002. 408 с.

7. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-вр. Офіційний вісник України. 2010. №72/1. Ст.2598.

8. Кодекс законів про працю України: кодекс, закон від 10.12.1971 №322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до №50.

9. Митний кодекс України. 13.03.2012 №4495-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. №44-45.

10. Про державну службу: закон віл 10.12.2015 №889-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. №4. Ст.43.

11. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова, положення від 06.03.2019 №227. Офіційний вісник України. 2019. №26. Ст.900.

12. Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби: постанова, порядок від 25.03.2016 №246. Офіційний вісник України. 2016. №28. Ст.1116.

13. Питання присвоєння рангів державних службовців та співвідношення між рангами державних службовців і рангами посадових осіб місцевого самоврядування, військовими званнями, дипломатичними рангами та іншими спеціальними званнями: постанова від 20.04.2016 №306. Офіційний вісник України. 2016. №34. Ст.1329.

14. Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження: постанова від 04.12.2019 №1039. Офіційний вісник України. 2019. №100. Ст.3354.

15. Про затвердження Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців: постанова від 23.08.2017 №640. Офіційний вісник України. 2017. №70. С.2124.

16. Про затвердження Порядку проведення стажування громадян з числа молоді, які не перебувають на посадах державної служби, в апараті Державної митної служби України та її територіальних органах: наказ від 23.02.2022 №90. Офіційний вісник України. 2022. №22. Ст.1174.

17. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: наказ від 05.08.2016 №158. Офіційний вісник України. 2016. №74. Ст.2493.

АНОТАЦІЯ

З'ясовано, що адміністративно-правове регулювання – це здійснюваний за допомогою норм адміністративної галузі права регулюючий та упорядковуючий вплив на суспільно-правові відносини в сфері публічного управління, а також у напрямку забезпечення виконання функцій держави та діяльності її органів та їх посадових осіб. Відмічено, що ключове значення в механізмі адміністративно-правового регулювання відіграють саме нормативно-правові акти, за допомогою яких встановлюється порядок, межі, а також інші особливості впорядкування відповідної системи суспільних правовідносин. Наголошено, що систему правових засад кадрового забезпечення Держмитслужби складає велика кількість нормативно-правових актів різної юридичної сили.

Констатовано, що у системі нормативно-правового регулювання кадрового забезпечення Державної митної служби гармонічно поєднано норми різних галузей права, зокрема, трудового та адміністративного. Разом із тим, здійснений аналіз дав можливість обґрунтувати, що в системі правових засад кадрового забезпечення Державної митної служби України ключове місце належить саме нормам адміністративної галузі права, адже саме за допомогою останніх: 1) регламентується порядок діяльності суб'єктів кадрового забезпечення, їх адміністративно-правовий статус, завдання та функції; 2) регулюються організаційно-управлінські особливості внутрішньо діяльності Держмитслужби, її організаційно-штатна структура, яка прямо впливає на кадрову політику; 3) окреслюються адміністративно-правові форми та методи кадрового забезпечення даного відомства; 4) розкриваються адміністративні процедури кадрового забезпечення; тощо.

Ключові слова: адміністративне право, правове регулювання, кадрове забезпечення, Державна митна служба України.

SUMMARY

It was found that administrative-legal regulation is a regulatory and ordering influence on social-legal relations in the field of public administration, as well as in the direction of ensuring the performance of state functions and the activities of its bodies and their officials, carried out with the help of the norms of the administrative branch of law. It is noted that the key importance in the mechanism of administrative and legal regulation is played by regulatory and legal acts, with the help of which the order, boundaries, and other features of the regulation of the corresponding system of public legal relations are established. It is emphasized that the system of legal foundations of personnel support of the State Customs Service consists of a large number of normative legal acts of different legal force.

It has been established that in the system of regulatory and legal regulation of personnel support of the State Customs Service, the norms of various branches of law, in particular, labor and administrative, are harmoniously combined. At the same time, the analysis provided an opportunity to substantiate that in the system of legal foundations of personnel support of the State Customs Service of Ukraine, the key place belongs precisely to the norms of the administrative branch of law, because it is with the help of the latter: 1) the order of activity of personnel support subjects, their administrative legal status, tasks and functions; 2) the organizational and managerial peculiarities of the internal activity of the State Customs Service, its organizational and staffing structure, which directly affects personnel policy, are regulated; 3) the administrative and legal forms and methods of staffing of this department are outlined; 4) the administrative procedures of personnel support are disclosed; etc.

Keywords: administrative law, legal regulation, personnel support, State Customs Service of Ukraine.

INTERNATIONAL ECONOMIC AGREEMENTS AMONG DEVELOPING NATIONS IN ASIA: CASES OF VIETNAM AND MALAYSIA

YEDELIEV Roman - PhD (International Law), Associate Professor, Educational and Scientific Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID ID 0000-0002-6135-3518

УДК 341:33

DOI 10.32782/EP.2023.4.37

This comprehensive research explores the intricate dynamics of international economic agreements among Southeast Asian nations, with a primary focus on the economies of Vietnam and Malaysia. Through a meticulous examination of historical trajectories and contemporary trends, the study provides valuable insights into the evolution of economic cooperation within the ASEAN framework and its impact on regional development. By employing a comparative analysis, the research elucidates the distinct economic profiles of Vietnam and Malaysia, highlighting their roles as key drivers of economic growth and integration in Southeast Asia. The study further investigates the efficacy of major trade agreements such as the ASEAN Free Trade Area (AFTA) and the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP) in promoting trade liberalization and enhancing market access. Moreover, the research endeavors to unravel the complex causal relationships between international economic agreements and the socioeconomic development of the ASEAN region, thereby contributing to a deeper understanding of regional dynamics and facilitating evidence-based policymaking. Through its comprehensive approach and rigorous analysis, this study aims to advance scholarly discourse on regional integration, economic cooperation, and sustainable development in Southeast Asia.

Keywords: international economic law, international organization, international economic agreement, treaty, free trade association, economic cooperation, ASEAN, Southeast Asia.

Introduction

International economic agreements among Southeast Asian nations are pivotal instruments fostering economic cooperation and development in the region. These agreements, exemplified by initiatives like the ASEAN Free Trade Area (AFTA) and the ASEAN Economic Community (AEC), aim to enhance trade relations, promote investment, and facilitate economic growth across member states. The economies of Southeast Asian nations are deeply interconnected through trade, investment, and regional integration initiatives such as the ASEAN Economic Community. Each country's economic performance significantly impacts the overall economic health of ASEAN due to the region's high level of intra-regional trade and investment. For example, Malaysia`s role as a financial hub and trading center amplifies its influence on the ASEAN economy. Similarly, the manufacturing process of countries like Indonesia and Vietnam contributes to the region's supply chain resilience and competitiveness. Economic policies and developments in major economies like Indonesia and Malaysia have far-reaching implications for the stability and growth of the ASEAN region as a whole. Overall, the interconnectedness of Southeast Asian economies underscores the importance of regional cooperation and coordination to promote sustainable economic development and prosperity.

Issues and purpose of the research

This study endeavors to undertake a comprehensive retrospective analysis concerning

the developmental trajectories of distinct economies within the Southeast Asian region and their collective repercussions on the broader regional landscape. Additionally, it seeks to elucidate the causal nexus between ratified international accords and the efficacy of multilateral trade dynamics within the region. Finally, the research aspires to discern the correlation, if any, between the establishment of free trade zones and the pace of economic advancement within the region.

Analysis and results

Vietnam is a nation experiencing steady and fast economic growth. However, Vietnam's economy has slowed down recently as a result of the global economic recession and the effects of the public debt crisis in Europe, the US, and China, which are thought to be significant export markets for Vietnam.

To avoid hurting the nation's exports and economy, the Vietnamese government has managed the fluctuation of the dong's exchange rate against the US dollar to a level of 1 USD for every 20,800–21,000 dong, even with the implementation of stimulus measures. Periodically, the Vietnamese government implements measures to entice foreign investors to conduct business there. through enhancing and changing restrictions. To make it easier for foreigners to start a trading company by permitting able to register a trading corporation with 100% ownership [1].

With the sixth-largest economy in ASEAN right now, Vietnam plays a significant role in the Greater Mekong Subregional Economic Corridor, an alliance of six nations that also includes Thailand and Myanmar. China, Vietnam, Cambodia, Laos, and the southern region to encourage commercial expansion of investment and development in a range of sectors, including the environment, telecommunications, electrical systems, and transportation routes, among others.

Vietnam boasts a population of over 90 million, making it a good supply of labor as well as a market for goods and services. It also offers an abundance of natural resources for the manufacturing and tourism sectors. Vietnam is ideally situated geographically as well. Vietnam has great potential for economic growth as it is well-connected by road, has connections to other ASEAN nations, and serves as Laos' and China's Yunnan Province's seaport. It also attracts foreign investors' attention. The following industries are of interest: processing of agricultural crops, and fisheries. The following industries are developing now: building of accommodation and producing supplies, fabrics and ready-made apparel, travel, etc. [2].

In comparison to other ASEAN members, Vietnam's business start-up index is at a satisfactory level as a consequence of ongoing improvements to investment-related regulations. Additionally, the country has started banking sector reforms that will make it easier for investors to obtain funding sources for business operations. Nonetheless, Vietnam's energy infrastructure continues to face issues. in the area of electrical energy specifically. and tax system issues that are still intricate and unique to each region. As a result, investors should research, prepare, and take appropriate action to avoid and resolve these issues.

As a member of the ASEAN Economic Community, Vietnam benefits from tax advantages in trade with other members of the AEC as well as the right to treat 89 nations (including 25 members of the European Union) as most-favored nations. In addition, Vietnam receives preferential tariffs from the US, the EU, Japan, and Australia when export goods are not eligible for tax breaks. Including the generalized system of preferential taxes (GSP) from those nations. Furthermore, Vietnam has established thirteen free trade agreements with fifty-three significant nations and territories, such as the Regional Economic Partnership Agreement and the Eurasian Economic Union (EAEU). EU-Vietnam FTA 40 and the Pacific (Comprehensive and Progressive Trans-Pacific Partnership, or CPTPP). Vietnam can compete in significant international marketplaces since it has a sizable international market and the lowest import taxes in the group [3]. Consequently, the worth of global trade has consistently grown, rising from US$428,126 million in 2017 to US$45,355 million in 2020. Over the course of that time, it grew by 11.8 percent year on average and experienced a trade surplus. At the end of 2020, there will be 94.8 billion US dollars in international reserves, which can

cover imports for 3.7 months. This represents an increase from 2,112 million US dollars in 2017 to 19,955 million US dollars in 2020, or an average annual growth of 96.1 percent. [4] This demonstrates Vietnam's economic situation, which is one of the things luring foreign investors seeking out production sources with solid economic foundations due to its steady and robust expansion. steady and offers investment opportunities.

Vietnam continues to place a high value on ASEAN integration for a number of reasons. First off, given Vietnam's comparatively low level of development, ASEAN was the first region to liberalize trade and investment through the ASEAN trade in goods agreement and the ASEAN investments protection agreements. The slow pace of ASEAN integration also makes it possible to make less expensive adjustments to the economic and regulatory facets. Second, the scope of ASEAN integration has expanded, encompassing not just trade and investment but also foreign policy, socioeconomic concerns, security cooperation, and even non-traditional security issues. Thirdly, the Member States of ASEAN have been collaborating to lessen the disparity in intra-regional development, specifically between Vietnam, Burma, Viet Nam, Lao PDR, and Cambodia. For instance, the ASEAN Declaration of Human Rights plays a crucial role in fostering economic development across the ASEAN region by promoting social stability and inclusivity, which are essential for attracting investments and fostering business confidence. By upholding human rights principles such as non-discrimination, fair labor practices, and access to education and healthcare [5].

Lastly, ASEAN as a whole has gained prominence in global and regional projects like the Asia-Europe Meeting and the East Asia Summit. As a result, Vietnam has been able to participate in a number of regional initiatives and discussions that support increased economic integration and sustainable development in Southeast Asia as a result of its membership in ASEAN.

There are other strategic advantages for Vietnam's growth in addition to the apparent ones of promoting trade with other nations and improving its appeal as an investment location for importers and exporters. With the support of free trade agreements, Vietnam's economy will be able to export more sophisticated high-tech commodities including electronics, machinery, automobiles, and medical equipment rather than mostly low-tech manufacturing products and basic goods.

First, the nation can increase its export competitiveness by expanding its trade networks and importing cheaper intermediate goods from partner nations, thereby diversifying its sourcing partners.

By forming alliances with overseas companies that can provide the technology and know-how required to transition to higher value-added production. Although Vietnam is known for its low-cost manufacturing, the industry leader Vingroup has collaborated with multinational corporations (MNCs) to develop high technology products by using technology and know-how transfer may help Vietnam produce its own goods. The utilization of advanced business techniques and technology has the potential to enhance labor productivity in Vietnam and increase the nation's export potential.

Vietnam's participation in these trade agreements will also guarantee compliance with national laws protecting the environment and labor rights, among other things. Vietnam will be able to develop into a manufacturing hub and increase its export base thanks to the standards of product quality, manufacturing, and employee rights provided by these accords. Additionally, Vietnam is a party to the ASEAN Economic Community Blueprint, which outlines measures to create a single market and production base, further enhancing economic cooperation and growth within ASEAN.

On the other hand, Malaysia which is being studied in the context of this research has a more diversified economy than Vietnam, with a strong focus on manufacturing, services, and natural resources. The country is one of the world's largest producers of palm oil and rubber, and it also has a well-developed manufacturing sector, particularly in electronics, automotive, and petroleum products. Malaysia has also invested heavily in infrastructure and technology, contributing to its economic development. It is situated on a major maritime waterway that links the Pacific and Indian oceans to the east and west, giving it a strategic location

along the Straits of Malacca. Malaysia acknowledges the significance of global trade and relationships for the advancement and prosperity of the country. Its gross exports of products and services show this.

Due to its reliance on foreign trade, Malaysia has liberalized its trade laws and placed a strong priority on bilateral and regional trade agreements. Malaysia was a founder member of the World Trade Organization which superseded the General Agreement on Trade and Tariffs, having joined the GATT in 1957.

Malaysia participates in the ASEAN Trade-In Goods Agreement (ATIGA) and has regional free trade agreements (FTAs) with China, Japan, Korea, India, Australia, and New Zealand through ASEAN. The Developing Eight (D-8) Preferential Tariff accords (PTA) and the Trade Preferential System-Organization of Islamic Conference (TPS-OIC) are two more completed trade accords. In June 2019, the ASEAN-Hong Kong, China Free Trade Agreement (AHKFTA) came into effect. As per the terms of the agreement, 10% of tariff lines would be eliminated by Malaysia within 14 years, and customs charges on 85% of products traded with Hong Kong will be eliminated within 10 years [6].

On February 4, 2016, the Trans-Pacific Partnership Agreement (TPPA) was signed. The remaining TPP members developed the Comprehensive and Progressive Agreement for the Trans-Pacific Partnership (CPTPP) following the formal withdrawal of the United States from the TPP in 2017. All eleven of the participating nations—Australia, Brunei Darussalam, Canada, Chile, Japan, Malaysia, Mexico, New Zealand, Peru, Singapore, and Vietnam—signed the CPTPP on March 8, 2018. The CPTPP, which was accepted by the Malaysian government on October 5, 2022, is anticipated to give Malaysia greater access to markets that it has not previously had through other free trade agreements, including Canada, Mexico, and Peru [7].

On March 18, 2022, the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) became operative for Malaysia. With 29 percent of global commerce, the RCEP is the largest free trade agreement and is between China, South Korea, Australia, Japan, New Zealand, and the ten ASEAN members. Creating a more thorough regional economic integration among its members is the aim of the RCEP. The member nations' individual bilateral free trade agreements are also to be streamlined and unified by the RCEP.

Malaysia got the main impact from the trade agreement with non-tariff measures become more crucial in a low-tariff environment. NTMs can be employed as a tool for protectionist trade regulations. Malaysian traders and manufacturers understand the significance of NTMs in this regard since they have an impact on the import of finished goods, intermediate inputs, and raw materials. If NTMs are utilized adversely, a variety of justifications, such as those related to health, safety, or sanitation, may be invoked to impede trade. This particularly applies to SMEs.

The ramifications of these problems for Malaysian SMEs are dire. Malaysia aspires to grow its total demand, mostly through domestic demand, hence the development of its SMEs is more important than ever. SMEs are crucial to this scheme's success. NTMs must be lowered in order to promote SMEs' expansion and enable them to focus more on exports. Thus, the AEC's objectives of lowering NTMs align with Malaysia's own objective of promoting the expansion of SMEs [8].

A list of NTMs can be found in the Royal Malaysian Customs (Prohibition of Import) Order. This list has four schedules that categorize imports according to the NTM's objective. The products for which imports are strictly forbidden are listed in the first schedule. The second schedule enumerates imports that are prohibited without import licenses for the protection of intellectual property, the environment, public health, and security. The third schedule lists imports that require licenses in order to safeguard regional industries, and the fourth schedule lists products for which imports are only permitted in accordance with the stated importation method.

Non-tariff protection for autos and parts has been preserved or even expanded throughout time. According to the World Trade Organization (2006), the import licensing system and substantial import taxes protect the automobile sector. One of the main obstacles to the import

of automobiles made in other countries is the high excise tax structure. This effectively operates as a barrier for foreign cars, especially when combined with the tax concessions granted to local autos based on local content [9].

While there are still problems with NTMs, there are also places where there has been substantial improvement. The creation of sound standards and testing procedures is one such example. Good facilities are available at the Standards and Industrial Research Institute of Malaysia to guarantee that standards are measured in accordance with global benchmarks. SME interviews indicate that more work has to be done to streamline processes and paperwork. Furthermore, delays in clearance are attributed to the Standards and Industrial Research Institute of Malaysia's shortage of skilled staff.

Another aspect of trade agreement with Malaysia is the policy towards liberalization. Although Malaysia's ASEAN Comprehensive Investment Agreement (ACIA) reservation list for products is somewhat lengthy, the country has been aggressively working to liberalize its services sector [10]. It has given local automakers preferential treatment, but it is selectively loosening regulations on energy-efficient cars. This shows how a national champion is prioritized while simultaneously trying to include strategic industrial aims.

The government has consistently maintained that it wants to liberalize investment. 2009 saw the announcement of several measures by Prime Minister Najib Razak in his 2009 Budget Speech, marking a significant step in this direction. One of the actions made was the rationalization of the Foreign Investment Committee's investment standards, which made it possible for foreign investment to be more liberally accepted. The announcement to liberalize 27 services-related subsectors was even more groundbreaking. The government said that certain sectors will not be subject to the 30% Bumiputera equity criteria, thereby relaxing the equity condition. The business, tourism, transportation, computer and associated goods, health and service, and sports and other recreational services sectors were among the exempted industries [11].

The government's seriousness about liberalizing investment is evident from the available data. It has made significant progress toward investment liberalization, especially in the services industry. In light of Malaysia's expansion and the numerous economic corridors that have been established, this is essential. Second, Malaysia seeks to promote the expansion of the services sector as a means of promoting national economic growth. Lastly, the nation is pursuing a number of free trade agreements that won't be possible without investment liberalization. Without a question, the government is committed to achieving its goal of liberalizing investment, but more needs to be done. This comprises benchmarking practices, international standard-compliant policies, and uniform rules and regulations.

Conclusion

In conclusion, this study has shed light on the intricate interplay between international economic agreements and the economic development of Southeast Asian nations. Through a retrospective analysis, it has been elucidated that these agreements have played a significant role in shaping the economic landscape of the region, facilitating trade, investment, and growth. Additionally, trade agreements have fulfilled a number of its promises on regional integration. But the liberalization of the merchandise trade has seen the greatest advancements. There is still plenty of space to support additional liberalization in other sectors, like trade in services and investments. Experiences from the past in ASEAN have demonstrated that more liberalized business environments do not always translate into stronger economic growth and more sophisticated economy. Therefore, institutional shortcomings, the wide disparities across ASEAN Member States, or the introduction of new concerns, such as non-traditional security issues, may provide a hurdle to future attempts at ASEAN integration and common international undertakings in a form of multilateral agreements.

Sources

1. Vietnam Tax & Legal Handbook. 2020 and beyond. *KPMG*. URL: https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/vn/pdf/publica-

tion/2020/Vietnam_Tax_Legal_Handbook.pdf (date of access: 27.12.2023).

2. Vietnam Economic Update – H1 2023. PwC Market Research & Economic Study. *PwC*. URL: https://pwc.com/vn/en/publications/2023/230811-pwc-vietnam-quarterly-economic-h12023.pdf (date of access: 27.12.2023).

3. EU-Vietnam free trade agreement in process. 2018. *European Parliament*. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628248/EPRS_BRI(2018)628248_EN.pdf (date of access: 27.12.2023).

4. World Trade Statistical Review 2022. *World Trade Organization*. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtsr_2022_e.pdf (date of access: 27.12.2023).

5. ASEAN Declaration of Human Rights. November 19, 2012. *ASEAN*. URL: https://asean.org/asean-human-rights-declaration/ (date of access: 27.12.2023).

6. Dardak R., Masdek N. Trade Liberalization ASEAN and its Impact on Malaysia's Food Security. *Food and Fertilizer Technology Center for the Asian and Pacific Region*. URL: https://ap.fftc.org.tw/article/3397 (date of access: 27.12.2023).

7. Malaysia Country Commercial Guide. *Official Website of the International Trade Administration*. URL: https://www.trade.gov/malaysia-country-commercial-guide (date of access: 27.12.2023).

8. Non-Tariff Barriers (NTBs) in ASEAN and their elimination from a business perspective. *Enhanced Regional EU-ASEAN Dialogue Instrument (E-READI)*. URL: https://static1.squarespace.com/static/5393d501e4b0643446abd228/t/5d0f2c0e17e3300001e2e857/1561275474331/NTBs+in+ASEAN.pdf (date of access: 27.12.2023).

9. Malaysian Customs Order. *Official Portal of Royal Malaysian Customs Department*. URL: https://www.customs.gov.my/en/pg/Pages/pg_prthkastam.aspx (date of access: 27.12.2023).

10. ASEAN Comprehensive Investment Agreement. *ASEAN*. URL: https://agreement.asean.org/media/download/20140119035519.pdf (date of access: 27.12.2023).

11. Doing Business in Malaysia. 2016. *Baker McKenzie*. URL: https://www.bakermckenzie.com/-/media/files/insight/publications/2017/10/belt-road/doing_business_in_malaysia_2016.pdf?la=en (date of access: 27.12.2023).

Єделєв Роман Сергійович, кандидат юридичних наук, доцент НН Інститут міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ДОГОВОРИ ДЕРЖАВ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ, У АЗІЇ: ДОСВІД В'ЄТНАМУ ТА МАЛАЙЗІЇ

У дослідженні вивчається взаємозв'язок міжнародних економічних договорів між державами країнами Південно-Східної Азії з головною увагою на досвід В'єтнаму та Малайзії. Дослідження визначає еволюцію економічної співпраці в рамках АСЕАН і її вплив на регіональний розвиток. За допомогою порівняльного аналізу з'ясовано відмінні економічні профілі В'єтнаму та Малайзії, підкреслена їхня роль як ключових рушійних сил економічного зростання та інтеграції в Південно-Східній Азії. Порівняна ефективність основних торговельних угод, таких як Зона вільної торгівлі АСЕАН і Всеохоплююча та прогресивна угода про транстихоокеанське партнерство, у сприянні лібералізації торгівлі та розширенні доступу до ринку. Крім того, з'ясовані причинно-наслідкові зв'язки між міжнародними економічними договорами та соціально-економічним розвитком регіону АСЕАН, що сприяє глибшому розумінню регіональної динаміки та виробленню політики на основі фактичних даних. Дослідження спрямоване на розвиток наукового дискурсу щодо регіональної інтеграції, економічного співробітництва та сталого розвитку в Південно-Східній Азії.

Ключові слова: міжнародне економічне право, міжнародна організація, міжнародна економічна угода, міжнародний договір, зона вільної торгівлі, економічне співробітництво, АСЕАН, Південно-Східна Азія.

ЦИФРОВІ АКТИВИ, ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН

АНІКІНА Галина Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління а права імені Леоніда Юзькова

ORCID https://orcid.org/0000-0001-7482-019X

ГРИЦИШИНА Лариса Валеріївна - доктор філософії з права, доцент кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління а права імені Леоніда Юзькова

ORCID https://orcid.org/ 0000-0002-8590-728X

DOI 10.32782/EP.2023.4.38

Статтю присвячено теоретичному осмисленню та встановленню поняття цифрових речей як нових об'єктів цивільних правовідносин. Акцентовано увагу, що останнім часом з'явилися і продовжують з'являтися об'єкти, які потребують окремого осмислення задля прийняття важливих рішень щодо їх належного регулювання. В нормативних актах поняття «цифрових активів» ототожнюється з поняттям «віртуальних активів», «цифрового контенту», «криптоактивів», «криптовалюти». Така термінологічна плутанина створює умови для виникнення суперечливості та неоднозначності щодо цих термінів. У дослідженні проаналізовано ознаки кожного з цих понять. Висловлюється думка, що поняття «цифрових активів» і «віртуальних активів» є тотожними. Віртуальні активи можуть існувати лише за допомогою використанням електронних систем інформацію у двійковий код. Всі інші поняття такі як «цифровий контент», «криптоактиви» є вужчими поняттями.

Акцентується увага, що у наш час постала особлива необхідність легітимації операцій із віртуальними активами, доцільно прискорити розробку та вдосконалення правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу. При укладенні договорів, об'єктом яких виступають цифрові речі варто враховувати їх особливості.

Ключові слова: цифрова річ, цифровий актив, віртуальний актив, криптовалюта, об'єкт цивільних прав, правовий режим, оборотоздатність, цивільні договірні відносини.

Постановка проблеми

Сучасність безперервно трансформує звичний стан речей у суспільстві, модернізуючи його в усіх можливих проявах. Активне впровадження в наше життя технологій впливає на всі сфери життя практично кожної людини.

Розвиток здобутків технічного прогресу та цифрових інновацій постійно супроводжуються дискусіями юридичного характеру. Зокрема, такий розвиток зумовив появу нових понять: «цифрові речі», «цифрові активи», «віртуальні активи», «цифровий контент», «криптовалюта» та пов'язаних із ними процесів. В наш час особливо актуальним є питання щодо визначення правового режиму вищезгаданих об'єктів, їх можливості бути об'єктом цивільних договірних відносин. З цього приводу слушно зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва: «останнім часом з'явилися і продовжують з'являтися об'єкти, які потребують окремого осмислення задля прийняття важливих рішень щодо їх належного регулювання. Вимагають уваги такі новітні об'єкти, як активи, в тому числі віртуальні, цифровий контент. Вони вже «освоїлись» у нашому бутті, але не в правовій площині, тим більш науковій, де про них інформації обмаль» [1, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремими питаннями щодо дослідження правових питань пов'язаних з використанням об'єктів цифрового середовища займалися такі вітчизняні й зарубіжні вчені:

С. В. Волосович, І. І. Дороніна, С. О. Грицай, Н. О. Горобець, І. В. Майсун, А. М. Ісаєв, А. Т. Ковальчук, А. А. Кудь К. Г. Некіт Р. А. Майданик, Л. М. Максимів, А. С. Овчаренко, І. В. Спасибо-Фатєєва, Ю. Є. Ходико, С. В. Цукан, В. О. Яроцький та інші.

Метою статті є дослідження понять «цифрові речі», «цифрові активи», «віртуальні активи», «цифровий контент», «криптовалюта», осмислення правового режиму зазначених об'єктів, їх особливостей як об'єкта цивільних договірних відносин.

Викладення основного матеріалу

На сьогодні поняття «цифровий актив» не має єдиного однозначного комплексного визначення, яке б повністю розкривало суть цього терміна. Це що значно ускладнює розуміння багатьох процесів, пов'язаних із його використанням. Насамперед слід з'ясувати поняття «цифрового активу». Визначення поняття «цифровий актив» складається з двох самостійних понять — «цифровий» та «актив». Слово «цифровий» описує інформацію, виражену за допомогою чисел і означає електронну форму існування певного об'єкту. Зазначений термін походить від англійського «digital», що означає «цифровий». У Тлумачному словнику поняття «цифровий» розглядається як такий, що переводить інформацію з використанням електронних систем у двійковий код, призначений для послідовного оброблення, збереження та передавання відповідної інформації [2]. Це поняття тісно пов'язане із процесами розповсюдження, інтеграції інформації та інформаційних технологій у різноманітні сфери діяльності та є невід'ємною частиною багатьох понять і процесів, які характеризують зміни, які відбуваються не лише в фінансово-економічному секторі, але й в суспільстві вцілому. Слово «актив» означає майнову цінність цифрового об'єкта і розкривається як сукупність грошей, майна, що належить суб'єкту господарювання, в які попередньо були вкладені кошти власників. Використання активів, повинно призвести до отримання економічних вигод у майбутньому [3, с. 27].

На думку Л. М. Максимова, цифрові активи є об'єктом цивільних прав, який не має матеріальної форми, однак, на думку автора щодо них можуть виникати цивільні права та обов'язки [4, с. 288].

В нормативних актах поняття цифрових активів ототожнюється з поняттям «віртуальних активів», «цифрового контенту» «криптоактивів», «криптовалюти» Така термінологічна плутанина створює умови для виникнення суперечливості та неоднозначності поняття «цифровий актив» та перспектив його використання.

Слово «віртуальний» набуло надзвичайного поширення, воно стало своєрідним символом нової комп'ютерної епохи. Великий тлумачний словник сучасної мови трактує термін «віртуальний» як можливий, уявний, здатний заступати собою що-небудь [5]. Його використовують для уявного позначення найрізноманітніших явищ буденного життя, в значенні «нереальний», матеріально не втілений, уявний, химерний, той, що існує в іншому вимірі.

Визначення «віртуальних активів» закріплено в З У «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022, який поки не набрав чинності [6]. Відповідно до зазначеного нормативного акту, віртуальним активом є нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене за допомогою сукупності даних в електронній формі.

Відповідно до З У «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового ураження» від 6 грудня 2019 [7], віртуальним активом є цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати, та яке може використовуватися для платіжних, або інвестиційних цілей.

З вищезазначеного можна визначити такі ознаки віртуальних активів: а) являють собою нематеріальне благо; б) виражені в електронній формі; в) мають вартість, тобто – грошово-вартісний зміст; г) можуть бути об'єктом правовідносин.

Відповідно до ст. 4 З У «Про віртуальні активи», віртуальні активи поділяються на забезпечені та незабезпечені. Незабезпечені віртуальні активи не посвідчують майнових прав, забезпечені – посвідчують майнові

права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав. Під забезпеченням віртуального активу розуміється посвідчення ним майнових прав, зокрема прав вимоги на інші об'єкти цивільних прав [6].

Одним з різновидів «віртуальних активів» є криптовалюта. За своєю природою криптовалюта має автономний, децентралізований, транскордонний характер, не має юрисдикційної прив'язки й визначеного емітента. На сьогодні немає єдиного підходу до визначення криптовалют та інших віртуальних активів. Це пояснюється тим, що наразі світовими фінансовими установами та центральними банками не розроблено системних підходів до використання віртуальних валют.

Відповідно до Директиви ЄС 2018/843 «віртуальні валюти», визначаються як цифрове вираження вартості, яке не випускається чи не гарантується центральним банком, або державним органом, яке не обов'язково пов'язане із законодавчо встановленою валютою та не має правового режиму валюти чи грошей, але приймається фізичними або юридичними особами в якості засобу обміну, який можна передавати, зберігати та торгувати в електронному вигляді. Слід зауважити, що дане визначення має нейтральний характер, оскільки не містить жодних зв'язків, що стосуються технологій розподіленого реєстру [8].

Таким чином, правильним є висновок А. С. Овчаренко, що криптовалютам не властиві всі функції грошей повною мірою (як одиниця розрахунку, засіб збереження вартості), вони не забезпечуються державою, тому можна лише вести мову про використання криптовалют, як засобу обігу [9, с. 200].

Різні думки щодо співвідношення понять «цифрові активи», «віртуальні активи», зустрічається в юридичній літературі.

С. В. Цукан вважає, що поняття «віртуальні активи» та «цифрові активи» є синонімами [10, с. 613]. Л. М. Максимів не ототожнює цифрові активи і активи віртуальні. На думку науковця, віртуальний актив є різновидом цифрових речей. До категорії цифрових речей окрім віртуальних активів, входять цифровий контент, онлайновий обліковий запис, гроші та цінні папери, що існують виключно у цифровій формі [4, с. 289]. В той же час, поняття «віртуальні активи» ширше ніж поняття «криптоактиви», оскільки віртуальний актив може використовувати не лише технологію блокчейн щоб мати електронну форму. Тобто термін «криптоактиви» ширший, ніж поняття «криптовалюти» та включає в себе останні.

В актах національного законодавства зустрічається поняття «цифровий контент». В З У «Про цифровий контент та цифрові послуги» термін «цифровий контент» трактується як дані, які створюються і надаються в цифровій формі [11]. Відповідно до ст. 1 З У «Про платіжні послуги» «цифровим контентом» є товари чи послуги, що створюються і постачаються (надаються) виключно в електронному вигляді, споживаються з використанням технічних (цифрових, електронних) пристроїв та не передбачають використання, або споживання фізичних товарів чи послуг [12].

В юридичній літературі поняття «цифровий контент» розуміють як один з різновидів цифрової речі. Так на думку Р. А. Майданика, цифровою річчю визнається: цифровий контент, на який вона має право, обліковий запис електронної пошти, в мережі, або інший онлайновий обліковий запис, на який вона має право. Якщо цифровий контент надається на матеріальному носії, такому як компакт-диски або цифрові універсальні диски, до нього застосовуються положення про речі (майно) [13, с. 9]. Науковець акцентує увагу, на суб'єкті, який є зберігачем цифрової речі. Ним, вважає науковець є особа – суб'єкт господарсько діяльності, яка на професійних засадах надає доступ, підтримку, обробляє, отримує або зберігає цифрову річ іншої особи (користувача) на основі договору між зберігачем і користувачем [13, с. 10]. Право на об'єкт цифрових технологій має особа, в якої є права доступу до нього. Цей доступ відбувається через автентифікацію та верифікацію (авторизацію). Автентифікація є підтвердженням того, що вхід у систему здійснює належний користувач електронного ресурсу. Таким чином, відбувається проходження перевірки автентичності під час входу в електронний (цифровий) ресурс. Саме авторизація є процедурою, що дає особі можливість робити певні дії в електронній системі після входу

(перевірка, підтвердження прав на вчинення тих чи тих дій в системі). Автентифікація та авторизація може відбуватися, наприклад, через введення логіна, пароля, внаслідок чого надається доступ до віртуального блага, що міститься в електронній системі.

До специфічних ознак цифрових речей К. Г. Некіт відносить такі: 1) нематеріальність – цифрові речі не мають тілесної субстанції, відповідно, на відміну від матеріальних речей не піддаються амортизації; 2) стійкість і визначеність – цифрові речі як сукупність даних мають стійкий незмінюваний характер; 3) економічна цінність – вони мають комерційну цінність; 4) відчужуваність – цифрові речі можуть бути відділені від особи, яка їх передає, без можливості її тиражування, що визначає можливість розпорядження; 5) виключність – можливість контролю в певний момент часу лише однією особою [14, с. 39].

Цифровий контент, який є різновидом цифрової речі характеризується такими ознаками: *а) являє собою дані; б) є товарами чи послугами; в) виражений в електронній формі; г) споживається в електронній формі.* Згідно з зазначеним пунктом до цифрового контенту належати комп'ютерні програми, застосунки, ігри, музика, відеозаписи, або тексти, незалежно від того, яким чином вони надаються споживачу: шляхом завантаження, чи через надання віддаленого доступу до них, чи шляхом передання споживачеві матеріального носія, на якому вони записані (CD, DVD, флеш-диск тощо).

З усього вищезазначеного можна зробити висновок, що цифрові активи, віртуальні активи, цифровий контент, криптовалюта є різновидами цифрових речей. Зазначені об'єкти: а*) не мають об'єктивного вираження; б) існують в електронній формі; в) можуть бути вираженими в грошовому еквіваленті є об'єктами цивільний правовідносин.*

На нашу думку, поняття «цифрових активів» і «віртуальних активів» є тотожними. Віртуальні активи можуть бути лише за допомогою використанням електронних систем інформацію у двійковий код.

Всі інші поняття такі як «цифровий контент», «криптоактиви» є вужчими поняттями і включаються в поняття «цифрових» і «віртуальних» активів.

У зв'язку з цим, на нашу думку, надзвичайно важливим є те що сьогодні статті 177. Цивільного Кодексу України доповнено такими об'єктами цивільних прав як цифрові речі [15].

Ряд вітчизняних науковців Т. Гудіма, В. Устименко, Р. Джабраілов, О. Черних цілком слушно стверджують, що за умов не сформованості системи правового регулювання відносин щодо цифрових речей та наявності суперечностей у підходах до визначення функцій віртуальних активів виникає ситуація, коли порушуються фундаментальні засади правової держави зокрема і принцип верховенства права [16, с. 138]. А. С. Овчаренко також акцентує увагу на проблемі невизначеності правового режиму віртуальних активів. На думку автора, така невизначеність призводить до того, що особи, які мають у своїй власності віртуальні активи, фактично позбавлені ефективного способу захисту свого права власності на такі активи [9, с. 200].

Б. В. Деревянко звертає увагу на особливу необхідність легітимації операцій із віртуальними активами під час воєнного стану», наголошує на доцільності прискорення розробки та вдосконалення правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу [17, с. 33]. Цілком підтримуємо думку автора, адже після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України благодійна допомога нашій державі та її громадянам надається у тому числі і у вигляді віртуальних активів. Отримуючи таку допомогу, благодійні організації ставлять під сумнів прозорість своєї діяльності. У разі пожертви криптовалюти неможливо перевірити, чи є благодійник законним власником валюти. На відміну від інших активів, інформація, яка супроводжує операції з криптовалютами не є законним підтвердженням права власності на віртуальні активи.

Речове право забезпечує стан належності певних благ особі, панування над благом. Правочини (зокрема, договори) забезпечують цивільний обіг благ. Важливо з'ясувати чи можуть цифрові технології бути об'єктом класичних цивільних договорів?

На думку Є. О. Мічуріна, те що цифрові об'єкти виступають товаром у цивільно-

му обороті, не викликає сумніву. На думку науковця, в договірних правовідносинах, об'єктом яких є цифрові об'єкти, мова повинна йти про забезпечення можливості доступу до такого об'єкта. Якщо набувач через доступ чи через обумовлений відповідний електронний ресурс отримує можливість доступу до такого об'єкта у сенсі юридичного володіння віртуальним активом згідно із договором, цей договір можна вважати належно виконаним [18, с. 26].

Цілком погоджуємось з думкою Є. О. Мічуріна, яка полягаэ у тому, що при укладенні договорів, об'єктом яких виступають цифрові речі варто враховувати їх особливості. У майбутньому щодо об'єктів цифрових технологій має з'явитися спеціальна концепція абсолютних прав, яка буде враховувати їхню специфіку, як нематеріальних об'єктів. Сьогодні такої спеціальної концепції щодо об'єктів цифрових технологій не існує [18, с. 27].

Висновки із цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

На сьогодні поняття «цифровий актив» не має єдиного однозначного комплексного визначення, яке б повністю розкривало суть цього терміна, що значно ускладнює розуміння багатьох процесів, пов'язаних із його використанням.

В нормативних актах поняття «цифрових активів» ототожнюється з поняттям «віртуальних активів», «цифрового контенту» «криптоактивів», «криптовалюти». Така термінологічна плутанина створює умови для виникнення суперечливості та неоднозначності поняття «цифровий актив», та перспектив його використання. В результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що поняття «цифрових активів» і «віртуальних активів» є тотожними. Віртуальні активи можуть бути лише за допомогою використанням електронних систем інформацію у двійковий код.

Всі інші поняття такі як «цифровий контент», «криптоактиви» є вужчими і включаються в поняття «цифрових» і «віртуальних активів».

У зв'язку з цим, на нашу думку, надзвичайно важливим є те що сьогодні ст. 177. Ц К України доповнено такими об'єктами цивільних прав як цифрові речі. В наш час постала особлива необхідність легітимації операцій із віртуальними активами, доцільно прискорення розробку та вдосконалення правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу. При укладенні договорів, об'єктом яких виступають цифрові речі варто враховувати їх особливості. В договірних правовідносинах, об'єктом яких є цифрові об'єкти, мова повинна йти про забезпечення можливості доступу до такого об'єкта.

Література

1. Нетипові об'єкти : зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2022. 266 с.

2. Комплекс базових понять феномену «цифровий актив». URL: https://www.bitbon.space/ua/knowledge-base/use-of-digital-assets/predicting-the-impact-of-digital-assets-on-socioeconomic-development-of-an-enterprise/a-complex-of-basic-concepts-of-the-digital-asset-phenomenon

3. Прогнозування впливу цифрових активів на соціально-економічний розвиток підприємства: метод. посіб. / Кудь А. А. та ін. Харків: ХОГОКЗ, 2020. 76 с.

4. Максимів Л. М. Теоретико-правова характеристика поняття та особливостей віртуальних активів за законодавством України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. 2023. № 61. С. 286-295.

5. Великий тлумачний словник сучасної мови. URL: https://slovnyk.me/dict/vts/%D0%B2%D1%96%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9

6. Про віртуальні активи. Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2074-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/b1

7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Закон України від 06 грудня 2019 р. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020 р., № 25. Ст.171.

8. Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for

the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU. Official Journal of the European. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2018.156.01.0043.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2018%3A156%3ATOC

9. Овчаренко А. С. Правове регулювання віртуальних активів та криптовалют в україні: сучасний стан і перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4. 2020. С. 201-202.

10. Цукан С. В. Поняття, правова природа та класифікація віртуальних активів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2023. Випуск 80. С. 613-618.

11. Про цифровий контент та цифрові послуги від 10 серпня 2023 № 3321-IX. *Офіційний вісник України*. 2023 р. № 85, Ст. 4905.

12. Про платіжні послуги: Закон України від 30 червня 2021 № 1591-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1591-20#Text

13. Майданик Р. А., Романюк Я. М. Переосмислення речового права в сучасних умовах. *Речове право: пріоритети та перспективи*. Матеріали київських правових читань. (м. Київ, 22 березня 2019 року); відп. ред. Р. А. Майданик. К.: Алерта, 2019. С. 8–32.

14. Некіт К. Г. Цифрові дані та інформація як об'єкти права власності. *Часопис цивілістики*. №42. С. 38–44.

15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 №435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

16. Гудіма Т., Устименко В., Джабраілов Р., Черних О. Особливості правового регулювання обігу віртуальних активів в Україні: де-факто vs де-юре. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. Volume 5 (46). 2022. С. 137-148. file:///C:/Users/UserComp/Downloads/3844_137_148.pdf

17. Деревянко Б. В. Потреба в легітимації операцій із криптовалютою під час воєнного стану. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір:* матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 8 червня 2022 р.). Полтава : ПУЕТ, 2022. С. 32-35.

18. Мічурін Є. О. Об'єкти цифрових технологій та їхнє правове регулювання. *COPERNICUS Political and Legal Studies*. Vol. 1, Issue 3 (September 2022). C. 22-29.

Halyna ANIKINA
Larysa HRYTSYSHYNA

DIGITAL ASSETS, AS OBJECTS OF CIVIL CONTRACTUAL RELATIONS

The article is devoted to the theoretical understanding and establishment of the concept of digital things as «new» objects of civil legal relations. Attention is drawn to the fact that recently there have been and continue to be objects that require separate consideration in order to make important decisions regarding their proper regulation. Such new objects require attention. In regulatory acts, the concept of digital assets is identified with the concept of «virtual assets», «digital content», «crypto-assets», «crypto-currency». Such terminological confusion creates conditions for the emergence of contradictions and ambiguity regarding these words. The study analyzed the characteristics of each of these concepts. As a result of the research, it was concluded that digital assets, virtual assets, digital content, cryptocurrency are types of digital things. The specified objects: a) do not have an objective expression; b) exist in electronic form; c) can be expressed in monetary terms and are objects of civil legal relations.

The opinion is expressed that the concepts of «digital assets» and «virtual assets» are identical. Virtual assets can only be through the use of electronic systems information in binary code.

All other concepts such as digital content, cryptoassets are narrower concepts and are included in the concept of digital and virtual assets. It is emphasized that in our time, there is a special need to legitimize transactions with virtual assets, it is expedient to accelerate the development and improvement of legal regulation of the circulation of virtual assets in Ukraine, taking into account the experience of the countries of the European Union. When concluding contracts, the object of which are digital things, their peculiarities should be taken into account.

Keywords: digital thing, digital asset, virtual asset, cryptocurrency, object of civil rights, legal regime, negotiable, civil contractual relations.

БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ОБ'ЄКТ ПРЕДСТАВНИЦТВА В СУДІ БЕЗ ПОВНОВАЖЕНЬ

БУЛГАКОВА Оксана Дмитрівна - здобувачка кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

УДК 343.364
DOI 10.32782/EP.2023.4.39

У статті визначено, що встановлення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення має важливе значення для з'ясування характеру й ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння, правильної його кваліфікації, надає можливість чітко розмежувати суміжні кримінальні правопорушення. Природу кримінального правопорушення максимально повно відображають ті конкретні суспільні відносини, які є безпосереднім об'єктом. Аргуменртовано, що основним безпосереднім об'єктом представництва в суді без повноважень є суспільні відносини, які нерозривно пов'язані із суспільними відносинами, що є родовим і видовим об'єктом цього кримінального правопорушення та є частиною останніх. Тому суспільні відносини, що є основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400-1 Кримінального кодексу України, слід також визначати крізь призму забезпечення виконання іншими суб'єктами законної професійної діяльності, які сприяють здійсненню правосуддя. Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400-1 Кримінального кодексу України, є встановлений законом порядок здійснення правосуддя, який забезпечує діяльність захисника чи представника особи щодо надання ними правової допомоги. Представництво в суді без повноважень, а так само умисне невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги, тягнуть за собою порушення суспільних відносин щодо визначеного законом порядку діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ й організацій незалежно від форми власності в частині підготовки, складання, використання та видачі офіційних документів, а також посвідчення фактів, що мають юридичне значення. Додатковим безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400-1 Кримінального кодексу України, буде визначений законом порядок діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності в частині підготовки, складання, використання та видачі офіційних документів, а також посвідчення фактів, що мають юридичне значення.

Ключові слова: безпосередній об'єкт, кримінальне правопорушення, представництво, повноваження, суд, адвокат, прокурор.

Постановка проблеми

Встановлення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення має важливе значення для з'ясування характеру й ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння, правильної його кваліфікації, надає можливість чітко розмежувати суміжні кримінальні правопорушення. Природу кримінального правопорушення максимально повно відображають ті конкретні суспільні відносини, які є безпосереднім об'єктом.

Чимало вчених акцентують на тому, що сутність безпосереднього об'єкта нерідко пов'язана з вказівкою на конкретне злочин-

не посягання [3, с. 58; 4, с. 94]. Стаття 400-1 КК України передбачає кримінальну відповідальність за представництво в суді без повноважень. Отже, кримінально-правовій охороні підлягають суспільні відносини, що забезпечують виконання іншими суб'єктами законної професійної діяльність, які сприяють здійсненню правосуддя.

У такому випадку важливо зазначити, що правосуддя здійснюють суди за участю інших суб'єктів, яким також завдають шкоди у випадку порушення встановлених правил поведінки, що підпадають під охоронну функцію закону про кримінальну відповідальність. Тож об'єкт кримінального правопорушення «представництво в суді без повноважень» охоплює також інші охоронювані законодавством суспільні відносини, зокрема ті, які стосуються надання правової допомоги й реалізації особами власних прав і свобод, що не дає змогу в категоричній формі стверджувати, що об'єктом є виключно правосуддя, а тому це питання підлягає додатковому дослідженню.

Формулювання цілей

Метою статті є дослідження безпосереднього об'єкта представництва в суді без повноважень.

Виклад основного матеріалу

Кожен має право на правову допомогу. У випадках, визначених законом, таку допомогу надають безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Порядок й умови надання правової допомоги визначені законом. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги під час вирішення справ у судах в Україні діє адвокатура [6]

Також слід акцентувати увагу й на класифікації об'єктів кримінального правопорушення «по горизонталі», що передбачає виокремлення на рівні безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення основного й додаткового. Своєю чергою останні поділяють на додатковий обов'язковий (зазнає посягання в будь-якому випадку вчинення цього злочину) і додатковий факультативний (може зазнавати або не зазнавати посягання у випадку вчинення цього злочину) [3, с. 58; 4, с. 95]. Основний безпосередній об'єкт завжди визначають з огляду на родовий та видовий об'єкти, він є їх частиною. Натомість додатковий безпосередній об'єкт може стосуватися абсолютно іншої групи суспільних відносин, які разом з основним об'єктом зазнають або можуть зазнавати посягання.

Представник, який не був уповноважений на здійснення представництва особою, яка є учасником, фактично використовує суд, який здійснює правосуддя та вирішує питання, віднесені до його юрисдикції, як засіб вчинення кримінального правопорушення, оскільки це кримінальне правопорушення може бути вчинене лише з прямим умислом. За таких умов відправлення правосуддя не призводить до правових наслідків, безпосередньо судовий процес здійснюється з порушенням прав і свобод заявленого учасника справи, а державні органи витрачають свої ресурси даремно. Крім того, диспозиція ст. 400-1 КК України передбачає кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді, а так само умисне невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги. Кваліфікуючими ознаками цього діяння законодавець визначив ті самі дії, які вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб. Наявність зазначеної норми в розділі XVIII КК України свідчить про потребу охороняти суспільні відносини, що виникають у сфері здійснення правосуддя, зокрема реалізації права на професійну правничу допомогу та виконання завдань судочинства. Водночас виникають дискусії щодо необхідності охорони суспільних відносин у такий спосіб, оскільки діяння, передбачене ст. 400-1 КК України, не є настільки суспільно небезпечним для запровадження кримінальної відповідальності за його вчинення, а наявність суміжних норм права цілком забезпечує недопущення завідомо неправдивого повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді. Ця стаття також створює невиправдані ризики перешкоджання адвокатській діяльності, а отже, обговорювана норма КК України може не

сприяти, а, навпаки, зашкодити суспільним відносинам у сфері правосуддя, що не врахував законодавець під час внесення змін до закону про кримінальну відповідальність [2, с. 50]. Під час визначення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення недоцільним є критерій високої соціальної значущості цінностей, що зазнають посягання.

На нашу думку, *безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 400-1 КК України, є встановлений законом порядок здійснення правосуддя, який забезпечує діяльність захисника чи представника особи щодо надання ними правової допомоги.*

Додатковий безпосередній об'єкт – це лише ті суспільні відносини, яким разом з основним об'єктом завдається або виникає загроза заподіяння шкоди, але які не складають сутність цього злочину. Таким об'єктом можуть бути лише відносини, поставлені законодавцем під охорону закону, тобто відносини, визначені як такий об'єкт законодавцем. Додатковий безпосередній об'єкт може бути двох видів: обов'язковий (необхідний) і необов'язковий (факультативний). Додатковий обов'язковий об'єкт – це такий, що в зазначеному складі злочину «страждає» завжди, у будь-якому випадку вчинення певного злочину. Цьому об'єкту, як і основному, завжди заподіюють шкоду внаслідок вчинення злочину. Додатковий факультативний об'єкт – це такий, який у випадку вчинення певного злочину може існувати поряд з основним чи може бути відсутнім. Якщо внаслідок певного злочинного посягання завдано шкоди також факультативному об'єкту, за всіх інших рівних умов є свідченням вищої суспільної небезпечності вчиненого діяння та має враховуватися під час визначення міри покарання винному [5, с. 101].

Отже, основним безпосереднім об'єктом представництва в суді без повноважень є суспільні відносини, які нерозривно пов'язані із суспільними відносинами, що є родовим і видовим об'єктом цього кримінального правопорушення та є частиною останніх. Тому суспільні відносини, що є основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400-1 КК України, слід також визначати крізь призму забезпечення виконання іншими суб'єктами законної професійної діяльності, які сприяють здійсненню правосуддя.

Стосовно *додаткового безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення*, на нашу думку, представництво в суді без повноважень, а так само умисне невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги, тягнуть за собою порушення суспільних відносин щодо визначеного законом порядку діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ й організацій незалежно від форми власності в частині підготовки, складання, використання та видачі офіційних документів, а також посвідчення фактів, що мають юридичне значення. Тому додатковим безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення буде визначений законом порядок діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ й організацій незалежно від форми власності в частині підготовки, складання, використання та видачі офіційних документів, а також посвідчення фактів, що мають юридичне значення.

Для правильного визначення суті об'єкта кримінально-правової охорони, механізму посягання на нього необхідно визначити його структуру, зв'язки елементів, оскільки «при вчиненні кримінального правопорушення винна особа впливає безпосередньо не на суспільні відносини в цілому, а насамперед на їх окремі структурні елементи» [7].

Суспільні відносини однаково можуть складатися між учасниками суспільних відносин різного порядку, зокрема між фізичними або юридичними особами, їх об'єднаннями, державою, територіальною громадою, органами державної влади й органами місцевого самоврядування чи будь-якими іншими соціальними утвореннями, які вступають у відносини (взаємодію) між собою або з іншими соціальними утвореннями чи особами. Соціальний зв'язок визначає характер і роль учасників суспільних відносин, а характер і статус учасника (учасників) суспільних відносин можуть тільки визна-

чати їх специфіку, утім загалом не впливають на природу таких відносин та визнання їх суспільними, так само як не впливає на правове забезпечення охорони таких суспільних відносин. Мінімальна кількість таких учасників має бути не менше ніж два [1, с. 122], оскільки за наявності тільки одного учасника як взаємодія, так і суспільні відносини є неможливими, а максимальна – може бути необмеженою.

Визначення такого кола учасників суспільних відносин ґрунтується, по-перше, на положеннях диспозиції ст. 400-1 КК України, а по-друге, на уявленні про встановлений порядок здійснення правосуддя.

Будь-які суспільні відносини утворюють певну єдність складових. Тричленна структура суспільних відносин, на нашу думку, найзмістовніше відображає їх суть. Це такі елементи суспільних відносин:

1) предмет відносин (усе, з приводу чого чи у зв'язку з чим існують ці відносини). У нашому дослідженні предметом є встановлений порядок здійснення правосуддя;

2) суб'єкти відносин. До складу будь-яких суспільних відносин входять їх суб'єкти, якими є: держава, колективи, юридичні особи, окремі громадяни. У тих випадках, коли суб'єктами суспільних відносин є, наприклад, держава, матеріальним субстратом цього суб'єкта завжди є люди, тож саме через них здійснюється діяльність держави, її органів. Тому має рацію В. Я. Тацій, який вважає, що «суспільні відносини виступають в кінцевому підсумку як певні зв'язки між людьми (спільностями людей) в процесі їх матеріального і духовного життя» [7].

Відповідно до виконуваних функцій, суб'єктами відносин правоохоронної діяльності є, з одного боку, особи, які здійснюють правосуддя та які забезпечують діяльність захисника чи представника особи щодо надання ними правової допомоги, а з другого – інших суб'єктів, яким також завдають шкоди внаслідок порушення встановлених правил поведінки, що підпадають під охоронну кримінального законодавства;

3) соціальний зв'язок між учасниками суспільних відносин.

Ці елементи взаємодіють між собою. Слід також зазначити, що кожен із цих структурних елементів суспільних відносин сам собою не може достатньо точно відображати суть суспільних відносин. Тому ми не поділяємо позицію про те, що в низці випадків безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення можуть бути не суспільні відносини, а їх елементи [7]. Вказівка на суб'єкта, як і на будь-який інший структурний елемент суспільних відносин, ще не визначає тих суспільних відносин, яким справді заподіяли шкоду конкретним кримінальним правопорушенням. Отже, пізнання об'єкта кримінального правопорушення пов'язано з пізнанням його структурних елементів.

Висновки

Встановлення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення має важливе значення для з'ясування характеру й ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння, правильної його кваліфікації, надає можливість чітко розмежувати суміжні кримінальні правопорушення. Природу кримінального правопорушення максимально повно відображають ті конкретні суспільні відносини, які є безпосереднім об'єктом.

Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400-1 КК України, є встановлений законом порядок здійснення правосуддя, який забезпечує діяльність захисника чи представника особи щодо надання ними правової допомоги.

Представництво в суді без повноважень, а так само умисне невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги, тягнуть за собою порушення суспільних відносин щодо визначеного законом порядку діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ й організацій незалежно від форми власності в частині підготовки, складання, використання та видачі офіційних документів, а також посвідчення фактів, що мають юридичне значення.

Додатковим безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400-1 КК України, буде визначе-

ний законом порядок діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності в частині підготовки, складання, використання та видачі офіційних документів, а також посвідчення фактів, що мають юридичне значення.

Література

1. Грудзур О. М. Об'єкт злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право.* 2009. № 12. С. 121–125.

2. Дорошенко К. К. Кримінальна відповідальність за представництво в суді без повноважень: питання необхідності та ризиків запровадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2022. № 59. С. 50–54. (Серія «Юриспруденція»).

3. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину : лекція. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1997. 112 с.

4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Вид. 5-те, переробл. та доповн. Київ : Атіка, 2009. 408 с.

5. Кримінальне право України: частина загальна : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.] / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ–Харків : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

6. Про судоустрій України : Закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17#Text.

7. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навч. посіб. Київ : АртЕк, 1997. 205 с.

DIRECT OBJECT OF REPRESENTATION IN COURT WITHOUT AUTHORITY

The article determines that establishing the direct object of a criminal offense is important for clarifying the nature and degree of social danger of the committed act, its correct qualification, and provides an opportunity to clearly distinguish related criminal offenses. The nature of a criminal offense is most fully reflected by those specific social relations that are the immediate object. It is argued that the main direct object of representation in court without authority is social relations, which are inextricably linked with social relations, which is the generic and specific object of this criminal offense and is part of the latter. Therefore, social relations, which are the main direct object of the criminal offense provided for in Art. 400-1 of the Criminal Code of Ukraine, should also be determined through the prism of ensuring the performance of legal professional activities by other subjects that contribute to the administration of justice. The direct object of the criminal offense provided for in Art. 400-1 of the Criminal Code of Ukraine, there is a procedure established by law for the administration of justice, which ensures the activity of a defender or a person's representative regarding their provision of legal assistance. Representation in court without authority, as well as the lawyer's deliberate failure to include in the warrant information regarding the limitations of authority established by the contract on the provision of legal aid, entail a violation of public relations regarding the legally defined order of activity of state bodies, local self-government bodies, their apparatus, associations citizens, enterprises, institutions and organizations, regardless of the form of ownership, in terms of preparation, compilation, use and issuance of official documents, as well as certification of facts that have legal significance. An additional direct object of the criminal offense provided for in Art. 400-1 of the Criminal Code of Ukraine, the procedure for the activities of state bodies, local self-government bodies, their apparatus, associations of citizens, enterprises, institutions and organizations, regardless of the form of ownership, will be determined by law in terms of preparation, drafting, use and issuance of official documents, as well as certification of facts that have legal significance.

Key words: direct object, criminal offense, representation, authority, court, lawyer, prosecutor.

ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФІЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ

БАСС Вікторія Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри поліцейського права Національної академії внутрішніх справ
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4915-2991
КАПІТОНОВА Наталія Володимирівна - кандидат юридичних наук, викладач кафедри поліцейського права Національної академії внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-7947-4940
УДК 343.982:159.938]:351.74
DOI 10.32782/EP.2023.4.40

У науковій статті проведено ґрунтовний аналіз становлення та розвитку застосування поліграфологічних досліджень у правоохоронних органах із проведенням аналізу досвіду зарубіжних країн проектуючи його на терени сучасної України. Теоретичний розгляд цієї проблематики зумовив дослідження векторів історичного розвитку галузі, особливостей нормативно-правової бази використання поліграфного тестування, основних сфер застосування у міжнародній та національній правоохоронній практиці. Автор окреслює ключові проблеми для ефективної реалізації потенціалу використання поліграфа. Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду та вітчизняної практики використання поліграфа у правоохоронній діяльності. Методологія. При підготовці статті було використано низку загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання: історичний, порівняльний, системний, функціональний та узагальнення. Наукова новизна. За результатами теоретичних міркувань щодо сучасного стану та проблем застосування поліграфного тестування у правоохоронній практиці узагальнено наявний досвід використання цієї інструментальної методики та визначено перспективні напрями подальшого впровадження поліграфного тестування у правоохоронну діяльність. На цій основі окреслено потенційні можливості вдосконалення нормативно-правової бази, механізми обґрунтування отриманих результатів та шляхи подолання методологічних, інтерпретаційних, дефінітивних, термінологічних та функціональних бюрократичних перешкод на шляху використання поліграфного опитування. Висновок. З аналізу порушених питань можна стверджувати, що, незважаючи на значний міжнародний та національний досвід використання поліграфів, ґрунтовних психологічних досліджень з питань методології та практики прийняття рішень з використанням поліграфа є небагато. Тому потрібен комплексний синтез досліджень як у теоретичній, так і в прикладній площині цієї наукової проблеми.

Ключові слова: правоохоронні органи; поліграф; поліграфолог; поліграфне опитування; детекція брехні; поліграфілогічне дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Окремі аспекти щодо дослідження щодо історії становлення та розвитку застосування поліграфілогічних досліджень в Україні досліджували частково як вітчизняні так і зарубіжні дослідники, зокрема: В. І. Балко, С. К. Делікатний, Д. А. Мовчан, Т. Р. Морозова, О. І. Мотляв, О. А. Назаров, Ж. Лурія, С. Л. Ніколаєв, О. Г. Сапрунов, Ю. І. Холодний; R. Ansley, К. Бакстер, Д. Рейд та інші, вони активно вивчали фізіологічні, організаційні та правові аспекти використання поліграфа. Однак генезис становлення та розвитку застосування по-

ліграфа ще недостатньо вивчені, і цьому питанню присвячені роботи В. І. Барки, О. В. Вагіної та Ю. Б. Ірхіна. Для повного та всебічного розгляду становлення та розвитку застосування поліграфа в правоохоронних органах доцільно проаналізувати зарубіжний досвід та вітчизняну практику та спроектувати зарубіжний досвід на теренах України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду та вітчизняної практики використання поліграфа у правоохоронній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Задля ґрунтовної характеристики міжнародного досвіду щодо використання поліграфічних досліджень у різних країнах світу та у різні періоди розвитку цивілізації зверталися до різних засобів з метою з'ясування істини показань порушників правопорядку. Серед найдавніших методів виявлення нечесності за фізіологічними ознаками був контроль слини (Стародавній Китай, середньовічна Британія, Іспанія), контроль тремтіння рук (Африка), контроль міміки (Спарта, Стародавній Рим) та ручний контроль пульсу (Стародавня Персія, Стародавня Греція). У 1895 році італійський криміналіст Ч. Ломброзо першим застосував технічні засоби для виявлення фізіологічних ознак брехні, зокрема, за допомогою сконструйованих ним плетизмографів, сфігмоманометрів і гідрофізіографів. Перший прилад, який власне можна назвати поліграфом, сконструював британський кардіолог Д. Маккензі у 1892 році, який одночасно реєстрував зміни артеріального та венозного тиску. Він описав свій винахід у роботі «Чорнильний поліграф» (1908), яка ввела термін «поліграф» у науковий обіг; в асоціативних експериментах, проведених А.Р. Лурія в 1923-1927 роках, вимірювався час відповідей опитуваних. Це вважається першою спробою інструментальної оцінки психологічного стресу. У ході цього дослідження вчені зафіксували збільшення часу реакції на питання, пов'язані зі злочинністю, що дозволило їм зробити висновок про обізнаність опитуваного з деталями злочину. Цей асоціативний експеримент став наступним кроком у впровадженні методики детекції брехні, яка отримала назву тестування шкірно-гальванічної реакції. Ідею С. Верагута про використання дзеркала-гальванометра під час асоціативного експерименту підтримали швейцарський психіатр К. Юнг та американський психолог Г. Мюнстенберг. 1913 року американський психолог В. М. Марстон, учень Г. Мюнстенберга, був співробітником Гар Психологічної лабораторії Бард-коледжу, розпочав дослідження з використанням сфігмоманометра (приладу, що вимірює кров'яний тиск) для виявлення брехні за змінами кров'яного тиску. Він був піонером у запровадженні контрольних питань (гарячих питань) та емоційно нейтральних питань до опитуваних; у 1924 році висновки В.М. Марстона щодо підозрюваних у скоєнні злочинів були вперше прийняті як докази (штат Індіана, США). Автором першого серійного поліграфа був Л. Кілер, який у 1928 році запатентував технічний пристрій під назвою «поліграф». Встановлені дослідниками мінімальні технічні вимоги до поліграфа, серед яких наявність каналів для реєстрації верхнього і нижнього дихання, електропровідності шкіри, артеріального тиску і пульсу, зберігаються і донині. Першим поліграфологом на державній службі був Е.П. Коффі, який ініціював федеральну програму з вивчення можливості використання поліграфа органами державної влади. Таким чином, період між вісімдесятими роками XIX століття та тридцятими роками XX століття став часом зародження поліграфа та перших кроків до регулювання та правового контролю його використання, особливо на рівні судової практики. Впровадження інструментальної реєстрації змін фізіологічних показників опитуваного дозволило надати об'єктивну форму суб'єктивному сприйняттю змін фізіологічних показників, присутніх у повсякденному спілкуванні. Подальший розвиток поліграфа як технологічного інструменту був спря-

мований на підвищення точності фізіологічних показників і розробку нових методів тестування: у 1968 році на п'ятому щорічному семінарі Інституту поліграфа Кілера У.Д. Янки запропонував комп'ютеризацію поліграфа, а в 1974 році ця ідея була реалізована в серії електронних поліграфів Stolting's Polyscribe. Серед перших країн, де правоохоронні органи почали використовувати поліграфи після США, були Китай (1943), Індія (1948), Японія (1951), Канада (1950-ті), Ізраїль і Хорватія (1959), Південна Корея (1960), Польща (1960-ті), Румунія (1974), Сербія (1977), Угорщина та Південна Африка (1978) і Чеська Республіка (1981). Сьогодні поліграфи використовуються правоохоронними органами близько 70 країн світу. Таким чином, третій етап становлення та розвитку використання поліграфа - з кінця 1930-х років до сьогодення - характеризується вдосконаленням поліграфа як технічного засобу, розробкою існуючих та створенням нових методик проведення поліграфних опитувань та поширенням використання поліграфа в усьому світі [1, 2, 3, 4, 5]

Відповідно до аналізу низки наукових досліджень [6, 7, 8], країни можна поділити на чотири групи за рівнем правового регулювання використання поліграфів: країни, де використання поліграфа регулюється окремим законодавчим актом; країни, де використання поліграфа регулюється окремою нормою закону, що регулює більш широкі суспільні відносини; та країни, де використання поліграфа регулюється підзаконними актами; країни, де використання поліграфа не врегульовано законом.

До першої групи належать Литва та Молдова (у Литві закон про використання поліграфів був прийнятий у 2000 році, а в Молдові закон про використання поліграфа діє з 2008 року).

До другої групи належать Македонія, Чорногорія, Словенія, США, Польща та Туреччина (у Македонії право на використання поліграфа для допиту осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, визнано КПК з 1997 року. У Чорногорії право на систематичне використання поліграфа в поліцейських операціях визнано з 2003 року).

До третьої групи країн умовного переліку входять: Великобританія, Бельгія, Болгарія, Угорщина, Канада, Білорусь, Ізраїль, країни колишньої Югославії, Швейцарія та Україна.

Наприклад, у Великій Британії з 2007 року закон «Про контроль за правопорушниками» [9] передбачає обов'язкове тестування на поліграфі для певних категорій осіб, таких як неповнолітні, засуджені за сексуальні злочини та особи, які підлягають достроковому звільненню. У Бельгії поліграфи систематично використовуються в кримінальних розслідуваннях з 1997 року; з 1995 року в Психологічному інституті Міністерства внутрішніх справ Республіки Болгарія створено відділ для проведення психологічних обстежень осіб, підозрюваних у скоєнні тяжких злочинів, а також працівників, звинувачених у нечесній поведінці або корупції. В Угорщині поліграфи використовуються з 1978 року, зокрема, у досудовому розслідуванні та кримінальному судочинстві. У Канаді поліграфи також активно використовуються для ефективної роботи правоохоронних органів. В Ізраїлі поліграф використовується в правоохоронній системі з 1959 року і більшість поліцейських особисто проводять поліграфні дослідження; з кінця 1970-х років психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа проводяться також в Югославії та Швейцарії (результати таких досліджень, разом з іншими доказами, мають як докази і використовуються в судах при розгляді кримінальних справ) [9].

Четверту групу потенційних користувачів поліграфа складають Латвія, Японія, Сінгапур, Фінляндія та Естонія.

Латвія організовує поліграфні дослідження у кримінальних справах з 1998 року. Японія готує поліграфологів для власних потреб, у тому числі для правоохоронної системи, і посідає третє місце у світі за кількістю поліграфологів. У Сінгапурі та Фінляндії, як і в Японії, використання поліграфів у кримінальному процесі прямо дозволено, а результати спеціальних досліджень оформлюються у вигляді експертних висновків, які розглядаються судами як докази Починаючи з 1990-х років, підготовка

поліграфологів для власних потреб здійснюється в Естонії. було інтенсифіковано.

З початку 1980-х років поліграфи використовуються в Мексиці, Бразилії, Аргентині, Пуерто-Ріко, Ірані, Таїланді, Тайвані, Філіппінах та Малайзії. Психофізіологічне тестування на поліграфі використовується правоохоронними органами таких країн, як Австрія, Болівія, Китай, Колумбія, Франція, Гватемала, Гана, Гондурас, Індонезія, Італія, Йорданія, Іспанія, Італія, Кенія, Китай, Колумбія, Ліван, Марокко, Нігерія, Пакистан, Панама, Франція та Ямайка. Використання поліграфа стає все більш поширеним.

Історія становлення та розвитку поліграфа в Україні безпосередньо пов'язана з правоохоронними органами: у 1997 році десять одиниць апаратно-програмного комплексу «Акситон» були передані Міністерству внутрішніх справ України українською діаспорою в США для випробування в оперативно-розшуковій діяльності українських правоохоронних органів. У 1999 році п'ять співробітників Національної академії внутрішніх справ України та Львівського юридичного інституту МВС України пройшли стажування в Академії судової психофізіології в Ларгоштадті, штат Флорида, США. Результати навчання знайшли своє відображення у практичній діяльності в різних регіонах України [6, 7, 8, 10, 11, 12, 13].

У травні 1999 року Національна академія внутрішніх справ України організувала круглий стіл на тему «Проблеми та напрямки впровадження поліграфа в практику діяльності органів внутрішніх справ України». Серед першочергових питань - створення галузевої нормативної бази, розробка науково обґрунтованих методик опитування громадян з використанням поліграфа, визначення основних вимог до технічного забезпечення та організації опитувань.

Основними сферами застосування поліграфа в Україні були визначені: 1) кадрова; 2) судово-медична; 3) слідча; 4) психодіагностика та психологічна корекція; 5) спеціальна. 28 серпня 2001 року, через два роки після круглого столу, Міністерство внутрішніх справ України видало наказ №743 «Про проведення експерименту з використання комп'ютерних поліграфів в діяльності органів внутрішніх справ України». Наказом затверджено положення про проведення експерименту, склад робочої групи, регламент, організаційне, науково-методичне та матеріально-технічне забезпечення проведення експерименту. Результати експерименту були розглянуті Координаційним комітетом. Рішення конференції засвідчило ефективність використання поліграфів як у кадровій роботі, так і в процесі розкриття та розслідування злочинів, результати експерименту з використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України є позитивними і дають підстави для ініціювання широкого впровадження поліграфних технологій у діяльність органів внутрішніх справ. Рішення було прийнято наступним чином.

Відповідно до рішення колегії МВС України від 26 листопада 2002 року, враховуючи виконання вимог Указу Президента України від 26 березня 2002 року «Про заходи щодо зміцнення дисципліни працівників та вдосконалення кадрової роботи в органах внутрішніх справ», рішенням колегії МВС України від 26 листопада 2002 року кандидатів, які бажають працювати в органах внутрішніх справ та навчатися у вищих навчальних закладах МВС України Планувалося забезпечити широке використання комп'ютерних поліграфів при професійно-психологічному відборі кандидатів, які бажають працювати в органах внутрішніх справ та навчатися у вищих навчальних закладах МВС України.

Наказом МВС України від 27 липня 2004 року було затверджено Інструкцію про порядок використання комп'ютерних поліграфів у кадровій роботі [12].

Наказ офіційно закріпив використання поліграфів при проведенні кадрових та службових перевірок у професійно-психологічному відборі та підготовці кадрів (п. 2.5). Наказ супроводжувався Інструкцією про порядок використання поліграфів (комп'ютеризованих пристроїв для реєстрації психофізіологічних реакцій людини) в діяльності органів внутрішніх справ,

що значно розширило можливості використання поліграфів у кримінальному судочинстві України. подальше використання поліграфів у системі МВС Процес сповільнився, головним чином, після затвердження Рішенням колегії МВС України № 17км/1 від 25 липня 2008 року «Програми протидії злочинам проти життя та здоров'я особи на 2008-2012 роки».

Наказом Міністерства внутрішніх справ України 13 листопада 2017 року № 920 було затверджено Інструкцію про порядок використання поліграфів у Національній поліції України, яка визначає основні принципи, завдання, загальні умови, організацію проведення опитування осіб з використанням поліграфа у Національній поліції України [14].

Чинний Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 88 від 6 лютого 2019 року «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» є правовою основою для використання поліграфа в правоохоронній діяльності. не передбачає використання поліграфів у правоохоронних органах. З цієї причини існує низка методичних рекомендацій, розроблених окремими департаментами Міністерства внутрішніх справ України [15].

Як зазначає, поліграфи використовуються в різних сферах суспільних відносин. Зокрема, вони активно застосовуються у таких сферах: підбір персоналу; оперативно-розшукова діяльність; кримінальне судочинство; діяльність державних установ; діяльність приватного сектору; банківська, кредитна та фінансова діяльність; громадська діяльність; приватний сектор [7].

Найбільш затребуваними є військова, оборонна та стратегічна діяльність; банківський, кредитний та фінансовий сектори; цивільні, кримінальні, господарські та адміністративні процедури; трудові та сімейні відносини. Результати застосування поліграфа є важливими для процедур, пов'язаних з перевіркою персоналу, внутрішніми та службовими розслідуваннями, а також кримінальними розслідуваннями. Зокрема, поліграфи використовуються правоохоронними органами для таких цілей: для зняття підозри з невинних осіб; для визначення законності злочину, коли виникає сумнів у чесності заявника, потерпілого або свідка у фабрикації звинувачень або свідчень; встановити особу злочинця; виявлення прихованої інформації; збір додаткової інформації.

Проблемі пошуку універсального, теоретично обґрунтованого методу тестування на поліграфі присвячено більшість зарубіжних наукових публікацій [16, 17, 18, 19]. Водночас найпоширеніші теорії поділяються на два класи: а) теорії, що базуються на сприйнятті емоційних та мотиваційних процесів як основних чинників, що визначають характер тестування на поліграфі; б) теорії, що ґрунтуються переважно на когнітивних факторах (процесах).

Прикладами найбільш поширених теорій першої категорії є:

1. теорія загрози покарання. Суть її полягає в тому, що особа, причетна до події, що розслідується, відчуває страх перед опитуванням на поліграфі, внаслідок чого фіксуються значні піки в динаміці фізіологічних процесів, що реєструються.

2. конфліктна теорія. Основне припущення цієї теорії полягає в наступному: одночасна активація двох діаметрально протилежних психологічних установок («говорити правду про подієву ситуацію» і «брехати про свою причетність до неї») призводить до значних змін у динаміці фізіологічних процесів, що реєструються під час опитування. Конфлікт між цими двома різноспрямованими тенденціями призводить до розбалансування компенсаторних механізмів організму людини і розвитку вираженої фізіологічної реакції на питання тесту.

3. теорія умовних рефлексів. Результатом умовно-рефлекторного навчання є прихований компонент поведінки. Згідно з теорією умовних рефлексів, коли людина скоює злочин, процес пред'явлення відповідних стимулів активує в ній певний умовно-рефлекторний ланцюг, який обумов-

лений її причетністю до злочину. Таким чином, відбувається тимчасове порушення фізіологічних процесів, що реєструються.

4. найпоширенішою з другої категорії теорій є теорія активації. Згідно з цією теорією, кожен стимул має певний потенціал для активації нейропсихологічних процесів, який залежить від рівня його «сигнальної цінності», тобто ступеня релевантності події для конкретної ситуації. Суть теорії активації полягає в тому, що в осіб, які розпізнають певні ознаки події, пред'явлення цих ознак стабільно викликає виражену (посилену) орієнтовну реакцію. Для інших стимулів (індивідуальних ознак), не пов'язаних з цією подією, відповідна реакція є значно слабшою [20] («поліграфія»).

Біноміальна теорія, інформативність, повторюваність ускладнень і новизна також часто виражаються [21, 22].

Узагальнення з доступних першоджерел дають підстави для визначення основних проблем використання поліграфа на даному етапі: методологія; інтерпретація; визначення та термінологія; функціональний, бюрократичний та юридичний [20, 23].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі

З точки зору психологічної сутності загальної методології психофізіологічних досліджень, поліграф фіксує психофізіологічну реакцію на емоційно значущу інформацію: по-перше, ця реакція пов'язана зі стимулом підсвідомими (несвідомими) механізмами. По-друге, ця реакція є специфічною (нетиповою) щодо фактів та джерел інформації. По-третє, ця реакція не виділяється з точки зору реактивності організму, а є різновидом орієнтовного рефлексу, рефлексу впізнавання та часткового захисту або захисних рефлексів.

Наявність психофізіологічної реакції на подразник зумовлена тим, що: 1) тим, що людина фактично здійснила певну поведінку або діяльність; 2) що особу вже запитували про цю поведінку або діяльність; або 3) що особа щиро виявила сильний інтерес до тієї ж (подібної) інформації; або 4) наявність непередбачуваних сторонніх асоціацій, пов'язаних із впливом стимулу на підсвідомість.

Лише перший варіант дає підстави вважати, що особа володіє «викривальною інформацією».

Наявність «викривальної інформації» у варіантах 2-4 передбачає припущення в бік бажаного, а не істинного.

Найбільш актуальними питаннями інтерпретації є наступні: вибір і застосовність стимулів; релевантність та автентичність стимулів; якість стимулу; раціональна інтерпретація та інтерпретованість стимулу.

Дефініційні та термінологічні питання стосуються достовірності та обґрунтованості термінів (наприклад, достовірність/недостовірність, брехня/правда, психофізіологія/фізіологія, чесність/нечесність, розслідування/дослідження).

Функціональні, бюрократичні та юридичні питання стосуються визначення сфери застосування (легітимність/нелегітимність, законність/незаконність).

Література

1. Гусаченко Є. О. Деякі історичні аспекти виникнення поліграфа – «детектора брехні». *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). Київ, 2015. С. 209–211.

2. Казміренко Л. І. Етапи розвитку поліграфного дослідження. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). Київ, 2015. С. 60–62.

3. Садченко М. М. Поліграф: історія розвитку та сучасне використання в Україні. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). Київ, 2015. С. 153–155.

4. Вагіна О. В. Психологічні особливості поліграфних досліджень в системі МВС України. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Вип. 30. С. 13–23.

5. Вагіна О. В. Психолого-правові аспекти проведення поліграфних опитувань

у системі МВС України. *Право і безпека*. 2017. № 1 (64). С. 124–129.

6. Мотлях О. І. Правова регламентація діяльності, пов'язаної з використанням поліграфа в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 110–119. .

7. Мотлях О. І. Проблемні питання, пов'язані з використанням поліграфа в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (11). С. 96–110.

8. Мотлях О. І. Основи поліграфології : курс лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 46 с.

9. Оглядова довідка «Історія та сучасний стан використання поліграфа у роботі з кадрами в країнах ближнього та дальнього зарубіжжя». ДНДІ МВС, вн. № 831/2 від 30 жовт. 2006 р.

10. Морозова Т. Р. Поліграф: міфи та реальність. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2004. Т. 4. Вип. 5. С. 197–206.

11. Морозова Т. Р. Стан і перспективи розвитку поліграфних обстежень і з метою детекції нещирості. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2005. Т. 7. Вип. 4. С. 212–217.

12. Морозова Т. Р., Моцонелідзе І. О., Моцонелідзе Д. З. Використання комп'ютерних поліграфів у кадровій роботі органів і підрозділів внутрішніх справ України : навч.-метод. посіб. / за ред. І. П. Красюка. Київ : Атіка, 2006. 120 с.

13. Барко В. І. Перспективи застосування поліграфа «Аксітон» в органах внутрішніх справ України. *Актуальні проблеми юридичної психології :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : КІВС, 1999. С. 9–11.

14. Інструкцію про порядок використання поліграфів у Національній поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України 13 листопада 2017 року № 920. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17#Text

15. Про затвердження порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : Наказ МВС України від 6 лютого 2019 року № 88 (Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства внутрішніх справ № 393 від 15.05.2023). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text

16. Honts, C.R., Forrest, K., & Stephanescu, A. (2019). Polygraph examiners unable to discriminate true and false juvenile confessions. *Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice,* 48(1), 1-9.

17. Salgado J. F. Transforming the area under the normal curve (AUC) into Cohen's d, Pearson's rpb, odds-ratio, and natural log odds-ratio: Two conversion tables. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Contexts*. 2018. No. 10 (1). P. 35–47. doi: https://doi.org/10.5093/ ejpalc2018a5.

18. Rosnow R. L., Rosenthal R. Effect sizes for experimenting psychologists. *Canadian Journal of Experimental Psychology*. 2003. No. 57 (3). P. 221–237. doi: https://doi.org/10.1037/h0087427.

19. Senter, S., Weatherman, D., Krapohl, D., & Horvath, F. (2010). Psychological set or differential salience: A proposal for reconciling theory and terminology in polygraph testing. *Polygraph*, 39(2), 109-117.

20. Полиграфы («детекторы лжи») и безопасностъ. Справочная информация и рекомендации. 1998. Вып. 1. 96 с.

21. Ben-Shkahar G. A further study of the dichotomization theory in detection of information. *Psychophysiology*. 1977. Vol. 14. P. 408–413.

22. Heslegrave R. An examination of the psychological mechanisms underlying deception. Psychophysiology. 1982. Vol. 19. P. 323.

23. Використання поліграфа в Україні: протидія злочинності, забезпечення кадрової безпеки, допомога бізнесу : V наук.-практ. конф. поліграфологів. URL: http://kyivinstitute.com/news/pjata_naukovo_praktichna_konferentsija_ poligrafologiv_vikoristannja_poligrafa_v_ukrajini_protidija_zlochinnosti_zabezpechennja_kadrovoji_bezpeki_dopomoga_biznesu.

References :

1. Husachenko Ye. O. (2015). Deiaki istorychni aspekty vynyknennia polihrafa – «detektora brekhni» [Some historical aspects of the emergence of the polygraph - "lie detector".]. Proceedsngs from MIIM `15: *III Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia: «Vykorystannia polihrafa v pravookhoronnii diialnosti: problemy ta perspektyvy»*. (pp. 209-211). Kyiv. [in Ukrainian].

2. Kazmirenko L. I. (2015). Etapy rozvytku polihrafnoho doslidzhennia [Stages of development of polygraph examination.]. Proceedsngs from MIIM `15: *III Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia: «Vykorystannia polihrafa v pravookhoronnii diialnosti: problemy ta perspektyvy»*. (pp. 60–62). Kyiv. [in Ukrainian].

3. Sadchenko M. M. (2015). Polihraf: istoriia rozvytku ta suchasne vykorystannia v Ukraini [Polygraph: history of development and modern use in Ukraine]. Proceedsngs from MIIM `15: *III Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia: «Vykorystannia polihrafa v pravookhoronnii diialnosti: problemy ta perspektyvy»*. (pp. 153–155). Kyiv. [in Ukrainian].

4. Vahina O. V. (2017). Psykholohichni osoblyvosti polihrafnykh doslidzhen v systemi MVS Ukrainy [Psychological features of polygraph examinations in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Aktualni problemy psykholohii - Actual problems of psychology*. 2017. Vyp. 30. S. 13–23. [in Ukrainian].

5. Vahina O. V. (2017). Psykholoho-pravovi aspekty provedennia polihrafnykh opytuvan u systemi MVS Ukrainy [Psychological and legal aspects of conducting polygraph interviews in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Pravo i bezpeka - Law and security*. № 1 (64). S. 124–129. [in Ukrainian].

6. Motliakh O. I. (2016). Pravova rehlamentatsiia diialnosti, poviazanoi z vykorystanniam polihrafa v Ukraini [Legal regulation of activities related to the use of the polygraph in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*. 2016. № 1 (98). S. 110–119. [in Ukrainian].

7. Motliakh O. I. (2016). Problemni pytannia, poviazani z vykorystanniam polihrafa v Ukraini [Problematic issues related to the use of the polygraph in Ukraine]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2016. № 1 (11). S. 96–110. [in Ukrainian].

8. Motliakh O. I. (2019). Osnovy polihrafolohii [Basics of polygraphology]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 246 s. [in Ukrainian].

9. Ohliadova dovidka «Istoriia ta suchasnyi stan vykorystannia polihrafa u roboti z kadramy v krainakh blyzhnoho ta dalnoho zarubizhzhia» [Overview reference "The history and current state of the use of the polygraph in work with personnel in the countries of the near and far abroad"]. DNDI MVS, vn. № 831/2 vid 30 zhovt. 2006 r. [in Ukrainian].

10. Morozova T. R. (2004). Polihraf: mify ta realnist. Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii [Polygraph: myths and reality. Problems of general and pedagogical psychology]. T. 4. Vyp. 5. S. 197–206. [in Ukrainian].

11. Morozova T. R. (2005). Stan i perspektyvy rozvytku polihrafnykh obstezhen i z metoiu detektsii neshchyrosti [The state and prospects of the development of polygraph examinations and for the purpose of detecting insincerity]. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy - Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after G. S. Kostyuk, APN of Ukraine*. T. 7. Vyp. 4. S. 212–217. [in Ukrainian].

12. Morozova T. R., Motsonelidze I. O., Motsonelidze D. Z. (2006). Vykorystannia kompiuternykh polihrafiv u kadrovii roboti orhaniv i pidrozdiliv vnutrishnikh sprav Ukrainy [The state and prospects of the development of polygraph examinations and the use of computer polygraphs in personnel work of bodies and units of internal affairs of Ukraine]. Kyiv : Atika, 120 s. [in Ukrainian].

13. Barko V. I. (2016). Perspektyvy zastosuvannia polihrafa «Aksiton» v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy [Prospects for the use of the "Axiton" polygraph in the internal affairs bodies of Ukraine]. Proceedsngs from *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia: «Aktualni problemy yurydychnoi psykholohii»*. Kyiv : KIVS, 1999. S. 9–11. [in Ukrainian].

14. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy Instruktsiiu pro poriadok vykorystannia polihrafiv u Natsionalnii politsii Ukrainy :

pryiniatyi 13 lyst. 2017 roku № 920 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine Instructions on the procedure for using polygraphs in the National Police of Ukraine from November 13, 2017, №. 920]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17#Text [in Ukrainian].

15. Nakaz MVS Ukrainy Pro zatverdzhennia poriadku orhanizatsii systemy psykholohichnoho zabezpechennia politseiskykh, pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy ta kursantiv (slukhachiv) zakladiv vyshchoi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannia, yaki zdiisniuiut pidhotovku politseiskykh : pryiniatyi 6 liut. 2019 roku № 88 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated February On the approval of the procedure for organizing the system of psychological support for police officers, employees of the National Police of Ukraine and cadets (students) of higher education institutions with specific learning conditions that train police officers]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text [in Ukrainian].

16. Honts, C.R., Forrest, K., & Stephanescu, A. (2019). Polygraph examiners unable to discriminate true and false juvenile confessions. Polygraph & Forensic Credibility Assessment: A Journal of Science and Field Practice, 48(1), 1-9. [in Ukrainian].

17. Salgado J. F. (2018). Transforming the area under the normal curve (AUC) into Cohens d, Pearsons rpb, odds-ratio, and natural log odds-ratio: Two conversion tables. The European Journal of Psychology Applied to Legal Contexts. №. 10 (1). P. 35–47. doi: https://doi.org/10.5093/ ejpalc2018a5. [in Ukrainian].

18. Rosnow R. L., Rosenthal R. (2003). Effect sizes for experimenting psychologists. Canadian Journal of Experimental Psychology. №. 57 (3). P. 221–237. doi: https://doi.org/10.1037/h0087427. [in Ukrainian].

19. Senter, S., Weatherman, D., Krapohl, D., & Horvath, F. (2010). Psychological set or differential salience: A proposal for reconciling theory and terminology in polygraph testing. Polygraph, № 39(2), 109-117. [in Ukrainian].

20. Polyhrafы («detektorы lzhy») y bezopasnostъ. Spravochnaia ynformatsyia y rekomendatsyy. 1998. Vыp. 1. 96 s. [in Ukrainian].

21. Ben-Shkahar G. A (1977). further study of the dichotomization theory in detection of information. Psychophysiology. Vol. 14. P. 408–413. [in Ukrainian].

22. Heslegrave R. (1982). An examination of the psychological mechanisms underlying deception. Psychophysiology. Vol. 19. P. 323. [in Ukrainian].

23. Vykorystannia polihrafa v Ukraini: protydiia zlochynnosti, zabezpechennia kadrovoi bezpeky, dopomoha biznesu : V nauk.-prakt. konf. polihrafolohiv. URL: http://kyivinstitute.com/news/pjata_naukovo_praktichna_konferentsija_ poligrafologiv_vikoristannja_poligrafa_v_ukrajini_protidija_zlochinnosti_zabezpechennja_kadrovoji_bezpeki_dopomoga_biznesu. [in Ukrainian].

Bass Victoria Oleksandrivna,
candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the department of police law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv-DSP, square, Ukraine, 03035 Solomyanska, 1, vio2010bass@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4915-2991

Kapitonova Nataliia Volodymyrivna,
candidate of legal sciences, teacher of the department of police law of the National Academy of Internal Affairs, Ukraine, 03035, Kyiv-DSP, sq. Solomyanska, 1, n.kapitoha@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7947-4940

THE GENESIS OF THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE APPLICATION OF POLYGRAPHIC EXAMINATIONS IN LAW ENFORCEMENT BODIES

The scientific article carried out a thorough analysis of the formation and development of the use of polygraph examinations in law enforcement agencies, with an analysis of the experience of foreign countries, projecting it on the terrain of modern Ukraine. The theoretical consideration of this problem led to the study of the vectors of the historical development of the industry, the peculiarities of the regulatory framework for the use of polygraph testing, the main areas of application in international and national law enforcement practice. The author outlines the key

problems for effective realization of the potential of using the polygraph. The purpose of the article is to study foreign experience and domestic practice of using the polygraph in law enforcement activities. Methodology. When preparing the article, a number of general scientific and special scientific methods of cognition were used: historical, comparative, systemic, functional and generalization. Scientific novelty. According to the results of theoretical considerations regarding the current state and problems of the application of polygraph testing in law enforcement practice, the existing experience of using this instrumental technique is summarized and promising directions for the further implementation of polygraph testing in law enforcement activities are determined. On this basis, the potential opportunities for improving the legal framework, mechanisms for substantiating the obtained results, and ways to overcome methodological, interpretive, definitive, terminological, and functional bureaucratic obstacles on the way to the use of the polygraph survey are outlined. Conclusion. From the analysis of the raised issues, it can be stated that, despite significant international and national experience in the use of polygraphs, there are few thorough psychological studies on the methodology and practice of decision-making using the polygraph. Therefore, a comprehensive synthesis of research is needed both in the theoretical and in the applied plane of this scientific problem.

Keywords: *law enforcement agencies; polygraph; polygraph examiner; polygraph survey; lie detection; polygraphological studies.*

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТА ІНШИХ РЕЧОВИХ ПРАВ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

БОЙКО В.Б. - кандидат юридичних наук, доцент доцент кафедри правосуддя та філософії (Сумський національний аграрний університет)
ORCID: 0000-0003-2339-2847
УДК 347.23(477)
DOI 10.32782/EP.2023.4.41

Захист права власності та інших речових прав є надзвичайно важливим питанням у сучасному правовому полі України. Ефективність застосування різноманітних способів захисту цих прав значною мірою визначає рівень правової захищеності громадян та юридичних осіб, а також впливає на економічний розвиток держави.

Право власності є одним з найважливіших прав людини і громадянина, яке посідає центральне місце в системі їхніх прав і свобод. Ефективне забезпечення та реалізація цього права є запорукою зміцнення України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави. Захист права власності в цивільно-правовому аспекті являє собою комплекс активних заходів, які вживаються власником, уповноваженими державними або іншими органами, з метою припинення порушень права власності та покладення на порушника обов'язку відновити порушене право.

У статті розглядаються загальні положення щодо захисту права власності та інших речових прав, розмежовується цивільно-правовий захист та цивільно-правова охорона права власності. Особлива увага приділяється класифікації способів захисту, яка включає речово-правові, зобов'язально-правові та спеціальні засоби. Серед них виділяються віндикаційний, негаторний та прогібіторний позови, позови про визнання права власності, про виключення майна з опису, про захист прав співвласника та інші.

Важливим аспектом дослідження є аналіз ефективності застосування різних способів захисту права власності та інших речових прав в Україні. Розглядаються приклади судової практики, зокрема постанови Верховного Суду, які демонструють підходи до вирішення спорів у цій сфері. Наголошується на необхідності забезпечення реального, ефективного та своєчасного захисту порушених прав власників.

У підсумку, дослідження загальних питань захисту права власності та інших речових прав, а також ефективності їх застосування в Україні, є актуальним та важливим для розвитку правової системи держави. Удосконалення законодавства та судової практики у цій сфері сприятиме зміцненню гарантій захисту прав власників та підвищенню рівня довіри до правової системи України.

Ключові слова: право власності, цивільно-правовий захист, цивільно-правова охорона, речово-правові засобів захисту, зобов'язально-правові засоби захисту, спеціальні засоби захисту.

Вступ

Захист права власності та інших речових прав є фундаментальною гарантією для забезпечення стабільності цивільного обороту, економічного розвитку держави та реалізації приватних інтересів фізичних і юридичних осіб. Ефективність застосування механізмів захисту цих прав безпосередньо впливає на інвестиційну привабливість країни, рівень правової захищеності громадян та формування довіри до системи правосуддя.

В Україні питання захисту права власності та інших речових прав регулюються

нормами Цивільного та Господарського кодексів, а також низкою спеціальних законодавчих актів. Водночас, наявність достатньої законодавчої бази не є запорукою належної реалізації цих прав на практиці. Непоодинокими є випадки порушення права власності, зловживання монопольним становищем, рейдерських захоплень майна тощо. Тому постає нагальна потреба в комплексному аналізі ефективності застосування наявних механізмів захисту права власності та інших речових прав в Україні.

Постановка завдання

Метою статті є відмежування понять цивільно-правової охорони від цивільно-правового захисту права власності, а також дослідження класифікації цивільно-правових засобів захисту права власності.

Результати дослідження

З юридичної точки зору, перш ніж розглядати питання захисту прав, необхідно розмежувати поняття «захисту» та «охорони», визначити зміст права на захист та правовідносин щодо захисту загалом. У цивілістичній доктрині інколи можна зустріти зауваження, що це питання є цілком теоретичним та не впливає на реалізацію таких прав. Проте ці поняття можливо розглядати як окремі сукупності юридичних дій. При цьому зазначається, що поняттям «охорона» охоплюються заходи, що вживаються з метою попередження порушення відповідного права. Однак, якщо є достатні підстави вважати, що існує реальна загроза порушення права власності, поняттям «захист» охоплюються вжиті превентивні заходи [1].

Можна стверджувати, що право власності перебуває під охороною до моменту його порушення. Натомість захист права власності реалізується шляхом застосування конкретних способів та засобів, спрямованих на відновлення порушеного права, а також на припинення дій, що порушують таке право [2].

Викладений підхід до розмежування понять «захист» та «охорона» знайшов своє відображення також у наукових працях таких правників, як Р. Шишка [3, с. 247] та М. Галянтич [4, с. 20].

О. Дзера слушно зазначає: «У юридичній науці не сформульовано чітких критеріїв щодо змісту захисту цивільних прав загалом і права власності зокрема та його розмежування з правовою охороною цих прав. Одні науковці вважають, що правовий захист охоплює всю систему правових засобів, спрямованих на забезпечення та здійснення відповідних цивільних прав. Інші розглядають правовий захист як систему юридичних норм, метою якої є попередження правопорушень та усунення їх наслідків. Деякі обмежують правовий захист діяльністю суду чи інших юрисдикційних органів із попередження та відновлення порушеного права. Проте більшість правників вважає, що правовий захист є складовою правової охорони, до якої мають включатися лише засоби, пов'язані з реалізацією особою права на захист» [5, с. 757-758]. Отже, цивільно-правовий захист права власності є вужчим поняттям, що застосовується лише у випадках його порушення. Він являє собою сукупність засобів, передбачених цивільним законодавством, які застосовуються у зв'язку із вчиненими проти цих прав порушеннями та спрямовані на відновлення або захист майнових інтересів власників.

Складно переоцінити значення власності не лише в житті кожної окремої особи, а й на сучасному етапі розвитку нашої держави. Непоодинокими є випадки, коли особи змушені захищати свої права, зокрема право власності. Норми щодо захисту права власності знаходять своє втілення у положеннях таких галузей права, як цивільне, адміністративне, кримінальне, земельне та фінансове. Однак саме особливості цивільного законодавства надають змогу здійснювати захист права власності в повному обсязі [5, с. 501].

У юридичному контексті, право власності становить фундамент та запоруку існування й прогресу цивілізованого та демократичного суспільства. [6, с. 48]. Право громадянина на власність, як вагомий атрибут правової держави, закріплене в Конституції України, де визначено форми власності (статті 13, 41, 142 та 143), а також встановлено рівність усіх суб'єктів права власності (статті 13 і 42). Крім того, стаття 41 Конституції України

передбачає, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [7]. Право власності на нерухоме майно гарантується Основним Законом держави та набуває чинності виключно на підставах і в порядку, встановлених законодавчими актами. Відтак, право власності є абсолютним суб'єктивним цивільним правом, яке належить до природних прав фізичної особи, є невід'ємним та непорушним, а його здійснення забезпечується державним примусом.

Цивільний кодекс України у нормах Глави 29 передбачає спеціальні цивільно-правові способи захисту права власності, які є правовими інструментами реагування власника на факт порушення його абсолютного речового права. Законодавець регламентував перелік таких способів захисту права власності, які може застосувати уповноважена особа з метою відновлення порушеного права або усунення перешкод у його здійсненні. У нормі статті 16 Цивільного кодексу України законодавець навів перелік правових інструментів захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Однак, з точки зору загальнотеоретичних положень права, у цьому законодавчому переліку нерозривно поєдналися змістовно подібні, проте не тотожні за сутністю правові категорії - спосіб і форма захисту цивільних прав [8]. В юридичній літературі немає єдиної думки щодо класифікації цивільно-правових засобів захисту права власності. Так, в спеціалізованій літературі виділяють такі види позовів, спрямованих на захист приватної власності: про визнання права власності, витребування майна з чужого незаконного володіння, від добросовісного набувача у встановлених законом випадках або відшкодування вартості майна чи усунення інших порушень прав власника; [9, с. 115]; про визначення порядку володіння, користування і розпорядження спільним майном; про поділ спільного майна або виділ частки з нього; про визнання правочинів про відчуження майна дійсними/недійсними у випадках виконання/невиконання нотаріального посвідчення; про визнання незаконними актів органів влади про неправомірне втручання у здійснення власником правомочностей щодо майна; про переведення прав і обов'язків покупця за договором купівлі-продажу частки у спільній власності з порушенням переважного права купівлі; про передачу майна у приватну власність, якщо воно підлягає відчуженню громадянинові; про відшкодування шкоди, завданої майну, або збитків від порушення права власності; інші вимоги, пов'язані з охороною права приватної власності [10, с. 68].

У доктрині цивільного права поширеною є класифікація способів захисту права власності на речово-правові та зобов'язально-правові. Традиційно до речово-правових засобів захисту відносять: віндикаційний позов - вимога власника, який не володіє майном, до незаконного володільця про повернення (витребування) цього майна із чужого незаконного володіння; негаторний позов - вимога власника про усунення будь-яких порушень його права, не пов'язаних із позбавленням володіння майном; позов про визнання права власності - вимога власника про підтвердження його права власності на певне майно. Норма ч. 2 ст. 386 Цивільного кодексу України надає власнику право звернутися до суду з вимогою заборонити особі вчиняти дії, які можуть порушити його право власності, або вжити запобіжних заходів для недопущення такого порушення за наявності відповідних підстав [8].

Щодо зобов'язально-правових способів захисту права власності, вони поділяються на договірні та недоговірні (позадоговірні). Їх застосування ґрунтується на засадах цивільно-правової відповідальності та примусу. У сфері договірних зобов'язань власник може захистити порушене право шляхом: примусового виконання боржником обов'язку в натурі; розірвання договору; застосування заходів відповідальності, передбачених договором; інших заходів, визначених договором або законом (наприклад, повернення сторонам майна, переданого на виконання договору, повернення майна власника з тимчасового користування) [5, с. 32–33]. У сфері недоговірних зобов'язань цивільне

законодавство передбачає низку підстав, за яких власник може захистити своє порушене право власності. До таких підстав належать: публічна обіцянка винагороди за виконання певних дій; ведення справ без доручення з метою відвернення шкоди майну власника; запобігання реальній загрозі пошкодження або знищення майна власника; рятування життя та здоров'я власника або членів його сім'ї; заподіяння шкоди майну власника протиправними діями/бездіяльністю; створення небезпеки (загрози) для життя, здоров'я власника, його майна або майна юридичної особи.

У таких випадках власник наділяється правом вимагати від зобов'язаної особи вчинити відповідні дії або утриматися від дій, спрямованих на порушення його права власності. Власник також може звернутися до суду з вимогою про відшкодування збитків та/або іншого усунення наслідків порушення [11, с. 17].

Видається обґрунтованою точка зору, висловлена І. Дзерою, яка доповнює традиційний поділ таких способів на речово-правові та зобов'язально-правові окремою групою так званих «спеціальних» засобів захисту.

Застосування спеціальних способів захисту прав власників зумовлене певними конкретними випадками порушення їхніх прав. Наприклад, позови про захист прав співвласників у разі виділу, поділу чи продажу спільного майна; засоби захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутніми чи оголошених померлими; засоби захисту прав власників від неправомірного чи правомірного втручання органів державної влади та місцевого самоврядування тощо. Доцільність існування окремої групи спеціальних способів захисту права власності пояснюється тим, що вони застосовуються в особливих правовідносинах, обумовлених надзвичайними обставинами, особливим колом уповноважених та зобов'язаних осіб [12, с. 48]. Таким чином, виокремлення спеціальної категорії способів захисту права власності окремими науковцями та подальший розвиток цієї концепції зумовлені тим, що усталений речово-зобов'язальний поділ не завжди є достатнім для повного та ефективного відновлення порушеного права власності у всьому різноманітті життєвих випадків.

О. Мірошник та Т. Присяжнюк пропонують таку класифікацію позовів для захисту права власності: визнання права власності, витребування майна або відшкодування його вартості; визначення порядку володіння, користування і розпорядження спільною власністю; поділ або виділення частки зі спільного майна; визнання недійсними або дійсними угод про відчуження майна; переведення прав і обов'язків покупця за договором купівлі-продажу частки у спільній власності; передача майна у приватну власність та визнання недійсними порушених угод; виключення майна з опису; відшкодування шкоди або збитків, завданих майну чи праву власності; інші вимоги, пов'язані з охороною приватної власності [13, с. 68].

Способи захисту цивільних прав та інтересів, згідно з сучасними правовими поглядами, являють собою передбачені законодавством або договірними відносинами засоби матеріально-правового характеру, які мають на меті відновити чи визнати права, що були порушені або оспорюються, а також здійснити правовий вплив на особу, яка вчинила правопорушення.

У якості прикладу ефективного захисту прав власника розглянемо віндикаційний позов. Верховний Суд у своїй постанові від 14.11.18 у справі №183/1617/16 зазначив, що задоволення позову про витребування майна від особи, яка незаконно ним володіє, навіть якщо воно зареєстроване на праві власності за цією особою, відповідає суті віндикаційного позову та забезпечує дієвий захист прав власника. Суд також наголосив, що в ситуаціях, коли необхідно застосувати вимогу про витребування майна з чужого незаконного володіння, інші вимоги власника, такі як визнання права власності чи спроби уникнути застосування статей 387 і 388 ЦК України, не будуть ефективними (п. 146 постанови) [14].

Ж. Копилов пропонує більш зручну класифікацію цивільно-правових засобів захисту права власності, яка включає три основні групи: речово-правові засоби: віндикаційний, негаторний та прогібіторний позови,

позови про визнання права власності та про виключення майна з опису; зобов'язально-правові засоби: захист права власності в договірних відносинах, у деліктних зобов'язаннях, а також позови про повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна; спеціальні засоби: позови про визнання правочину недійсним, позови про захист прав співвласника при виділі, поділі та продажі спільного майна, засоби захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими, а також інші засоби, які передбачені чинним законодавством України [15].

Законодавство передбачає різні способи захисту цивільних прав та інтересів особи, які мають бути дієвими, результативними та здатними швидко відновити порушене право. Вибір конкретного способу захисту майнових прав та інтересів залежить від багатьох факторів, таких як сутність порушених прав, вид правопорушення, його тривалість, можливість відновлення саме порушеного права, склад учасників правовідносин та інші обставини, які впливають на ефективність застосування обраного способу захисту [16, с. 84].

Висновки

Проведене дослідження щодо загальних питань захисту права власності та інших речових прав і ефективності їх застосування в Україні дозволило зробити ряд важливих висновків. По-перше, національне законодавство у цій сфері загалом відповідає міжнародним стандартам та прогресивним тенденціям правового регулювання. Цивільний кодекс України закріплює низку способів захисту речових прав, проте їх перелік не є вичерпним. По-друге, аналіз судової практики свідчить про наявність певних проблем у застосуванні норм щодо захисту права власності. Отже, незважаючи на наявність достатньої законодавчої бази, ефективність захисту права власності в Україні залишається низькою, що створює перешкоди для розвитку бізнес-клімату та захисту основоположних прав громадян. Невідкладною є комплексна реформа системи захисту речових прав шляхом імплементації кращих світових практик.

Література

1. Колісник А. С. Цивільно-правовий захист комп'ютерного програмного забезпечення : дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2007. 187 с.

2. Скрипник В.Л. Білявська Є.Р. Загальні питання захисту права власності та інших речових прав. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 4. С.176-178

3. Шишка Р. Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект. Харків : Вид-во Національного ун-ту внутрішніх справ, 2002. 368 с.

4. Галянтич М. К. Промислова власність: правові засоби охорони та захисту. Київ : АПрН України. НДІ приватного права та підприємництва, 2003. 256 с.

5. Цивільне право України. Загальна частина : підруч. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. [3-тє вид., перероб. і допов.]. К. : Юрінком Інтер. 2010. 977 с.

6. Чеховська Д.Р. Особливості державної реєстрації прав власності на нерухоме майно на підставі рішення суду. Право і суспільство. 2015. № 4(2). С. 48-55.

7. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

8. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. ст.356

9. Антонюк О. Умови захисту права власності шляхом визнання. Национальный юридический журнал: теория и практика. 2015. С. 115-120.

10. Цивільне та сімейне право України у запитаннях та відповідях / [Харитонов Є. О., Калітенко О. М., Зубар В. М. та ін.]. Х. : ТОВ «Одіссей». 2002. 640 с.

11. Зобов'язальне право: теорія і практика : навч. посібн. для студентів юридич. вузів і фак. ун-тів / Дзера О. В., Кузнєцова Н. С., Луць В. В. та ін.; за ред. О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 912 с

12. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 255 с.

13. Присяжнюк Т., Мірошник О. Захист права власності у Європейському правовому

просторі. Право України. 2001. № 8. С. 66–69.

14. Гудима Д. Речово-правові способи захисту цивільних прав: практика Великої Палати Верховного Суду. Огляд на практику Верховного Суду. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Prezent_Hudima_zahust.pdf

15. Копилова Ж.В. Охорона та захист права власності нормами цивільного права України, класифікація цивільно-правових засобів захисту права власності. Часопис цивілістики. 2017. №17. С. 101-105.

16. Майданик Р. А. Поняття та кваліфікація матеріально-правових способів захистку цивільних прав та інтересів судом. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав : монографія / за ред. О. Д. Крупчана та В. В. Луця. К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. С. 9-22.

Boiko V.B.

GENERAL ISSUES OF PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS AND OTHER RIGHTS IN REM: EFFECTIVENESS OF APPLICATION IN UKRAINE

The protection of property rights and other proprietary rights is an extremely important issue in the current legal framework of Ukraine. The effectiveness of various methods of protecting these rights largely determines the level of legal protection of individuals and legal entities, as well as affects the economic development of the state.

The right to property is one of the most important human and civil rights, which occupies a central place in the system of their rights and freedoms. Effective protection and exercise of this right is a key to strengthening Ukraine as a sovereign, independent, democratic, social and legal state. The protection of property rights in the civil law aspect is a set of active measures taken by the owner, authorised state or other bodies to stop violations of property rights and impose an obligation on the violator to restore the violated right.

The article examines the general provisions on the protection of property rights and other proprietary rights, distinguishes between civil law protection and civil law protection of property rights. Particular attention is paid to the classification of remedies, which includes remedies in rem, remedies in obligation and special remedies. Among them are vindication, negation and prohibition claims, claims for recognition of property rights, exclusion of property from the inventory, protection of co-owner's rights, etc.

An important aspect of the study is the analysis of the effectiveness of various methods of protecting property rights and other real rights in Ukraine. Examples of court practice, in particular, rulings of the Supreme Court, which demonstrate approaches to dispute resolution in this area, are considered. The author emphasises the need to ensure real, effective and timely protection of violated property rights.

In conclusion, the study of general issues of protection of property rights and other proprietary rights, as well as the effectiveness of their application in Ukraine, is relevant and important for the development of the legal system of the State. Improvement of legislation and judicial practice in this area will help to strengthen the guarantees of protection of property rights and increase the level of trust in the legal system of Ukraine.

Key words: *property right, civil law protection, civil law protection, remedies in rem, remedies in obligation, special remedies.*

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ: ВІД ІСТОРИЧНИХ ОСНОВ ДО СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ

КОВАЛЕНКО Р. І. - к.ю.н. асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 346.3
DOI 10.32782/EP.2023.4.42

Стаття присвячена аналізу еволюції поняття безпеки в контексті глобальних змін та сучасних викликів. Автор досліджує, як поняття безпеки трансформувалося протягом історії – від базового фізичного захисту в античні та середньовічні часи до багатогранного і комплексного явища, яке охоплює сучасні економічні, політичні, соціальні, екологічні та технологічні аспекти. Особлива увага приділяється впливу глобалізації, технологічного прогресу та зростаючої взаємозалежності між державами на формування нових загроз, таких як кібератаки, гібридні війни, транснаціональний тероризм і кліматичні зміни.

У статті підкреслюється, що традиційні підходи до безпеки, зосереджені на військовій силі та фізичному захисті, вже не є достатніми для ефективного реагування на сучасні загрози, які часто виходять за межі національних кордонів і потребують міждисциплінарного підходу та міжнародної співпраці. Сьогодні безпека повинна охоплювати не тільки фізичний захист, але й інтегруватися у всі сфери суспільного життя, враховуючи соціальну, економічну, екологічну та інформаційну безпеку.

Автор розглядає історичний розвиток концепції безпеки, починаючи з античних часів, коли безпека асоціювалася з військовою могутністю та захистом державних кордонів, до середньовіччя, коли безпека набувала релігійного виміру під впливом християнської церкви. Важливу роль у середньовіччі відігравала соціальна та правова безпека, що забезпечувалася через васальні угоди та ієрархічні структури. У сучасному світі безпека розглядається як глобальне явище, яке потребує системного підходу та стратегічного планування для запобігання кризам та підтримання стабільності.

Стаття підкреслює важливість переосмислення традиційних підходів до безпеки в умовах нових глобальних викликів, таких як кіберзагрози та кліматичні зміни. Автор зазначає, що безпека в сучасному розумінні вимагає проактивних стратегій управління ризиками та широкої міжнародної кооперації для забезпечення стабільності та захисту на всіх рівнях – від окремих осіб до глобальних спільнот.

Ключові слова: безпека, глобалізація, технологічний прогрес, соціальна безпека, економічна безпека, політична безпека, кліматичні зміни, міждисциплінарний підхід, управління ризиками.

Вступ

В умовах стрімких змін у сучасному світі дослідження поняття безпеки набуває особливої актуальності. Глобалізація, розвиток технологій та зростаюча взаємозалежність між державами й суспільствами створюють нові виклики, що потребують адекватної оцінки та реакції. Традиційні підходи до безпеки, зосереджені на фізичному захисті та військовій могутності, більше не можуть повною мірою відповідати сучасним загрозам, які виходять за межі національних кордонів. Сьогоднішні загрози мають більш комплексний характер і включають кібератаки, гібридні війни, транснаціональний тероризм і кліматичні зміни. Ці виклики

потребують переосмислення концепції безпеки та розробки нових підходів до її забезпечення. Необхідно зважати на те, що багато сучасних загроз мають глобальний характер і впливають на всі рівні суспільства, від окремих осіб до державних інституцій. Дослідження сучасної безпеки є не лише академічним завданням, але й необхідністю для розробки ефективних стратегій управління ризиками, запобігання кризовим ситуаціям та забезпечення стабільності в умовах невизначеності.

Основна частина

Аналізуючи, поняття «безпека» має глибокі історичні корені, еволюціонуючи від базової фізичної захищеності в ранніх суспільствах до складних сучасних концепцій, які охоплюють економічні, політичні, гуманітарні та екологічні аспекти. З розвитком технологій і зміною соціально-економічних умов, безпека стала відповіддю на нові глобальні виклики, такі як кібератаки та кліматичні зміни. Це свідчить про її постійну адаптацію та важливість у забезпеченні стабільності в різних сферах людського життя.

Концепція безпеки протягом історії постійно змінювалася, відображаючи специфіку кожної епохи та викликів, з якими стикалися суспільства. Стародавні цивілізації розробили власні підходи до управління небезпекою, які базувалися на страхах і конфліктах того часу. У різні періоди формувалися нові визначення безпеки, що відповідали панівним умовам. Сучасні наукові дослідження підтверджують, що концепція безпеки зазнала значних змін, ставши багатовимірною і охоплюючи нові аспекти життя та глобальні загрози [2, с. 335].

Найважливіше визначення стародавньої безпеки передбачало підтримання порядку, запобігання хаосу та анархії [2, с. 224]. У стародавні часи політична безпека тісно пов'язувалася із збереженням стабільного керівництва та уникненням війни чи перевороту. Одним із головних завдань безпеки було забезпечення виживання та функціональності міста. Міфи, як-от історія Пандори в інтерпретації Гесіода, підкреслюють важливість громадського порядку, який вважався ключовим елементом для захисту суспільства від невизначених загроз та бід [3, с. 45]. Політичний хаос є небезпечним і за своєю суттю розширює проблеми безпеки. Без громадського порядку мешканці міста зазвичай змушені будувати соціальну інфраструктуру, необхідну для безпечного та стійкого життя.

Також слід зазначити, що значення безпеки в античні часи було також пов'язане з військовою захищеністю та збереженням державних кордонів. Держави зосереджували свої зусилля на захисті від зовнішніх загроз через укріплення фортець, розвиток армій та дипломатичних союзів [4]. Цей підхід до безпеки відрізняється від сучасних, більш комплексних і людинорозмірних концепцій, таких як людська безпека та екологічна безпека.

В античні часи безпека була зосереджена на державоцентричних поглядах, де основну роль відігравала захист територій та населення від зовнішніх загроз [5]. Держава виступала головним суб'єктом забезпечення безпеки, зосереджуючи свої зусилля на військовій силі та оборонних спорудах [6].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що концепція безпеки в стародавні часи формувалася в контексті різноманітних цивілізацій, які розробляли власні підходи до управління страхом і конфліктами. Історичне простеження розвитку поняття безпеки є ключовим для розуміння його сучасного значення. Найважливіші визначення безпеки відображали домінуючі практики та обставини різних епох, що призвело до значних змін у концептуалізації безпеки протягом історії.

В античності безпека передусім асоціювалася з підтриманням порядку, запобіганням хаосу та анархії, а також із захистом виживання та функціональності міст-держав.

У середньовічній Європі безпека асоціювалася із захистом святості та праведності. Церква використовувала латину для впливу в теології, праві, аналізі та церковних роботах. Латинські писання, поряд з іншими творами, керували християнською вірою, помітними догмами та церковними теологіями. Однак, оскільки латина зберегла писане койне для світського використання, місіонери та священики переклали релігій-

ну літературу на рідні мови для народного розповсюдження [7, с. 3]. Ці двомовні Біблії пропагували донести біблійні ідеї та підтверджували духовні реакції та різноманітність своїми перекладами, формуючи інтелектуальну історію середньовічного Заходу.

У середньовіччі безпека мала державоцентричний характер і зосереджувалася на захисті держави від зовнішніх загроз та підтриманні внутрішнього порядку. Військові конфлікти та загроза вторгнень спонукали до створення оборонних систем, таких як замки, фортеці та армії. Водночас зростала роль правової та соціальної безпеки, особливо для привілейованих верств суспільства, що забезпечувалося через ієрархічні васальні угоди та взаємні зобов'язання. Таким чином, безпека в цей період охоплювала військову та соціальну стабільність, підтримуючи порядок і захист аристократії та духовенства.

Соціальна безпека була тісно пов'язана з правовими структурами, юридичними нормами та судовою системою, яка регулювала права та обов'язки членів суспільства. Соціальні права, такі як права суддів, відігравали важливу роль у забезпеченні стабільності та довіри в суспільстві. Окрім правових аспектів, на соціальну безпеку впливали економічні та культурні фактори, які сприяли розвитку стабільних соціальних відносин. Правова і соціальна безпека формували фундамент суспільного порядку, підтримуючи взаємодію та довіру між різними верствами населення.

Безпека в середньовічній Європі мала складну, багатогранну структуру, що охоплювала духовні, соціальні, правові та військові аспекти. Ці елементи взаємодіяли для забезпечення стабільності та порядку в суспільстві. Духовна безпека відігравала ключову роль під впливом християнської церкви, яка визначала моральні й етичні норми, а також підтримувала єдність суспільства. Церква використовувала латинську мову для поширення теології, але також сприяла перекладу релігійних текстів на рідні мови для кращого розуміння народом. Державна безпека зосереджувалася на захисті від зовнішніх загроз і підтриманні внутрішнього порядку, що включало будівництво замків, організацію армій і функціонування правових систем. Васальні угоди між сеньйорами та васалами гарантували соціальну і правову безпеку, створюючи ієрархічні відносини, які підтримували стабільність у суспільстві. Середньовічна безпека була державоцентричною і враховувала всі сфери життя, забезпечуючи стабільність, порядок і довіру серед різних верств населення.

У сучасному періоді безпека виходить за межі традиційної військової сфери та фокусується на державоцентричній концепції, що включає стратегічне планування для запобігання загрозам у різних сферах, таких як здоров'я, навколишнє середовище та культура [8, с. 3]. Ця концепція передбачає використання економічно ефективних і менш примусових методів, порівняно зі стандартною військовою логікою. Безпека в сучасному розумінні полягає у здатності держави ефективно керувати інституціями через формальні та неформальні правила, залучаючи як урядові, так і неурядові організації для забезпечення стабільності та захисту населення.

Також, слід звернути увагу на те, що у сучасну епоху безпека набула багатогранного значення, охоплюючи не лише військові, а й соціальні аспекти. Соціальна безпека стала важливою складовою, тісно пов'язаною з соціальними відносинами, які впливають на індивідуальне і колективне благополуччя. Глобалізація, технологічні зміни, кіберзагрози та кліматичні зміни ускладнюють традиційні підходи до безпеки, що вимагає нових підходів. Важливу роль у забезпеченні соціальної безпеки відіграють правові рамки, які регулюють взаємодії в суспільстві. Тому соціальні відносини та їх регулювання є фундаментом для забезпечення соціальної безпеки в умовах сучасних глобальних викликів.

Історична еволюція концепції безпеки показує її розвиток від базового фізичного захисту до складного багатовимірного явища, що охоплює різні аспекти життя. У стародавні часи безпека асоціювалася з військовою силою та захистом міст-держав, у середньовіччі додався релігійний компонент із роллю церкви. Сучасна епоха розширила це поняття, включивши економічні, соціальні,

екологічні та технологічні аспекти. Таким чином, безпека нині розглядається як комплексне явище, що вимагає інтегрованих підходів і постійного переосмислення в умовах глобальних змін і нових викликів.

Сучасні підходи до безпеки є комплексними та багатогранними, охоплюючи різні аспекти життя, що виходять за межі традиційного військового захисту [9]. В умовах глобалізації та швидкого технологічного розвитку безпека включає фізичну, інформаційну, економічну, соціальну та екологічну складові. Використання системного аналізу та управління ризиками дозволяє прогнозувати загрози та підвищувати стійкість суспільств до криз. Міждисциплінарний підхід та колективні превентивні заходи, засновані на співпраці між державами та організаціями, допомагають запобігати конфліктам і адаптуватися до сучасних викликів [10]. Загалом, безпека стала невід'ємною частиною управління на всіх рівнях і вимагає інтеграції в усі сфери суспільного життя.

Висновок

Наведене дозволяє зрозуміти, що концепція безпеки пройшла значну еволюцію, трансформуючись від простого фізичного захисту до багатогранного і комплексного поняття, яке охоплює різні аспекти життя — від військової до соціальної, економічної, екологічної та інформаційної безпеки. Протягом історії кожна епоха вносила свої корективи в уявлення про безпеку, адаптуючи її під потреби і виклики часу. Якщо в стародавні часи та середньовіччі безпека була зосереджена на захисті державних кордонів і підтриманні внутрішнього порядку, то сучасний світ стикається з новими викликами, такими як глобалізація, кіберзагрози, кліматичні зміни та зростаюча взаємозалежність між державами.

Сучасні підходи до безпеки вимагають міждисциплінарного підходу і співпраці на міжнародному рівні для запобігання конфліктам і управління ризиками. Безпека стала інтегральною частиною всіх сфер діяльності суспільства і держав, що потребує проактивних стратегій і системного аналізу для адекватної реакції на сучасні загрози. Зміна глобального середовища безпеки, зокрема кіберзагрози та екологічні проблеми, вимагає переосмислення традиційних концепцій і розробки нових підходів до її забезпечення.

Література

1. Burgess M. A Discipline of Security: Little development of recent theory in critical security studies. International Studies Review. 2018. Vol. 20, No. 2. P. 335–358.

2. Renshon S. What do we know when we know "what Works" in international relations? World Politics. 2018. Vol. 70, No. 2. P. 224–261.

3. Thucydides. The History of the Peloponnesian War / Translated by R. Crawley. New York : Dover Publications, 2019. 464 p.

4. Гмиря, В., П. (2020) Проблеми функціонування ринку харчових продуктів у контексті забезпечення продовольчої безпеки України Food Industry Economics. № 1 Том 12 С. 13-19

5. Тимченко, Л., Кононенко, В., П. (2023) Стале фінансування та безпека у контексті політики ЄС. Ірпінський юридичний часопис №2 (9) 2022 р. С. 57-66

6. Сахно, В., Мурований, І., Онищук, В., Стельмащук, С., Вінцюк, М. До визначення стійкості руху автомобіля з причепом категорії о2 у гальмівному режимі сучасні технології в машинобудуванні та транспорті № 1 (22), 2024 р. С. 296-306

7. Goodbar L. L. Appropriating Latin: The origins of Latin nullius and its medieval afterlife in its role in differential colonization. Palgrave Communications. 2020. Vol. 6, No. 16. P. 1–9.

8. Smith D. R. Art and politics: The history of the concept of security. Millennium. 2016. Vol. 6, No. 1. P. 1-22.

9. Воловельська, І., В., Ветров, Е., Утемсинова, Ж. Економічна безпека підприємства: сучасні методи управління Вісник економіки транспорту і промисловості. № 83 2023 р. С. 199-205

10. Єракова, Л., Примасюк, В., Левінська, К. Сучасні підходи до організації занять outdoor activity з особами зрілого віку Теорія і методика фізичного виховання і спорту № 2 2023 р. С. 48-52

SUMMARY

Article focuses on analyzing the evolution of the concept of security in the context of global changes and modern challenges. The author explores how the concept of security has transformed throughout history – from basic physical protection in ancient and medieval times to a multifaceted and complex phenomenon that encompasses modern economic, political, social, ecological, and technological aspects. Particular attention is paid to the impact of globalization, technological progress, and the growing interdependence between states on the formation of new threats, such as cyberattacks, hybrid wars, transnational terrorism, and climate change.

The article emphasizes that traditional approaches to security, focused on military strength and physical protection, are no longer sufficient to effectively respond to modern threats, which often transcend national borders and require interdisciplinary approaches and international cooperation. Today, security must encompass not only physical protection but also integrate into all spheres of public life, including social, economic, environmental, and informational security.

The author reviews the historical development of the concept of security, starting from ancient times, when security was associated with military power and protection of state borders, to the Middle Ages, when security took on a religious dimension under the influence of the Christian church. In the Middle Ages, social and legal security played an important role, ensured through vassal agreements and hierarchical structures. In the modern world, security is viewed as a global phenomenon that requires a systematic approach and strategic planning to prevent crises and maintain stability.

The article highlights the importance of rethinking traditional approaches to security in the context of new global challenges, such as cyber threats and climate change. The author notes that security in the modern understanding requires proactive risk management strategies and broad international cooperation to ensure stability and protection at all levels – from individuals to global communities.

Keywords: security, globalization, technological progress, social security, economic security, political security, climate change, interdisciplinary approach, risk management.

РОЗГЛЯД АДМІНІСТРАТИВНИМИ СУДАМИ СПРАВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

КРАВЧУК Мар'яна Юріївна - д.ю.н., професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету

ORCID: 0000-0001-9987-0484

УДК 342.9

DOI 10.32782/EP.2023.4.43

У статті зазначено, що у період воєнного стану можуть виникати певні труднощі у забезпеченні безперебійної роботи судів. Це може бути обумовлено загальною складністю ситуації, відсутністю ресурсів, затримкою у роботі судів через обставини воєнного стану, скороченням робочих годин чи перервами в роботі судових установ тощо. Також з'ясовано, що практичними проблемами розгляду і вирішення адміністративних спорів є велика розгалуженість, що заважає суддям повноцінно розібратися в справі та застосувати правильне законодавство (наприклад, в справах у формі спрощеного позовного провадження, яке потребує швидкості вирішення спору). До того ж, до проблем віднесено і постійне цитування практики ЄСПЛ, без попереднього аналізу.

Ключові слова: право на судовий захист, адміністративний суд, судді, адміністративне судочинство, воєнний стан, практика ЄСПЛ.

Постановка проблеми

Основною метою функціонування держави, визначеною в Конституції України, є гарантування прав і свобод людини, а також забезпечення соціального, правового та економічного захисту громадян. Саме права і свободи, а також засади їх забезпечення окреслюють характер та напрямок діяльності держави, а їх закріплення й реалізація є найважливішим завданням держави щодо своїх громадян.

Право на судовий захист є одним з основних прав людини. Інститут адміністративної юстиції передбачає проведення відповідних процедур в адміністративних судах. Згідно з визначеним законодавством процесуальним порядком, адміністративні суди здійснюють розгляд адміністративних спорів певної категорії. Відповідно до ст. 55 Конституції України: «Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» [1]. Для забезпечення даного права в Україні функціонують адміністративні суди, і це доводить завдання адміністративного судочинства, зазначене в ч. 1 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України.

Відповідно до цієї статті, завдання адміністративного судочинства – це захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб від посягання на них суб'єктів владних повноважень, шляхом вирішення судом спорів, що виникають з публічно правових відносин, з посиланням на такі категорії як «неупередженість», «справедливість», «своєчасність», «ефективність» [2]. Для якісного забезпечення цього права потрібно звернути увагу на практичні проблеми розгляду та вирішення адміністративних справ.

Стан дослідження проблеми

Серед науковців, які досліджували окремі напрями інституту юрисдикції адміністративних справ, діяльність адміністративних судів та адміністративне судочинство загалом, потрібно відзначити: В. М. Бевзенка, І. Л. Бородіна, В. В. Бойцову, Р. В. Ва-

таманюка, С. С. Гнатюка, В. П. Кашепова, Р. О. Куйбіду, Б. Р. Левіна, А. Ю. Осадчого, О. Н. Панченка, В. І. Радченка, С. Г. Стеценка, А. Т. Комзюка, О. І. Миколенка, І. В. Назарова, М. І. Смоковича та інших. Разом з тим, на науковому рівні питанням щодо особливостей здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану приділялось досить мало уваги.

Метою статті є опрацювання практичних проблем розгляду та вирішення адміністративними судами справ під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Новітні державотворчі та правотворчі процеси в Україні орієнтовані на реалізацію положень Конституції, побудову демократичної, соціальної, правової держави за європейською моделлю. Визнання особи найвищою соціальною цінністю нерозривно пов'язане із захистом прав, свобод та інтересів фізичних осіб від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів у процесі реалізації ними державно-владних функцій.

Положення ст. 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції суду на всі правовідносини, які виникають у державі, зумовлює потребу вирішення питання забезпечення прав громадян на оскарження в судовому порядку протиправних дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Саме на незалежні адміністративні суди покладається завдання захисту прав, свобод та інтересів осіб від незаконних дій, бездіяльності чи рішень органів публічної адміністрації.

Проте, російсько-українська війна, що триває і до цього часу, внесла «свої» корективи в процес здійснення адміністративного судочинства і, безумовно, вплинула на діяльність адміністративних судів.

24 лютого 2022 року у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації на території України Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [3] введено воєнний стан. Формально введення режиму воєнного стану не впливає на процес здійснення судочинства. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [4] встановлює, що «скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану забороняється. У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається» [4]. Це означає, що суди повинні продовжувати працювати відповідно до встановлених процесуальних правил та строків. Однак, у таких випадках влада може приймати додаткові заходи для забезпечення роботи судів, зокрема, шляхом використання альтернативних механізмів розгляду справ або встановлення особливих процедур, які дозволяють забезпечити ефективний розгляд справ у складних обставинах.

24.02.2022 р. Рада Суддів України прийняла рішення «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку рф». Це рішення містить вказівку на те, що навіть в умовах воєнного стану робота судів не припиняється, але за умови загрози життю працівників та відвідувачів суду, суд може припинити роботу до усунення цієї загрози.

Даним рішенням Рада Суддів України ухвалила розробити рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану, а вже 02.03.2022 р. ця Рада опублікувала відповідні рекомендації. Особливостями розгляду справ судами під час воєнного стану стали: зміни територіальної підсудності судових справ; дистанційна участь в судовому засіданні; альтернативні способи отримувати інформацію у справі для учасників справи.

У питанні розгляду адміністративними судами справ під час воєнного стану важливу роль відіграють рішення Європейського суду з прав людини, а також правильне тлумачення і застосування положень Конвенції

про захист прав людини і основоположних свобод.

Правові позиції ЄСПЛ, під якими ми можемо розуміти загальнообов'язкове тлумачення положень Конвенції, що міститься в правозастосовних актах Суду, обов'язкові для національної правозастосовної практики. Так, до прикладу, рішення ЄСПЛ мають велике значення для правосуддя в Україні, оскільки демонструють доступність юридичної допомоги для кожного, хто вважає, що його права було порушено чи не захищено належним чином, і являють собою поступовий і поступальний розвиток самого уявлення про належне правосуддя, про той його рівень, який повинен забезпечити держава для ефективного захисту прав кожного [5].

У публікації «Роль та місце рішень ЄСПЛ в українській судовій системі», Тетяна Павлюковець вказує на те, що рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) стали вже звичайною практикою для національних судів. Адвокати та прокурори часто посилаються на ці рішення при подачі скарг і клопотань, і це стало «правилом гарного тону». Однак, авторка також зауважує, що посилання на рішення ЄСПЛ само по собі не гарантує успіху. Це означає, що просте зазначення рішення ЄСПЛ у документі не є достатнім для досягнення позитивного результату. Хоча рішення ЄСПЛ може мати значення і може вплинути на позицію сторони у справі, успіх залежить від багатьох інших факторів, таких як аргументація, докази та інші правові аспекти справи. Таким чином, посилання на рішення ЄСПЛ може бути корисним, але само по собі не є гарантією успіху у судовому процесі [6]. Відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди України застосовують Європейську конвенцію з прав людини та практику Європейського суду з прав людини як джерело права при розгляді справ [7]. Стаття 13 Конвенції становить важливий механізм, який забезпечує реалізацію прав і свобод, визнаних в Конвенції, на національному рівні. Вона дає особам можливість звертатися до внутрішніх судових органів та шляхів правового захисту для вирішення порушень їхніх прав. Таким чином, особам надається можливість використовувати національні засоби захисту для забезпечення справедливості та відшкодування в разі порушення їхніх прав з боку держави чи офіційних осіб [8].

Тетяна Фулей у науково-методичному посібнику для суддів «Застосування практики європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві» зазначає що положення Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України), зокрема ті, що містяться у частині другій статті 2 КАС України, були прийняті під впливом та використовують терміни Європейського Суду з прав людини [9]. В публікації Антона Монаєнка та Ксенії Смирнової «Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства» зазначається, що у деяких випадках судді можуть стикатися з плутаниною та неправильним розумінням практики ЄСПЛ та Суду ЄС. Помилки в написанні назв рішень ЄСПЛ у судових рішеннях та зміни в текстах цих рішень є поширеними явищами. Крім того, існують інші проблеми, такі як вибірковість застосування практики ЄСПЛ та порушення юрисдикційного критерію. Також можуть відбуватися випадки, коли фактичні обставини справи, які розглядаються вітчизняними суддями в адміністративних справах, відрізняються від фабули справи, яка була розглянута ЄСПЛ, хоча обидва рішення ґрунтуються на одному й тому ж правовому принципі. Крім того, схожість фактичних обставин між адміністративною справою та справою, яка вже була розглянута ЄСПЛ, не може автоматично призводити до беззастережного застосування відповідного рішення ЄСПЛ адміністративним судом. Ці проблеми використання практики ЄСПЛ в адміністративному судочинстві вимагають уваги та вирішення для забезпечення правильного та належного застосування європейського правового досвіду [10]. Щоб вирішити плутанину та проблеми, пов'язані з використанням практики ЄСПЛ, судді можуть застосовувати не лише формальні правила цитування, але і неформальні правила застосування цієї практики, які були висвітлені Тетяною Павлюковець у своїй публі-

кації. Серед цих правил виділяють: посилання на первинне рішення ЄСПЛ, де визначена правова позиція; аналіз первинного контексту рішення ЄСПЛ та аргументації суду при його ухваленні; обґрунтування подібності між випадком, який розглядається, та ситуацією в рішенні ЄСПЛ. Ці неформальні правила є загальними і повинні застосовуватися незалежно від виду та категорії справ, які розглядаються судами. Дотримання цих правил допоможе уникнути неправильного тлумачення ситуацій, забезпечить стійкість позиції ЄСПЛ і, в результаті, однакове тлумачення аналогічних випадків порушення відповідного права, закріпленого у Конвенції.

Разом з тим, аналізуючи рішення Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві загалом, можна говорити про те, що на сьогодні прецедентна практика Європейського суду з прав людини не лише формує позитивний вплив у питанні захисту прав та свобод особи в адміністративному судочинстві України, але й є одним із «каталізаторів» до позитивних змін національного законодавства.

Висновки

Отже, компетенція адміністративної юрисдикції суду розглядається науковцями різноаспектно стосовно її основних складових, до яких віднесемо публічно- правовий спір, вид суб'єкта владних повноважень, зміст публічно-правових відносин, з яких виник спір, предмет оскарження. Предметом судового розгляду у справах, що виникають із публічно-правових відносин, може бути широке коло суспільних відносин, які регулюються нормами різних галузей права. Під судовою юрисдикцією розуміють врегульовану законом діяльність суду з розгляду та вирішення публічно-правових спорів.

Однак, на сьогодні практичними проблемами розгляду і вирішення адміністративних спорів є велика розгалуженість, що заважає суддям повноцінно розібратися в справі та застосувати правильне законодавство (наприклад, в справах у формі спрощеного позовного провадження, яке потребує швидкості вирішення спору). До проблем також можна віднести постійне цитування практики ЄСПЛ, без попереднього аналізу, а також влив війни на здійснення адміністративного судочинства загалом.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: http://zakon3. rada. gov. ua/laws/ 254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80.

2. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446. URL: https://zakon.rada. gov. ua/laws/s how/2747-15#Text.

3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text.

4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

5. Європейський суд з прав людини. URL: http://www.echr.coe.int/ NR/ rdonlyres/2b783bff-39c9-455c-b7cf821056bf32ab/0/.

6. Роль та місце рішень ЄСПЛ в українській судовій системі: публікація URL: https://everlegal.ua/rol-ta-mistse-rishen-espl-v-ukrayinskiysudoviy-systemi.

7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV URL: https://zakon.rada. gov.ua/ laws/show/3477-15#Text.

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https:// zakon. rada. gov.ua/laws/ show/995_004#Text.

9. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: науково-методичний посібник для суддів. 3-тє вид., допов. К.: ВАІТЕ, 2020. 276 с.

10. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. URL: https://yur-gazeta.com/publications/ practice/ inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-esna-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html.

Kravchuk M.

CONSIDERATION BY ADMINISTRATIVE COURTS OF CASES DURING THE STATE OF MARTIAL

The article examines that the main purpose of the functioning of the state, defined in the Constitution of Ukraine, is the guarantee of human rights and freedoms, as well as the provision of social, legal and economic protection of citizens. It is the rights and freedoms, as well as the principles of their provision, that outline the nature and direction of the state's activities, and their consolidation and implementation is the most important task of the state in relation to its citizens. It was found that the right to judicial protection is one of the basic human rights. To ensure this right, administrative courts function in Ukraine, and this proves the task of administrative proceedings specified in the Code of Administrative Proceedings of Ukraine.

It is indicated that during the period of martial law certain difficulties may arise in ensuring the smooth operation of the courts. This may be due to the general complexity of the situation, lack of resources, delays in the work of courts due to martial law, reduced working hours or interruptions in the work of judicial institutions, etc. However, the formal introduction of martial law does not affect the judicial process. This means that the courts must continue to work in accordance with established procedural rules and deadlines. However, in such cases, the authorities can take additional measures to ensure the work of the courts, in particular, by using alternative mechanisms for handling cases or establishing special procedures that allow for effective handling of cases under complicated circumstances.

Also, the constant citation of ECtHR practice, without prior analysis, is included in the practical problems of consideration and resolution of cases by administrative courts. To solve this confusion, it is proposed to apply not only formal rules of citation, but also informal rules, which are general and should be used regardless of the type and category of cases considered by the courts. Adherence to these rules will help avoid misinterpretation of situations, ensure the stability of the position of the ECtHR and, as a result, the same interpretation of similar cases of violation of the relevant right enshrined in the Convention.

Key words: *right to judicial protection, administrative court, judges, administrative proceedings, martial law, ECtHR practice.*

КОНСОНАНС ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СТАЛОЇ ЕВОЛЮЦІЇ МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА

ДЕМИДЕНКО Володимир Олексійович - професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6771-0080

УДК 340.1; 342

DOI 10.32782/EP.2023.4.44

У статті розглянуто поняття функцій держави та місцевого самоврядування та теорія їх гармонійного поєднання з метою еволюційного формування муніципального права. Встановлено, що чим більше питань місцевого значення на демократичних засадах вирішуються безпосередньо територіальними громадами, комунами, їх органами й посадовими особами та іншими учасниками місцевого самоврядування – тим вищий рівень утвердження і забезпечення прав і свобод людини й громадянина та зміцнення економічної потуги держави.

Аргументовано положення, що муніципальне право, перш за все, спрямовано на розвиток адміністративно-територіальних одиниць держави, її регіонів. При цьому, чим міцніші регіони держави – тим міцніша сама держава. Водночас слабкі регіони та слабке місцеве самоврядування є вагомою перепоною для геополітичного, економічного, соціального, демографічного, демократичного та іншого зростання держави.

Сформульовано авторське бачення, що активне зростання та процвітання муніципального права в сучасній державі залежить від консонансу (гармонійного поєднання) як функцій держави, так і функцій суб'єктів реалізації права на місцеве самоврядування в означеній сфері. Позаяк розвиток муніципального права є спільним органічним продуктом цих двох систем: державної та муніципальної.

Зроблено висновок, що саме зараз в умовах війни, маємо розробити та поетапно втілювати національну стратегію консолідації української нації. В основі цієї національної стратегії має лежати доктрина відмови від екстрактивних інститутів (спрямованих на виключення переважної більшості суспільства з процесу прийняття політичних рішень, розподілу доходів та засобів прийняття рішень) до інклюзивних інститутів – антропоцентричною метою яких є залучення максимально широкого кола членів суспільства до економічного та політичного процвітання.

Ключові слова: держава, місцеве самоврядування, муніципальне право, функції держави, функції місцевого самоврядування, права і свободи людини, органи місцевого самоврядування, органи публічної влади.

Постановка проблеми

Уявити правову систему сучасної демократичної, правової, соціальної держави без такої вагомої її частини як – муніципальне право, на наше переконання, взагалі не можливо. Адже муніципальне право спрямовано на регулювання та охорону суспільних відносин в сфері реалізації права на місцеве самоврядування, яке – як відомо – є фундаментальним елементом конституційного ладу сучасної держави.

Більше того, важлива роль муніципального права спостерігається не лише в демократичних державах. В недемократичних державах та державах, які розвиваються, муніципальне право також відіграє роль своєрідного потягу, двигуна суспільного та державного прогресу. Для прикладу, економічне зростання того ж Китаю, яке до не-

давно мало місце, на наш погляд, обумовлено багато в чому певною свободою муніципалітетів в провінціях щодо прийняття рішень, в тому числі, в сфері будівництва. В свою чергу, сектор будівництва був своєрідним драйвером зростання економіки Китаю. Та, власне, обмеження такої свободи муніципалітетів Китаю центральною владою, загалом згортання демократії, особливо починаючи з часів пандемії короновірусної хвороби, в сукупності з низкою інших факторів призвело до рецесії економіки Китаю та фактичного розвитку й утвердження низки депресивних процесів в економічній кон'юнктурі (де-факто банкрутства) сектору будівництва, що наповнював валовий внутрішній продукт Піднебесної не менше як на тридцять відсотків.

Як переконливо засвідчило життя – чим більше питань місцевого значення на демократичних засадах вирішуються безпосередньо територіальними громадами, комунами, їх органами й посадовими особами та іншими учасниками місцевого самоврядування – тим краще на основі принципу субсидіарності відбувається утвердження і забезпечення прав і свобод людини й громадянина та відповідне зростання економічної потуги держави. Позаяк муніципальне право, перш за все, спрямовано на розвиток адміністративно-територіальних одиниць держави, її регіонів. А, як відомо, чим міцніші регіони держави – тим міцніша сама держава. Водночас слабкі регіони та слабке місцеве самоврядування, а відповідно – не розвинене муніципальне право, є вагомою перепоною для геополітичного, економічного, соціального, демографічного, демократичного та іншого зростання держави. Адже місцеве самоврядування є специфічним елементом громадянського суспільства, через який в сучасних умовах глобалізації та діджиталізації найбільш ефективно вдається чути потреби та запити людей, систематизувати їх, виокремлювати найбільш основоположні та стратегічні цілі, оперативно та продуктивно вдосконалювати систему управляння суспільством, державою та їх інституціями.

Саме такого висновку можна дійти на основі аналізу динаміки становлення та розвитку європейського муніципального права (держав – членів Ради Європи), муніципального права держав-членів ЄС та власне і муніципального права України.

Водночас активне зростання та процвітання муніципального права в сучасній державі залежить, на нашу думку, від консонансу (гармонійного поєднання) як функцій держави, так і функцій суб'єктів реалізації права на місцеве самоврядування в означеній сфері. Позаяк розвиток муніципального права є спільним органічним продуктом цих двох систем: державної та муніципальної. З огляду на наведене, виникає потреба щодо визначення ролі та значення муніципальної та державної системи управління в сталому еволюційному прогресі муніципального права, а відповідно всебічному (геополітичному, правовому, демократичному, соціально-економічному, демографічному) піднесенні держави та добробуту її громадян. Власне наведені вище аспекти і обумовили актуальність обраної теми науково-теоретичної публікації.

Метою статті є формування понятійно-категоріального апарату функціонального аспекту держави, органів та посадових осіб місцевого самоврядування, виокремлення функцій держави та місцевого самоврядування стосовно розвитку муніципального права, забезпечення його сталого, поступового, природнього піднесення, а також створення сучасної концепції гармонійного поєднання (консонансу) функцій держави та місцевого самоврядування в сфері еволюції муніципального права, зміцнення правових, соціально-економічних, духовно-ідеологічних, організаційних основ місцевого самоврядування результатом втілення яких буде ефективна муніципальна влада як носій прав та інтересів спроможної територіальної громади.

Стан опрацювання проблематики

Повноцінне формування сучасної концепції консонансу (гармонійного поєднання) функцій держави та місцевого самоврядування в контексті сталої еволюції муніципального права антропоцентричною метою якої є людина, з її правами, свободами та

законними інтересами як члена територіальної громади передбачає, перш за все, звернення уваги на науково-теоретичний доробок вчених теорії держави та права, філософії права, конституційного права стосовно розуміння функцій держави, функцій елементів системи місцевого самоврядування. Варто зауважити про наявність доволі вагомого пласту доктринальних праць в наведеній сфері.

Разом з тим, доречно констатувати, що вказана академічна основа вкрай мало містить положень стосовно саме функцій держави та місцевого самоврядування в сфері еволюції муніципального права в нинішніх доволі складних геополітичних та соціально-економічних умовах. Особливо фрагментарно відображається науково-теоретичне уявлення про поєднання функцій держави та органів та посадових осіб місцевого самоврядування цілеспрямованим дороговказом яких виступає формування розвиненого, сучасного, прогресивного муніципального права, з його набором еталонних норм, інститутів, підгалузей.

Водночас, варто відзначити про наявність окремих доволі цікавих, в сфері дослідження, позицій таких муніципалістів як О.В. Батанова, М.О. Баймуратова, В.І. Борденюка, І.А. Галіахметова, В.М. Кампа, Н.В. Камінської, М.В. Костицького, В.В. Кравченка, В.С. Куйбіди, П.М. Любченка, М.В. Пітцика, В.Ф. Погорілка, М.О. Пухтинського, О.Ф. Фрицького, В.М. Шаповала та інших авторів.

Разом з тим, вказані праці не містять сучасної концепції консонансу (гармонійного поєднання) функцій держави та місцевого самоврядування щодо розвитку муніципального права як певної передумови для формування прогресивної системи ефективного публічного (державного та муніципального) управління в умовах глобалізації та цифровізації простору. На певне усунення цього вакууму і спрямована ця публікація.

Виклад основного матеріалу

На наше переконання, дослідження проблематики консонансу функцій держави та місцевого самоврядування в контексті сталої еволюції муніципального права доцільно розпочати з привернення уваги до такої події, що лауреатами останньої премії Sveriges Riksbank (Центрального банку Швеції) з економічних наук, присвячену пам'яті Альфреда Нобеля (більш відому як «Нобелівська премія з економіки») стали Дарон Аджемоглу (Массачусетський технологічний інститут, Кембридж, США), Саймон Джонсон (Массачусетський технологічний інститут , Кембридж, США) та Джеймс А. Робінсон (Чиказький університет , Іллінойс, США) [1].

Резонанс у наукових школах викликали їх праці «Влада і прогрес: наша тисячолітня боротьба за технології та процвітання» (Power and progress: our thousand-year struggle over technology and prosperity [2]), «Вузький коридор: держави, суспільства та доля свободи» (The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty [3]) та деякі інші їх роботи.

В цих роботах наковці доходять висновку, що суспільства з поганим верховенством права та суто екстрактивними інститутами, які експлуатують населення, апріорі не спроможні генерувати зростання і зміни на краще.

Натомість суспільства, де за основу прогресу поставлено завдання на розвиток людського потенціалу демонструють стале еволюційне зростання. Адже перехід від індустріального (модерного) до постіндустріального (постмодерного) суспільства, спричинений упровадженням сучасних інформаційних (електронних) технологій має базуватися саме на розвитку людського потенціалу. Позаяк в постіндустріальному суспільстві цифровізація, глобалізація, верховенство права, свобода та демократія стають цивілізаційною основою культури постмодерну.

На наше переконання, науковий доробок Аджемоглу, Джонсона і Робінсона потребує найприскіпливішого вивчення при формуванні стратегії реінтеграції тимчасово окупованих територій України та післявоєнного відновлення нашої держави. Адже найбільшими викликами Української держави в умовах триваючої російської агресії та післявоєнний період є та зали-

шається демографічна криза. Більше того, складність демографічної ситуації, в якій знаходиться Україна, з кожним роком війни лише буде посилюватися. Саме на це робить ставку наш заклятий ворог.

Не додає і оптимізму відверто недолугі заяви та дії української влади стосовно громадян, які законно або незаконно покинули територію України у зв'язку з війною, які в підсумку вже призвели нині або в перспективі будуть мати наслідком відторгненням цих громадян від Українського народу та держави. Замість встановлення чітких і прозорих правил взаємовідносин з цими фізичними особами, формування політики сприяння їх поверненню та посиленню взаємозв'язку та партнерства з державою, наприклад, через фіскальний механізм (сплати певну, визначену законодавством суму – військовий збір за рік, і Українську державу не цікавить в який спосіб (законний чи незаконний) ти перетнув державний кордон, для неї такий громадянин має рахуватися законослухняним членом українського суспільства) демонструється абсурдна та утопічна політика позбавлення консульського обслуговування цих українців.

На наше глибоке переконання, саме зараз в умовах війни маємо розробити та поетапно втілювати національну стратегію консолідації української нації та подальшої її кристалізації.

В основі цієї національної стратегії, на наш погляд, має лежати доктрина Аджемоглу, Джонсона і Робінсона щодо переходу (а точніше сказати – відмови) від екстрактивних інститутів (спрямованих на виключення переважної більшості суспільства з процесу прийняття політичних рішень, розподілу доходів та засобів прийняття рішень) до інклюзивних інститутів – антропоцентричною метою яких є залучення максимально широкого кола членів суспільства до економічного та політичного процвітання. Адже за відсутності плюралістичних політичних інститутів громадянського суспільства та держави досягнення сталого розвитку взагалі неможливе.

З огляду на наведене вище, на нашу думку, найвищий рівень інклюзивності з теоретичної точки зору можуть, перш за все, демонструвати органи та посадові особи місцевого самоврядування, оскільки вони найбільш ближче знаходяться до громадянина – безпосереднього споживача їх нормотворчої та виконавчої-розпорядчої діяльності.

Правдивість цієї тези підтверджує і життя. Адже фактично із всіх реформ, які були проголошені (повністю або частково втілені в Україні) успішною за великим рахунком виявилася лише одна – реформа децентралізації публічної влади, формування спроможних територіальних громад, їх належної фінансово-економічної основи діяльності.

Водночас, такі реформи як конституційна, адміністративна, судово-правова, територіальна та інші, в принципі, за отриманими результатами, на наше переконання, є абсолютно провальними в Україні. Це говорить про те, що реформи в публічній владі можуть бути успішними за умови максимальної інклюзії якомога ширшого кола громадян, які її підхоплять, вдосконалять відповідно до своїх потреб і запитів, пріоритетів суспільства та держави в умовах сьогодення. Саме така ситуація спостерігалася під час формування та функціонування добровільно об'єднаних територіальних громад.

Проте рівень інклюзивності інститутів місцевого самоврядування забезпечується через формування муніципального права як самостійної галузі національної правової системи, вдосконаленням його норм, інститутів та підгалузей на основі виявлення прогалин при їх реалізації, їх усунення з метою відображення прав, свобод та інтересів громадян як повноцінних членів територіальної громади.

Цей процес потребує адекватної реалізації функцій як держави, так і органів та посадових осіб місцевого самоврядування, інших елементів системи місцевого самоврядування. В цьому зв'язку і постає питання консонансу (гармонійного поєднання) функцій держави та місцевого самоврядування в контексті формування та забезпечення сталого функціонування інклюзивних інститутів місцевого самоврядування.

Варто наголосити, що наукова спільнота приділила достатньо уваги формуванню понятійно-категоріального апарату щодо такого політико-правового феномену як «функції держави», «функції місцевого самоврядування», «функції окремих інституцій в системі публічної (державної та муніципальної) влади», розкриттю їх юридичної природи, генези, встановленню логіко-семантичного взаємозв'язку з спорідненими категоріями (цілями, завданнями, метою, компетенцією, повноваженнями, предметами відання тощо). Проте доктринальний аналіз значної низки публікацій говорить про відсутність єдності поглядів науковців щодо базового поняття функцій держави.

Разом з тим, переважна більшість правознавців визначають функції держави як її основні напрямки діяльності, додаючи до цього опорного розуміння певну свою специфіку бачення.

Зокрема, Завгородня Ю.С. висвітлює функції держави як напрями її діяльності, яким іманентні певні характеристики [4, с. 21]. Варто погодитися із Завгородньою Ю.С. та підкреслити, що диференціація функцій держави саме і здійснюється на основі політико-правової природи, змістовного наповнення, соціального призначення і ролі певного напряму діяльності держави.

В свою чергу Дубинський І.Ю. зауважує, що функції держави – це основні напрями її діяльності, що залежать від об'єктивних потреб спільних відносин людей у вирішенні загальних справ, змістове наповнення яких скероване історичним напрямом суспільства [5, с. 8]. Доволі дискусійним у цьому понятті функцій держави, на наш погляд, є положення, що змістове наповнення функцій скероване історичним напрямом суспільства. Водночас Дубинський І.Ю. наголошує, що держава будь-якого історичного типу реалізує себе в діяльності і, отже, має функціональну основу, в якій проявляється щось незмінне, що притаманне на всіх етапах еволюції як особливого феномена соціальної реальності, що відрізняється від інших феноменів. Іншими словами, саме ці універсальні функції (і тільки вони) втілюють сутнісні характеристики держави як інституціонального вираження діяльності, спрямованої на вирішення загальних питань [5, с. 9].

Привертає увагу лаконічністю і чіткістю поняття функцій держави, сформульоване Коломоєцем О.В. Він стверджує, що функції сучасної держави варто розуміти як конкретизовані, інституційно та нормативно оформлені напрями реалізації діяльності держави в ключових сферах життя суспільства [6, с. 43].

Разом з тим, Марущак О.А. визначає функції держави як динамічні, властиві конкретному історичному етапу основні напрями діяльності держави, які виражають її сутність і соціальне призначення, покликані реалізовувати управління суспільством і поставлені перед нею цілі та задачі [6, с. 43]. В цілому, з таким підходом до розуміння функцій держави, представлене Марущаком О.А., варто погодитися. Проте викликає сумнів, що функції держави є динамічними напрямами діяльності держави. Найпевніше наповнення функцій, їх сутніснa, онтологічна характеристика залежить від конкретного історичного етапу розвитку держави.

Водночас науково-теоретичний аналіз проведених досліджень щодо функцій місцевого самоврядування, їх класифікації вказує про наявність ще більшої розмаїтості поглядів стосовно цього політико-правового явища.

Так, Гливка А.О. визначає функції місцевого самоврядування як основні напрями та орієнтири діяльності органів місцевого самоврядування щодо вирішення питань місцевого значення в межах, що базуються на положеннях Конституції і законів України. В силу свого специфічного статусу, органи місцевого самоврядування мають надзвичайно широкий спектр функцій, від реалізації яких залежить ефективність місцевого самоврядування в цілому [8, с. 183].

Примуш М.В. зауважує, що функції органів місцевого самоврядування з політологічної точки зору зводяться до форм їх діяльності, які наочно демонструють всю ефективність самоврядних інституцій [9, с. 138]. Він звертає увагу, що західна право-

ва думка, на відміну від України, не стала перетворювати функції на форми діяльності. Сенс у тому, що держава на рівні закону гарантує виконання цих функцій, але на рівні фінансового забезпечення створюється реальна здатність займатись такими формами діяльності: нормотворчою; організаційною (з'ясовувати коло тих, хто буде реалізовувати рішення місцевих органів влади і надавати за це компетенцію); правоохоронною (займатись судовим слідством і впроваджувати місцеві закони поряд і загальнодержавними); контрольно-ревізійною (надання права створювати комісії [9, с. 141].

На погляд Ладонько Л. С., Кунденка А. В., Михайловської О. В. та Філіпова Н. В., функції (основні напрями і види діяльності) місцевого самоврядування є багатоманітними і різняться за своїм призначенням і юридичними властивостями. Наприклад, за об'єктно-цільовою характеристикою функції органів місцевої влади можна поділити так: 1) бюджетно-фінансові; 2) матеріально-технічні; 3) інформаційні; 4) планування та програмування розвитку відповідних територій; 5) нормотворчі; 6) соціально-культурні; 7) екологічного контролю; 8) політичні тощо [10, с. 3].

Цікавим є підхід Дробуш І.В. щодо виокремлення соціальної функції місцевого самоврядування. Вона зазначає, що соціальна функція місцевого самоврядування як основний, тобто найбільш загальний і постійний, напрям і вид муніципальної діяльності суб'єктів місцевого самоврядування, які виражають волю й соціальні інтереси відповідних територіальних громад, спрямовуються па здійснення соціальних прав членів територіальних громад шляхом реалізації відповідних повноважень (власних і делегованих) у найважливіших сферах місцевого життя (соціального захисту населення, житлово-комунального господарства, охорони здоров'я тощо), забезпечуючи тим самим поєднання соціальних інтересів територіальних громад із загальнодержавними інтересами, їх пріоритетність в умовах формування громадянського суспільства й соціальної державності [11, с. 53].

На переконання Барановської Т.М. та Остапенка О.Г. функції держави у сфері місцевого самоврядування виражаються в наступних основних формах: 1) здійснення державно-правового регулювання; 2) формування і реалізація державної політики у сфері місцевого самоврядування; 3) державна підтримка місцевого самоврядування; 4) державний захист і гарантування місцевого самоврядування; 5) здійснення державного контролю і нагляду за дотриманням законності в діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування; 6) установлення відповідальності органів і виборних посадових осіб місцевого самоврядування, включаючи припинення їх повноважень [12, с. 33].

Висновки

На основі проведеного аналізу науково-теоретичного відображення функцій держави та місцевого самоврядування можна дійти висновків: а) про наявність значного масиву публікацій з вказаної проблематики; б) про значну розмаїтість поглядів правознавців з означеного питання. Разом з тим, незважаючи на доволі потужну доктринальну основу, доволі фрагментарно відображається функції держави та функції системи місцевого самоврядування щодо забезпечення еволюційного розвитку муніципального права. В цьому зв'язку, варто наголосити, що муніципальне право як галузь національної системи права є результатом правотворчого функціоналу як держави (її інституцій), так і територіальних громад, органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

При цьому, якість муніципального права як галузі, його ефективність нормативно-правового регулювання суспільних відносин, що належать до предмету цієї галузі, безпосередньо залежить від консонансу (гармонійного поєднання) функцій держави та місцевого самоврядування в контексті забезпечення сталої еволюції муніципального права, роль і значення якого для Української держави та народу лише буде зростати. Водночас в процесі перспективного, перманентного, еволюційного зростання муніципального права варто забез-

печити відхід від екстрактивних норм та інститутів до інклюзивних, партисипативних — спрямованих на залучення максимально широкого кола людей до економічного та політичного життя.

Література

1. Press release The Sveriges Riksbank prize in economic sciences in memory of alfred nobel URL: https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2024/press-release/

2. Power and progress: our thousand-year struggle over technology and prosperity. By Daron Acemoglu and Simon Johnson. London: Basic Books. 2023. 560pp. International Affairs, Volume 99, Issue 6, November 2023, Pages 2525–2527. https://doi.org/10.1093/ia/iiad251

3. The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty: by Daron Acemoglu and James A. Robinson. New York: Penguin Press, 2019. Hardcover: ISBN 9780735224384. 576 pages. DOI:10.1080/00213624.2020.1757979

4. Завгородня Ю.С. Функції держави в сучасних умовах: пропедевтичний аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 3. С. 20-23. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/3

5. Дубинський І.Ю. Класифікаційні особливості функцій держави. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. № 4. С. 7-11.

6. Коломоєць О.В. Функції держави у сучасному державознавстві: теоретичні проблеми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 41–44.

7. Марущак О.А. Функції держави: визначення поняття. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019 р. № 3 (65). С. 17-21. DOI https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-3-3

8. Гливка А.О. Функції місцевого самоврядування в умовах трансформації політичної системи України. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 180-189.

9. Примуш М.В. Функції та форми діяльності органів місцевого самоврядування в Україні. *Правничий часопис Донецького університету*. 2018. № 1-2. С. 133-134. DOI https://doi.10.31558/2518-7953.2018.1-2.17

10. Ладонько Л.С., Кунденко А.В., Михайловська О.В., Філіпов Н.В. Роль та функції місцевого самоврядування в системі публічної влади України. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 4(55). С. 1-6.

11. Дробуш І.В. Соціальна функція місцевого самоврядування в Україні та конституційно-правові проблеми її реалізації: [монографія] / І.В. Дробуш. Рівне: Овід, 2015. 540 с.

12. Барановська Т.М., Остапенко О.Г. Функції сучасної держави у сфері розвитку місцевого самоврядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 11. С. 31-37.

13. Камінська Н.В. Деокупація як інструмент відновлення територіальної цілісності України: загальнотеоретична характеристика та тенденції законотворчості. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, 2022, (1), 50-69. https://doi.org/10.32886/instzak.2022. 01.06

14. Демиденко В.О. Муніципальна нормотворчість та муніципальна правотворчість: аспекти співвідношення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. №18. С. 23-32.

Demydenko V.O.

CONSONANCE OF THE FUNCTIONS OF THE STATE AND LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE CONTEXT OF THE SUSTAINABLE EVOLUTION OF MUNICIPAL LAW

The article examines the concept of functions of the state and local self-government and the theory of their harmonious combination with the aim of evolutionary formation of municipal law. It was established that the more issues of local importance are resolved directly by territorial communities, communes, their bodies and officials and other participants of local self-government on a democratic basis, the higher the level of approval and provision of human and citizen rights and freedoms and the strengthening of economic the power of the state.

The proposition that municipal law, first of all, is aimed at the development of administra-

tive-territorial units of the state and its regions is argued. At the same time, the stronger the regions of the state, the stronger the state itself. At the same time, weak regions and weak local self-government are a significant obstacle to the geopolitical, economic, social, demographic, democratic and other growth of the state.

The author's vision is formulated that the active growth and prosperity of municipal law in the modern state depends on the consonance (harmonious combination) of both the functions of the state and the functions of subjects exercising the right to local self-government in the specified area. Because the development of municipal law is a joint organic product of these two systems: state and municipal.

It was concluded that right now, in the conditions of war, we should develop and gradually implement a national strategy for the consolidation of the Ukrainian nation. The basis of this national strategy should be the doctrine of abandoning extractive institutions (aimed at excluding the vast majority of society from the process of political decision-making, income distribution and decision-making means) to inclusive institutions - the anthropocentric goal of which is to attract the widest possible range of society members to economic and political prosperity.

Key words: state, local self-government, municipal law, functions of the state, functions of local self-government, human rights and freedoms, local self-government bodies, public authorities.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

КРУТИЛО Олександр Олександрович - Здобувач Університету сучасних знань

ORCID: 0009-0005-6201-1383

УДК 342.7

DOI 10.32782/EP.2023.4.45

Обраний Україною шлях поглиблення й удосконалення демократичних перетворень зумовлює залучення до цих процесів найширше коло учасників. Зокрема, йдеться про організовану відповідно до положень Конституції України діяльність громадян, які, на принципах добровільності й спільності завдань щодо забезпечення ефективного правового захисту всіх представників українського суспільства, беруть активну участь у їх вирішенні. Відзначено окремі аспекти правозабезпечувальної діяльності організованих легітимних громадських утворень. На підґрунті проведеного аналізу наукового доробку в царині дослідження генези розвитку і становлення сфери недержавної (громадської) діяльності вибірково проаналізовано історико-правові аспекти формування соціальної думки на напрямках усвідомленої спільної діяльності щодо представництва і захисту прав громадян організаціями, не пов'язаними з державою, що діють на правовій основі самоорганізації і самоврядування.

Аксіологічні висновки, зроблені за результатами історико-правового аналізу наукових джерел і архівних матеріалів, сприяли виведенню суджень про деструктивний вплив радянських інструментів державного правління на напрямках розвитку справжніх демократичних засад діяльності громадських утворень. Акцентовано увагу на підміні з боку керівних органі СРСР духовних цінностей громадян, які, будучи формально наділені широкими демократичними правами, насправді перебували під жорстким контролем з боку партійних і правоохоронних органів, метою якого було викорінення будь-яких проявів національної ідеї чи звернення до загальнолюдських принципів, задекларованих міжнародними нормативно-правовими актами.

Проаналізовано соціально-правові аспекти як прояви неприпустимого залучення громадянської активності до поширення вузько партійних поглядів. У зв'язку з цим відзначається певний спад національної недержавної активності з боку громадських об'єднань, які часто переступають нормативно-означені межі для провадження визначеної статутом діяльності і стають інструментом для політичних партій на напрямках просування в народні маси своїх ідей і вподобань. Все це перешкоджає формуванню зрілого громадянського суспільства, утвердженню конституційної гарантії верховенства права та загальної рівності всіх перед законом і судом.

Ключові слова: громадська організація, об'єднання громадян, громадське об'єднання, правових захист, правова охорона, громадянське суспільство, громадська спілка.

Постановка проблеми

Обраний Україною європейський вектор розвитку вимагає залучення до процесів національного українського державотворення якнайбільшої чисельності громадян, легітимно самоорганізованих на задекларованих Конституцією України демократичних принципах. З метою реалізації цього завдання виникає необхідність здійснити неупереджений історико-правовий аналіз першоджерел виникнення і

поширення громадської ініціативи як одного з структурних елементів у механізмі становлення громадянського суспільства.

Стан опрацювання цієї проблематики

В українській історичній, юридичній та політологічній науках дослідженням теоретико-правових засад функціонування громадянських самоорганізованих утворень приділено значну увагу. До наукового розроблення цієї тематики долучились М. Базілевський, А. Колодій, А. Карась, В. Степаненко, П. Ковалів, Ю. Липа, В. Новохацький, Є. Бистрицький, Л. Лисенко, В. Гришко та ін.

Метою наукової статті є дослідження історико-правових аспектів становлення та розвитку громадських організацій в Україні в різні історичні періоди, здійснення фахового аналізу наукових поглядів і підходів до оцінки ролі і значення їх в житті країни.

Виклад основного матеріалу

Процеси державотворення в Україні створюють нормативне підґрунтя для підвищення рівня усвідомлення громадянами їх ролі як в повсякденному житті, так і в суспільних перетвореннях на шляху до Європейського Союзу. При цьому важливе значення надається ідеологічному супроводженню національно орієнтованих ініціатив з боку пересічних українців, які, реалізуючи конституційні права щодо участі в управлінні справами держави, активно створюють громадські об'єднання з різними програмними цілями. Так, відповідно до частини 1 статті 36 Основного Закону громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації з метою здійснення захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів...[1].

Еволюційні зміни, які відбуваються в свідомості членів суспільства, зумовлюють вироблення адекватної позиції організованих недержавних утворень, які виступають надійною опорою для поширення національної ідеї та підтримання національного духу. Зазначені напрямки повною мірою забезпечуються активним впливом громадських організацій, які, на думку М. Токаря, слід розглядати найперше необхідним елементом демократичного публічного управління, а їх місію – механізмом інституційної самоорганізації з метою реалізації публічних інтересів[2, с. 7].

Вибіркове авторське історико-правове дослідження джерел української традиції щодо прагнення до самобутності і самовизначення відсилає до творчої спадщини В. Липинського, ідеолога громадсько-політичної організації орденського типу «Український Союз Хліборобів-Державників». Науковець вважав, що першоджерела громадського організаційного самоусвідомлення українців сягають корінням до Козацько-Гетьманської держави. В одному з своїх листів він висловлювався про те, що «... ідея станових організацій і перебирання ними обслуговування суспільно-виробничих і громадських справ... відповідає духовності українського народу, як нації, в політичному і господарському житті держави...»[3].

С. Дністрянський, оцінюючи роль професійних робітничих об'єднань як представників на підприємствах, зазначав, що існують ще окремі організації суспільних цілей, які своєю суспільною метою чи своєю соціальною внутрішньою установою прив'язують членів без огляду на особисту волю [4].

Прагнення українського народу до самоорганізації підтверджується висновками Юрія Липи, який вважав, що найприродніше місце українця – це перебування в групі, а інколи – поза групою. Українське суспільство було, є і буде як образ взаємовідносин груп[5, с. 220].

Таку думку підтримує В. Д. Новохацький. Вчений зазначає, що суспільство має бути побудоване на основі принципів самоврядування і саморегулювання, вільної ініціативи громадян і їхніх колективів і відображати принципи свободи і демократії[6, с. 10].

Проте, історичне дослідження етапів становлення громадського руху в Україні показало, що радянська доба внесла

деструктивні зміни в систему організації і діяльності добровільних громадських об'єднань, ліквідувавши форми і засади самоорганізації українського суспільства як підґрунтя для становлення і розвитку демократичних перетворень. Декларуючи формальну незалежність, насправді над всіма недержавними громадськими утворення було встановлено тотальний контроль, а будь-які прояви вільнодумства на напрямках української державної самостійності придушувалися на первинних стадіях. Системними заходами радянських правоохоронних і контролюючих органів в усіх сферах суспільного життя насаджувалися поняття комуністичної моралі, вихолощуючи в українців усіх вікових категорій почуття національної гордості та самоусвідомлення належності до української нації. Вся державна машина радянського періоду працювала над тим, щоб громадські утворення виконували завдання щодо формування особи без ознак національної ідентичності – радянська людина. За таких підходів громадські організації втрачали своє суспільне значення, перетворюючись на послушний інструмент в руках тоталітарного режиму, який, не гребуючи найжорстокішими методами, контролював і нищив національно-культурні громадські традиції багатостраждального українського народу.

Науковий інтерес до тієї сторони життєдіяльності українського суспільства, що пов'язана з самоорганізацією та недержавною народною ініціативою, постійно підігрівався подіями, якими було покладено Україну на межу виживання. Саме у такі історичні періоди самоорганізовані народні маси брали на себе відповідальність за долю країни і слугували підґрунтям для поширення політичних ідей, які, як показали результати, майже завжди обертались для ініціаторів трагічними наслідками. Водночас, не залежно від соціально-політичної ситуації громадський рух не припинявся, народні маси у міру можливого намагалися захистити свої права без застосування сили і зброї. Тому вся історія розвитку громадського руху в Україні є віддзеркаленням суспільно-економічних і політичних подій, в рамках яких здійснювалася їх народно-ініціативна недержавна діяльність.

Наступним висновком є те, що наукові підходи до дослідження процесів функціонування громадських об'єднань повномірно кореспондувалися з рівнем офіційної дозволеності з боку державних структур, чим були обумовлені оціночні судження та у відповідності до яких вироблялися завдання і цілі організованих груп громадськості. Доказом сказаного є здійснений авторський аналіз українських Конституцій (від часів Української Народної Республіки, держави Гетьмана Павла Скоропадського, радянської України та чинної Конституції України), в яких прослідковується трансформація розуміння ролі і значення громадських утворень. Процес еволюції номіналізації недержавної суспільної діяльності перетворив «спілку» на «громадську організацію».

Доцільно зауважити, що формалізовані громадські об'єднання з перших днів свого існування були відмежовані від політичної діяльності, тобто, будучи добровільними громадськими утвореннями, як і політичні партії, вони не покладали перед собою політичних завдань. Проте, сучасний стан громадянського руху досить суттєво руйнує цю межу, оскільки громадські організації, орієнтуючись на якусь політичну силу, прямо чи опосередковано просувають в народних масах її політичну програму, маскуючи цю діяльність виконанням своїх статутних завдань.

Попри численні дослідження і оприлюднені наукові підходи до вивчення суспільної ролі і значення громадських об'єднань, серед науковців не досягнуто уніфікованого розуміння системних елементів в структурі цього інституту громадянського суспільства, про що свідчать не повністю співзвучні визначення категорії «громадська організація». Проте, науковцями не оспорюється той факт, що громадська організація об'єднує людей на засадах добровільності з урахуванням їх інтересів і не покладає за мету боротися за державну владу чи отримувати прибуток.

Так, громадська організація, на думку Є. Бистрицького, – це, за всіма класичними визначеннями громадянського суспільства, та, яка створена самими громадянами з метою просувати чи захищати їх спільний колективний інтерес, незалежний від держави [7].

Громадська організація – це добровільне об'єднання людей, яке має внутрішню структуру знизу доверху, фіксоване членство»[8].

У розумінні чинного Закону України «Про громадські об'єднання» громадська організація - це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи [9]. Згідно з положеннями статті 3 згаданого Закону України громадські організації як різновид громадських об'єднань утворюються і здійснюють діяльність на принципах добровільності, самоврядності, вільного вибору території діяльності, рівності перед законом, відсутності майнового інтересу їх членів (учасників), прозорості та відкритості. За організаційно-правовою формою утворення вони є юридичними особами приватного права і створюються для захисту прав і свобод, задоволення економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів членів суспільства.

Така позиція повністю співвідноситься з європейським вектором розвитку України, який підтверджено конституційними гарантіями, про говорилося дещо вище. Л. Г. Лисенко у цьому зв'язку зазначає, що на інститути громадянського суспільства в розвинених демократичних країнах припадає левова частка нових ідей, які виникають в суспільстві, організація громадянської взаємодії, знаходження нових шляхів розвитку суспільства, взаємодія з державою та бізнесом для ефективного й прозорого вирішення нагальних проблем, виконання соціальних функцій [?10, с. 48].

Висновки

Дослідження становлення громадських організацій в Україні здійснено на підгрунті вибіркового авторського аналізу історичних, правових, філософських, літературних та документальних джерел. Такий підхід до виконання завдання наукової розвідки сприяв авторському історико-правовому аналізу процесів, які супроводжували формування, становлення і розвиток усвідомленого розуміння громадян до суспільних подій як активних учасників.

Література

1. Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1996. № 30.

2. Токар М. Громадські організації України в системі розвитку публічно-правових відносин. Монографія, 2020. 412 с.

3. Гришко В., Базілевський М., Ковалів П. В'ячеслав Липинський і його творчість. Нью-Йорк, 1961. С. 34 – 35.

4. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст. Т. 1. Прага, 1923. 393 с.

5. Липа Ю. Призначення України. Київ, 1992. 270 с.

6. Новохацький В. Д. Неурядові організації як фактор розбудови громадського суспільства в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02. Дніпропетровськ, 2005. 18 с.

7. Бистрицький Є. Що таке громадська організація. Українська правда. Блоги. URL : https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/5bc59e23776bb/.

8. Поняття, види громадської організації. STUDIES.in.ua. 2019. URL: http://studies.in.ua/part_sistem/1844-ponyattya-vidi-gromadskoyi-organzacyi. Html.

9. Про громадські об'єднання. Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text.

10. Лисенко Л. Г. Деякі аспекти розвитку громадянського суспільства в Україні. Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: зб. наукових праць: за заг. ред. канд. філос. н. Журби М. А. Частина ІІ. Луганськ, 2012. С.43-49.

LEGAL PRINCIPLES OF ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN UKRAINE: HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS

Ukraine's chosen path of deepening and improving democratic transformations presupposes the involvement of the widest range of participants in these processes. In particular, we are talking about the activities of citizens organized in accordance with the provisions of the Constitution of Ukraine, who, based on the principles of voluntariness and shared tasks to ensure effective legal protection of all representatives of Ukrainian society, take an active part in solving them. Certain aspects of the law enforcement activities of organized legitimate public organizations are noted. On the basis of the analysis of the scientific work in the field of research on the genesis of development and formation of the sphere of non-state (public) activity, the historical and legal aspects of the formation of social opinion in the directions of conscious joint activity regarding the representation and protection of the rights of citizens by organizations not connected to the state, acting on the legal basis of self-organization and self-government.

Axiological conclusions made based on the results of historical and legal analysis of scientific sources and archival materials contributed to the derivation of judgments about the destructive influence of the Soviet instruments of state government on the directions of development of the real democratic foundations of the activities of public entities. Attention is focused on the substitution by the governing bodies of the USSR of the spiritual values of citizens who, being formally endowed with broad democratic rights, were in fact under strict control by party and law enforcement agencies, the purpose of which was to eradicate any manifestations of the national idea or appeal to universal principles. declared by international legal acts.

Social and legal aspects are analyzed as manifestations of unacceptable involvement of civil activity in the spread of narrowly partisan views. In this regard, there is a certain decline in national non-state activity on the part of public associations, which often cross normatively defined boundaries for carrying out activities defined by the statute and become a tool for political parties in the direction of promoting their ideas and preferences to the masses. All this prevents the formation of a mature civil society, the establishment of the constitutional guarantee of the rule of law and the general equality of all before the law and the court.

Keywords: public organization, association of citizens, public association, legal protection, civil society, public union.

ЗАКОННІ ВИМОГИ ПРОКУРОРА ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

ЖУКОВ Павло Ігорович - здобувач кафедри права, ПВНЗ «Університет сучасних знань»

УДК 351.95
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.4.46

Стаття присвячена з'ясуванню змісту та особливостей законних вимог прокурора як об'єкта адміністративно-правової охорони в законодавстві України. Встановлено, що реалізація функцій прокуратури здійснюється через її повноваження, серед яких ключовим інструментом є винесення законних вимог прокурора. Законні вимоги прокурора, хоча й не визначені Законом України «Про прокуратуру», втім включають запити і вказівки, які є обов'язковими і їх невиконання тягне адміністративну відповідальність, що підтверджується як положеннями чинного законодавства, так і судовими рішеннями за ст. 185-8 КУпАП. Розкрито сутність категорії «законність» зважаючи на положення наукової доктрини та національного законодавства. Акцентовано увагу на тому, що законність вимог прокурора полягає насамперед в їх обґрунтованості законом, відповідності межам повноважень прокурора і невтручанні у права, свободи та законні інтереси інших суб'єктів. Проаналізовано ознаки законних вимог прокурора визначені науковцями. Запропоновано, з урахуванням чинного законодавства, доповнити існуючі ознаки законних вимог прокурора таким, як: наявність конкретної, визначеної мети вимоги; адресованість кожної вимоги конкретному суб'єкту, на якого покладено обов'язок її виконання; строковість виконання вимоги; пріоритетність вимог прокурора в системі органів досудового розслідування. На підставі узагальнення ознак законної вимоги прокурора запропоновано під нею розуміти припис, наданий у межах його повноважень, спрямований на забезпечення дотримання законності та усунення виявлених порушень, який підлягає обов'язковому виконанню і забезпечується заходами адміністративно-правового примусу. Наголошено, що відсутність чіткого законодавчого визначення поняття «законна вимога прокурора» зумовлює правову невизначеність і різне її тлумачення на практиці. Запропоновано доповнити Закон України «Про прокуратуру» нормою про законні вимоги прокурора та узгодити відповідні положення КПК України та інших актів, що сприятиме підвищенню правової визначеності й ефективності прокурорської діяльності.

Ключові слова: законна вимога, вказівка, запит, органи прокуратури, прокурор, адміністративна відповідальність.

Постановка проблеми

Ефективність виконання покладених на прокуратуру функцій значною мірою залежить від належного правового забезпечення обов'язковості та захищеності її вимог. Недотримання законних вимог прокурора призводить до підриву авторитету державних інститутів, зниження рівня дисципліни у сфері публічного управління та порушення принципу верховенства права. Зважаючи на вказане наукове розроблення питання законних вимог прокурора як об'єкта адміністративно-правової охорони не втрачає своєї актуальності та сприяє формуванню чітких правових механізмів їх реалізації та захисту, а також удосконаленню адміністративно-правових засобів реагування на випадки їх ігнорування.

Стан дослідження проблеми

Попри актуальність, питання законних вимог прокурора як об'єкта адміністративно-правової охорони опрацьовано недостатньо. Водночас окремі українські науковці (Г. Д. Борейко [1], С. О. Волочій [2], В. В. Луцик, В. В. Навроцька, Ю. Г. Севрук, Б. М. Телефанко, В. І. Теремецький [3; 4] та ін.) розглядають законні вимоги прокурора як офіційний інструмент забезпечення законності та реалізації функцій прокуратури, що є обов'язковими до виконання і підлягають адміністративно-правовій охороні. При цьому дослідники підкреслюють необхідність чіткого визначення змісту, форм і меж таких вимог для забезпечення ефективності притягнення до відповідальності за їх невиконання.

Мета статті полягає у з'ясуванні змісту та особливостей законних вимог прокурора як об'єкта адміністративно-правової охорони в законодавстві України.

Виклад основного матеріалу

Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. покладає на органи прокуратури здійснення таких функцій: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III ЦПК України; 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [5].

Реалізація зазначених функцій прокуратури забезпечується через здійснення передбачених законом повноважень. У спеціальній літературі ці повноваження отримали розроблену теорією прокурорського права назву «правові засоби прокурорської діяльності». Іншими словами, це інструментарій прокурорської діяльності, без якого вона не мала би сенсу. Одним із основних інструментів прокурорського нагляду та реагування на виявлені порушення закону є винесення законних вимог прокурора [1, с. 112].

У Великому тлумачному словнику української мови «вимога» трактується як: а) побажання, прохання, висловлене так, що не припускає заперечень; б) норми, правила, яким хто-, що-небудь повинні підлягати; в) потреби, запити, які хто-, що-небудь має або ставить до когось, чогось; г) офіційний документ із проханням видати що-небудь або направити кого-небудь у чиєсь розпорядження [6, с. 141]. У законодавстві категорія «вимога» використовується доволі часто (зокрема: «податкова вимога», «платіжна вимога», «вимога кредитора» тощо). Водночас Закон України «Про прокуратуру» не містить визначення поняття «законні вимоги прокурора». У доктрині пропонуються підходи до його розуміння; зокрема, Ю. Г. Севрук відносить до законних вимог прокурора запити та вказівки [7, с. 6].

Письмові вказівки прокурора – це письмовий документ, у якому прокурор визначає для слідчого обов'язкові для виконання ним у кримінальній справі слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні й організаційні дії. Невиконання законних вказівок прокурора, наданих у встановленому порядку, тягне передбачену законом відповідальність. Прокурор дає вказівки про: розслідування злочинів, кваліфікацію злочину, проведення окремих слідчих дій, вжиття заходів зі забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочином, розшук осіб, що скоїли злочин [1, с. 126]. Наприклад, прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений давати слідчому, органу досудового розслідування вказівки щодо проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій (ст. 36 Закону України «Про прокуратуру») [5]. Норми щодо законних вимог прокурора знайшли своє закріплення також в КПК України. Зокрема, п. 18 ч. 2 ст. 36 КПК України передбачає, що прокурор перевіряє документи щодо екстрадиції особи перед їх направленням прокурору вищого рівня та, у разі виявлен-

ня порушень закону чи міжнародних договорів, повертає їх із письмовими вказівками для усунення недоліків [8].

Необхідно зазначити, що зі змісту Закону України «Про прокуратуру» випливає така форма взаємодії прокурора з іншими посадовими особами як «вимога» передбачена п. 3, 4, 6 ч. 1 ст. 26 зазначеного Закону під час реалізації функції нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [9]. Аналіз положень вказаних норм свідчить, що прокурор наділяється такими правами: знайомитися з матеріалами, перевіряти законність наказів, розпоряджень та інших актів і вимагати усунення порушень або скасування незаконних актів; вимагати пояснень щодо порушень, усунення причин і притягнення винних до відповідальності; ознайомлюватися з матеріалами виконавчого провадження, робити виписки, знімати копії та оскаржувати дії чи бездіяльність державного виконавця; вимагати від керівників органів вищого рівня перевірки підпорядкованих органів та установ попереднього ув'язнення, виконання покарань і застосування заходів примусового характеру [5].

Виконання наданих прокурором вказівок та запитів забезпечується, по-перше, їх обов'язковістю. Відповідно до ч. 3 ст. 39 Закону України «Про прокуратуру» керівник органу досудового розслідування зобов'язаний виконувати вказівки прокурора, які даються у письмовій формі, такий же обов'язок передбачено для слідчих (ч. 4 ст. 40 Закону України «Про прокуратуру» та дізнавача (ч. 4 ст. 40-1 Закону України «Про прокуратуру») [5].

По-друге, невиконання посадовими особами законних вимог прокурора, а також ухилення від виконання законних вимог прокурора щодо прибуття в орган прокуратури дотримання вищевказаних обов'язків відповідно до ст. 185-8 КУпАП тягне за собою адміністративну відповідальність [10]. Так, Балтський районний суд Одеської області розглянувши справу № 493/2093/19 притягнув до адміністративної відповідальності за ст. 185-8 КУпАП заступника начальника слідчого відділу Балтського ВП ГУНП в Одеській області, який здійснюючи досудове розслідування у кримінальному провадженні № 12018160230000040 від 24.01.2018 року, всупереч положенням ч. 1, п. 4 ч. 2 ст. 36, ч. 4 ст. 40 КПК України, не виконав законні вимоги прокурора про проведення слідчих (розшукових) дій при проведенні досудового розслідування у вказаному кримінальному провадженні [11].

Отже, законні вимоги прокурора у межах адміністративно-правової охорони набувають подвійного правового значення: як владний припис, що підлягає безумовному виконанню та як об'єкт захисту, на який спрямовано заходи адміністративного примусу в разі порушення встановленого правопорядку.

Для більш глибокого розуміння сутності поняття «законна вимога прокурора» доцільно також звернутися до змісту базової категорії «законність». Саме співвідношення категорій «вимога» та «законність» дозволяє визначити правову природу поняття «законна вимога прокурора».

Переходячи до такої ознаки вимог прокурора як законність, необхідно звернути увагу, що Законом України «Про прокуратуру» законність віднесено до засад діяльності органів прокуратури [5]. Хоча законодавством не визначено зміст законності, утім в теорії права вона доволі часто розглядається як державно-правовий режим, що забезпечує загальнообов'язковість юридичних норм у суспільстві та державі [12]. Так, О. А. Марушій вважає, що законність – це правовий режим точного виконання чинних законів усіма суб'єктами права у сфері правотворчості та правореалізації, в інших сферах життєдіяльності людей; режим, за якого забезпечуються права і виконуються обов'язки людиною, державою та громадянським суспільством [13, с. 73]. Сутність законності полягає в обов'язковості виконання правових приписів. Вона міститься у багатьох нормативних актах, починаючи з Конституції України, формулюється, як правило, згідно з законом і ґрунтується на ньому. Юридичні норми є обов'язковими для усіх доти, поки вони не змінені чи не відмінені,

а всі державні та недержавні структури, їх представники, формування громадськості, громадяни України та іноземці зобов'язані суворо їх дотримуватися [11, с. 119]. Зокрема, відповідно до ст. 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. А органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [14].

Беручи до уваги зміст категорій «вимога» та «законність» можна зробити висновок, що законність вимог прокурора полягає в тому, що вони мають ґрунтуватися на положеннях чинного законодавства та відповідати межам повноважень прокурора. Тобто вимога визнається законною лише тоді, коли вона видана в межах компетенції, визначеної Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру» та іншими актами, що регулюють діяльність прокуратури. Водночас такі вимоги не повинні порушувати права, свободи та законні інтереси інших суб'єктів. Наприклад, Апеляційний суд Миколаївської області, розглянувши справу № від 15.06.2018 р., визнав незаконною вимогу заступника керівника Миколаївської місцевої прокуратури до Петрівського сільського голови про надання інформації щодо кількості спортивно-дитячих майданчиків, розташованих на території, яка охоплюється юрисдикцією органу місцевого самоврядування, адреси їх місцезнаходження, відомостей щодо балансоутримувачів, балансової вартості із зазначенням інформації щодо обстеження та перевірки технічного стану конструктивних елементів дитячий майданчиків, їх ремонт, демонтаж впродовж 2016–2018 років. Як встановив суд незаконність вимог прокурора полягала у порушенні ним меж повноважень, визначених законом і відсутності правових підстав для витребування інформації. Зокрема:

1) прокурор діяв поза межами своїх функцій, визначених у ст. 2 Закону України «Про прокуратуру». Запити не стосувалися ні підтримання державного обвинувачення, ні представництва інтересів держави у суді, ні наглядових функцій щодо дотримання законів органами досудового розслідування чи при виконанні судових рішень;

2) вимоги були спрямовані не у зв'язку з уже наявною підставою для представництва інтересів держави, а «з метою встановлення такої підстави». Прокурор звернувся із запитом на основі припущення, а не наявного факту порушення чи загрози порушення інтересів держави, що суперечить ч. 3 і 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»;

3) відсутні докази, що компетентний орган місцевого самоврядування не здійснював чи неналежно здійснював захист інтересів держави, що є необхідною умовою для втручання прокурора у вигляді представництва;

4) запит не містив належного обґрунтування та правової підстави, а лише загальне посилання на закон, без вказівки на конкретну норму чи факт, що свідчить про порушення інтересів держави.

Отже, незаконність вимог прокурора виразилася у тому, що вони були видані поза межами компетенції, без достатніх підстав і обґрунтування, а отже, не підлягали обов'язковому виконанню [15].

Зважаючи на викладене, законна вимога прокурора як прояв владних повноважень та інструмент забезпечення правопорядку має ґрунтуватися на верховенстві права і суворому дотриманні законності. Однак для ширшого розкриття сутності законних вимог прокурора доцільно розглянути інші їх характеристики, які доповнюють наведений перелік. На думку С. О. Волочій, до особливостей законних вимог прокурора необхідно віднести такі: а) врегульованість нормами різних законів; б) їх реалізацію прокурором в межах різних видів проваджень/процедур; в) офіційний характер; г) переважно письмова форма викладення; ґ) обов'язковий для виконання характер; д) невиконання тягне за собою відповідальність для суб'єкта (адресата); е) видання вимог поза межами повноважень тягне для прокурора відповідальність, передбачену законодавством [2, с. 33]. Наявність цих ознак дійсно підтверджується вищезгаданими положеннями чинного законодавства України. Водночас

вважаємо, що вказаний перелік особливостей законних вимог прокурора доцільно доповнити ще декількома ознаками.

По-перше, вимоги прокурора мають не лише формальний характер, а й конкретну мету: забезпечення додержання законів, захист прав і свобод громадян, інтересів держави і суспільства. Така ознака як спрямованість законних вимог прокурора на забезпечення законності та правопорядку підкреслює їх соціальну і правову значущість.

По-друге, законна вимога прокурора завжди адресована конкретному суб'єкту, на якого покладено обов'язок її виконати. Тобто законна вимога прокурора не є загальною, адже їй притаманна така ознака як адресність.

По-третє, обмежена строковість виконання законних вимог прокурора в межах кримінального провадження. Сьогодні жоден акт національного законодавства не встановлює конкретні строки виконання законних вимог прокурора, втім якщо йдеться про кримінальне провадження, то можна зробити висновок, що це має бути здійснено в розумні строки. Так, у ст. 28 КПК України передбачено, що під час здійснення кримінального провадження кожна процесуальна дія чи рішення мають бути вчинені або ухвалені у розумні строки, тобто в межах часу, який є об'єктивно необхідним для їх належного виконання. При цьому тривалість розумних строків не може перевищувати меж, установлених цим КПК України для проведення окремих процесуальних дій чи прийняття рішень [8].

По-четверте, пріоритетність законних вимог прокурора у системі процесуального керівництва. Підтвердженням цього є положення ст. 39 КПК України, відповідно до якого керівник органу досудового розслідування має право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, а також давати слідчому письмові вказівки. При цьому останні не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора. Статтею 39-1 КПК України таке ж положення передбачено і серед повноважень керівника органу дізнання [8]. Тобто законні вимоги прокурора мають вищу юридичну силу у межах системи органів досудового розслідування.

Висновки

Таким чином, під законною вимогою прокурора слід розуміти припис, наданий у межах його повноважень, спрямований на забезпечення дотримання законності та усунення виявлених порушень, який підлягає обов'язковому виконанню і забезпечується заходами адміністративно-правового примусу. Водночас зважаючи на важливість законних вимог прокурора для здійснення покладених на нього функції відсутність законодавчого розуміння поняття «законна вимога прокурора» створює правову невизначеність у практичному застосуванні, яка має бути усунена. Сьогодні положення щодо вимог прокурора містяться у різних законах (КПК України, КУпАП, Закон України «Про прокуратуру»), але без єдиної систематизації, що ускладнює їх узгоджене застосування. Крім того, зазначені акти не встановлюють чітких вимог до форми, змісту, строків чи способу доведення законних вимог до адресата, що призводить до різних їх тлумачень на практиці.

Зважаючи на викладене очевидною є доцільність доповнення Закону України «Про прокуратуру» нормою присвяченою законним вимогам прокурора з конкретизацією її форм, змісту, строків виконання тощо та внесення відповідних змін до КПК України та інших актів законодавства з метою узгодження діючих норм. Вбачається, що це дозволить усунути існуючу правову невизначеність з цього питання та забезпечити захист прав адресатів законних вимог, сприятиме формуванню єдиної судової практики з притягнення посадових осіб до адміністративної відповідальності за невиконання законних вимог прокурора. Вказане визначає подальші напрями наукових досліджень, пов'язаних із розробленням теоретико-правових засад законних вимог прокурора та удосконаленням механізмів їх реалізації та контролю за виконанням.

Література

1. Прокурорське право: навч. посіб. / Г. Д. Борейко, О. М. Броневицька, Ю. О. Лісіцина, В. В. Луцик, В. В. Навроцька, І. Р. Серкевич, Б. М. Телефанко; за заг. ред. В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 640 с.

2. Волочій С. О. Щодо поняття і змісту законних вимог прокурора в адміністративно-деліктному аспекті. *Науковий вісник УжНУ*. Серія «Право». 2023. Вип. 79, ч. 2. С. 30–34. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.4

3. Теремецький В. І. Правоохоронні органи як суб'єкти здійснення правоохоронної діяльності. Правове регулювання окремих напрямків правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ: навч. посіб. / за ред. М. І.Іншина, В. І. Олефіра. Харків : НікаНова, 2014. 852 с.

4. Логоша В. В., Теремецький В. І. Реалізація органами прокуратури повноважень у сфері дисциплінарної відповідальності: адміністративно-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 193–202.

5. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

7. Севрук Ю. Г. Адміністративно-правове забезпечення реалізації функцій прокуратури України в контексті реформування органів кримінальної юстиції: дис. … канд. юрид. наук; 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 187 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

9. Постанова Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 17.08.2021 № 99321684. URL: https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/99321684/

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

11. Постанова Балтського районного суду Одеської області від 17.02.2020 у справі № 493/2093/19. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/87 670678

12. Шай Р. Я. Правопорядок і законність як ознаки правової держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2014. № 801. С. 115–120.

13. Марушій О. А. Генеза розуміння законності як основоположного принципу діяльності органів державного управління. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 850. С. 70–74.

14. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

15. Постанова апеляційного суду Миколаївської області № 74700840 від 15.06.2018 р. URL: https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/74700840/

Pavlo Zhukov,
doctoral student of the department of law,
Private Higher Educational Institution
«University of Modern Knowledge», Kyiv,
Ukraine
E-mail: cray0000us@gmail.com

PROSECUTOR'S LEGAL CLAIMS AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION IN UKRAINIAN LEGISLATION

The article is dedicated to examining the content and features of the prosecutor's legal claims as an object of administrative-legal protection in Ukrainian legislation. It is established that the functions of the prosecutor's office are implemented through its powers, among which a key instrument is the issuance of legal claims by the prosecutor. Although not defined in the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office," prosecutor's legal claims include inquiries and instructions, which are mandatory, and their non-compliance entails administrative liability, as confirmed by both current legislation and court decisions under Article 185-8 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. The essence of the category "legality" is revealed, taking into account the scientific doctrine and national legislation. It is emphasized that the legality of the prosecutor's claims primarily lies in their legal justification, compliance with the limits of the prosecutor's powers, and non-interference with the rights, freedoms,

and legitimate interests of other subjects. The characteristics of the prosecutor's legal claims proposed by scholars are presented. It is suggested to supplement the existing features of legal claims with such attributes as: having a specific purpose, being addressed to a specific subject obligated to comply, time-bound execution, and the priority of the prosecutor's claims within the system of pre-trial investigation. Based on a generalization of the characteristics of a lawful demand of the prosecutor, it is proposed to understand it as an instruction issued within the limits of the prosecutor's authority, aimed at ensuring compliance with the law and eliminating identified violations, which is mandatory and enforced through administrative-legal measures. It is emphasized that the absence of a clear legislative definition of the concept of a "prosecutor's legal claim" creates legal uncertainty and leads to varied interpretations in practice. It is proposed to supplement the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" with a provision on prosecutor's legal claim and to harmonize the relevant provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine and other acts, which would enhance legal certainty and the effectiveness of prosecutorial activity.

Keywords: legal claim, instruction, inquiry, prosecutor's office, prosecutor, administrative liability.

ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ШАПТАЛА Віталій Юрійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.95 (477)
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.4.47

У статті наголошено на тому, що подолання проблем розмежування правовідносин у сфері забезпечення законності підприємницької діяльності можливе лише за умови поєднання трьох ключових напрямів: удосконалення законодавства та адміністративних процедур, розвитку сталої та передбачуваної судової практики, а також формування високого рівня правової культури та правосвідомості.

Зазначено, що проблема розмежування правовідносин, які виникають у процесі забезпечення законності у сфері підприємницької діяльності, має комплексний і системний характер. Її витоки пов'язані з багатовимірністю самої підприємницької діяльності, яка охоплює як приватноправові, так і публічно-правові елементи. Основними проявами цієї проблеми є: розмитість меж між адміністративно-правовим та господарсько-правовим регулюванням; дублювання контрольних повноважень різними державними органами; відсутність узгодженості матеріальних і процесуальних норм; правова невизначеність у сфері «змішаних» правовідносин; недостатня ефективність механізмів захисту прав підприємців.

Встановлено, що в судовій практиці України, а також у рішеннях Європейського суду з прав людини та висновках Конституційного Суду України простежується єдина тенденція: необхідність забезпечення чіткого правового визначення меж державного втручання у підприємницьку діяльність, пріоритетність принципів верховенства права, правової визначеності й пропорційності.

Ключові слова: розмежування правовідносин, забезпечення законності, підприємницька діяльність, податкова сфера, практика Конституційного Суду України, Верховного Суду, Європейського суду з прав людини.

Постановка проблеми

Сфера підприємницької діяльності посідає особливе місце у системі суспільних відносин, оскільки вона поєднує у собі приватні інтереси суб'єктів господарювання та публічні інтереси держави й суспільства. Забезпечення законності у цій сфері стає провідним завданням органів публічної влади, адже від рівня її дотримання безпосередньо залежить не лише стабільність економіки, а й ефективність функціонування правової системи в цілому.

Водночас правовідносини, що виникають у процесі державного регулювання та контролю за підприємництвом, відзначаються складністю і багаторівневістю, оскільки вони поєднують у собі елементи приватноправового та публічно-правового регулювання. Така подвійність зумовлює численні колізії, проблеми правової кваліфікації, дублювання повноважень різними органами, а також породжує ризики надмірного державного втручання у господарську діяльність.

У сучасних умовах динамічного розвитку економічних процесів і поступової інтеграції України до європейського правового простору питання розмежування правовідносин, що виникають у сфері забезпечення законності підприємництва, набуває особливої

актуальності. Воно є не лише науково-теоретичною проблемою, а й практичним завданням, від вирішення якого залежить формування сприятливого правового середовища для бізнесу, підвищення інвестиційної привабливості держави та утвердження принципів верховенства права.

Аналіз судової практики Конституційного Суду України, Верховного Суду та Європейського суду з прав людини свідчить, що ключовим орієнтиром у цій сфері має стати забезпечення правової визначеності, пропорційності державного втручання та справедливого балансу між публічними та приватними інтересами. Саме ці засади визначають стратегічні напрями удосконалення правового регулювання підприємницької діяльності та забезпечення її законності [1, с. 38].

Стан дослідження теми

У царині вітчизняної науки адміністративного права широке коло проблемних питань, пов'язаних із адміністративно-правовим забезпеченням управління економічною системою України, розглядали у своїх наукових працях О. О. Бакалінська, О. Ю. Бєломєстнов, В. В. Горбалінський, А. Б. Гриняк, Т. А. Кобзєва, А. Т. Комзюк, Р. М. Магута, О. М. Музичук, М. М. Сливка, А. М. Чорна, І. П. Шумейко та ін. Втім, попри чималу кількість наукових здобутків, перед вченими наразі постає необхідність переосмислення проблем розмежування правовідносин, які виникають під час забезпечення законності у сфері підприємницької діяльності.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити коло проблем розмежування правовідносин, які виникають під час забезпечення законності у сфері підприємницької діяльності. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити складність чіткого виокремлення приватноправових та публічно-правових відносин, дублювання функцій різних органів державної влади та місцевого самоврядування, недостатню узгодженість норм матеріального та процесуального права в контексті наявних проблем розмежування правовідносин у сфері забезпечення законності підприємницької діяльності; проаналізувати відповідну судову практику України, а також у рішення Європейського суду з прав людини та висновки Конституційного Суду України.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у статті вперше у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині піднято питання розмежування правовідносин, які виникають під час забезпечення законності у сфері підприємницької діяльності, а також комплексно його розглянуто з огляду на актуальні тенденції розвитку економіки, судову практику України, рішення Європейського суду з прав людини та висновки Конституційного Суду України.

Виклад основного матеріалу

Проблематика розмежування правовідносин, що виникають у процесі забезпечення законності у сфері підприємницької діяльності, посідає одне з ключових місць у сучасній правовій науці та практиці публічного управління. Складність цього питання зумовлена багатовимірністю підприємницької діяльності, яка охоплює як приватноправові, так і публічно-правові відносини. З одного боку, підприємництво є формою реалізації конституційного права на свободу господарської діяльності, що має регулюватися здебільшого нормами цивільного та господарського права. З іншого боку, у сфері підприємництва держава реалізує низку контрольних, регуляторних та наглядових функцій, що передбачає активне застосування адміністративно-правових механізмів.

Однією з ключових проблем є складність чіткого виокремлення приватноправових та публічно-правових відносин у сфері підприємництва. Наприклад, правовідносини, що виникають між державними органами та суб'єктами господарювання під час ліцензування, сертифікації або реєстрації, мають адміністративно-правовий характер. Водночас їх наслідком є можливість здійснення підприємницької діяльності, що належить до сфери приватного права. Так, межа між адміністративними процедурами та господарськими відносинами є розмитою, що призводить до правових колізій та різних тлумачень.

Ще однією проблемою є дублювання функцій різних органів державної влади та

місцевого самоврядування при забезпеченні законності у сфері підприємництва. В умовах розгалуженої системи контролюючих і регулюючих інституцій виникають ситуації, коли один і той самий суб'єкт господарювання підпадає під перевірки різних органів з подібних питань.

Також суттєвою є проблема недостатньої узгодженості норм матеріального та процесуального права, які регламентують відносини у сфері підприємництва. Наприклад, положення податкового законодавства тісно пов'язані з адміністративними процедурами оскарження рішень контролюючих органів. Водночас відсутність єдиного підходу до визначення правової природи таких відносин ускладнює їх кваліфікацію та породжує суперечки у судовій практиці.

Окремої уваги заслуговує питання визначення меж допустимого державного втручання у сферу підприємництва. Наявність адміністративних процедур контролю та нагляду є необхідною умовою забезпечення законності, однак їх надмірне застосування може перетворитися на інструмент тиску на бізнес, що суперечить принципам правової держави та вільної конкуренції. Це зумовлює потребу у вдосконаленні нормативно-правових механізмів розмежування правовідносин таким чином, щоб зберегти баланс між охороною публічних інтересів і гарантуванням свободи підприємництва.

Так, проблеми розмежування правовідносин у сфері забезпечення законності підприємницької діяльності проявляються у низці аспектів: розмитості меж між приватним і публічним правом, дублюванні компетенцій державних органів, неузгодженості нормативної бази, а також у визначенні меж державного втручання у господарську діяльність. Подолання цих проблем можливе лише шляхом комплексного реформування системи правового регулювання підприємництва, яке має ґрунтуватися на принципах верховенства права, правової визначеності та пріоритетності прав і свобод суб'єктів господарювання.

Важливо зазначити, що Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував на пріоритетності принципу верховенства права у сфері господарської діяльності та на необхідності обмеження дискреційних повноважень держави у відносинах із підприємцями. Зокрема, у Рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 Суд підкреслив, що обмеження свободи підприємницької діяльності можливе лише на підставі закону та з урахуванням конституційного принципу пропорційності. Це положення є ключовим для розмежування правовідносин, оскільки воно закріплює вимогу чіткого правового визначення підстав і меж втручання держави у сферу бізнесу [2].

Верховний Суд у своїй практиці також неодноразово звертав увагу на необхідність розмежування приватноправових і публічноправових спорів. Так, у постановах Касаційного адміністративного суду простежується підхід, згідно з яким спори, що стосуються дій або рішень органів державної влади у сфері ліцензування, податкового контролю чи державного нагляду, належать до адміністративної юрисдикції, тоді як конфлікти між суб'єктами господарювання з приводу виконання договірних зобов'язань підлягають розгляду в господарських судах.

Водночас на практиці часто виникають «змішані» спори, що поєднують ознаки як публічно-правових, так і приватноправових відносин. Наприклад, спори щодо анулювання ліцензії на здійснення певного виду діяльності мають адміністративно-правовий характер, проте наслідки такого анулювання безпосередньо впливають на майнові інтереси підприємця, що відносить їх і до сфери приватного права [3, с. 71].

Особливу складність становить розмежування правовідносин у податковій сфері. Верховний Суд у своїй практиці (зокрема, у постанові від 27 листопада 2018 року у справі № 826/7380/16) зазначив, що податкові правовідносини є публічно-правовими, проте їхні наслідки можуть стосуватися майнових прав і обов'язків суб'єктів господарювання, що вимагає врахування цивільно-правових аспектів. Така подвійність зумовлює необхідність комплексного підходу до тлумачення й застосування правових норм, що регулюють підприємницьку діяльність [4].

Суттєвою проблемою залишається й відсутність системної узгодженості законодавства, що регулює підприємницьку сферу.

Конституційний Суд у рішенні від 9 липня 1998 року № 12-рп/98 підкреслив, що законодавче регулювання підприємницької діяльності має бути чітким, послідовним і несуперечливим, оскільки правова невизначеність створює умови для свавільного втручання органів влади. Проте на практиці законодавство часто містить суперечності між нормами господарського, цивільного та адміністративного законодавства, що ускладнює розмежування відповідних правовідносин [5].

Проблематика розмежування правовідносин у сфері забезпечення законності підприємницької діяльності має не лише внутрішньодержавний, а й міжнародний вимір. Практика Європейського суду з прав людини, яка є джерелом права для України відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», відіграє вагому роль у формуванні підходів до визначення меж державного втручання у підприємницьку діяльність та забезпечення належного балансу між публічними і приватними інтересами [6].

ЄСПЛ у низці своїх рішень наголошує, що втручання держави у сферу підприємництва повинно відповідати принципу законності, переслідувати легітимну мету та бути пропорційним. Наприклад, у справі «Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden» (1989) Суд визнав, що позбавлення підприємства ліцензії на продаж алкоголю становило втручання у право власності, гарантоване статтею 1 Першого протоколу до Конвенції. ЄСПЛ підкреслив, що хоча держава має право регулювати господарську діяльність з огляду на суспільні інтереси, таке втручання має здійснюватися на основі передбачуваних правових норм і не може бути свавільним. Цей підхід є безпосередньо релевантним для української практики розмежування публічно-правових і приватноправових відносин у сфері ліцензування. У справі «Beyeler v. Italy» (2000) Суд підкреслив, що навіть коли держава діє в інтересах суспільства, вона повинна забезпечити «справедливий баланс» між вимогами загального інтересу та захистом основоположних прав суб'єкта господарювання. Застосування цього принципу до українського контексту означає, що будь-які адміністративні заходи контролю чи санкцій мають бути чітко врегульовані законом і не порушувати сутності права на підприємницьку діяльність [7].

Особливо значущим для сфери податкових правовідносин є рішення ЄСПЛ у справі «Bulves AD v. Bulgaria» (2009), де Суд визнав, що відмова держави відшкодувати податковий кредит підприємству, яке діяло добросовісно і відповідно до чинного законодавства, порушує принцип правової визначеності. Це рішення вказує на необхідність узгодженості та послідовності правозастосовної практики у сфері оподаткування, а також підтверджує, що відносини між державою і бізнесом у податковій сфері повинні бути чітко розмежовані та не створювати надмірних обтяжень для підприємців [8].

Аналіз зазначеної практики свідчить, що ЄСПЛ фактично формує універсальні стандарти для розмежування правовідносин у сфері підприємництва: будь-яке втручання держави у бізнес повинно мати чітке правове підґрунтя («якість закону»); втручання має переслідувати легітимну мету, пов'язану із захистом суспільних інтересів; необхідно забезпечити пропорційність між публічними інтересами та приватними правами суб'єктів господарювання; підприємці повинні мати доступ до ефективних процесуальних гарантій і судового захисту.

Так, практика ЄСПЛ підсилює позиції Конституційного Суду України та Верховного Суду, які також наголошують на необхідності дотримання принципів правової визначеності, пропорційності та справедливості у відносинах між державою та бізнесом. Це дозволяє розглядати проблему розмежування правовідносин у сфері забезпечення законності підприємницької діяльності як складову ширшого європейського правового дискурсу, що має бути врахований у подальшій кодифікації та вдосконаленні українського законодавства.

Розглядаючи проблеми розмежування правовідносин, що виникають у процесі забезпечення законності у сфері підприємницької діяльності, варто наголосити на їхньому міжгалузевому характері. Адже підприємництво, будучи формою реалізації приватної економічної ініціативи, не може існувати поза сферою державного регулювання, а тому завжди перебуває на межі публічного та приватного права.

Складність розмежування правовідносин у даній сфері значною мірою обумовлюється динамічним розвитком економічного середовища. Нові форми господарювання, цифровізація процесів, поява інноваційних сфер підприємництва ставлять під сумнів усталені підходи до правового регулювання.

Особливого значення набуває й проблема правової кваліфікації змішаних правовідносин, які поєднують елементи приватноправових і публічно-правових норм. До таких відносин належать, зокрема, податкові правовідносини, відносини щодо митного регулювання, адміністративно-правові спори, що випливають із господарської діяльності.

Не менш гострою є проблема дублювання контрольних функцій різними органами. Попри численні спроби оптимізувати систему державного нагляду (контролю), все ще існують випадки, коли підприємство підлягає перевіркам відразу кількох відомств за схожими підставами. Це не лише ускладнює діяльність бізнесу, а й унеможливлює розмежування правовідносин. У таких умовах виникає ризик зловживань з боку посадових осіб та створення надмірного адміністративного тиску на підприємництво [9, с. 96].

Асиметрія у правовому статусі сторін зумовлює складність чіткого розмежування правовідносин, адже у випадку спору чи конфлікту сторони нерівні за обсягом своїх прав та обов'язків. У результаті виникає потреба у створенні додаткових юридичних механізмів захисту слабшої сторони - суб'єкта підприємницької діяльності, зокрема шляхом розвитку інституту адміністративного оскарження, спрощених судових процедур та забезпечення доступності правосуддя [10, с. 88].

Висновки

Таким чином, подолання проблем розмежування правовідносин у сфері забезпечення законності підприємницької діяльності можливе лише за умови поєднання трьох ключових напрямів: удосконалення законодавства та адміністративних процедур, розвитку сталої та передбачуваної судової практики, а також формування високого рівня правової культури та правосвідомості.

Зазначено, що проблема розмежування правовідносин, які виникають у процесі забезпечення законності у сфері підприємницької діяльності, має комплексний і системний характер. Її витоки пов'язані з багатовимірністю самої підприємницької діяльності, яка охоплює як приватноправові, так і публічно-правові елементи, що неминуче створює колізії у правозастосуванні. Основними проявами цієї проблеми є: розмитість меж між адміністративно-правовим та господарсько-правовим регулюванням; дублювання контрольних повноважень різними державними органами; відсутність узгодженості матеріальних і процесуальних норм; правова невизначеність у сфері «змішаних» правовідносин; недостатня ефективність механізмів захисту прав підприємців.

Встановлено, що в судовій практиці України, а також у рішеннях Європейського суду з прав людини та висновках Конституційного Суду України простежується єдина тенденція: необхідність забезпечення чіткого правового визначення меж державного втручання у підприємницьку діяльність, пріоритетність принципів верховенства права, правової визначеності й пропорційності. Ці принципи мають бути орієнтиром для правотворчої та правозастосовної діяльності, спрямованої на подолання зазначених труднощів. Шляхи вирішення проблем розмежування правовідносин полягають у вдосконаленні нормативно-правової бази, запровадженні ефективних адміністративних процедур, усуненні дублювання компетенцій між органами державного контролю, розвитку сталої судової практики, імплементації європейських стандартів захисту прав підприємців, а також у підвищенні правової культури всіх учасників правовідносин.

З'ясовано, що розмежування правовідносин у сфері забезпечення законності підприємницької діяльності є не лише теоретичною проблемою, але й практичною необхідністю, від якої безпосередньо залежить стабільність економічного розвитку держави, довіра до правової системи та ефективність взаємодії між державою і бізнесом.

Література

1. Годун М. О. Адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності: робота на здобуття кваліфікаційно-

го ступеня магістра: 081 «Право». Суми, 2020. 100 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/81956.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення «Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22.09.2005 № 5-рп/2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05/card5.

3. Земельні спори : огляд практики Верховного суду за І півріччя 2023 року // Комітет НААУ з питань аграрного, земельного та довкілевого права. 141 с.

4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.02.2019 по справі № 826/7380/15 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80427413.

5. Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 року № 12-рп/98 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98.

6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text.

7. Case of Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden. 07 July 1989. (Application no. 10873/84) // European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57586%22]}.

8. Case of «Bulves» ad v. Bulgaria. 22 January 2009. (Application no. 3991/03) // European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-90792%22]}.

9. Магута Р. М. Напрями удосконалення державного фінансового контролю в Україні. *Економіка та держава*. 2012. № 11. С. 94-97. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2012/27.pdf.

10. Бакалінська О. О. Концепція модернізації господарського законодавства як відповідь на сучасні виклики. *Правове забезпечення ринкових відносин в умовах громадянського суспільства* : збірник наукових праць. Випуск 4. Київ, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2021. С. 86-92.

PROBLEMS OF DELIMITATION OF LEGAL RELATIONS THAT ARISE WHEN ENSURING LEGALITY IN THE SPHERE OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

The article emphasizes that overcoming the problems of delimitation of legal relations in the field of ensuring the legality of entrepreneurial activity is possible only if three key areas are combined: improving legislation and administrative procedures, developing consistent and predictable judicial practice, as well as forming a high level of legal culture and legal awareness.

It is noted that the problem of delimitation of legal relations that arise in the process of ensuring the legality of entrepreneurial activity is complex and systemic. Its origins are associated with the multidimensionality of entrepreneurial activity itself, which encompasses both private and public law elements. The main manifestations of this problem are: blurred boundaries between administrative and economic regulation; duplication of control powers by various state bodies; lack of coordination of substantive and procedural norms; legal uncertainty in the field of "mixed" legal relations; insufficient effectiveness of mechanisms for protecting the rights of entrepreneurs.

It has been established that in the judicial practice of Ukraine, as well as in the decisions of the European Court of Human Rights and the conclusions of the Constitutional Court of Ukraine, a single trend can be traced: the need to ensure a clear legal definition of the limits of state intervention in entrepreneurial activity, the priority of the principles of the rule of law, legal certainty and proportionality.

Key words: delimitation of legal relations, ensuring legality, entrepreneurial activity, tax sphere, practice of the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court, the European Court of Human Rights.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ: ОБОВ'ЯЗКИ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ КОРИСТУВАЧІВ

БУДАРНИЙ Сергій Володимирович - аспірант Західноукраїнського національного університету

УДК 347.1:004.9
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.4.48

У статті досліджується правове регулювання цифрових платформ, їх обов'язки, види відповідальності та механізми захисту прав користувачів у цифровому середовищі. Проаналізовано сучасний стан національного та європейського законодавства, зокрема Digital Services Act (DSA) і Digital Markets Act (DMA), та визначено ключові прогалини в українській правовій системі. Автор розглядає доктринальні підходи до визначення поняття «цифрова платформа», її класифікації за функціями, масштабом діяльності та рівнем контролю над контентом і даними.

Увага приділена функціональним обов'язкам платформ, серед яких прозорість умов користування, модерація контенту, алгоритмічна прозорість та запобігання зловживанням. Досліджено багаторівневу відповідальність цифрових платформ, що включає договірну, деліктну, платформену та адміністративно-правову складові. Значну увагу приділено захисту персональних даних та кібербезпеці, а також механізмам notice-and-action, внутрішнім системам розгляду скарг і компенсаційним процедурам.

Проаналізовано національні та міжнародні механізми захисту прав користувачів, підкреслено важливість їх інтеграції на всіх рівнях регулювання. Окремо розглянуто диференційований підхід до великих онлайн-платформ (VLOPs) та необхідність оцінки системних ризиків. На основі проведеного аналізу сформульовано рекомендації щодо реформування українського законодавства, включно з класифікацією платформ, встановленням обов'язків та запровадженням комплексної системи відповідальності. Підкреслено значення гармонізації національного права з європейськими стандартами для підвищення безпеки, прозорості та довіри у цифровому середовищі. Запропоновані підходи сприятимуть розвитку української цифрової економіки та ефективному захисту прав користувачів.

Ключові слова: цифрові платформи; правове регулювання; обов'язки платформ; відповідальність платформ; захист прав користувачів; персональні дані.

Постановка проблеми

Стрімкий розвиток цифрових технологій і повсюдне впровадження електронних сервісів призвели до формування нового середовища взаємодії між учасниками цивільного обороту, в межах якого цифрові платформи виконують роль ключових посередників, організаторів та модераторів приватноправових відносин. У багатьох сферах — від електронної комерції та фінансових послуг до транспортних і соціальних сервісів — вони фактично стають автономними учасниками ринку, які управляють даними, здійснюють алгоритмічний розподіл ресурсів та регулюють поведінку користувачів.

Така трансформація піднімає низку складних правових питань щодо обов'язків платформ, меж їхньої відповідальності та ефективних механізмів захисту прав користувачів у цифровому середовищі. Особливої актуальності набуває питання відповідальності у контексті поширення платформеної

економіки (platform economy), де значна частина відносин виникає поза традиційними юридичними конструкціями.

Чинне законодавство України та багатьох інших держав поки що не забезпечує достатньо чіткого й уніфікованого регулювання діяльності цифрових платформ. Це створює прогалини у сфері захисту споживачів, обробки персональних даних, захисту інтелектуальної власності, цифрової ідентифікації та виконання зобов'язань у межах електронних транзакцій.

У світлі європейських тенденцій — зокрема прийняття Digital Services Act (DSA) [1] та Digital Markets Act (DMA) [2] — актуальним стає питання адаптації національного підходу до регулювання обов'язків цифрових платформ та встановлення спеціальних режимів їхньої відповідальності. В Україні, де цифровізація публічних і приватних сервісів розвивається особливо швидко, потреба у формуванні цілісної правової концепції цифрових платформ і механізмів захисту користувачів є надзвичайно актуальною та стратегічно важливою.

Отже, дослідження правового регулювання цифрових платформ, їх обов'язків, відповідальності та механізмів захисту користувачів не лише відповідає сучасним викликам, а й має прикладне значення для вдосконалення законодавства, підвищення безпеки цифрової взаємодії та ефективного захисту прав учасників цифрових правовідносин.

Стан дослідження проблеми

У національній правовій науці питання правового регулювання цифрових платформ, їх обов'язків та механізмів захисту користувачів досліджується дедалі активніше, що зумовлено цифровою трансформацією та поширенням платформеної економіки в Україні.

Українські вчені зосереджуються на визначенні змісту поняття «цифрова платформа», її функціональної ролі в системі цивільного права, а також на аналізі особливостей відповідальності за порушення прав користувачів чи неналежне виконання обов'язків. Так, у своїх дослідженнях цим питанням приділяли увагу О. Кохановська, Н. Федорченко, О. Харитонов, Є. Харитонов, О. Баранов, В. Бобрик. Вчені наголошують на необхідності доктринального розмежування понять «електронний майданчик», «інформаційний посередник», «інтернет-сервіс», «платформений оператор», оскільки від цього залежить подальша модель правового регулювання обов'язків і відповідальності платформ. Вони також зазначають, що єдиної методології кваліфікації цифрових платформ поки немає, що стимулює наукові дискусії щодо їхньої юридичної природи та меж відповідальності.

На рівні цивілістичних досліджень акцент робиться на проблемах договірної та деліктної відповідальності платформ, зокрема у сферах електронної комерції, надання онлайн-послуг, розміщення контенту та взаємодії між користувачами. Ці питання аналізували Р. Майданик, І. Спасибо-Фатєєва, І. Бірюков, В. Турчак, О. Дзера. Вчені підкреслюють, що чинне законодавство не дає чіткого критерію визначення, коли платформа є пасивним посередником, а коли — активним учасником цифрових правовідносин, що тягне підвищену відповідальність. Регулювання залишається розпорошеним між нормами цивільного, інформаційного, споживчого та інколи адміністративного права, що стимулює дискусії щодо необхідності комплексного підходу та ухвалення спеціального законодавства.

Важливим напрямом є також захист персональних даних, цифрова ідентифікація та права користувачів у платформеному середовищі. Активну позицію в цій сфері займають А. Баранова, К. Чучковська, А. Тищенко, Г. Христова, М. Карчевський, а також у окремих аспектах — В. Пєтков та О. Кохановська. Їхні праці присвячені обробці даних платформами, застосуванню GDPR, ролі платформ як «контролерів» і «процесорів» даних, ризикам алгоритмічної маніпуляції та формуванню нових цифрових прав. Вчені підкреслюють потребу гармонізації українського законодавства зі стандартами ЄС, що прямо впливає на правове регулювання обов'язків і відповідальності платформ.

Водночас в українській науці відзначаються прогалини: бракує узгодженої системи класифікації платформ, яка дозволила б

визначати їх функціональні обов'язки, межі відповідальності та механізми захисту користувачів. Незважаючи на активний розвиток електронних сервісів, проєктів Мінцифри та сервісів на кшталт «Дії», в Україні поки що немає цілісного правового регулювання цифрових платформ як учасників цифрових правовідносин. Це зумовлює потребу в подальшому науковому опрацюванні концепції платформи, уточненні її обов'язків і відповідальності та розробці пропозицій щодо вдосконалення законодавства з урахуванням європейського досвіду.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження - проаналізувати правове регулювання цифрових платформ, визначити їх обов'язки та особливості відповідальності, а також розробити ефективні механізми правового захисту користувачів цифрових сервісів. Для досягнення поставленої мети, слід буде виконати наступні завдання:

визначити правовий статус цифрових платформ та їхні функціональні обов'язки у межах цифрових правовідносин;

проаналізувати види цивільно-правової відповідальності цифрових платформ, включаючи договірну, деліктну та платформену відповідальність;

дослідити наявні та запропонувати вдосконалені механізми правового захисту користувачів, зокрема щодо спорів, прав споживачів, персональних даних та цифрових прав.

Методологія дослідження

У дослідженні застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-правових методів. Так, діалектичний метод — для аналізу розвитку правового регулювання цифрових платформ у контексті цифрової трансформації; формально-юридичний метод — для дослідження норм національного та європейського законодавства, що регулюють обов'язки та відповідальність платформ; порівняльно-правовий — для зіставлення підходів України та ЄС до регулювання обов'язків і механізмів захисту користувачів; системно-структурний — для визначення ролі платформ у системі цифрових правовідносин; і, нарешті, аналізу і синтезу — для узагальнення та формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу

Сучасне законодавство України не містить визначення поняття «цифрова платформа», а тому їхній правовий статус формується на основі загальних положень цивільного та інформаційного законодавства. У практичному вимірі більшість цифрових платформ функціонують як інформаційні посередники, постачальники онлайн-послуг, оператори електронної комерції або адміністратори електронних майданчиків. Проте відсутність системного законодавчого підходу ускладнює визначення їхніх обов'язків, гарантій добросовісного надання послуг і меж правової відповідальності.

Європейське законодавство (насамперед, вже згаданий Digital Services Act, 2022) також не містить чітких визначень стосовно поняття «цифрова платформа», проте пропонує функціональну класифікацію платформ відповідно до їх ролі у цифровій екосистемі. DSA виділяє:

- посередників (intermediary services);
- служби хостингу (hosting services);
- онлайн-платформи (online platforms);
- дуже великі онлайн-платформи (VLOPs) [1].

Аналіз вказаної класифікації засвідчує використання європейським законодавцем у DSA власне функціонального, а не технологічного підходів, тобто наведена класифікація залежить не від технічної форми сервісу, а від того, яку функцію він виконує у цифровому середовищі (передача даних, зберігання, публікація контенту, масштаб операцій тощо). Це робить регулювання гнучким і адаптивним до швидкоплинних технологічних змін.

У DSA ця категорія включає усіх цифрових посередників, які передають, кешують або зберігають інформацію. Вона охоплює три підтипи: mere conduit (проста передача інформації: інтернет-провайдери, оператори зв'язку); caching services (кешування: CDN-мережі, проксі-сервери); hosting providers (хостинг інформації користувачів). Тому «посередники» — це не окрема група

на тому ж рівні, що «хостинг»; це надкатегорія, а хостинг — лише один із її підвидів.

Hosting services — це підгрупа intermediary services, яка: зберігає інформацію на запит користувачів, створює потенційний ризик поширення незаконного або шкідливого контенту. Саме хостингові сервіси є «входом» до наступної категорії — онлайн-платформ.

Online platforms — спеціальний тип хостингових сервісів. Відповідно до ст. 3 (i) DSA, «онлайн-платформи — це хостингові сервіси, які на запит користувачів розповсюджують інформацію публічно. Важливими критеріями он-лайн платформ є: публічність (дані доступні необмеженому колу осіб), роль посередника між користувачами (наприклад, маркетплейси, соцмережі), алгоритмічне управління контентом або транзакціями» [1]. Таким чином, не всі хостингові сервіси є платформами, але всі платформи — хостингом.

DSA запровадив нову категорію Very Large Online Platforms (VLOPs), тобто дуже великі онлайн-платформи. Характеристики цих платформ наступні: мають понад 45 млн користувачів в ЄС (10% населення), здійснюють значний суспільний вплив, створюють системні ризики (маніпуляції, дезінформація, домінування ринку). Саме на них покладено найсуворіші обов'язки, про які ми вестимемо мову згодом.

Відтак можна стверджувати, що модель класифікації цифрових платформ, що обрана європейським законодавцем, дозволяє визначати обов'язки залежно від рівня впливу платформи на ринок, кількість користувачів та характер ризиків. Застосування такого підходу в Україні забезпечило б узгодження правового статусу платформ із європейськими стандартами та сприяло б підвищенню якості цифрових послуг.

Таким чином, цифрова платформа в сучасному європейському правовому розумінні є багатофункціональним суб'єктом, що водночас є і посередником, і організатором цифрової інфраструктури, і учасником приватноправових зобов'язань.

Якщо проаналізувати цифрові платформи в доктринальному розумінні, то слід зазначити наявність кількох підходів до такого розуміння. Зокрема, в межах економічного підходу, цифрову платформу розуміють як «бізнес-модель, що створює ринок для взаємодії двох (або більше) груп (постачальників і споживачів), забезпечує обмін товарами/послугами чи інформацією та отримує вигоду від мережевих ефектів. Це класичне тлумачення підкреслює економічну функцію платформи як посередника ринку» [3].

В межах інфраструктурно-функціонального підходу цифрова платформа розуміється як «інструмент цифрової економіки, звертаючи увагу на її функціонування, роль як майданчика / інфраструктури, що забезпечує надання послуг, взаємодію учасників та певну регуляторну/правову базу» [4]. Такий підхід часто зустрічається в українських дослідженнях, які наголошують на функціональній різнорідності платформ.

Юридично-функціональний підхід трактує цифрову платформу «як особливий тип хостингової послуги, що публічно розповсюджує інформацію за запитом користувачів» [5]; в межах даного підходу робиться акцент на функціях і ризиках платформи (модерація, алгоритми, масштаби), а не на технічній архітектурі. Цей підхід найбільш наближений до легального підходу європейського законодавця в межах DSA, адже створює підґрунтя для різного рівня обов'язків і відповідальності залежно від категорії платформи.

Соціально-правовий підхід розглядає цифрові платформи не лише як техніко-економічні або інфраструктурні утворення, а як соціальні інститути, що формують нові суспільні відносини, впливають на права людини, політику, зайнятість і публічну комунікацію. Тому в таких роботах акцент роблять на соціальних ризиках (дезінформація, порушення прав людини), правах користувачів і потребі захисту в публічній площині. Так, до прикладу існує цікаве трактування, що «платформи — це середовище реалізації і порушення цифрових прав (свобода слова, право на приватність, доступ до інформації)» [6]. Документ розглядає платформи як фактор, що формує суспільні можливості й ризики для прав людини, і пропонує соціально-правові інструменти захисту (моні-

торинг, права на оскарження модерації, захист персональних даних).

Аналіз усіх існуючих підходів до розуміння цифрових платформ є важливим в межах даного дослідження тому, що кожен із них розкриває різні аспекти їхньої природи і дозволяє сформувати комплексне бачення цього явища. Лише врахування цих різновимірних характеристик дає можливість створити науково обґрунтовану та юридично коректну класифікацію цифрових платформ, яка відображатиме не лише їхню функціональну специфіку, а й наслідки їхньої діяльності для цивільно-правових відносин і механізмів відповідальності.

Стосовно доктринальних класифікацій цифрових платформ, то слід зауважити, що вони також зумовлені підходами. Так, правовий функціональний підхід базується на DSA і дозволяє диференціювати обов'язки/відповідальність. Повторювати цю класифікацію нема потреби ще раз.

За економічною роллю розглядають маркетплейси, платформи для економіки спільного користування, праці, агрегатори, біржі, а також платформи для створення й поширення контенту [3]. Наведена класифікація популярна саме в економічній та міждисциплінарній літературі.

У дослідженнях, що аналізують функції й архітектуру платформи, популярною є класифікація за функціональними/технічними ознаками. І в межах вказаної класифікації розрізняють інфраструктурні платформи (cloud, хмарні сервіси); інструментальні платформи (API, SDK, засоби інтеграції); а також прикладні/сервісні платформи (UI/UX–сервіси, кінцеві продукти для споживачів) [7, с. 29].

І, нарешті, доктринально важливий розподіл для визначення меж відповідальності побудований на поділі цифрових платформ за рівнем контролю і участі у відносинах та розмежовує: «пасивних посередників (обмежена роль, мінімальна модерація), активних операторів/організаторів (контролюють транзакції, модерацію, ціноутворення), а також гібридні форми (поєднання функцій) [8].

Отож, аналіз доктринальних класифікацій цифрових платформ демонструє, що це явище є багатовимірним і не зводиться до єдиної моделі: дослідники пропонують технічні, економічні, соціально-правові та інфраструктурно-функціональні підходи, кожен із яких акцентує на різних аспектах діяльності платформ. Узагальнення цих класифікацій свідчить про відсутність усталеного підходу, але водночас дає змогу виокремити ключові критерії — мету, функції, спосіб організації взаємодії, рівень контролю над контентом і даними — які можуть слугувати основою для розробки чіткої та практично застосовної класифікації цифрових платформ у правовому полі.

Наступним завданням нашого дослідження є визначення обов'язків цифрових платформ із аналізом європейських стандартів та українських реалій.

Отож, підхід ЄС базується на принципі пропорційної відповідальності, відповідно до якого обов'язки платформ зростають разом з масштабом їхньої діяльності. Основні категорії обов'язків, визначених у DSA, включають:

«Загальні обов'язки платформ:

- забезпечення прозорості умов користування;
- надання засобів для зв'язку з адміністратором;
- оперативне реагування на скарги та повідомлення про порушення прав;
- запобігання поширенню незаконного вмісту;
- запровадження політик модерації контенту;
- запобігання зловживанню алгоритмами.

Спеціальні обов'язки онлайн-платформ

- впровадження механізмів повідомлення і дії (notice and action);
- обов'язкова прозорість реклами;
- запровадження внутрішніх систем обробки скарг;
- ведення реєстру модераційних дій.

Обов'язки дуже великих онлайн-платформ (VLOPs)

- регулярні оцінки системних ризиків;
- незалежні аудити;
- алгоритмічна прозорість;
- запобігання маніпуляціям (дезінформація, вплив на користувачів)» [1].

Аналіз вказаних категорій обов'язків дозволяє стверджувати, принцип пропорційної відповідальності, закладений у DSA, відображає ключову логіку європейського регулювання: не всі цифрові платформи створюють однакові ризики для суспільства, споживачів і ринку, тому й обсяг їхніх обов'язків має бути різним. Такий підхід дозволяє уникнути надмірної зарегульованості малого та середнього бізнесу, концентруючи посилені вимоги на тих суб'єктах, що мають найбільший вплив на інформаційний простір і поведінку мільйонів користувачів. Загальні обов'язки, передбачені для всіх платформ, формують базовий рівень безпеки та прозорості, який має забезпечити добросовісність їхньої діяльності. Це фактично створює стандарт мінімального регулювання для всієї цифрової екосистеми. Спеціальні обов'язки онлайн-платформ демонструють перехід до активного управління ризиками, пов'язаними з хостингом контенту, взаємодією користувачів та рекламною діяльністю. Механізми notice-and-action, внутрішні системи розгляду скарг та прозорість реклами переводять платформу з пасивного технічного посередника у сферу суб'єкта, що несе відповідальність за власну інфраструктуру та її наслідки**.** Найвищий рівень регуляторного тиску — вимоги до VLOPs — відображає розуміння того, що дуже великі платформи мають системний вплив на інформаційний простір, економіку та навіть демократичні процеси**.** Саме тому вимоги до них на кшталт оцінювання системних ризиків, незалежних аудитів чи алгоритмічної прозорості є не просто формальними обов'язками, а інструментами контролю за їхньою владою у цифровому середовищі.

Загалом підхід ЄС у DSA демонструє еволюцію від класичної моделі «технічного посередника» до концепції платформи як відповідального регулятивного актора**,** який повинен запобігати зловживанням, мінімізувати ризики та забезпечувати безпеку цифрової взаємодії. Це відкриває перспективи для формування аналогічних диференційованих режимів відповідальності і в українському законодавстві.

Національне законодавство частково закріплює аналогічні обов'язки, зокрема:

- захист персональних даних (Закон України «Про захист персональних даних» [8]);
- вимоги до електронної комерції (Закон України «Про електронну комерцію» [9]) ;
- норми споживчого права (Закон України «Про захист прав споживачів» [10]);
- вимоги кібербезпеки (Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [11]).

Водночас відсутність цілісної, ризик-орієнтованої та пропорційної моделі регулювання цифрових платформ в Україні створює прогалини у сфері відповідальності та контролю за їх діяльністю. Нині законодавство містить лише окремі, фрагментарні положення, спрямовані переважно на захист даних, споживачів та базову безпеку, але не охоплює системних аспектів функціонування платформ, таких як прозорість алгоритмів, обов'язкові механізми модерації, аудит ризиків чи запобігання маніпуляціям.

У результаті українська правова система стикається з ризиком нерегульованості ключових процесів у цифровому середовищі, що може сприяти поширенню дезінформації, зловживанням ринковою владою та непрозорим практикам управління контентом. Впровадження диференційованого підходу, подібного до DSA, дозволило б структуровано розмежувати обов'язки малих, середніх і великих онлайн-платформ, забезпечивши баланс між інноваційністю та захистом суспільних інтересів.

Така модель могла б стати основою для побудови сучасної архітектури цифрового регулювання в Україні, що відповідала б європейським стандартам, водночас зберігаючи гнучкість для розвитку національної цифрової економіки.

Наступним завданням нашого дослідження було розглянути види відповідальності цифрових платформ. Одразу зазначимо, що в сучасних правових системах відповідальність цифрових платформ має багаторівневу структуру. Найбільш поширеними є такі види відповідальності:

Договірна відповідальність – настає за порушення умов користувацької угоди — невиконання або неналежне виконання

цифрової послуги. Прикладами є: блокування облікового запису без підстав; невиконання функцій сервісу; порушення строків надання послуги чи зберігання даних.

Деліктна відповідальність – пов'язана з шкодою, завданою користувачеві, зокрема: поширення незаконного контенту через недбалість платформи; витік персональних даних; алгоритмічна дискримінація; рекомендаційні системи, що сприяють заподіянню шкоди.

Платформена відповідальність (європейська модель) - це особлива форма відповідальності, що виникає незалежно від традиційних правових конструкцій і застосовується у випадках, коли платформа: активно втручається у взаємодію користувачів; впливає на ціноутворення; здійснює контроль над виконанням операцій; формує алгоритмічні ризики. Саме DSA та DMA формують основу цієї концепції.

Відповідальність за незаконний контент. У ЄС діє принцип: платформи не несуть відповідальності за контент користувача, доки вони не отримали повідомлення та не проігнорували його**.** В Україні такої моделі ще не закріплено.

Відповідальність за персональні дані настає за порушення GDPR або національного законодавства, насамперед Закону «Про захист персональних даних». Така відповідальність може мати адміністративний, цивільно-правовий і, у виняткових випадках, кримінальний характер. Як у європейській, так і в національній системах ключовими є принципи: законність і прозорість обробки; цільове та пропорційне використання даних; належний рівень безпеки; дотримання прав суб'єктів персональних даних. Порушення будь-якого з цих принципів і є підставою для відповідальності.

Варто відзначити, що у європейській та міжнародній практиці також формується підхід до відповідальності за алгоритмічні рішення, який охоплює ризики, пов'язані з автоматизованими системами рекомендацій, ранжуванням, модерацією та персоналізацією контенту. Такі системи можуть створювати непрозорі механізми впливу на поведінку користувачів, порушувати принцип недискримінації або сприяти маніпуляції цифровим середовищем. У межах DSA це реалізується через вимоги до прозорості алгоритмів, оцінки системних ризиків та проведення незалежних аудитів, що є особливо значущим для дуже великих платформ (VLOPs). В українському законодавстві подібні механізми поки відсутні, однак їх впровадження стане необхідним у межах євроінтеграційних процесів.

Окремо варто виділити відповідальність за кібербезпеку, яка пов'язана з обов'язком забезпечити захист інформаційних систем, запобігати несанкціонованому доступу та вчасно реагувати на кіберінциденти. У ЄС відповідні вимоги встановлені NIS2 Directive [12], що поширюється на значні та критично важливі цифрові послуги. В Україні такі вимоги містяться у Законі «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»[11], однак вони не охоплюють специфічних ризиків цифрових платформ.

Узагальнюючи зазначене, можна констатувати, що відповідальність цифрових платформ перестає бути лише похідною від класичних цивільно-правових інститутів. Вона поступово трансформується у комплексний багаторівневий режим**,** який поєднує елементи договірної, деліктної, адміністративної, кібербезпекової та спеціальної платформеної відповідальності. Європейський досвід демонструє, що ефективне регулювання цифрових платформ можливе лише за умови диференціації обов'язків залежно від масштабу, впливу та технічної складності платформи. Для України це створює орієнтир для розроблення сучасної, ризик-орієнтованої моделі відповідальності цифрових платформ, яка відповідатиме вимогам ЄС і забезпечить баланс між інноваціями та захистом прав користувачів.

І на останок розглянемо механізми правового захисту користувачів. Варто відзначити, що сучасні системи захисту прав користувачів у цифровому середовищі охоплюють комплекс взаємопов'язаних інструментів, серед яких важливе місце посідають внутрішні механізми платформи, що передбачають можливість подання скарги, перегляд рішень модерації, оскарження блокування акаунтів та забезпечення прозорості алгоритмів рекомендацій. До національних

механізмів належать звернення до суду, захист прав споживачів, подання заяв до уповноважених органів у сфері персональних даних, а також використання інструментів кіберзахисту та електронної ідентифікації. На європейському рівні, відповідно до моделі DSA, передбачено функціонування незалежних органів вирішення спорів, прозорі процедури модерації, обов'язкові механізми повідомлення про незаконний контент, компенсаційні засоби реагування у разі порушення прав користувачів, а також спеціальні гарантії захисту для споживачів та неповнолітніх.

Крім того, ефективність системи захисту прав користувачів значною мірою залежить від інтеграції цих механізмів на всіх рівнях та від взаємодії між платформами, національними органами та міжнародними стандартами. Комплексний підхід дозволяє не лише реагувати на порушення вже після їхнього виникнення, а й запобігати ризикам завдяки прозорості алгоритмів, оперативному модераторському контролю та встановленню чітких процедур розгляду скарг. Для платформ із великим впливом на цифрову екосистему, таких як VLOPs у ЄС, особливо важливим є обов'язок проводити системні оцінки ризиків та забезпечувати алгоритмічну прозорість, що підвищує довіру користувачів і мінімізує потенційні шкоди. В Україні, у межах сучасного законодавства, існує нагальна потреба у формуванні аналогічної комплексної системи, яка поєднувала б внутрішні, національні та міжнародні механізми, водночас враховуючи специфіку національної цифрової економіки та правової культури. Такий підхід створює основу для ефективного регулювання цифрових платформ і гарантує баланс між розвитком інновацій та захистом прав користувачів.

Висновки

У світлі вищенаведеного аналізу стає очевидним, що чинне українське законодавство не забезпечує комплексного регулювання діяльності цифрових платформ, залишаючи значні прогалини у сфері визначення їхніх обов'язків, механізмів відповідальності та захисту прав користувачів. Відповідно, для створення ефективної, прозорої та ризик-орієнтованої моделі правового регулювання необхідне цілеспрямоване реформування національного правового поля**.**

Основними напрямами такої реформи мають стати: подальше вдосконалення доктринальних тлумачень дефініції «цифрової платформи», легального тлумачення за прикладом європейської практики також не варто запроваджувати; класифікувати цифрові платформи за типами — посередники, онлайн-платформи, великі платформи; встановити обов'язки цифрових платформ із урахуванням їхнього масштабу та впливу; розробити режим відповідальності, який би інтегрував механізми notice and action, алгоритмічну прозорість, аудит ризиків та внутрішні системи вирішення спорів, подібно до моделі DSA.

Крім того, важливо забезпечити гармонізацію національного законодавства про захист даних із GDPR та впровадити ефективні інструменти захисту прав користувачів, включно з позасудовими та адміністративними процедурами. Така комплексна модернізація законодавства дозволить не лише підвищити рівень безпеки та довіри у цифровому середовищі, а й створить передумови для стійкого розвитку української цифрової економіки.

Література

1. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) (Text with EEA relevance)

2. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act) (Text with EEA relevance)

3. Fabio Bassan Digital platforms: protagonists of the self-age. 2021, Digital Platforms and Global Law https://www.academia.edu/117262876/Digital_platforms_protagonists_of_the_self_age?utm_source=chatgpt.com

4. Цімошинська О.В., Хіміч С.В. Проблеми функціонування державної цифрової платформи як бізнес інструменту цифрової

SUMMARY

The article examines the legal regulation of digital platforms, their obligations, types of liability, and mechanisms for protecting user rights in the digital environment. It analyzes the current state of national and European legislation, in particular the Digital Services Act (DSA) and the Digital Markets Act (DMA), and identifies key gaps in the Ukrainian legal system. The author considers doctrinal approaches to defining the concept of a "digital platform," its classification by function, scale of activity, and level of control over content and data.

Attention is paid to the functional obligations of platforms, including transparency of terms of use, content moderation, algorithmic transparency, and prevention of abuse. The multi-level responsibility of digital platforms is examined, including contractual, tort, platform, and administrative-legal components. Significant attention is paid to personal data protection and cybersecurity, as well as notice-and-action mechanisms, internal complaint handling systems, and compensation procedures.

National and international mechanisms for protecting user rights are analyzed, and the importance of their integration at all levels of regulation is emphasized. A differentiated approach to very large online platforms (VLOPs) and the need to assess systemic risks are considered separately. Based on the analysis, recommendations are formulated for reforming Ukrainian legislation, including the classification of platforms, the establishment of obligations, and the introduction of a comprehensive liability system. The importance of harmonizing national law with European standards to enhance security, transparency, and trust in the digital environment is emphasized. The proposed approaches will contribute to the development of the Ukrainian digital economy and the effective protection of user rights.

Keywords: digital platforms; legal regulation; platform obligations; platform liability; user rights protection; personal data.

економіки. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки.* Випуск 4 (71), 2023. С. 67-72.

5. M. P. Ramaswamy. REGULATION OF ONLINE PLATFORMS, INTERMEDIARIES, AND MARKETS IN THE EUROPEAN UNION AND CHINA. PEOPLE: *International Journal of Social Sciences*. 2023 Volume 9 Issue 2, pp. 108-132.

6. Дотримання цифрових прав в Україні. Аналітичний звіт за результатами моніторингу порушень цифрових прав в Україні у 2019 – 2021 роках / Опришко Л., Бурмагін О. – Київ: ГО «Платформа прав людини», 2021. – 24 с.

7. Січкаренко К.О. ЦИФРОВІ ПЛАТФОРМИ: ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Випуск 35. С. 28-32.

8. Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

9. Закон України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 № 675-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text

10. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-XII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text

11. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 № 2163-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

12. ДИРЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ (ЄС) 2022/2555 від 14 грудня 2022 року про заходи для високого спільного рівня кібербезпеки на всій території Союзу, внесення змін до Регламенту (ЄС) № 910/2014 та Директиви (ЄС) 2018/1972 та скасування Директиви (ЄС) 2016/1148 (Директива NIS 2) від 27.12.2022 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a3_001-22#Text

ЗАВДАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ ГРУПАМ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

РОЗУМЯК Роман Володимирович - кандидат юридичних наук

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.4.49

Аргументовано, що завдання Національної поліції як суб'єкта протидії організованим злочинним групам у сфері економіки включають в себе: по-перше, виявлення та припинення діяльності організованих злочинних груп, які вчиняють суспільно-небезпечні та інші протиправні діяння в економічній сфері, завдаючи таким чином збитків державі, суспільству, окремим фізичним та юридичним особам; по-друге, встановлення фізичних осіб-лідерів організованих злочинних груп, які діють в сфері економіки, а також інших учасників, посібників такої незаконної діяльності задля подальшого притягнення кожного з них до встановленої законом міри кримінальної відповідальності з огляду на ступінь вини та умислу; по-третє, забезпечення відшкодування потерпілим економічних, а також інших збитків, які завдано злочинами вчиненими організованими злочинними групами у змові, а також індивідуально їх учасниками; по-четверте, співробітництво з органами фінансового контролю з питань обміну інформацією про протиправні дії окремих осіб та груп, які вчиняють злочини в економічній сфері, а також проведення спільних заходів із припинення такої діяльності; по-п'яте, виявлення вразливих сфер економічної та фінансової діяльності, в яких існують детермінанти організованої злочинності, а також проведення у них, відповідно до існуючих повноважень, профілактичних заходів, у тому числі, сумісно з іншими правоохоронними та центральними органами виконавчої влади; по-шосте, забезпечення кадрових, матеріально-технічних, фінансових, організаційних та інших необхідних умов роботи органів та підрозділів Національної поліції України із протидії організованим злочинним угрупованням, які діють в сфері економіки; по-сьоме, забезпечення законності діяльності органів, підрозділів та усього особового складу Національної поліції України в процесі реалізації заходів та операцій протидії організованим злочинним угрупованням, а також підтримка належного рівня поваги та дотримання прав і свобод людини, недопущення їх протиправних порушень, або обмежень.

Ключові слова: завдання, Національна поліція, організовані злочинні групи, економічна сфера.

Постановка проблеми

Діяльність Національної поліції у сфері протидії організованим злочинним групам в економіці є складною за змістом і багатоманітною за формами реалізації. Вона охоплює різні види правоохоронного впливу, що здійснюються в умовах високої латентності економічних злочинів, складності фінансово-господарських процесів та постійної трансформації злочинних практик. За таких обставин особливого значення набуває не лише наявність відповідних повноважень, а й чітке усвідомлення того, на досягнення яких результатів має бути спрямована діяльність поліції у цій сфері. Саме через завдання конкретизується зміст правоохоронної діяльності, визначається її спрямованість і практична наповненість. Завдання висту-

пають тим елементом, який поєднує загальні функції Національної поліції з реальними умовами протидії організованій злочинності в економіці, визначає межі та пріоритети її діяльності, а також дозволяє оцінити ефективність вжитих заходів. Без належного наукового осмислення завдань правоохоронна діяльність ризикує втратити системність і перетворитися на сукупність розрізнених дій.

Стан дослідження проблеми

Особливості діяльності Національної поліції України, як одного з ключових суб'єктів боротьби з організованою злочинністю в державі аналізували в своїх роботах О.М. Бандурка, М.Г. Богуславський, М.О. Волошина, А.В. Коваленко, А.В. Мовчан, В.П. Мороз, К.О. Чаплинський. Дослідження відмічених, а також інших науковців висвітлюють як суто правові, так і організаційні засади діяльності органів та підрозділів поліції у процесі здійснення заходів із протидії ОЗГ. Однак, попри суттєвий науковий доробок, на сьогодні відсутні актуальні наукові праці присвячені визначенню саме завдань Національної поліції як суб'єкта протидії організованим злочинним групам у сфері економіки.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб окреслити завдання, які покладаються на Національну поліцію України, як суб'єкта протидії організованим злочинним угрупованням в сфері економіки. Виходячи із поставленої мети, завдання дослідження включають в себе: встановлення загального переліку завдань, які виконуються поліцією; виділення групи цілей, які реалізуються НПУ в аспекті протидії ОЗГ економічної спрямованості.

Наукова новизна дослідження

Новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо характеристики завдань Національної поліції як суб'єкта протидії організованим злочинним групам у сфері економіки.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження, відзначимо, що ведучи мову про завдання Національної поліції як суб'єкта протидії організованим злочинним групам у сфері економіки необхідно вказати, що вони мають комбінований характер, адже цілі діяльності поліції визначено одразу декількома нормативними документами. Так, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 №580-VIII загальними завданнями діяльності НПУ є 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1].

Дані цілі знаходить свого розширення та уточнення в нормативних документах про окремі підрозділи поліції, які беруть участь у боротьбі із організованою злочинністю в сфері економіки. Так, наприклад, згідно із Наказом НПУ «Про затвердження Положення про Головне слідче управління Національної поліції України» від 27.11.2015 №127 на даний підрозділ покладається наступне: 1) керівництво діяльністю органів досудового розслідування з метою забезпечення всебічного, повного та неупередженого досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність; 2) здійснення контролю за дотриманням законодавства в діяльності підпорядкованих органів досудового розслідування; 3) організація взаємодії слідчих підрозділів з іншими органами, у тому числі структурними (відокремленими) підрозділами, Національної поліції України, органами державної влади, а також відповідними органами іноземних держав на підставі міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; 4) здійснення профілактичної роботи на підставі матеріалів розслідування кримінальних правопорушень; 5) підвищення професійного рівня працівників слідчих підрозділів; 6) безпосереднє розслідування кримінальних правопору-

шень у межах визначеної підслідності; 7) організація в межах компетенції міжнародного співробітництва під час кримінального провадження [2].

Наказом НПУ «Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України» від 23.10.2019 №1077 визначається, що завданням ДСР виступає реалізація повноважень Національної поліції України в частині боротьби з організованою злочинністю, злочинністю в органах державної влади та місцевого самоврядування, протидії корупції, захисту прав і свобод людини і громадянина та об'єктів права власності від протиправних посягань, а саме шляхом: 1) виявлення, припинення і попередження незаконної діяльності суспільно небезпечних організованих груп і злочинних організацій, у тому числі в органах державної влади та місцевого самоврядування, які впливають на криміногенну ситуацію в державі та в окремих її регіонах; 2) здійснення заходів, спрямованих на координацію діяльності органів (підрозділів) поліції у сфері боротьби з тероризмом відповідно до компетенції, визначеної законодавством України; 3) протидії корупції серед посадових осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», вжиття заходів з метою виявлення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних з корупцією, та їх припинення відповідно до законодавства України; 4) здійснення оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на здобуття інформації про криміногенні процеси в злочинному середовищі, пов'язані з протиправною діяльністю окремих осіб та злочинних угруповань, схеми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; 5) організації та здійснення відповідно до законодавства України заходів захисту працівників ДСР, інших органів та підрозділів Національної поліції України, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб [3].

Крім викладеного, як один з головних учасників боротьби з організованою злочинністю, НПУ виконує завдання визначені нормативно-правовими актами, якими врегульовано державну політику із зазначеного питання. Зокрема, Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 №3341-XII передбачається, що метою боротьби з організованою злочинністю є: встановлення контролю над організованою злочинністю, її локалізація, нейтралізація та ліквідація; усунення причин і умов існування організованої злочинності. В свою чергу завдання даного процесу включають в себе: а) створення загальних правових і організаційних засад у сфері боротьби з організованою злочинністю, сприяння її попередженню та ліквідації; б) визначення системи державних органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю, та їх взаємовідносин; в) встановлення повноважень спеціальних державних органів по боротьбі з організованою злочинністю та спеціальних заходів, що здійснюються ними; ґ) встановлення обов'язків інших державних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю; г) правове забезпечення фінансових, матеріально-технічних та інших умов, необхідних для боротьби з організованою злочинністю; д) забезпечення гарантій прав громадян і юридичних осіб під час здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю [4].

В свою чергу, Розпорядженням КМУ «Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю» від 16.09.2020 №1126-р регламентовано, що цілями протидії ОЗГ уповноваженими органами є: формування державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю шляхом запровадження міжнародних стандартів; побудова ефективної системи боротьби з організованою злочинністю, що складається з підсистем правового, інституційного, наукового, інформаційно-аналітичного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення, координації та взаємодії, контролю, а також міжнародного співробітництва. При цьому, формування державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю передбачає: визначення на підставі інформації, отриманої в результаті здійснення практичних заходів боротьби з організованою злочинністю, конкретних

напрямів протидії такій злочинності; ідентифікацію ризиків і загроз, що виникають унаслідок організованої злочинної діяльності, постійний аналіз і реагування на них; здійснення органами державної влади, інститутами громадянського суспільства та іноземними партнерами цілеспрямованих, перспективних та узгоджених заходів у сфері боротьби з організованою злочинністю; забезпечення комплексного методичного підходу до боротьби з організованою злочинністю, що включає вжиття заходів до запобігання та припинення діяльності організованих злочинних угруповань як стратегічного (що намагаються вплинути на загрозу), так і оперативного (що намагаються вплинути на конкретні організовані злочинні угруповання та їх учасників) характеру; впровадження в практику трьохетапної моделі формування державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, що базується на прикладі політики ЄС щодо боротьби з тяжкими злочинами та організованою злочинністю [5].

Висновки

Дослідження нормативно-правової бази показує, що Національна поліція України, як державний правоохоронний орган виконує широкий спектр завдань основного та другорядного значення, котрі покладаються на нього у зв'язку із виконанням окремих, специфічних видів діяльності, зокрема, за напрямом боротьби із організованою злочинністю. При цьому, протидія ОЗГ саме в сфері економіки має власне коло цілей, що виходять із законодавчо визначених загальних завдань НПУ, однак, відрізняються деякими особливостями. Отже, на нашу думку, завдання Національної поліції як суб'єкта протидії організованим злочинним групам у сфері економіки включають в себе:

- по-перше, виявлення та припинення діяльності організованих злочинних груп, які вчиняють суспільно-небезпечні та інші протиправні діяння в економічній сфері, завдаючи таким чином збитків державі, суспільству, окремим фізичним та юридичним особам;
- по-друге, встановлення осіб-лідерів організованих злочинних груп, які діють в сфері економіки, а також інших учасників, посібників такої незаконної діяльності задля подальшого притягнення кожного з них до встановленої законом міри кримінальної відповідальності з огляду на ступінь вини та умислу;
- по-третє, забезпечення відшкодування потерпілим економічних, а також інших збитків, які завдано злочинами вчиненими організованими злочинними групами у змові, а також індивідуально їх учасниками;
- по-четверте, співробітництво з органами фінансового контролю з питань обміну інформацією про протиправні дії окремих осіб та груп, які вчиняють злочини в економічній сфері, а також проведення спільних заходів із припинення такої діяльності;
- по-п'яте, виявлення вразливих сфер економічної та фінансової діяльності, в яких існують детермінанти організованої злочинності, а також проведення у них, відповідно до існуючих повноважень, профілактичних заходів, у тому числі, сумісно з іншими правоохоронними та центральними органами виконавчої влади;
- по-шосте, забезпечення кадрових, матеріально-технічних, фінансових, організаційних та інших необхідних умов функціонування органів та підрозділів Національної поліції України із протидії організованим злочинним угрупованням, які діють в сфері економіки;
- по-сьоме, забезпечення законності діяльності органів, підрозділів та усього особового складу Національної поліції України в процесі реалізації заходів та операцій протидії організованим злочинним угрупованням, а також підтримка належного рівня поваги та дотримання прав і свобод людини, недопущення їх протиправних порушень, або обмежень.

Література

1. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 №580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. №40-41. Ст.379.

2. Про затвердження Положення про Головне слідче управління Національної поліції України: наказ від 27.11.2015 №127.

SUMMARY

It is argued that the tasks of the National Police as a subject of countering organized criminal groups in the economic sphere include: first, identifying and terminating the activities of organized criminal groups that commit socially dangerous and other illegal acts in the economic sphere, thus causing damage to the state, society, individual individuals and legal entities; second, identifying individuals-leaders of organized criminal groups operating in the economic sphere, as well as other participants, accomplices of such illegal activities in order to further bring each of them to the extent of criminal liability established by law, taking into account the degree of guilt and intent; third, ensuring compensation to victims of economic and other losses caused by crimes committed by organized criminal groups in conspiracy, as well as by their participants individually; fourth, cooperation with financial control bodies on the exchange of information on the illegal actions of individuals and groups committing crimes in the economic sphere, as well as joint measures to stop such activities; fifth, identification of vulnerable areas of economic and financial activity in which there are determinants of organized crime, as well as carrying out preventive measures in them, in accordance with existing powers, including in conjunction with other law enforcement and central executive bodies; sixth, ensuring personnel, material and technical, financial, organizational and other necessary conditions for the work of bodies and units of the National Police of Ukraine to counter organized criminal groups operating in the economic sphere; seventh, ensuring the legality of the activities of bodies, units and all personnel of the National Police of Ukraine in the process of implementing measures and operations to counter organized criminal groups, as well as maintaining an appropriate level of respect for and observance of human rights and freedoms, preventing their unlawful violations or restrictions.

Keywords: tasks, National Police, organized crime groups, economic

3. Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України: наказ від 23.10.2019 №1077.

4. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: закон від 30.06.1993 №3341-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. №35. Ст.358.

5. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю: розпорядження, стратегія від 16.09.2020 №1126-р. Урядовий кур'єр. 2020. №183.

КОРУПЦІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ У СИЛАХ ОБОРОНИ УКРАЇНИ: ФЕНОМЕН ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ

ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович - кандидат юридичних наук, приватний нотаріус, м. Харків

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9329-1705

УДК 343.9 (477)

DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.4.50

Стаття присвячена дослідженню кримінологічної феноменології корупційної злочинності в силах оборони в Україні. Встановлено, що цей різновид корупційних практик є надзвичайно небезпечним. Його обструктивна вражаюча здатність виходить далеко за межі виключно Збройних сил України, правоохоронних органів, формує каскад широкоформатних ризиків для всієї системи національної безпеки, територіальної цілісності, державного суверенітету України. Однією з найбільш вразливим для корупційних ризиків є сегмент оборонних закупівель. Встановлено та охарактеризована найпоширеніші схеми корупційних зловживань у цьому сегменті: завищення цін (з подальшим поверненням частини виручки, так звані «відкати»), постачання неякісної продукції, створення фіктивної дефіцитності, користування послугами «фірм-прокладок», постачання продукції нижчої, ніж заявленої за документами, якості, логістичні «дірки». Наголошено на небезпечності й поширеності корупційних зловживань в процесі реалізації заходів з мобілізації населення, а також діяльності військово-лікарських комісій, у компетенції яких – прийняття рішення про придатність чи непридатність до військової служби. Визначено пріоритети у реформуванні системи протидії корупційної злочинності в силах оборони України.

Ключові слова: корупційна злочинність, сектор безпеки і оборони, сили оборони, детермінація, схема, оборонні закупівлі, зловживання, протидія.

Постановка проблеми

Питання злочинності в лавах Сил оборони України є надзвичайно складним, багатогранним та чутливим аспектом національної безпеки, особливо в умовах повномасштабної війни. Розуміння цієї проблематики вимагає глибокого аналізу не лише юридичних дефініцій, а й соціально-психологічного контексту, в якому перебувають військовослужбовці. Коли країна веде екзистенційну боротьбу, стан правопорядку у війську стає визначальним фактором боєздатності, адже будь-яке правопорушення – від дисциплінарного проступку й до особливо тяжкого злочину – безпосередньо впливає на моральний дух підрозділів та довіру суспільства до інституту армії. Й навряд чи проти цієї очевидної тези можуть бути висунені скільки-небудь сильні контраргументи. В силу її очевидності. Водночас проблема корупційної злочинності, її гострота та глибина проникнення в інститути сил оборони є не настільки очевидною. Хоча б через значну латентність. Але не тільки. Не менш суспільно значущими є фонові, акцесорні практики й наслідки корупції у силах оборони: вони по-справжньому викривляють функціонал Українського війська, демонтивують його персонал, захисників України, детермінують вчинення низки військових кримінальних правопорушень, в тому числі й зокрема одного з найбільш поширених та небезпечних – самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України [1]). Саме тому

проблема корупційної злочинності у силах оборони України є однією з найгостріших, що вимагає оперативного та, в той же час, глибокого кримінологічного осмислення та системного, проактивного, кримінально-превентивного реагування.

Ступінь розробленості наукової проблематики

Злочинність у сфері безпеки та оборони взагалі та корупційна злочинність зокрема у різні часи ставали предметом досліджень О. М. Бандурки, О. Ю. Бусол, І. І. Войтовича, О. Г. Кальмана, С. О. Кожушка, О. М. Литвинова, Д. С. Машлякевича, М. І. Мельника, Ю. В. Орлова, В. І. Шакуна, О. О. Шкути та низки інших науковців. Однак корупційна злочинність у силах оборони в умовах війни й досі не здобула своєї самостійної розробки.

Мета цієї статті – надати визначення, встановити кримінологічно значущі ознаки корупційної злочинності у силах оборони України, визначити пріоритети протидії її відтворенню.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ст. 3 Конституції України Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [2]. Практичне втілення у життя цієї максими вимагає забезпечення належного режиму законності. Й передусім у сфері управління державними справами. В ситуації ж перебування у стані повномасштабної оборонної війни фокус уваги мимовільно зміщується на стан законності в державному управлінні у сфері оборони. Водночас нині в Україні сектор оборони відноситься до найбільш фінансовоємних, оскільки наша держава вимушена захищати свою незалежність, відстоювати територіальну цілісність. На жаль, непосильні для держави оборонні фінансові витрати не завжди є транспарентними у практичному використанні. Тож проблема системності корупції визнана як національними державними органами, так і міжнародними організаціями [3, с. 52; 4, с. 14].

Визначаючи поняття корупції, важливо брати до уваги, що, по-перше, це соціальне явище, а не конкретне суспільно небезпечне діяння; по-друге, що у правовому значенні корупція не може бути зведена до одного виду правопорушення, вона становить собою сукупність різних за характером і ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю сутністю корупційних правопорушень; по-третє, що його законодавче визначення не дає правоохоронним органам жодних додаткових правових засобів, що стосуються підстав юридичної відповідальності за корупційні діяння. Разом з тим, його прикладний характер може полягати в тому, щоб зробити антикорупційну діяльність більш цілеспрямованою [5, с. 118; 6, с. 19].

Корупційні скандали у військовому відомстві, пов'язані зі зловживаннями у традиційних сферах (постачання ресурсів, закупівлі та ремонт озброєнь, списання та утилізація матеріальних засобів), відбуваються не лише в арміях подібних до України перехідних держав, але періодично спостерігаються і в демократичних Сполучених Штатах чи Великій Британії, і в комуністичному Китаї – різниця в масштабах цього явища. Автор зауважує, що певну універсальну роль у корупційних проявах відіграють суто споживацькі риси людського характеру, які проявляються незалежно від рівня розвитку країни чи типу державного устрою. Специфіка військової сфери за певних умов створює сприятливі умови для корупційної діяльності, оскільки в ній є додаткова можливість уникати контролю, прикриваючись секретністю [7, с. 82; 6, с. 20].

Принагідно зауважимо, що для розуміння меж предмету дослідження важливе значення має закріплена у ст. 1 Закону України «Про національну безпеку» дефініція сектору безпеки і оборони: «Система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення

з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України» [8]. Сектор безпеки і оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складових: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки (ч. 1 ст. 12 цього закону) [8].

Сили оборони – Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави [8]. Корупція у силах оборони України є серйозною проблемою, що виявляється через гучні скандали навколо закупівель (харчування, одяг, дрони) із завищеними цінами та розкраданням коштів, які призвели до відставок чи арештів посадовців. І хоча Міноборони та Національне агентство із запобігання корупції працюють над посиленням антикорупційних механізмів та захисту викривачів для очищення системи та підвищення прозорості, як вимагають міжнародні стандарти, вказана проблема залишається гострою, що окрім загальнокримінального ефекту має і яскраво виражене політичне забарвлення, відповідні наслідки.

Значною мірою сприяє поширенню корупційної злочинності у силах оборони закритість системи державного управління у сфері підтримання обороноздатності, а надто в умовах правового режиму воєнного стану. Слушними з цього приводу є зауваження М. Голомши: «Оборонне відомство – це закрита організація, а відомчі ревізійні та спеціальні правоохоронні органи є неефективними, оскільки підпорядковуються тим, кого контролюють. Мають місце факти невиявлення цими органами порушень, що згодом виявлялися територіальними контролюючими органами. Військова служба правопорядку у ЗС України керується у своїй діяльності власним досвідом» [9, с. 21]. З цими судженнями не можна не погодитись. Варто лише додати, що в ситуації ведення інтенсивних бойових дій, багаторазового у порівнянні з мирним часом збільшенням штату сил оборони корупційні ризики зростають відповідно. Й показовою у цьому сенсі є сфера оборонних закупівель.

Питання корупції у сфері оборонних закупівель є однією з найболючіших і водночас стратегічно важливих тем для українського суспільства та держави у 2023 році. В умовах повномасштабної війни, коли кожна гривня платників податків та кожен долар міжнародної допомоги мають бути спрямовані на зміцнення обороноздатності, будь-яке зловживання у цій царині сприймається не просто як економічний злочин, а як акт мародерства та загроза національному виживанню. Це складна екосистема, де перетинаються інтереси державних замовників, приватних підрядників та міжнародних партнерів, і саме тому вона потребує багаторівневого контролю та абсолютної прозорості.

Для того щоб зрозуміти, як функціонує цей сектор, які ризики в ньому існують та як Україна бореться з цими явищами сьогодні, необхідно детально розглянути структуру закупівель, типи корупційних схем та впроваджені реформи.

Оборонні закупівлі суттєво відрізняються від цивільних через чинник таємності та терміновості. У 2022–2023 роках основний масив закупівель поділяється на дві великі категорії:

1. *Летальна зброя та боєприпаси:* тут панує високий рівень секретності, що об'єктивно необхідно для захисту планів операцій, але водночас створює простір для закритих контрактів з обмеженим колом постачальників.

2. *Тил та забезпечення (харчування, форма, паливно-мастильні матеріали, логістика):* саме ця сфера є найбільш вразливою до корупційних ризиків, оскільки вона вклю-

чає величезну кількість найменувань товарів широкого вжитку, де легко маніпулювати цінами.

За результатами отриманих нами експертних оцінок серед працівників Державного бюро розслідувань, а також опрацювання доктринальних напрацювань, можемо виділити основні корупційні механізми у сфері оборонних закупівель:

- *завищення цін (з подальшим поверненням частини виручки, так звані «відкати»):* умовно «класична» схема, коли товар (наприклад, продукти харчування або бронежилети) купується за цінами, що значно перевищують ринкові. Різниця між реальною ціною та контрактною розподіляється між чиновниками та постачальником.
- *постачання неякісної продукції:* коли за ціною високоякісного обладнання армія отримує товари, що не відповідають стандартам НАТО або технічним вимогам (браковані міни, форма, що плавиться, несертифіковані аптечки).
- *створення фіктивної дефіцитності:* коли замовлення штучно спрямовується до «потрібного» посередника під приводом того, що тільки він може забезпечити швидку доставку в умовах війни.
- *користування послугами «фірм-прокладок»:* використання довгих ланцюжків посередників, часто зареєстрованих в офшорних зонах, для розмивання відповідальності та приховування реальних бенефіціарів прибутку;
- *постачання продукції нижчої, ніж заявленої за документами, якості:* корупційні зловживання не рідко мають місце при прийнятті на баланс товарів неналежної якості. Це може стосуватися палива, продуктів харчування, одностроюю, засобів індивідуального захисту тощо;
- *логістичні «дірки»:* на етапі доставки майна від складів до безпосередніх підрозділів виникають можливості для необлікованого списання майна як «втраченого в ході бойових дій», хоча насправді воно може опинитися на чорному ринку.

Не можна оминути увагою й корупційні зловживання в процесі реалізації заходів з мобілізації населення. З урахуванням тенденцій, перебігу збройного конфлікту цілком можна очікувати інтенсифікацію мобілізаційних заходів та відповідних, пов'язаних з ними корупційних кримінальних правопорушень, спрямованих на уникнення мобілізації через безпідставне оформлення, підробку документів для відстрочки від призову, бронювання. У зоні ризику в цьому аспекті перебуває й сфера діяльності військово-лікарських комісій, у компетенції яких – прийняття рішення про придатність чи непридатність до військової служби.

Ще одним соціально і кримінологічно значущим виміром корупції у силах оборони є зловживання з так званими «бойовими» виплатами, системою преміювання військовослужбовців. На жаль, фіксуються випадки експлуатації схеми «мертвих душ», коли виплати за перебування на першій лінії нараховуються особам, які фактично знаходяться в тилу, або ж коли командири вимагають частку від премій підлеглих.

Дійсно, правий М. І. Мельник, коли говорить, що жодна із соціально-політичних і економічних систем не мала, не має і не може мати повного імунітету від корупції – змінюються лише її обсяги та прояви, а також можливості її впливів на соціальне життя. Корупція буде існувати доти, доки буде існувати публічна влада. Відмінність різних держав у цьому плані полягає не у наявності чи відсутності корупції як такої, а в її масштабах, характері корупційних проявів, впливі корупції на економічні, політичні, правові та інші соціальні процеси. Завжди знайдуться несумлінні чиновники, які прагнутимуть у приватних цілях скористатися можливостями публічної влади [10, с. 18]. Однак, попри те, важливим є постійний рух у напрямі удосконалення існуючих антикорупційних механізмів, забезпечення адаптивності системи протидії корупції.

Доречно наголосити, що Україна здійснила значний ривок у подоланні цих викликів, перейшовши від ручного управління до інституційного контролю. Здійснене автором опрацювання наявних тенденцій у сфері реформування протидії корупції в силах оборони (в тому числу через збирання експертних оцінок серед депутатів профільних комітетів, працівників Міністерства оборони України), дає можливість

стверджувати, що оборонні антикорупційні ініціативи у 2023 році базується на трьох «китах»:

1. Розподіл функцій (створення агенцій): а) раніше Міністерство оборони самостійно формувало політику, замовляло товар і контролювало якість, що створювало конфлікт інтересів. Тепер ці функції мають бути розділені. На фінальному етапі запуску перебуває установа державна «Державний оператор тилу». Ця агенція має перебрати на себе функцію закупівель нелетальних товарів (їжа, одяг, пальне тощо). Вона, за оцінками опитаних нами експертів з числа працівників Міноборони, буде працює за принципами прозорості, виводячи закупівлі на платформу Prozorro, що дозволить значно економити кошти за рахунок реальної конкуренції; б) у такому ж стані перебуває реалізація ідеї щодо запуску державного підприємства «Агенція оборонних закупівель». У перспективі воно спеціалізуватиметься на озброєнні та військовій техніці, працюючи безпосередньо з виробниками, у тому числі іноземними, щоб мінімізувати кількість посередників.

В цьому контексті не можна не підтримати пропозицію М. Голомши закріпити на законодавчому рівні максимально прості, чіткі та прозорі правила здійснення державних закупівель, формалізацію внутрішніх правил і процедур кожною організацією-замовником, розробити типові й уніфіковані документи тощо. Визначити чіткий перелік критеріїв оцінки економічно найвигіднішої пропозиції учасників процедури закупівлі та методику оцінки. Забезпечити обов'язкове проведення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти передусім у виробників продукції [9, с. 20].

2. Цифровізація та функціонування платформи Prozorro: навіть під час воєнного стану значна частина тендерів на тилове забезпечення стала публічною. Це дозволяє громадським активістам та журналістам-розслідувачам моніторити ціни в режимі реального часу. З кримінологічної точки зору – це дуже важливо, адже засвідчує прихильність української держави високим стандартам демократичного цивільного контролю над сектором безпеки та оборони навіть в умовах повномасштабної війни.

3. Міжнародний аудит: оскільки значна частина фінансування надходить від західних партнерів України, логічно очікувати запуску жорстких механізмів нагляду та аудиту, що в цілому має удосконалити систему кримінологічного моніторингу й оперативного реагування на факти розкрадань. В перспективі, вірогідно, має бути розгорнута робота спільних груп вітчизняних аудиторів з представниками США, країн-членів ЄС, інших країн-донорів, які перевірятимуть кінцеве використання наданих ресурсів та прозорість контрактів.

Висновки

Корупція у силах оборони України – надзвичайно небезпечне явища, обструктивна вражаюча здатність якої виходить далеко за межі виключно Збройних сил України, правоохоронних органів, а формує каскад широкоформатних ризиків для всієї системи національної безпеки, територіальної цілісності, державного суверенітету України. Чи не найбільш вразливим для корупційних ризиків є сегмент оборонних закупівель. Проте станом на 2023 рік Україна вибудувала значно стійкішу систему оборони від зловживань, розкрадання у цьому сегменті, ніж вона була на початку вторгнення. Перехід до професійних закупівельних агенцій, поступове запровадження стандартів НАТО у звітності та безкомпромісна робота антикорупційних органів є запорукою того, що ресурси держави працюють на перемогу. Звісно, шлях до ідеальної системи ще триває, і подолання старих корупційних мереж вимагає часу та політичної волі.

Література

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // БД «Законодавство України» / Верховна Рада. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 2469-VIII // БД «Законодавство України» / Верховна Рада. URL: https://zakon.

rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

3. Піскун І. І., Левчук В. Д. Теоретико-правові проблеми корупції в оборонній сфері. *Юридичний вісник*. 2018. № 3 (48). С. 52–57.

4. Войтович І. І. Кримінологічні засади протидії корупції у сфері воєнної безпеки : автореф. дис. … докт. юрид. наук : 12.00.08 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 39 с.

5. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальні сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія. Київ : Юридична думка, 2004. 400 с.

6. Войтович І. І. Корупційна злочинність у сфері військової безпеки: сучасний стан дослідження. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 17–24.

7. Поляков Л. Корупція гальмує реформи Українського війська // Альманах сектору безпеки України. 2012. / За ред. О. Мельника та ін. Київ : Заповіт, 2013. С. 79–90.

8. Про національну безпеку : Закон України від 21.06.2018 р. № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / Верховна Рада. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

9. Голомша М. Корупційні ризики оборонного сектору України // Посилення доброчесності та протидія корупції в оборонному секторі України : зб. матеріалів Міжнар. конф. (16 трав. 2011 р., м. Київ). К. : Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2011. С. 20–22.

10. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : монографія. К. : Атіка, 2001. 304 с.

Polyakov I. S.
e-mail: nyutabird@gmail.com

CORRUPTION CRIME IN THE DEFENSE FORCES OF UKRAINE: PHENOMENON AND FEATURES OF COUNTERACTION

The article is devoted to the study of the criminological phenomenology of corruption crime in the defense forces in Ukraine. It has been established that this type of corruption practices is extremely dangerous. Its obstructive striking ability goes far beyond the boundaries of the Armed Forces of Ukraine, law enforcement agencies, and forms a cascade of large-scale risks for the entire system of national security, territorial integrity, and state sovereignty of Ukraine. One of the most vulnerable to corruption risks is the defense procurement segment. The most common schemes of corruption abuse in this segment have been identified and characterized: overpricing (with the subsequent return of part of the proceeds, the so-called "kickbacks"), supply of low-quality products, creation of fictitious shortages, use of the services of "shim companies", supply of products of lower quality than declared in the documents, logistical "holes". The danger and prevalence of corruption abuses in the process of implementing measures to mobilize the population, as well as the activities of military medical commissions, whose competence is to make a decision on fitness or unfitness for military service, are emphasized. Priorities in reforming the system of combating corruption crime in the defense forces of Ukraine are identified.

Keywords: corruption crime, security and defense sector, defense forces, determination, scheme, defense procurement, abuse, counteraction.

СУТНІСТЬ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА АКТІВ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ОБРАННЯ НА ПОСАДУ ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

ЖЕРЕБЦОВ Денис Євгенійович - доктор філософії зі спеціальності 081 «Право»

DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.4.51

Розглядається сутність та правова природа актів призначення та обрання на посаду як підстав виникнення трудових правовідносин. Відзначається, що актам призначення та обрання на посаду не приділяється належна увага у межах Кодексу законів про працю України. Вивчаються точки зору вчених щодо сутності та правової природи вказаних категорій. Звертається увага на те, що серед вчених відсутня одностайність щодо розуміння сутності та правової природи вказаних юридичних фактів.

Вказується, що обрання на посаду здійснюється шляхом виявлення та обрання на певну посаду кращого з претендентів в одних випадках всіма громадянами України або населенням певної адміністративно-територіальної одиниці, у других - колективами підприємств, товариств, кооперативів тощо, у третіх - колегіальними виборними органами. Обранню на посаду притаманні наступні особливості: висування претендентів, обговорення претендентів, обрання на посаду шляхом таємного або відкритого голосування. Як правило, трудові правовідносини на підставі акту обрання на посаду є строковими.

Акт призначення на посаду як підстава виникнення трудових правовідносин видається при призначенні на посади, як правило, у державних, зокрема правоохоронних органах. Термін «призначення» хоча і не вживається у Кодексі законів про працю України, однак застосовується у Конституції та інших законах України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України при правовому регулювання порядку прийняття на посади переважно у виконавчі органів державної влади. Відзначається, що призначення на посаду на відміну від обрання на посаду відбувається шляхом одноособового рішення певної посадової особи.

Доводиться достатність акту призначення на посаду як самостійної підстави виникнення трудових правовідносин. Це випливає передусім з того, що виходячи з національного законодавства акт призначення на посаду повинен містити умови, які відповідають обов'язковим та додатковим умовам трудового договору та контракту. Обґрунтовується, що зазначене стосується також і акта обрання на посаду. Крім цього акт призначення на посаду посідає важливе місце у фактичному складі як юридичний факт, що завершує процес виникнення трудових правовідносин на державній та правоохоронній службі.

Ключові слова: акт призначення на посаду, акт обрання на посаду трудові правовідносини, працівник, роботодавець, трудовий договір.

Постановка проблеми

Основний комплексний нормативно-правовий акт трудового законодавства – Кодекс законів про працю України не передбачає окремої статті, у якій би закріплювалися всі підстави виникнення трудових правовідносин. Актам призначення та обрання на посаду доречи не приділяється належна увага у межах вказаного Кодексу. Серед вчених відсутня одностайність щодо розуміння сутності та правової природи вказаних юридичних фактів. З огляду на це, дослідження

сутності та правової природи актів призначення та обрання на посаду як підстав виникнення трудових правовідносин є важливим і актуальним.

Стан дослідження

Проблеми підстав виникнення трудових правовідносин за часів незалежності України досліджували такі вчені, як: А. В. Андрушко, Б. О. Безкоровайний, С. М. Бортник, С. В. Вереітін, О. Ю. Дрозд, В. В. Єрьоменко, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський, О.О. Коваленко, С. С. Лукаш, К. Ю. Мельник, Н. М. Неумивайченко, П. Д. Пилипенко, Є. Ю. Подорожній, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, С. О. Сільченко, Я. В. Сімутіна, О. Г. Середа, Д. І. Сіроха, О. В. Худякова, А. М. Юшко, О. М. Ярошенко та ін. Разом із тим, сутності та правовій природі актів призначення та обрання на посаду приділено незначну увагу в юридичній літературі останніх років. Це обумовлює необхідність проведення даного дослідження в умовах підготовки проекту Трудового кодексу України.

Метою статті є визначення сутності та правової природи актів призначення та обрання на посаду як підстав виникнення трудових правовідносин.

Виклад основного матеріалу

Традиційно підставою виникнення трудових правовідносин вважається трудовий договір. Такий висновок випливає з аналізу норм ст.ст. 21 та 24 КЗпП України. Зокрема, ч. 4 ст. 24 КЗпП України передбачає: «Працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням роботодавця, та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України» [1].

У юридичній літературі висловлюються думки щодо існування наступних підстав виникнення трудових правовідносин. Так, з точки зору К. Ю. Мельника підставами для виникнення трудових відносин окрім трудового договору є: «призначення на посаду; обрання на посаду; затвердження на посаді; результат конкурсу; рішення суду; направлення державною службою зайнятості на роботу в рахунок встановленої квоти» [2, с. 233]. В. І. Прокопенко зазначає: «у ряді випадків крім трудового договору трудові правовідносини виникають із складних юридичних фактичних складів, до яких можна віднести призначення державних службовців на посади, пов'язані із здійсненням владних або розпорядчих повноважень; обрання на виборні посади; направлення на роботу молодих спеціалістів і молодих робітників після закінчення ними відповідних навчальних закладів. Саме сукупність цих фактів, необхідних для виникнення, зміни та припинення трудових правовідносин, у поєднанні з трудовим договором і створює складний юридичний фактичний склад» [3, с. 168]. В. В. Жернаков вказує: «у ряді випадків для виникнення трудових правовідносин з окремими категоріями працівників потрібний юридичний (фактичний) склад із декількох актів. Юридичними елементами фактичних складів, поряд із трудовим договором можуть виступати такі юридичні акти: акт обрання на виборну посаду; акт призначення на посаду; акт вступу в члени кооперативу (чи товариства, де особиста праця є обов'язковою умовою членства); акт направлення на роботу при працевлаштуванні молодих фахівців, підготовка яких здійснювалася за державним замовлення; рішення суду про працевлаштування при необґрунтованій відмові у прийнятті на роботу тощо» [4, с. 22-23]. В. В. Єрьоменко вважає, що трудовому законодавству відомі наступні підстави виникнення трудових правовідносин: «укладання трудового договору (трудового контракту): вибори на посаду: обрання за конкурсом: призначення на посаду: направлення на роботу молодих фахівців: направлення на роботу в рахунок броні (квоти): прийом (вступ) до членства» [5, с. 170]. На думку В. А. Андронової трудові відносини можуть виникати на підставі трудового договору в результаті: «1) призначення

на посаду або затвердження у посаді; 2) обрання на посаду; 3) обрання за конкурсом на заміщення відповідної посади; 4) направлення на роботу уповноваженим відповідно до закону органом у рахунок встановленої квоти; 5) судового рішення про укладення трудового договору; 6) направлення для проходження альтернативної (невійськової) служби» [6, с. 69].

Серед вчених немає одностайності щодо можливості актів призначення та обрання на посаду бути самостійною підставою виникнення трудових правовідносин. Перша група вчених доводить, що акти призначення та акти обрання на посаду мають значення самостійної підстави виникнення трудових правовідносин. З точки зору К. Ю. Мельника: «виходячи з важливості завдань та функцій правоохоронних органів для життєдіяльності держави, їх виконання повинно здійснюватися у повному обсязі. Тому тут не має місця компромісу між сторонами трудових правовідносин службовців правоохоронних органів при встановленні прав і обов'язків. Зміст зазначених правовідносин визначається заздалегідь у нормативному порядку. А отже, саме з моменту обрання або призначення на посаду до певного правоохоронного органу службовець наділяється визначеними в нормативному порядку правами та обов'язками за посадою, тобто по суті трудовою функцією. Іншими словами, саме з моментом прийняття зазначених актів пов'язується виникнення трудового правовідношення з цими категоріями працюючих» [2, с. 212]. О. В. Худякова відзначає не має доцільності там де є державна служба застосовувати трудовий договір як підставу виникнення відповідних трудових відносин. Науковець обґрунтовує це тим, що сучасне законодавство, зокрема ст. 33 «Акт про призначення на посаду» Закону України «Про державну службу» передбачає такі умови наказу про призначення, які містить всі необхідні умови праці конкретного працівника, що мають бути встановлені у трудовому договорі [7, с. 152].

Інша група вчених відстоює позицію, що акт призначення та акт обрання на посаду мають обов'язково прийматися разом з трудовим договором. Тобто повинен мати місце фактичний склад. Так, В. І. Прокопенко відзначав: «Акт призначення на посаду разом з попереднім погодженням про заміщення посади створює складний юридичний фактичний склад з юридично неоднорідних актів. Але навіть при послідовному здійсненні всіх передбачених законом актів завершальною ланкою цих юридичних актів є трудовий договір» [3, с. 170]. О. В. Данилюк елементами структури фактичного складу обрання на посаду вважає акт виборів та акт укладення трудового договору, які, за його точкою зору, є складними юридичними фактами і повинні накопичуватися у чітко визначеному порядку. Науковець також обґрунтовує договірну природу акту обрання на посаду. О. В. Данилюком зроблено висновок, що згода працівника на участь у виборах є елементом складного юридичного факту – акту обрання [8, с. 9-10]. А. В. Андрушко вказує: «в основі виникнення трудових правовідносин при призначенні на посаду лежить фактичний склад, який включає два елементи: акт призначення на посаду та трудовий договір» [9, с. 146]. Н. М. Неумивайченко пише: «Специфічними актами встановлення трудових правовідносин на державній службі є: конкурсний відбір, призначення на посаду, які разом з трудовим договором і призводять до їх виникнення» [10, с. 8].

Не можна погодитися з В. І. Прокопенко, який попереднє погодження про заміщення посади вважає окремим правоутворювальним фактом поряд з актом призначення на посаду і трудовим договором. Вважаємо, що така згода є невід'ємною складовою як трудового договору, так і акту призначення чи обрання на посаду. Крім цього, виходячи з сучасного законодавства трудовий договір не можна вважати завершальною ланкою юридичних актів як підстав виникнення трудових правовідносин. Наприклад, ч. 5 ст. 63 Закону України «Про Національну поліцію», передбачає: «Контракт є підставою для видання наказу про прийняття особи на службу в поліції та/або призначення її на відповідну посаду» [11].

На думку Я. В. Сімутіної: «виникнення трудових правовідносин на підставі обрання чи призначення на посаду можливе лише шляхом вільного волевиявлення обох

сторін – угоди, незважаючи на те, що в окремих випадках умови такої угоди є наперед визначеними в законі і не залежать від сторін. Якщо ж навіть припустити, що трудові правовідносини можуть виникнути з позадоговірних фактів обрання, призначення на посаду чи будь-яких інших, доведеться визнати можливість недобровільних засад у сфері найманої праці» [12, с. 208].

Не можна повністю погодитися з Я. В. Сімутіною щодо розуміння сутності обрання та призначення на посаду як позадоговірних юридичних фактів. Так, завжди призначення і обрання на посаду здійснюється на основі вільного волевиявлення кандидата на службу у певних умовах та на встановлення трудових правовідносин.

Як справедливо відзначає К. Ю. Мельник: «за юридичною формою акти призначення та обрання на посаду є односторонніми актами, які видаються уповноваженими органами та містять волевиявлення лише одного суб'єкта – того, хто обирає або призначає. У той же час кандидат на посаду повинен виразити свою згоду на таке призначення чи обрання, що є необхідною умовою для здійснення цих актів. Дана обставина свідчить про договірну природу призначення та обрання на посаду» [2, с. 209].

Слід відзначити суттєві відмінності процедур обрання та призначення на посади. Так, виборність справедливо вважається найдемократичнішим способом прийняття на роботу. Такий спосіб дозволяє громадянам України безпосередньо або через своїх представників брати участь у формуванні органів законодавчої, виконавчої і судової влади, а також органів місцевого самоврядування. Саме у виборності проявляються демократичні засади функціонування держави, через зв'язок того, кого обирають, з волею народу. Це є умовою для утворення демократичної системи державного управління, системи, яка побудована на врахуванні думки громадян.

Трудові правовідносини на підставі акту обрання на посаду виникають як у державних органах, так і в органах місцевого самоврядування. Так, в Україні проводяться вибори Президента України (ч. 1 ст. 103 Конституції України) та народних депутатів України (ч. 2 ст.76 Конституції України). Крім того, шляхом виборів обираються Голова Верховної Ради України, Перший заступник і заступник Голови Верховної Ради України (ч. 1 ст. 88 Конституції України), голови комітетів Верховної Ради України, перші заступники, заступники голів та секретарі цих комітетів (ч. 1 ст. 89 Конституції України). Стосовно органів місцевого самоврядування, шляхом виборів обираються депутати сільської, селищної, міської, районної, обласної ради (ч. 1 ст.141 Конституції України), сільський, селищний, міський голова, який очолює виконавчий орган ради та головує на її засіданнях (ч. 2 ст.141 Конституції України).

Проблема виборності стосується не лише органів державної влади та органів місцевого самоврядування, вона притаманна також установам освіти і науки, господарським товариствам, виробничим кооперативам, сільськогосподарським кооперативам тощо. Отже, сьогодні у трудових правовідносинах на виборній основі перебуває доволі велика кількість громадян.

Обрання на посаду здійснюється шляхом виявлення та обрання на певну посаду кращого з претендентів в одних випадках всіма громадянами України або населенням певної адміністративно-територіальної одиниці, у других - колективами підприємств, товариств, кооперативів тощо, у третіх - колегіальними виборними органами. Обранню на посаду притаманні наступні особливості: висування претендентів, обговорення претендентів, обрання на посаду шляхом таємного або відкритого голосування. Як правило, трудові правовідносини на підставі акту обрання на посаду є строковими.

Акт призначення на посаду як підстава виникнення трудових правовідносин видається при призначенні на посади, як правило, у державних, зокрема правоохоронних органах. Термін «призначення» хоча і не вживається у Кодексі законів про працю України, однак застосовується у Конституції та інших законах України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України при правовому регулювання порядку прийняття на посади переважно у виконавчі органів державної влади.

Призначення на посади осіб рядового і начальницького складу та державних службовців Державного бюро розслідувань здійснюється наказом відповідного керівника. Пункт 48 Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань передбачає: «Після укладення контракту видається наказ по особовому складу про прийняття на службу до Державного бюро розслідувань і призначення на посаду з урахуванням вимог Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [13]. Відповідно до п. 51 Положення: «Контракт є підставою для видання наказу по особовому складу про призначення особи на відповідну посаду чи продовження служби з одночасним або наступним присвоєнням спеціальних звань. Контракт набирає чинності з дня прийняття осіб рядового та начальницького складу на службу до Державного бюро розслідувань та їх призначення на посаду» [13]. Частина 10 ст. 31-1 Закону України «Про державну службу» передбачає: «контракт про проходження державної служби набирає чинності з дати, визначеної в акті про призначення на посаду як дата початку виконання посадових обов'язків» [14]. Частини 3 та 4 ст. 33 Закону України «Про державну службу» містять наступні норми: «Копія акта про призначення на посаду видається державному службовцю, ще одна копія зберігається в його особовій справі. Акт про призначення на посаду приймається у вигляді указу, постанови, наказу (розпорядження), рішення, залежно від категорії посади, відповідно до законодавства» [14].

Вказане свідчить про важливе місце акту призначення на посаду у фактичному складі як юридичного факту, що завершує процес виникнення трудових правовідносин на державній та правоохоронній службі.

Також слід відзначити, що виходячи з національного законодавства акт призначення на посаду повинен містити умови, які відповідають обов'язковим та додатковим умовам трудового договору та контракту. Так, ч.ч. 1 та 2 ст. 33 «Акт про призначення на посаду» Закону України «Про державну службу» передбачає: «В акті про призначення на посаду зазначаються: 1) прізвище, ім'я, по батькові особи, яка призначається на посаду державної служби; 2) займана посада державної служби із зазначенням структурного підрозділу державного органу; 3) дата початку виконання посадових обов'язків; 4) умови оплати праці. Акт про призначення на посаду може містити також такі умови та зобов'язання: 1) строк призначення (у разі строкового призначення); 2) строк випробування (у разі призначення з випробувальним строком); 3) обов'язок державного органу забезпечити державному службовцю можливість проходження професійного навчання, необхідного державному службовцю для виконання своїх посадових обов'язків; 4) реквізити контракту про проходження державної служби (у разі укладення)» [14]. Вищенаведене свідчить про достатність акту призначення на посаду як самостійної підстави виникнення трудових правовідносин. Це, вважаю, стосується також і акта обрання на посаду.

Аналіз сучасного національного законодавства свідчить про те, що призначення на посаду на відміну від обрання на посаду відбувається шляхом одноособового рішення певної посадової особи.

Висновок

Аналіз національного законодавства свідчить про достатність акту призначення на посаду як самостійної підстави виникнення трудових правовідносин. Це випливає передусім з того, що виходячи з національного законодавства акт призначення на посаду повинен містити умови, які відповідають обов'язковим та додатковим умовам трудового договору та контракту. Вказане, вважаю, стосується також і акта обрання на посаду. Крім цього акт призначення на посаду посідає важливе місце у фактичному складі як юридичний факт, що завершує процес виникнення трудових правовідносин на державній та правоохоронній службі.

Література

1. Кодекс законів про працю України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

2. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів : монографія. Харків : Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ, 2009. 360 с.

3. Прокопенко В. І. Трудове право України : підручник. Харків : Консум, 1998. 480 с.

4. Трудове право : підручник / В. В. Жернаков, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко та ін. ; за ред. В. В. Жернакова. Харків : Право, 2012. 496 с.

5. Єрьоменко В. В. Підстави виникнення трудових правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 1998. 195 с.

6. Андронова В.А. Юридичні факти у трудовому праві України: монографія. Одеса: Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2014. 198 с.

7. Худякова О. В. Правове регулювання виникнення трудових правовідносин з поліцейськими : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2016. 182 с.

8. Данилюк О. В. Юридичні факти як підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2008. 19 с.

9. Андрушко А. В. Виникнення трудових правовідносин з державними службовцями : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2002. 195 с.

10. Неумивайченко Н. М. Особливості виникнення, зміни та припинення трудових правовідносин державних службовців : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2002. 15 с.

11. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19

12. Сімутіна Я. В. Юридичні факти в механізмі правового регулювання трудових відносин : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2019. 463 с.

13. Про затвердження Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 743. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-2020-п#n8

14. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

Zherebtsov D. Y.

THE ESSENCE AND LEGAL NATURE OF ACTS OF APPOINTMENT AND ELECTION TO A POSITION AS GROUNDS FOR THE EMERGENCE OF LABOR RELATIONS

The essence and legal nature of acts of appointment and election to a position as grounds for the emergence of labor relations is considered. It is noted that acts of appointment and election to a position are not given due attention within the framework of the Labor Code of Ukraine. The views of scientists on the essence and legal nature of the specified categories are studied. Attention is drawn to the fact that there is no unanimity among scientists regarding the understanding of the essence and legal nature of the specified legal facts.

It is indicated that election to a position is carried out by identifying and electing the best of the applicants to a certain position in some cases by all citizens of Ukraine or the population of a certain administrative-territorial unit, in others - by collectives of enterprises, companies, cooperatives, etc., in thirds - by collegial elected bodies. The following features are inherent in the election to a position: nomination of candidates, discussion of candidates, election to a position by secret or open ballot. As a rule, labor relations based on the act of election to a position are fixed-term.

The act of appointment to a position as the basis for the emergence of labor relations is issued upon appointment to a position, as a rule, in state, in particular law enforcement agencies. Although the term “appointment” is not used in the Labor Code of Ukraine, it is used in the Constitution and other laws of Ukraine, decrees of the President of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the legal regulation of the procedure for accepting positions, mainly in executive bodies of state power. It is noted that appointment to a position, unlike election to a position, occurs by a single decision of a certain official.

The sufficiency of the act of appointment to a position as an independent basis for the emergence of labor relations is proved. This follows primarily from the fact that, based on national legislation, the act of appointment to a position must contain conditions that correspond to the mandatory and additional conditions of the employment contract and contract. It is argued that the above also applies to the act of election to a position. In addition, the act of appointment to a position occupies an important place in the factual composition as a legal fact that completes the process of the emergence of labor relations in the state and law enforcement service.

Keywords: act of appointment to a position, act of election to a position labor relations, employee, employer, labor contract.

МІСЦЕ ПРАВОВИХ ЗАСАД УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТЕХНОЛОГІЙ І СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ СЕРЕД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

КВІЛІНСЬКИЙ Олексій Станіславович - доктор економічних наук, Сумський державний університет

https://orcid.org/0000-0001-6318-4001

УДК 342.95

DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.4.52

У статті здійснено комплексний аналіз місця правових засад управління розвитком технологій і систем штучного інтелекту серед адміністративно-правового регулювання, що відповідає сучасним викликам цифрової трансформації суспільства й економіки. Акцентовано на важливості формування чітких правових механізмів, які забезпечують прозорість, ефективність і відповідальність у сфері впровадження та розвитку ШІ, враховуючи мультидисциплінарний характер інноваційних технологій і необхідність інтеграції міжнародних стандартів у національне законодавство. Розкрито сутність адміністративно-правового регулювання як фундаментального інструменту організації та координації діяльності державних органів, визначено його роль у процедурі прийняття управлінських рішень, контролі за дотриманням етичних, правових і технічних стандартів у різних сферах застосування ШІ. Висвітлено основні ознаки адміністративно-правового регулювання, зокрема його публічно-владний характер, спрямованість на забезпечення балансу між інтересами держави, бізнесу та громадянського суспільства, а також гнучкість і адаптивність до динаміки технологічних змін. Доведено, що адміністративно-правове регулювання є ключовим для формування правового середовища, яке сприяє безпечному розвитку та впровадженню технологій ШІ, мінімізує ризики їх використання та забезпечує захист фундаментальних прав людини. Визначено основні напрями удосконалення нормативної бази, підкреслює необхідність взаємодії між державними органами, бізнесом і громадянським суспільством, а також наголошує на ролі адміністративного права у формуванні сучасної правової архітектури, здатної реагувати на глобальні тенденції та забезпечувати національні інтереси.

Ключові слова: штучний інтелект, технології штучного інтелекту, системи штучного інтелекту, управління, розвиток, адміністративно-правове забезпечення, правові засади, адміністративно-правове регулювання.

Постановка проблеми

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (далі – ШІ) створює нові виклики для адміністративно-правового регулювання, що вимагає формування чітких правових засад управління цими процесами. В умовах цифрової трансформації суспільства та економіки, правове забезпечення розвитку ШІ стає фундаментальним елементом для впровадження інновацій, забезпечення балансу між інтересами громадян, держави та бізнесу, а також захисту прав людини. Адміністративно-правове регулювання, інтегруючи принципи прозорості, ефективності й відповідальності, дозволяє створити правове середовище, яке сприяє розвитку технологій ШІ та мінімізує потенційні ризики їх застосування.

Визначення місця правових засад управління розвитком технологій і систем ШІ серед адміністративно-правового регулювання є ключовим для побудови сучасної правової архітектури, здатної реагувати на глобальні тенденції та забезпечувати національ-

ні інтереси. Саме на перетині інноваційних технологій і адміністративного права формується новий підхід до регулювання, який враховує мультидисциплінарний характер ШІ, необхідність адаптації законодавства та інтеграції міжнародних стандартів у національну правову систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У сучасній науковій літературі питання місця правових засад управління розвитком технологій і систем ШІ серед адміністративно-правового регулювання розглядається як одне з ключових у процесі цифрової трансформації держави. Останні дослідження акцентують увагу на необхідності формування комплексної нормативної бази, яка забезпечує прозорість, ефективність та відповідальність у сфері ШІ, інтегруючи міжнародні стандарти в національне законодавство. Публікації вказують на мультидисциплінарний підхід до регулювання технологій ШІ, що передбачає адаптацію адміністративно-правових механізмів до динаміки інновацій та ризиків, пов'язаних із використанням автоматизованих систем. Відзначається важливість взаємодії між державними органами, бізнесом і громадянським суспільством для створення правового середовища, яке сприятиме безпечному впровадженню та розвитку ШІ, а також захисту фундаментальних прав людини.

Саме тому **завданням** цієї статті є визначення місця правових засад управління розвитком технологій і систем ШІ серед адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Зважаючи на складність і багатогранність нормативної регламентації, а також необхідність забезпечення узгодженості між різними підходами до регулювання, адміністративно-правовий механізм виступає ключовим елементом у структурі правового забезпечення розвитку ШІ. Саме адміністративно-правове регулювання формує основи для організації та координації діяльності державних органів, визначає процедури прийняття управлінських рішень, а також забезпечує контроль за дотриманням етичних, правових і технічних стандартів при впровадженні технологій ШІ у різних сферах суспільного життя. З огляду на що подальший аналіз місця адміністративно-правового регулювання дозволить розкрити його функціональне значення серед інших правових засад управління розвитком технологій та систем ШІ й окреслити основні напрями його реалізації у відповідній галузі.

Зокрема, на сторінках фахової наукової літератури під адміністративно-правовим регулюванням пропонують розуміти: «сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права» [1, с. 63]; «особливий вид правового регулювання, специфічність якого визначається об'єктом впливу, тобто відносинами, що регулюються адміністративним правом, зумовлені особливостями його норм» [2, с. 92]; «цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових заходів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб нормального функціонування громадянського суспільства й держави» [3]; «цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства і держави За допомогою адміністративно-правового регулювання відносини між суб'єктами адміністративного права набувають певної правової форми» [4, с. 323] тощо.

Вищенаведені наукові позиції до трактування адміністративно-правового регулювання вчергове підкреслюють, що таке регулювання виступає фундаментальним інструментом організації та спрямування суспільних відносин у публічно-правовій сфері, зокрема у процесі впровадження й розвитку технологій і систем ШІ. Його значення особливо зростає в умовах цифрової трансформації, коли виникає потреба не лише в забезпеченні законності, але й у формуванні ефек-

тивних механізмів державного управління, здатних реагувати на динамічні технологічні зміни та новітні виклики суспільства. При цьому сутність адміністративно-правового регулювання розкривається крізь призму різних підходів, відображених у науковій літературі. З одного боку, його розглядають як сукупність правових засобів, за допомогою яких держава здійснює вплив на суспільні відносини у межах адміністративного права. З іншого боку, акцентується на цілеспрямованому характері такого впливу, що сприяє забезпеченню прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також нормального функціонування громадянського суспільства та держави. Окремі автори підкреслюють специфічність адміністративно-правового регулювання, обумовлену особливостями об'єкта впливу – суспільними відносинами, що виникають у сфері публічного управління. Це дозволяє констатувати, що адміністративно-правове регулювання не є суто формальним механізмом, а слугує гнучким і багатогранним інструментом забезпечення балансу між публічними та приватними інтересами у державі.

Більше за все, аналіз вищенаведених наукових підходів до визначення адміністративно-правового регулювання дозволяє виокремити такі основні ознаки адміністративно-правового регулювання загалом і в сфері розвитку технологій і систем ШІ зокрема:

– публічно-владний характер, тобто адміністративно-правове регулювання здійснюється органами державної влади та місцевого самоврядування в межах наданих їм повноважень;

– цілеспрямованість та інструментальність. Таке регулювання забезпечує досягнення визначених законом публічних цілей шляхом застосування системи адміністративно-правових засобів (ліцензування, стандартизації, контролю, нагляду тощо);

– специфічність об'єкта регулювання, оскільки охоплює суспільні відносини у сфері публічного управління, зокрема ті, що виникають у процесі розробки, впровадження та експлуатації технологій і систем ШІ;

– нормативна визначеність, адже базується на системі адміністративно-правових норм, які визначають права, обов'язки, межі відповідальності та процедури діяльності суб'єктів адміністративного права;

– гарантування захисту прав і законних інтересів. Адміністративно-правове регулювання сприяє забезпеченню прав, свобод та публічних інтересів, а також захисту від зловживань у сфері використання технологій.

З урахуванням вище виокремлених ознак адміністративно-правового регулювання пропонуємо під адміністративно-правовим регулюванням управління розвитку технологій і систем ШІ розуміти системну діяльність уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямовану на організацію, координацію, контроль і нагляд за розробкою, впровадженням та експлуатацією технологій і систем ШІ шляхом встановлення та реалізації адміністративно-правових норм, процедур і стандартів. Таке регулювання забезпечує баланс між інноваційністю й безпекою, сприяє захисту прав і свобод людини, гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами та формуванню культури відповідального використання штучного інтелекту.

Більше за все, адміністративно-правове регулювання є ключовим чинником, що визначає якість, безпеку та ефективність розвитку технологій і систем ШІ в Україні. Його комплексний характер дозволяє не лише створювати сприятливе інституційне середовище для інновацій, а й забезпечувати дотримання етичних, правових і соціальних стандартів у цифрову епоху. Саме завдяки адміністративно-правовим механізмам держава здатна забезпечити стійкий розвиток ШІ, мінімізувати ризики та підтримати довіру суспільства до новітніх технологій.

Адміністративно-правові норми трансформують декларативні етичні принципи та загальноправові засади цифровізації у конкретні механізми державного управління, визначаючи компетенцію та межі відповідальності суб'єктів, що впроваджують алгоритмічні рішення в публічному секторі. Адміністративне право у сфері ШІ воно виступає інструментом встановлення чітких регламентів – від порядку верифікації вхідних даних до процедур аудиту автоматизованих систем на предмет дискримінації. Тому вва-

жаємо, що адміністративне законодавство є інтегруючою ланкою, яка поєднує технічні стандарти безпеки з правовими гарантіями захисту прав людини. Воно формує структурно-функціональну основу для подолання «цифрового розриву» між динамічним розвитком технологій та статичністю традиційних правових інститутів.

Важливо підкреслити, що роль адміністративного права тут виходить за межі суто каральної функції, зміщуючи акцент на превентивні механізми – такі як «регуляторні пісочниці», сертифікація систем з високим рівнем ризику та встановлення вимог до цифрової компетентності публічних службовців. Таким чином, адміністративне законодавство не лише забезпечує законність використання ШІ, а й легітимізує його впровадження, створюючи умови для контрольованої та прозорої трансформації системи публічного управління в умовах глобального технологічного поступу.

Висновки

Отже, з вищенаведеного вбачається, що адміністративно-правове регулювання посідає важливе місце в ієрархії правових засад управління розвитком технологій і систем ШІ, оскільки саме воно забезпечує публічно-владний вплив на формування стратегічного вектора цифровізації та встановлює організаційні межі для інших видів правового регулювання. У порівнянні з цивільно-правовими засадами, що орієнтовані на диспозитивність та приватний інтерес, або кримінально-правовими, що мають ретроспективний характер, адміністративно-правовий складник виконує превентивну та конструктивну функції, формуючи інституційне середовище для безпечного функціонування технологій. Його місце визначається роллю «нормативного фундаменту», що інтегрує технічні стандарти у правове поле через механізми державного нагляду, ліцензування, сертифікації та встановлення спеціальних правових режимів. Реалізація адміністративно-правового регулювання у зазначеній галузі здійснюється за декількома ключовими напрямами. По-перше, це напрям інституційного забезпечення, що передбачає чітке розмежування повноважень між центральними органами виконавчої влади, такими як Мінцифри, МОН, НАДС тощо, у сфері координації розвитку ШІ. По-друге, це нормативно-стандартний напрям, який полягає у розробці технічних регламентів і методик оцінки ризиків ШІ-систем, що є критично важливим для гармонізації українського законодавства із європейським стандартами. Третім напрямом є процедурно-контрольний, що охоплює впровадження «регуляторних пісочниць» для апробації інновацій і встановлення адміністративної відповідальності за недотримання етичних норм і правил обробки великих даних. Окремим вектором виступає кадрово-управлінський напрям, спрямований на професіоналізацію публічної служби через обов'язкове підвищення кваліфікації службовців у питаннях цифрової грамотності та етики взаємодії з алгоритмами. Таким чином, адміністративно-правове регулювання трансформує теоретичні принципи відповідального ШІ у дієву систему державних гарантій, забезпечуючи баланс між технологічним прогресом та захистом фундаментальних прав людини.

Література

1. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ: Атіка, 2007. 624 с.

2. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини і громадянина / за ред.: І.О. Ієрусалімова, І.О. Ієрусалімової, П.М. Павлика, Ж.В. Удовенко. Київ: Знання, 2007. 223 с.

3. Адміністративне право України: основні категорії та поняття: навчальний посібник / В.І. Загуменник, В.В. Мусієнко, В.В. Проценко; за заг. ред. О.Х. Юлдашева. Київ: Поліграфіст, 2010. 512 с.

4. Адміністративне право України: підручник у 2-х т. Т.1 Загальне адміністративне право. Академічний курс / В.В. Галунько, В.І. Олефір, Ю.В. Гридасов, А.А. Іванищук, С.О. Короєд. Херсон: ХМД, 2013. 396 с.

5. Кодекс цивільного захисту України: закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34–35. Ст. 458. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text

6. Про інформацію: закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

7. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 31. Ст. 286. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр#Text

8. Про інноваційну діяльність: закон України від 04.07.2002 № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. Ст. 266. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text

9. Про захист персональних даних: закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

10. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 403. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

11. Про національну безпеку України: закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

12. Про електронні комунікації: закон України від 16.12.2020 № 1098-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 6. Стор. 10. Ст. 306. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text

13. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: закон України від 15.07.2021 № 1689-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 47. Ст. 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text

14. Про авторське право і суміжні права: закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 57. Ст. 166. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text

15. Про хмарні послуги: закон України від 17.02.2022 № 2075-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 52. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text

Kvilinskyi Oleksii Stanislavovych
D.Sc. in Economics
Sumy State University, Sumy, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-6318-4001

THE PLACE OF THE LEGAL FOUNDATIONS OF THE GOVERNANCE OF THE DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES AND SYSTEMS WITHIN ADMINISTRATIVE LEGAL REGULATION

The article provides a comprehensive analysis of the place of legal principles for managing the development of artificial intelligence technologies and systems within the framework of administrative and legal regulation, addressing the contemporary challenges of digital transformation in society and the economy. It emphasizes the importance of establishing clear legal mechanisms to ensure transparency, efficiency and accountability in the implementation and development of AI, taking into account the multidisciplinary nature of innovative technologies and the necessity to integrate international standards into national legislation. The essence of administrative and legal regulation is revealed as a fundamental tool for organizing and coordinating the activities of state authorities, with its role defined in the decision-making process, monitoring compliance with ethical, legal and technical standards across various areas of AI application. The main features of administrative and legal regulation are highlighted, notably its public and authoritative nature, its focus on maintaining a balance between the interests of the state, business and civil society, as well as its flexibility and adaptability to the dynamics of technological change. It is demonstrated that administrative and legal regulation is key to forming a legal environment that facilitates the safe development and deployment of AI technologies, minimizes the risks associated with their use and ensures the protection of fundamental human rights. The main directions for improving the regulatory framework are identified, underscoring the necessity of interaction between state authorities, business and civil society, and emphasizing the role of administrative law in shaping a modern legal architecture capable of responding to global trends and safeguarding national interests.

Keywords: artificial intelligence, artificial intelligence technologies, artificial intelligence systems, management, development, administrative and legal support, legal principles, administrative and legal regulation.

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

КІНАХ Яна Валерівна - здобувач Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

УДК 347.9:351.725
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.4.53

У статті аналізується державна політика України у сфері правосуддя в умовах воєнного стану, зокрема її особливості та основні напрямки. Розглянуто ключові компоненти цієї політики, які включають нормативно-правові, процесуальні та організаційні заходи, спрямовані на забезпечення безперервності здійснення правосуддя, збереження незалежності судової влади та захист прав і свобод людини. Автори звертають увагу на те, як політика правосуддя адаптується до екстремальних умов війни та сприяє стабільності правопорядку в країні. Зміст державної політики структурується за кількома важливими блоками: нормативно-процесуальним, організаційно-управлінським, правозахисним та системно-стратегічним. В рамках нормативно-процесуального блоку розглядаються зміни в судових процедурах, таких як дистанційні форми участі, зміна підсудності та цифровізація судочинства, що стають необхідними для збереження доступу до правосуддя навіть за умов обмежених ресурсів. Організаційний блок охоплює управління судовою мережею, кадрову підтримку, забезпечення кібербезпеки та збереження матеріалів справ. Важливою частиною є також зміна судових практик, спрямована на ефективний судовий контроль за діями органів влади. У статті також акцентовано увагу на правозахисному вимірі державної політики, зокрема на забезпеченні реального доступу до суду для вразливих груп населення, контролю за законністю обмежувальних заходів та пропорційності обмежень прав. Особлива увага приділена реакції на зростання соціальних і адміністративних спорів, що характерні для воєнного часу, і необхідності уніфікації судової практики та посилення методичного забезпечення суддівської діяльності. Водночас, стратегічний блок політики спрямований на підтримку довіри до судової влади та орієнтацію на міжнародні стандарти правосуддя. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні ефективності цих змін, особливо в контексті інтеграції міжнародних стандартів правосуддя та збереження правової визначеності в умовах постійних безпекових загроз.

Ключові слова: державна політика, правосуддя, воєнний стан, судова система, правові зміни, правозахист, адміністративні спори, міжнародні стандарти.

Постановка проблеми

В умовах воєнного стану система правосуддя України стикається з низкою викликів, які вимагають адаптації до нових реалій безпекової ситуації. Зокрема, зміни торкаються не лише правових норм, а й організаційних аспектів функціонування судової влади. Державна політика в цій сфері має забезпечити безперервність здійснення правосуддя, захист прав людини та збереження інституційної стійкості судової системи, навіть в умовах збройної агресії. Водночас, політика правосуддя повинна бути гнучкою, орієнтуючись на забезпечення справедливості через зміни в процесуальних механізмах, впровадження цифрових технологій, адаптацію територіальної підсудності та інші тимчасові заходи.

Основною проблемою є необхідність збереження балансу між безпековими вимогами та стандартами правової держави. Оскільки зміни в законодавстві та судовій практиці можуть призводити до послаблення процесуальних гарантій, важливим є контролювати, щоб ці зміни не ставали постійною практикою. Зазначена ситуація створює проблему для визначення чітких меж між «антикризовим управлінням» та системною політикою у сфері правосуддя. Окреслена неясність може призвести до термінологічних непорозумінь і звуження змісту терміну «державна політика», що ускладнює її ефективну реалізацію.

Важливою складовою цієї політики є також вдосконалення організаційних процедур у судовій сфері, таких як переміщення судів, кадрові зміни та кібербезпека, що забезпечують стабільність і доступність правосуддя навіть у кризових умовах. Водночас необхідно враховувати внутрішні і міжнародні стандарти прав людини, що визначають межі можливих обмежень прав під час воєнного стану, зокрема щодо соціальних груп, які потребують посиленого захисту. Тому політика правосуддя в умовах воєнного стану є багатовимірною, об'єднуючи аспекти безпеки, правозахисту та міжнародної співпраці.

Стан дослідження проблеми

Стан дослідження проблеми функціонування правосуддя в умовах воєнного стану в Україні є об'єктом численних наукових досліджень, які охоплюють як теоретичні, так і практичні аспекти цієї теми. У дослідженні Д. Тихонової [1, с. 82–83] висвітлено важливість трансформації правової системи в умовах збройної агресії. Вони акцентують увагу на необхідності збереження балансу між безпековими вимогами і стандартами правової держави, що є ключовим для збереження інституційної спроможності судової системи. Вони також підкреслюють, що державна політика у сфері правосуддя повинна передбачати стратегічне планування, координацію між гілками влади та визначення пріоритетів судового адміністрування в умовах надзвичайного правового режиму.

У дослідженні А. Куйбіди [2, с. 45–46] розглядаються особливості змін у процесуальних механізмах, зокрема, впровадження цифрових технологій та дистанційних форм судочинства, які стали необхідними через безпекові обмеження та переміщення населення. Вони зазначають, що процесуальна адаптація є важливою складовою підтримки доступу до правосуддя за умов руйнування інфраструктури. Однак існує проблема правового обґрунтування і тимчасовості таких змін, оскільки ці нововведення можуть становити потенційну загрозу для забезпечення справедливості в судовому процесі.

Доктринальні дослідження, зокрема роботи Ю. Кунєва [3, с. 62–65], наголошують на необхідності узгодження організаційних моделей судової системи з конституційними принципами та процесуальними стандартами. Вони підкреслюють важливість підтримання незалежності судової влади навіть в умовах воєнного стану, що уникає надмірної концентрації повноважень у виконавчій владі. Проблемою залишається виявлення чітких меж між тимчасовими правовими режимами та постійними змінами в судовій практиці, які можуть вплинути на її стабільність і передбачуваність.

Одним із важливих напрямів у дослідженні є вдосконалення кримінального процесу в умовах воєнного стану. І. Гловюк, В. Завтур і О. Шило [4, с. 103–108] досліджують особливості кримінального провадження за умов воєнного стану, зокрема потребу узгодження оперативності розслідування з дотриманням прав підозрюваних і обвинувачених. Це питання залишається актуальним через необхідність балансування між ефективністю процесу та правами учасників судового процесу. У цьому контексті виникає проблема забезпечення правової визначеності і стабільності у кримінальному судочинстві, оскільки нові обмеження можуть порушувати гарантовані права.

Зокрема, у працях М. Кравцової та Т. Дацок [5, с. 392–393] розглядаються організаційні аспекти функціонування судової системи в умовах воєнного стану, такі як переміщення судів, зміна їх територіальної юрисдикції, кадрове забезпечення та кібербезпека. Вони акцентують на важливості

централізованого управління судовими ресурсами, збереження матеріалів справ і забезпечення доступу до правосуддя в різних регіонах країни. Проблемою залишається недостатня узгодженість цих процесів із національними стандартами, що потребує детальнішого дослідження на рівні організаційної стійкості судової системи.

Важливою темою, що розвивається в сучасних дослідженнях, є забезпечення правозахисного підходу в політиці правосуддя. М. Смокович [6, с. 451–454] звертає увагу на необхідність збереження доступу до суду та пропорційність обмежень прав у період воєнного стану. Це питання стає особливо важливим у контексті соціальних і адміністративних спорів, які виникають через воєнні дії. Проблемою є забезпечення ефективного судового захисту для вразливих груп населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб та тих, хто постраждав від війни.

Окремо досліджується вплив воєнного стану на адміністративну юстицію. Наприклад, О. Косілова та К. Кравченко [7, с. 22–23] підкреслюють зростання кількості соціальних і адміністративних спорів під час війни, що вимагає змін у правозастосуванні та уніфікації судової практики. Проблемою є необхідність збереження передбачуваності рішень суддів та їх швидкого прийняття, що потребує значної професійної підготовки суддів та методичного забезпечення їх діяльності.

Останнім часом також активно досліджуються питання міжнародної співпраці та відповідності української судової системи міжнародним стандартам правосуддя, зокрема практиці Європейського суду з прав людини. А. Остащенко [8, с. 527–528] зазначає важливість інтеграції міжнародних стандартів у національне правосуддя для підтримання довіри до судової системи на міжнародному рівні. Проблемою залишається узгодження швидкості правосуддя з вимогами міжнародних стандартів, що створює необхідність удосконалення критеріїв оцінки ефективності судового процесу під час війни.

Таким чином, наявні дослідження висвітлюють низку важливих аспектів, але питання, пов'язані з визначенням чітких меж політики правосуддя в умовах воєнного стану, збереженням балансу між оперативністю та правовими гарантіями, а також інтеграцією міжнародних стандартів потребують подальшого розвитку та глибшого аналізу.

Метою дослідження є аналіз та визначення основних напрямів державної політики України у сфері правосуддя в умовах воєнного стану, а також оцінка ефективності її реалізації для забезпечення безперервності правосуддя, захисту прав людини та підтримки інституційної стійкості судової влади в екстремальних умовах. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі **завдання дослідження**:

1. Оцінити трансформації в правовій системі України під впливом воєнного стану, зокрема зміни в процесуальних механізмах і цифровізації судочинства.

2. Визначити основні принципи та стратегічні підходи державної політики у сфері правосуддя під час збройної агресії.

3. Проаналізувати організаційні заходи, що забезпечують стабільне функціонування судової системи в умовах воєнного стану, зокрема зміни в юрисдикції судів, переміщення судів та забезпечення кібербезпеки.

4. Оцінити роль правозахисного підходу в державній політиці правосуддя та його вплив на доступ до суду та гарантії прав людини.

5. Визначити проблеми та нерозкриті питання, що виникають в процесі реалізації державної політики у сфері правосуддя в умовах воєнного стану, зокрема в контексті балансу між безпековими вимогами та стандартами правової держави.

6. Вивчити вплив міжнародних стандартів правосуддя на національну судову систему в умовах воєнного стану, зокрема врахування практики Європейського суду з прав людини.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у комплексному аналізі державної політики України у сфері правосуддя в умовах воєнного стану, зокрема в оцінці її трансформацій, організаційних змін та інтеграції міжнародних стандартів правосуддя,

що дозволяє визначити нові підходи до забезпечення безперервності правосуддя та захисту прав людини в екстремальних умовах.

Виклад основного матеріалу

Державну політику України у сфері правосуддя в умовах воєнного стану можна охарактеризувати як системну діяльність органів державної влади, спрямовану на забезпечення безперервності правосуддя, охорону прав людини та збереження інституційної спроможності судової системи в екстремальних умовах. Ця політика охоплює не лише нормативні зміни, а й організаційні трансформації, що мають на меті збереження балансу між вимогами безпеки та стандартами правової держави. Її зміст формується під впливом воєнних викликів, міжнародних зобов'язань та внутрішніх потреб суспільства, реалізуючись через управлінські рішення і законодавчі ініціативи.

Важливим елементом цієї політики є адаптація процедур правосуддя до умов воєнного стану. У цьому контексті відзначається трансформація судової системи, зокрема зміна процесуальних механізмів і активне впровадження цифрових технологій, що дозволяють підтримувати доступ до правосуддя навіть за умов обмежених ресурсів та руйнування інфраструктури. Зокрема, значне місце займає розширення дистанційних форм участі в судовому процесі, що вимагає відповідного правового обґрунтування та тимчасового характеру. Водночас зростає роль внутрішнього судового адміністрування і кризового управління, що стають необхідними для забезпечення стабільності правосуддя в умовах війни.

Доктринальні підходи до судової системи акцентують увагу на її незалежності та підзвітності суспільству, що особливо актуально в умовах воєнного стану. Важливим аспектом є забезпечення процесуальної стабільності та передбачуваності змін, що мають чітке юридичне обґрунтування і не виходять за межі визначеного часу та мети. Водночас зміни у сфері правосуддя повинні відповідати Конституції України та міжнародним стандартам, забезпечуючи не лише оперативність, але й правову визначеність у процесах, що відбуваються в умовах екстремальних ситуацій.

Важливим напрямом державної політики в умовах воєнного стану є вдосконалення кримінального процесу, що передбачає необхідність узгодження оперативності розслідувань із забезпеченням прав підозрюваних та обвинувачених, що є критичним для підтримання справедливості в екстремальних умовах. Спеціальні законодавчі процедури, зокрема продовження строків та особливий порядок розгляду справ, сприяють ефективності правосуддя, однак держава повинна постійно контролювати, щоб ці зміни не порушували основні принципи правової держави, такі як презумпція невинуватості і змагальність сторін.

Організаційний вимір державної політики в умовах воєнного стану зосереджений на управлінні судовими мережами та збереженні їх функціональності навіть в умовах значних викликів. Це включає переміщення судів, зміну їх територіальної юрисдикції та кадрове забезпечення. У межах цієї політики особлива увага приділяється збереженню матеріалів справ, кібербезпеці та забезпеченню доступу до правосуддя. Важливою складовою є інформування громадян про режим роботи судів, що сприяє довірі до правосуддя і забезпечує стабільність в судових процесах.

Захист прав людини є ключовим елементом політики правосуддя в умовах воєнного стану. Навіть у ситуації обмежень прав, держава зобов'язана гарантувати основоположні права та забезпечити ефективні механізми судового захисту. Політика правосуддя повинна бути орієнтована на підтримку правозахисного підходу на всіх етапах управлінських рішень, що включає гарантію доступу до суду, пропорційність обмежень та контроль за законністю дій органів влади.

Збільшення навантаження на адміністративну та соціальну юстицію є важливою проблемою в умовах воєнного стану, що зумовлено зростанням кількості спорів щодо соціальних виплат, статусу внутрішньо переміщених осіб і компенсацій, що ставить нові вимоги до державної політики в цій сфері. Для забезпечення єдності

судової практики важливим є застосування інструментів уніфікації, таких як зразкові справи, що дозволяють пришвидшити процес розгляду однотипних спорів, що також підвищує значення методичного супроводу суддів та підтримки професійної підготовки для забезпечення стабільності правозастосування на всіх рівнях судової системи.

Державна політика у сфері правосуддя під час воєнного стану є частиною стратегії правової стійкості держави, спрямованої на підтримку стабільності та збереження правопорядку в умовах збройної агресії. Вона включає в себе ряд трансформацій, які охоплюють як нормативні зміни, так і організаційні практики, що гарантують ефективне функціонування судової системи в екстремальних умовах, що вимагає поєднання безпекових інтересів і принципів верховенства права, забезпечуючи стабільність і довіру до правосуддя як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні.

Зміст державної політики в цій сфері визначається сукупністю стратегічних пріоритетів, зокрема забезпеченням безперервності правосуддя, збереженням стандартів правової держави та підтримкою ефективного управління судовою системою під час кризи. Важливими складовими є адаптація процесуальних механізмів до нових умов, зокрема через цифровізацію судочинства та запровадження дистанційних форм участі в процесах, що дає змогу зберігати доступність правосуддя навіть за умов значних обмежень та переміщення населення, що є особливо важливим для забезпечення рівності всіх перед законом.

Також важливим аспектом є адаптація судового процесу до безпекових обмежень, що включає зміну територіальної підсудності, організацію судових засідань в умовах мобільності та підтримку електронних сервісів для забезпечення доступу до правосуддя. Оскільки ці зміни стосуються процесуальних гарантій, вони мають бути обґрунтованими і тимчасовими, з урахуванням вимог справедливого суду. Зокрема, важливо дотримуватися принципів прозорості та передбачуваності судових рішень у нових умовах.

Водночас державна політика має орієнтуватися на міжнародні стандарти правосуддя, зокрема на практику Європейського суду з прав людини, що інтегрує в національну правову систему зовнішні вимоги щодо забезпечення прав людини та дотримання принципів справедливості, що є критично важливим для підтримання міжнародної довіри до української правової системи. Впровадження таких стандартів повинно забезпечувати баланс між національними інтересами безпеки та міжнародними зобов'язаннями, зокрема у питаннях захисту прав громадян у період війни.

Доктринальний компонент державної політики у сфері правосуддя під час воєнного стану зосереджений на межах допустимих трансформацій судової системи, що має враховувати конституційні принципи та процесуальні стандарти. У цьому контексті політика повинна забезпечувати збереження незалежності суду та уникати перетворення тимчасових винятків на постійні практики. Важливим є забезпечення правової визначеності, щоб правила були чіткими і передбачуваними, а також контроль за пропорційністю обмежень, що зберігають право на справедливий суд. Таким чином, доктринальний компонент визначає «якість» політики, відповідність її Конституції України та міжнародним стандартам верховенства права.

Зміст державної політики включає також адаптацію кримінальної юстиції до умов воєнного стану. Війна змінює структуру злочинності, розставляючи нові пріоритети в розслідуванні та навантаженні на суди. У рамках цієї політики важливим є збереження балансу між оперативністю та гарантіями прав учасників процесу. Спеціальні процедури, що регулюють строки розслідування, порядок розгляду справ та участь сторін, повинні зберігати основні принципи кримінального правосуддя, зокрема презумпцію невинуватості і право на захист. Моніторинг наслідків процесуальних змін також є важливим елементом для запобігання зловживанням та перекосам у правозастосуванні.

Організаційна складова політики охоплює управління судовою мережею та забезпечення безпеки судів, включаючи переміщення судів, зміну їх юрисдикції та кадрові рішення, що вимагає належного управління

судовими ресурсами, забезпечення кібербезпеки та збереження матеріалів справ. Зазначені заходи стають необхідними для підтримки функціонування судової системи в умовах воєнного стану, що зумовлює важливість координації з іншими органами влади та впровадження стандартів інформування громадян про зміни в режимі роботи судів.

Правозахисний компонент державної політики в умовах воєнного стану полягає у забезпеченні доступу до суду, пропорційності обмежень прав та підтримці ефективних механізмів судового захисту навіть за обмежених умов. Політика повинна охоплювати захист уразливих груп, зокрема внутрішньо переміщених осіб, і забезпечити дотримання процедурної справедливості у всіх судових процесах. Реалізація цих принципів сприяє легітимності судової системи, підтримуючи соціальну стабільність навіть в умовах кризових ситуацій, таких як війна.

Зміст державної політики України у сфері правосуддя під час воєнного стану є складною системою, що включає нормативні, процесуальні та організаційні заходи, спрямовані на забезпечення безперервності здійснення правосуддя та збереження незалежності судової влади в умовах збройної агресії. Основною метою цієї політики є підтримання правового порядку в умовах кризових ситуацій, при цьому важливими компонентами є стратегічне планування, координація між гілками влади та адаптація процесуальних механізмів. До цієї політики також входять удосконалення кримінального провадження, управління судовою інфраструктурою та кадровими ресурсами, а також забезпечення інформаційної безпеки.

Однією з важливих складових є правозахисний аспект, що передбачає підтримку доступу до суду, пропорційність обмежень прав та ефективне здійснення судового контролю за діяльністю органів влади. В умовах воєнного стану зростає кількість адміністративних та соціальних спорів, що потребує уніфікації судової практики, методичного супроводу суддів та підвищення їх професійної спроможності, що є важливою частиною стратегії правової стійкості держави, яка поєднує безпекові інтереси з міжнародними стандартами справедливого суду та підтримує довіру до судової влади на внутрішньому та міжнародному рівнях.

Особливості державної політики під час воєнного стану також проявляються у необхідності функціонування судової системи в екстремальних безпекових та соціальних умовах. Політика повинна поєднувати стабілізаційну та адаптаційну функції, що забезпечує збереження правових принципів і оперативне реагування на нові виклики, що визначає багаторівневу модель реагування, де законодавчі рішення та управлінські інструменти формують комплексну стратегію для забезпечення безперервності правосуддя, навіть у разі руйнування інфраструктури.

Зміст політики передбачає також високий рівень процесуальної гнучкості, зокрема через цифровізацію судочинства, що включає дистанційну участь у засіданнях і зміну територіальної підсудності. При цьому важливо зберегти основні принципи справедливого суду, зокрема рівність сторін та право на захист. Політика має визначити правові рамки кожної зміни та забезпечити їх відповідність конституційним стандартам, що сприяє ефективному кримінальному правосуддю в умовах воєнного стану.

Зміст політики включає також реагування на соціальні та адміністративні спори, що є характерними для воєнного часу. У цьому контексті важливою складовою є зростання ролі адміністративної юстиції, що забезпечує контролювання законності обмежувальних заходів. Політика повинна підтримувати безоплатну правову допомогу та зменшувати правову невизначеність через зразкові справи та уніфікацію практики, що є важливим інструментом для забезпечення соціальної стабільності та правової легітимності судової системи.

Зміст державної політики України у сфері правосуддя під час воєнного стану є складним поєднанням антикризових рішень і збереженням конституційних принципів правосуддя. Вона включає гнучкість процесуальних механізмів, таких як дистанційна участь у судових засіданнях, зміна підсудності та спеціальні процедури, що адаптуються до нових реалій. Вона також вимагає посиленої координації між органами

влади, централізованого кризового управління судовою системою та одночасного збереження її незалежності. Тимчасовість змін, пропорційність обмежень та орієнтація на безперервність правосуддя навіть за умов руйнування інфраструктури є важливими аспектами цієї політики.

Однак на практиці виникають проблеми з визначенням чітких меж між «політикою» як стратегічним курсом і «антикризовим управлінням» як оперативним реагуванням на загрози. Зокрема, складно відокремити довгострокові пріоритети від тимчасових управлінських змін, що може призвести до розмитого поняття державної політики. Проблемою є також багаторівневість суб'єктів, що відповідають за формування політики (законодавець, виконавча влада, органи суддівського врядування), що ускладнює визначення єдиного центру прийняття рішень, що створює ризик термінологічної неясності та недостатньо чіткої структури цієї політики.

Іншою проблемою є визначення змісту цієї політики, який включає нормативні, процесуальні, організаційні та правозахисні компоненти, що часто перебувають у напруженні між собою. Визначення меж між «адаптацією» і фактичним звуженням процесуальних гарантій є складним завданням, оскільки деякі зміни можуть порушувати основні принципи правосуддя, що також стосується балансу між оперативністю кримінального провадження і правами учасників процесу, що є важливою дилемою для політики правосуддя під час війни. Відсутність єдиного підходу до критеріїв оцінки ефективності змін у правосудді ускладнює практичну реалізацію цієї політики.

Зростання соціальних та адміністративних спорів під час війни також визначає важливу проблему, що ставить нові вимоги до уніфікації судової практики та підвищення прогнозованості рішень. Адміністративна юстиція в умовах війни набуває особливого значення, що вимагає постійного моніторингу судових процесів і методичного супроводу діяльності суддів. Зокрема, важливим є забезпечення правозахисних гарантій для вразливих груп населення, таких як внутрішньо переміщені особи. При цьому необхідно враховувати, що в умовах війни виникають нові категорії соціальних спорів, що створює потребу в оперативному і правильному реагуванні судової системи.

Окремо варто зазначити проблему узгодження національної моделі правосуддя воєнного часу з міжнародними стандартами, що створює складність в оцінці «ефективності» судового процесу в умовах війни і «відповідності стандартам» правової держави. Нерідко виникає необхідність застосовувати дві оптики – внутрішню, що стосується функціональності системи під час війни, і зовнішню, що стосується легітимності і відповідності міжнародним зобов'язанням, що ускладнює формулювання чітких критеріїв для оцінки пріоритетів у правосудді, що є особливо актуальним для оцінки конкретних рішень держави в умовах війни.

Отже, державна політика України у сфері правосуддя під час воєнного стану є комплексною системою стратегічних і оперативних рішень, що спрямовані на забезпечення безперервного здійснення правосуддя, захист прав і свобод людини, збереження незалежності судової влади та підтримання правопорядку в умовах збройної агресії. Вона функціонує в умовах підвищеної безпекової турбулентності, що вимагає поєднання антикризового управління та суворого дотримання конституційних принципів. Важливою особливістю цієї політики є її адаптивність до воєнних викликів, міжнародних зобов'язань і суспільних потреб у стабільності та передбачуваності правосуддя.

Зміст цієї політики доцільно структурувати за кількома взаємопов'язаними блоками. Перший – нормативно-процесуальний блок, який охоплює адаптацію судових процедур до умов воєнного стану, зміну підсудності, цифровізацію судочинства та спеціальні правила кримінального провадження, що забезпечує процесуальну стабільність навіть в умовах обмежених ресурсів та безпекових викликів. Другий блок – організаційно-управлінський, включає управління судовою мережею, кадрову підтримку, переміщення судів, кібербезпеку, збереження матеріалів справ і кризове адміністрування.

Третій блок – правозахисний, передбачає забезпечення доступу до суду, пропо-

рційність обмежень прав, ефективний судовий контроль за діями органів влади та захист уразливих груп населення. Цей блок зосереджений на захисті основоположних прав людини навіть в умовах кризових ситуацій. Четвертий блок – системно-стратегічний, орієнтований на забезпечення єдності судової практики, реагування на зростання соціальних і адміністративних спорів, орієнтацію на міжнародні стандарти та підтримання довіри до судової влади.

Особливості цієї політики полягають у її кризовому, адаптивному, а водночас нормативно обмеженому характері. Вона характеризується високою процесуальною гнучкістю, централізованою координацією управлінських рішень, тимчасовістю спеціальних режимів і необхідністю правового обґрунтування кожної зміни. Однією з ключових рис є балансування між безпековими інтересами держави та принципами верховенства права, що передбачає збереження незалежності суду, презумпцію невинуватості, змагальність сторін і право на справедливий суд. Особливістю є також підвищене навантаження на адміністративну та соціальну юстицію, що вимагає уніфікації практики та посилення методичного забезпечення суддівської діяльності.

Таким чином, ця політика постає як інтегрована модель правового реагування держави на воєнні виклики. Вона поєднує стабілізацію правопорядку з гарантуванням прав людини, забезпечуючи не лише ефективність правосуддя, а й його відповідність міжнародним стандартам. В умовах воєнного стану це вимагає постійного моніторингу ситуації, корекції управлінських рішень та підтримки правової легітимності судової влади, яка має зберігати довіру як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Висновки

На основі проведеного аналізу можна зробити кілька висновків щодо державної політики України у сфері правосуддя в умовах воєнного стану:

1. Політика в цій сфері є системною та інтегрованою, спрямованою на збереження незалежності судової влади, забезпечення безперервності правосуддя та захист прав людини в умовах війни. Вона включає адаптацію судових процедур, зміни в територіальній підсудності, цифровізацію судочинства та введення спеціальних процедур у кримінальному провадженні, що дозволяє оперативно реагувати на нові виклики. Однак важливим аспектом є те, що всі ці зміни повинні мати чітке правове обґрунтування і тимчасовий характер.

2. Державна політика орієнтована на забезпечення ефективного правосуддя за умов кризових ситуацій, що передбачає активну координацію між органами державної влади, управлінську централізацію та посилення внутрішнього судового адміністрування. Водночас важливо забезпечити, щоб ці зміни не порушували основні принципи правової держави, такі як презумпція невинуватості та право на захист. У цьому контексті відзначається необхідність постійного моніторингу результатів процесуальних змін для уникнення зловживань та збереження гарантій справедливого суду.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері мають бути орієнтовані на глибше розкриття балансу між безпековими інтересами держави та правами людини в умовах воєнного стану, а також на вивчення адаптації кримінального процесу та адміністративного правосуддя до нових викликів. Необхідно також проаналізувати, як ці зміни впливають на стабільність правової системи в довгостроковій перспективі, враховуючи потенційну інтеграцію міжнародних стандартів і забезпечення правової визначеності.

Література

1. Тихонова Д. С. Реалізація в умовах воєнного стану електронного адміністративного судочинства. *Соціальне право*. 2022. № 4. С. 80–85. doi: 10.32751/2617-5967-2022-04-13.

2. Куйбіда А. А. Форми адміністративного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 73, част. 2. С. 43–50. doi: 10.24144/2307-3322.2022.73.38.

3. Кунєв Ю. Д. Правові принципи адміністративної діяльності та адміністративного судочинства в Україні. *Юридичний вісник*.

SUMMARY

The article analyzes the state policy of Ukraine in the field of justice under martial law, in particular its features and main directions. The key components of this policy are considered, which include regulatory, procedural, and organizational measures aimed at ensuring the continuity of the administration of justice, preserving the independence of the judiciary, and protecting human rights and freedoms. The authors draw attention to how justice policy adapts to the extreme conditions of war and contributes to the stability of law and order in the country. The content of the state policy is structured into several important blocks: regulatory and procedural, organizational and managerial, human rights, and systemic and strategic. The regulatory and procedural block considers changes in judicial procedures, such as remote forms of participation, change of jurisdiction, and digitalization of judicial proceedings, which become necessary to maintain access to justice even under conditions of limited resources. The organizational block covers the management of the judicial network, personnel support, ensuring cybersecurity, and preservation of case materials. An important part is also the change in judicial practices aimed at effective judicial control over the actions of government bodies. The article also focuses on the human rights dimension of state policy, in particular, on ensuring real access to court for vulnerable groups of the population, control over the legality of restrictive measures, and the proportionality of restrictions on rights. Particular attention is paid to the reaction to the growth of social and administrative disputes, which are characteristic of wartime, and the need to unify judicial practice and strengthen the methodological support of judicial activities. At the same time, the strategic policy block is aimed at supporting trust in the judiciary and orientation towards international standards of justice. Prospects for further research lie in studying the effectiveness of these changes, especially in the context of the integration of international standards of justice and maintaining legal certainty in conditions of constant security threats.

Keywords: public policy, justice, martial law, judicial system, legal changes, human rights, administrative disputes, international standards.

2022. № 1 (62). С. 59–68. doi: 10.18372/2307-9061.62.16483.

4. Hlovyuk I., Zavtur V., Shylo O. Criminal Proceedings in Ukraine under Martial Law: Legislative Novelties and Human Rights Challenges. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Vol. 6, No. 2. P. 95–118. doi: 10.33327/AJEE-18-6.2-a000308.

5. Кравцова М. О., Дацюк Т. К. Особливості роботи судів в умовах військового стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 390–394. doi: 10.24144/2788-6018.2022.05.72.

6. Смокович М. І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 70. С. 450–455. doi: 10.24144/2307-3322.2022.70.72.

7. Косілова О. І., Кравченко К. В. Конституційний принцип незалежності суддів у захисті прав і свобод людини та громадянина. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 21–24. doi: 10.32782/2524-0374/2021-7/4.

8. Остащенко А. С. Поняття принципів адміністративного судочинства та їх система. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 80, част. 1. С. 526–529. doi: 10.24144/2307-3322.2023.80.1.80

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

ГУСЄВА Інна Максимівна - ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-7321-2987
УДК 355.45
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.4.54

У статті вказано на значну кількість підходів щодо розуміння сутності адміністративної діяльності в цілому, так і стосовно діяльності певних суб'єктів, функціонування окремих сфер суспільних відносин. Аналізується підхід сучасних учених-правознавців до визначення сутності адміністративної діяльності Національної поліції, яка, як правило, розглядається як виконавчо-розпорядча, державно-владна діяльність з організації та здійснення функцій з охорони публічного порядку, забезпечення безпеки, попередження та припинення правопорушень, а також надання публічно-сервісних послуг. Розкрито публічний характер адміністративної діяльності поліції, який полягає у забезпеченні суспільних інтересів, захисті прав і свобод громадян, прозорості та відкритості дій органів і підрозділів. Акцентовано на механізмах громадського контролю та можливості оскарження рішень поліцейських у законному порядку, що сприяє підвищенню довіри до правоохоронної системи. Особлива увага приділена принципу самостійності та незалежності органів поліції у межах їх компетенції, що забезпечує об'єктивність та ефективність прийняття рішень у сфері громадської безпеки та порядку. Систематизовано основні завдання поліції відповідно до чинного законодавства, зокрема, забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав і свобод людини, протидії злочинності та надання допомоги особам, які її потребують. Наведено авторське визначення адміністративної діяльності Національної поліції як урегульованої нормами адміністративного права владної, виконавчо-розпорядчої діяльності органів, підрозділів та посадових осіб, спрямованої на реалізацію основних завдань поліції, що характеризується публічністю, прозорістю, громадським контролем, самостійністю та незалежністю у межах компетенції.

Ключові слова: адміністративна діяльність, Національна поліція, завдання поліції, адміністративно-правове забезпечення, суб'єкти адміністративної діяльності.

Постановка проблеми

Фундаментом для формування безпечного середовища в суспільстві та державі виступає адміністративна діяльність органів та підрозділів Національної поліції України, що сприяє зміцненню довіри громадськості до правоохоронних органів та створює передумови для сталого розвитку держави. Ба більше, в умовах трансформації політичної системи, розвитку демократичних інститутів і зміни соціально-економічних відносин роль Національної поліції у забезпеченні внутрішньої безпеки зростає, набуваючи нового змісту та стратегічного значення. З огляду на що, дослідження адміністративної діяльності Національної поліції дозволяє виявити основні напрями її вдосконалення, підвищення ефективності та відповідності сучасним європейським стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематиці адміністративної діяльності взагалі, правоохоронних органів зокрема, серед іншого органів та підрозділів

Національної поліції України, були присвячені праці таких учених як: О.І. Безпалова, К.Л. Бугайчук, В.А. Глуховеря, С.М. Гусаров, О.В. Джафарова, В.Б. Пчелін, О.Ю. Салманова, О.Ю. Синявська, А.О. Собакарь, В.В. Сокуренко, О.П. Угровецький, О.С. Шатрава, О.С. Юнін та інші. Праці вищенаведених учених, без сумніву мають фундаментальне значення для розуміння адміністративної діяльності. Їхні дослідження закладають основи для формування сучасних підходів в адміністративному праві, сприяють розвитку теоретичних і практичних аспектів функціонування правоохоронних органів.

Разом із тим адміністративна діяльність органів та підрозділів Національної поліції досліджувалася або фрагментарно, в межах визначення ширшої проблематики. Окрім цього слід вказати на стрімке оновлення національного законодавства, що визначає правові засади адміністративної діяльності Національної поліції. У сукупності наведені фактори вказують на актуальність і своєчасність проведення додаткових досліджень сутності й особливостей адміністративної діяльності Національної поліції України.

Метою цієї статті є визначення сутності, змісту й особливостей адміністративної діяльності Національної поліції.

Виклад основного матеріалу дослідження

Так, на сторінках фахової літератури при визначенні сутності адміністративної діяльності доволі часто акцент ставлять на її суб'єктах та їх публічному правовому статусі. Так, наприклад, авторський колектив підручника «Адміністративне право України. Загальне адміністративне право. Академічний курс» вказують на те, що під адміністративною діяльністю слід розуміти зовнішнє вираження однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій посадових осіб і органів публічної адміністрації, здійснених у рамках режиму законності та компетенції для досягнення адміністративно-правової мети – публічного забезпечення прав і свобод людини та громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [1, с. 225]. У цілому погоджуючись з позицією науковців зазначимо, що в запропонованому ними підході відсутні згадки про нормативно-правову основу адміністративної діяльності, тобто її об'єктивізацію в приписах адміністративно-правових норм.

З огляду на що вдалішим виглядає підхід до визначення сутності досліджуваної категорії, запропонований А.М. Апаровим у межах дослідження особливостей адміністративно-публічної діяльності як одного з видів владно-публічної діяльності та як правової категорії. На думку вченого, адміністративна діяльність – це врегульована нормами адміністративного права діяльність органів державної влади, зокрема органів управління, органів законодавчої та судової влади, державних посадових осіб, виконавчих органів і посадових осіб органів місцевого самоврядування, державних і комунальних установ зі здійснення на основі відповідних законів і підзаконних нормативно-правових актів України в спеціальних адміністративно-правових формах і з використанням спеціальних адміністративно-правових методів владно-публічного регулювання, охорони і захисту суспільних відносин [2, с. 168]. І хоча вчений вказує на нормативно-правову основу адміністративної діяльності, на нашу думку, доволі сильно захоплюється переліком її суб'єктів, намагаючись при цьому охопити всіх можливих з них. Окрім цього вказується на деякі інші другорядні ознаки даної категорії, при цьому до уваги, знову ж таки, не береться кінцева мета такої діяльності. Як цілком з приводу подібного роду підходів зауважує В.Б. Пчелін, використання занадто громіздких конструкцій під час визначення сутності відповідного правового явища, робить останнє занадто складним для сприйняття, оскільки в такому випадку в ньому містяться як основні, так і другорядні його ознаки і як наслідок в цілому воно отримує формально-юридичний характер [3, с. 12]. І не дивлячись на те, що вчений намагався перелічити усі можливі змістовні компоненти адміністративної діяльності, її сутність все одно він не розкриває.

Такі підходи до розуміння сутності адміністративної діяльності доволі розпо-

всюдженні серед учених-правознавців, які розкривають її через перелік її характерних ознак. Так, наприклад, досліджуючи особливості проходження публічної служби з позиції адміністративного судочинства Є.В. Аблов вказує на те, що адміністративна діяльність – це законодавчо-визначена, ієрархічно-підпорядкована, публічна, службова, владна діяльність публічних службовців щодо виконання владно-управлінських повноважень та надання адміністративних послуг для безпосередньої реалізації державою своїх завдань та функцій [4, с. 126]. У наведеному випадку, вважаємо, що вчений дещо дублює окремі зі змістовних категорій досліджуваного ним поняття. Прикладом чого є використання ним таких конструкцій як «публічна діяльність публічних службовців», «владна діяльність зі здійснення владних повноважень» тощо. Ба більше, зміст окремих категорій передбачає застосування інших, унаслідок чого, знову ж таки, здійснюється їх дублювання. Зокрема, надання адміністративних послуг службовою особою здійснюється шляхом реалізації владно-управлінських повноважень.

Так, доволі значну кількість підходів щодо розуміння сутності адміністративної діяльності можна зустріти на сторінках фахової літератури, що присвячена саме питанням поліцейської діяльності, де її розкривають стосовно діяльності саме органів та підрозділів Національної поліції. Так, автори підручника «Адміністративна діяльність органів поліції України», розкриваючи сутність адміністративної діяльності Національної поліції, вказують на її характерні ознаки, серед яких науковці називають наступні:

1) виконавчо-розпорядчий характер, який проявляється в тому, що поліція, поряд з іншими органами виконавчої влади, повинна виконувати приписи, які встановлені нормами чинного законодавства. При цьому, підкреслюють науковці, специфіка виконавчо-розпорядчої діяльності полягає у встановленні чинним законодавством зобов'язання виконувати розпорядження посадових осіб поліції, наданні права цим особам у визначених законом випадках застосовувати поліцейські заходи [5, с. 48]. У цьому контексті слід вказати на те, що згідно зі ст. 3 (правова основа діяльності поліції) Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року, у своїй діяльності поліція керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами [6]. Тобто фактично мова йде про правові засади адміністративної діяльності Національної поліції.

2) підзаконний характер діяльності поліції означає, що виконавчо-розпорядча діяльність здійснюється з метою виконання приписів законів на підставах, у спосіб та межах, визначених законом [5, с. 48]. Дана ознака адміністративної діяльності Національної поліції, на нашу думку, потребує деяких уточнень, оскільки вона не може мати повністю підзаконний характер. Зокрема, відповідно до принципу законності, сутність якого розкривається у ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію», Національна поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України [6]. Такі приписи фактично унеможливлюють визначення основ діяльності, серед іншого адміністративної, органів та підрозділів Національної поліції України на підзаконному нормативно-правовому рівні, який, спираючись на приписі численних законів України, лише деталізує окремі напрями такої діяльності.

3) державно-владний характер, що означає здійснення поліцією повноважень від імені держави. Працівники поліції є представниками державної влади, мають право давати обов'язкові для виконання приписи та розпорядження, застосовувати, за наявності підстав, заходи примусу [5, с. 48]. Фактично, говорячи про дану ознаку адміністративної діяльності Національної поліції, вчені вказують на таку її форму як право-

застосування, яке, як підкреслюють на сторінках фахової літератури, перш за все має державно-владний характер.

4) підзвітність і підконтрольність. Керівники поліції звітують 1 раз на рік перед радами про стан протидії злочинності та охорони публічного порядку. Підконтрольність означає наявність права окремих державних органів, громадських організацій, народних депутатів і депутатів місцевих рад контролювати дотримання законності в адміністративній діяльності поліції [5, с. 48]. Так, відповідно до ст. 86 Закону України «Про Національну поліцію» з метою інформування громадськості про діяльність поліції керівник поліції та керівники територіальних органів поліції раз на рік готують та опубліковують на офіційних веб-порталах органів поліції звіт про діяльність поліції [6].

5) профілактична спрямованість, яка забезпечується такою організацією роботи всіх органів (підрозділів), сил, засобів, що створює максимально сприятливі умови для розвитку відносин у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, дотримання законності, попередження правопорушень [5, с. 48]. Дійсно адміністративна діяльність Національної поліції здебільшого має профілактичну спрямованість, що, першочергово, знаходить свій прояв у діяльності щодо запобігання правопорушенням.

При цьому вважаємо за необхідне доповнити вищенаведені ознаки адміністративної діяльності Національної поліції ще декількома:

6) публічний характер адміністративної діяльності Національної поліції, що виражається у її спрямованості на забезпечення суспільних інтересів, прав і свобод громадян, а також на прозорість і відкритість дій органів і підрозділів Національної поліції. Саме завдяки цьому поліція діє не лише в інтересах держави, але й на благо суспільства, підтримуючи довіру громадян до правоохоронної системи. При цьому важливо підкреслити, що публічність діяльності поліції також передбачає наявність механізмів громадського контролю та можливості оскарження рішень чи дій працівників поліції у встановленому законом порядку. Принцип відкритості та прозорості діяльності Національної поліції прямо закріплений в ст. 9 Закону України «Про Національну поліцію», відповідно до якої поліція здійснює свою діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією та законами України. Поліція забезпечує постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки та порядку. Поліція забезпечує доступ до публічної інформації, володільцем якої вона є, у порядку та відповідно до вимог, визначених законом. Разом із тим поліція може оприлюднювати (поширювати) інформацію з обмеженим доступом лише у випадках та в порядку, визначених законом [6].

7) самостійність і незалежність у межах компетенції. Органи та посадові особи поліції при здійсненні адміністративної діяльності діють у межах наданих їм повноважень самостійно, незалежно від впливу інших органів чи осіб, за винятком випадків, прямо передбачених законодавством. Це забезпечує об'єктивність прийняття рішень та їх ефективність у сфері забезпечення громадської безпеки та порядку. Так, відповідно до ст. 62 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейський під час виконання покладених на нього обов'язків підпорядковується тільки своєму безпосередньому та прямому керівнику. Ніхто, крім безпосереднього і прямого керівника (за винятком випадків, прямо передбачених законом), не може надавати будь-які письмові чи усні вказівки, вимоги, доручення поліцейському або іншим способом втручатися в законну діяльність поліцейського, у тому числі діяльність, пов'язану з кримінальним провадженням або провадженням у справах про адміністративні правопорушення [6].

Наведені вище ознаки, у своїй більшості, застосовуються й під час визначення сутності адміністративної діяльності Національної поліції. Прикладом цього може служити підхід щодо її розуміння авторського колективу навчального посібника «Адміністративна діяльність Національної поліції», який вважає, що адміністративна діяльність – це виконавчо-розпорядча, державно-владна діяльність

з організації та здійснення Національною поліцією функцій з охорони публічного порядку, забезпечення публічної безпеки, попередження й припинення правопорушень адміністративно-правовими засобами та надання публічно-сервісних послуг [7, с. 8]. Своєю чергою автори підручника «Поліцейська діяльність» ототожнюють поліцейську діяльність з адміністративною, вказуючи при цьому, що поліцейська (адміністративна) діяльність – це урегульована нормами адміністративного права виконавчо-владна діяльність підрозділів та посадових осіб Національної поліції, спрямована на забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів фізичних і юридичних осіб, надання публічних адміністративних (поліцейських) послуг, захист публічного порядку і безпеки та протидії правопорушенням [8, с. 8–9].

З наведеного слідує, що вищезазначені учені-правознавці в основу визначення сутності адміністративної діяльності Національної поліції фактично закладають перелік її основоположних завдань. Так відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [6].

Указуючи на такі завдання Національної поліції, учені не беруть до уваги завдання щодо протидії злочинності, оскільки воно природно входить до кримінально-правового блоку діяльності даного правоохоронного органу. Разом із тим вважаємо, що й у межах адміністративної діяльності хоч і не безпосередньо, однак здійснюється завдання щодо протидії злочинності, що, наприклад, пов'язано з внутрішньоорганізаційним напрямом адміністративної діяльності Національної поліції, який полягає в упорядкуванні діяльності її органів та підрозділів, окремих посадових осіб, а також забезпеченням її належного й ефективного здійснення по найрізноманітнішим напрямам. Зокрема, на сторінках фахової літератури цілком слушно вказують на те, що адміністративна діяльність Національної поліції може бути представлена як самостійний вид діяльності органів внутрішніх справ, що має владний виконавчо-розпорядчий характер та полягає у реалізації ними в межах своєї компетенції зовнішніх адміністративно-процедурних та адміністративно-юрисдикційних повноважень, а також у здійсненні внутрішньоорганізаційної діяльності для забезпечення чіткого функціонування підрозділів органів внутрішніх справ [9, с. 127].

Висновки

Таким чином, на підставі проведеного вище аналізу пропонуємо під адміністративною діяльністю Національної поліції розуміти урегульовану нормами адміністративного права владну, виконавчо-розпорядчу діяльність органів, підрозділів та посадових осіб Національної поліції, спрямовану на забезпечення публічної безпеки і порядку, охорону прав і свобод людини та інтересів суспільства й держави, надання публічно-сервісних послуг, а також здійснення внутрішньоорганізаційних заходів задля належного й ефективного функціонування органів поліції. Дана діяльність характеризується наступними особливостями: публічністю, прозорістю, наявністю механізмів громадського контролю, самостійністю і незалежністю у межах компетенції, та реалізується у рамках зовнішніх адміністративних повноважень і внутрішньої організації, що забезпечує ефективність виконання основних завдань Національної поліції.

Література

1. Галунько В., Курило В., Короєд С. та ін. Адміністративне право України. Загальне адміністративне право. Академічний курс: підручник. Херсон: Херсонська міська друкарня, 2013. Т 1. 396 с.

2. Апаров А.М. Адміністративно-публічна діяльність як один з видів владно-публічної діяльності та як правова категорія. *Адміністративне право і процес.* 2014. № 4 (10). С. 165–174.

3. Пчелін В.Б. Перегляд адміністративних актів органів внутрішніх справ : дис. ... кандидата юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2011. 190 с.

4. Аблов Є.В. Проходження публічної служби з позиції адміністративного судочинства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 6. С. 126–130.

5. Адміністративна діяльність органів поліції України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В.В. Сокуренка ; [О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, В.А. Троян та ін. ; передм. В.В. Сокуренка] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2017. 432 с.

6. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

7. Адміністративна діяльність Національної поліції: навч. посібник. кер. авт. кол. В.А. Глуховеря. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 248 с.

8. Поліцейська діяльність : підруч. / А.Є. Фоменко, О.С. Юнін, Р.В. Миронюк, А.О. Собакарь та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., Засл. діяча науки і техніки України О.С. Юніна. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 432 с.

9. Фесенко О.М. Адміністративна діяльність органів Національної поліції України у сфері захисту інвестицій. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Випуск 5. Том 2. С. 125–131.

THE ESSENCE AND CONTENT OF THE ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF ENSURING INTERNAL SECURITY OF THE STATE

The article indicates a significant number of approaches to understanding the essence of administrative activities in general, as well as in relation to the activities of certain subjects, the functioning of certain spheres of social relations. The approach of modern legal scholars to determining the essence of the administrative activities of the National Police is analyzed, which, as a rule, is considered as executive and administrative, state and government activities for organizing and implementing functions for protecting public order, ensuring security, preventing and stopping offenses, as well as providing public services. The public nature of the administrative activities of the police is revealed, which consists in ensuring public interests, protecting the rights and freedoms of citizens, transparency and openness of the actions of bodies and units. The emphasis is on the mechanisms of public control and the possibility of appealing police decisions in a legal manner, which contributes to increasing trust in the law enforcement system. Particular attention is paid to the principle of autonomy and independence of police bodies within their competence, which ensures objectivity and efficiency of decision-making in the field of public safety and order. The main tasks of the police are systematized in accordance with current legislation, in particular, ensuring public safety and order, protecting human rights and freedoms, combating crime and providing assistance to persons in need. The author's definition of the administrative activity of the National Police is given as the administrative, executive and administrative activity of bodies, units and officials regulated by the norms of administrative law, aimed at implementing the main tasks of the police, which is characterized by publicity, transparency, public control, autonomy and independence within the limits of competence.

Key words: administrative activity, National Police, police tasks, administrative and legal support, subjects of administrative activity.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТАКТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

БОРДАН Ігор Ігорович - аспірант ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»

ORCID 0009-0001-8839-9292
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.4.55

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів тактичного забезпечення поліцейської діяльності та визначено напрями їх імплементації в національне законодавство України. Обґрунтовано, що міжнародні акти у сфері прав людини формують ціннісно-нормативну матрицю допустимого тактичного втручання поліції, встановлюючи пріоритет принципів законності, необхідності, пропорційності та мінімізації шкоди. Досліджено положення Декларації про поліцію (1979), Європейського кодексу поліцейської етики (2001), Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (1979), Основних принципів застосування сили та вогнепальної зброї (1990), а також практику Європейського суду з прав людини. Встановлено, що міжнародні стандарти мають переважно рамковий характер і покладають на держави обов'язок інституціоналізувати тактичні правила через внутрішньодержавні нормативно-правові акти. Проаналізовано досвід правового регулювання застосування сили у США, Французькій Республіці, Сполученому Королівстві та Словацькій Республіці. З'ясовано, що ефективність поліцейської діяльності забезпечується поєднанням законодавчо визначених меж застосування примусу з процедурно-тактичною деталізацією на рівні відомчих стандартів (SOP), а також системним плануванням і контролем поліцейських операцій. Приділено особливу увагу проблемі нормативної невизначеності категорії «підручні засоби» у частині 5 статті 42 Закону України «Про Національну поліцію». Обґрунтовано необхідність законодавчої конкретизації змісту цього поняття та запровадження чітких критеріїв правомірності їх застосування в умовах воєнного стану. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства шляхом: законодавчого закріплення структурованої моделі рівнів застосування примусу; розроблення та уніфікації стандартів тактичного реагування (SOP); нормативного уточнення меж використання підручних засобів.

Ключові слова: тактичне забезпечення, Національна поліція України, міжнародні стандарти, застосування сили, пропорційність, воєнний стан, підручні засоби, адміністративно-правове регулювання.

Постановка проблеми

Керуючись авторською позицією, сприйняття тактичного забезпечення поліцейської діяльності як самостійного інституту адміністративного права є наслідком низки хибних уявлень. Слід наголосити, що, з одного боку, зазначене правове явище є інструментальною складовою механізму реалізації публічно-владних повноважень працівниками Національної поліції, а з іншого – воно має бути обґрунтоване стратегічною метою адміністративно-правового регулювання, яка полягає у гарантуванні та ефективному захисті прав і свобод людини в процесі здійснення поліцейських повноважень.

Із наведеного випливає, що формулювання та нормативне врегулювання питань тактичного забезпечення поліцейської діяльності в адміністративно-правовій пло-

щині повинні здійснюватися з урахуванням не лише функціональних потреб Національної поліції, а й крізь призму принципу верховенства права як засадничого принципу адміністративного права. Зазначений принцип закріплений у статті 6 Закону України «Про Національну поліцію», відповідно до якої людина, її права і свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Відтак, тактичне забезпечення діяльності Національної поліції України є інструментальною складовою механізму реалізації публічно-владних повноважень. Водночас, його нормативне оформлення повинно відповідати міжнародним стандартам прав людини. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах воєнного стану, коли зростає ризик розширення дискреційних повноважень поліцейських за відсутності належної нормативної конкретизації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питання міжнародних стандартів правоохоронної діяльності досліджувалися у працях І. Й. Магновського, О. В. Косаревської, Д. Припутеня, О. С. Проневича, М. А. Комзюка, Т. П. Мінки, О. Д. Коломоєць, В. М. Синенького, С. П. Мердова та інших учених. Разом із тим, комплексне осмислення міжнародних стандартів саме крізь призму тактичного забезпечення діяльності Національної поліції України, з урахуванням особливостей воєнного стану та проблеми використання підручних засобів, залишається недостатньо розробленим.

Формування цілей статті (постановка завдання)

Метою статті є визначення змісту міжнародних стандартів тактичного забезпечення поліцейської діяльності, аналіз зарубіжних моделей правового регулювання застосування сили та формулювання пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання тактичного забезпечення діяльності Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу

Міжнародно-правові стандарти правоохоронної діяльності орієнтовані на її правозахисний характер як фундаментальну цінність розвитку демократичної правової держави. Зокрема, відповідно до статті 14 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та зміцненню інституцій на всіх рівнях, включаючи правоохоронні та судові органи [1].

Із огляду на це, форми і методи тактичного забезпечення діяльності поліції повинні розглядатися, як для України, так і для держав-членів ради Європи, як невід'ємна частина адміністративно-правового регулювання, що реалізується у форматі процесуального забезпечення і має на меті досягнення правомірного прояву діяльності з якомога більшим рівнем обмеження прав і свобод особи із дотриманням даних стандартів законності у діяльності поліції.

З іншого ж боку, завдання, що стоять перед органами (підрозділами) Національної поліції у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, вимагають від неї формування ефективної, структурованої та ризик-орієнтовної системи тактичного забезпечення. Тому можна об'єктивно стверджувати, що має бути забезпечене науково-збалансоване оптимальне співвідношення між гарантуванням прав і свобод людини та ефективністю реалізації поліцейських функцій, до якого можна прийти врешті-решт шляхом формування відповідного, на міжнародному рівні визначеного й скоординованого, механізму тактичного забезпечення.

Відповідно до позиції, що відстоюється в науковій літературі, доцільно розглядати міжнародно-правові акти у сфері прав людини як систему міжнародних стандартів [2, с. 80]. Аргументація сказаної позиції заснована на тому, що більшість відповідних документів було розроблено на основі звичайного міжнародного права, яке отримало юридичний характер внаслідок визнання цим правом, в свою чергу, всіма державами світу. Це, зокрема, стосується актів, виданих Генеральною Асамблеєю ООН у формі

декларацій чи рекомендацій, положення котрих, попри їхню формальну рекомендаційну природу, з часом були імплементовані у міжнародне правозастосування.

Усвідомлюючи при цьому свою причетність до Організації Об'єднаних Націй як держави-члена-засновниці, Україна прийняла на себе відповідні міжнародно-правові зобов'язання сприяти утвердженню поваги до прав людини та основоположних свобод, а також забезпеченню дотримання таких прав і свобод. Це визначає і уявлення про тактику у національному законодавстві, зокрема у правоохоронній сфері.

Таким чином, у сучасній міжнародній правовій системі вже має місце деяка кількість міжнародних правових актів, які в більшій чи меншій мірі визначають нормативні орієнтири для європейських країн щодо тактичного забезпечення діяльності поліції. Ці документи висувають ряд загальних стандартів до організації і виконання завдань з охорони правопорядку, а також визначають юридичні межі до застосування методів сили та особливості розробки поліцейських операцій.

З іншого боку, огляд їх змісту підтверджує, що абсолютна більшість положень, закладених в них, насамперед орієнтуються на те, щоб забезпечити відповідність тактичних заходів і застосовуваних поліцейських засобів вимогам прав і свобод людини. Тобто, правове регулювання на рівні країн найбільше фокусується на принципах законності, необхідності, пропорційності та мінімізації шкоди, із чітким закріпленням конкретних алгоритмів тактичного реагування, які має використовувати місцеве законодавство і галузеве регулювання.

Наприклад, Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію» [3] закріплює фундаментальні стандарти функціонування поліції в демократичному суспільстві. Аналіз змісту коментованого документу дозволяє констатувати, що його положення спрямовані на визначення обов'язку поліцейських діяти відповідно до закону та поважати права людини (пп. 1-2), встановлення заборони катувань і жорстокого поводження (пп. 3-4), підконтрольності поліції цивільній владі (п. 5), а також вимоги пропорційності при застосуванні сили (п. 7). Отже, зі змісту вказаних норм випливає, що регламентація тактичного забезпечення поліцейської діяльності здійснюється на рівні ціннісних орієнтирів, що визначають межі допустимої тактичної поведінки поліцейських, але не її структурну організацію.

У цьому контексті, більш розгорнутий характер, дотичний до процедурних аспектів тактичного забезпечення поліцейської діяльності, має Рекомендація Rec(2001)10 Комітету Міністрів Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики» [4], у якій зосереджені норми, що безпосередньо кореспондують із питаннями тактичного забезпечення діяльності поліції, зокрема: регламентація застосування сили поліцейським виключно за умов абсолютної необхідності та пропорційності (пп. 29-30), використання вогнепальної зброї лише у разі серйозної загрози життю чи здоров'ю поліцейського (п. 31), визначення обов'язку щодо належного планування поліцейських операцій з урахуванням імовірних ризиків (п. 38), визначення вимог до фахової підготовки персоналу та оперативного керівництва (пп. 39-41), а також встановлення відповідальності керівників за дії підлеглих і контроль за застосуванням сили (пп. 59–60). Варто також підкреслити, що коментований міжнародно-правовий акт, як уявляється, містить елементи процедурності та організаційного регулювання тактичної поведінки поліцейських, що наближає його до концепції тактичного забезпечення поліцейської діяльності.

Окремі аспекти тактичної поведінки поліцейських містяться у Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН, 1979 р.) [5]. Не зважаючи на те, що, у цілому, вказаний документ характеризується переважно етико-правовою спрямованістю, його окремі норми закріплюють обов'язок поліцейського поважати людську гідність (ст. 2), визначають у якості підстави застосування сили лише крайню необхідність та в мінімально необхідному обсязі (ст. 3), встановлюють заборону катувань (ст. 5), закріплюють обов'язок поліцейського щодо

надання медичної допомоги (ст. 6). Тож, окреслені норми встановлюють нормативні межі застосування сили, проте не регламентують тактичні процедури її реалізації, а отже, визначають правову рамку тактичної поведінки поліцейських без її алгоритмічної деталізації.

Проте, найбільш наближеними до процедурного регулювання поліцейської тактики є Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку (ООН, 1990 р.) [6] Коментованим законодавчим актом, зокрема, регламентується: пріоритет використання засобів поліцейського контролю ненасильницького характеру; принципи необхідності, співмірності та мінімізації шкоди; правила застосування вогнепальної зброї; особливості поведінки при розгоні масових зібрань; необхідність розробки чітких правил застосування сили; необхідність планування поліцейських операцій з урахуванням мінімізації ризиків тощо.

Окремо варто звернути увагу на документи, сформовані міжнародними організаціями з захисту прав людини, які визначають певні додаткові стандарти діяльності правоохоронних органів, зокрема в частині застосування сили. Такі документи, хоч і не мають статусу міжнародних договорів, все ж уособлюють напрямки діяльності у сфері уніфікації захисту прав людини серед держав.

Зокрема слід звернути увагу на документ який був прийнятий в м. Лондоні (Велика Британія) у грудні 1998 року за ініціативою міжнародної організації з захисту прав людини «Amnesty International» та за участі практикуючих поліцейських і експертів з ряду країн. Підготовлений документ під назвою «Десять правозахисних стандартів належної поведінки органів правопорядку», включає стандарти, які відносяться до діяльності правоохоронних органів, в частині питань кримінального провадження, здійснення поліцейських заходів, та забезпечення гарантій прав людини [7, с. 27-28; 8, с. 22].

У частині тактичного забезпечення поліцейської діяльності певної актуальності набувають положення стандартів, що регламентують використання заходів сили. Зокрема, в відповідних статтях зазначається, що застосування сили можливе лише за умов крайньої необхідності і має бути обмежено мінімумом. Відіграє роль і той факт, що уникати терористів менш радикально – особливо у контексті тероризму – не рекомендується застосовувати силу, коли це можливо, а у разі її застосування дотримуватися принципів мінімізації насильства. Також, застосування смертоносної сили має бути правомірним, навіть якщо правоохоронцю належить застосувати її як останній засіб, в боротьбі за його життя, життя інших осіб.

Аналіз наукової літератури [9, с. 115; 10, с. 47] надав змогу визначити як загальні, так і відмінні риси – у розрізі встановлення відповідності (паритетності) норм, що регламентують тактичну поведінку поліцейських із нормами, що спрямовані на гарантування прав людини у правозастосовчій діяльності правоохоронців.

Висновки

По-перше, варто зробити висновок про те, що в питаннях правового регулювання тактичного забезпечення поліцейської діяльності, міжнародне право виходить з пріоритету правозахисного підходу. Норми, що визначають допустимі межі застосування сили, поліцейських заходів примусу та спеціальних засобів, мають чітко виражену орієнтацію на дотримання принципів законності, необхідності, пропорційності, мінімізації шкоди та поваги до прав людини. Саме ці положення становлять структурне ядро Декларації про поліцію (1979), Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (1979), Європейського кодексу поліцейської етики (2001) та Основних принципів застосування сили та вогнепальної зброї (1990).

По-друге, норми, які безпосередньо спрямовані на регулювання тактичної поведінки поліцейських, мають переважно рамковий характер. Вони визначають загальні вимоги до планування поліцейських операцій, підготовки персоналу, управління та контролю за застосуванням сили, однак не містять конкретизованих моделей поведін-

ки поліцейських у типових або екстремальних ситуаціях службової діяльності. Таким чином, міжнародні стандарти формують нормативну «матрицю» допустимої тактичної діяльності, але не її детальну процедурну модель.

По-третє, співвідношення правозахисних і тактико-процедурних норм демонструє чітку ієрархію: положення, спрямовані на захист прав людини, мають пріоритетний характер, тоді як тактичні аспекти діяльності поліції підпорядковані цим базовим принципам. Інакше кажучи, тактична поведінка поліцейського в міжнародному праві розглядається не як автономна професійна категорія, а як похідна від загальних стандартів прав людини.

По-четверте, навіть у тих актах, які містять елементи процедурності (зокрема Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї та Європейський кодекс поліцейської етики), регулювання тактичних аспектів здійснюється через встановлення обов'язку держав розробляти чіткі правила застосування сили, здійснювати планування операцій з урахуванням ризиків і забезпечувати належну підготовку персоналу. Тобто міжнародне право покладає на держави зобов'язання інституціоналізувати тактичні стандарти, але не встановлює їх змістовної деталізації.

Отже, до числа характерних ознак розглянутих міжнародно-правових актів, на нашу думку, можна віднести: правозахисну спрямованість як концептуальну основу правового регулювання; рамковий характер тактичних норм та відсутність детальних алгоритмів тактичної поведінки поліцейських; покладання на держави обов'язку розроблення внутрішніх тактичних правил, що відповідають міжнародним стандартам; підпорядкованість тактичного забезпечення поліцейської діяльності стандартам прав людини як базовій цінності демократичного суспільства.

Таким чином, у сфері тактичного забезпечення поліцейської діяльності сформувалася багаторівнева модель нормативного регулювання, в межах якої міжнародні стандарти визначають правові межі та ціннісні орієнтири застосування тактичних заходів, тоді як внутрішньодержавні нормативно-правові акти забезпечують їх конкретизацію та процедурну деталізацію.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародна угода від 27.06.2014. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Т. 1. С. 83. Ст. 2125.

2. Магновський І. Й., Косаревська О. В. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності Національної поліції України: реалії сьогодення. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право. 2023. Вип. 16 (28). С. 78–86.

3. Декларація про поліцію : Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи від 08.05.1979. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU79314.

4. Рекомендація Rec(2001)10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про Європейський кодекс поліцейської етики» від 19 вересня 2001 р. Council of Europe. URL: https://rm.coe.int/16805e297e.

5. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р. United Nations. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/code-conduct-law-enforcement-officials.

6. Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку : прийняті Восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками 7 вересня 1990 р. United Nations. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-use-force-and-firearms-law-enforcement.

7. Бочек О.І. Міжнародні стандарти застосування сили та вогнепальної зброї поліцією з підтримання правопорядку. Наука і правоохорона діяльність. 2017. № 2. С. 25–29.

8. Гіда Є.О. Деонтологічні засади діяльності поліції та їх закріплення у міжна-

родно-правових документах. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 25. 2014. С. 20–23.

9. Комзюк М. А. Зарубіжний досвід застосування поліцейських заходів примусу та можливості його використання в діяльності Національної поліції України. Юридичний вісник. 2022. № 4. С. 115–120.

10. Припутень Д. Зарубіжний досвід застосування заходів примусу в діяльності Національної поліції України, не пов'язаної з юридичною відповідальністю. Jurnalul juridic național: teorieşipractică. 2018. August. С. 46–49.

Bordan Ihor
bordan.com@gmail.com

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of international and European standards of tactical support for police activity and identifies directions for their implementation into the national legislation of Ukraine. It is substantiated that international human rights instruments form a value-based and normative matrix of permissible police tactical intervention, establishing the priority of the principles of legality, necessity, proportionality, and minimization of harm. The provisions of the Declaration on the Police (1979), the European Code of Police Ethics (2001), the Code of Conduct for Law Enforcement Officials (1979), the Basic Principles on the Use of Force and Firearms (1990), as well as the case law of the European Court of Human Rights, are examined. It is established that international standards are predominantly framework in nature and impose on states the obligation to institutionalize tactical rules through domestic regulatory legal acts. The experience of legal regulation of the use of force in the United States, the French Republic, the United Kingdom, and the Slovak Republic is analyzed. It is clarified that the effectiveness of police activity is ensured through a combination of legislatively defined limits on the use of coercion with procedural and tactical detailing at the level of departmental standards (SOP), as well as systematic planning and control of police operations. Special attention is paid to the problem of regulatory uncertainty of the category of "improvised means" in Part 5 of Article 42 of the Law of Ukraine "On the National Police." The necessity of legislative clarification of the content of this concept and the introduction of clear criteria for their lawful use under martial law is substantiated. Proposals are formulated for improving national legislation by: legislatively establishing a structured model of levels of use of coercion; developing and unifying standards of tactical response (SOP); and normatively clarifying the limits of the use of improvised means.

Keywords: *tactical support, National Police of Ukraine, international standards, use of force, proportionality, martial law, improvised means, administrative and legal regulation.*

Науково-практичний журнал

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

EUROPEAN PERSPECTIVES

№ 4, 2023

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Здано до набору 18.09.2023 р.
Підписано до друку 06.10.2023 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 19,53.
Тираж 1200. Зам. № 8056.

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76